FILOZOFIA ȘTIINȚEI ECONOMICE

ECONOMIE

editată de *Daniel M. Hausman*

HUMANITAS

DANIEL M. HAUSMAN s-a născut la Chicago în 1947. În prezent este profesor asociat de filozofie la College Park, Universitatea din Maryland. A studiat la universităţile Harvard, Cambridge, Columbia şi New York. Este autorul lucrării *Capital, Profits and Prices: an Essay in the Philosophy of Economics*, precum şi a numeroase articole pe teme de metodologie economică şi pe teme filozofice înrudite. Este coeditor al revistei *Economics and Philosophy*.

FILOZOFIA ŞTIINŢEI ECONOMICE

Antologie

Editată de DANIEL M. HAUSMAN

Traducere de
DORIN STANCIU

HUMANITAS
BUCUREŞTI, 1993

Coperta seriei:
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

THE PHILOSOPHY OF ECONOMICS AN ANTHOLOGY
EDITED BY DANIEL M. HAUSMAN
PRESS SYNDICATE OF THE UNIVERSITY OF CAMBRIDGE

ISBN 973-28-0416-5

Prefaţa editorului

Volumul de faţă se adresează următoarelor trei categorii de cititori: 1) studenţilor ce urmează cursuri de ştiinţe economice şi de filozofia ştiinţei; 2) filozofilor de profesie, economiştilor şi specialiştilor în alte ştiinţe sociale; şi 3) cetăţenilor obişnuiţi. Deşi cu funcţii şi nevoi diferite, presupun că fiecare dintre ei este interesat să înţeleagă mai bine ce fel de ştiinţă este teoria economică.* Materialele reunite aici sînt de natură să ajute la dobîndirea unei atare înţelegeri, dat fiind că antologia cuprinde majoritatea textelor de căpetenie privitoare la filozofia şi metodologia ştiinţei economice. Pentru informaţia prealabilă studierii lor, cititorii pot să consulte *Introducerea*.

Antologia nu urmăreşte altceva decît să-i ajute pe toţi cei interesaţi de metodologia ştiinţei economice, oferindu-le o vastă introducere în acest domeniu. Pînă acum nu a mai fost publicată vreo altă antologie atît de cuprinzătoare. Cartea se va dovedi utilă, sper, ca sursă documentară şi ca instrument didactic. Ea oferă o introducere atît în spaţiul problemelor metodologice ale ştiinţei economice, cît şi în cel al punctelor de vedere adoptate de economişti şi de filozofi cu privire la aceste probleme.

Spre deosebire de un manual, această antologie oferă şi o perspectivă istorică asupra metodologiei ştiinţei economice. Problemele metodologice privitoare la această ştiinţă — la scopurile ei, la modurile de întemeiere a teoriilor economice, la conceptele ştiinţei economice şi la relaţiile lor cu cele din ştiinţele naturii etc. — sînt toate de natură filozofică. Eseurile privind metodologia ştiinţei economice sînt, astfel, toate eseuri filozofice, iar în filo-

* Între *political economy* şi *economics* există o diferenţă notabilă. Termenul de economie politică apare pentru prima dată la 1616 într-o lucrare a mercantilistului francez Antoyne de Montchrétien (*Traité d'Économie Politique*), dar clasicizarea şi difuzarea lui în spaţiul anglo-saxon încep abia un secol şi jumătate mai tîrziu, o dată cu James Stuart, autor al lucrării *Principles of Political Economy*, pentru a se definitiva o dată cu operele fundamentale ale lui Ricardo, Say şi Mill.

Termenul de *economics* este introdus abia de economiştii neoclasici (deşi la început unii dintre ei continuă să folosească vechiul concept de *political economy*), care a pus bazele economiei matematice moderne. Astfel, diferenţele de viziune dintre clasici şi neoclasici (inclusiv opiniile total diferite în privinţa originii valorii — valoare-muncă *versus* valoare-utilitate) pot fi regăsite acum parţial în diferenţa dintre termenul *political economy* şi *economics*. Ultimul devine dominant în spaţiul anglo-saxon, unde toate manualele introductive poartă acest nume (*economics*). În spaţiul francofon însă conceptul de *économie politique* şi-a păstrat o anumită circulaţie pînă în zilele noastre.

În funcţie de context, *economics* a fost redat prin „economie", „ştiinţă economică", „teorie economică" şi „economie politică". (*N. red.*)

zofie nu pot fi ignorate contribuţiile din trecut. Bagajul de idei al trecutului nu poate fi inclus între copertele unui manual, iar lucrările originale nu pot fi rezervate răsfoirii ocazionale de către istoricii gîndirii. Spunînd acestea, nu vreau să minimalizez meritele unor cărţi recente cum sînt *Metodologia ştiinţei economice* de Mark Blaug sau *Dincolo de pozitivism: metodologia economică în secolul al XX-lea* de Bruce Caldwell, care conţin panoramări utile ale istoriei metodologiei economice. Astfel de lucrări constituie completări importante ale textelor adunate aici, dar, după cum cred că vor fi de acord şi autorii lor, nimic nu poate înlocui contactul cu textele înseşi.

În cursul ultimilor patru ani m-am sfătuit cu numeroşi economişti şi filozofi ce anume texte ar trebui incluse în această antologie. Mulţi dintre ei erau recenzenţi anonimi, cărora nu le pot mulţumi nominal. Printre cei pentru al căror ajutor îmi pot exprima explicit recunoştinţa se numără Mark Blaug, Bruce Caldwell, Colin Day, Douglas Wade Hands, Isaac Levi, Michael McPherson, Sidney Morgenbesser şi Alexander Rosenberg. Bruce Caldwell, Wade Hands, Harriet Hausman, Catherine Kautsky, David Lindorff, Michael McPherson, Alexander Rosenberg, Allen Stairs, Frederick Suppe şi Paul Thagard au citit cu toţii versiuni anterioare ale *Introducerii*, formulînd critici utile. Pentru erorile rămase eu sînt singurul responsabil. Aş vrea de asemenea să exprim mulţumiri Consiliului General pentru Cercetări (General Research Board) al Universităţii din Maryland pentru sprijinul material pe care mi l-a acordat în timpul elaborării *Introducerii* şi al pregătirii volumului pentru tipar.

Introducere

> Premise asumate fără material probator sau în pofida acestuia; şi concluzii trase din ele în mod atît de logic, încît n-au cum să nu fie eronate.
>
> Thomas Love Peacock, *Crotchet Castle*

De la debutul său, în secolul al XVIII-lea, şi pînă azi, ştiinţa economică a fost controversată din punct de vedere metodologic. Chiar şi în perioada sa de maxim prestigiu (prima jumătate a secolului al XIX-lea) au existat sceptici, în marea lor majoritate mai puţin amuzanţi decît Peacock. Teoria economică este, de bună seamă, o ştiinţă aparte. Multe din premisele ei sînt platitudini de felul: indivizii sînt capabili să-şi ordoneze preferenţial opţiunile; sau: indivizii preferă să aibă mai multe bunuri decît mai puţine; sau: indivizii aleg acea opţiune pe care o preferă tuturor celorlalte. Alte premise sînt simplificările de genul: mărfurile sînt infinit divizibile; sau: indivizii sînt perfect informaţi. Pe temelia unor asemenea platitudini şi simplificări, a unor „premise asumate fără material probator sau în pofida acestuia", economiştii au înălţat un impunător edificiu teoretic. El încorporează un imens şi complicat aparat matematic, însă concluziile lui, fără a fi „neapărat false", sînt adesea inaplicabile. Poate fi ştiinţă o atare întreprindere?

Iată o întrebare străveche, complexă şi obscură, dat fiind că nu este cîtuşi de puţin clar ce anume înseamnă să afirmi (sau să negi) că teoria economică e o ştiinţă. A o numi ştiinţă comportă, fără îndoială, o conotaţie onorifică. O dată cu prestanţa ştiinţifică a teoriei economice cresc şi onorariile pentru consultaţii economice. Dar întrebarea: este sau nu o ştiinţă? suferă de o multiplă ambiguitate.[1] Vizează ea obiectivele respectivei întreprinderi, metodele folosite în ea, structura conceptuală a teoriei sau măsura în care disciplina poate fi unificată ori redusă la fizică. Afirmînd că teoria este sau nu o ştiinţă, susţinem oare cu necesitate că este acelaşi *fel* de ştiinţă ca ştiinţele naturii? Sau admitem că ştiinţele sociale ar putea fi o specie diferită de ştiinţe decît cele ale naturii?

Aceste întrebări, deşi n-au fost totdeauna descîlcite, i-au preocupat şi frămîntat pe filozofi şi pe economişti în decursul ultimelor două secole, păstrîndu-şi actualitatea şi în prezent. În ultimul deceniu* s-a înregistrat chiar o puternică resurecţie a interesului pentru problemele filozofice şi metodologice referitoare la ştiinţa economică, interes manifestat în cercuri foarte largi.

---

* Aceste cuvinte au fost scrise în 1983. (*N. t.*)

Filozofi, economişti, alţi specialişti în ştiinţe sociale şi cetăţeni obişnuiţi au simţit cu toţii o mai mare nevoie de a înţelege ce fel de disciplină intelectuală este ştiinţa economică şi cît credit merită aserţiunile ei.

Una din raţiunile majore ale acestui interes sporit ţine de faptul că ştiinţa economică a ajuns în vremuri grele. La sfîrşitul anilor '60 mulţi economişti credeau că problemele reglementării performanţei generale a economiilor „întreprinderii libere" moderne fuseseră rezolvate. Performanţa economiilor „dezvoltate" în cele două decenii de după al doilea război mondial a fost superioară oricărei perioade din trecut. Mai exista într-o oarecare măsură şomaj şi inflaţie, dar se părea că problemele pot fi rezolvate. Încrederea în teoria economică acceptată a atins în anii '60 punctul culminant.

Dacă ne uităm acum (în primăvara lui 1983) la economiile diferitelor ţări, constatăm nu doar că perspectivele sînt mult mai sumbre, ci şi că multă lume se îndoieşte că ar exista *cineva* care s-ar pricepe să readucă prosperitatea fără a determina o creştere a inflaţiei. În prezent nu doar populaţia profană se îndoieşte de economişti, ci chiar economiştii se îndoiesc de ei înşişi.[2] Într-o asemenea atmosferă nu-i de mirare că economiştii se adresează reflecţiei metodologice în speranţa de a descoperi punctele slabe din studiile economice anterioare sau, într-o ordine de idei mai pozitivă, vreo nouă directivă metodologică, în stare să le călăuzească mai bine munca în viitor. Şi mai puţin surprinzător este faptul că cetăţenii de rînd, ale căror opinii despre economişti sînt influenţate mai mult de starea economiei decît de vreo evaluare sistematică a teoriilor economice, se întreabă dacă nu cumva este ceva în neregulă din capul locului cu întreaga această disciplină.

Independent însă de „criza" pe care o traversează ştiinţa economică, mai există trei importante raţiuni teoretice pentru actuala sporire a interesului faţă de problemele ei metodologice. Prima e că în ultima vreme nu doar economiştii, ci şi antropologii, politologii, psihologii sociali şi sociologii influenţaţi de economişti au argumentat că „abordarea economică" este singura legitimă sau fructuoasă în studiul comportamentului uman.[3] Au argumentat, altfel spus, că teoria economică este modelul pe care ar trebui să-l urmeze *toţi* specialiştii în ştiinţe sociale. Este o pretenţie provocatoare, prin prisma căreia chestiunile metodologice privitoare la economie dobîndesc o semnificaţie mai directă pentru practicienii din alte ştiinţe sociale.

Desigur, interesul altor cercetători ai fenomenelor sociale pentru metodologia ştiinţei economice politice nu este un lucru cu totul nou. Multe din întrebările pe care ni le putem pune privitor la această metodologie privesc şi alte ştiinţe sociale. Bunăoară, cei ce-şi pun întrebarea dacă în genere pot să existe legi ale comportamentului uman nu pot să nu se intereseze dacă nu cumva economiştii au şi formulat în fapt asemenea legi. Fiind cea mai „avansată" dintre ştiinţele sociale, ştiinţa economică n-are cum să nu intereseze pe cei preocupaţi de natura şi posibilitatea oricărei „ştiinţe" a comportamentului uman.

Este, fireşte, o ironie, că diverşi economişti şi alţi specialişti în ştiinţe sociale au emis pretenţii ample privind valabilitatea universală a punctului de vedere economic în studiul comportamentului uman tocmai într-o vreme cînd atît de mulţi economişti exprimau îndoieli faţă de propria lor disciplină.

Mai este însă şi un alt aspect ironic, de care se leagă cea de-a doua raţiune teoretică a creşterii interesului pentru metodologia economică. În aceeaşi perioadă în care se formulau pretenţii înalte în favoarea abordării economice a comportamentului uman, specialiştii în psihologia cunoaşterii şi economiştii impresionaţi de cercetările acestora supuneau tezele fundamentale ale economiei moderne dominante unei riguroase testări psihologice.[4] Rezultatele, deşi încă ambigue, pun sub semnul întrebării multe din aceste teze.

În fine, există şi raţiuni speciale ale interesului crescînd al filozofilor pentru metodologia ştiinţei economice. Filozofii contemporani au devenit sceptici în privinţa „înţelepciunii" moştenite de la filozofia ştiinţei, dobîndind convingerea că se pot învăţa multe despre cum *trebuie* să se facă ştiinţă din studierea modului în care *se face* ştiinţă în realitate. Aşa se explică faptul că filozofii ştiinţei întreprind în prezent studii mai sistematice şi mai detaliate privind istoria ştiinţei şi starea ştiinţelor contemporane decît se obişnuia cu două decenii în urmă. Deşi cele mai multe din aceste cercetări se centrează asupra ştiinţelor naturii, atenţia acordată de filozofi ştiinţei economice a crescut treptat, deoarece economia este, în fapt, o ştiinţă deosebit de interesantă ca obiect de studiu filozofic. Nu numai din cauza particularităţilor ei metodologice, menţionate mai înainte, ci şi pentru că filozofii preocupaţi de fenomenul uman, fie că se simt atraşi sau respinşi de instrumentele şi perspectivele de studiu oferite de economişti, s-au văzut nevoiţi să ia act de reuşitele şi eşecurile economiei bunăstării.

Resuscitarea interesului pentru metodologia economică survine după decenii în care acest domeniu tematic a fost în genere ignorat de filozofi, în timp ce eforturile economiştilor — în multe cazuri remarcabile — au fost sporadice şi, adesea, pe cît de filozofice pe atît de polemice. Mare parte din munca actuală de elaborare a metodologiei economiei vădeşte nesiguranţă de sine şi slabă informare privind istoria dezbaterilor filozofice asupra ştiinţei economice. Antologia de faţă ar putea contribui la remedierea acestei stări de lucruri. Eu cred că din studiul direct al modului în care giganţi intelectuali ca Mill, Weber sau Marx au abordat problemele metodologice ale ştiinţei economice se pot învăţa multe lucruri pe care nu le poate oferi nici un text sau lucrare cu caracter secundar.

Deşi în această antologie diferiţi autori care au scris despre metodologia ştiinţei economice vor vorbi ei înşişi, nişte consideraţii introductive pot fi de ajutor cititorului ca să înţeleagă şi să poată aprecia diferitele contribuţii. În restul prezentei *Introduceri* voi oferi anumite premise generale menite să facă mai accesibile textele din antologie şi să prevină anumite neînţelegeri. Voi oferi în cele ce urmează sumare introduceri în filozofia ştiinţei, în teoria economică, precum şi în istoria şi direcţiile actuale ale cercetărilor de metodologie economică. Cu ajutorul acestor materiale introductive, textele reunite în antologie vor fi, sper, de folos şi cititorilor lipsiţi de o pregătire specială în domeniul filozofiei sau al economiei.

O introducere în filozofia ştiinţei

Ştiinţa fiind un gen de activitate umană cognitivă, filozofia ştiinţei face parte, într-o măsură considerabilă, din epistemologie (teoria cunoaşterii), deşi filozofii ştiinţei sînt confruntaţi şi cu probleme de logică, metafizică, ba chiar şi de etică şi estetică. Discuţii asupra unor probleme de filozofia ştiinţei se întîlnesc în scrieri ale unor filozofi presocratici, însă filozofia ştiinţei ca subspecialitate cu contururi proprii s-a constituit treptat abia în cursul ultimelor două secole. Nume importante în etapa timpurie de dezvoltare a filozofiei moderne a ştiinţei sînt David Hume şi Immanuel Kant în secolul al XVIII-lea, iar în cel de-al XIX-lea John Stuart Mill şi William Whewell. Abia la sfîrşitul secolului al XIX-lea au apărut un număr apreciabil de monografii consacrate în mod special filozofiei ştiinţei, scrise în principal de oameni de ştiinţă şi de istorici ai ştiinţei (personalităţi ca Ernst Mach, Pierre Duhem şi Henri Poincaré), şi nu de filozofi de profesie. În prima jumătate a secolului al XX-lea, aşa-numiţii pozitivişti logici (mulţi dintre ei avînd şi pregătire ştiinţifică) au dominat gîndirea filozofică despre ştiinţă[5], deşi o influenţă considerabilă şi tot mai mare au exercitat şi ideile lui Karl Popper. Filozofia contemporană a ştiinţei este un domeniu de vie cercetare şi controversă. Deşi există un oarecare consens cu privire la modul cum trebuie studiate problemele filozofice ale ştiinţei, nu prea există consens în răspunsuri şi nici măcar în evaluarea importanţei diferitelor probleme.

Variatele teme ce au preocupat şi continuă să preocupe filozofia ştiinţei pot fi grupate, cred, în mod util în următoarele şase categorii:

1. Care sînt obiectivele ştiinţei? Este ştiinţa în primul rînd o activitate practică ce urmăreşte să descopere generalizări utile, sau una ce trebuie să caute explicaţii şi să stabilească adevărul?

2. Ce este o explicaţie ştiinţifică?

3. Ce este o teorie ştiinţifică şi ce sînt legile ştiinţifice? Care este relaţia dintre teorii şi legi? De ce sînt importante teoriile în ştiinţă şi cum sînt ele folosite de oamenii de ştiinţă? Cum are loc descoperirea sau edificarea teoriilor şi a legilor ştiinţifice?

4. Cum se leagă enunţurile teoretice de observaţii? Cum putem avea cunoştinţe bazate pe observaţie şi experimentare despre entităţi cum sînt electronii sau neutrino, care nu pot fi observaţi? Propoziţiile despre entităţile inobservabile trebuie considerate literalmente adevărate sau false, ori numai nişte ficţiuni utile ce permit oamenilor de ştiinţă să facă cu acurateţe predicţii privitoare la lucruri ce sînt observabile?

5. Cum testăm şi confirmăm sau infirmăm legile sau teoriile ştiinţifice şi cum le deosebim pe acestea de propoziţiile aparţinînd altor discipline? Care sînt deosebirile dintre atitudinile şi practicile oamenilor de ştiinţă şi cele ale reprezentanţilor altor discipline?

6. Răspunsurile la cele cinci întrebări de mai înainte sînt oare aceleaşi pentru toate părţile tuturor ştiinţelor din toate timpurile? Cum diferă de la o ştiinţă la alta modul de a „face" ştiinţă şi cum se dezvoltă şi se manifestă el? Pot fi studiate acţiunile şi instituţiile umane la fel cum studiem natura?

Filozofii ştiinţei şi-au pus, desigur, şi numeroase alte întrebări. Multe din cercetările actuale se concentrează asupra unor probleme conceptuale şi epistemologice ridicate de una sau alta dintre ştiinţe. Probleme cum sînt cele ridicate de fizica modernă cu privire la spaţiu şi timp sau la indeterminism sînt mereu aduse în faţa filozofiei sau smulse acesteia de noile progrese din ştiinţe. După cum ilustrează şi textele reunite în această antologie, multe cercetări de filozofia ştiinţei se ocupă de interpretarea unor contribuţii ştiinţifice specifice, nedeosebindu-se decît prin accent de cercetările specialiştilor teoreticieni.

În discutarea acestor şase categorii de probleme, voi prezenta nu numai concepţiile actuale, ci şi precursoarele lor pozitiviste şi popperiene. Pentru că filozofia contemporană a ştiinţei este în bună parte o reacţie faţă de ideile lui Karl Popper şi ale pozitiviştilor logici, neputînd fi adecvat înţeleasă decît pe fundalul filozofiilor pozitivistă şi popperiană ale ştiinţei. De altminteri, vederile pozitivist-logice şi îndeosebi cele popperiene sînt încă influente printre economişti. În afară de comentariile privitoare la Popper şi la pozitivismul logic, nu voi spune multe lucruri despre istoria filozofiei ştiinţei.

Obiectivele ştiinţei

Filozofii ştiinţei au subscris la numeroase concepţii despre obiectivele ştiinţei, deşi în mod tradiţional au existat în această privinţă două şcoli de gîndire principale. Aşa-numiţii realişti ştiinţifici consideră că ştiinţa trebuie să ne permită nu doar formularea de predicţii riguroase şi demne de încredere, ci *şi* descoperirea de noi *adevăruri* despre lume şi *explicarea* fenomenelor. Cînd o teorie este bine întemeiată, realistul susţine că propoziţiile ei, chiar şi cele care vorbesc despre lucruri inobservabile, pot fi considerate adevărate, deşi aproape toţi realiştii admit că rezultatele ştiinţei sînt *corijabile*, adică susceptibile de revizuire şi corecţie o dată cu creşterea şi perfecţionarea ştiinţei. Membrii celeilalte şcoli, aşa-numiţii instrumentalişti, sînt mai rezervaţi cînd e vorba de a considera adevărate enunţurile făcute de teorii cu privire la lucruri inobservabile. Instrumentalistul insistă că scopul ştiinţei este elaborarea de instrumente care să facă posibile predicţii utile şi demne de încredere. Unii instrumentalişti pun mare accent pe importanţa *practică* a predicţiilor ştiinţifice, pe cînd alţii sînt doar mai neîncrezători în posibilitatea de a descoperi adevărul şi de a da explicaţii teoretice. De observat că realiştii şi instrumentaliştii sînt *de acord* că oamenii de ştiinţă trebuie să elaboreze teorii ce aparent vorbesc despre lucruri şi proprietăţi inobservabile. Ei au opinii diferite cu privire la obiectivele ştiinţei şi la interpretarea ce trebuie dată enunţurilor despre entităţi inobservabile.[6] În influentul său eseu „Metodologia ştiinţei economice pozitive", retipărit aici, Milton Friedman susţine un punct de vedere instrumentalist asupra ştiinţei.

Cine are dreptate? Trebuie să se mărginească oamenii de ştiinţă la făurirea de instrumente care să ne permită să facem predicţii riguroase şi demne de încredere şi astfel că construim avioane şi calculatoare, sau trebuie

să ţintească „mai sus", la *adevărul* despre natură şi societate? Nu există în această privinţă o opinie statornicită, nici printre filozofi, nici printre oamenii de ştiinţă. Realismul are priză puternică în majoritatea domeniilor, dar problemele şi particularităţile mecanicii cuantice i-au condus pe mulţi fizicieni la o concepţie modestă (instrumentalistă) despre obiectivele ştiinţei.

În treacăt fie spus, nu trebuie să se creadă că cineva care speră că ştiinţa poate descoperi prin teoretizare noi adevăruri despre lume este obligat să considere *fără valoare* teoriile ce se dovedesc a nu fi adevărate. Astronomia lui Ptolemeu, care plasează Pămîntul în centrul sistemului solar, este încă folosită de navigatori, deşi cuprinde, după cum se ştie, numeroase aserţiuni false. Nu există nici un motiv ca un realist să nu folosească şi el pentru scopuri de navigaţie teoria lui Ptolemeu. Realistul pretinde de la ştiinţă mai mult decît asemenea teorii doar utile, dar nimic nu-l împiedică să preţuiască, totuşi, astfel de teorii şi să se folosească de ele. El poate, fireşte, să admită, tot aşa, că inginerul sau politicianul nu are nevoie de teoria ştiinţifică decît ca de o sursă de predicţii demne de încredere.

Explicaţia ştiinţifică

Intuitiv vorbind, o explicaţie înlătură o nedumerire şi oferă înţelegere. Oamenii văd adesea în explicaţii un mod de a face familiare fenomene nefamiliare; în fapt, însă, explicaţiile vorbesc adesea despre lucruri ce sînt mult *mai puţin* familiare decît lucrul pe care îl explică. Ce poate fi mai familiar decît faptul că la temperatura camerei apa este lichidă? În mod sigur, explicaţia pe care fizicienii o dau stării lichide a apei nu este mai familiară.

Mulţi filozofi au argumentat că sîmburele unei explicaţii ştiinţifice rezidă în a arăta că un eveniment sau o regularitate este un caz al unei regularităţi mai cuprinzătoare sau mai „profunde". Acolo unde exista contingenţă şi multiplicitate, ştiinţa ne dezvăluie unitatea unei regularităţi subiacente. De observat că atunci cînd explicăm ceva arătînd că acel ceva reprezintă un caz al unei legi mai fundamentale, nu trebuie neapărat să dispunem şi de o explicaţie a respectivei legi. Totdeauna explicaţiile se termină undeva la frontierele ştiinţei, ceea ce, fireşte, nu vrea să însemne că aceste frontiere nu pot fi împinse mai departe.

Acest concept de explicaţie provine de la grecii antici, însă expunerea lui cea mai sistematică a făcut-o Carl Hempel.[7] Deşi Hempel era pozitivist logic pe vremea cînd a început studiul explicaţiei, acest concept de bază cu privire la explicaţie nu este doar mai vechi decît pozitivismul, dar, cu numeroase revizuiri şi precizări, el a supravieţuit colapsului pozitivismului logic. Hempel expune două modele principale ale explicaţiei ştiinţifice — modelul nomologic-deductiv şi modelul inductiv-statistic. Ultimul, după cum o sugerează denumirea lui, vizează explicaţiile statistice şi încearcă să extindă intuiţia de bază a modelului nomologic-deductiv. Explicaţiile statistice ridică o mulţime de dificultăţi serioase, ceea ce mă face să mă concentrez aici asupra teoriei hempeliene a explicaţiilor nestatistice, adică asupra modelului

său nomologic-deductiv (pe scurt, modelul N-D). Într-o explicaţie nomologică-deductivă se *deduce* un enunţ al lucrului de explicat dintr-un set de enunţuri *adevărate* ce conţine *în mod esenţial* cel puţin o *lege*. Schematic, avem:

Enunţuri adevărate privind condiţiile iniţiale
Legi
―――――――――――――――――
Enunţul a ceea ce se cere explicat

unde linia semnalează efectuarea unei inferenţe deductive. Arătăm că evenimentul sau regularitatea pentru care se cere o explicaţie constituie un caz al unei (sau unor) regularităţi mai cuprinzătoare, deducînd un enunţ a ceea ce se cere explicat din respectivele regularităţi mai cuprinzătoare şi din alte enunţuri adevărate. De exemplu, explicăm de ce în prezent se vînd mult mai multe calculatoare decît cu cinci ani în urmă, deducînd acest fapt din „condiţia iniţială“ că ele sînt acum mult mai ieftine şi din „legea“ că atunci cînd preţul unei mărfi scade, ea se cumpără în cantităţi mai mari. Prezenţa într-o explicaţie *nomologică*-deductivă a cel puţin unei *legi* este esenţială. Dacă din generalizarea adevărată că toate merele din coşul lui Bill sînt roşii şi din enunţul adevărat că acest măr este din coşul lui Bill am deduce că acest măr este roşu, prin aceasta n-am explica *de ce* mărul în cauză este roşu. „Generalizările accidentale“, spre deosebire de legi, nu fac posibilă explicarea fenomenelor.

Mai departe, pentru a da o explicaţie adevărată unui fenomen, trebuie să fim capabili să deducem enunţul care îl descrie dintr-un set de enunţuri adevărate.[8] Fireşte, cine *crede* că enunţurile dintr-o explicaţie propusă sînt adevărate (şi că toate celelalte condiţii sînt satisfăcute), *va crede* că a dat o explicaţie bună; el va fi reuşit însă în fapt acest lucru numai dacă enunţurile făcute sînt realmente adevărate.

Reamintim că modelul N-D descrie doar structura explicaţiilor deterministe, nestatistice. Dacă nu dispunem decît de o regularitate statistică nu vom putea *să deducem* ceea ce se cere explicat, ci vom putea doar să arătăm că este foarte probabil, condiţie cerută de modelul inductiv-statistic al lui Hempel.

Modelul N-D nu numai că se limitează la explicaţiile nestatistice, dar nici nu specifică condiţiile suficiente pentru ca ceva să fie o explicaţie ştiinţifică. E posibil ca un raţionament să satisfacă toate condiţiile modelului N-D fără a fi totuşi o explicaţie. Să considerăm următorul exemplu[9]:

Nici o persoană care ia conform instrucţiunilor pilule anticoncepţionale nu rămîne însărcinată.
George ia conform instrucţiunilor pilule anticoncepţionale.
―――――――――――――――――
George nu rămîne însărcinat.

Dacă George e bărbat, nimeni nu va socoti acest raţionament drept o explicaţie a faptului că George nu rămîne însărcinat. Dacă admitem, pentru nevoile acestei discuţii, că prima premisă a acestui raţionament este o lege şi

că George ia în mod conştiincios pilule anticoncepţionale, atunci toate condiţiile din modelul N-D sînt satisfăcute, şi totuşi nu avem de-a face cu o explicaţie.

De ce? Răspunsul intuitiv este că nu contează dacă George ia sau nu pilule anticoncepţionale. Faptul că le ia nu este relevant din punct de vedere cauzal pentru faptul de a fi sau nu însărcinat. Se vede, astfel, că explicaţia nestatistică reclamă mai mult decît este specificat în modelul N-D, dar este greu de spus în termeni generali şi abstracţi ce anume mai reclamă.

Modelul N-D trebuie privit, deci, ca oferind doar condiţiile necesare pentru explicaţiile nestatistice. Cu alte cuvinte, susţinătorii acestui model nu pretind decît că explicaţiile nestatistice trebuie să satisfacă modelul N-D. Dar chiar şi această teză mai slabă se cere restrînsă considerabil. Explicaţiile reale, cum este cea privind vînzarea computerelor, rareori se potrivesc întocmai modelului nomologic-deductiv. Spre exemplu, „legea" invocată în această explicaţie necesită diverse precizări, nefiind adevărată în formularea pe care i-am dat-o. Susţinătorii modelului N-D răspund la astfel de obiecţii arătînd că explicaţiile ştiinţifice reale sînt adesea eliptice sau că simple schiţe de explicaţii sînt uneori tratate ca şi cum ar fi, ca atare, explicaţii adecvate. Dar chiar acceptînd aceste precizări şi scuze, rămîi cu senzaţia că modelul N-D face abstracţie de multe aspecte dintre cele mai interesante şi importante ale explicaţiilor ştiinţifice.

Cred că majoritatea filozofilor vor fi de acord că modelul N-D e un punct de plecare important în studiul explicaţiei ştiinţifice şi că reţine unele elemente judicioase şi importante ale acesteia. Dar aici, ca şi aiurea, mulţi au argumentat că o abordare complet abstractă nu poate fi izbutită şi că putem afla mai mult examinînd cerinţele specifice pe care le-au formulat faţă de explicaţiile ştiinţifice oamenii de ştiinţă care împărtăşesc teorii sau modalităţi de cercetare particulare.

Explicarea comportamentului uman în economie sau aiurea creează dificultăţi speciale. Cele mai multe explicaţii ale acţiunilor umane îmbracă următoarea formă simplă. Explicăm de ce un agent a dat un telefon sau a cumpărat nişte acţiuni ori şi-a schimbat locul de muncă, invocînd credinţe şi dorinţe relevante ale agentului. Desigur că rareori menţionăm explicit *toate* credinţele şi dorinţele relevante, dar schema generală rămîne comună. Explicaţiile pe care le dau economiştii alegerilor făcute de agenţi invocînd credinţele (sau anticipările) şi utilităţile (preferinţele) acestora au exact aceeaşi formă, deşi pe ei nu-i interesează detaliile comportamentului unui individ.

Acest gen de explicaţie, obişnuit şi familiar, este problematic din punct de vedere filozofic. Dacă încercăm să interpretăm astfel de explicaţii ca fiind explicaţii nomologice-deductive contrase, constatăm că este greu să formulăm legi substanţiale şi plauzibile ce ar fi implicit prezente în ele. Nu izbutim să stoarcem decît platitudini de felul „oamenii fac ceea ce le place cel mai mult". Unii filozofi au argumentat că astfel de enunţuri nici nu sînt generalizări empirice (legi ştiinţifice), ci sînt implicate în chiar conceptele de acţiune şi preferinţă.[10] Potrivit acestor filozofi, explicaţiile date comporta-

mentului uman (invocînd *motivele* acţiunii agenţilor) diferă în chip decisiv de explicaţiile din ştiinţele naturii. Ei argumentează că motivele nu se leagă în mod contingent de acţiuni, precum cauzele de efecte, ci că motivele unui agent servesc la *definirea* modului de acţiune al agentului. A explica de ce un anumit agent a apăsat pe anumite butoane de pe o cutiuţă neagră, arătînd că el a vrut să înmulţească 27 cu 39, înseamnă a explica respectiva acţiune spunînd ce este ea. Nu pare să fie vorba de o subsumare a acţiunii la vreo regularitate cauzală. Indicînd motivele agentului, elucidăm natura acţiunii.

E adevărat că explicînd o acţiune prezentăm motivele pentru care agentul a efectuat-o. Credinţele şi dorinţele funcţionează ca motive de acţiune. Dar este oare adevărat că explicaţiile prin motive diferă în chip fundamental de explicaţiile din ştiinţele naturii? Explicaţiile prin motive s-ar putea să fie *şi ele* (vorbind *grosso modo*) explicaţii nomologice-deductive prin apel la cauze.[11] Nu pot fi ele testate şi evaluate mai mult sau mai puţin în acelaşi mod ca explicaţiile din ştiinţele naturii? Între filozofi există dezacorduri acute asupra acestor chestiuni. Majoritatea autorilor din domeniul economiei politice consideră explicaţiile din acest domeniu ca fiind în principiu de acelaşi fel cu explicaţiile din ştiinţele naturii; unii sînt însă de cu totul altă părere, bunăoară Frank Knight sau şcoala „austriacă" modernă.

Teoriile şi legile ştiinţifice

Majoritatea filozofilor recunosc că ştiinţa se dezvoltă prin descoperirea de teorii şi legi. Între ei există însă deosebiri considerabile privitor la ce anume sînt teoriile şi legile, cum se leagă acestea unele de altele şi de ce sînt importante. Încep prin a spune cîteva cuvinte despre legile din ştiinţă.

Legile pe care oamenii de ştiinţă caută să le descopere şi să le stabilească nu sînt, fireşte, legi prescriptive ce dictează cum *trebuie* să fie anumite lucruri, ci expresii ale unor regularităţi din natură. Nu e ca şi cum Luna ar vrea să-şi părăsească orbita sa din jurul Soarelui, iar o lege a gravitaţiei i-ar interzice să facă acest lucru. Legile naturii sînt expresii veridice ale unor regularităţi.

Este însă greu de explicat cum diferă legile de generalizările adevărate ce par a fi doar „accidentale". După cum am văzut mai înainte, explicaţiile reclamă legi veritabile. În locul acestora nu pot figura generalizări accidentale. O generalizare de felul „toate bomboanele din acel borcan sînt portocalii" pare uşor de deosebit de o lege, pentru că o astfel de generalizare, spre deosebire de o lege fundamentală, este restrînsă la un loc şi moment particular. Să considerăm însă generalizarea „toate clădirile au mai puţin de 10 000 de etaje".[12] Această generalizare nu este doar bine întemeiată prin ceea ce ştim despre istoria trecută, ci s-ar putea chiar să fie adevărată despre întregul univers şi în toate timpurile. Totuşi cei mai mulţi oameni ar considera-o ca nefiind decît o generalizare accidentală şi nu o lege. De ce oare?

Unele din răspunsurile cele mai evidente ridică serioase probleme filozofice. Mulţi ar fi înclinaţi să spună că legile enunţă ceea ce are loc *cu necesitate*,

şi nu doar ceea ce se întîmplă să fie.Din moment ce este *posibil* să fie construită o clădire cu peste 10 000 de etaje, aserţiunea că nu există clădiri atît de înalte nu poate fi o lege. Dar conceptul de „necesitate fizică“ sau de „necesitate a naturii“, invocat aici, este greu de înţeles. În plus, dacă legile exprimă necesităţi, se pune întrebarea cum putem obţine probe că sînt adevărate? Dacă toate probele provin, fie şi indirect, din observaţii şi experimente, cum putem deosebi generalizările universale întîmplător adevărate de generalizările universale care sînt adevărate cu necesitate?

O a doua modalitate prin care se poate încerca deosebirea legilor de generalizările accidentale se loveşte de probleme asemănătoare. Legile par să întemeieze condiţionale contrafactuale, pe cînd generalizările accidentale — nu. Pe o lege cum este „cuprul conduce electricitatea“ pot fi sprijinite aserţiuni condiţionale de felul „dacă acest creion de lemn ar fi făcut din cupru, el ar conduce electricitatea“. Pe cînd o generalizare accidentală ca „toate bomboanele din acel borcan sînt portocalii“ nu oferă temei pentru aserţiuni de felul „dacă această bomboană s-ar afla în borcan, ea ar fi portocalie“. Numai că evaluarea empirică a aserţiunilor contrafactuale s-a dovedit a fi la fel de dificilă ca evaluarea empirică a aserţiunilor privitoare la necesităţi.

O deosebire mai puţin metafizică sau misterioasă dintre legi şi generalizările accidentale este că legile sînt susţinute de, încorporate în, sau derivabile din teorii ştiinţifice acceptate, pe cînd generalizările accidentale nu sînt. Să presupunem că cineva ar fi demonstrat că din teoriile noastre despre materie rezultă că orice clădire se prăbuşeşte în mod necesar înainte de a putea fi înălţată pînă la 10 000 de etaje. În acest caz am înceta să considerăm pur accidentală generalizarea că toate clădirile au mai puţin de 10 000 de etaje şi am privi-o ca pe o lege derivată (şi neinteresantă). Vedem cum încercarea de a înţelege ce sînt legile ne conduce la încercarea de a înţelege ce sînt teoriile ştiinţifice.

Nu este însă cu nimic mai uşor de înţeles ce este o teorie ştiinţifică decît ce este o lege. Teoriile par a fi colecţii de enunţuri nomologice[13] aflate unele cu altele în raporturi sistematice. Dar dacă pentru a înţelege ce sînt teoriile trebuie să ştim ce sînt legile, atunci în analiza ideii de lege nu ne putem sprijini pe legătura dintre legi şi teorii. Tot ce putem spune este că legile sînt mai sistematic legate una de alta decît generalizările accidentale.

Multor filozofi li se pare nesatisfăcătoare analiza teoriilor ca mulţimi de enunţuri nomologice legate sistematic între ele. Pozitiviştii logici s-au arătat deosebit de nelinişţiţi de faptul că propoziţiile din teoriile ştiinţifice par foarte adesea să se refere la lucruri şi proprietăţi ce nu pot fi observate. Cum putem avea temeiuri de a crede în astfel de aserţiuni? Ba am putea întreba chiar cum putem înţelege ce înseamnă ele. Pozitiviştii logici au formulat cu acuitate aceste întrebări şi au precizat ideea de „relaţie sistematică“ argumentînd că teoriile formează sisteme deductive. Teoriile sînt în primul rînd obiecte „sintactice“, ai căror termeni şi ale căror aserţiuni se presupun a fi interpretate cu ajutorul unor reguli „de corespondenţă“.[14] Să mă explic.

La sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea au survenit în logica formală evoluţii captivante şi spectaculoase. În particular,

s-a înţeles mai clar că deductibilitatea putea fi interpretată ca o relaţie *formală* total independentă de *semnificaţia* propoziţiilor sau a termenilor din ele. De exemplu, propoziţia *r* poate fi inferată din propoziţiile *s* şi „dacă *s*, atunci *r*", fără a şti nimic despre ce anume asertează propoziţiile *s* şi *r*. Logicienii au explorat posibilitatea de construire a unor limbaje formale în care relaţiile logice să fie precise, iar ambiguităţile limbilor obişnuite să fie eliminate. Desigur că pentru a spune ceva cu ajutorul unui limbaj, acesta trebuie să aibă semnificaţie; ideea era însă de a studia separat proprietăţile formale sau sintactice ale limbajelor şi, respectiv, semnificaţiile sau „semantica" lor.

Pozitiviştii logici credeau că teoriile ştiinţei trebuie să poată fi exprimate în unul sau altul din limbajele formale dezvoltate de logicieni. Din axiomele teoriei urmau să decurgă formal toate teoremele ei (întocmai cum *r* decurge din *s* şi „dacă *s*, atunci *r*"). Pentru ca teoria să ne spună ceva despre lume, ea se cere „interpretată": trebuie să ni se spună ce semnifică termenii şi aserţiunile ei. „Regulile de corespondenţă" sînt enunţuri despre care se consideră că oferă acea interpretare şi totodată permit ca aserţiunile, acum interpretate, ale teoriilor să fie testate. Iniţial, regulile de corespondenţă fuseseră concepute ca definiţii explicite ale fiecăruia din termenii teoriei, dar pozitiviştii şi-au dat curînd seama că relaţia dintre teorie şi observaţie (despre care vom vorbi în secţiunea următoare) e mai subtilă şi mai complicată.

Puţini filozofi ai ştiinţei mai acceptă astăzi concepţia pozitivistă despre teoriile ştiinţifice. Teoriile nu pot fi formalizate în felul în care o doriseră pozitiviştii logici, iar considerarea teoriilor ştiinţifice ca fiind în primul rînd obiecte formale sau sintactice nu reflectă modul în care teoriile se construiesc şi sînt utilizate. În plus, problemele privind relaţiile teoriei cu observaţia, în forma în care le-au pus pozitiviştii, se dovedesc cu neputinţă de rezolvat. Mulţi filozofi optează în prezent pentru o interpretare neformală a teoriilor drept colecţii de *enunţuri* nomologice (nu de propoziţii pur sintactice, neinterpretate) sistematic intercorelate. Eu voi menţiona însă în continuare o altă alternativă contemporană, care ne ajută să înţelegem natura *modelelor* teoretice din economie.

În decursul ultimelor trei decenii un număr de filozofi au susţinut ceea ce ei numesc „concepţia semantică despre teorii".[15] Teoriile constau din acea clasă de structuri sau sisteme despre care sînt adevărate axiomele oricărei formulări a teoriei. În esenţă, aceeaşi concepţie poate fi formulată mai simplu astfel: Teoriile pot fi privite ca nişte predicate sau concepte sau ca definiţii de atari predicate sau concepte. Potrivit acestei concepţii, o teorie cum este teoria newtoniană a mişcării şi gravitaţiei nu face defel aserţiuni despre lume! Ea nu este decît un predicat de felul „e un sistem gravitaţional newtonian" sau o definiţie a unui atare predicat. Fireşte, oamenii de ştiinţă mai fac totuşi aserţiuni despre lume. Ei le fac *folosind* teoriile, asertînd că predicatele pe care teoriile le constituie sau le definesc sînt adevărate sau false despre anumite sisteme de lucruri din lume .

Într-o formulare ultrasimplificatoare, poate chiar parodistică a concepţiei semantice, rezultă că oamenii de ştiinţă nu oferă teorii de felul „Toate corpurile din univers se atrag între ele cu o forţă gravitaţională şi...", ci „teorii" de

felul „Ceva este sistem newtonian dacă şi numai dacă toate corpurile din el se atrag reciproc cu o forţă gravitaţională şi...", iar apoi se folosesc de asemenea „teorii" pentru a face aserţiuni empirice de felul „Universul e un sistem newtonian". Fireşte că din astfel de aserţiunui empirice se poate apoi deduce că „Toate corpurile din univers se atrag reciproc cu o forţă gravitaţională şi ...". Concepţia semantică ni se înfăţişează, astfel, ca nefiind decît un ocol. Ce motive putem avea de a face un astfel de ocol?

Motivele sînt multiple. Concepţia semantică posedă importante virtuţi formale. Prin folosirea ei, aserţiunile ştiinţei pot fi mai uşor reconstruite într-un mod riguros formal sau matematic. Mai important pentru ceea ce urmărim aici este că viziunea semantică oferă o cale utilă de schematizare a celor *două* tipuri de realizări implicate în construirea unei teorii ştiinţifice. Unul din aceste tipuri de realizări este evident: o teorie trebuie să identifice regularităţi în realitate. Dar ştiinţa nu se dezvoltă în primul rînd prin identificarea de corelaţii între diferite proprietăţi cunoscute ale lucrurilor. Un demers absolut crucial al ei constă în construcţia de noi concepte, de noi moduri de clasificare şi descriere a fenomenelor. Teoretizarea ştiinţifică constă în bună parte în elaborarea de atari concepte noi şi în prelucrarea lor mintală, în raportarea lor la alte concepte şi exploatarea implicaţiilor lor.

Preocupările de acest fel sînt deosebit de vizibile în economie, unde teoreticienii consacră o mare parte din eforturile lor explorării implicaţiilor raţionalităţii perfecte, ale informării perfecte, ale concurenţei perfecte. Aceste explorări, care se desfăşoară separat de problematica aplicării şi evaluării, reprezintă, cred, ceea ce economiştii (*nu* însă şi econometricienii) numesc „modele". Concepţia semantică poate fi astfel utilizată eficient pentru înţelegerea modelelor teoretice din ştiinţa economică. Dacă acestor modele li se spune „modele" sau „teorii" este în bună măsură o chestiune terminologică. Eu prefer să rezerv cuvîntul „teorie" pentru un set de aserţiuni generale despre lumea reală.

Teorie şi observaţie

Pozitiviştii logici erau empirişti intransigenţi în două sensuri diferite. Erau empirişti, o dată, în problema *evaluării* în ştiinţă: experienţele senzoriale — rezultatele observaţiilor şi experimentelor — constituie probele ultime în favoarea sau împotriva aserţiunilor de conţinut despre lume (numite „aserţiuni sintetice"). Şi mai erau empirişti în problema *semnificaţiei*: pentru a putea înţelege un concept sau termen (în afara termenilor pur logici sau matematici), trebuie să-l putem corela într-un fel sau altul cu experienţa senzorială. Fiind empirişti în ambele aceste sensuri, pozitiviştilor logici le apăreau îndoit problematice „aserţiunile teoretice", adică propoziţiile în care este vorba de lucruri sau proprietăţi inobservabile. Cum puteau fi testate asemenea propoziţii teoretice? Şi cum puteau ele să aibă în genere o semnificaţie?[16]

La început, unii din pozitiviştii logici au sperat că se pot găsi pentru astfel de propoziţii teoretice condiţii de adevăr bicondiţionale explicite; că

am putea, deci, enunţa că o propoziţie teoretică, *T*, este adevărată dacă şi numai dacă este adevărată o anumită propoziţie neteoretică (o propoziţie ce vorbeşte numai despre observabile), *O*. În fapt, ei au sperat chiar că s-ar putea da definiţii explicite fiecăruia din termenii ce figurează în asemenea propoziţii teoretice. Operaţionalismul, concepţia conform căreia toţi termenii din ştiinţă trebuie definiţi individual cu referire la o operaţie de măsurare sau de determinare, poate fi privit ca o variantă a acestui pozitivism timpuriu şi extrem de restrictiv. Numai că, avînd în vedere tipul de logică asupra căreia insistau pozitiviştii logici, pe la mijlocul anilor '30 s-a dovedit în chip concludent că nici măcar pentru termenii dispoziţionali simpli, ca „solubil în apă", nu se pot formula „*definiţii* operaţionale" şi că pentru aserţiunile în care ei figurează nu există condiţii de adevăr „observabile" complete şi explicite.[17]

Pozitiviştii n-au fost însă dispuşi să tragă de aici concluzia că teoriile ştiinţifice ar intra în perimetrul metafizicii lipsite de sens. Ci au depus eforturi sofisticate pentru a arăta în ce mod propoziţii ce aparent se referă la lucruri inobservabile ar putea totuşi să aibă semnificaţie şi să deţină un loc important în ştiinţă. Unii dintre pozitivişti s-au orientat spre instrumentalism: de ce am considera, în general, propoziţiile teoretice drept adevărate sau false? Rolul veritabil al teoriei este doar acela de a ne oferi reguli care să ne permită efectuarea de deducţii corecte despre anumite lucruri observabile, în temeiul unor observaţii particulare privitoare la alte lucruri observabile. Dar instrumentalismul motivat de scrupule privitoare la îndreptăţirea utilizării calificativelor de adevărat şi fals cu aplicare la aserţiunile teoretice pare o soluţie inadecvată. Cum se face că nişte aserţiuni teoretice socotite lipsite de semnificaţie pot să joace rolul unor „reguli de inferenţă" demne de încredere? Ce fac oamenii de ştiinţă atunci cînd vorbesc despre mărimea sau masa electronilor sau despre modul cum electronii interacţionează cu alte „lucruri" inobservabile?

Prin anii '50, majoritatea celor mai de seamă pozitivişti logici (deşi în această epocă li s-ar potrivi mai bine eticheta de „empirişti logici") au acceptat o viziune diferită asupra relaţiei dintre teorie şi observaţie. Aserţiunile şi termenii din teorii, argumentau ei, sînt „parţial interpretaţi" printr-un set întreg de reguli de corespondenţă.[18] Nu este nevoie ca termenii individuali şi nici măcar propoziţiile întregi să aibă implicaţii observabile directe. Asemenea termeni şi propoziţii au o anumită semnificaţie şi o anumită legitimitate în ştiinţă dacă prezenţa lor într-o teorie contează pentru implicaţiile testabile ale acesteia. Să observăm că această concepţie abandonează în bună parte ambiţiile empiriste stricte ale primilor pozitivişti logici. Aserţiunile teoretice combinate între ele, cu regulile de corespondenţă şi cu enunţuri referitoare la condiţiile iniţiale au implicaţii observabile. Ele sînt, astfel, părţi legitime ale ştiinţei, chiar dacă termenii lor şi nici aserţiunile întregi nu pot fi asociate cu consecinţe observaţionale particulare.

Chiar şi această concepţie mai puţin intransigentă, a interpretării parţiale (pentru a nu mai vorbi de operaţionalism sau de instrumentalismul noncognitiv) este astăzi respinsă de majoritatea filozofilor ştiinţei. Motivul principal este că distincţia dintre observabil şi inobservabil nu poate fi făcută

într-un mod nearbitrar şi semnificativ. După cum a subliniat Popper încă în anii '30 şi după cum au argumentat mulţi filozofi în cursul ultimelor două decenii, observaţiile noastre sînt puternic influenţate de credinţele noastre; nu există aserţiuni care să reprezinte rezultate nude, pure şi infailibile ale experienţei senzoriale. Spre exemplu, acolo unde un economist vede exploatare, un altul vede şanse de muncă pentru muncitorii necalificaţi. Distincţiile globale dintre aserţiuni al căror adevăr poate fi decis în mod direct pe bază de observaţie şi cele ce pot fi evaluate numai prin intermediul evaluării teoriilor din care fac parte nu stau în picioare. (Întocmai ca şi distincţiile dintre enunţuri „analitice", ce ar fi adevărate doar în virtutea semnificaţiilor pe care le au termenii din ele, şi aserţiunile sintetice despre lume.)[19]

Cred că putem spune pe bună dreptate că filozofii ştiinţei au abandonat în mare măsură scrupulele pozitiviste cu privire la semnificaţiile enunţurilor despre lucruri inobservabile fără să le fi rezolvat cu adevărat. În orice caz, mie mi se pare că aceste chestiuni trebuie considerate mai puţin presante de către cei interesaţi de ştiinţa economică decît de cei interesaţi în multe alte ştiinţe, dat fiind că teoriile economice nu se referă de obicei la nimic inobservabil. S-ar putea, ce-i drept, argumenta că preferinţele şi opiniile sînt, în sensul absolut al cuvîntului, inobservabile. Nu există însă un sens absolut al termenului „inobservabil" care să fie util. „Crede" şi „preferă" sînt termeni ce au deja un rol relativ neproblematic în limbajul curent şi în psihologia cotidiană. Ei nu sînt comparabili cu termeni ca „electron" sau „neutrino". Exemple mai bune de entităţi inobservabile în economie ar putea fi valorile muncă ale lui Marx sau „funcţia de producţie a gospodăriei" a lui Becker.[20] Concepţia interpretării parţiale este importantă în principal ca un fundal ce ne ajută să înţelegem argumentele unor autori cum este Fritz Machlup (vezi cap. 9). Pe de altă parte, preocupările pozitiviştilor cu privire la modurile de testare şi de evaluare a teoriilor cu greu puteau fi abandonate, dat fiind că problematica evaluării aserţiunilor şi practicilor ştiinţei a jucat întotdeauna un rol central în filozofia ştiinţei.

Evaluare şi demarcaţie

Cînd e vorba de evaluarea teoriilor, majoritatea filozofilor, a economiştilor, ba chiar şi „omul mijlociu" sînt, cel puţin într-o accepţiune vagă a termenului, empirişti. Ei cred că probele care ne conduc în ultimă instanţă la acceptarea sau respingerea aserţiunilor despre lume sînt de natură perceptuală sau observaţională. De exemplu, economiştii cred că indivizii în genere preferă o cantitate mai mare de bunuri uneia mai mici, deoarece această aserţiune este sprijinită de experienţă. Dacă n-ar fi, ei ar abandona-o.

Deşi genul acesta de empirism este dominant, el nu este universal. Kant a argumentat în *Critica raţiunii pure* că există anumite adevăruri „sintetice" despre lume ce pot fi cunoscute „a priori", adică fără o confirmare senzorială specifică. Unele propoziţii, cum sînt axiomele geometriei euclidiene, sînt implicate, după Kant, în însăşi posibilitatea de a avea în genere o experienţă

conştientă a lumii. Nici un fel de observaţii sau experienţe specifice nu ne-ar putea face vreodată să credem că asemenea propoziţii sînt false.

Fizica modernă n-a menajat concepţia lui Kant după care axiomele geometriei euclidiene sînt adevăruri a priori, iar poziţia lui Kant are în prezent puţini adepţi. Totuşi, unii economişti „austrieci", în special Ludwig von Mises şi discipolii săi, cred că postulatele fundamentale ale teoriei economice sînt astfel de adevăruri sintetice a priori.[21] Alţi comentatori ai ştiinţei economice, ca Martin Hollis şi Edward Nell, în recenta lor carte *Rational Economic Man; A Philosophical Critique of the Neo-Classical Economics* (*Omul economic raţional; o critică filozofică a economiei neoclasice*), susţin un punct de vedere şi mai ferm privitor la necesitatea propoziţiilor de bază ale variantei lor de economie marxistă clasică. Nu voi discuta aici ideile epistemologice ale lui Hollis şi Nell şi nici pe cele ale „austriecilor", dar cititorul trebuie să fie conştient de faptul că ideile empiriste despre evaluare nu sînt universal admise.

Deşi pare cît se poate de „evidentă", teza empiristă că aserţiunile trebuie evaluate pe baza datelor de observaţie generează probleme serioase. Înainte de toate, pare neplauzibil să se pretindă că adevărurile logice sau definiţionale de felul „toate mesele sînt mese" sau „triunghiurile au trei unghiuri" au nevoie de testare observaţională sau experimentală sau că încrederea noastră în astfel de aserţiuni s-ar baza pe rezultatele unor asemenea observaţii ori teste. Nici a şti că o aserţiune ca „acest pătrat este rotund" este falsă nu avem nevoie de experimente. Pozitiviştii logici au sperat să rezolve aceste probleme distingînd aserţiunile sintetice (aserţiunile despre lume) de aserţiunile analitice sau de cele contradictorii, unde adevărul şi falsitatea depind numai de logică şi de semnificaţiile termenilor ce figurează în ele.[22] Numai aserţiunile sintetice se cer confruntate cu datele de observaţie.

Chiar şi după aceasta rămîn însă probleme serioase. După cum a argumentat cu multă vervă David Hume cu mai bine de două secole în urmă, observaţiile sau experimentele pot atesta doar adevărul unor enunţuri singulare despre evenimentele particulare sau despre proprietăţi ale unor lucruri din locuri şi timpuri particulare. Pe ce se bazează, atunci, încrederea noastră în generalizări sau în enunţuri singulare referitoare la cazuri ce n-au fost încă observate? Cum spune Hume însuşi:

> Dacă ni se prezintă un corp de aceeaşi culoare şi consistenţă cu cea a pîinii pe care am mîncat-o mai înainte, nu vom ezita să repetăm ceea ce am făcut şi vom anticipa în mod cert aceeaşi putere de hrănire şi întărire. Aceasta este o activitate a spiritului sau a gîndirii al cărei temei aş dori mult să-l cunosc.[23]

Cu alte cuvinte, Hume lansează următoarea provocare: arătaţi-mi un bun raţionament care să aibă drept concluzie o generalizare sau o aserţiune despre ceva ce n-a fost observat, iar drept premise numai relatări ale unor experienţe senzoriale. Un asemenea raţionament nu poate fi unul deductiv, pentru că e clar că ne poate duce de la adevăr la falsitate: următoarea felie de pîine s-ar putea să ne fie fatală. El nu poate fi justificat nici printr-o argumentare „inductivă" în sensul că astfel de raţionamente ne-au servit bine în

trecut, dat fiind că n-avem decît temeiuri inductive pentru a considera bune astfel de raţionamente, ceea ce înseamnă că am comite un cerc vicios în argumentare.

Aceasta este *problema inducţiei* a lui Hume. Este în principal o problemă privitoare la modul în care ar urma să fie *susţinute* sau *justificate* aserţiunile singulare despre lucruri inobservabile sau generalizările. Ea nu priveşte în primul rînd modul de descoperire sau de construire a unor asemenea generalizări sau enunţuri singulare. Cred că, aşa cum a fost formulată, problema lui Hume este insolubilă.

Dacă problema inducţiei aşa cum a fost formulată este insolubilă, rămîn două opţiuni. Una e să îmbrăţişăm scepticismul, cum după părerea multora a făcut Hume, şi să negăm că există în fapt temeiuri pentru a crede în generalizările despre lume, indiferent de cîte date consonante cu ele am dispune. Cealaltă e să criticăm modul cum a prezentat Hume problema. Eu prefer această din urmă cale. Ceea ce e în neregulă cu problema inducţiei a lui Hume este ideea sa despre ce anume pretinde justificarea. Hume vrea pentru fiecare din aserţiunile noastre referitoare la lume cîte un raţionament separat, care să aibă ca premise numai informaţii despre experienţa senzorială. Dacă însă admitem ca printre premisele unor atare raţionamente justificative să figureze toate cunoştinţele pe care considerăm că le avem despre lume (inclusiv generalizările), ne aflăm în faţa unei probleme diferite şi mult mai maleabile. Observaţiile şi experimentele vor avea şi acum un rol crucial în lărgirea şi corectarea ansamblului nostru de cunoştinţe, dar nu vom mai fi puşi în situaţia de a trasa aserţiunile noastre cognitive pînă la temeliile experienţei.[24] În procesul de cunoaştere a lumii ne aflăm în aceeaşi situaţie ca navigatorii ce-şi reconstruiesc corabia în timp ce navighează cu ea în larg.[25] În dobîndirea de noi cunoştinţe despre lume, trebuie să ne bazăm nu numai pe rapoartele de observaţie şi experiment, ci şi pe bogatul ansamblu de cunoştinţe pe care credem că-l deţinem deja.

Metafora corăbiei o datorăm lui Neurath, care a fost membru al Cercului vienez, principala sursă a pozitivismului logic. În majoritatea lor, totuşi, pozitiviştii logici n-au subscris la o atare viziune asupra cunoaşterii ştiinţifice. Dimpotrivă, Carnap şi alţii au depus eforturi considerabile pentru dezvoltarea unei logici inductive, a unui canon de gîndire prin care să poată fi stabilite, cu un grad specific de probabilitate, concluzii pornind de la premise ce includ doar logica de bază şi matematica, alături de rapoartele de observaţie şi experiment.[26] Majoritatea filozofilor ar fi acum de acord că aceste eforturi n-au fost încununate de succes, dar, lucrînd în această direcţie, Carnap a contribuit prin scrierile sale la conturarea unor abordări moderne mai liberale şi mai promiţătoare.

Vederile lui Karl Popper asupra inducţiei şi confirmării sînt total diferite de cele ale pozitiviştilor. Popper a recunoscut încă din anii '30 că rezultatele experimentelor şi ale observaţiilor contează pentru adevărul sau falsitatea aserţiunilor despre lume doar în contextul unui ansamblu de credinţe acceptate cu titlu ipotetic.[27] Spre exemplu, numai presupunînd dat un fundal teoretic particular, o creştere a cotelor la bursă semnalează sfîrşitul unei rece-

siuni. Mai departe însă, Popper a introdus o nouă idee. El a argumentat că generalizările de felul „orice creştere însemnată a ofertei de bani duce la inflaţie" pot fi *falsificate* prin enunţuri singulare ce formulează rezultate ale unor observaţii şi experimente, deşi nu pot fi *verificate*. În fapt, Popper era pregătit să argumenteze că nu există ceea ce se cheamă confirmare! Generalizările nu sînt niciodată mai mult decît ipoteze sau conjecturi, indiferent cît de des am eşuat în încercarea de a le falsifica.

Relevînd această asimetrie dintre falsificare şi verificare, Popper pare a sugera că despre generalizări se poate dovedi uneori în mod concludent că sînt false cu ajutorul unor premise stabilite ce nu conţin decît rapoarte de observaţie şi experiment. Problema inducţiei este astfel „rezolvată" acceptînd jumătate din concluzia posibil sceptică a lui Hume. Nu avem niciodată temeiuri pentru a crede că generalizările sînt adevărate, dar putem avea temeiuri de a crede că sînt false.[28] Ştiinţa se dezvoltă prin formularea de conjecturi îndrăzneţe, urmată de eliminarea erorilor.

De la sfîrşitul anilor '30 încoace, însă, Popper, a retractat explicit această interpretare.[29] Rapoartele de observaţie nu sînt nici ele infailibile, ci totdeauna susceptibile de revizuire. Ele sînt acceptate prin convenţie ca adevărate în cursul testării unei generalizări. Bazîndu-ne pe probe failibile, ne luăm inevitabil riscul de a respinge o generalizare chiar dacă ea în fapt este adevărată. Mai mult decît atît, rareori se întîmplă să inferăm falsitatea unor aserţiuni interesante din ştiinţă doar în temeiul unor rapoarte de observaţie singulare acceptate convenţional şi provizoriu. De pildă, ca să putem utiliza nişte observaţii făcute la microscop pentru respingerea unei teorii bacteriologice, sîntem nevoiţi să ne sprijinim pe diferite teorii optice. În testarea unei teorii deducem o consecinţă din această teorie luată *în conjuncţie cu* diferite ipoteze subsidiare şi cu enunţuri privind condiţiile iniţiale. Dacă această consecinţă nu concordă cu rezultatele experimentelor, trebuie să ne asumăm anumite riscuri şi să decidem că de vină e teoria particulară supusă testării şi nu vreuna din inevitabilele premise adiţionale. Avînd în vedere toate riscurile implicate astfel în „falsificare", este greu de înţeles cum pot Popper şi discipolii săi să mai insiste că aserţiunile ştiinţifice pot fi falsificate dar niciodată confirmate.

În comentariile sale autobiografice, Popper ne spune că a fost atras spre filozofia ştiinţei de ceea ce el numeşte „problema demarcaţiei": în ce constă deosebirea dintre o teorie ştiinţifică şi o teorie ce nu este ştiinţifică?[30] Formulată astfel, se poate spune că această problemă a dat şi imboldul pozitiviştilor logici. Ei voiau să poată distinge teoriile ştiinţifice de „non-sensul" metafizic şi să contribuie la dezvoltarea în continuare a ştiinţei. Această dorinţă a condus la interpretările specifice date de ei naturii teoriilor ştiinţifice, relaţiei dintre teorie şi observaţie şi naturii confirmării.

Dacă luăm problema demarcaţiei aşa cum e formulată *ad litteram*, este vorba de a explica deosebirea dintre entităţile numite „teorii ştiinţifice" şi alte feluri de entităţi. Această problemă a demarcaţiei nu poate fi separată cu totul de problema evaluării teoriilor. Se poate întîmpla, fireşte, ca teorii perfect ştiinţifice să fie infirmate în cele din urmă de probe empirice, dar

teoriile ştiinţifice trebuie să fie, cel puţin, genul de teorii care, dacă datele o permit, să poată fi bine stabilite sau, în terminologia lui Popper, „coroborate".

Deşi Popper identifică uneori problema demarcaţiei cu cea a deosebirii teoriilor ştiinţifice de alte feluri de entităţi, el este preocupat cel puţin în egală măsură şi de o problemă mult diferită. Încă de la începutul carierei sale, el a încercat să deosebească acele atitudini, reguli şi practici prin care o comunitate ştiinţifică se distinge de alte instituţii şi practici umane. Deşi în această chestiune poziţia lui Popper nu este perfect clară, problema importantă nu e dacă *teoria* este ştiinţifică, ci dacă cei ce au avansat-o o supun examinării critice şi o tratează aşa cum trebuie tratată o teorie ştiinţifică. Teoria newtoniană a mişcării ar fi putut să devină dogma vreunei bizare secte religioase, după cum astrologia ar putea fi supusă unei scrupuloase testări ştiinţifice. Problema reală pentru Popper priveşte deosebirea dintre ştiinţă şi non-ştiinţă.

Popper susţine că ceea ce îi deosebeşte pe oamenii de ştiinţă de persoanele ce nu sînt oameni de ştiinţă este că primii acceptă un set de *reguli* metodologice, ceea ce Popper numeşte „atitudinea critică". În particular, spune el, oamenii de ştiinţă propun conjecturi îndrăzneţe şi apoi caută pentru ele cele mai severe teste cu putinţă. Cînd conjecturile nu rezistă testelor, nu sînt permise nici un fel de eschivări. Teoriile se consideră respinse şi în locul lor se propun şi sînt supuse examinării noi conjecturi.[31] Acest mod de a proceda, dacă ar fi pus serios în aplicare, ar fi extrem de destructiv. Teoriile statornicite sînt prea importante pentru a fi abandonate înainte de a fi apărut alternative la ele, iar alternativele nu se construiesc uşor.

Lucrul cel mai important şi mai valoros în discuţia lui Popper nu este propunerea sa particulară privind modul de a deosebi ştiinţa de non-ştiinţă, ci întrebările pe care el le formulează. Într-adevăr, o mare parte din filozofia contemporană a ştiinţei merge pe urmele lui Popper încercînd să înţeleagă ce fel de discipline sînt ştiinţele, în loc să studieze *in abstracto* cum trebuie evaluate teoriile ştiinţifice. Bunăoară, putem înţelege şi aprecia mai bine contribuţiile lui Thomas Kuhn şi Imre Lakatos dacă le privim ca fiind preocupate în principal de evaluarea *activităţilor* socotite ştiinţifice şi nu de evaluarea teoriilor şi a formulărilor avansate ca legi.

Totuşi investigaţiile actuale privind evaluarea şi demarcaţia diferă profund nu numai de eforturile pozitiviştilor, ci şi de cele ale lui Popper. Opuse cum erau una alteia abordarea popperiană şi cea pozitivistă, ambele îşi reprezentau evaluarea ca pe o confruntare cu datele a unor teorii izolate sau chiar a unor enunţuri particulare din cadrul unor teorii. Cei mai mulţi filozofi contemporani ai ştiinţei resping însă acest mod de abordare a problemelor. În loc să se preocupe de problemele *evaluării* teoriilor, ei preferă să studieze problemele *alegerii* între teorii. Testele nu pot duce la abandonarea unor teorii valoroase cînd nu există alternative, dar ne pot ajuta să alegem între alternativele disponibile. De altminteri, se pot face multe alegeri diferite. Un om de ştiinţă poate în mod rezonabil să creadă că teoria T este mai bine confirmată decît teoria T', dar că teoria T' oferă posibilităţi de cercetare mai interesante şi un potenţial mai

mare. Legăturile dintre problematica evaluării teoriilor şi cea a evaluării activităţilor sau atitudinilor sînt profunde şi multilaterale.

Deşi majoritatea filozofilor ştiinţei sînt astăzi de acord că alegerea între teorii ridică multe probleme interesante şi că problemele privind testarea, evaluarea şi demarcaţia trebuie formulate pe fundalul *alegerii* între alternative, există şi ample dezacorduri cu privire la modul de evaluare a teoriilor ştiinţifice şi a practicii ştiinţifice. La o extremă se situează binecunoscutele vederi anarhiste ale lui Paul Feyerabend, care susţine că nu există nici un fel de criterii raţionale de alegere între teorii sau de demarcaţie![32] Merge orice. Vederile lui Feyerabend sînt respinse de majoritatea filozofilor de profesie iar pînă în prezent n-au exercitat vreo influenţă apreciabilă asupra economiştilor.[33]

Vederile lui Thomas Kuhn sînt interpretate de mulţi ca fiind doar ceva mai puţin extremiste. În lucrarea sa devenită clasică *The Structure of Scientific Revolution* (*Structura revoluţiilor ştiinţifice*), el a oferit nu numai despre ştiinţa însăşi, ci şi despre filozofia ştiinţei o viziune net diferită de ortodoxia empirist-logică ce dădea semne de îmbătrînire la finele anilor '50. Cu ajutorul unor exemple frapante din istoria ştiinţei, Kuhn relevă cît sînt de ample şi de semnificative constrîngerile sub care se află cercetarea ştiinţifică obişnuită. Determinarea mărimii unei constante particulare sau rezolvarea unei probleme teoretice de detaliu reclamă resurse şi energie. Pentru a fi dispuşi să se apuce de asemenea obiective, oamenii de ştiinţă trebuie să presupună că „paradigma", cadrul general teoretic în care lucrează, este mai mult sau mai puţin corect. Fără asemenea angajamente, fără o asemenea îngustare a viziunii, nu s-ar întreprinde demersuri de cercetare detaliate, esoterice. Deşi această „ştiinţă normală" prozaică, poate chiar dogmatică, nu ţinteşte, în viziunea lui Kuhn, la descoperirea de noutăţi, ea conduce totuşi la „anomalii" — la probleme ce se dovedesc irezolvabile într-o anumită tradiţie de ştiinţă normală. Asemenea anomalii pot să submineze încrederea comunităţii ştiinţifice în paradigma acceptată şi, în eventualitatea construirii unei paradigme alternative, pot duce la o revoluţie ştiinţifică.

Concepţia lui Kuhn despre revoluţiile ştiinţifice este deosebit de controversată. El pare să susţină că dezacordurile în timpul revoluţiilor ştiinţifice pot fi atît de mari, încît să nu se poată face o alegere obiectivă sau raţională.[34] Cum oamenii de ştiinţă din tabere diferite vor avea păreri diferite despre standardele de evaluare a teoriilor şi despre cum trebuie concepute obiectul şi practica ştiinţei, consensul se poate realiza numai prin persuasiune nonraţională. Conform acestei interpretări „iraţionaliste" a operei lui Kuhn, este îndoielnic dacă despre vreo teorie sau paradigmă ce triumfă într-o revoluţie ştiinţifică se poate spune vreodată că este obiectiv „mai bună" decît teoria sau paradigma căreia i-a luat locul.

Atît istoricii, cît mai ales filozofii ştiinţei au apreciat ca nejustificate asemenea concluzii iraţionaliste, şi Kuhn însuşi a dezavuat o asemenea interpretare extremistă a vederilor sale.[35] Punînd accentul pe amploarea schimbării conceptuale ce se produce în revoluţiile ştiinţifice, vederile lui Kuhn se pretează uşor la exagerări. Deşi concepţia sa a avut un anumit ecou printre economişti, implicaţiile ei practice sînt destul de neclare, iar implicaţiile ei

sceptice sau iraţionaliste sînt destul de neliniştitoare, astfel că puţini gînditori serioşi din domeniul metodologiei economice sînt adepţi ai lui Kuhn. Mark Blaug face o critică asemănătoare a lui Kuhn în capitolul 21 al volumului de faţă.

Respingînd aparentul iraţionalism al lui Kuhn, se poate recunoaşte totuşi cît de mult a contribuit el la filozofia contemporană a ştiinţei. Kuhn nu numai că i-a făcut conştienţi pe filozofi de varietatea şi complexitatea angajamentelor oamenilor de ştiinţă, dar a făcut foarte mult şi în a-i convinge pe filozofi că reflecţia teoretică asupra ştiinţei riscă să devină sterilă şi derutantă dacă nu dă atenţia cuvenită practicii ştiinţifice. Deşi puţini filozofi ai ştiinţei ar fi dispuşi să se considere kuhnieni, majoritatea îl urmează pe Kuhn în aceste din urmă privinţe. În comparaţie cu Popper şi cu pozitiviştii logici, majoritatea filozofilor ştiinţei din zilele noastre încearcă să înţeleagă alegerea între teorii şi natura ştiinţei la un nivel mai puţin abstract şi acordînd mai multă atenţie detaliilor practicii ştiinţifice. Mulţi au ajuns chiar să privească filozofia ştiinţei ca fiind ea însăşi o disciplină empirică. Întocmai cum un economist poate să ofere sfatul său firmelor comerciale numai dacă a învăţat ce anume asigură buna funcţionare a unei firme, tot aşa un filozof poate oferi sfatul său oamenilor de ştiinţă numai dacă a învăţat din ce se încheagă o ştiinţă de calitate.[36] Or, în general, ştiinţa nu poate fi cunoscută fără a studia pe oamenii de ştiinţă reali şi comunităţile ştiinţifice reale.

Mulţi filozofi contemporani ai ştiinţei au încercat să dezvolte concepţii mai sofisticate despre alegerea între teorii şi despre natura ştiinţei. Fără a nega raţionalitatea şi caracterul progresist al ştiinţei, ei încearca să ia în considerare complexitatea muncii ştiinţifice şi dependenţa ideilor de confirmare, explicaţie ş.a.m.d. de conţinutul diferitelor teorii. Singura concepţie de acest fel pe care o voi discuta este „metodologia programelor de cercetare" a lui Imre Lakatos[37], care i-a influenţat pe numeroşi economişti. Eseul lui Mark Blaug oferă o prezentare simpatetică a concepţiei lui Lakatos. Aş sublinia, totuşi, că şi multe alte abordări merită discutate, ca de pildă lucrările „bayesienilor" contemporani şi eforturile înrudite ale unor filozofi ca Henry Kyburg şi Isaac Levi sau viziunile despre dezvoltarea ştiinţei susţinute de Larry Laudan, Dudley Shapere sau Stephen Toulmin.[38] Există de asemenea numeroase alte contribuţii pe teme specifice, pe care nu le voi menţiona

Lakatos şi-a început activitatea în filozofia ştiinţei ca discipol al lui Popper. Deşi se raportează critic la unele formulări ale lui Popper, el apără ceea ce consideră a fi ideea de bază a acestuia. Lakatos admite că Popper greşeşte susţinînd că onestitatea ştiinţifică reclamă o disponibilitate imediată a omului de ştiinţă de a-şi abandona teoria cînd aceasta suferă o aparentă infirmare. El insistă, în schimb, că teza de bază a lui Popper rămîne valabilă: dacă vom căuta justificări ieftine pentru teoriile noastre atunci cînd ele se confruntă cu dificultăţi vizibile, nu vom învăţa niciodată de experienţă. După Lakatos, filozofia ştiinţei trebuie, deci, să studieze regulile privitoare la *modificarea* şi *compararea* teoriilor, nu regulile de evaluare a lor. Pe filozofi întrebarea „cît de bine este susţinută de date teoria T?" trebuie să-i preocupe mai puţin decît întrebările „constituie această versiune a teoriei T o amelio-

rare faţă de cea de mai înainte?" şi „realizează oare adepţii teoriei T, prin ameliorarea ei, un progres egal cu cel al adepţilor teoriilor alternative?"

Terminologia lui Lakatos şi detaliile propunerilor sale sînt complicate şi n-am să încerc o prezentare exhaustivă. Cîteva elemente joacă însă un rol central. O modificare a unei teorii constituie o ameliorare dacă nu este ad hoc. Modificările pot fi ad hoc în trei moduri.[39] Mai întîi, o modificare a unei teorii e posibil să nu aibă nici un fel de implicaţii testabile noi. Astfel de modificări sînt considerate de Lakatos total neinteresante („vide") şi neştiinţifice. Modificările ce nu sînt ad hoc în acest sens sînt „teoretic progresive". Se poate întîmpla însă ca implicaţiile testabile ale unor modificări teoretic progresive să nu fie confirmate de observaţii şi experimente. În acest caz, modificările sînt teoretic, dar nu şi empiric progresive. Ele sînt atunci ad hoc în sensul al doilea. Un proces amplu de modificare a unei teorii este global progresiv dacă modificările sînt în mod uniform teoretic progresive şi în mod intermitent empiric progresive. Dacă cineva modifică o teorie a cuiva în speranţa de a o ameliora, modificările trebuie să aibă totdeauna noi implicaţii testabile, iar aceste implicaţii testabile trebuie uneori să fie susţinute prin experiment şi observaţie. Aici este însă pierdută din vedere o trăsătură crucială a ştiinţei. Pe tot parcursul acestor modificări repetate, trebuie să existe un element de continuitate. În economie nu voi realiza nici un progres teoretic dacă modific teoria monetară adăugîndu-i enunţul „cuprul e bun conducător de electricitate". Teoria astfel amplificată are noi implicaţii testabile (şi confirmate), dar se vede că e vorba pur şi simplu de o lipitură arbitrară. O asemenea modificare este ad hoc în sensul al treilea. Se impune să recunoaştem rolul a ceva de genul unei „paradigme" kuhniene. Modificările teoriilor trebuie făcute „corect", nu oricum.

Lakatos argumentează că ştiinţa este şi trebuie să fie dominată de „programe de cercetare ştiinţifică". Un program de cercetare ştiinţifică este un şir de teorii corelate avînd un anumit „miez tare" ce trebuie păstrat dincolo de toate modificările teoriilor particulare. În plus, programul de cercetare cuprinde o varietate de reguli sau sugestii (în terminologia lui Lakatos, o „euristică pozitivă") care-i orientează pe oamenii de ştiinţă în efectuarea modificărilor. Modificările particulare în cadrul unui program de cercetare pot fi evaluate examinînd în ce măsură sînt progresive din punct de vedere teoretic şi empiric şi în ce măsură concordă cu euristica pozitivă a respectivului program de cercetare. Programele de cercetare rivale pot fi comparate între ele examinînd progresivitatea lor globală, deşi Lakatos argumentează că ştiinţa progresează cel mai repede atunci cînd în ea nu domină un anume program de cercetare.

Deşi complexă şi ingenioasă, metodologia programelor de cercetare ştiinţifică dezvoltată de Lakatos li s-a părut majorităţii filozofilor „inadecvată". Ei îi este specific accentul unilateral pus pe progres. E posibil ca şirul de teorii T, T' T'' să se caracterizeze printr-o progresivitate admirabilă, deşi T'' s-ar putea să fie incompatibilă cu virtual toate datele cunoscute. De ce ar trebui să conteze doar „predicţiile noi", implicaţiile noi ale lui T'' faţă de cele ale lui T'? Concepţia lui Lakatos pare să nu poată fi de nici un folos cuiva care ar vrea să ştie dacă se poate bizui pe teoriile economice curente. Cînd vrei să

aplici o anumită teorie, măsura progresului ce se realizează prin ea te interesează mai puţin decît gradul de confirmare a ei.

Insistenţa lui Lakatos asupra unui nucleu specific ce defineşte un program de cercetare particular este şi ea prea strictă. Presupusul nucleu al fiecărui program de cercetare se reformulează şi se modifică mereu în diverse feluri. (S-a produs oare o modificare în programul de cercetare de bază al economiei neoclasice atunci cînd legea utilităţii marginale descrescînde a fost înlocuită prin legea ratei marginale descrescînde a substituţiei? Mă îndoiesc că mulţi economişti gîndesc aşa.) În plus, concepţia lui Lakatos ajută prea puţin să ne orientăm în alegerea teoriilor. Este greu de judecat care dintre două programe de cercetare este mai progresiv, şi în concepţia lui Lakatos nu-i nimic rău dacă aderi la programul mai puţin progresiv, de vreme ce progresivitatea relativă s-ar putea modifica în viitor. Lakatos oferă doar o primă schiţă privind modul în care o concepţie normativă despre natura practicii ştiinţifice, inclusiv despre alegerea teoriilor, ar putea să ia în considerare unele din aspectele ştiinţei subliniate de Kuhn.

Şi într-adevăr, dacă te adresezi filozofiei contemporane a ştiinţei căutînd în ea reguli ferme şi precise pentru practica ştiinţifică şi pentru compararea şi evaluarea teoriilor în lumina rezultatelor de observaţie şi experimentale, vei fi dezamăgit. Filozofii ştiinţei au aflat multe despre ştiinţă, dar cunoaşterea oferită de ei este foarte departe de a constitui un algoritm utilizabil în practica ştiinţifică sau în alegerea teoriilor.

Ne-filozofii reacţionează uneori la această situaţie arătîndu-şi mai întîi limpede aversiunea faţă de atîta „filozofare nefolositoare“, iar apoi îmbrăţişînd un relativism sceptic ce neagă că ar exista în genere reguli ale practicii ştiinţifice sau ale alegerii între teorii. Asemenea concluzii negative, relativiste şi sceptice sînt însă nejustificate, iar eu mă îndoiesc că mulţi dintre cei ce se grăbesc să le tragă cred cu adevărat ceea ce spun. Scepticismul şi relativismul nu-ţi pot ţine de cald cînd eşti nevoit să decizi ce să faci cu şomajul.

Dezamăgirea pricinuită de lipsa unor reguli simple pentru ştiinţa practică nu trebuie să ne facă să pierdem din vedere tot ceea ce filozofii au aflat. Chiar şi din eşecurile unor explicaţii prea simpliste ale ştiinţei s-au putut trage învăţăminte importante despre complexitatea testării şi despre dificultatea de a separa „teoria“ de „observaţie“. Există unele generalizări „pozitive“ simple şi adevărate despre alegerea teoriilor, care se aplică în toate ştiinţele empirice — rezultatele experimentelor şi observaţiilor sînt totuşi cele ce contează în ultimă instanţă — dar asemenea generalizări nu sînt de mare folos. Nu numai că ştiinţa este o instituţie foarte complicată, dar principiile şi regulile ei depind într-o măsură considerabilă de conţinutul cunoaşterii ştiinţifice curente. Teoriile despre natura ştiinţei şi despre justificarea concluziilor ei nu vor putea fi simple, dacă e să fie valabile şi utile.

Unitatea ştiinţei

În studiul ştiinţei economice nu numai că ne confruntăm cu toate problemele-standard din filozofia ştiinţei despre care am discutat aici, ci simţim şi

nevoia de a şti dacă ştiinţele sociale şi în particular economia pot sau trebuie să se modeleze după ştiinţe ale naturii cum este fizica. Fiinţele umane şi interacţiunile lor sociale par să fie obiecte de studiu destul de deosebite de planete sau de proteine. Şi atunci, obiectivele sau metodele noastre în investigarea societăţilor trebuie oare să fie cele ale naturalistului? Mulţi autori insistă asupra existenţei unor deosebiri ample şi fundamentale între ştiinţele naturii şi ştiinţele sociale.

După cum am menţionat încă la începutul acestei introduceri, cei ce au pus întrebarea dacă ştiinţele sociale sînt sau pot fi „cu adevărat" ştiinţe au fost preocupaţi de mai multe chestiuni diferite. În parte, ei au fost preocupaţi să ştie dacă *structura* sau *conceptele* teoriilor şi ale explicaţiilor din ştiinţele sociale sînt aceleaşi cu cele din ştiinţele naturii. Aceste probleme le-am atins pe scurt atunci cînd am discutat despre explicarea acţiunii umane.

O problemă conexă ce a polarizat mereu interesul a fost de a şti dacă obiectivul sau obiectivele ştiinţelor sociale sînt aceleaşi cu cele ale ştiinţelor naturii. Filozofii au insistat că pe lîngă sau în locul obiectivelor predictive şi explicative ale ştiinţelor naturii, ştiinţele sociale trebuie să caute să ne procure *înţelegere* (*Verstehen*).[40] Max Weber oferă discuţia clasică asupra acestor probleme (cap. 3), la care se referă însă şi Frank Knight şi Fritz Machlup (în cap. 5 şi, respectiv, 9).

Weber şi mulţi alţii au argumentat că ştiinţele sociale trebuie să ne ofere o înţelegere „din interior". Trebuie să fim capabili de empatie cu reacţiile agenţilor, iar ceea ce se întîmplă să ne apară „inteligibil". Aceasta pare să introducă în ştiinţele sociale un element de subiectivitate care în ştiinţele naturii este evitabil. Deşi pune accentul pe nevoia noastră de înţelegere (*Verstehen*), Weber limitează impactul ei asupra obiectivităţii. El argumentează că noi clasificăm fenomenele sociale prin prisma diverselor categorii semnificative din punct de vedere cultural şi că explicaţiile trebuie date în funcţie de acestea, altfel nu ne vor spune ceea ce vrem să ştim. Dar, cu condiţia ca explicaţiile fenomenelor să fie formulate în aceşti termeni semnificativi, Weber cred că nu are obiecţii la explicaţia cauzală (chiar nomologică-deductivă). El argumentează că în domeniul ştiinţelor sociale vrem să înţelegem în detaliu fenomene şi evenimente specifice, ţinînd la ceea ce au ele distinctiv, în loc să vedem în ele doar exemplificări ale unor regularităţi generale, cum se întîmplă în ştiinţele naturii. Dar aceasta este o deosebire de accent, şi nu un imperativ de a construi explicaţii de un gen diferit.

Unii filozofi contemporani influenţaţi de Weber şi de anumite evoluţii din filozofia limbajului (în special de cercetările lui Wittgenstein) au oferit interpretări mai tari ale poziţiei lui Weber şi au formulat ei înşişi exigenţe mult mai riguroase.[41] Aceşti filozofi susţin că regularităţile din comportamentul uman nu sînt legi naturale sau uniformităţi cauzale, ci sînt rezultatul unor *reguli* sau *instituţii*. A înţelege o acţiune umană nu înseamnă a o subsuma unei legi empirice, ci a descoperi regulile ce o guvernează. Iar înţelegerea regulilor este, după Peter Winch şi alţii, de aceeaşi natură cu înţelegerea semnificaţiilor; ea reclamă interpretare, nu teoretizare şi testare

empirică. Vederile lui Winch par să excludă posibilitatea oricărui studiu ştiinţific al comportamentului şi instituţiilor umane, ceea ce le-a atras contestări vehemente.[42]

N-am vorbit încă despre ceea ce provoacă cele mai mari îngrijorări privind posibilitatea unei ştiinţe sociale multora din cei ce încep să se ocupe de studiul comportamentului uman. Dat fiind liberul arbitru al omului, se pune întrebarea dacă comportamentul uman, deşi nu e pur şi simplu „aleatoriu“, nu este cumva în mod intrinsec impredictibil şi deci nesupus vreunei legi. Acest raţionament, oricît ar părea de ispititor, este totuşi eronat. Chiar dacă nu există legi *deterministe* ale comportamentului uman, în acţiunea umană se constată în fapt numeroase regularităţi. Fireşte că dacă Winch şi alţii au dreptate, aceste regularităţi sînt ceva cu totul diferit de legile naturii, dar asemenea regularităţi există totuşi. Nu numai că putem face predicţii despre comportamentul oamenilor pe care îi cunoaştem bine, dar de multe ori ştim ce urmează să facă şi persoane ce ne sînt total străine. De fiecare dată cînd traversăm strada prin faţa unor maşini oprite la lumina roşie a semaforului, ne mizăm viaţa pe asemenea predicţii. Chiar dacă libertatea umană pune limite legilor psihologice sau sociale, există totuşi în comportamentul uman uniformităţi pe care cercetătorii fenomenului social pot să le studieze.[43]

Afirmaţia eronată că liberul arbitru al omului face cu neputinţă ştiinţa socială stă şi în spatele altor argumente privind imposibilitatea oricărei ştiinţe despre societate. Aşteptările şi credinţele influenţează, evident, comportamentul. Ceea ce înseamnă că şi conştiinţa existenţei diverselor teorii sociale sau acceptarea lor vor afecta comportamentul. De aici şi posibilitatea de a formula despre oameni enunţuri ce pot contribui la propria lor adeverire sau, dimpotrivă, dezminţire. Astfel de posibilităţi nu sînt totuşi dovada unor dificultăţi fundamentale.[44] De ce n-ar fi în măsură teoreticianul ştiinţelor sociale „să ia în calcul“ şi reacţiile celor ce iau cunoştinţă de cutare teorie particulară? Nu există aici, în principiu, nici o dificultate. Ceea ce-i frămîntă pe oameni este convingerea pe jumătate ascunsă că liberul arbitru uman trebuie inevitabil să joace renghiuri teoreticianului social.

Dar, după cum au ajuns economiştii să-şi dea seama din ce în ce mai mult, pentru înţelegerea comportamentului uman se cer luate în considerare nu doar faptele despre care oamenii îşi formează opinii şi aşteptări, ci sînt de o importanţă crucială şi aceste credinţe şi aşteptări.[45] Pentru că, aşa cum arată Frank Knight în cap. 5, oamenii pot pur şi simplu să facă greşeli sau să nu recunoască faptele drept ceea ce sînt. Într-o primă aproximaţie, economiştii fac abstracţie de astfel de dificultăţi. Ei lucrează cu presupoziţia că oamenii sînt perfect informaţi despre toate faptele relevante. În felul acesta teoreticienii pot să nu-şi bată capul căutînd să afle ce anume cred oamenii; potrivit ipotezei, credinţele şi aşteptările oamenilor sînt conforme faptelor.

Cînd însă trecem dincolo de această primă aproximaţie, dificultăţile reapar. Din faptul că fumatul sporeşte probabilitatea îmbolnăvirii de cancer pulmonar şi a cardiopatiilor, se poate deduce că Janet, care fumează, se expune în mai mare măsură riscului de cancer pulmonar şi de cardiopatie. În schimb, despre ceea ce crede Janet nu putem trage vreo concluzie la fel de clară. Logica

credinţei, a dorinţei şi altor asemenea termeni „intenţionali“[46] este, într-un anumit fel, „subiectivă“. Semnificaţia acestui fapt nu este clară, deşi membrii Şcolii austriece (reprezentată aici de Ludwig M. Lachmann, cap. 17) susţin că subiectivitatea aşteptărilor şi a preferinţelor este de mare importanţă.

O ultimă dificultate specifică pe care o ridică ştiinţele sociale priveşte rolul lor în călăuzirea sau prescrierea conduitelor. Nu numai că economiştii dau sfaturi în probleme de politică economică, ci o bună parte din munca lor este consacrată direct sau indirect chestiunilor de politică economică. Desigur că şi ştiinţele naturii ghidează activităţile noastre. Descoperirile fizicienilor şi ale chimiştilor ne spun cum trebuie să construim poduri sau să fabricăm bombe. Rolul tehnologic al cunoaşterii ştiinţifice pare însă relativ neproblematic. Ai un scop pe care vrei să-l atingi, iar omul de ştiinţă îţi oferă cunoştinţe pur „factuale“ sau „descriptive“ ce-ţi permit să stabileşti cea mai bună cale pentru atingerea scopului specificat. Recomandarea unei conduite decurge atunci din această cunoaştere pur ştiinţifică şi din scopul pe care-l urmăreşti.

Mulţi autori din domeniul metodologiei economice interpretează exact în acest mod rolul ştiinţei economice în determinarea conduitelor. Statul sau reprezentanţii săi doresc să reducă deopotrivă şomajul şi rata inflaţiei. Politicianul se adresează atunci economistului, cerîndu-i informaţie despre acţiunile ce-ar fi de natură să ducă la scăderea şomajului şi în acelaşi timp să diminueze ori cel puţin să nu sporească inflaţia, precum şi informaţia despre alte efecte pe care le-ar avea aceste acţiuni. Informaţia oferită de economist este presupusă a fi pur descriptivă sau „negrevată de valori“. Ea ar fi la fel de utilă şi unui politician răuvoitor care ar urmări să amplifice şomajul şi să submineze economia. Potrivit acestui punct de vedere, ştiinţa economică şi celelalte ştiinţe sociale nu au mai multă legătură cu valorile sau prescripţiile decît oricare din ştiinţele naturii. Ele au o influenţă mai mare asupra politicii numai pentru că furnizează o informaţie ce este deosebit de relevantă pentru acţiunea politică. Majoritatea autorilor din prezenta antologie susţin acest punct de vedere despre teoria economică.

O atare interpretare a relaţiilor dintre teoria socială şi acţiunea politică nu a fost ferită de contestări. Mulţi, asemeni lui Gunnar Myrdal în cap. 12, au relevat că exigenţele şi interesele celor ce elaborează politica publică sau cele ale patronilor privaţi exercită influenţă asupra alegerii problematicii de cercetare de către teoreticienii sociali, ba chiar şi asupra spectrului de soluţii posibile luate serios în considerare. După cum scria Marx în prefaţa sa la *Capitalul*:

> În domeniul economiei politice, cercetarea ştiinţifică liberă are duşmani mai mulţi decît în oricare alt domeniu. Caracterul specific al materialului de care se ocupă economia politică ridică împotriva ei pe cîmpul de luptă pasiunile cele mai violente, mai meschine şi mai detestabile ale omului: furiile interesului privat.[47]

Retorica lui Marx este încărcată afectiv şi pare incontestabil că forţele ideologice i-au influenţat pe mulţi reprezentanţi ai ştiinţelor sociale. Înainte

însă de a putea trage vreo concluzie generală, trebuie studiat în detaliu cît de ample au fost astfel de influenţe ideologice şi evaluative.

Trebuie recunoscut de asemenea că influenţa teoreticienilor ştiinţelor sociale, mai ales a economiştilor, nu se limitează la furnizarea de cunoştinţe tehnice factorilor de decizie care au deja scopuri precis formulate. Economiştii contribuie şi la determinarea scopurilor. Mai mult chiar, după cum au susţinut filozofi ca John Dewey, s-ar putea ca întreaga distincţie dintre mijloace şi scopuri, oricît de plauzibilă şi de utilă s-ar dovedi uneori, să fie aici derutantă şi generatoare de confuzie.[48] Economiştii de frunte din ultimele două secole au fost, în fapt, şi filozofi sociali care au găsit în economia politică inspiraţia sau cel puţin confirmări pentru idealurile lor sociale. Imaginea simplă a economistului furnizor de informaţie tehnică nu pare să dea seama în mod adecvat de acest fapt.

Oferind aici cititorului o idee despre problemele de bază ale filozofiei ştiinţei şi o sumară informaţie despre spectrul poziţiilor adoptate în legătură cu ele, poate că fără să vreau l-am împins spre concluzii sceptice sau cel puţin pesimiste. Însă, după cum am spus deja, nu sînt motive temeinice nici pentru scepticism, nici pentru pesimism. Între filozofi există multe dezacorduri, iar despre natura ştiinţei avem încă multe de învăţat. Recunoscînd însă cît de multe rămîn aici de făcut, nu trebuie să trecem cu vederea peste cît de mult s-a făcut. Pozitivismul logic are astăzi puţini susţinători, dar asta nu se datorează unei schimbări de modă sau unui capriciu subiectiv. Pozitiviştii au fost în aşa măsură devotaţi clarităţii, preciziei şi onestităţii intelectuale, încît mereu descopereau puncte slabe în propriile lor poziţii, subminîndu-se singuri. Filozofia ştiinţei care le-a succedat, mai istorică şi de orientare mai empirică, suferă, neîndoielnic, de multe inadecvări, dar porneşte de la bagajul de cunoaştere dobîndită de pozitivişti în timpul eforturilor temerare, dar în cele din urmă eşuate, de a cuprinde demersul ştiinţific într-un cadru empirist simplu. Un comentariu similar s-ar potrivi operei fecunde a lui Popper.

Aceste cuvinte, fireşte, nu-i încălzesc prea mult pe cetăţeni, politicieni, economişti sau sociologi, care vor să ştie dacă teoria economică este o ştiinţă, dacă trebuie să se încreadă în teoriile economice sau cum pot să contribuie cel mai bine la progresul economiei sau al altor ştiinţe sociale. Nu-i de ajuns să spunem că problemele sînt dificile şi că filozofii au descoperit greşelile pe care le făceau în trecut. Din păcate însă, filozofii nu ne pot da nici astăzi soluţii mult mai bune. Ei pot să ofere idei *specifice* şi să critice moduri de înţelegere a ştiinţei ce s-au dovedit inadecvate. Pe baza unor asemenea contribuţii filozofice şi pe baza propriei lor experienţe, filozofii, economiştii şi alţi oameni de ştiinţă oferă diverse reguli empirice de natură să influenţeze într-o anumită măsură cercetările din diferite ştiinţe. Nu există însă un sistem filozofic general bine fondat capabil să rezolve numeroasele dificultăţi reale cu care sînt nevoiţi să se confrunte economiştii, politicienii şi simplii cetăţeni.

Dispunînd de un fundal general de filozofie a ştiinţei, putem înţelege mai bine problemele pe care le abordează aici diferiţii autori. Chiar dacă filozofia

ştiinţei nu ne pune la îndemînă un ansamblu definit de reguli pentru evaluarea şi ameliorarea ştiinţei economice, ea ne ajută să înţelegem mai bine ce au susţinut diferiţi autori în domeniul metodologiei economice şi să tragem foloase din ideile lor.

O introducere în ştiinţa economică

Pentru înţelegerea eseurilor strînse în prezenta antologie este bine să ştim cîte ceva despre ştiinţa economică. Sumara expunere care urmează nu urmăreşte să dea cititorului vreo competenţă tehnică în domeniu. Scopul meu este să ofer cititorului o idee despre modalitatea de bază în care economiştii aparţinînd principalelor curente „clasice" şi „neoclasice" au abordat obiectul lor de studiu, o oarecare orientare cu privire la principalele ramuri ale ştiinţei economice şi cîteva cunoştinţe despre principalele şcoli de economie şi despre istoria dezvoltării acesteia.

Cu toate că idei despre economie se pot găsi în filozofia antică şi în cea medievală, ştiinţa economică este un domeniu de cercetare modern. Cu excepţia unor scrieri privind teoria monetară şi a unora referitoare la avantajele pe care le realizează o ţară care exportă mai multe bunuri decît importă, ştiinţa economică debutează în secolul al XVIII-lea cu scrierile fiziocraţilor francezi, ale lui Cantillon şi Hume şi îndeosebi ale lui Adam Smith.[49] Ceea ce îi deosebeşte pe aceşti gînditori de predecesorii lor şi ceea ce marchează începutul noii ştiinţe este recunoaşterea tot mai răspicată de către ei a faptului că economia constituie un sistem cu autoreglare. Ştiinţa economică a luat naştere atunci cînd s-a înţeles că există un *sistem* economic care poate fi obiect de studiu.

În decursul istoriei sale, teoria economică a fost preocupată în principal să înţeleagă cum funcţionează un sistem economic de un tip particular, o economie de piaţă unde indivizii sînt liberi să angajeze muncitori şi să obţină profit. Să numim un asemenea sistem economic „sistem economic capitalist". Mulţi economişti cred că teoriile lor se aplică şi la alte tipuri de organizare economică; în acest sens s-au făcut studii specifice despre economii primitive, feudale, socialiste şi despre diferite alte posibilităţi, însă miezul cercetărilor teoretice l-au reprezentat cele consacrate înţelegerii economiilor capitaliste.

De la Adam Smith încoace, gîndirea economică teoretică a fost dominată de o viziune particulară asupra unor asemenea economii. O economie este concepută ca fiind formată dintr-un număr de agenţi separaţi — indivizi, gospodării sau firme — care interacţionează exclusiv prin schimburi liber consimţite de bunuri şi servicii. Oricine ştie că între oameni există alte interacţiuni de tot felul, dar economistul postulează, într-o primă aproximaţie, că aceste alte conexiuni dintre agenţi pot fi ignorate. Agenţii economici sînt concepuţi ca nişte maximizatori bine informaţi, raţionali şi care îşi urmăresc interesele proprii. Ei fac schimburi unii cu alţii pentru că preferă situaţia lor de după schimb celei de dinaintea lui, iar preferinţele lor sînt complete şi coerente. Fundalul e dat de un cadru instituţional care garantează respectarea contractelor, împiedicarea violenţei, a constrîngerii şi a înşelătoriei

etc. Adam Smith formulează aceste condiţii într-un mod mai lax decît am făcut-o eu aici, în timp ce teoreticienii contemporani le formulează cu mai multă precizie. Dar modelul sau viziunea de bază a rămas aceeaşi.

Date fiind aceste postulate economiştii, începînd cu Adam Smith, erau convinşi că schimbul liber consimţit între asemenea agenţi duce la o organizare sistematică şi eficientă a vieţii economice, cu rezultate benefice pentru agenţii în cauză. În concepţia lui Smith şi în cea a majorităţii economiştilor de mai tîrziu, o asemenea economie de piaţă oferă agenţilor individuali şi o libertate individuală mai mare decît orice altă organizare economică. Iată dar un argument puternic în favoarea capitalismului. Acesta produce bunuri şi lasă indivizilor libertatea de a-şi urmări propriile obiective. Smith n-a fost însă în măsură să *demonstreze* că schimburile liber consimţite între indivizi bine informaţi şi preocupaţi de propriile interese pot conduce la o organizare economică sistematică şi eficientă, şi în fapt asemenea demonstraţii nu s-au putut da decît pe la mijlocul secolului nostru. Convingerea că pieţele perfecte ajung în mod necesar la „echilibru" şi că asemenea echilibre sînt neapărat benefice pentru agenţii în cauză a fost însă răspîndită în decursul ultimelor două secole.

Curînd după cel de-al doilea război mondial, matematicieni şi economişti ca von Neumann, Arrow, Debreu şi McKenzie au demonstrat două rezultate importante. Întîi, că dacă agenţii sînt raţionali, bine informaţi şi îşi urmăresc propriul interes şi dacă interacţionează numai prin schimb liber consimţit pe o piaţă perfect concurenţială, atunci există un „echilibru general", care este un „optim Paretian". Al doilea, că *orice* rezultat, optim în sens Paretian, este un echilibru general de schimburi liber consimţite între agenţi raţionali şi preocupaţi de interesul propriu, dacă există o distribuţie iniţială adecvată a resurselor între agenţi.[50] Un echilibru general este o stare în care nu există cerere excedentară pentru nici o marfă sau serviciu pe nici una din pieţe. Un rezultat economic este optim în accepţia lui Pareto dacă şi numai dacă nimeni nu-şi poate ameliora situaţia fără ca altcineva să şi-o înrăutăţească pe a sa. Toate posibilităţile de ameliorare au fost valorificate. Într-o stare economică neoptimală există posibilităţi încă nefolosite ca unii să cîştige fără ca nimeni să piardă. Deşi toţi oamenii neinvidioşi preferă, *ceteris paribus*, un rezultat Pareto-optimal unuia care nu este astfel, optimalitatea în accepţia lui Pareto nu echivalează prin ea însăşi cu un ideal social. Există o multitudine de aranjamente Pareto-optimale diferite, dintre care multe ar fi considerate de către oricine intolerabile. De exemplu, îmi închipui că toţi cititorii mei ar prefera numeroase situaţii economice nonoptimale acelui optim Paretian particular în care eu, Dan Hausman, aş avea tot ce poftesc iar toţi ceilalţi ar trăi în sărăcie. Se cuvine să fim precauţi în ce priveşte semnificaţia demonstraţiilor de existenţă şi optimalitate a echilibrelor generale, din pricina postulatelor restrictive pe care astfel de demonstraţii le necesită şi din pricina slăbiciunii de care suferă ideea de optimalitate Paretiană.

Dar iată că am sărit direct de la începuturile poveştii noastre aproape de sfîrşitul ei. Să vedem în ce mod s-a rafinat şi articulat, în cursul ultimelor două secole, imaginea iniţială a unor agenţi raţionali, bine informaţi şi axaţi

pe interesul propriu care fac schimburi între ei. Economiştii „clasici", între care cei mai de seamă sînt Adam Smith, David Ricardo şi John Stuart Mill[51], nu credeau că ar fi de spus multe lucruri de interes general despre preferinţele sau opţiunile consumatorilor. Ei puneau accentul pe producţie şi pe factorii ce influenţează oferta de bunuri de consum. Pe agenţi îi priveau ca urmărind să-şi maximizeze cîştigurile financiare şi împărţeau atît agenţii cît şi inputurile de bază din producţie în trei clase principale: capitaliştii cu capitalurile sau stocurile lor de bunuri acumulate, proprietarii funciari cu pămînturile lor şi muncitorii cu priceperea lor de a munci. În ce priveşte producţia, ei ofereau două generalizări principale. Întîi, că toate bunurile *reproductibile* (excluzînd, aşadar, obiecte cum ar fi tablourile de valoare) pot fi produse în orice cantitate cu acelaşi cost unitar. Exceptînd fluctuaţiile de preţuri în cazuri de recolte proaste, de schimbări rapide ale cererii sau anumite alte complicaţii, preţurile sînt determinate de costurile de producţie. În al doilea rînd, economiştii clasici au descoperit legea randamentelor descrescînde. Dacă toate inputurile în producţie afară de unul se menţin constante iar cantitatea inputului variabil creşte, va creşte şi outputul, dar într-un ritm tot mai lent. În particular, dacă nu intervine nici o inovaţie tehnologică, pe măsură ce se depune tot mai multă muncă pe o suprafaţă de pămînt fixă, cuantumul de creştere a producţiei obţinut prin folosirea unui lucrător în plus se va reduce progresiv.

Date fiind aceste legi ale producţiei şi dată fiind concepţia (exprimată cel mai viguros de Malthus) că majorarea salariilor determină creşteri rapide ale populaţiei, economiştii de la începutul secolului al XIX-lea au tras concluzii sumbre. Ştiinţa economică politică a căpătat în fapt reputaţia de „ştiinţă lugubră". O dată cu creşterea economică, se va mări cererea de muncitori şi salariile lor vor spori o vreme. Dar salariile mai mari vor duce la creşterea populaţiei muncitoreşti. Numărul sporit de muncitori va necesita mai multe alimente. Suprafeţele agricole vor trebui cultivate mai intens sau pămînturi mai puţin fertile vor trebui introduse în cultură. În aceste situaţii, randamentul proporţional (rata profitului) la investiţiile suplimentare va scădea. Numai că nu pot exista, decît temporar sau ca o compensaţie pentru riscuri sau dezagremente mai mari, rate inegale ale profitului la capitaluri cu destinaţii diferite. Capitaliştii nu vor investi pentru sporirea producţiei de alimente decît dacă obţin aceeaşi rată a profitului ca în alte ramuri. Proprietarii funciari vor putea să majoreze rentele, iar rata profitului în întreaga economie va scădea pînă la nivelul celei din investiţiile agricole marginale. Ricardo susţine că rata profitului va scădea în cele din urmă pînă la punctul unde capitalistului nu-i mai rentează deloc să investească. În „starea staţionară" ce se creează astfel, există mai mulţi muncitori, dar ei nu o duc mai bine decît predecesorii lor. Nici capitaliştii nu vor fi beneficiat de pe urma dezvoltării economice, pentru că nici ei, cu profituri minime la investiţiile lor, nu o scot la capăt mult mai bine decît muncitorii. În cîştig sînt doar latifundiarii, care nu fac decît să stea pe moşiile lor. În concepţia majorităţii economiştilor clasici, nu se prea poate face mare lucru în legătură cu această sumbră perspectivă; cel mult agitaţie în favoarea eliminării tarifelor ce stînjenesc importul de alimente şi predici de „cumpătare" adresate muncitorilor.

Din fericire, însă, lucrurile nu s-au petrecut aşa cum se temuse Ricardo. O dată cu ameliorarea standardului de viaţă, creşterea populaţiei s-a încetinit, iar către sfîrşitul secolului al XIX-lea economiştii au recunoscut că mărirea salariilor n-a avut ca efect o creştere explozivă a populaţiei. În plus, legea randamentelor descrescînde nu ţine cont de îmbunătăţirile tehnologice. Seminţele de mai bună calitate, maşinile şi îngrăşămintele ameliorate ca şi o mai bună adaptare a culturilor la soluri au dus la o creştere vertiginoasă a producţiilor agricole. Deşi acest efect al ameliorărilor tehnologice a fost recunoscut, economiştii au continuat să subestimeze potenţialul pentru noi progrese. Ei au rămas convinşi, pînă în ultimele decenii ale secolului trecut, că posibilităţile ameliorărilor tehnologice de a opri scăderea randamentelor sînt aproape epuizate.

Către sfîrşitul secolului al XIX-lea, ştiinţa economică a încetat de a mai fi atît de sumbră. Ea a cunoscut însă totodată o revoluţie teoretică majoră, aşa-numita revoluţie neoclasică sau marginalistă. În deceniul al optulea, William Stanley Jevons în Anglia, Carl Menger în Austria şi Léon Walras în Franţa au început să acorde atenţie sistematică preferinţelor consumatorilor şi cererii de mărfuri.[52] Prin aceasta ei au întregit considerabil viziunea de bază asupra economiei de piaţă, au transformat şi generalizat teoria economică.

Economiştii neoclasici timpurii, îndeosebi Jevons, au fost influenţaţi de *utilitarism*, teorie etică expusă mai înainte în principal de Jeremy Bentham, James Mill şi John Stuart Mill.[53] Conform utilitariştilor, răspunsul la problemele de politică socială şi moralitate individuală trebuie dat calculînd consecinţele diferitelor strategii sau acţiuni pentru fericirea sau utilitatea indivizilor. Strategia sau acţiunea moralmente justă este cea care maximizează suma utilităţilor individuale. Bentham considera că utilitatea unui lucru pentru un individ este o senzaţie ce ar putea fi în principiu cuantificată şi măsurată. El credea de asemenea că indivizii acţionează în aşa fel încît să maximizeze propria lor utilitate (ceea ce, de bună seamă, *nu* este acelaşi lucru cu a acţiona în vederea maximizării sumei de utilităţi ale tuturor).

Jevons a dezvoltat ideea de funcţie de utilitate, datorată în esenţă lui Bentham. Orice opţiune deschisă unui individ posedă un cuantum de utilitate determinat. Pornind de aici, se poate defini ideea de raţionalitate atribuind oamenilor funcţii de utilitate coerente şi admiţînd că ei acţionează astfel încît să-şi maximizeze utilitatea. În plus, economiştii neoclasici admiteau că dorinţele consumatorilor sînt în general neplafonate — că aceştia vor prefera întotdeauna un pachet de mărfuri şi servicii x unui pachet y dacă x este în mod vădit mai mare decît y. Această neplafonare (nesaturare) nu este doar o primă aproximaţie plauzibilă, ci şi un mod de a face mai precisă ideea de interes propriu. Tot ce contează pentru agenţi sînt cuantumurile de bunuri şi servicii pe care le dau sau le primesc.

Prin adăugarea a încă unei generalizări, economiştii neoclasici timpurii au formulat miezul teoriei economice moderne. Ei au observat că pe măsură ce un om consumă mai mult dintr-un bun sau serviciu, fiecare unitate în plus îi modifică utilitatea cu o rată descrescîndă. Primul aparat TV cumpărat de cineva sporeşte considerabil utilitatea celui în cauză, pe cînd un al doilea

aparat i-o sporeşte doar cu puţin. Această lege a utilităţii marginale descrescînde explică de ce preţul unui bun esenţial dar abundent cum este apa e mai mic decît preţurile unor bunuri cu totul neesenţiale dar rare, cum sînt diamantele. Folosirea ideii de utilitate marginală permite de asemenea formularea unei teorii integrate a forţelor ce afectează atît cererea cît şi oferta.[54] Teoreticienii neoclasici nu privesc costurile ca reflectînd cerinţe fizice, ci ca *dez*utilităţi la care se expun indivizii cînd alocă resurse sau servicii producţiei sau ca reprezentînd utilităţile ce ar fi rezultat din utilizări alternative ale resurselor lor la care ei au renunţat. „Forţele" ofertei şi ale cererii sînt în ultimă instanţă aceleaşi. Rolul pieţei este de a echilibra aceste forţe, de a armoniza eforturile indivizilor menite să le procure ceea ce doresc. Adăugînd şi simplificarea că bunurile sînt divizibile la infinit, a devenit posibilă aplicarea calculului diferenţial la economie şi formularea matematică a acestei teorii. În principiu, teoria echilibrului general ar trebui să permită explicarea practic a tuturor trăsăturilor importante ale unei economii.

În cei o sută de ani care au trecut de la revoluţia neoclasică, această teorie a fost mult rafinată. De exemplu, în ceea ce priveşte utilitatea şi funcţiile de utilitate, economiştii contemporani nu mai vorbesc despre o anume cantitate sau senzaţie pe care indivizii încearcă s-o maximizeze. „Utilitatea" este acum doar un alt mod de a vorbi despre preferinţe. Utilitatea opţiunii *x* pentru un agent *a* este mai mare decît a opţiunii *y* dacă şi numai dacă *a* preferă pe *x* lui *y*. Hotărînd că utilitatea reflectă pur şi simplu ordonarea preferinţelor şi nu o anume cantitate („cardinală"), economiştii au trebuit să renunţe de a mai vorbi de utilitate marginală, folosind-o doar ca un mod imprecis de prezentare a teoriei lor. Din fericire, legea utilităţii marginale descrescînde poate fi reformulată în termeni de rate descrescînde ale disponibilităţii indivizilor de a substitui unităţilor dintr-o marfă unităţi dintr-o altă marfă. Cu toate aceste rafinări importante, teoria contemporană dominantă a rămas în esenţă neschimbată timp de un secol.

Această afirmaţie ar putea să surprindă, dat fiind că multă lume ştie că în timpul marii crize din anii '30, ştiinţa economică a cunoscut ea însăşi o criză şi că lucrarea lui John Maynard Keynes *Teoria generală a folosirii mîinii de lucru, a dobînzii şi a banilor* a precipitat o revoluţie în teoria economică. Înainte de Keynes, mai toţi teoreticienii de oarecare reputaţie susţinuseră imposibilitatea unei depresiuni economice prelungite. Ei admiteau posibilitatea unei crize de încredere, care putea duce temporar la tezaurizarea banilor şi la o întrerupere provizorie a ciclului schimbului (în care firmele luate în ansamblu cumpără resurse de la cei ce le posedă, apoi vînd mărfurile produse acestora din urmă în calitatea lor de consumatori, care apoi vînd din nou resurse firmelor ş.a.m.d.). Dar în condiţiile unei cereri excedentare de bani şi ale unor oferte excedentare de resurse şi mărfuri, preţurile trebuie să scadă, iar dobînzile reale să crească. Orice tendinţă spre tezaurizare trebuie să fie autocorectivă.

Keynes a subliniat importanţa pe care o au lichidităţile atît pentru firme cît şi pentru indivizi atunci cînd se confruntă cu incertitudini şi nelinişti provocate de o criză economică şi a pus la îndoială eficacitatea presupuselor mecanisme autocorective. Preţurile, îndeosebi salariile, nu scad uşor, iar

diminuarea salariilor poate reduce cererea de mărfuri într-o măsură suficientă pentru a descuraja noi investiţii. Recurgînd la finanţarea prin deficit bugetar, guvernul ar putea spori cererea globală de mărfuri şi da un impuls economiei pentru a ieşi din „echilibrul“ care comportă şomaj.

Deşi opera lui Keynes a fost extrem de influentă, ea n-a zdruncinat temeliile teoriei neoclasice. Aceasta şi-a continuat existenţa, împărţindu-se în microeconomie, ce are ca obiect de studiu indivizii, firmele şi chiar industrii întregi, şi macroeconomie, ce are ca obiect cererea globală şi funcţionarea economiei în ansamblu. Această bifurcaţie, care persistă încă, este în multe privinţe nesatisfăcătoare. Nu numai că sînt greu de racordat aserţiunile macroeconomice despre funcţionarea economiei cu aserţiunile microeconomice despre ceea ce fac indivizii, dar microeconomia se vădeşte a avea propriile ei implicaţii globale. S-ar putea ca macroeconomia keynesiană şi microeconomia standard să fie reciproc inconsistente. Eseul lui Alexander Rosenberg (cap. 19) examinează din perspectivă filozofică problematica raporturilor dintre studiile micro- şi cele macroeconomice.

În deceniul din urmă opera lui Keynes este tot mai insistent criticată. Motivul acestui declin ţine în parte de faptul că teoria keynesiană nu e în măsură să explice prea bine inflaţia şi şomajul concomitente pe care le-au înregistrat recent majoritatea economiilor avansate. Între timp au survenit şi importante inovaţii teoretice. Parţial ca urmare a accentului pus de însuşi Keynes pe importanţa ofertei de bani, economiştii au început să mediteze mai serios la importanţa banilor în economiile capitaliste. Monetariştii (dintre care cel mai cunoscut este Milton Friedman) au susţinut că eforturile guvernului de a ajuta la mai buna funcţionare a economiei fac mai mult rău decît bine. După părerea lor, exceptînd reglarea ofertei de bani, guvernul n-ar trebui să intervină în desfăşurarea vieţii economice. Aceste argumente au fost întărite de unele cercetări recente privitoare la anticipări, care generează îndoieli în privinţa eficacităţii măsurilor keynesiene de politică economică.[55]

Deşi microeconomia şi macroeconomia sînt cele două mari ramuri ale teoriei economice, ele nu acoperă întreaga ştiinţă economică modernă. În ultimii cincizeci de ani s-a înregistrat o dezvoltare impetuoasă a *econometriei*, despre care discută eseurile lui Jacob Marschak şi John Maynard Keynes (cap. 15 şi 16). Econometria este o ramură a statisticii aplicate şi totodată o ramură a ştiinţei economice. Acum cincizeci de ani s-a nutrit speranţa că tezele economiştilor teoreticieni pot fi testate şi rafinate cu ajutorul unor tehnici statistice sofisticate. Demersul econometric a avut, într-adevăr, o importanţă de necontestat în compararea teoriilor macroeconomice, însă problemele pe care le comportă evaluarea şi rafinarea tezelor de bază ale economiei neoclasice s-au dovedit greu de stăpînit. O bună parte din econometrie este consacrată prelucrării statistice a datelor în vederea estimării răspunsurilor la probleme practice. În discuţia lor despre aşa-numita problemă a identificării, econometricienii au adus contribuţii valoroase şi la înţelegerea dificultăţilor pe care le comportă folosirea datelor statistice pentru a alege între diferite teorii.

Microeconomia, macroeconomia şi econometria acoperă împreună cea mai mare parte din teoria economică dominantă, dar există mai multe „şcoli" economice rivale care nu trebuie ignorate. Cea mai cunoscută dintre ele este, fireşte, economia politică marxistă. Deşi a fost puternic influenţat de opera lui Ricardo, pe care îl preţuia mult, Marx a avut despre natura teoriei economice şi despre relaţia ei cu alte ştiinţe sociale o concepţie diferită de cea a economiştilor clasici (şi neoclasici). Conform *materialismului istoric* al lui Marx, relaţiile ce se stabilesc între oameni în cadrul activităţilor lor productive sînt relaţiile sociale fundamentale.[56] Relaţiile de producţie exercită o influenţă puternică nu numai asupra altor relaţii, ci şi asupra personalităţii şi conştiinţei indivizilor. Studiind economia, analizăm nu numai modul în care indivizii produc, fac schimburi şi repartizează între ei diferite bunuri şi servicii, ci şi felul în care ei modelează dezvoltarea speciei umane.

Marx priveşte capitalismul, în pofida ororilor acestuia (pe care le documentează meticulos) ca pe un enorm pas înainte pentru oameni. Capitalismul creează pretutindeni legături între indivizi prin dezvoltarea unei pieţe mondiale, dezvoltă nevoile oamenilor şi le lărgeşte orizontul. El nu îngăduie însă oamenilor să decidă în mod raţional şi conştient cum să se dezvolte societatea şi însăşi natura umană. Piaţa creează deopotrivă realitatea şi iluzia neputinţei.[57] În condiţiile existenţei pieţei, oamenii nu pot de fapt să determine în mod conştient viitorul lor colectiv. Este însă o iluzie ca sistemul capitalist să fie considerat etern sau „natural". Marx credea că oamenii pot să se emancipeze de capitalism şi să organizeze într-un mod „raţional" producţia şi repartiţia.

Cei ce urmează să înfăptuiască o asemenea revoluţie socialistă sînt muncitorii, care sînt „exploataţi" pentru că ei fac întreaga muncă productivă, dar primesc numai o parte din rezultatele ei. Capitaliştii (care, în concepţia lui Marx, posedă doar cu ceva mai multă libertate reală decît muncitorii) s-ar opune oricărei revoluţii care încearcă să le ia proprietăţile şi să-i împiedice de a angaja muncitori şi de a obţine profituri. Marx argumentează însă că prin lărgirea şi dezvoltarea întreprinderilor lor, care duc la creşterea numerică a clasei muncitoare şi la scăderea numărului proprietarilor independenţi, capitaliştii creează în mod involuntar premisele pentru viitoarea revoluţie socialistă.

Economia politică a lui Marx este o încercare de a dezvălui „legea economică a dezvoltării"[58] societăţii capitaliste şi de a determina mecanismul autosuprimării inevitabile a capitalismului. Dată fiind această perspectivă şi alinierile ideologice atît ale economiştilor marxişti cît şi ale celor nemarxişti, multă vreme nu a existat decît un dialog minim între exponenţii ştiinţei economice dominante şi cei marxişti. În cursul generaţiei din urmă, însă, s-a înregistrat un schimb de idei ceva mai amplu.[59]

Economiştii „instituţionalişti" sau „evoluţioniştii" formează cealaltă şcoală contemporană principală. Încercarea neoclasică de a integra toate aspectele relevante ale economiei într-o singură teorie elegantă nu poate să nu lase necuprinse o mulţime de lucruri. După părerea instituţionaliştilor (şi a predecesorilor lor din secolul al XIX-lea, economiştii din Şcoala istorică germană),

ea a lăsat necuprinse mult prea multe lucruri. Eseul lui Thorstein Veblen (cap. 7) este un exemplu de critică instituţională la adresa teoriei economice dominante. Instituţionaliştii consideră că se poate învăţa mai mult prin folosirea de teorii mai puţin abstracte.[60] Ei subliniază cît este de important să se acorde atenţie structurii de detaliu a firmelor şi a ramurilor economice. Actul de decizie individual, deşi nu este ignorat, se consideră adesea că e de mai mică importanţă teoretică decît constrîngerile instituţionale. Trebuie subliniat însă că instituţionaliştii nu constituie o sectă solidar organizată. Scrierile lui Veblen, Mitchell şi Commons diferă foarte mult între ele. În general, accentul cade pe teoretizarea mai puţin universală, dar pe cît posibil mai informativă. Economiştii sînt profund dezbinaţi cînd este vorba de a aprecia cît de rodnică este sau promite să fie o asemenea teoretizare „superficială".

Există şi numeroase alte abordări. Neo-ricardienii cred că economiile pot fi înţelese mai bine folosind reformulări şi extinderi matematice moderne ale teoriei lui Ricardo decît folosind pe succesoarea ei neoclasică.[61] Economiştii austrieci sînt de acord cu economiştii neoclasici în privinţa generalizărilor centrale din economia politică, dar pun accentul pe importanţa incertitudinii, a dezechilibrului şi a punctului de vedere subiectiv şi se declară împotriva supralicitării analizelor matematice sofisticate ale echilibrelor. Teoreticienii care s-au ocupat de studiul modului de organizare a firmelor ca Cyert, March şi Simon pun accentul pe constrîngerile şi raţionalitatea reale implicate în procesele decizionale ale acestora.[62] Autorii de prognoze economice depind adesea foarte puţin de vreo teorie economică anume. Diferiţi economişti care se ocupă de studiul întreprinderii împărtăşesc respectul instituţionalistului pentru teorii detaliate de respiraţie limitată, dar au interese mult mai specifice. Şi lista ar putea să continue. Deşi teoria economică este dominată de microeconomia neoclasică, în ea există o mare diversitate şi numeroase dezacorduri.

Introducere în metodologia ştiinţei economice

Eseul lui John Stuart Mill *Despre definiţia economiei politice şi metoda de investigaţie ce i se potriveşte* (1836), cu care se deschide antologia de faţă, constituie una din primele discuţii despre metodologia ştiinţei economice şi rămîne pînă la ora actuală una dintre cele mai bune. Din perspectiva unui empirist consecvent cum este Mill, teoria economică e o ştiinţă deconcertantă. Concluziile ei, pentru care Mill nutreşte un respect fără margini, sînt rareori supuse testării, iar uneori se pare că sînt infirmate. Predicţiile specifice bazate pe teoria economică sînt inexacte, iar cîteodată total eronate. Cum poate să împace Mill încrederea sa în ştiinţa economică cu empirismul său?

În concepţia lui Mill, premisele de bază ale teoriei economice sînt fie enunţuri psihologice, stabilite ferm prin introspecţie, fie enunţuri tehnice de felul legii randamentelor descrescînde, stabilite direct prin experimentare. Aceste premise stabilite descriu cu acurateţe modul de acţiune al unor factori cauzali specifici. Dacă singurii factori cauzali ce afectează economiile ar fi cei luaţi în considerare de economişti, concluziile teoriei economice ar fi fără

greş, deoarece ele decurg deductiv din premisele ei bine întemeiate. Dar în realitate, după cum arată Mill, concluziile pe care le trag economiştii trebuie tratate cu precauţie, pentru că foarte multe lucruri rămîn în afara teoriei. Trebuie ţinut cont de diverse perturbări şi trebuie recunoscut că predicţiile pe care le fac economiştii pot fi total eronate chiar dacă teoria lor este în esenţă corectă. Mill susţine că putem avea încredere în ştiinţa economică, pentru că premisele ei sînt bine întemeiate din punct de vedere empiric, iar concluziile ei decurg deductiv din aceste premise. Însă în concepţia lui Mill ştiinţa economică este, în totalitatea ei, „ipotetică". Ea este doar o ştiinţă a „tendinţelor", tendinţe ce pot fi covîrşite de perturbări şi interferenţe. Istoria economică a Angliei de la mijlocul secolului al XIX-lea a arătat, crede Mill, în mod pregnant cum o teorie solid fundamentată (teoria rentei a lui Ricardo) poate avea implicaţii în dezacord cu experienţa. Diferite „perturbări" neluate în considerare de către teorie (bunăoară, ameliorările tehnologice) au împiedicat creşterea rentei şi scăderea profiturilor, prezise de Ricardo.

Concepţia lui Mill a fost influentă în cursul secolului trecut şi la începutul secolului nostru. Bunăoară, ea mai trăieşte încă în prestigiosul rezumat din cartea lui John Neville Keynes *Domeniul şi metoda economiei politice*, din care am reprodus aici extrase (cap. 2). Deşi Keynes adoptă o atitudine conciliantă faţă de Şcoala istorică germană, ai cărei membri susţineau că ştiinţa economică trebuie să fie mai puţin ipotetică, abstractă şi nerealistă, el este pînă la urmă de acord cu Mill în ceea ce priveşte natura *demersului teoretic* în acest domeniu. În pofida deosebirilor de limbaj, ton şi accent, Weber adoptă şi el o poziţie similară în discuţia sa despre „tipurile ideale" (cap. 3).

Tranziţia de la economia clasică la cea neoclasică a adus atît schimbări de fond în doctrina economică, cît şi schimbări în metodologie. Fiind centrată pe decizia individuală, teoria neoclasică este mai individualistă şi mai subiectivă decît predecesoarea ei clasică, iar recunoaşterea şi evaluarea acestui fapt se numără printre cele mai însemnate contribuţii metodologice din literatura de specialitate de la începutul secolului al XX-lea. Figurile reprezentative sînt Ludwig von Mises, Frank Knight şi Lionel Robbins. Von Mises şi aşa-numiţii economişti austrieci au pus un accent deosebit pe individualism şi subiectivism în teoria economică. Frank Knight împărăşeşte pînă la un punct accentul pus de austrieci pe individualism şi subiectivism, dar contribuţia sa metodologică distinctivă constă în sublinierea importanţei pe care o au în ştiinţa economică *incertitudinea* şi eroarea. Knight şi austriecii susţin că din clipa în care se abandonează punctul de vedere subiectiv şi se încearcă tratarea economiei în maniera unei ştiinţe a naturii, se pierde din vedere însăşi esenţa ei.

Lionel Robbins, în clasicul său *Eseu privind natura şi însemnătatea ştiinţei economice* (cap. 4) se apropie de concepţia austriecilor[63], însă el este mai bine cunoscut pentru definiţia pe care a dat-o economiei: „ştiinţa ce studiază comportamentul uman ca pe o relaţie între obiective şi resurse insuficiente sau rare cărora li se pot da utilizări alternative".[64] Potrivit acestei definiţii, teoria economică nu se ocupă de o clasă particulară de fenomene sociale (producţia, repartiţia, schimbul şi consumul de bunuri şi servicii), ci

de un *aspect* particular al oricărui comportament uman virtual. Potrivit acestei definiţii, decizia cuiva de a avea copii sau de a fi infidel partenerului său de căsnicie ar ţine, astfel, evident, de preocupările economiei.[65] Robbins, de fapt, încearcă să *definească* ştiinţa economică drept teoria neoclasică.[66] Asemenea redefiniri, după cum au remarcat mulţi filozofi ai ştiinţei, sînt caracteristice dezvoltării ştiinţifice.[67] Definiţia lui Robbins rămîne însă discutabilă, deoarece exclude din ştiinţa economică teorii ca aceea a lui John Maynard Keynes, care sînt de mare importanţă practică.

Robbins, Knight şi austriecii pun toţi accentul pe individualismul şi subiectivitatea ştiinţei economice (neoclasice) şi subliniază specificitatea acţiunii umane ca obiect al investigaţiei ştiinţifice. De observat că şi ei sînt de acord cu Mill în ideea că premisele de bază ale ştiinţei economice sînt bine stabilite şi că nu sînt invalidate de eşecurile empirice ale teoriei. De fapt, austriecii merg chiar mult mai departe şi susţin că aceste premise de bază sînt adevăruri *a priori*.

O dată cu intruziunea ideilor pozitiviştilor logici a intervenit prima schimbare importantă în concepţiile despre justificarea teoriei economice. În 1938 Terrence Hutchison a publicat *Semnificaţia şi postulatele de bază ale teoriei economice*. În această importantă carte Hutchison argumentează că, asemenea tuturor ştiinţelor empirice, cea economică trebuie să formuleze generalizări empirice şi să le testeze. Enunţurile „teoriei pure“ sînt aici, susţine Hutchison, adevăruri definiţionale sau logice goale de conţinut. Tezele economice sînt garnisite cu atîtea restricţii şi clauze *ceteris paribus* (adică, presupunînd celelalte condiţii identice), încît sînt netestabile şi lipsite de conţinut informativ. Avînd în spate autoritatea pozitivismului logic contemporan, Hutchison sublinia că este timpul ca economiştii să înceapă a se purta ca nişte practicanţi responsabili ai unei ştiinţe empirice. Dezvoltarea teoriei preferinţei revelate şi apărarea de către Paul Samuelson a ceea ce el numeşte „operaţionalism“ au fost de asemenea influente.[68]

Tezele lui Hutchison au fost imediat atacate de economişti ca Frank Knight[69], deoarece cartea lui Hutchison avea unele carenţe reale. Criticile sale continuau însă să acţioneze ca un semnal de alarmă. Cum se putea ca ştiinţele economice să nu se conformeze standardelor unei ştiinţe empirice? Unii, precum Knight şi austriecii, erau pregătiţi să spună că standardele ştiinţelor naturii nu se aplică în ştiinţele economice. Dar majoritatea celor preocupaţi de metodologia economică au încercat să arate că de fapt teoria economică satisface toate exigenţele empirice rezonabile care se pot formula faţă de o ştiinţă. După cum am argumentat în altă parte, înseşi vederile lui Mill sînt extrem de utile în elucidarea unor asemenea scrupule empiriste.[70] Alţi autori de studii metodologice au preferat să se adreseze filozofiei contemporane a ştiinţei, încercînd să arate că ştiinţele economice satisfac criteriile mai rafinate (şi mai relaxate) pe care le aplicase şi pozitivismul logic. Schimbul de replici reprodus aici (cap. 8 şi 9) dintre Hutchison şi Machlup oferă o idee despre natura unor asemenea încercări. Machlup apreciază drept eronate criticile lui Hutchison la adresa teoriei economice şi consideră că practica acestei ştiinţe poate fi împăcată cu exigenţele pozitivismului logic o

dată ce sînt luate în considerare mai rafinatele idei instrumentaliste sau de „interpretare parţială“ despre teoriile ştiinţifice.[71] Binecunoscutul eseu al lui Milton Friedman *Metodologia ştiinţei economice pozitive* (1953), deşi nu face referiri la filozofia contemporană a ştiinţei, încearcă şi el să arate că teoria economică satisface standardele pozitiviste.

Timp de aproape două decenii, eseul lui Friedman (cap. 10) a dominat reflecţia metodologică asupra ştiinţei economice. Dintre numeroasele eseuri ce s-au scris ca reacţie la el, aproape toate au fost critice, cum este cazul şi cu scurtul comentariu al lui Herbert Simon (cap. 11), dar eseul lui Friedman a devenit, cu toate acestea, cel mai influent text de metodologie economică din secolul nostru.[72]

Friedman afirmă că scopurile teoriei economice sînt predictive, nu explicative. El susţine, în plus, că o teorie care face posibilă formularea de predicţii demne de încredere pentru domeniul particular de fenomene care ne preocupă este bună, chiar dacă „presupoziţiile“ ei sînt „nerealiste“ iar predicţiile ei despre alte fenomene sînt incorecte. Teoriile de mai largă cuprindere (cu condiţia de a nu fi incomod de folosit) sînt, totuşi, mai bune decît cele cu un conţinut mai restrîns. „Presupoziţiile“ unei teorii par să includă atît axiomele teoriei (cum este cea a maximizării utilităţii), cît şi premisele adiţionale la care se apelează în derivarea consecinţelor. Nu este clar ce înţelege Friedman cînd vorbeşte de presupoziţii „nerealiste“. Uneori vrea să spună pur şi simplu „abstracte“ sau „descriptiv incomplete“. De obicei însă înţelege mai degrabă ceva în genul „nu strict adevărate despre fenomenele la care se aplică teoria“. Friedman foloseşte poziţia sa metodologică generală pentru a răspunde criticismului specific teoriei neoclasice. Richard Lester şi alţii au susţinut, pe baza studiilor privind adoptarea deciziilor în cadrul firmelor, că firmele nu caută să-şi maximizeze profiturile.[73] Cum teoria neoclasică porneşte de la presupoziţia greşită că firmele caută să facă acest lucru, ea este inadecvată. Friedman răspunde argumentînd că „realismul“ postulatului de maximizare a profitului este irelevant.

Deşi eseul lui Friedman s-a bucurat de mare atenţie, nu trebuie uitat că există multe întrebări metodologice diferite care se pot pune despre ştiinţa economică. Problemele menţionate mai sus privind relaţia dintre ştiinţa economică „pozitivă“ sau descriptivă şi cea normativă sau prescriptivă formează obiectul Părţii a 3-a, deşi la ea se referă şi numeroase texte din alte secţiuni. Gunnar Myrdal este probabil criticul cel mai cunoscut al posibilităţii existenţei unei teorii economice pur descriptive sau nenormative. În capitolul 12 el subliniază măsura în care diversele angajamente evaluative au influenţat cercetările de economie. Joseph Schumpeter şi Kurt Klappholz (cap. 13 şi 14), în schimb, argumentează amîndoi că, dimpotrivă, părţile principale ale economiei constituie o ştiinţă obiectivă neevaluativă.

Există şi probleme metodologice specifice cu care se confruntă diferite ramuri şi şcoli din ştiinţa economică. În Partea a 4-a Jacob Marschak şi John Maynard Keynes discută despre econometrie, Ludwig M. Lachmann despre şcoala economică austriacă, iar William Dugger despre economia instituţionalistă, cititorul putînd să-şi facă pe baza acestor texte o idee despre natura şi

anvergura unor asemenea probleme. Trebuie avută permanent în vedere diversificarea ştiinţei economice moderne şi a problemelor ei metodologice.

O dată cu colapsul pozitivismului logic din ultimul deceniu, autorii preocupaţi de metodologia ştiinţei economice şi-au împrospătat optica asupra acesteia. Partea a 5-a prezintă un mic eşantion din aceste studii contemporane. Întîlnim în ele nu doar diferite încercări de a aplica viziuni de dată mai recentă, cum sînt cele ale lui Kuhn şi Lakatos, ci şi o mai mare diversitate şi o atenţie sporită faţă de detaliile unor analize economice particulare.

Cercetările de metodologie a ştiinţei economice s-au intensificat mult în cursul ultimilor cîţiva ani. Din 1975 încoace au apărut cel puţin optsprezece cărţi consacrate în mod special metodologiei ştiinţei economice[74], iar multe altele explorează raporturile dintre teoria economică şi etică. Aproape jumătate din aceste cărţi au ca autori sau editori filozofi. Practic, în toate se vădeşte influenţa filozofiei contemporane a ştiinţei şi, în general vorbind, breşa dintre filozofi şi economişti se micşorează. Nu numai economiştii se arată dornici să studieze filozofia contemporană a ştiinţei, ci şi filozofii se arată tot mai dornici să studieze teoria economică.

Întrebările ce se pot pune cu privire la teoria economică depăşesc cu mult la număr răspunsurile oferite pînă acum. A venit timpul pentru o colaborare mai eficientă între filozofi şi economişti. Sper că această crestomaţie introductivă de metodologie economică va înlesni o asemenea colaborare şi va contribui la realizarea de progrese în studierea filozofiei şi metodologiei ştiinţei economice. Nu trebuie să ne aşteptăm la salturi şi descoperiri spectaculoase — metodologia nu este un teren propice pentru aşa ceva. Simţim însă nevoia şi putem să aflăm încă multe despre natura teoriilor economice, despre modul cum ele trebuie comparate şi evaluate, despre legătura lor cu recomandările de politică economică şi cu studiile empirice, în fine — lucrul cel mai important — despre căile de a le ameliora.

NOTE

1. Vezi S. Morgenbesser, „Is it a Science?“ în D. Emmet şi A. MacIntyre (ed.), *Sociological Theory and Philosophical Analysis* (Macmillan, New York, 1970), pp. 20–35.

2. Vezi D. Bell şi I. Kristol (ed.), *The Crisis in Economic Theory* (Basic Books, New York, 1981).

3. Vezi, de exemplu, G. Becker, *The Economic Approach to Human Behavior* (University of Chicago Press, Chicago, 1976); W. Riker şi P. Ordesbrook, *Positive Political Theory* (Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J., 1973); şi H. Rachlin, R. Battalio, J. Kagel şi L. Green, „Maximization Theory in Behavioral Psychology“, *Behavioral and Brain Sciences* 4 (1981), pp. 371–418.

4. Vezi V. Smith (ed.), *Research in Experimental Economics* (J. A. I. Press, Greenwich, Conn, 1978), şi D. Grether şi C. Plott, „Economic Theory of Choice and the Preference Reversal Phenomenon“, *American Economic Review* 69 (1979), pp. 623–638.

5. „Pozitivismul logic“ este numele unei mişcări filozofice din anii '20 şi '30 avînd drept centre Viena şi Berlinul. Pentru concizie în expunere, asemeni multor

altor autori, voi numi „pozitiviste" sau „pozitivist-logice" şi vederile „empirist logice" de mai tîrziu, din anii '50, care sînt mai moderate şi mai rafinate.

6. Cea mai bună introducere în disputa dintre realism şi instrumentalism este studiul lui S. Morgenbesser „The Realist-Instrumentalist Controversy" din volumul S. Morgenbesser, P. Suppes şi M. White (ed.), *Philosophy, Science and Method* (St. Martin's Press, New York, 1969), pp. 200–218. Vezi şi E. Nagel, *The Structure of Science* (Harcourt, Brace & World, New York, 1961), pp. 106–152. Privitor la unele rădăcini pragmatiste ale instrumentalismului, vezi W. James, „What Pragmatism Means" în A. Castell (ed.), *Essays in Pragmatism* (Macmillan, New York, 1948), pp. 141–158. Controversa dintre realism şi instrumentalism a devenit mult mai vie în ultimul timp. Pentru argumente antirealiste de dată mai recentă, vezi B. van Fraassen, *The Scientific Image* (Oxford University Press, New York, 1981) şi L. Laudan, „A Confutation of Convergent Realism", *Philosophy of Science 48* (1981), pp. 19–49. O apărare de dată recentă a realismului ştiinţific este dezvoltată de Richard Boyd în *Scientific Realism and Naturalist Epistemology.* De remarcat că potrivit definiţiei instrumentalismului dată în text, un autor ca B. F. Skinner, care consideră nelegitimă orice referire la inobservabile, nu este un instrumentalist. Concepţiei sale i s-ar potrivi, cred, mai bine eticheta de „descriptivistă".

7. Principalele studii ale lui Hempel sînt reunite în volumul său *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science* (Free Press, New York, 1965). Expunerea mea se sprijină şi pe Michael Friedman, „Explanation and Scientific Understanding", *Journal of Philosophy 71* (1974), pp. 5–19 şi P. Railton, „Explaining Explanation: A Realist Account of Scientific Explanation", teză de doctorat în filozofie, Princeton University, 1980.

8. În *Aspects of Scientific Explanation*, p. 338, Hempel formulează doar cerinţa ca enunţurile folosite în explicaţie să fie bine confirmate.

9. Acest exemplu este împrumutat din W. Salmon, „Statistical Explanation" din W. Salmon (ed.), *Statistical Explanation and Statistical Relevance* (University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1971), p. 34.

10. G. H. von Wright a argumentat în mod subtil şi tenace această idee în *Explanation and Understanding* (Cornell University Press, Ithaca, N. Y., 1971), şi în alte studii ale sale.

11. Susţinerea clasică a acestei concepţii se găseşte în articolul lui D. Davidson, „Actions, Reasons and Causes", *Journal of Philosophy 60* (1963), pp. 685–700. Pentru o discuţie introductivă a acestor probleme cu referire la ştiinţa economică vezi A. Rosenberg, *Microeconomic Laws: A Philosophical Analysis* (University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1976), cap. 5.

12. Discuţia mea de aici şi exemplul menţionat merg pe linia comentariilor lui Hempel din a sa *Philosophy of Natural Science* (Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J., 1966), pp. 54–58.

13. Vorbesc de „enunţuri nomologice" şi nu de „legi" deoarece vorbind despre o lege se subînţelege că vorbim de o generalizare *adevărată*, pe cînd ideea de teorie nu are o asemenea implicaţie. Pentru a avita această implicare a adevărului, filozofii au construit sintagma „enunţ nomologic". Enunţurile nomologice adevărate sînt, desigur, pur şi simplu legi. Vezi N. Goodman, *Fact, Fiction and Forecast*, ed. a 3-a (Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1973), p. 22.

14. O amplă discuţie despre interpretările pozitivist-logice ale structurii teoriei ştiinţifice se găseşte în introducerea la F. Suppe (ed.), *The Structure of Scientific Theories*, ed. a 2-a (University of Illinois Press, Urbana, 1977), îndeosebi pp. 3–118.

15. Denumirea a fost propusă de Frederick Suppe. Viziunea semantică sau „predicativă" este susţinută, între altele, în E. Beth „Towards an Up-to-date Philosophy of the Natural Sciences", *Methods 1* (1949), pp. 178–184; P. Suppes, *Introduction to Logic*, Van Nostrand Reinhold, New York, 1957), cap. 12; J. Sneed, *The Logical Structure of Mathematical Physics* (Reidel, Dordrecht, 1971); F. Suppe, „Theories and Phenomena", în W. Leinfeller şi W. Kohler (ed.), *Developments in the Methodology of Social Science* (Reidel, Dordrecht, 1974), pp. 45–48; W. Stegmueller, *The Structuralist View of Theories* (Springer-Verlag, New York, 1979); şi B. von Frassen, *The Scientific Image*. O bună expunere introductivă se găseşte în cap. 6 al cărţii lui R. Giere *Understanding Scientific Reasoning* (Holt, Rinehart and Winston, New York, 1979). Pentru o aplicaţie la economia politică, vezi cap. 3 al cărţii mele *Capital, Profits and Prices: An Essay in the Philosophy of Economics* (Columbia University Press, New York, 1981).

16. Vezi în special două din studiile lui Hempel cuprinse în *Aspects of Scientific Explanation*: „Empiricist Criteria of Cognitive Significance: Problems and Changes", pp. 101–123, şi „The Theoretician's Dilemma: A Study in the Logic of Theory Construction", pp. 173–226.

17. A arătat-o Rudolf Carnap în studiul său clasic „Testability and Meaning", *Philosophy of Science 3* (1936), pp. 420–468 şi *Philosophy of Science 4* (1937) pp. 1–40.

18. Formularea clasică a fost dată tot de Carnap, în studiul „The Methodological Character of Theoretical Concepts" din H. Feigl and M. Scriven (ed.), *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, vol. 1 (University of Minnesota Press, Minneapolis, 1956), pp. 33–76, deşi Carnap a formulat ideea de bază la sfîrşitul anilor '30. Vezi, de asemenea, N. Campbell, *Foundations of Science* (cu titlul original *Physics, The Elements*) (Dover, New York, 1957). Unul dintre cei care au susţinut în modul cel mai stăruitor „contaminarea teoretică" a observaţiei este Paul Feyerabend. Vezi, de exemplu, studiul său „On the Meaning of Scientific Terms", *Journal of Philosophy 62* (1965), pp. 266–274. Criticul clasic al distincţiei analitic-sintetic este W. Quine, „Two Dogmas of Empiricism", cuprinsă în volumul său *From a Logical Point of View*, ed. a 2-a (Harper & Row, New York, 1961), pp. 20–46; vezi însă şi H. Putnam, „The Analytic and the Synthetic", în H. Feigl and G. Maxwell (ed.), *Minnesota Studies*, vol. 3, pp. 350–397, şi C. Hempel, „A Logical Appraisal of Operationism" din volumul *Aspects of Scientific Explanation*, pp. 123–133.

19. Un atac clasic la adresa distincţiei observabil-neobservabil îl constituie lucrarea lui G. Maxwell (ed.) *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, vol. 3 (University of Minnesota Press, Minneapolis, 1962), pp. 3–27.

20. Vezi G. Becker and R. Michael, „On the New Theory of Consumer Behavior", *Swedish Journal of Economics 75* (1973), pp. 378–395; retipărit în G. Becker, *The Economic Approach to Human Behavior*, cap. 7.

21. Vezi L. von Mises, *Human Action: A Treatise on Economics* (Yale University Press, New Haven, Conn., 1949), în special p. 34 şi *Epistemological Problems of Economics*, trans. G. Reisman (New York University Press, New York, 1981). Nu toţi teoreticienii austrieci sînt de acord cu ideea că aserţiunile fundamentale ale economiei politice sînt enunţuri necesare. Unii, ca Murray Rothbard, neagă explicit că aceste aserţiuni ar fi adevăruri necesare. Vezi eseul său „Praxeology: The Methodology of Modern Austrian Economics", în E. Dolan (ed.). *The Foundations of Modern Austrian Economics* (Sheed & Ward, Mission, Kans., 1976), pp. 19–39, îndeosebi 24–25.

22. În introducerea la *Critica raţiunii pure*, Kant spune că în judecăţile analitice conceptul predicatului este cuprins în conceptul subiectului. Pozitiviştii logici au

trasat o distincţie similară în termeni mai formali sau lingvistici: enunţurile analitice sînt adevărate prin definiţie sau decurg pe cale pur deductivă din enunţuri ce sînt adevărate prin definiţie. Pozitiviştii, fireşte, neagă existenţa adevărurilor sintetice a priori.

23. Hume, *An Inquiry Concerning Human Understanding* (1748, retipărit de editura Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1955), p. 47.

24. Respingînd fundaţionismul, mă situez de partea mai multor filozofi contemporani. Argumentele aduse de Quine în „Two Dogmas" şi mai recent în „Epistemology Naturalized" din volumul său *Ontological Relativity and Other Essays* (Columbia University Press, New York, 1969), pp. 69–90 sînt deosebit de importante, deşi încă pragmatiştii americani formulaseră critici la adresa fundaţionismului. O concepţie nefundaţională despre lărgirea şi revizuirea cunoaşterii noastre este dezvoltată sistematic de I. Levi în *The Enterprise of Knowledge* (MIT Press, Cambridge, Mass., 1980).

25. Quine foloseşte această metaforă a lui Neurath în cel puţin şase eseuri ale sale.

26. R. Carnap, *Logical Foundations of Probability* (University of Chicago Press, Chicago, 1950).

27. K. Popper, *Logica cercetării* (1934; trad. rom. în Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981), cap. 5.

28. K. Popper, *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach* (Oxford University Press /Clarendon Press/, Oxford, 1972), cap. 1.

29. *Logica cercetării*, cap. 2. În ciuda acestei retractări, Popper continuă să sublinieze asimetria dintre falsificare şi verificare.

30. K. Popper, „Science: Conjectures and Refutations" în volumul său *Conjectures and Refutations: The Growth of Scientific Knowledge*, 30. ed. 3-a (Routledge & Kegan Paul, Londra, 1969), pp. 33–65.

31. De exemplu, „Science: Conjectures and Refutations", pp. 49–52.

32. Vezi îndeosebi Feyerabend, *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge* (New Left Books, Londra, 1975).

33. Bruce Caldwell în cartea sa *Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century* (Allen & Unwin, Londra, 1982) exprimă o anume simpatie pentru vederile lui Feyerabend, deşi nu le îmbrăţişează. Donald McCloskey în „The Rhetoric of Economics", *Journal of Economic Literature 21* (1983), pp. 481–517 se apropie de acceptarea anarhismului lui Feyerabend.

34. Îndeosebi în capitolele 9 şi 10 din *Structura revoluţiilor ştiinţifice* (trad. rom., Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976).

35. Pentru retractările lui Kuhn, vezi secţiunile 5 şi 6 din „Postscriptum"-ul la ed. a 2-a a cărţii *Structura revoluţiilor ştiinţifice* şi îndeosebi recentul său discurs la întrunirea din 1982 a Asociaţiei de filozofia ştiinţei. Mulţi autori au criticat „iraţionalismul" kuhnian. Două din cele mai cunoscute atacuri sînt D. Shapere, „The Structure of Scientific Revolutions", *Philosophical Review 73* (1964), pp. 383–384, şi I. Scheffler, *Science and Subjectivity* (Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1967).

36. Această analogie este preluată din P. Railton, *Explaining Explanation: A Realist Account of Scientific Explanation*, p. 686 şi urm. Nu vreau să spun că scopurile filozofiei ştiinţei sînt exclusiv normative.

37. Vezi îndeosebi studiul său „Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes" din I. Lakatos şi A. Musgrave (ed.), *Criticism and the Growth of Knowledge* (Cambridge University Press, Cambridge, 1970), pp. 91–196.

38. Pentru cîteva exemplificări recente ale teoriei bayesiene, vezi M. Hesse, *The Structure of Scientific Inference* (University of California Press, Berkeley, 1974) şi R. Rosenkranz, *Inference, Method and Decision: Toward a Bayesian Philosophy of Science* (Reidel, Dordrecht, 1977). Pentru concepţiile lui Kyburg, vezi cartea sa *The Logical Foundations of Statistical Inference* (Reidel, Dordrecht, 1974). Pentru concepţia lui Levi, vezi lucrările sale *The Enterprise of Knowledge* şi *Gambling with Truth* (MIT Press, Cambridge, Mass, 1967). Principala carte a lui Laudan este *Progress and its Problems* (University of California Press, Berkeley, 1977). Multe din lucrările lui Shapere n-au fost încă publicate. Dintre cele ce urmează să fie publicate, vezi *The Concept of Observation in Science and Philosophy* (Oxford University Press). Vederile lui Toulmin s-au modificat spectaculos, de la instrumentalismul rafinat expus în cartea sa *The Philosophy of Science: An Introduction* (Hutchison & Co., Londra, 1953) la viziunea cuprinzătoare din *Human Understanding* (Oxford University Press, Oxford, 1972).

39. Pentru terminologia *ad hoc*, vezi „Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes", pp. 124 n, 125 n, 175 n. Pentru discuţia de fond a problemelor, vezi îndeosebi pp. 116–138.

40. Reflecţiile lui Max Weber din „«Obiectivitatea» în ştiinţele sociale şi politica socială" (din care redăm extrase în cap. 3 al antologiei de faţă) şi din alte scrieri ale sale reprezintă argumentele clasice, dar vederile lui Weber sînt de fapt mai moderate decît cele ale unor precursori ai săi ca Dilthey sau Rickert ori ale unor succesori ca Alfred Schultz. Filozofi şi cercetători sociali de orientări foarte diferite au susţinut că ştiinţele sociale ţintesc spre un gen de înţelegere pe care ştiinţele naturii nu o pot niciodată oferi. Astfel de argumente se pot găsi, bunăoară, la teoreticieni austrieci extrem de conservatori ca Murray Rothbard şi la neomarxişti ca Jürgen Habermas. O culegere recentă de texte ce exprimă astfel de vederi este F. Dallmayr şi T. McCarthy (ed.), *Understanding and Social Inquiry* (University of Notre Dame Press, Notre Dame, Ind., 1977).

41. Printre exponenţii de frunte se numără G. Anscombe, P. Geach, A. Melden, G. von Wright şi P. Winch.

42. Care îşi expune concepţia în *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy* (Routledge & Kegan Paul, Londra, 1958) şi în „Understanding a Primitive Society", *American Philosophical Quarterly 1* (1964), pp. 307–324. Pentru critici, vezi A. MacIntyre, „The Idea of a Social Science", *Proceedings of the Aristotelian Society Supplementary Volume 41* (1967), pp. 95–114; I. Jarvie, *Concepts and Society* (Routledge & Kegan Paul, Londra, 1972), şi E. Gellner, *Cause and Meaning in the Social Sciences*, ed. I. Jarvie and J. Agassi (Routledge & Kegan Paul, Londra, 1973).

43. Împrumut aici din discuţia clasică a lui David Hume, *A Treatise of Human Nature* (1739; retipărită la Oxford University Press-Clarendon Press, Oxford, 1968), cartea II, partea III, secţiunile 1 şi 2; şi a lui J. S. Mill, *A System of Logic* (1843, retipărită la Longmans, Londra, 1949), cartea VI, cap. 2.

44. Vezi R. Buck, „Reflexive Predictions", *Philosophy of Science 30* (1963), pp. 359–369, şi H. Simon, „Bandwagon and Underdog Effects of Election Predictions", *Public Opinion Quarterly 18* (1954), pp. 245–253.

45. Vezi B. Kantor, „Rational Expectations and Economic Thought", *Journal of Economic Literature 17* (1979), pp. 1422–1441.

46. Interesante consideraţii despre intenţionalitate se găsesc în G. Anscombe, „The Intentionality of Sensation: a Grammatical Feature", în Anscombe, *Metaphysics and the Philosophy of Mind* (University of Minnesota Press, Minneapolis, 1981),

pp. 3–20. R. Chisholm, *Perceiving* (Cornell University Press, Ithaca, N. Y., 1957), cap. 11; şi W. Quine, *Word and Object* (MIT Press, Cambridge, Mass., 1960), cap. 4, 6.

47. *Capitalul*, vol. I (1867), trad. rom. în Marx–Engels, *Opere*, vol. 23, Ed. Politică, Bucureşti, 1966, p. 16.

48. Vezi în special cartea lui J. Dewey *A Theory of Valuation* (University of Chicago Press, Chicago, 1939).

49. Excelente istorii moderne ale economiei politice sînt: J. Schumpeter, *A History of Economic Analysis* (Oxford University Press, New York, 1954) şi M. Blaug, *Economic Theory in Retrospect*, ed. a 3-a (Cambridge University Press, Cambridge, 1978). O agreabilă expunere introductivă oferă R. Heilbronner în *The Worldly Philosophers*, ed. a 4-a (Simon & Schuster, New York, 1972). Cartea lui Adam Smith *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776), mai ales în ediţia ei abreviată, rămîne încă şi astăzi o lectură delectabilă.

50. O prezentare entuziastă a acestor dezvoltări matematice oferă E. Roy Weintraub în cartea sa de istorie a teoriilor echilibrului general, (Cambridge University Press).

51. Cartea lui Ricardo *On the Principles of Political Economy and Taxation* (1817) şi cartea lui J. S. Mill *Principles of Political Economy* (1848) merită a fi citite şi astăzi.

52. W. Jevons, *The Theory of Political Economy* (1871); C. Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre* (1871), tradusă sub titlul de *Priciples of Economics* de J. Dingwall şi F. Hoselitz (New York University Press, New York, 1981) şi L. Walras, *Eléments d'économie politique pure* (1874), trad. engl. de W. Jaffé apărută la editura Irwin din Homewood, Ill., 1954. Printre cei ce au dus revoluţia neoclasică la deplina ei dezvoltare se numără Eugen von Böhm-Bawerk, John Bates Clark, Vilfredo Pareto, Knut Wicksall, Philipp Wicksteed şi îndeosebi Alfred Marshall, ale cărui *Principles of Economics* (ed. întîi, 1890) au fost decenii de-a rîndul principalul text de economie politică neoclasică.

53. Vezi îndeosebi Bentham *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, ed. W. Harrison (1780); retipărită la Blackwell Publisher, Oxford, 1967 şi J. S. Mill, *Utilitarianism* (1863). Au existat şi un număr de precursori ai revoluţiei neoclasice, deşi ei par să fi avut puţină influenţă asupra iniţiatorilor acesteia. Cei mai cunoscuţi sînt A. Cournot, H. Gossen şi J. von Thünen.

54. Consideraţiile mele de aici sînt influenţate de conferinţele ţinute de John Eatwell în 1976. Vezi teza sa de doctorat „Scarce and Produce Commodities: An Examination of Some Fundamentals in the Theory of Value, with Particular Reference to the Works of Ricardo and Walras", Harvard University, 1975.

55. Pentru o discuţie despre vederile lui Friedman, vezi eseurile lui Don Patinkin, James Tobin şi Karl Brunner, ca şi replicile lui Allan Meltzer şi M. Friedman din *Journal of Political Economy* 80 (1972), pp. 837–950. Pentru o dezbatere clasică privind politica economică, vezi M. Friedman şi W. Heller, *Monetary vs. Fiscal Policy* (Norton, New York, 1969). Vezi şi F. Hahn, „Monetarism and Economic Theory", *Economica 47* (1980), pp. 1–18. Pentru evoluţii recente din teoria anticipărilor raţionale şi implicaţiile ei în domeniul politicii economice, vezi R. Lucas, „Expectations and the Neutrality of Money", *Journal of Economic Theory*, 4 (1972), pp. 102–124, şi T. Sargent şi N. Wallace, „«Rational» Expectations, the Optimal Monetary Instrument and the Optimal Money Supply Rule", *Journal of Political Economy 83* (1975), pp. 241–255.

56. Vezi îndeosebi partea I din K. Marx şi F. Engels, *Ideologia germană*, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 3, Ed. Politică, Bucureşti, 1958.

57. *Capitalul*, vol. I, partea 1, cap. 1, secţiunea 4, „Fetişismul mărfii şi misterul său". Vezi şi N. Geras, „Marx and the Critique of Political Economy", în R. Blackburn (ed.), *Ideology in Social Science* (Random House, New York, 1973), pp. 284–305.

58. *Capitalul*, vol. I, în Marx-Engels, *Opere*, vol. 23, Ed. Politică, Bucureşti, 1966, p. 10.

59. Vezi, de exemplu, M. Morishima, *Marx's Economics: A Dual Theory of Value and Growth* (Cambridge University Press, Cambridge, 1973); I. Steedman şi P. Sweezy (ed.), *The Value Controversy* (New Left Books, London, 1981) şi J. Roemer, *Analytical Foundations of Marxian Economics* (Cambridge University Press, Cambridge, 1981).

60. Pentru un excelent studiu asupra principalilor instituţionalişti, vezi A. Gruchy, *Modern Economic Thought: The American Contribution* (1947; retipărită la A. M. Kelley, New York, 1967). *Journal of Economic Issues* publică în principal cercetări instituţionaliste contemporane.

61. Printre teoreticienii neo-ricardieni de frunte se numără J. Eatwell, P. Garegnani, L. Pasinetti. Principalul studiu teoretic care i-a influenţat pe neo-ricardieni este cartea lui P. Scraffa, *The Production of Commodities by Means of Commodities* (Cambridge University Press, Cambridge, 1960), deşi neo-ricardienii recunosc că sînt îndatoraţi şi lui Marx şi Keynes. *Cambridge Journal of Economics* este în bună măsură o revistă neo-ricardiană.

62. Vezi îndeosebi R. Cyert şi J. March (ed.), *A Behavioral Theory of the Firm* (Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J., 1963).

63. Hollis şi Nell sugerează că în prima ediţie a cărţii sale *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, Robbins subscrie la concepţia austriacă privind necesitatea *a priori* a postulatelor de bază ale economiei politice (*Rational Economic Man*, pp. 201–202). Eu însă nu cred că deosebirile dintre prima şi cea de a doua ediţie sînt atît de mari cum pretind Hollis şi Nell. Pentru Robbins, ca şi pentru Mill, postulatele de bază sînt bine întemeiate de experienţa cotidiană.

64. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, ed a 2-a, p. 16.

65. Vezi G. Becker, *A Treatise on the Family* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1981). R. Fair, „A Theory of Extramarital Affairs", *Journal of Political Economy 86* (1978), pp. 45–61, şi A. Blinder, „The Economics of Brushing Teeth", *Journal of Political Economy 82* (1974), pp. 887–891.

66. Am argumentat această idee în cartea mea *Capital, Profits and Prices*, pp. 195–198.

67. Vezi îndeosebi cartea lui Kuhn *Structura revoluţiilor ştiinţifice*, cap. 9 şi 10 şi cartea lui Stegmüller *The Structure and Dynamics of Theories*, trad. în engl. de W. Wohlhueter (Springer Verlag, New York, 1976), pp. 93 şi 176–177.

68. Samuelson, *Foundations of Economic Analysis* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1947).

69. Vezi articolul lui Knight „«What is Truth» in Economics?", *Journal of Political Economy 48* (1940); retipărit în volumul *On the History and Method of Economics* (University of Chicago Press, Chicago, 1956), pp. 151–178.

70. În „John Stuart Mill's Philosophy of Economics", *Philosophy of Science 48* (1981), pp. 363–385.

71. Sugestii pentru o pledoarie instrumentalistă în favoarea ştiinţei economice se găsesc în articolul lui Machlup „The Problem of Verification in Economics", *Southern Economic Journal 22* (1955), pp. 1–21. Pentru o viziune asupra teoriei economice axată pe ideea interpretării parţiale, vezi îndeosebi articolul lui Machlup „Operational Concepts and Mental Constructs in Model and Theory Formation",

Giornale degli economisti 10 (1960), pp. 563–582. Pentru o discuţie despre vederile lui Machlup, care evidenţiază originile lor la Weber, Schutz şi austrieci, vezi cartea lui Caldwell *Beyond Positivism*, cap. 7.

72. Vezi consideraţiile despre Friedman formulate în eseurile din *Bibliografie* semnate de Archibald, Bear şi Orr, Boland, Bray, Bronfenbrenner, Brunner, Coddington, Cyert şi Grunberg, Jones, Melitz, Nagel, Rotwein şi Winter şi în următoarele cărţi: Mark Blaug, *The Methodology of Economics: Or How Economists Explain* (Cambridge University Press, Cambridge, 1980); Bruce Caldwell, *Beyond Positivism*, cartea mea *Capital, Profits and Prices*, T. C. Koopmans, *Three Essays on the State of Economic Science* (McGraw-Hill, New York, 1956) şi Alexander Rosenberg, *Microeconomic Laws*.

73. Vezi R. Lester, „Shortcomings of Marginal Analysis for Wage-Employment Problems", *American Economic Review 36* (1946), pp. 62–82 şi „Marginalism, Minimum Wages and Labor Market", *American Economic Review 37* (1947), pp. 135–148.

74. Autorii acestor cărţi, cuprinse în *Bibliografie*, sînt Mark Blaug, Lawrence Boland, Bruce Caldwell, C. Dyke, Frank Hahn şi Martin Hollis, Daniel Hausman, Martin Hollis şi Edward Nell, Terence Hutchison (trei!), Homa Katouzian, Spiro Latsis, Fritz Machlup, William Marr şi Baldev Raj, Joseph Pitt, Alexander Rosenberg, Wolfgang Stegmüller ş.a. şi I. Stewart.

Giornale degli economisti 47 (1960), pp. 565–582. Pentru o critică a ideilor lui Machlup, care evidențiază originile lor la Weber, Schutz și von Mises, vezi cartea lui Caldwell *Beyond Positivism*, cap. 9.

72. Alte considerații despre Friedman formulate în articolele din P&A sunt semnate de Archibald, Bear și Orr, Boland, Bray, Bronfenbrenner, Brunner, Coddington, Cyert și Grunberg, Jones, Melitz, Nagel, Rotwein, Winter și Wong. Vezi Mark Blaug, *The Methodology of Economics Or How Economists Explain* (Cambridge University Press, Cambridge, 1980); Bruce Caldwell, *Beyond Positivism*; cartea mea *Capital, Profits and Prices*; T. C. Koopmans, *Three Essays on the State of Economic Science* (McGraw-Hill, New York, 1956) și Alexander Rosenberg, *Microeconomic Laws*.

73. Vezi R. Lester, „Shortcomings of Marginal Analysis for Wage-Employment Problems", *American Economic Review* 36 (1946), pp. 62–82 și „Marginalism, Minimum Wages and Labor Market", *American Economic Review* 37 (1947), pp. 135–148.

74. Autorii acestor cărți, care includ ... sunt Mark Blaug, Lawrence Boland, Bruce Caldwell, G. Dyke, Frank Hahn și Martin Hollis, Daniel Hausman, Martin Hollis și Edward Nell, Terence Hutchison, Homa Katouzian, Spiro Latsis, Fritz Machlup, William Maki și Walter Kuhn, Joseph Pitt, Alexander Rosenberg, Wolfgang Stegmüller ș.a. și J. Stewart.

PARTEA I

Discuţii clasice

Cele şapte texte retipărite în această secţiune sînt reprezentative pentru contribuţiile majore la filozofia şi metodologia ştiinţei economice scrise înainte de sfîrşitul anilor '30, cînd a devenit influent pozitivismul logic. N-am putut include — nici măcar în formă abreviată — toate contribuţiile semnificative, dar multe din ideile metodologice ale autorilor omişi aici, cum ar fi J. E. Cairnes, Carl Menger, W. S. Jevons, Alfred Marshall şi Ludwig von Mises, apar în alte eseuri din această antologie.

Contribuţiile reunite în secţiunea de faţă reprezintă perspective diferite şi au rezistat la proba timpului. Deşi teoria economică s-a schimbat considerabil de la data cînd scriau Mill, Marx sau Veblen, modul cum apreciau aceştia dificultăţile metodologice ale ştiinţei economice merită să fie studiat şi azi cu atenţie. S-ar putea susţine, de fapt, că reflecţia asupra metodologiei economice a progresat foarte puţin faţă de stadiul la care o aduseseră autorii reprezentaţi în această secţiune.

CAPITOLUL 1

Despre definiţia şi metoda economiei politice

JOHN STUART MILL

John Stuart Mill (1806–1873) s-a născut la Londra. Tatăl său, James Mill, a fost prieten cu Bentham şi cu Ricardo şi a avut el însuşi contribuţii importante în psihologie şi în ştiinţa politică. După cum explică John Stuart Mill în autobiografia sa, el a fost educat acasă de către tatăl său, începînd să studieze limba greacă la vîrsta de trei ani, iar latina la vîrsta de opt. La 13 ani parcursese un curs complet de economie politică. Şi-a petrecut cea mai mare parte a vieţii lucrînd la Compania Indiilor Orientale. *Principles of Political Economy* (*Principiile economiei politice*) (1848) a fost cel mai influent text de economie politică din secolul al XIX-lea, iar *A System of Logic* (*Sistem de logică*) (1843), cel mai influent text al secolului în domeniul logicii şi al teoriei cunoaşterii. Eseurile sale consacrate eticii şi culturii contemporane, ca *Utilitarismul* şi *Despre libertate*, sînt încă şi astăzi extrem de influente. Mill a fost un pionier al apărării drepturilor femeii şi al socialismului democratic moderat. Textul pe care-l publicăm aici este o prescurtare a eseului său „Despre definiţia economiei politice şi metoda ei caracteristică de investigaţie". Am lăsat deoparte aproximativ prima pătrime a eseului, unde Mill discută definiţia economiei politice.

Ceea ce se înţelege astăzi în mod curent prin termenul „economie politică" nu este identic cu ştiinţa politică teoretică, ci este o ramură a acestei ştiinţe. Ea nu se ocupă de ansamblul naturii umane aşa cum o modifică mediul social, nici de întregul comportament al omului în societate. Ci se ocupă de om doar ca fiinţă ce doreşte să posede bogăţie şi care este capabilă să emită judecăţi despre eficacitatea comparativă a mijloacelor utilizabile în acest scop. Ea prezice doar astfel de fenomene sociale care se produc ca urmare a preocupării pentru bogăţie. Ea face cu totul abstracţie de orice altă pasiune sau mobil uman, cu excepţia celor ce pot fi privite ca principii permanent antagonice faţă de dorinţa de bogăţie şi care sînt aversiunea faţă de muncă şi dorinţa de a beneficia în prezent de înlesniri costisitoare. Pe acestea le ia, într-o anumită măsură, în calcul, pentru că ele nu intră doar ocazional, ca alte dorinţe, în conflict cu preocuparea pentru avere, ci o însoţesc mereu pe

Extras din „On the Definition of Political Economy and the Method of Investigation Proper to It" (1836). Retipărit în *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy* (1844), ed. a 3-a, Longmans Green & Co., Londra, 1877, pp. 120–164.

aceasta ca o frînă sau un obstacol, fiind astfel inseparabil implicate în studiul ei. Economia politică îi priveşte pe oameni ca fiind preocupaţi exclusiv de dobîndirea şi consumul de bunuri materiale; şi urmăreşte să descopere spre ce comportament ar fi împinşi oamenii, trăind într-un anumit mediu social, dacă acest mobil, exceptînd intervenţia celor două contra-mobiluri semnalate mai sus, ar fi stăpînul absolut al tuturor acţiunilor lor. Ea arată cum sub influenţa acestei dorinţe oamenii acumulează bogăţie şi o folosesc pentru producerea de noi bogăţii; sancţionează prin acord reciproc instituţia proprietăţii; stabilesc legi menite să-i împiedice pe indivizi de a acapara prin forţă sau înşelăciune proprietatea altora; introduc diferite invenţii pentru a-şi spori productivitatea muncii; stabilesc repartiţia produselor prin învoială, sub influenţa concurenţei (ea însăşi guvernată de legi, care legi sînt, prin urmare, regulatorii de ultimă instanţă ai repartiţiei produselor); şi folosesc anumite expediente (cum sînt banii, creditul etc.) pentru facilitarea acestei repartiţii. Toate aceste acţiuni, deşi multe din ele sînt în realitate rezultatul unei pluralităţi de mobiluri, sînt privite de teoria economică ca decurgînd exclusiv din dorinţa de bogăţie. Ea purcede apoi la cercetarea legilor ce guvernează aceste multiple acţiuni, în ipoteza că omul e o fiinţă determinată cu necesitate de firea sa să prefere o bogăţie mai mare uneia mai mici în toate cazurile, exceptînd doar pe cel reprezentat de cele două contra-mobiluri deja specificate. Nu pentru că ar fi existat vreodată vreun economist atît de absurd încît să-şi închipuie că oamenii realmente sînt aşa plămădiţi, ci pentru că acesta este modul în care ştiinţa este nevoită să procedeze. Cînd un efect depinde de un complex de cauze, se impune ca acestea să fie studiate una cîte una, iar legile lor să fie investigate separat, dacă vrem ca, prin intermediul cauzelor, să dobîndim putinţa de a prevedea sau de a stăpîni efectul; deoarece legea efectului se compune din legile tuturor cauzelor care îl determină. Legea forţei centripete şi cea a forţei tangenţiale au trebuit să fie cunoscute înainte ca mişcările Pămîntului şi ale planetelor să poată fi explicate sau multe din ele prezise. La fel se întîmplă cu comportamentul omului în societate. Pentru a putea judeca felul cum va acţiona el sub imboldul unei multitudini de dorinţe şi repulsii ce acţionează în mod concurent asupra sa, trebuie să ştim cum ar acţiona el sub influenţa exclusivă a fiecăreia în parte. Probabil că nu există în viaţa omului nici o acţiune în care el să nu se afle sub influenţa, imediată sau mai îndepărtată, a nici unui alt impuls decît dorinţa de bogăţie. Cît priveşte acele părţi din comportamentul uman în cazul cărora bogăţia nu este nici măcar obiectul principal, ştiinţa economică nu pretinde că le sînt aplicabile concluziile ei. Dar există sectoare ale relaţiilor umane unde dobîndirea de bogăţii este scopul principal şi mărturisit. Numai de acestea se ocupă teoria economică. Ea este nevoită să procedeze tratînd acest scop principal şi mărturisit ca şi cum ar fi singurul scop; aceasta fiind, dintre toate ipotezele de aceeaşi simplitate, cea mai apropiată de adevăr. Economistul investighează care sînt acţiunile pe care le-ar genera această dorinţă dacă, în sectoarele respective, ea n-ar fi stînjenită de nici o alta. În felul acesta se obţine o aproximare mai bună privind relaţiile dintre oameni în aceste sectoare decît ar fi posibil altminteri. Această aproximaţie urmează apoi a fi corectată luînd în calcul atît cît trebuie efectele oricăror impulsuri de altă

natură despre care se constată că intervin în diferite cazuri particulare. Numai în cîteva cazuri dintre cele mai izbitoare (cum este cazul important al principiului populaţiei) aceste corecţii se interpolează în chiar expunerile ştiinţei economice, ceea ce determină o oarecare abatere de la rigoarea ordonării pur ştiinţifice a materialului, de dragul utilităţii practice. În măsura în care se ştie sau se poate prezuma despre comportamentul oamenilor orientat spre dobîndirea de bogăţie că se află sub influenţa colaterală a oricărei trăsături a naturii noastre alta decît dorinţa de a obţine maximum de bogăţie cu minimum de muncă şi de renunţări, concluziile teoriei economice nu vor fi aplicabile la explicarea sau predicţia evenimentelor reale înainte de a fi modificate luînd corect în calcul gradul influenţei exercitate de cealaltă cauză.

Economia politică poate fi definită, aşadar, după cum urmează (iar definiţia îmi pare a fi completă):

„Ştiinţa care studiază legile acelor fenomene din societate ce sînt generate de acţiunile combinate ale oamenilor îndreptate spre producerea de bogăţie, în măsura în care aceste fenomene nu sînt modificate de urmărirea altor obiective."

Dar, deşi aceasta e o definiţie corectă a economiei politice ca parcelă din teritoriul ştiinţei, în expunerea sa cel ce scrie o lucrare didactică de economie va combina în chip firesc cu adevărurile ştiinţei pure atîtea modificări practice cîte consideră că pot să sporească optim utilitatea lucrării sale.

*

Unii ar putea să considere de prea puţin folos încercarea de mai sus de a formula o definiţie a ştiinţei economice mai strictă decît cele îndeobşte acceptate; sau ar putea s-o considere utilă în cel mai bun caz într-o trecere în revistă şi clasificare generală a ştiinţelor, şi nu ca o contribuţie la practicarea ei cu mai mult succes. Noi sîntem de altă părere şi iată de ce: de modul cum este definită o ştiinţă se leagă inseparabil modul de a concepe *metoda ei filozofică*, natura proceselor prin care urmează a se efectua investigaţiile ei şi a se ajunge la adevărurile ei.

În orice ştiinţă în care există deosebiri sistematice de opinii — adică în toate ştiinţele morale* sau ale spiritului, printre care se numără şi economia politică; în orice ştiinţă unde printre cei ce s-au aplecat stăruitor asupra obiectului există ceea ce de obicei se cheamă deosebiri de principiu, şi nu doar de detaliu sau privitoare la fapte — se va constata că pricinile rezidă în concepţiile lor despre metoda filozofică a respectivei ştiinţe. Părţile în dispută sînt călăuzite, conştient sau inconştient, de viziuni diferite despre natura probelor adecvate obiectului lor de studiu. Ele se deosebesc nu numai în privinţa a ceea ce cred a vedea, ci şi în privinţa direcţiei de unde le vine lumina cu ajutorul căreia cred că văd acest ceva.

Dintre formele sub care se prezintă de obicei această deosebire de metodă, cea mai universală este vechea dispută dintre ceea ce se cheamă

* Despre accepţiunea termenului „ştiinţele umane" vezi explicaţiile date în textul următor (la p. 80) de către J.N. Keynes. (*N. trad.*)

teorie şi ceea ce se cheamă practică sau experienţă. Despre chestiunile sociale şi politice oamenii raţionează în două feluri: unii se autodenumesc oameni practici, în timp ce celorlalţi li se spune teoreticieni; titlu pe care aceştia din urmă nu-l resping, deşi nu consideră nicidecum că le este specific. Deosebirea dintre cele două moduri de gîndire este foarte mare, deşi limbajul folosit nu o redă deloc corect. S-a demonstrat în repetate rînduri că cei ce sînt acuzaţi că dispreţuiesc faptele şi nesocotesc experienţa edifică şi spun răspicat că edifică în întregime pe temelia faptelor şi a experienţei; pe cînd cei ce renegă teoria nu pot face un pas fără a teoretiza. Dar, deşi ambele categorii de cercetători nu fac altceva decît să teoretizeze şi nici una nu-şi ia altă călăuză decît experienţa, între ele există următoarea deosebire, care este de cea mai mare importanţă: cei ce sînt numiţi oameni practici reclamă experienţă *specifică* şi raţionează exclusiv *în sus*, de la fapte particulare la o concluzie generală; pe cînd cei ce sînt numiţi teoreticieni urmăresc să cuprindă un domeniu mai larg al experienţei, iar după ce au raţionat în sus de la fapte particulare la un principiu general ce acoperă un teritoriu mult mai mare decît este cel al problemei în discuţie, trec şi raţionează *în jos*, de la acel principiu general la o varietate de concluzii specifice.

Să presupunem, bunăoară, că se pune problema dacă monarhii absoluţi înclină să folosească prerogativele lor de cîrmuitori spre binele supuşilor lor sau, dimpotrivă, spre a-i oprima. Practicienii se vor strădui atunci să găsească răspunsul prin inducţie directă pornind de la conduita diverşilor monarhi despotici cunoscuţi în istorie. Teoreticienii vor fi de părere că problema se cere rezolvată apelînd nu numai la experienţa privitoare la monarhi, ci şi de la experienţa privind oamenii în general. Ei vor susţine că observarea tendinţelor pe care le manifestă natura umană în variatele situaţii în care au fost puse fiinţele umane, şi îndeosebi observarea a ceea ce se petrece în propriile noastre suflete, ne dă temei să tragem concluzia că o fiinţă umană aflată în postura unui rege despotic va da o proastă întrebuinţare puterii sale; şi că această concluzie nu ar pierde nimic din certitudinea ei chiar dacă n-ar fi existat niciodată monarhi absoluţi sau istoria nu ne-ar oferi nici o informaţie despre modul lor de a se comporta.

Prima din aceste metode este o metodă de inducţie şi atît; cea de-a doua este o metodă mixtă de inducţie şi deducţie. Prima poate fi numită metoda *a posteriori*; cea de a doua, metoda *a priori*. Sîntem conştienţi de faptul că această din urmă expresie este uneori folosită pentru a caracteriza o pretinsă metodă de filozofare care declară că nu se sprijină deloc pe experienţă. Nu cunoaştem însă, cel puţin în materie politică, vreun mod de filozofare căruia să i se potrivească pe drept o asemenea caracterizare. Prin metoda *a posteriori* înţelegem pe cea care reclamă drept bază pentru concluziile sale nu pur şi simplu experienţa, ci experienţă specifică. Prin metoda *a priori* înţelegem (în consens cu accepţiunea curentă) modul de a raţiona din ipoteze asumate, practică ce nu se limitează la matematici, ci ţine de esenţa oricărei ştiinţe ce admite raţionamentul general. Verificarea *a posteriori* a ipotezei însăşi, adică examinarea conformităţii cu ea a faptelor dintr-o situaţie reală sau alta nu ţine de ştiinţă ca atare, ci de *aplicarea* ei.

În definiţia propusă de noi a economiei politice, am caracterizat-o pe aceasta ca fiind esenţialmente o ştiinţă *abstractă*, iar metoda ei ca fiind *a priori*. Acesta este neîndoielnic caracterul ei, aşa cum au înţeles-o şi predat-o toţi profesorii de economie cei mai distinşi. Ea raţionează şi, susţinem noi, trebuie să raţioneze cu necesitate pornind de la ipoteze, nu de la fapte. Se edifică pe ipoteze, strict analoge celor care, sub numele de definiţii, constituie fundamentul celorlalte ştiinţe abstracte. Geometria presupune o definiţie arbitrară a liniei — „ceea ce are lungime dar nu şi lăţime". La fel presupune economia politică o definiţie arbitrară a omului ca fiinţă care invariabil face ceea ce-i permite să obţină cantitatea maximă de lucruri necesare, utile sau de lux, cu cantitatea minimă de muncă şi abnegaţie fizică cu care acestea pot fi obţinute în starea dată a cunoaşterii. E adevărat că această definiţie a omului nu este pusă formal la începutul nici unei lucrări de economie politică, aşa cum definiţia liniei stă la începutul *Elementelor* lui Euclid; iar în măsura în care prin punerea ei în faţă s-ar diminua pericolul de a fi uitată, am putea avea motive să regretăm că nu se procedează aşa. Este bine ca ceea ce e presupus în fiecare caz particular să fie odată pentru totdeauna adus înaintea minţii noastre în toată întinderea lui, fiind formal enunţat undeva ca o maximă generală. Pe de altă parte, oricine este familiarizat cu tratatele sistematice de economie politică nu va pune la îndoială că ori de cîte ori un economist a izbutit să arate că, acţionînd într-un anumit fel, un muncitor poate în mod evident să obţină un salariu mai mare, un capitalist un profit mai mare, iar un proprietar funciar o rentă mai mare, el a conchis, ca un lucru de la sine înţeles, că în mod cert ei vor acţiona astfel. Economia politică raţionează, deci, din premise *asumate* — din premise ce ar putea fi lipsite de orice temei factual şi despre care nu se pretinde că în mod universal concordă cu faptele. Prin urmare, concluziile economiei politice, ca şi cele ale geometriei, sînt adevărate, cum se zice de obicei, doar *in abstracto*; sînt, adică, adevărate numai sub anumite presupoziţii, în care nu se iau în considerare decît cauze generale— cauze comune *întregii clase* de cazuri studiate.

Economistul n-are de ce să nege acest lucru. Dacă l-ar nega, atunci, şi numai atunci, ar greşi. Metoda *a priori* de care este invinuit, ca şi cum utilizarea ei ar dovedi că întreaga lui ştiinţă este lipsită de valoare, constituie, după cum vom arăta imediat, singura metodă prin care se poate ajunge la adevăr în indiferent ce sector al ştiinţei sociale. Tot ce se cere este ca el să aibă grijă de a nu atribui concluziilor care se întemeiază pe o ipoteză un alt gen de certitudine decît cea pe care în fapt o au. Ele ar fi adevărate fără restricţii numai într-un caz ce este pur imaginar. În măsura în care faptele reale se îndepărtează de ipoteză, el trebuie să admită o abatere corespunzătoare de la litera strictă a concluziei sale; altfel spus, ea este adevărată numai despre lucruri aşa cum le-a presupus el în mod arbitrar, nu despre lucruri cum sînt în realitate. Ceea ce e adevărat în abstract este totdeauna adevărat şi în concret dacă facem *ajustările* necesare. Cînd o anumită cauză există în mod real şi dacă lăsată să acţioneze singură ea ar produce în mod infailibil un anumit efect, acelaşi efect, *modificat* de toate celelalte cauze concurente, va corespunde întocmai cu rezultatul realmente produs.

Concluziile geometriei nu sînt strict adevărate despre acele linii, unghiuri şi figuri pe care mîinile omeneşti le pot construi. Nimeni nu susţine, însă, pe acest temei că concluziile geometriei nu sînt de nici un folos sau că ar fi mai bine să închidem *Elementele* lui Euclid şi să ne mulţumim cu „practica" şi „experienţa".

Nici un matematician nu s-a gîndit vreodată că definiţia dată de el liniei s-ar potrivi unei linii reale. La fel de puţin şi-a imaginat vreun economist că oamenii reali nu doresc nimic altceva decît bogăţie sau că nu doresc nimic care să nu cedeze celui mai slab mobil de ordin pecuniar. Dar ei erau îndreptăţiţi să admită acest lucru, pentru scopurile raţionamentului lor: pentru că au de-a face numai cu acele laturi ale comportamentului uman ce au ca obiect principal şi direct avantajul pecuniar, şi pentru că, neexistînd nici două cazuri individuale care să fie identice în toate privinţele, nu s-ar putea formula niciodată vreo maximă *generală* dacă *unele* din circumstanţele cazului particular n-ar fi lăsate voit de o parte.

Nu ne mărginim însă să afirmăm că metoda *a priori* este un mod legitim de investigaţie filozofică în ştiinţele morale; susţinem că ea este singurul mod. Afirmăm că metoda *a posteriori*, sau a experienţei specifice, este cu totul ineficace în aceste ştiinţe ca mijloc de a ajunge la un corp cît de cît însemnat de adevăruri valoroase; deşi se pretează a fi aplicată cu folos ca auxiliar al metodei *a priori* şi constituie chiar un supliment indispensabil al acesteia.

Există o proprietate comună aproape tuturor ştiinţelor morale şi prin care ele diferă de multe din ştiinţele fizice; e vorba de faptul că în ele rareori ne stă în putinţă să facem experimente. În chimie şi fizică nu numai că putem să observăm ceea ce se petrece în toate combinaţiile şi împrejurările pe care le oferă natura, ci avem şi posibilitatea să încercăm un număr indefinit de combinaţii noi. Rareori putem face acest lucru în ştiinţa etică şi practic niciodată în ştiinţa politică. Nu sîntem în măsură să punem la încercare forme de guvernămînt sau sisteme de politică naţională la scară redusă, în laboratoarele noastre, montînd experimentele în felul în care credem noi că ar putea contribui cel mai mult la progresul cunoaşterii. De aceea în aceste ştiinţe studiem natura în împrejurări foarte dezavantajoase, trebuind să ne mulţumim cu numărul limitat de experimente ce au loc (dacă putem spune aşa) de la sine, fără ca noi să pregătim sau să aranjăm ceva; şi, pe deasupra, în împrejurări de o mare complexitate şi care nu ne sînt niciodată perfect cunoscute; şi unde partea de departe cea mai mare a proceselor rămîne ascunsă observaţiei noastre.

Consecinţa acestei inevitabile insuficienţe de materiale pentru inducţie este că rareori putem obţine ceea ce Bacon a numit, în mod bizar dar nu nepotrivit, *experimentum crucis*.

În orice ştiinţă ce admite un număr nelimitat de experimente făcute după plac, un *experimentum crucis* poate fi oricînd obţinut. Putînd face să varieze toate circumstanţele, sîntem totdeauna în stare să luăm măsuri eficace pentru a afla care din ele joacă un rol şi care nu. Să notăm efectul cu B şi să presupunem că se pune întrebarea dacă circumstanţa A contribuie în vreun fel la producerea lui. Montăm un experiment în care toate circumstanţele sînt

modificate, cu excepţia lui A; dacă efectul B se produce totuşi, A este cauza lui. Sau, în loc să lăsăm neschimbat pe A şi să schimbăm celelalte circumstanţe, le lăsăm pe acestea neschimbate şi schimbăm pe A: dacă efectul B *nu* se produce, conchidem din nou că A este o condiţie necesară a existenţei lui. Oricare din aceste experimente, dacă este efectuat cu acurateţe, e un *experimentum crucis*; el transformă prezumţia pe care o aveam înainte privitor la existenţa unei legături între A şi B în dovadă, infirmînd orice altă ipoteză care ar putea explica aparenţele.

Dar aceasta nu se poate face decît rareori în ştiinţele morale, din pricina imensei multitudini de circumstanţe ce-şi exercită influenţa, ca şi din pricina mijloacelor noastre foarte firave de a introduce variaţii în experiment. Chiar şi acţionînd asupra unui spirit individual, caz în care ni se oferă cele mai mari posibilităţi de experimentare, nu putem realiza de multe ori un experiment *crucial*. Se poate urmări, de pildă, într-o varietate de cazuri, efectul unei circumstanţe particulare în educaţie asupra formării caracterului, dar cu greu am putea fi siguri vreodată despre două oarecare din aceste cazuri că diferă prin toate circumstanţele cu excepţia doar a celei a cărei influenţă vrem s-o determinăm. Cu atît mai mare trebuie să fie această dificultate în chestiunile privitoare la funcţionarea statelor, unde chiar şi *numărul* experimentelor consemnate este atît de mic în comparaţie cu varietatea şi multitudinea circumstanţelor prezente în fiecare. Cum am putea obţine, de exemplu, un experiment crucial privitor la efectul unei politici comerciale restrictive asupra avuţiei naţionale? Ar trebui să găsim două naţiuni care se aseamănă în orice altă privinţă sau cel puţin posedă în exact aceeaşi măsură toţi acei factori ce contribuie la bogăţia unei naţiuni şi care duc exact aceeaşi politică în toate celelalte sfere, singura deosebire dintre ele fiind că una adoptă un sistem de restricţii comerciale, iar cealaltă promovează comerţul liber. Am avea atunci un experiment decisiv, similar celor pe care le putem realiza aproape întotdeauna în fizica experimentală. Aceasta ar fi neîndoielnic proba cea mai concludentă, dacă am putea-o obţine. Să ne gîndim însă la imensul număr şi la nesfîrşita varietate a circumstanţelor care, direct sau indirect, influenţează sau pot să influenţeze volumul avuţiei naţionale şi apoi să ne întrebăm care este probabilitatea de a găsi în lunga perindare a veacurilor două naţiuni care să concorde, şi despre care să se poată arăta că concordă, în toate aceste circumstanţe afară de una?

Întrucît este deci zadarnică speranţa de a ajunge la adevăr, în economia politică sau în vreo altă ştiinţă socială, examinînd faptele în concret, îmbrăcate în toată complexitatea cu care le-a înconjurat natura, şi străduinţa de a degaja o lege generală printr-un proces de inducţie pornind de la compararea detaliilor, nu ne rămîne nici o altă metodă decît cea *apriorică* sau a „speculaţiei abstracte".

Deşi în domeniul vieţii politice nu există suficiente temeiuri pentru o inducţie satisfăcătoare prin compararea efectelor, cauzale pot fi studiate în toate cazurile prin experimente specifice. Aceste cauze sînt legi ale naturii umane şi circumstanţe exterioare capabile să îmboldească voinţa umană la acţiune. Dorinţele omului şi natura comportamentului la care ele îl împing

sînt susceptibile de observaţie. Putem observa de asemenea care sînt obiectele ce stîrnesc aceste dorinţe. Materialele acestei cunoaşteri fiecare cercetător le poate culege în principal înăuntrul său, ţinînd cont într-o măsură rezonabilă şi de deosebirile dintre el şi alţi oameni, pe care i le dezvăluie experienţa. Cunoscînd, deci, cu acurateţe proprietăţile substanţelor cu care avem de-a face, putem raţiona cu acelaşi grad de certitudine ca în cele mai demonstrative părţi ale fizicii, pornind de la orice ansamblu de circumstanţe. Acest mod de a raţiona ar fi o simplă joacă dacă circumstanţele presupuse n-ar avea nici un fel de asemănare cu cele reale; dacă însă presupoziţia este în sine corectă, nedeosebindu-se de adevăr decît aşa cum o parte se deosebeşte de întreg, atunci concluziile deduse corect din ea constituie un adevăr *abstract*; iar cînd sînt completate prin adăugarea sau scăderea efectului circumstanţelor neluate în calcul, ele sînt adevărate în concret şi pot fi aplicate în practică.

Aşa se înfăţişează economia politică în scrierile celor mai buni exponenţi ai ei. Pentru a o face perfectă ca ştiinţă abstractă, combinaţiile de circumstanţe de la care porneşte ipotetic spre a le afla efectele ar trebui să cuprindă toate acele circumstanţe care sînt comune tuturor claselor fără deosebire, precum şi toate circumstanţele care sînt comune unei clase importante oarecare de cazuri. Concluziile deduse corect din aceste presupoziţii ar fi la fel de adevărate în abstract ca acelea ale matematicii; şi ar fi o aproximare atît de bună a adevărului în concret cît poate fi vreodată un adevăr abstract.

Cînd principiile economiei politice urmează a fi aplicate la un caz particular, este necesar să fie luate în considerare toate circumstanţele individuale ale acestui caz; examinînd nu numai căruia din ansamblurile de circumstanţe studiate de ştiinţa abstractă îi corespund circumstanţele cazului respectiv, ci şi eventualele alte circumstanţe existente în acel caz, care, nefiind reprezentate într-o clasă de cazuri mare şi bine delimitată, n-au intrat în vizorul ştiinţei. Aceste circumstanţe au fost numite *cauze perturbatoare*. Abia în acest punct se insinuează în proces un element de incertitudine — o incertitudine inerentă naturii fenomenelor complexe şi generată de imposibilitatea de a fi absolut siguri că ne sînt îndeajuns de cunoscute în detaliu toate circumstanţele cazului particular şi că atenţia nu ne este abătută neajustificat de la nici una din ele.

În aceasta rezidă singura incertitudine a economiei politice, şi nu numai a ei, ci şi a ştiinţelor morale în general. Cînd cauzele perturbatoare sînt cunoscute, necesitatea luării lor în calcul nu diminuează în nici un fel precizia ştiinţifică şi nici nu reprezintă vreo abatere de la metoda *a priori*. Ele nu sînt lăsate la urmă pentru a fi tratate pur şi simplu la întîmplare. Asemenea *frecării* din mecanică, cu care adesea au fost asemuite, ele au fost poate gîndite la început doar ca un ce neprecizabil care trebuie scăzut pe ghicite din rezultatul obţinut din principiile generale ale ştiinţei; cu timpul însă multe din ele ajung să fie cuprinse în perimetrul ştiinţei abstracte înseşi şi se constată că efectul lor se pretează la o estimare la fel de exactă ca şi efectele mai izbitoare pe care ele le modifică. Cauzele perturbatoare îşi au legile lor, după cum cauzele perturbate de ele şi le au pe ale lor; iar pe baza legilor ce guvernează cauzele perturbatoare, natura şi amploarea perturbaţiei pot fi prezise

a priori, la fel ca acţiunea legilor mai generale pe care se spune că le modifică sau perturbă, deşi ar fi mai corect să zicem că se combină cu ele. Efectul cauzelor speciale trebuie deci adăugat sau scăzut din efectul celor generale.

Aceste cauze perturbatoare sînt uneori circumstanţe ce acţionează asupra comportamentului uman prin intermediul aceluiaşi principiu al naturii umane cu care operează economia politică, şi anume dorinţa de bogăţie, circumstanţe ce nu sînt însă îndeajuns de generale pentru a fi luate în considerare în ştiinţa abstractă. Orice economist ar putea să citeze numeroase exemple de astfel de perturbări. În alte cazuri acţionează ca o cauză perturbatoare vreo altă lege a naturii umane. În acest din urmă caz ea nu poate intra niciodată în perimetrul economiei politice, ci aparţine unei alte ştiinţe; aici economistul care n-a studiat nici o altă ştiinţă în afara economiei politice, dacă va încerca să aplice ştiinţa sa în practică, va eşua.[1]

Cît priveşte celelalte feluri de cauze perturbatoare, şi anume cele ce acţionează prin intermediul aceleiaşi legi a naturii umane în care îşi au originea principiile generale ale economiei politice, acestea ar putea fi oricînd aduse în perimetrul ştiinţei economice abstracte, dacă astfel s-ar cîştiga ceva; iar cînd în practică ţinem cont de ele în măsura cuvenită, şi nu facem acest lucru la nimereală, atunci urmăm metoda ştiinţei abstracte pînă în detalii mai mărunte, inserînd printre ipotezele ei o combinaţie de circumstanţe proaspătă şi încă mai complexă şi adăugînd astfel *pro hac vice* ştiinţei abstracte un capitol suplimentar, un apendice sau cel puţin o teoremă în plus.

După ce am arătat astfel că în economia politică şi în toate celelalte ramuri ale ştiinţei morale metoda *a priori* este singurul mod de investigaţie cert sau ştiinţific şi că metoda *a posteriori* sau a experienţei specifice, ca mijloc de a ajunge la adevăr, este inaplicabilă în aceste domenii, vom fi în măsură să arătăm că această din urmă metodă este totuşi de mare valoare în ştiinţele morale; şi anume, nu ca mijloc de descoperire a adevărului, ci ca mijloc de verificare a lui şi de reducere la minimum a acelei incertitudini despre care spuneam adineauri că izvorăşte din complexitatea fiecărui caz particular şi din dificultatea (pentru a nu spune imposibilitatea) de a ne asigura *a priori* că am luat în considerare toate circumstanţele relevante.

Dacă am putea fi absolut siguri că ne sînt cunoscute toate aspectele unui caz particular, n-am putea obţine mari foloase în plus de la experienţa specifică. Dacă ne sînt date cauzele, putem şti care va fi efectul lor fără a încerca efectiv fiecare din combinaţiile posibile; pentru că aici cauzele sînt sentimente umane şi circumstanţe externe capabile să le stîrnească: şi cum acestea, în cea mai mare parte, ne sînt sau cel puţin ar putea să ne fie familiare, despre efectul lor combinat putem judeca mai sigur pe baza acestei familiarităţi, decît cu ajutorul probelor indiferent de ce fel care pot fi obţinute din circumstanţele complicate şi încîlcite ale unui experiment real. Dacă vreo autoritate infailibilă ne-ar spune care sînt cauzele particulare ce acţionează într-un caz sau altul, atunci, dacă ştiinţa noastră abstractă ar fi completă, am deveni profeţi. Cauzele însă nu ni se dezvăluie în acest fel; ci sîntem nevoiţi să le decelăm prin observaţie, iar în circumstanţe complexe observaţia e mai totdeauna incompletă. E posibil ca unele cauze să nu fie accesibile observaţiei;

multe se întîmplă să-i scape, dacă nu sîntem cu băgare de seamă; şi doar deprinderea cu observaţii îndelungate şi atente ne poate da o idee prealabilă corectă despre cauzele pe care este probabil să le descoperim şi să ne orienteze să le căutăm în locul potrivit. Ţine însă de natura intelectului omenesc că tocmai din pricina concentrării atenţiei asupra unei părţi dintr-un lucru slăbeşte atenţia acordată celorlalte părţi. Sîntem de aceea în mare pericol de a lua aminte doar la o parte din cauzele ce acţionează în fapt. Iar dacă ni se întîmplă aşa ceva, atunci cu cît vor fi mai riguroase deducţiile noastre şi cu cît vor fi mai certe concluziile noastre în abstract (adică cele obţinute făcînd abstracţie de toate circumstanţele, cu excepţia celor ce fac parte din ipoteză), cu atît va fi mai mică bănuiala noastră că greşim. Într-adevăr, oricine s-a aplecat mai stăruitor asupra surselor gîndirii falacioase nu se poate să nu fi observat că coerenţa şi înlănţuirea elegantă a sistemelor noastre teoretice sînt luate drept dovezi ale adevărului lor mai des decît se crede îndeobşte.

Trebuie, deci, să fim cît se poate de scrupuloşi cînd e vorba de a ne verifica teoria comparînd, în cazurile particulare la care avem acces, rezultatele prezise în temeiul ei cu informaţiile cele mai veridice pe care le putem obţine despre rezultatele efectiv realizate. Discrepanţa dintre anticipările noastre şi datele reale este de multe ori singura circumstanţă care ne atrage atenţia asupra unei importante cauze perturbatoare pe care am scăpat-o din vedere. Ba ne descoperă adesea erori de gîndire şi mai grave decît omiterea unor circumstanţe ce pot fi pe drept numite cauze perturbatoare. Ea ne dezvăluie adesea că baza însăşi a întregului noastru raţionament este insuficientă; că datele de la care am pornit în raţionament cuprind numai o parte, şi nu totdeauna cea mai importantă, a circumstanţelor ce determină în fapt rezultatul. Asemenea scăpări se întîmplă şi în cazul unor foarte buni gînditori, ba chiar şi în cazul categoriei încă mai rare a bunilor observatori. Este un tip de eroare la care sînt predispuşi mai ales cei cu vederile cele mai largi şi mai filozofice. Căci la aceştia intelectul e mai deprins să zăbovească asupra acelor legi, trăsături şi tendinţe ce sînt comune unor clase mari de cazuri şi sînt prezente în orice loc şi timp; or, se întîmplă frecvent ca nişte circumstanţe aproape specifice unui caz sau unei epoci particulare să aibă o pondere cu mult mai mare în determinarea cazului respectiv.

Aşadar, chiar dacă un cercetător este convins că adevăruri generale despre viaţa socială nu se pot obţine prin metoda *a posteriori*, el este dator, cu toate acestea, ca, pe măsura posibilităţilor, să investigheze detaliile fiecărui experiment specific. Dacă nu face asta, el poate fi totuşi un foarte bun profesor de ştiinţă abstractă; căci poate fi de mare folos o persoană care indică corect ce efecte vor rezulta din anumite combinaţii de circumstanţe posibile, indiferent în ce porţiune din vastul teritoriu al cazurilor ipotetice s-ar găsi acele combinaţii. El se află faţă de legiuitor în acelaşi raport ca geograful pur cu navigatorul practic, putînd să-i indice latitudinea şi longitudinea a fel de fel de locuri, nu însă şi drumurile de acces pe apă către acestea. Dacă însă nu face decît atît, el trebuie să se ţină deoparte de politica practică; să nu emită opinii, sau să le emită doar cu o extremă modestie, cu privire la modul de aplicare a doctrinelor sale la circumstanţele existente.

Oricine se încumetă să formuleze propoziţii menite să-i călăuzească pe oameni, oricît de desăvîrşite ar fi cunoştinţele sale ştiinţifice, nu se poate dispensa de cunoaşterea practică a modurilor în care se desfăşoară efectiv diferite lucruri în lume şi de o vastă experienţă personală privind ideile, sentimentele şi tendinţele intelectuale şi morale reale din ţara şi epoca în care trăieşte. Adevăratul om de stat practic este cel în care această experienţă se combină cu o cunoaştere aprofundată a filozofiei politice abstracte. Oricare din cele două moduri de cunoaştere, în lipsa celuilalt, îl lasă şchiop şi neajutorat dacă e conştient de deficienţa sa; ori îl face obstinat şi încrezut dacă, aşa cum se întîmplă mai ades, este cu totul inconştient de ea.

Acestea sînt, prin urmare, funcţiile şi foloasele respective ale metodei *a priori* şi metodei *a posteriori* — a ştiinţei abstracte şi a experienţei specifice — atît în economia politică, cît şi în toate celelalte ramuri ale filozofiei sociale. Adevărul ne sileşte să ne exprimăm convingerea că atît printre cei ce au scris despre aceste lucruri, cît şi printre cei pentru uzul cărora au scris, sînt puţini cei care să fi recunoscut fiecăreia din aceste metode justa ei valoare şi care să o fi asociat sistematic pe fiecare din ele cu obiectele şi funcţiile ce i se potrivesc. Una din particularităţile epocii moderne, separarea teoriei de practică — a studiilor de cabinet de vălmăşagul lumii de afară — a imprimat o tendinţă pozitivă ideilor şi sentimentelor atît ale savantului, cît şi ale omului practic. Fiecare din ei subestimează acea parte a materialului de gîndire cu care nu este familiarizat. Unul dispreţuieşte orice viziune cuprinzătoare, celălalt nesocoteşte amănuntele. Unul extrage ideea sa despre univers din puţinele obiecte cu care cursul vieţii sale s-a întîmplat să-l familiarizeze; celălalt, avînd de partea sa demonstraţia şi uitînd că ea este doar o demonstraţie *nisi* — o demonstraţie pentru toate timpurile susceptibilă de a deveni irelevantă prin adăugarea la ipoteze a unui singur fapt nou — neagă susţinerile potrivnice, în loc să le examineze şi să le verifice. Acest mod de a proceda poate fi scuzat în bună măsură prin şubrezenia mărturiilor pe care se sprijină de obicei faptele invocate pentru invalidarea concluziilor deduse din teorie. În astfel de chestiuni complexe oamenii privesc nu cu ochii, ci prin prisma opiniilor lor preconcepute. Statisticile unui om interesat sau pătimaş au prea puţină valoare; şi rareori trece un an fără să ne aducă exemple de falsuri uluitoare pe care numeroşi oameni respectabili le comunică lumii ca pe nişte fapte pe care le-au cunoscut personal. Un cercetător sincer şi răbdător se va simţi îndemnat să studieze un lucru nu pentru că se afirmă că acesta este adevărat, ci pentru că prin natura sa *poate* să fie adevărat. El se va folosi de aserţiunile oponenţilor nu ca de nişte dovezi, ci ca de indicaţii ce conduc la dovezi; ca pe nişte sugestii privind calea optimă de urmat în propriile lui cercetări.

Dar pe cînd teoreticianul şi omul practic îşi pasează unul altuia jumătăţile lor de adevăr, rareori se întîmplă să întîlnim pe cineva care, situîndu-se pe un plan de gîndire mai înalt, să cuprindă laolaltă ceea ce ei văd doar în părţi separate; care să facă din anticipările teoreticianului un ghid pentru observaţiile omului practic, iar din experienţa specifică a acestuia din urmă un avertisment pentru primul că teoria sa necesită adăugiri.

În epoca modernă exemplul cel mai memorabil de om care a îmbinat spiritul teoretic cu o viaţă activă, ferindu-se în mod eficace de unilateralităţile şi prejudecăţile atît ale savantului cît şi ale omului de stat practic, a fost Turgot; caz aparte nu numai în epoca sa, ci şi în istorie, pentru felul uimitor în care a întrunit în persoana sa virtuţi dintre cele mai opuse şi, judecînd după experienţa comună, aproape incompatibile.

Deşi este imposibil să oferim un test pe baza căruia un gînditor speculativ, din economia politică sau din indiferent ce altă ramură a ştiinţei sociale, să poată şti dacă este sau nu competent să se pronunţe despre aplicarea principiilor sale la condiţiile existente din ţara sa sau din vreo altă ţară, putem oferi unele indicii în lipsa cărora poate fi sigur că nu este competent. Cunoştinţele sale trebuie să-i permită cel puţin să explice ceea ce *este*, altminteri nu e în măsură să se pronunţe despre ceea ce ar trebui să fie. Dacă, de exemplu, un economist este pus în încurcătură de anume fenomene comerciale recente sau actuale; dacă starea recentă sau actuală a industriei producătoare din ţara sa îi creează enigme pe care cunoştinţele lui generale nu-i permit să le dezlege, atunci poate fi sigur că sistemului său de opinii îi mai lipseşte ceva pentru a putea deveni o călăuză de nădejde în circumstanţele existente. Fie că i-au rămas necunoscute anumite fapte ce influenţează situaţia ţării şi cursul evenimentelor; sau, cunoscîndu-le, nu ştie care trebuie să fie efectele lor. În acest din urmă caz, sistemul său este deficitar chiar şi ca sistem abstract, nepermiţîndu-i să dezvolte corect toate consecinţele nici din premisele asumate. Chiar dacă ar izbuti să arunce o îndoială asupra realităţii unora din fenomenele pe care este invitat să le explice, sarcina sa nu se opreşte aici; chiar şi atunci, îi mai rămîne să arate cum a apărut părerea pe care el o socoteşte nefondată; şi care este adevărata natură a aparenţelor ce au dat o aură de probabilitate unor aserţiuni care, examinate, se dovedesc neadevărate.

Cînd teoreticianul şi-a dus munca pînă la capăt — şi a făcut-o cu bună credinţă, adică nu cu dorinţa de a dovedi că sistemul său este complet, ci cu dorinţa de a-l face complet — el se poate socoti în măsură să aplice principiile sale pentru a călăuzi practica. Trebuie însă să continue a exercita aceeaşi disciplină la fiecare nouă combinaţie de fapte care apare: să fie gata a lua în considerare influenţa perturbatoare a unor cauze neanticipate şi să examineze cu grijă rezultatul fiecărui experiment, pentru ca orice reziduu de fapte la care principiile sale nu-l făceau să se aştepte şi pe care ele nu-i permit să le explice să devină obiectul unei noi analize şi să ofere prilej pentru o lărgire sau corijare corespunzătoare a vederilor sale generale.

Metoda cercetătorului practic constă, aşadar, din două procese, unul analitic şi unul sintetic. El trebuie *să analizeze* starea existentă a societăţii în elementele ei, avînd grijă să nu scape din vedere sau să piardă pe drum pe vreunul din ele. După ce va fi apelat la experienţa omului individual pentru a afla *legea* fiecăruia din aceste elemente, adică pentru a afla care sînt efectele lui naturale şi cuantumul efectului ce rezultă dintr-un cuantum dat al cauzei atunci cînd aceasta nu este contracarată de nici o altă cauză, rămîne de efectuat o operaţie de *sinteză*; de punere laolaltă a tuturor acestor efecte şi de

aflare, pornind de la fiecare în parte, a afectului ce rezultă din acţiunea concomitentă a tuturor cauzelor. Dacă toate aceste operaţii ar putea fi efectuate corect, rezultatul ar fi profeţia. Cum însă ele nu pot fi efectuate decît cu o anumită aproximaţie, oamenii nu pot face niciodată predicţii absolut certe, ci doar mai mult sau mai puţin probabile, după cum sînt mai bine sau mai puţin bine informaţi asupra cauzelor, după cum au aflat cu mai multă sau mai puţină acurateţe din experienţă legea căreia i se conformează fiecare din aceste cauze atunci cînd acţionează separat şi după cum au determinat cu mai multă sau mai puţină scrupulozitate efectul combinat.

Cu toate precauţiile indicate aici, rămîne pericolul alunecării în viziuni parţiale; dar măcar ştim că ne-am luat cele mai bune măsuri de prevedere împotriva lui. Tot ce mai putem face în plus este să ne străduim a fi critici imparţiali ai propriilor noastre teorii şi să ne eliberăm, pe cît ne stă în putinţă, de acea reticenţă de care doar puţini cercetători s-au debarasat cu totul, de a admite realitatea sau relevanţa oricăror fapte pe care nu le-au luat anterior în considerare sau pentru care n-au lăsat loc în sistemele lor.

Dacă într-adevăr fiecare fenomen ar fi în întregime efectul unei singure cauze, presupunînd că în raţionamentele noastre nu s-a strecurat nici o eroare logică, cunoaşterea legii acestei cauze ne-ar permite să prevedem cu certitudine toate circumstanţele fenomenului. În acest caz, dacă am examinat cu grijă premisele şi modul nostru de a raţiona şi n-am detectat nici o carenţă în ele, am putea cuteza să contestăm mărturia ce ar putea fi invocată spre a arăta că lucrurile s-au petrecut altminteri decît am fi anticipat. Dacă pricinile concluziilor eronate ar fi totdeauna vizibile pe faţa raţionamentelor ce ne conduc la ele, intelectul uman ar fi un instrument cu mult mai demn de încredere decît este în fapt. Dar examinarea scrupuloasă a procesului însuşi ne ajută prea puţin să descoperim că am omis o parte din premisele pe care ar fi trebuit să le introducem în raţionament. Efectele sînt determinate de obicei de *un complex* de cauze. Dacă am scăpat din vedere vreuna din cauze, oricît de corect am raţiona folosindu-le pe celelalte, e posibil să nu ajungem decît la înmulţirea erorilor. Premisele noastre vor fi adevărate şi raţionamentul nostru va fi corect, dar rezultatul nu va avea totuşi nici o valoare în cazul particular ce ne preocupă. De aceea este totdeauna indicat să păstrăm un dram de îndoială în privinţa concluziilor noastre practice. O bună disciplinare a spiritului ne fereşte în mod eficace de premise false şi raţionamente defectuoase; în schimb de pericolul *omiterii* a ceva nici forţa nativă a intelectului nici cultivarea lui nu ne pot feri decît în foarte mică măsură. Un om se poate simţi pe bună dreptate sigur că ori de cîte ori a contemplat atent cu ochii minţii a văzut corect; nimeni nu poate fi însă sigur că nu există în realitate vreun lucru pe care nu l-a sesizat deloc. Tot ce putem face este să ne asigurăm că am văzut tot ceea ce este vizibil tuturor celorlalţi oameni care s-au ocupat de problema în cauză. În acest scop trebuie să facem efortul de a ne situa în punctul lor de vedere şi să ne străduim cu onestitate să vedem obiectul aşa cum îl văd ei; şi să nu abandonăm această încercare pînă cînd nu adăugăm la inventarul noastru de realităţi fenomenul văzut de ei sau ne dăm limpede seama că este vorba de o iluzie optică.

Principiile enunţate aici nu sînt nicidecum străine concepţiei comune; probabil că nimeni nu le ignoră cu totul, dar de obicei sînt văzute ca prin ceaţă. Am fi putut să prezentăm partea lor din urmă într-o terminologie în care ele ar fi părut cele mai familiare truisme: am fi putut să-i avertizăm pe cercetători împotriva *generalizărilor* prea largi şi să le reamintim că orice regulă admite *excepţii*. Acesta e limbajul de care se servesc de obicei cei ce privesc cu neîncredere gîndirea cuprinzătoare, fără să poată spune limpede de ce şi unde trebuie să o tratăm cu neîncredere. Am evitat anume să folosim aceste expresii, pentru că le considerăm superficiale şi lipsite de acurateţe. Erorile, acolo unde apar, *nu* apar din pricina generalizărilor prea largi, adică a includerii într-o singură propoziţie a unui număr prea mare de cazuri particulare. Neîndoielnic, un om afirmă adesea despre o întreagă clasă ceea ce nu e adevărat decît despre o parte a ei; dar eroarea sa constă în general nu în a fi făcut o aserţiune prea largă, ci în a fi făcut o aserţiune de un *fel* nepotrivit: în a se fi referit la un rezultat real, în loc să se refere doar la tendinţa spre acel rezultat, la o putere ce acţionează cu o anumită intensitate în direcţia lui. Cît priveşte *excepţiile*, în nici o ştiinţă cît de cît avansată nu există, propriu-zis, ceea ce se cheamă excepţii. Ceea ce se crede a fi o excepţie de la un principiu este întotdeauna alt principiu, distinct, ce interferă cu primul; o altă forţă ce acţionează asupra primei forţe, modificîndu-i direcţia. Nu există *lege* şi *excepţie* la acea lege — legea acţionînd în nouăzeci şi nouă de cazuri iar excepţia în unul. Ci există două legi, fiecare putînd să acţioneze în întreaga sută de cazuri, legi ce prin acţiunea lor combinată produc un efect comun. Dacă forţa care, fiind mai puţin vizibilă dintre cele două forţe, este numită forţă perturbatoare, precumpăneşte îndeajuns asupra celeilalte într-un anumit caz, făcînd din acesta ceea ce în mod obişnuit se cheamă o excepţie, aceeaşi forţă perturbatoare acţionează probabil ca o cauză modificatoare şi în multe alte cazuri, cărora nimeni nu le spune excepţii.

Astfel, dacă s-ar enunţa drept o lege a naturii că toate corpurile grele cad spre pămînt, probabil că s-ar spune că rezistenţa atmosferei, care împiedică un balon să cadă, face ca balonul să fie o excepţie la această pretinsă lege a naturii. Legea reală este însă că toate corpurile grele *tind* să cadă; şi nimic nu face excepţie de la ea, nici măcar Soarele şi Luna, deoarece chiar şi ele, după cum ştie orice astronom, tind spre Pămînt, cu o forţă perfect egală celei cu care Pămîntul tinde spre ele. Dintr-o înţelegere greşită a legii gravitaţiei, despre rezistenţa atmosferei s-ar putea spune, în cazul particular al balonului, că *precumpăneşte* asupra legii; dar efectul ei perturbator este la fel de real în orice alt caz, pentru că frînează căderea absolut a tuturor corpurilor, deşi nu o împiedică. Regula şi aşa-zisa excepţie nu-şi împart cazurile între ele; fiecare din ele este o regulă cuprinzătoare ce se extinde la toate cazurile. A spune despre unul din aceste principii concurente că este o excepţie la celălalt e un mod de a vorbi superficial şi contrar principiilor corecte de denumire şi de ordonare. Un efect de exact acelaşi fel şi generat de aceeaşi cauză nu trebuie plasat în două categorii diferite, după cum există sau nu o altă cauză ce precumpăneşte asupra celei dintîi.

Numai în arte*, ca deosebite de ştiinţe, putem vorbi în mod corect de excepţii. Arta, al cărei scop imediat este practica, n-are de-a face cu cauze decît în calitate de mijloace pentru producerea anumitor efecte. Oricît de eterogene ar fi cauzele, ea cuprinde efectele tuturor într-un singur calcul, şi după cum suma este *plus* sau *minus*, în funcţie de cum se situează deasupra unei anumite linii sau dedesubtul ei, Arta spune Fă asta sau Abţine-te să faci asta. Aici excepţia nu trece pe nesimţite în regulă, ca în cazul aşa-numitelor excepţii din ştiinţă. Într-o chestiune practică se întîmplă frecvent ca un anumit lucru ori să trebuiască să-l facem, ori să trebuiască să ne abţinem de a-l face, neexistînd situaţii intermediare. Dacă în majoritatea cazurilor lucrul trebuie făcut, aceasta devine o regulă. Cînd mai apoi se iveşte un caz în care lucrul nu trebuie făcut, se deschide o pagină cu totul nouă — regula este dată la o parte şi abandonată; se face loc unui nou şir de idei, iar între acestea şi cele implicate în regulă există o largă linie de demarcaţie — la fel de largă şi de tranşantă ca deosebirea dintre Da şi Nu. E foarte posibil ca între ultimul caz ce cade sub incidenţa regulei şi primul ce intră la excepţii să nu fie decît o deosebire de nuanţă; dar această nuanţă reprezintă probabil întreg intervalul dintre un anumit mod de acţiune şi unul total diferit. Aşadar, cînd discutăm despre arte putem vorbi în mod legitim despre *regulă* şi *excepţie*, înţelegînd prin regulă cazurile în care există o precumpănire, cît de mică, a motivelor pentru un anumit mod de a acţiona, iar prin excepţie, cazurile în care precumpănesc motivele potrivnice.

NOTĂ

1. Una din raţiunile cele mai puternice pentru a trasa o clară şi largă linie despărţitoare între ştiinţă şi artă este următoarea. Principiul de clasificare a ştiinţelor este cel mai convenabil să se plieze după clasificarea *cauzelor*, pe cînd în clasificarea artelor trebuie urmată cu necesitate clasificarea *efectelor* a căror producere constituie scopul lor. Or, un efect, fie că e vorba de natură sau de viaţa umană, depinde în general de un complex de cauze, şi deseori se întîmplă ca unele din aceste cauze să aparţină unor ştiinţe, iar altele altora. Astfel, în construcţia motoarelor după principiile *mecanicii*, este necesar să se ţină cont de proprietăţile *chimice* ale materialului, cum este oxidabilitatea, de proprietăţile lui electrice şi magnetice etc. De aici decurge că deşi fundamentul necesar al tuturor artelor este ştiinţa, adică cunoaşterea proprietăţilor sau legilor obiectelor asupra cărora şi cu ajutorul cărora lucrează arta, nu este adevărat şi că fiecare artă corespunde cîte unei ştiinţe. Fiecare artă presupune nu *o* ştiinţă, ci ştiinţa în general; sau, cel puţin, mai multe ştiinţe diferite.

* Cuvîntul „artă“ este folosit aici în mai vechea lui accepţiune, care include meşteşugurile şi tehnica în general. (*N. t.*)

CAPITOLUL 2

Domeniul şi metoda economiei politice

JOHN NEVILLE KEYNES

John Neville Keynes (1852–1949), tatăl lui John Maynard Keynes, a fost logician şi economist. S-a născut la Salisbury şi a studiat la University College din Londra şi la Pembroke College din Cambridge. A lucrat ca profesor la Cambridge. Cea mai importantă lucrare a sa este *The Scope and Method of Political Economy* (*Domeniul şi metoda economiei politice*), din care reproducem aici cîteva extrase.

Capitolul I
Consideraţii introductive

§ 1. *Natura şi importanţa cercetării privitoare la domeniul şi metoda economiei politice.* — Termenii *economie* şi *economic* conţin o ambiguitate ce stă la originea unei bune părţi din confuzia ce domneşte în prezent cu privire la natura economiei politice. De regulă un mod de a acţiona este numit *economic* atunci cînd îşi atinge scopul cu cheltuieli minime de bani, timp şi efort; iar prin *economie* se înţelege utilizarea resurselor noastre cu prudenţă şi discernămînt, astfel încît să putem obţine din ele randamentul net maxim al utilităţii.

Cele două cuvinte sînt folosite însă şi într-un mod ce nu implică o adaptare deosebit de raţională a mijloacelor la scopuri; iar în lucrările de economie politică termenul *economic* este îndeobşte folosit ca un adjectiv ce corespunde, pur şi simplu, substantivului *avuţie*. În consecinţă, prin fapt economic se înţelege orice fapt legat într-un fel sau altul de fenomenul avuţiei. Prin activităţi economice se înţeleg acele activităţi comune ce urmăresc crearea, dobîndirea şi acumularea de avuţie; iar prin obiceiuri şi instituţii economice, obiceiurile şi instituţiile societăţii umane care au de-a face cu avuţia.

Economia politică este un ansamblu de doctrine privitoare la fenomenele economice în sensul de mai sus; iar scopul pe care-l urmărim în paginile ce urmează este de a discuta despre caracterul şi sfera de cuprindere a acestor doctrine şi despre metoda logică propice pentru dezvoltarea lor. Cînd căutăm să definim *domeniul* unei discipline ştiinţifice oarecare, ceea ce avem în vedere este în primul rînd să determinăm trăsăturile distinctive ale fenomenelor de care se ocupă ea şi ce fel de cunoaştere urmăreşte să dobîndească privitor la aceste fenomene. Cercetarea mai cuprinde şi examinarea raportu-

Extrase din *The Scope and Method of Political Economy*, ed. a 4-a, Macmillan, Londra, 1917.

rilor dintre disciplina respectivă şi disciplinele înrudite. Cînd trecem la discutarea *metodei*, avem de-a face cu o ramură a logicii aplicate, al cărei obiect constă în determinarea naturii proceselor logice ce intervin în mod special în acest studiu — adică a metodelor de investigaţie şi de verificare utilizabile în el — şi a caracterului logic al concluziilor sale, întrucît este afectat de acestea.

Discuţia care urmează ţine, deci, de ceva ce se poate numi filozofia sau logica economiei politice şi nu îmbogăţeşte în mod direct cunoştinţele noastre despre fenomenele economice înseşi. Din acest motiv, cînd se propune o asemenea discuţie oamenii manifestă uneori o anume nerăbdare. N-avem nevoie, zic ei, să mai discutăm atîta despre metodă, ci avem nevoie de aplicaţii utile ale metodei corecte; să ne sporim bagajul efectiv de adevăruri economice, în loc să purtăm dispute sterile despre modul în care trebuie dobîndite asemenea adevăruri. La această obiecţie logicianul ar putea să replice că cercetarea are oricum o semnificaţie logică, chiar dacă nu are şi una economică. Dar ea are şi o semnificaţie economică. E suficient să chibzuim o clipă pentru a ne da seama că din punctul de vedere al economiei politice înseşi contează mult ca domeniul şi metoda ei să fie corect înţelese.

Există, mai întîi, o confuzie larg răspîndită privitoare la natura legilor economice; iar acesta este, între altele, un motiv ce face necesar ca economistul să definească cu cît mai multă acurateţe posibilă natura şi limitele cercetării sale. Nu trebuie să domnească nici un fel de imprecizie în problema dacă economia politică se preocupă de real sau de ideal, dacă ea tratează doar despre ceea ce este sau se întreabă şi despre ce ar trebui să fie, formulînd reguli pentru atingerea acelor scopuri pe care ea le declară dezirabile. Chiar dacă în sfera ei de preocupări trebuie incluse atît cercetările teoretice cît şi cele practice, distincţia dintre acestea două şi raportările lor reciproce trebuie enunţate clar şi fără ambiguităţi. Greşita înţelegere a acestor aspecte a dus la o înţelegere greşită a înseşi legilor economice, dăunînd influenţei şi prestigiului ştiinţei economice.

Apoi, referitor la metodă, se spune că în loc să purtăm dispute în jurul întrebării care este metoda corectă de investigaţie, e mai bine să se exemplifice metoda corectă, utilizînd-o la obţinerea efectivă de noi adevăruri economice. Înseamnă că trebuie să socotim rezolvată astfel problema corectitudinii ei? Într-o perspectivă mai îndelungată, printr-un studiu preliminar al instrumentelor de investigaţie ce urmează a fi folosite, a modului potrivit de a le utiliza şi a naturii rezultatelor la care ele sînt în măsură să ducă, se realizează cu siguranţă o economie de timp. Pentru că atîta timp cît se folosesc metode de raţionament fără să fi dat atenţia cuvenită condiţiilor lor de valabilitate, rezultatele ce se obţin nu pot avea nici ele decît o valabilitate incertă, iar progresul cunoaşterii economice, în loc de a fi stimulat, va fi frînat.

Mai trebuie spus că procesul prin care se ajunge la o concluzie afectează caracterul şi valabilitatea acesteia, precum şi rezervele şi limitările sub care trebuie acceptată. Dacă este pur empirică, ea nu poate fi stabilită decît cu un grad mai mare sau mai mic de probabilitate şi nu poate fi extinsă mult dincolo de perimetrul spaţial sau temporal în care au fost culese cazurile

particulare pe care ea se bazează. Pe cînd, dacă se obţine pe cale deductivă, ea rămîne ipotetică pînă cînd nu s-a stabilit în ce măsură şi în ce condiţii supoziţiile pe care se sprijină sînt realizate în fapt. S-a argumentat în mod plauzibil că principalul punct slab al lui Ricardo ţine de faptul că nu şi-a dat limpede seama de adevărata natură a metodei sale. În orice caz, în interpretarea rezultatelor sale el nu şi-a luat precauţiile necesare pentru a preîntîmpina înţelegeri greşite din partea multora din cititorii săi.

Ce-i drept, una e să stabileşti metoda corectă de edificare a unei ştiinţe şi cu totul altceva să izbuteşti să o edifici. Este de asemenea adevărat, după cum a remarcat economistul austriac Menger, că ştiinţele au fost create şi revoluţionate de oameni care n-au stat să analizeze propria lor metodă de cercetare. Totuşi succesul lor trebuie pus pe seama faptului că au folosit metoda corectă, chiar dacă au făcut-o inconştient sau fără a se osteni prea mult cu caracterizarea ei. Iar înainte de a putea aprecia judicios valoarea contribuţiilor lor în ştiinţă, metoda lor trebuie analizată cu grijă.

În ce priveşte necesitatea de a discuta despre metodă, economia politică nu constituie nicidecum un caz aparte. Despre logica altor ştiinţe, însă, se vorbeşte de obicei destul în lucrările generale de logică sau de metodologie. Există raţiuni speciale, ţinînd în parte de chiar natura obiectului, iar în parte de cauze extrinsece, pentru care logica economiei politice se cere examinată mai detaliat.

În primul rînd, ştiinţa economică se ocupă de fenomene ce sînt complexe şi mai puţin uniforme decît cele de care se ocupă ştiinţele naturii, iar concluziilor ei, exceptînd cazul cînd sînt luate în forma lor cea mai abstractă, le lipsesc atît certitudinea cît şi universalitatea proprii legilor fizice. Există o dificultate corespunzătoare şi cu privire la metoda potrivită a studiului economic; iar problema definirii condiţiilor şi limitelor de valabilitate a raţionamentelor economice devine una de o complexitate excepţională. În plus, este imposibil de justificat dreptul vreunei metode de a trona ea singură în domeniu, excluzîndu-le pe celelalte. O metodă sau alta este mai bună în funcţie de materialul disponibil, de stadiul atins în cercetare şi de obiectivul vizat, ceea ce naşte sarcina specială de a atribui fiecăreia locul ei legitim şi importanţa ei relativă.

Un alt motiv pentru a discuta mai în detaliu despre adevăratele principii ale metodei economice este că în economia politică se întîlnesc mai frecvent raţionamente eronate decît în majoritatea celorlalte domenii de studiu. Aceasta se datorează numai în parte dificultăţii şi complexităţii obiectului de care ea se ocupă. Economia tratează fenomene care, deşi înconjurate de dificultăţi, se oferă observaţiei cotidiene; şi puţini din termenii ei tehnici nu sînt şi termeni ai discursului cotidian. De unde consecinţa, firească pînă la un punct, că oamenii se cred competenţi să raţioneze despre probleme erconomice, oricît de complexe, fără un exerciţiu ştiinţific pregătitor de felul celui pe care toată lumea îl consideră esenţial în alte sectoare de cercetare. Această tentaţie de a discuta chestiuni fără o pregătire ştiinţifică adecvată este cu atît mai mare cu cît condiţiile economice exercită o influenţă atît de puternică asupra intereselor oamenilor. „Puţini oameni — spune generalul Walker — sînt atît de

prezumţioşi încît să angajeze o dispută cu chimistul sau cu constructorul de maşini pe probleme ţinînd de studiile şi lucrările de specialitate ale acestuia; în schimb, orice om capabil să citească şi să scrie se simte îndreptăţit să-şi formeze şi să susţină opinii proprii despre comerţ şi bani. An de an în literatura economică întîlnim lucrări elaborate în conformitate cu adevăratul spirit ştiinţific, alături de altele ce vădesc cea mai crasă necunoaştere a istoriei economice şi cel mai flagrant dispreţ faţă de condiţiile investigaţiei economice. E ca şi cum s-ar cultiva astrologia la un loc cu astronomia, iar alchimia cu chimia." Vorbind în linii mari, în economia politică făcută de profani se manifestă îndeobşte tendinţa spre generalizări pripite şi spre raţionamentele sofistice de tipul *post hoc ergo propter hoc.* Această tendinţă se combină frecvent cu o analiză defectuoasă a unor concepte fundamentale, care duce la confuzie în gîndire şi la adoptarea drept postulate evidente a unor propoziţii false; iar cînd se foloseşte raţionamentul deductiv, rezultatele lui sînt adesea aplicate fără a se da atenţia cuvenită condiţiilor cerute pentru aplicarea lor corectă.

Trebuie adăugat la aceasta că distincţiile tranşante făcute de şcoli opuse şi dogmatismul îngust al acestora au complicat mai mult decît era cazul întreaga problemă. În jurul chestiunii pe care o discutăm s-au iscat controverse aprinse care nu numai că au făcut-o obositoare pentru persoanele fără prejudecăţi, ci au dăunat şi renumelui economiei politice însăşi. Oameni din afara domeniului nutresc în mod firesc suspiciuni faţă de o ştiinţă în practicarea căreia se proclamă atît de des şi atît de zgomotos ca fiind esenţiale noi moduri de abordare. De unde se poate conchide că economiştii, departe de a fi făcut progrese în ştiinţa lor, nici nu izbutesc măcar să cadă de acord asupra modului cum trebuie să se apuce de lucru.

S-a spus pe drept cuvînt că eroarea de căpetenie a celor ce au scris pînă acum despre metoda ştiinţei economice a fost cea a exclusivismului. Cîte un aspect sau compartiment al studiilor economice este avut exclusiv în vedere iar metoda care i se potriveşte lui este ridicată în slăvi, în timp ce alte metode, egale ca importanţă în locul unde se potrivesc, sînt ignorate sau chiar explicit repudiate. Ceea ce face ca fiecare din părţile în dispută să aibă dreptate în ceea ce afirmă şi să nu aibă în ceea ce neagă. În plus, criticile fiecăreia la adresa metodelor pe care le respinge se întemeiază prea adesea pe neînţelegere sau pe o reprezentare incorectă. Cîte o metodă este atacată pentru că nu face ceea ce autorii care pledează pentru folosirea ei nici nu şi-au închipuit vreodată că ar putea să facă; iar rezervele şi precizările cu care fiecare parte îşi expune propria metodă nu sînt luate în seamă de partea adversă. Aşa se face că alături de eroarea exclusivismului, sau mai degrabă ca o consecinţă a ei, se constată nu o dată în aceste controverse prezenţa sofismului *ignoratio elenchi.* În paginile ce urmează vom încerca să vorbim fără părtinire despre toate instrumentele de investigaţie diferite de care se poate servi economistul, acordînd atenţie în acelaşi timp limitărilor inerente fiecăreia.

§ 2. *Economia politică — ştiinţă pozitivă, abstractă şi deductivă.* — Principalele aspecte controversate ale metodei economice pot fi indicate schematic comparînd pe scurt două şcoli total deosebite, dintre care una caracterizează economia politică drept o ştiinţă pozitivă, abstractă şi deductivă,

iar cealaltă drept o ştiinţă etică, realistă şi inductivă. Trebuie să se înţeleagă limpede că acest contrast tranşant nu poate fi găsit în scrierile economice publicate ale celor mai buni economişti din aceste două şcoli. Sub aspectul metodelor folosite de ei — atunci cînd, într-adevăr, discută aceleaşi probleme — constatăm că există în mare măsură un acord de fond. Ceea ce îi deosebeşte este importanţa relativă pe care o acordă diferitelor aspecte ale muncii lor; iar în declaraţiile exprese pe care le fac despre metodă, aceste deosebiri apar exagerate.

Problema de a şti care este metoda potrivită a cercetării economice n-a fost discutată ca atare de Adam Smith; drept care, părerile lui în această chestiune trebuie să le degajăm din modul său de a trata diferite aspecte propriu-zis economice. De notat că fiecare din cele două şcoli la care ne-am referit adineauri a invocat în favoarea ei autoritatea celebrului economist. S-a spus despre el că a fost primul care a înălţat economia politică la demnitatea unei ştiinţe deductive. A fost privit însă şi drept fondatorul metodei istorice în economia politică.

Raţiunea acestei aparente contradicţii nu este greu de aflat. Ea rezidă în faptul că Adam Smith nu s-a lăsat pradă unilateralităţii nici în favoarea raţionamentelor *a priori*, nici în favoarea celor *a posteriori*. El nu a respins nici o metodă de studiu capabilă să-l ajute în vreun fel în investigarea fenomenelor avuţiei. În chip de argument sau ilustraţie recurgea, după caz, fie la fapte elementare privind natura umană, fie la fapte complexe ţinînd de viaţa industrială. A crezut într-o ordine „naturală“ a evenimentelor, pe care o considera deductibilă *a priori* din consideraţii generale; dar şi-a controlat constant rezultatele apelînd la desfăşurările istorice reale. Pornea de la abstracţii ca să ajungă la realităţile complexe ale lumii economice în care trăia. Astfel, după ce edifică pe temeiuri deductive o doctrină privind tendinţa de egalizare a salariilor, el o combină cu o cercetare inductivă a cauzelor ce contracarează această tendinţă sau îi îngrădesc acţiunea. După ce vesteşte progresul „natural“ al bogăţiei, el întreprinde şi o cercetare istorică asupra mersului efectiv de pînă atunci al acestui progres natural. Condamnînd, în principal pe temeiuri abstracte, doctrina protejării industriei autohtone, aduce apoi în sprijinul vederilor sale o mare varietate de ilustrări şi argumente concrete.

Pe linia tendinţelor inductive sesizabile la Adam Smith, succesorul său trebuie găsit în Malthus; iar pe linia continuării şi dezvoltării tendinţelor abstract-deductive, în Ricardo. Economiştii de mai tîrziu din Şcoala engleză au asimilat ceea ce a fost mai caracteristic la ambii aceşti autori; dar nu Malthus, ci Ricardo a fost cel ce a imprimat operei lor o notă distinctivă, mai ales în modul lor specific de a analiza metoda de urmat.

Senior şi J. S. Mill au fost primii economişti englezi care au formulat principii ale metodei economice. Vederile lui Senior sînt expuse în prelegerile sale introductive ţinute la Universitatea din Oxford şi în tratatul său de *Economie politică*; iar vederile lui Mill se găsesc în lucrarea sa *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy* (*Eseuri privind unele chestiuni controversate ale economiei politice*) şi în cartea a şasea a *Logicii* sale. Problema este discutată mai amănunţit de Cairnes în cartea *The Character*

and Method of Political Economy (*Caracterul şi metoda economiei politice*), lucrare de o admirabilă luciditate, considerată mult timp, în ce priveşte logica sa, un manual prestigios de economie politică engleză. Eseurile lui Bagehot asupra postulatelor economiei politice engleze şi a preliminariilor economiei politice, publicate în volumul său *Economic Studies* (*Studii Economice*), au şi ele, sub anumite aspecte, un caracter reprezentativ.

Între principiile formulate de aceşti patru autori există mici deosebiri, dar în esenţă ei sînt de acord în a considera economia politică, sub aspectul obiectului ei, drept o ştiinţă pozitivă şi nu etică sau practică, iar sub aspectul metodei, abstractă şi deductivă. Voi oferi în cele ce urmează un foarte scurt rezumat al doctrinelor lor caracteristice.

În primul rînd, este trasată o linie de demarcaţie tranşantă între economia politică însăşi şi aplicaţiile ei în practică. Funcţia economiei politice este de a investiga fapte şi a descoperi adevăruri despre ele, nu de a prescrie reguli de viaţă. Legile economice sînt teoreme factuale, nu precepte practice. Cu alte cuvinte, economia politică este o ştiinţă, nu o artă sau un sector al cercetării etice. Se spune despre ea că se menţine neutră faţă de diversele proiecte sociale rivale. Ea oferă informaţie cu privire la consecinţele probabile ale unor moduri de acţiune date, dar nu emite ea însăşi judecăţi morale, nu se pronunţă cu privire la ceea ce ar trebui sau n-ar trebui să fie. În acelaşi timp, se atribuie cea mai mare valoare aplicaţiilor practice ale ştiinţei economice; şi se subscrie la ideea că economistul însuşi trebuie să le dea atenţie — nu însă în calitatea sa de economist pur, ci ca filozof social, care, dat fiind că este economist, posedă cunoştinţele teoretice necesare. Se consideră că odată trasată această distincţie, este mai puţin probabil ca aspectele sociale şi etice ale problemelor practice — care pot fi de importanţă vitală — să fie pierdute din vedere sau minimalizate.

Cît priveşte locul ei printre ştiinţe, economia politică nu este considerată legată inseparabil de filozofia socială în general. Se admite că faptele economice sînt influenţate de categorii foarte variate de fapte sociale şi că, la rîndul lor, le influenţează pe acestea; se apreciază, cu toate acestea, posibil ca studiul fenomenelor avuţiei să fie izolat pînă la un anumit punct de studiul altor fenomene sociale. Se spune chiar că o atare izolare este impusă de exigenţele ştiinţei, care întotdeauna procedează prin analiza unor fenomene concrete, astfel încît diferitele lor aspecte şi diferitele elemente din care sînt compuse să poată fi examinate separat. Ştiinţa economică reprezintă, aşadar, un compartiment distinct, deşi nu total independent, al cercetării sociologice.

Trecînd la mijloacele prin care urmează a fi obţinute adevărurile acestei ştiinţe, se consideră că, dată fiind varietatea şi complexitatea influenţelor pe care le suferă fenomenele economice, metoda experienţei specifice sau inducţia directă nu este în măsură să ofere mai mult decît generalizări empirice de valabilitate incertă. În plus, experimentul e un mijloc ce nu stă la îndemîna economistului. Urmează de aici că nu putem lua drept punct de plecare analiza faptelor de producţie concrete. Dimpotrivă, modul corect de a proceda este cel deductiv sau, cum îi spune Mill, *a priori*. Totodată, premisele ultime pe care se bazează ştiinţa deductivă sînt în număr limitat, astfel

că cele mai importante dintre ele pot fi enunţate precis la început. Pentru că în timp ce circumstanţele care contribuie într-o măsură sau alta la modelarea fenomenelor economice sînt în număr indefinit, există cîteva a căror influenţă este dominantă, precumpănind cu mult asupra tuturor celorlalte. Aceste circumstanţe dominante constau din cîteva fapte simple şi necontroversabile privitoare la natura umană, cum ar fi bunăoară acela că în îndeletnicirile lor economice oamenii sînt influenţaţi de dorinţa de înavuţire — privită în legătură cu proprietăţile fizice ale solului şi cu constituţia fiziologică a omului.[1]

În consecinţă, economia politică este caracterizată ca fiind în principal o ştiinţă abstractă. Pentru că, bazîndu-şi concluziile pe un număr limitat de supoziţii fundamentale, ea e nevoită să lase de o parte numeroase circumstanţe ce prezintă importanţă în cazurile individuale, dar sînt totuşi neimportante cînd se ia în considerare ansamblul acestora. Este recunoscut faptul că şi alte mobiluri în afara dorinţei de înavuţire acţionează în diverse împrejurări ca determinante ale activităţilor economice ale oamenilor. Ele se cer totuşi neglijate — cel puţin în primă instanţă — dat fiind că influenţa pe care o exercită este neregulată, incertă şi capricioasă. Pe aceste temeiuri se argumentează că abstracţia prin care ştiinţa economică îşi ia ca principal obiect de studiu un „om economic“, ale cărui activităţi sînt determinate exclusiv de preocuparea pentru înavuţire, este deopotrivă legitimă şi necesară; iar ca o justificare în plus a acestui mod de a proceda, se face o analogie cu matematica şi cu fizica, despre care se spune că se bazează pe abstracţii corespunzătoare.[2]

Pe temeiuri similare, Mill şi Cairnes caracterizează economia politică drept o ştiinţă ipotetică. Căci dat fiind că premisele ei nu iau în considerare toate cauzele ce afectează rezultatul, legile ei sînt adevărate doar ipotetic, adică în absenţa factorilor cu acţiune contrară. Aceeaşi idee este exprimată spunînd că ea este doar o ştiinţă a tendinţelor, nu a stărilor de fapt, că-şi propune să determine şi să stabilească rezultatul acţiunii anumitor forţe mari ca şi cum ar acţiona numai ele şi nimic altceva n-ar exercita vreo influenţă modificatoare.[3]

Senior îşi rezumă vederile în sentinţa că economia politică „depinde mai mult de raţionament decît de observaţie“. Mill, Cairnes şi Bagehot, însă, insistă toţi că înainte ca legile ipotetice ale ştiinţei să poată fi aplicate la interpretarea şi explicarea faptelor economice concrete, trebuie să intervină apelul la observaţie şi experienţă. Pentru că atunci trebuie aflat în ce măsură se cere luată în calcul, privitor la cazurile particulare vizate, acţiunea cauzelor perturbatoare — adică modificările specifice produse de influenţele secundare ce afectează fenomenele economice. Confruntarea cu fapte observate oferă un test pentru concluziile obţinute pe cale deductivă şi permite determinarea limitelor între care ele se aplică. Prin urmare, metoda experienţei specifice, socotită total ineficace în descoperirea legilor economice şi incapabilă să dovedească în mod independent valabilitatea lor, este considerată totuşi o completare indispensabilă a raţionării deductive ce constituie osatura acestei ştiinţe.

Aceste doctrine despre metoda economică, formulate explicit de către autorii menţionaţi, se cer interpretate şi, în anumite privinţe, ajustate ţinînd cont de scrierile lor propriu-zis economice. Pentru că dacă încercăm să deducem vederile lor metodologice din examinarea acestor scrieri, vom constata că practica lor nu corespunde întocmai teoriei lor; şi sîntem conduşi la concluzia că, judecaţi prin prisma propriilor lor scrieri, ei îşi formulează doctrinele despre metodă într-un mod prea absolutizant şi că, în particular, exagerează caracterul abstract al economiei politice luată în ansamblu. De asemenea, ei vorbesc ca şi cum această ştiinţă ar fi atins stadiul deductiv de o manieră mai definitivă decît o demonstrează propriul lor mod de abordare a problemelor economice.

După cum arată profesorul Sidgwick, în studiul producerii avuţiei, de exemplu, Mill şi alţi economişti din şcoala sa au utilizat întotdeauna o metodă inductivă şi analitică, pe cînd elementul deductiv joacă în această parte a investigaţiei lor un rol esenţialmente subordonat. Mill e de o manieră şi mai pregnantă un economist inductiv atunci cînd discută pe larg despre aspectele economice ale proprietăţii ţărăneşti. Există, neîndoielnic, un element deductiv, bazat pe date psihologice, în argumentarea sa privitoare la efectele calităţii de proprietar asupra hărniciei şi energiei agricultorului. Dar chiar şi privitor la acest aspect, el invocă o cantitate considerabilă de date *a posteriori*, iar raţionamentul său general depinde în principal de o cercetare inductivă şi comparativă a situaţiei efective a proprietăţii ţărăneşti în Franţa, Elveţia şi în alte ţări unde funcţionarea acestui sistem poate fi observată pe o scară întinsă. La rîndul său, Cairnes, în lucrarea sa *Slave Power* (*Puterea sclavilor*), unde analizează caracteristicile economice generale ale muncii sclavilor, întemeiază anumite doctrine economice importante printr-un meticulos studiu inductiv al faptelor, folosindu-se relativ puţin de raţionamentul deductiv.

E adevărat că teoria generală a repartiţiei şi schimbului, dezvoltată de şcoala lui Mill, se bazează pe raţionamente cu caracter abstract; dar chiar şi aici autorii la care m-am referit tind să axagereze caracteristicile propriei lor metode. Ei nu se ţin nicidecum la o asemenea distanţă de realităţile concrete ale lumii economice cum ar putea să-şi închipuie cititorii pornind de la caracterizarea dată de aceşti autori ştiinţei economice; şi ar fi foarte departe de adevăr să spunem că doctrinele lor sînt construite în întregime din cîteva legi elementare ale naturii umane. În orice caz, pentru a stabili consistenţa acestor doctrine, o parte însemnată a celei mai valoroase contribuţii a lor în domeniul economic trebuie considerată ca avînd de-a face cu modificările practice ale adevărurilor economiei politice, şi nu cu aceste adevăruri luate ca atare.

Există un contrast deosebit de pronunţat între teoria metodei expusă de Mill în *Eseuri* şi practica sa din *Principii*. În prima din aceste două lucrări, conceptul de „om economic" deţine un loc central şi impregnează toate dezvoltările; în cea de-a doua, el joacă un rol mult mai modest. De altminteri, în *Principles of Political Economy* (*Principii de economie politică*) Mill se ocupă, după cum singur o spune, nu numai de aceste principii ca atare, ci şi de „unele din aplicaţiile lor la filozofia socială". El declară în prefaţă că, dorind să facă o expunere a doctrinelor abstracte ale economiei politice, vrea totodată să ofere ceva mai mult; să expună „un repertoriu de idei şi probleme

mult mai larg decît cel pe care-l cuprinde economia politică privită ca o ramură a speculaţiei abstracte". În consecinţă, consideraţiilor morale şi sociale, în sensul cel mai larg, li se acordă atenţia cuvenită; ar fi într-adevăr greu de găsit un exemplu mai bun de tratare etică a problemelor economice decît cel cuprins în capitolul consacrat „viitorului probabil al claselor muncitoare".

§ 3. *Economia politică privită ca o ştiinţă etică, realistă şi inductivă.* — Accentul pe care teoreticienii sistematici timpurii ai metodei, îndeosebi cei din Anglia, l-au pus pe latura abstractă a economiei politice a provocat o reacţie, apărută iniţial în Germania şi legată îndeosebi de numele lui Roscher, Hildebrand şi Knies. Cele două şcoli distinse astfel în linii mari sînt numite uneori Şcoala engleză şi respectiv Şcoala germană. Denumirile acestea au meritul conciziei; şi nu sînt nejustificate, dacă ţinem cont de ceea ce economiştii englezi şi cei germani au scris efectiv despre metodă pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Ele nu trebuie totuşi interpretate în sens prea literal. Doctrina metodologică expusă în secţiunea precedentă nu reflectă corect multilateralitatea contribuţiilor engleze în economie. În particular, nu acordă un loc suficient de important amplului material istoric şi statistic furnizat prin străduinţele economiştilor englezi. De altfel, această doctrină n-ar fi acceptată decît într-o formă modificată şi lărgită de către acei economişti contemporani care, în mod declarat, continuă tradiţiile Şcolii engleze. În acelaşi timp, aşa-numitele doctrine germane, oricare le va fi fost originea, nu mai aparţin vreunei ţări anume. Le găsim reprezentate, bunăoară, de o şcoală de economişti în curs de afirmare în Statele Unite, care în mod expres repudiază aserţiunea că noua mişcare este exclusiv una germană. Chiar şi în Anglia reacţia s-a manifestat cu mult timp în urmă prin Richard Jones, iar în anii din urmă i-au dat o expresie viguroasă Cliffe Leslie şi alţii. Pe de altă parte, printre economiştii remarcabili care au folosit o metodă foarte abstractă în tratarea problemelor economice se numără şi mulţi germani, de exemplu von Thünen; iar mai recent şi-a făcut apariţia în Austria o nouă şcoală ce insistă foarte apăsat asupra necesităţii unei abordări abstracte în ştiinţa economică.[4]

Sub rezerva acestei precizări, este comod ca şcoala lui Roscher şi Knies să fie numită Şcoala germană. În alineatele ce urmează vom înfăţişa pe scurt doctrina explicită a acestei şcoli cu privire la domeniul şi metoda economiei politice.[5]

În primul rînd, acestei ştiinţe i se atribuie aici un domeniu mai larg decît cel pe care i-l atribuie de obicei economiştii englezi; se pune, anume, făţiş că ea se ocupă deopotrivă de ceea ce este şi de ceea ce trebuie să fie. Este, de fapt, negată practic posibilitatea de a trasa o linie despărţitoare clară între aceste două genuri de cercetare. Se consideră că economia politică nu poate fi, aşa cum preconiza Cairnes, o ştiinţă pur pozitivă.

Şcoala se autodenumeşte explicit etică; ea consideră că economia politică are o înaltă menire etică şi că se ocupă de cele mai importante probleme ale vieţii umane. Ea nu trebuie doar să clasifice mobilurile ce stau la baza activităţii economice, ci trebuie totodată să cîntărească şi să compare valoarea morală a acestora. Ea trebuie să determine un standard al producţiei şi repartiţiei juste a avuţiei, astfel încît să fie satisfăcute exigenţele de drep-

tate şi moralitate. Să formuleze un ideal al dezvoltării economice, avînd în vedere deopotrivă viaţa propriu-zis materială şi pe cea intelectuală şi morală; şi să discute căile şi mijloacele de atingere a acestui ideal, cum ar fi consolidarea mobilurilor juste, răspîndirea de deprinderi şi obiceiuri sănătoase în viaţa economică, precum şi intervenţia directă a statului.[6]

O altă caracteristică a şcolii istorice germane o constituie modul în care aderenţii ei insistă asupra laturii sociale a economiei politice şi a interdependenţei dintre fenomenele economice şi alte fenomene sociale. Ei consideră că din pricina acestei interdependenţe economia politică nu poate fi tratată adecvat decît în conexiune cu alte ramuri ale ştiinţei sociale. De aceea modul ei de abordare trebuie să fie realist. Se susţine că economistul nu trebuie decît rareori, sau niciodată, să facă abstracţie de realităţile complexe ale vieţii economice; ci să aibă în vedere în majoritatea raţionamentelor sale nu „omul economic", abstract, acţionat de un singur mobil, dorinţa de înavuţire, ci direct oamenii aşa cum sînt în realitate, solicitaţi de mobiluri diferite şi influenţaţi de condiţiile concrete din epoca şi societatea în care trăiesc. De această caracteristică se leagă strîns sublinierea relativităţii doctrinelor economice. Condiţiile economice de viaţă suferă variaţii; variaţii asemănătoare suferă şi legile ce reglementează activităţile economice ale oamenilor.

Cît priveşte metoda de raţionament prin care urmează a se îmbogăţi bagajul cunoştinţelor economice, se pune mare accent pe necesitatea de a apela constant la observarea specifică a vieţii economice reale şi de a face generalizări pe baza ei. De unde calificativele de inductivă şi statistică, aplicate acestei şcoli. Şi mai distinctiv este calificativul de istorică, ce i se dă avînd în vedere că insistă în mod special asupra importanţei materialului istoric în edificarea ştiinţei economice. Reprezentanţii ei consideră că prezentul nu poate fi înţeles în mod adecvat decît prin referire la trecut; iar limitele diferitelor doctrine economice nu pot fi adecvat sesizate şi economiştii nu se pot feri de dogmatismul îngust şi unilateral decît făcînd comparaţii între condiţiile economice din diferite perioade şi diferite ţări. Ei pun, deci, accentul pe studierea mersului evoluţiei economice.

Se cuvine adăugat că, independent de deosebirile în ce priveşte domeniul şi metoda economiei politice, Şcoala germană dominantă diferă de mai vechii economişti englezi şi prin atitudinea faţă de *laissez faire* şi de intervenţia guvernamentală. Acest contrast nu ne interesează însă în mod direct în tratatul de faţă.

De observat că trăsăturile menţionate nu sînt defel independente una de alta. În unele cazuri, legătura este chiar foarte strînsă. De exemplu, cu cît e mai realist punctul nostru de vedere, cu atît devine mai evidentă necesitatea unor apeluri directe la istorie şi statistică; metoda istorică duce vrînd-nevrînd la recunoaşterea relativităţii doctrinelor economice; o strînsă legătură există, de asemenea, între punctul de vedere realist şi cel social. La rîndul său, concepţia etică despre ştiinţa economică reliefează toate celelalte puncte; într-adevăr, dacă se acceptă că economia politică se preocupă în mod direct de ceea ce trebuie să fie, restul se poate spune că decurge în cea mai mare măsură în mod logic.[7] Din această dependenţă a trăsăturilor rezultă că în

discutarea diferitelor chestiuni nu se pot evita anume repetiţii. Drept care, în paginile ce urmează, chiar şi atunci cînd ne ocupăm de probleme aparent distincte, se va constata că revin adesea aceleaşi chestiuni fundamentale, privite din unghiuri diferite.

Şi înăuntrul noii şcoli se cuvin observate diferenţe pronunţate de ton şi de atitudine. Membrii mai radicali ai şcolii nu se mulţumesc să sublinieze importanţa metodei istorice, ci merg pînă la a refuza ajutorul oricărei alte metode sau îl acceptă doar cu condiţia subordonării totale a acesteia faţă de prima. Ei nu sînt simpli reformatori, ci revoluţionari; pentru că pledează pentru o reconstrucţie şi transformare totală a economiei politice. În viziunea lor, această ştiinţă n-a putut produce în trecut rezultate valoroase; numai printr-o schimbare radicală de metodă poate spera ea să devină fecundă în viitor. Vechile doctrine şi vechile moduri de a le edifica trebuie înlăturate şi date uitării. Ca exemple ale acestei aripi radicale a noii şcoli pot fi daţi profesorul Schmoller şi dr. Ingram. Primul voia practic să identifice economia politică cu istoria economică sau cel puţin să absoarbă economia politică în filozofia istoriei economice. Cel de-al doilea, urmărind un scop întrucîtva diferit, voia să absoarbă economia politică în sociologia generală.

Poziţia aderenţilor mai moderaţi ai Şcolii germane, inclusiv a lui Roscher însuşi, contrastează puternic cu poziţia radicală. Ei adoptă un ton moderat şi o atitudine de compromis. Deşi subliniază importanţa investigaţiei istorice în economia politică, ei admit necesitatea de a folosi în conjuncţie cu aceasta şi alte metode; şi cu toate că împărtăşesc o viziune realistă asupra ştiinţei economice în ansamblu, ei recunosc valoarea abstracţiei, cel puţin în anumite faze pregătitoare. Ei acceptă multe din concluziile vechi cele mai caracteristice şi le acceptă pe vechile temeiuri. Profesorul Adolph Wagner, care poate fi socotit un reprezentant de frunte al taberei mai moderate a noii şcoli, consideră că metoda inductivă şi cea deductivă îşi au ambele locul în ştiinţa economică. „Acestea sînt, aşadar — spune el — cele două metode: pe de o parte deducţia din mobiluri psihologice — în primul rînd deducţia din mobilul folosului individual, apoi din alte mobiluri; pe de altă parte, inducţia din date istorice, din statistici şi din procesul mai puţin exact şi mai puţin cert, dar indispensabil, al observaţiei şi experienţei comune. Cu ambele aceste metode trebuie să abordăm diferitele probleme ale economiei politice şi să le rezolvăm pe cît ne stă în putinţă. Care din aceste metode trebuie folosită mai mult depinde de natura problemelor particulare; dar depinde şi de înclinaţia, foarte probabil şi de elemente întîmplătoare din formaţia intelectuală a fiecărui cercetător în parte."[8]

§ 4. *Metoda economiei politice nu poate fi descrisă adecvat printr-o unică formulă.* — Nu trebuie, deci, să exagerăm opoziţia dintre ceea ce se poate numi Şcoala clasică engleză şi noua şcoală. Exponenţii celei dintîi sesizează mai pregnant problemele abstracte ale ştiinţei noastre, iar atunci cînd scriu despre metodă au în vedere în principal aceste probleme. Exponenţii celei de-a doua sesizează cu precădere problemele concrete şi ca atare pun accentul pe toate acele aspecte pe care primii înclinau să le ignore. Diferenţa este însă, strict vorbind, doar una de grad; şi constatăm că opoziţia se reduce la

minimum cînd comparăm modul efectiv de a proceda în rezolvarea problemelor adoptat de cei mai buni economişti contemporani, fie că se consideră a aparţine noii şcoli, fie că se mulţumesc să fie incluşi în cea veche.[9]

Cît despre doctrina pe care o vom expune în paginile următoare, e deajuns să spunem aici că deşi vom acorda o mare importanţă metodei deductive în cercetarea economică şi deşi vom protesta împotriva spiritului anistoric manifestat de acei aderenţi ai noii mişcări care reclamă necesitatea unei reorganizări totale a ştiinţei noastre, nu vom face totuşi nici o încercare de a justifica doctrinele şcolii mai vechi exact în forma pe care le-au dat-o Mill şi Cairnes. Metoda economiei politice nu poate fi descrisă adecvat printr-o unică formulă; ca atare, nu vom pleda în sprijinul vreunei metode cu excluderea totală a altora. Vom arăta, dimpotrivă, că în funcţie de sectorul sau aspectul special al ştiinţei noastre supus investigaţiei, metoda adecvată poate fi abstractă sau realistă, deductivă sau inductivă, matematică sau statistică, ipotetică sau istorică.

Capitolul II
Despre raporturile economiei politice cu morala şi practica

...

§ 2. *Economia politică şi psihologia.* Pentru a delimita economia politică de ştiinţele fizice, ea este numită uneori ştiinţă morală, alteori ştiinţă socială. Primul din aceste două calificative este preferabil celui de-al doilea. Pentru început trebuie spus că termenul de ştiinţă morală nu este lipsit de ambiguitate. El este fără îndoială folosit uneori într-un sens larg, incluzînd toate ştiinţele ce se ocupă de subiectivitatea umană, adică de om ca ştiinţă care simte, gîndeşte şi voieşte. Mai adesea însă este folosit ca sinonim pentru etică; încît caracterizînd ştiinţa economică drept o ştiinţă morală riscăm să punem în umbră caracterul ei pozitiv.[10]

Acesta nu este însă singurul motiv pentru care e mai bine să nu caracterizăm economia politică pur şi simplu drept o ştiinţă morală. Ştiinţele despre om se împart în două grupuri — cele ce se ocupă de om doar în calitatea lui de individ şi cele ce se ocupă de el în principal ca membru al societăţii. Economia politică face parte din acest al doilea grup. E adevărat că unele din problemele studiate de ea — bunăoară cele privitoare la funcţiile capitalului — s-ar pune sub o formă mai mult sau mai puţin rudimentară şi cu referire la individul izolat; ceea ce face cu putinţă ca anumite principii economice elementare să poată fi ilustrate prin comportamentul lui Robinson Crusoe. De îndată însă ce trecem de anticamera ştiinţei economice, apare necesitatea de a privi fiinţele umane nu izolate, ci ca membri ai unor comunităţi ce includ şi pe alţii. Cea mai izbitoare caracteristică a vieţii economice reale este relaţia de dependenţă reciprocă existentă între diferiţi indivizi; şi putem spune că economia politică se ocupă în esenţă de viaţa economică privită ca un aspect particular al vieţii sociale.

Economia politică trebuie, deci, caracterizată drept o ştiinţă socială, şi nu morală sau psihologică. Ea presupune psihologia întocmai cum presupune ştiinţele fizice, iar economistul, în cercetările sale mai abstracte, îşi ia ca punct de plecare mobilurile de care sînt în mod obişnuit călăuziţi indivizii în relaţiile lor economice; aceasta nu face însă din această ştiinţă o ramură a psihologiei. Faptele ca atare că, *ceteris paribus*, oamenii preferă un cîştig mai mare unuia mai mic, că în anumite condiţii se abţin de la satisfacţiile prezente de dragul celor viitoare ş.a. sînt fapte psihologice de mare importanţă economică. Ele sînt însă presupuse de economist, şi nu stabilite de el. Economistul nu caută să le explice sau să le analizeze; şi nici nu investighează consecinţele lor. Legile economice în sensul strict al cuvîntului diferă de astfel de fapte. Ele nu sînt simple legi ale naturii umane, ci legi ale unor complexe fapte sociale ce rezultă din legi simple ale naturii umane. Putem cita un exemplu din Cairnes. „Renta — observă el — este un fenomen complex, produs de jocul unor interese umane cînd acestea vin în contact cu condiţiile fizice reale ale solului în relaţie cu caracterul fiziologic al producţiilor vegetale. Economistul nu încearcă să explice legile fizice de care depind calităţile solului; nici nu încearcă să analizeze natura acelor sentimente egoiste din sufletul proprietarului funciar şi din cel al arendaşului, ce influenţează clauzele învoielii dintre ei. El le priveşte şi pe unele şi pe celelalte ca pe nişte fapte, pe care nu urmează să le analizeze şi să le explice, ci ia act şi ţine cont de ele; nu le consideră obiect al investigaţiei sale, ci bază a ei. Dacă se doreşte mai multă informaţie, se poate apela şi la alte ştiinţe: economistul lasă faptul fizic în seama chimistului sau a fiziologului, iar faptul psihic în seama psihologului sau a eticianului."[11]

Fără îndoială că relaţia economiei politice cu psihologia este mai strînsă decît relaţia ei cu ştiinţele fizice, lucru probabil insuficient înţeles în pasajul citat din Cairnes. Dar faptul că obiectul economiei politice îl formează anumite fenomene sociale şi nu pur psihologice devine clar dacă parcurgem indiferent ce scriere economică recunoscută, cum este *Avuţia naţiunilor*. Multe fenomene privitoare la avuţie Adam Smith le pune în legătură cu structura psihică a omului, dar nu pe aceasta vrea el s-o analizeze. Faptul acesta este uneori pierdut din vedere cînd se relevă contrastul dintre *Avuţia naţiunilor* şi *Teoria sentimentelor morale* şi cînd se spune că prima constituie un supliment la cea de-a doua.

J. S. Mill, vorbind despre economia politică foloseşte într-adevăr expresia „ştiinţă morală sau psihologică"; şi defineşte mai departe economia politică drept „ştiinţa privitoare la legile morale sau psihologice ale producerii şi repartiţiei avuţiei".[12] Să considerăm însă următoarele legi formulate de Mill însuşi în *Principii de economie politică*: renta nu intră în costul producţiei agricole; valoarea banilor depinde, *ceteris paribus*, de cantitatea lor ca şi de viteza lor de circulaţie; un impozit asupra tuturor mărfurilor ar afecta negativ profiturile. Legi ca acestea nu pot fi, desigur, taxate drept morale sau psihologice, chiar dacă admitem că ele au în ultimă analiză o bază psihologică.

De altfel, după cum vom arăta în capitolul următor, cu toată importanţa pe care o au premisele psihologice în unele sectoare ale cercetării economice,

fenomenele vieţii economice nu pot fi explicate pînă la capăt prin simplă raţionare deductivă pornind de la cîteva legi elementare ale naturii umane. Vom examina mai tîrziu cu ce scop şi în ce condiţii foloseşte economia politică datele ei psihologice; aici e de-ajuns să spunem că deducţia din astfel de date se cere întregită în diverse feluri prin observarea directă a faptelor sociale complexe ce formează viaţa economică.[13]

Capitolul VII
Despre metoda deductivă în economia politică

§ 1. *Natura metodei deductive.* — În măsura în care prin metoda experienţei specifice nu se poate obţine o cunoaştere sigură a legilor economice, trebuie să recurgem la o metodă a cărei esenţă constă în determinarea preliminară a principalelor forţe ce intră în joc şi deducerea consecinţelor lor în diferite condiţii. Raţionamentul *a posteriori*, care depinde în întregime de examinarea faptelor concrete în toată complexitatea lor reală, este înlocuit printr-un raţionament *a priori*, ce depinde de cunoaşterea caracteristicilor generale pe care le manifestă oamenii în raporturile lor economice reciproce. „Problema metodei deductive — spune Mill — constă în a descoperi legea unui efect pornind de la legile diferitelor tendinţe din însumarea cărora acesta rezultă." Este necesar, mai întîi, să se determine care sînt principalele forţe ce intervin şi legile conform cărora acţionează ele. Urmează apoi faza pur deductivă, în care se inferează consecinţele ce rezultă din acţiunea acestor forţe în condiţii date. În fine, prin compararea concluziilor astfel obţinute cu ceea ce observăm direct că are loc, apare posibilitatea de a testa corectitudinea şi adecvarea practică a celor doi paşi precedenţi şi de a sugera restricţii necesare. De observat că numai unul din aceşti trei paşi — şi anume cel de la mijloc — este, strict vorbind, deductiv. Se vede astfel că în forma ei completă aşa-numita metodă deductivă nu este o metodă exclusiv deductivă. Mai potrivit ar fi să o caracterizăm drept o metodă ce, deşi predominant deductivă, este totuşi ajutată şi controlată de inducţie. Lucrul acesta va fi lămurit mai bine în cele ce urmează, dar pare indicat să atragem atenţia asupra lui de la bun început.

§ 2. *Aplicarea termenului „ipotetică" la ştiinţa economică.* — Pentru faptul că trebuie să recurgă la metoda deductivă, despre economia politică se afirmă de obicei că are un caracter esenţialmente ipotetic. Acest mod de a o caracteriza se cere însă atent explicat şi precizat, deoarece există un anumit pericol de confuzie cu privire la ce anume implică.

Despre toate legile de cauzare se poate spune că sînt ipotetice, întrucît nu asertează decît că anumite cauze, *în absenţa oricăror cauze contracarante*, vor produce anumite efecte. Or, în cazurile reale în care acţionează o cauză dată, cauze contracarante sînt uneori prezente iar alteori nu; şi, ca atare, legile de cauzare trebuie privite doar ca enunţuri referitoare la tendinţe. De unde urmează că toate ştiinţele de cauzalitate şi în primul rînd cele ce folosesc metoda deductivă — inclusiv economia politică şi astronomia — conţin un element ipotetic.

Această constatare poate fi exprimată întrucîtva diferit spunînd că folosirea metodei deductive în economie implică, într-un anumit stadiu, un proces de abstractizare, care impune recurgerea frecventă la clauza *ceteris paribus*. Abstractizarea merge cel mai departe în raţionamentele unde mobilul interesului egoist se consideră că acţionează nestînjenit într-o stare de libertate economică; adică în raţionamentele ce lucrează cu conceptul de „om economic". Ea este prezentă însă, mai mult sau mai puţin, în toate cazurile de folosire a metodei deductive. Pentru că în investigarea deductivă a consecinţelor economice ale indiferent cărei circumstanţe sau schimbări particulare se presupune cu necesitate absenţa factorilor cu acţiune contrară şi a schimbărilor concurente dar independente. În măsura în care alte schimbări rezultă ele însele din schimbarea sau circumstanţa studiată, ele, fireşte, se cer luate în considerare; dar trăsătura distinctivă a metodei deductive constă în a efectua, pentru început, o izolare mentală de acţiunea tuturor forţelor modificatoare ce nu se leagă cauzal, într-un fel sau altul, de obiectul particular al cercetării. Distincţia, indicată aici, între schimbări *dependente* şi schimbări *independente* este de importanţă fundamentală, fiind prin ea însăşi destul de simplă. În acelaşi timp, oamenii adesea întîmpină dificultăţi cînd e vorba să o păstreze cu claritate pe parcursul unui raţionament complicat; capacitatea de a face acest lucru este esenţială pentru o bună gîndire economică şi se cere cultivată în mod special.

Din faptul că legea este ipotetică în sensul amintit nu decurge însă că ea ar fi din acest motiv neveridică sau fără legătură cu desfăşurarea reală a evenimentelor. Legile de cauzare, deşi pot fi considerate dintr-un anumit punct de vedere ipotetice, sînt, dintr-un alt punct de vedere, categorice. Pentru că ele enunţă în mod categoric modul de acţiune al cauzelor respective. De altfel, cu toate că o cauză poate fi într-un fel contracarată ca urmare a acţiunii unor cauze mai puternice de sens opus, ea va continua totuşi să exercite propria ei influenţă caracteristică, modificînd în consecinţă rezultatul final. Nimeni nu-şi închipuie că legea gravitaţiei încetează să acţioneze atunci cînd un balon se ridică în aer sau cînd apa urcă în cilindrul unei pompe; iar aceasta ne poate servi ca o ilustrare foarte simplă a ceea ce se întîmplă constant în cazul fenomenelor economice. De exemplu, o mărire a cererii unei mărfi se poate produce concomitent cu o creştere a ofertei; drept urmare, efectul absolut al variaţiei cererii poate să nu-şi afle expresia în vreo modificare efectivă a preţului. S-ar putea întîmpla chiar ca preţul să scadă, în timp ce dacă variaţia cererii ar fi acţionat numai ea, ar fi determinat creşterea lui. În lipsa respectivei variaţii a cererii, însă, în circumstanţele presupuse preţul ar fi scăzut şi mai mult. Rămîne adevărat, în mod absolut şi fără restricţii, că orice variaţie a cererii tinde să determine o modificare a preţului faţă de nivelul pe care l-ar fi avut altminteri.

Să considerăm acum teoria conform căreia creşterea (sau scăderea) cantităţii de bani aflate în circulaţie tinde, *ceteris paribus*, să fie urmată de o creştere (respectiv scădere) generală a preţurilor. Aceasta este, într-un sens, o lege ipotetică: ea nu ne permite să spunem că ori de cîte ori se produce efectiv o creştere a masei monetare aflate în circulaţie va avea loc şi o creştere efectivă

a preţurilor; ea nu ne permite nici măcar să spunem că dacă înregistrăm o creştere a cantităţii de bani în circulaţie concomitent cu o creştere generală a preţurilor, acest din urmă fenomen s-ar datora cu necesitate în întregime celui dintîi. Pentru că respectiva cauză nu este singura capabilă să afecteze totalitatea preţurilor. Efectele ei pot fi, deci, contracarate de acţiunea concomitentă a unor cauze mai puternice de sens opus, sau amplificate de acţiunea conjugată a unor cauze ce lucrează în acelaşi sens cu ea. Lucrul acesta este adevărat, dar la fel de adevărat e că oriunde este prezentă cauza respectivă, ea îşi exercită influenţa în conformitate cu legea enunţată şi îşi joacă rolul său în determinarea (de sens pozitiv sau negativ) a efectului real care se produce. Ceea ce înseamnă că această lege, în pofida elementului ipotetic pe care-l cuprinde, se referă totuşi la desfăşurarea efectivă a evenimentelor; ea este o aserţiune privitoare la relaţiile reciproce dintre fenomenele economice.

Se poate pune însă întrebarea dacă economia politică deductivă nu este cumva ipotetică într-un sens mai fundamental decît cel indicat pînă acum. Este clar că ori de cîte ori se ajunge prin raţionare deductivă la anumite concluzii, aplicabilitatea lor la fenomene reale rămîne în mod inevitabil ipotetică înainte de a se fi stabilit dacă premisele ce au format baza raţionamentului sînt realizate în fapt. Şi atunci, nu se poate spune oare că cel puţin unele din concluziile economiei politice deductive sînt ipotetice în sensul că reclamă nu doar absenţa unor cauze cu acţiune contrară, ci şi realizarea anumitor condiţii *pozitive*, care în fapt nu sînt totdeauna realizate? Dacă la această întrebare se răpunde afirmativ, nu trebuie înţeles că de aici ar rezulta că economia politică se foloseşte de premise arbitrare sau fictive, ori de premise a căror relaţie cu fenomenele reale ale vieţii economice este îndoielnică. Or, tocmai aşa ceva par să aibă în vedere cei ce vorbesc dispreţuitor despre metoda deductivă pe temeiul că ea nu ar furniza decît concluzii ipotetice — concluzii despre care se afirmă că sînt inutilizabile în scopuri practice, oricît ar fi de incontestabilă valabilitatea lor ipotetică.

E un lucru cert că economiştii, atunci cînd folosesc metoda deductivă, pornesc foarte adesea de la premise pozitive ce nu corespund în toate cazurile realităţii. Într-adevăr, premisele lor se cer ajustate de la caz la caz pentru a corespunde diverselor situaţii, iar în aceste condiţii este clar că aplicabilitatea concluziilor lor depinde inevitabil de împrejurări. De exemplu, cînd se ocupă de probleme privitoare la rentă, economiştii presupun anumite condiţii de posesiune a pămîntului; iar în tratarea problemelor monetare, ei presupun că sînt în vigoare anumite reglementări privitoare la emisiunea monetară, la instrumentele de plată legale, la instrumentele de credit etc. Tot aşa, în elaborarea teoriilor asupra salariilor, se presupune de regulă că fiecare categorie de muncitori sau chiar clasa muncitoare în întregul ei are propriul său standard de confort. Chiar şi acele supoziţii ce pot fi grupate sub denumirea generică de absenţă a cauzelor perturbatoare au o latură pozitivă. Căci pentru ca raţionamentul să fie relevant pentru explicarea fenomenelor reale, se impune ca, în fapt, cauzele a căror influenţă este neglijată să fie strict cauze „perturbatoare“ şi să nu exercite o influenţă atît de puternică încît să facă insignifiantă pe cea a altor factori.

Trebuie, însă, ţinut minte întotdeauna că metoda deductivă nu constă numai din pasul deductiv. Lucrul acesta par să-l uite cei ce vorbesc cu dispreţ despre caracterul ipotetic al economiei politice deductive. Simpla raţionare deductivă poate fi într-adevăr reprezentată schematic printr-un enunţ ipotetic de forma „Dacă P şi Q sînt adevărate, atunci e adevărat R". Metoda deductivă nu se rezumă însă la stabilirea legăturii dintre adevărul lui P şi Q şi adevărul lui R. În forma sa completă, ea include o investigare preliminară a forţelor ce acţionează efectiv şi a variatelor condiţii în care ele acţionează; şi de asemenea testează aplicabilitatea rezultatelor sale la fenomenele reale apelînd la realităţile concrete accesibile observaţiei directe. Uneori este convenabil ca etapa deductivă a investigaţiei economice să fie privită mai mult sau mai puţin în sine; iar în teoria economică pură i se acordă o atenţie specială. Totuşi premisele nu se aleg în mod arbitrar. Căci deşi teoria pură presupune acţiunea unor forţe în condiţii artificial simplificate, ea pretinde totuşi că forţele ale căror efecte le studiază sînt *verae causae* în sensul că acţionează, şi încă într-un mod predominant, în lumea economiei reale.[14]

Aş vrea să mă refer aici pe scurt la legea valorii normale, a salariilor normale etc. În procesul de degajare a acestor legi se iau voit în considerare numai forţele cu acţiune relativ universală şi permanentă, lăsînd la o parte variatele influenţe exercitate de cauze locale şi temporare ce s-ar putea întîmpla să acţioneze într-un moment sau altul. Legile sînt deduse, deci, printr-un proces deliberat de abstractizare, putînd astfel să pară a avea un foarte accentuat caracter ipotetic. Dacă se poate arăta însă că forţele a căror influenţă trebuie determinată sînt cu adevărat forţele predominante şi mai permanente ce acţionează în orice societate economică dată, atunci se poate postula în mod legitim că în ocazii diferite forţele modificatoare acţionează în direcţii diferite, astfel încît pe termen lung tind să se contrabalanseze şi să se neutralizeze reciproc. În aceste împrejurări, deşi concluziile raţionamentelor deductive pot să nu corespundă faptelor observate în fiecare caz individual, ele se vor adeveri totuşi dacă luăm cazurile în masă şi dacă condiţiile generale ale vieţii economice rămîn neschimbate o perioadă de timp destul de lungă.[15] Legi ca aceea a valorii normale etc. nu sînt, deci, neapărat ipotetice în vreun sens ce implică neconcordanţe cu realitatea. Ele au aproape întotdeauna nu doar o mai mare importanţă ştiinţifică, ci şi o mai mare importanţă practică decît fenomenele mereu schimbătoare observabile în cazurile particulare. Este într-adevăr esenţial ca pînă la urmă acţiunea influenţelor locale şi trecătoare să nu fie pierdută din vedere sau ignorată voit. Dar înainte de a fi dobîndit cunoaşterea unor tendinţe generale şi permanente, este foarte probabil ca şi ceea ce este local şi trecător să fie greşit interpretat.

Concluziile la care am ajuns în această secţiune le-am putea rezuma spunînd că economia politică deductivă este pe bună dreptate caracterizată ca fiind ipotetică, dacă prin aceasta nu se înţelege mai mult decît că, întîi, legile ei enunţă doar *tendinţe* şi sînt de aceea supuse de regulă clauzei *ceteris paribus*; şi că, în al doilea rînd, multe din concluziile ei depind de realizarea anumitor condiţii *pozitive* care în fapt nu sînt totdeauna întrunite. Atunci însă

cînd condiţiile sînt întrunite, legile pot fi enunţate categoric. De altminteri, aceste condiţii nu sînt asumate în mod arbitrar, ci sînt alese în aşa fel încît să corespundă în mare faptelor reale în diferite forme de manifestare a fenomenelor economice. Cînd spunem, deci, că economia politică, în măsura în care recurge la metoda deductivă, este o ştiinţă ipotetică, trebuie să ne ferim de ideea că aceasta implică neveridicitatea sau lipsa de concordanţă cu ordinea reală a fenomenelor economice.[16]

§ 3. *Funcţiile observaţiei în folosirea metodei deductive.* — Rolul experienţei specifice în călăuzirea raţionamentului economic deductiv şi în asigurarea concordanţei sale cu realitatea este cum nu se poate mai important. Se poate spune fără rezervă că economia politică, indiferent dacă recurge sau nu la metoda deductivă, trebuie să înceapă cu observaţia şi să sfîrşească tot cu ea. După cum am semnalat deja, există tendinţa de a uita că metoda deductivă în forma ei completă constă din trei stadii, dintre care numai unul este cu adevărat deductiv, celelalte două constînd în determinarea inductivă a premiselor şi în verificarea inductivă a concluziilor. Adevăratul caracter al metodei deductive este greşit înţeles mai ales de acei critici ai ei care se opun utilizării ei în economia politică pe motiv că aceasta ar echivala cu a închide ochii în faţa faptelor şi a încerca descoperirea pe cale pur mentală a legilor lumii economice, nesocotind cu totul ceea ce se petrece în realitate.[17]

E adevărat că în elaborarea teoriei economice pure, rolul pe care-l joacă observaţia specifică poate fi subordonat şi ţinut provizoriu pe planul al doilea. Este de asemenea adevărat că formaţia intelectuală a unor cercetători îi predispune în chip firesc spre cultivarea cu predilecţie a acestei laturi a muncii ştiinţifice. Pe lîngă aceasta, uneori poate fi util ca, în scop ilustrativ şi în vederea familiarizării cu tipul de raţionament necesar în abordarea problemelor economice, să se formuleze ipoteze ce au prea puţină legătură cu situaţiile reale.[18] În rest, economistul nu poate decît în mod parţial şi provizoriu să rămînă astfel independent de experienţa specifică. Funcţiile speciale ale observaţiei ca întregire a raţionamentului deductiv ni le sugerează chiar analiza făcută deja a metodei deductive.

În primul rînd, observaţia îl călăuzeşte pe economist în alegerea premiselor iniţiale. Chiar şi în cea mai abstractă abordare a economiei politice este necesar să se înceapă cu întrebarea care sînt cele mai generale caracteristici pe care le manifestă efectiv oamenii în raporturile lor economice reciproce şi cu investigarea mediului fizic şi social în care se desfăşoară activităţile lor economice. Dar, după cum am atras deja atenţia, nu este necesar ca propoziţiile asumate privitoare la mobilurile oamenilor sau la circumstanţele materiale şi sociale ale activităţii lor să fie adevărate în mod universal şi fără restricţii. A căuta o corespondenţă exactă cu ceea ce s-a numit „realitatea empirică integrală“ ar însemna a sacrifica generalitatea şi a ne încurca din nou în acele complexităţi ale vieţii economice reale pe care metoda deductivă caută în mod special să le evite temporar. Ceea ce se cere este, întîi, ca mobilurile luate în considerare să fie excepţional de puternice în sfera economică, iar acţiunea lor să fie atît de uniformă încît modul de comportare dedus din ele să corespundă în linii mari cu ceea ce se întîmplă în realitate; şi în al doilea

rînd, ca circumstanţele în care se presupune că acţionează aceste mobiluri să aibă un caracter reprezentativ, fie în raport cu viaţa economică în general, fie măcar în raport cu un aspect particular al ei.

Observaţia pe care o necesită alegerea premiselor poate uneori să nu implice mult mai mult decît înregistrarea inteligentă a anumitor date cotidiene dintre cele mai familiare. Trebuie reamintit însă că economistul nu-şi ia întotdeauna ca punct de plecare una şi aceeaşi mulţime de supoziţii, în unele cazuri fiind necesară o cunoaştere mult mai cuprinzătoare pentru a putea determina care trebuie să fie premisele. Această remarcă se aplică la elaborarea teoriei schimburilor externe, a dinamicii preţurilor generale, a efectelor pe care sindicatele sau maşinile le au asupra salariilor ş.a. Cînd ne ocupăm de astfel de probleme, apare chiar de la începutul cercetărilor noastre necesitatea unei cunoaşteri destul de intime a fenomenelor economice concrete. Ceva mai încolo vom indica amănunţit principiile generale ce trebuie să-l călăuzească pe economist în alegerea premiselor.[19]

În al doilea rînd, observaţia îi permite economistului să determine cît de bine aproximează supoziţiile sale faptele reale în condiţii economice date. El află astfel în ce măsură se cer modificate premisele sale; sau în ce măsură, atunci cînd nu este necesară sau fezabilă o modificare efectivă a premiselor, trebuie luate în calcul efectele aşa-numitelor cauze perturbatoare. Folosirea în acest scop a observaţiei constituie unul din principalele aspecte sub care abordarea mai concretă a economiei politice se deosebeşte de abordarea ei mai abstractă. Ea este de foarte mare importanţă pentru înţelegerea adecvată a fenomenelor economice din orice perioadă dată. „Din partea economiei politice — spune Bagehot — nu ne putem aştepta decît la ficţiuni înainte de a şti cînd şi în ce măsură primele ei aserţiuni sînt în fapt adevărate şi cînd şi în ce măsură nu sînt."[20]

Privind această funcţie a observaţiei dintr-un punct de vedere întrucîtva diferit, vom constata că observaţia determină limitele valabilităţii pozitive a legilor obţinute pe cale deductivă. Lumea economică este în continuă schimbare. Se poate întîmpla ca anumite supoziţii să fie realizate într-o anumită etapă a progresului economic şi totuşi să fie în vădită nepotrivire cu faptele într-o altă etapă. Încît fără ajutorul unei ample cunoaşteri a faptelor există pericolul de a atribui doctrinelor economice o sferă de aplicabilitate mult mai largă decît au în realitate. Vom reveni asupra acestui aspect atunci cînd vom discuta despre raportul dintre teoria economică şi istoria economică.

În al treilea rînd, economistul recurge la observaţie pentru a ilustra, testa şi confirma concluziile obţinute pe cale deductivă. Aici este important să observăm că verificarea poate să constea, şi îndeobşte va consta în explicarea satisfăcătoare a fenomenelor reale, nu neapărat în descoperirea de fenomene care ar justifica în calitate de generalizări directe concluziile obţinute deductiv.[21]

Desigur că în unele cazuri, în loc ca teoria să fie confirmată, se va constata o discrepanţă vădită între mersul real al evenimentelor şi rezultatele raţionamentelor deductive, ceea ce va însemna că acestea, dacă nu sînt pur şi simplu eronate, sînt cel puţin insuficiente pentru explicarea faptelor. Problema care se pune atunci este de a afla sursa erorii sau a incompletitudinii. S-ar putea ca cercetarea empirică să semnaleze acţiunea unor factori ce exercită o

influenţă importantă asupra fenomenelor în cauză dar nu au fost luaţi în considerare[22]; ori s-ar putea dovedi că deşi au fost lute în considerare forţele relevante, ponderile lor relative au fost greşit estimate sau modul de acţiune al fiecăreia în parte a fost greşit calculat; după cum e posibil şi să se fi strecurat o eroare în însuşi raţionamentul deductiv.

Nu trebuie trecute cu vederea dificultăţile serioase pe care le întîmpină uneori procesul de verificare. Mill merge pînă la a spune că „temeiul încrederii pe care o avem într-o ştiinţă deductivă oarecare nu este raţionamentul *a priori* însuşi, ci concordanţa dintre rezultatele lui şi cele ale observaţiei *a posteriori*".[23] Formularea se cere uşor atenuată. Căci se poate întîmpla să avem temeiuri independente pentru a crede că premisele noastre corespund faptelor şi că procesul de deducţie este corect; în care caz putem avea încredere în concluziile noastre în ciuda eventualelor dificultăţi de a obţine o verificare explicită.

Fireşte că nu trebuie să existe o discrepanţă vădită între concluziile noastre teoretice şi faptele efectiv observate. Nu trebuie însă să tragem în mod pripit concluzii negative sau să considerăm teoriile ca infirmate pentru faptul că n-au fost observate cu claritate cazuri concordante cu ele. Deoarece complexitatea lumii economice reale, care a impus mai întîi necesitatea recurgerii la metoda deductivă, poate, tot ea, să ne creeze greutăţi cînd e vorba să determinăm dacă efectele reale ale unui factor oarecare concordă sau nu cu rezultatele calculelor noastre deductive.[24]

De altminteri, legea valorii normale, legea salariilor etc. sînt verificabile, după cum am arătat deja, numai prin masa de cazuri şi nu prin cazuri luate individual. De unde rezultă că, la fel ca în formularea de generalizări empirice, şi în verificarea prin observaţie a rezultatelor raţionării deductive se impune în general să extindem cercetările noastre asupra unui spectru larg de fapte şi mai ales să lăsăm suficient timp pentru ca efectele să se poată manifesta îndeajuns. Dacă nu luăm astfel de precauţii, pot lesne să apară interpretări greşite, iar teoria economică să fie pe nedrept discreditată.

Doctrina că, în condiţii obişnuite, impozitele pe mărfuri sînt plătite de consumatori ne poate oferi în acest sens un exemplu simplu; pentru că această doctrină nu este nicidecum incompatibilă cu faptul că un nou impozit poate în primă instanţă să apese foarte greu asupra ramurii economice impozitate. Întreg raţionamentul prin care această doctrină a fost edificată arată că ea vorbeşte doar despre ceea ce se întîmplă pe termen lung. Cu alte cuvinte, numai despre impozitele vechi sau despre cele anticipate de mult.[25]

Iată şi un al doilea exemplu simplu. Conform principiilor economiei politice deductive, abrogarea Legii cerealelor ar fi trebuit să determine, tendenţial, o scădere permanentă a preţului grîului în Anglia. Totuşi, o asemenea scădere nu s-a produs imediat. Explicaţia aparentei discrepanţe constă în interferenţa unor circumstanţe cum sînt recolta slabă de cartofi, Războiul Crimeii şi îndeosebi deprecierea aurului, care au contribuit la menţinerea unui preţ ridicat pînă în 1862, în pofida comerţului liber. A fost nevoie, apoi, de un anumit timp şi pentru a se putea extinde în noi ţări suprafeţele cultivate şi a se putea dezvolta mijloacele de comunicaţie astfel încît să fie satisfăcută noua cerere.

NOTE

1. Există însă unele deosebiri de păreri în privinţa măsurii în care aplicarea doctrinelor rezultate se impune a fi limitată. Bagehot consideră că doctrinele economiei politice engleze nu sînt aplicabile la orice stare a societăţii, ci doar la acele stări în care comerţul este bine dezvoltat şi îndeosebi acolo unde a îmbrăcat forma de dezvoltare pe care o întîlnim în prezent în Anglia. Cairnes vorbeşte şi el, în treacăt, de relativitatea cercetărilor economice. Senior, pe de altă parte, afirmă că acele concluzii care se referă la natura şi producerea avuţiei sînt universal adevărate; şi cu toate că cele care se referă la repartiţia avuţiei pot să fie afectate de instituţiile specifice ale diferitelor ţări, totuşi starea de lucruri naturală poate fi enunţată ca regulă generală, urmînd ca anomaliile produse de cauze perturbatoare particulare să fie explicate ulterior. Cu alte cuvinte, în timp ce Bagehot consideră că premisele economiei politice se referă doar la deprinderile şi instituţiile economice ale unei epoci şi ţări particulare, Senior le consideră „naturale" şi, cu mici rezerve, independente de timp şi de loc.

2. Mill şi Bagehot insistă în mod special asupra înaltului grad de abstractizare propriu gîndirii economice. Bagehot spune în mod repetat că „economiştii englezi vorbesc nu despre oamenii reali, ci despre oameni imaginari; nu despre oamenii aşa cum îi vedem, ci despre oamenii aşa cum ne e comod să presupunem că sînt" (*Economic Studies*, p. 5).

3. Deşi afirmă că concluziile economiei politice sînt adevărate doar în absenţa oricăror cauze perturbatoare, Senior o caracterizează totuşi drept o ştiinţă pozitivă, şi nu ipotetică. Prin aceasta el înţelege că premisele ei nu sînt adoptate în mod arbitrar.

4. Profesorul Carl Menger din Viena este unul din principalii lideri ai acestei tendinţe mai recente din opinia germană. Cf. ale sale *Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften und der Politischen Oekonomie insbesondere*. El insistă în mod special asupra necesităţii de a deosebi economia politică teoretică de istoria şi de statistica economică, pe de o parte, şi de ştiinţele practice ale economiei politice, pe de alta; şi acuză şcoala dominantă germană atît de neînţelegerea punctului de vedere al metodei abstracte cît şi de faptul că atribuie o importanţă exagerată aspectului istoric. El consideră de asemenea eronată încercarea lor de a imprima economiei politice teoretice o direcţie etică. El se exprimă şi mai tranşant într-o foarte controversată serie de scrieri îndreptate mai ales împotriva lui Schmoller şi publicate sub titlul *Die Irrthümer des Historismus in der Deutschen Nationaloekonomie*. Profesorul Emil Sax din Praga este de acord cu Menger în chestiunile fundamentale, dar îşi prezintă vederile sub o formă mai puţin polemică. El subliniază puternic importanţa teoriei pure. Cf. lucrarea sa *Wesen und Aufgaben der Nationaloekonomie*.

5. Pentru chestiunile abordate în continuare, cf. Roscher, *Geschichte der Nationaloekonomik in Deutschland*, îndeosebi pp. 1032–1036; Knies, *Die Politische Oekonomie vom Standpunkte der geschichtlichen Methode*; articolul lui Schoeberg *Die Volkswirtschaft* (în al său *Handbuch*), § 1–13; şi Wagner, *Systematische Nationaloekonomie* în *Jahrbücher für Nationaloekonomie und Statistik*, martie 1886 (tradus în *Quarterly Journal of Economics*, vol. I, p. 113). O bună prezentare a noii economii politice germane, ale cărei temelii au fost puse în anii 1842–1853 în principal de Roscher, Hildebrand şi Knies, o face Cohn în *System der Nationaloekonomie, Grundlegung*, § 108–122. Vezi şi articolul profesorului Ashley „Historical School of Economics" în *Dictionary of Political Economy* al dlui Palgrave.

6. Trebuie observat că deosebirile în modul de a trasa domeniul unei ştiinţe pot fi în bună măsură doar verbale. Se întîmplă ca un autor să includă în ştiinţa respectivă

cercetări despre care un altul consideră că aparţin doar aplicaţiilor ei; ceea ce nu înseamnă că acesta din urmă ignoră aceste cercetări şi nici că le atribuie cîtuşi de puţin o importanţă mai mică.

7. După cum vom arăta, însă, conversa nu este valabilă; poţi, adică, să adopţi o tratare realistă a problemelor economice fără să formulezi judecăţi etice.

8. *Quarterly Journal of Economics*, vol. I, p. 124. În al său *Lehr-und Handbuch der Politischen Oekonomie*, vol. I, p. 17, Wagner continuă pe aceeaşi linie. „Nu e vorba — scrie el — să schimbăm complet metoda deducţiei şi nici s-o înlocuim cu totul prin metoda inducţiei. Acest din urmă obiectiv este imposibil de realizat; şi chiar de-ar fi posibil, n-ar fi nici just, nici dezirabil. Problema e de a obţine o ameliorare a procedeului deductiv, o mai rafinată şi mai profundă întemeiere psihologică şi dezvoltare a lui, şi o mai atentă aplicare, mai cu seamă la chestiuni practice concrete. La aceasta trebuie să se adauge o atenţie constantă acordată ipotezelor de la care pornesc deducţiile şi o determinare mai precisă a limitelor de aplicabilitate a metodei. Într-un cuvînt, adevărata soluţie a disputei privitoare la metodă nu constă în a alege între deducţie *sau* inducţie, ci în a accepta deducţia *şi* inducţia. Fiecare din ele trebuie folosită în cazurile unde se potriveşte în mod special naturii particulare a problemei de rezolvat şi, pe cît posibil — căci nu totdeauna este posibil — trebuie combinate amîndouă, deşi în cazurile concrete va avea întîietate una sau cealaltă." Asemănător se exprimă şi dr. von Scheel. Pentru rezolvarea unor probleme economice diferite, spune el, se recomandă metode diferite. „Trebuie să folosim atît metoda inductivă, cît şi pe cea deductivă. Metoda cea mai potrivită variază continuu în funcţie de natura specifică a problemei de rezolvat" (Schönberg, *Handbuch, Die politische Oekonomie als Wissenschaft*, § 3). În acelaşi sens ar putea fi citat şi profesorul Gustav Cohn. Ideea, spune el, că simple colecţii de material istoric sau statistic ar putea fi de folos ştiinţei, fără ajutorul instrumentelor deductive, este la fel de extravagantă ca şi ideea opusă că întreaga ştiinţă ar putea fi edificată prin deducţie din nişte ipoteze elementare (*Grundlegung der Nationaloekonomie*, p. 35). Iar dr. E. R. Seligman, vorbind în numele susţinătorilor americani ai noii mişcări, spune că germanii mai extremişti „au sărit peste cal, au subestimat pe nedrept contribuţia şcolii engleze şi, în zelul lor, au negat în chip dogmatic posibilitatea formulării oricăror legi generale" (*Science Economic Discussion*, p. 21).

9. În 1890, cînd s-a publicat prima ediţie a lucrării de faţă, controversele despre care este vorba în acest capitol deveniseră treptat mai puţin acute; iar după acest an s-a mers mai departe în direcţia înţelegerii reciproce între economiştii teoreticieni şi istoricii economiei. Cf. prof. Ashley, *On the Study of Economic History* (*Surveys: Historic and Economic*, pp. 1–21).

10. A se vedea cele spuse în capitolul precedent despre relaţia dintre economia politică şi etică.

11. *Logical Method of Political Economy*, pp. 37, 38.

12. *Unsettled Questions of Political Economy*, pp. 129, 133.

13. Aş observa în treacăt că modul cum caracterizează Jevons economia politică în a sa *Theory of Political Economy* pare să confere acestei ştiinţe în prea mare măsură un caracter psihologic şi prea puţin unul social. El caracterizează teoria economiei politice drept „mecanica utilităţii şi a interesului personal" (p. 23); ea „se bazează în întregime pe un calcul al plăcerii şi durerii; obiectul economiei politice fiind de a maximiza fericirea cumpărînd plăcerea, ca să spunem aşa, cu preţul minim al durerii" (p. 25). Ideea este dezvoltată cîteva pagini mai departe. „Plăcerea şi durerea sînt fără îndoială ţintele ultime ale calculului economic. A satisface dorinţele

noastre în măsură cît mai mare şi cu cît mai puţin efort — a procura un cuantum cît mai mare din ceea ce este dezirabil printr-un cuantum cît mai mic din ceea ce este indezirabil — cu alte cuvinte a maximiza plăcerea, aceasta e problema economiei politice" (p. 40). Rezultatul concepţiei lui Jevons despre un calcul al plăcerii şi durerii este o teorie a utilităţii a cărei importanţă economică ar fi greu de supraestimat. Această teorie nu reprezintă totuşi miezul economiei politice. Ea ar trebui socotită mai degrabă un prealabil esenţial sau bază a cercetării economice, şi nu parte constitutivă a acestei ştiinţe. Ar fi mai potrivit să spunem că aparţine unei ramuri a psihologiei aplicate, căreia i s-ar putea da numele de hedonistică. În acelaşi timp, avînd în vedere importanţa ei economică, economistul trebuie să elaboreze el însuşi această teorie, dacă nu o găseşte elaborată independent. Astfel, ea ar putea să ocupe, oarecum accidental, un loc important în scrierile economice, reprezentînd totuşi o premisă şi nu o concluzie ultimă a acestei ştiinţe. Jevons însuşi, după ce formulează teoria utilităţii, se ocupă mai departe de aplicaţiile ei la fenomene economice în sensul cel mai strict. El proiectează astfel asupra acestor fenomene atîta lumină încît cartea sa *A Theory of Political Economy*, luată în ansamblu, poate fi socotită pe drept cuvînt una din cele mai fecunde şi mai valoroase contribuţii aduse vreodată în această ştiinţă.

14. Acesta e aspectul pe care ţine să-l sublinieze Senior cînd, deşi afirmă că economia politică „depinde mai mult de raţionament decît de observaţie", refuză totuşi să o califice drept o ştiinţă ipotetică.

15. Trebuie recunoscut că forţele predominante şi cu acţiune mai durabilă sînt ele însele susceptibile de variaţie în perioade mai lungi, ceea ce, după cum arată profesorul Marshall (*Principles of Economics*, vol. I, 1895, p. 426), sporeşte inevitabil dificultăţile cu care se confruntă aplicarea doctrinelor economice la probleme practice. Chestiunea poate deveni mai clară dacă distingem explicit două aspecte prezente în determinarea legii valorii normale, a legii salariilor normale etc. În primul rînd facem abstracţie de acţiunea cauzelor locale şi trecătoare; în al doilea rînd, presupunem staţionare condiţiile generale ale vieţii economice, astfel încît forţele predominante ce acţionează să fie şi ele constante. Numai în limitele în care această din urmă supoziţie este satisfăcută în fapt, valoarea *normală* poate fi identificată cu valoarea *medie*, salariile *normale* cu salariile *medii* etc.

16. Multe din lucrurile pe care le spune Cairnes în *Logical Method of Political Economy* despre caracterul ipotetic al acestei ştiinţe sînt perfect valabile şi exprimate cu obişnuita-i luciditate şi eficienţă. Unele din formulările sale însă — de exemplu remarca lui că legea economică nu este o aserţiune privitoare la ordinea reală a fenomenelor economice (p. 99), sau afirmaţia că o lege economică poate fi întemeiată sau respinsă numai apelînd la un principiu mental sau fizic (p. 107) — se pot preta la interpretări greşite, chiar dacă, explicate cu grijă, ar putea fi justificate. Să luăm, de pildă, cu referire la enunţurile citate, încercarea de a respinge doctrina cheltuielilor de producţie ca regulator al valorii apelînd la anumite fapte sociale rezumate în expresia „imobilitatea muncii şi a capitalului". Dacă această doctrină este considerată pur ipotetică, obiecţia poate fi respinsă ca fiind pur şi simplu irelevantă. Nu putem crede însă că Cairnes s-ar fi mulţumit să o respingă în acest fel. În mîinile sale, ca şi în ale şcolii sale în general, doctrina respectivă înseamnă că în condiţiile economice existente cheltuielile de producţie exercită efectiv o influenţă substanţială asupra preţului marii majorităţi a mărfurilor. Să mai considerăm apoi doctrina existenţei unor categorii de forţă de muncă între care concurenţa este slabă şi ineficace. Doctrina este schiţată de Mill, dar capătă mai mult relief la Cairnes, care întemeiază cu ajutorul ei o modificare a teoriei tradiţionale a valorii. Pe ce principiu mental sau fizic s-ar putea

spune că se sprijină ea? Ar trebui mai degrabă să o privim ca pe o modificare a premiselor, sugerată de observaţia făcută cu scopul de a realiza o mai mare apropiere a teoriilor economice de realitate.

17. Considerînd inducţia drept un complement al deducţiei, Wagner observă că „în conformitate cu experienţa noastră din trecut şi probabil că şi în viitor, trebuie să aşteptăm mai mult de la inducţie ca mijloc de control decît ca o metodă independentă. Probabil că inducţia ne va aduce nu atît rezultate noi, cît corecţii, rafinări şi amplificări ale propoziţiilor obţinute în prima instanţă deductiv" (*Grundlegung der politischen Oekonomie*, 1892, § 95).

18. Referitor la ipotezele ilustrative, cf. Venn, *Empirical Logic*, pp. 288 şi urm.

19. Cairnes observă că „economistul porneşte de la o cunoaştere a cauzelor ultime" (*Logical Method*, p. 75); dar această aserţiune trebuie oricum limitată la teoria economică pură. După cum a remarcat prof. Dunbar în eseul său *The Reaction in Political Economy*, metoda ce trebuie folosită pentru a duce ştiinţa economică în zona unde Ricardo n-a pătruns niciodată este simplă: trebuie scoase doar din observarea stărilor de lucruri reale premise noi privitoare la forţe de ordinul al doilea (*Quarterly Journal of Economics*, octombrie, 1886, p. 10). Cartea *Principles of Economics* a prof. Marshall oferă numeroase exemple convingătoare de noi dezvoltări de care este capabilă economia politică deductivă ghidată de observaţie.

20. *Economic Studies*, p. 71. Bagehot însuşi ilustrează această afirmaţie printr-o investigaţie inductivă a efectelor pe care diferenţele dintre salariile reale ale muncitorilor le au asupra mişcărilor demografice. Un postulat important privitor la natura acestui efect este implicat în obişnuita determinare deductivă a legilor salariilor normale. Vezi şi L. L. Price, *Industrial Peace*, pp. 108 şi urm.

21. Dintre tratatele economice recente, aş menţiona cartea *Money* (*Banii*) a prof. Nicholson ca oferind numeroase exemple convingătoare privind modul în care evenimentele reale pot servi pentru ilustrarea şi confirmarea raţionamentelor deductive. Dar dacă vrem exemple, cel mai bine este să apelăm la *Avuţia naţiunilor*. După cum observă prof. Marshall, „Adam Smith a încercat rareori să dovedească ceva prin inducţie sau istorie detaliate. Datele utilizate în demonstraţiile sale erau cu precădere fapte ştiute de toată lumea, fapte fizice, psihice şi morale. El şi-a ilustrat însă demonstraţiile prin fapte curioase şi instructive, dîndu-le astfel viaţă şi făcîndu-i pe cititori să simtă că era vorba de probleme ale lumii reale şi nu de nişte abstracţii."

22. Odată sugerată prin observaţie acţiunea acestor factori, nu este improbabil să fim ajutaţi din nou de deducţie în determinarea precisă a naturii influenţei lor.

23. *Logic*, VI, 9, § 1.

24. Problema efectelor pe care le are asupra preţurilor generale cantitatea de bani aflaţi în circulaţie este abordată mai întîi deductiv iar apoi ilustrată şi testată prin examinarea unor cazuri în care această cantitate a suferit ample modificări. În unele cazuri confirmarea poate fi foarte clară şi decisivă; alteori însă pot să intervină mari dificultăţi în a ţine cont cu exactitate de efectele creşterii sau scăderii volumului general al schimburilor, efectele expansiunii sau restrîngerii creditelor etc., efecte ce tind să contracareze sau să amplifice efectele specifice produse de cauza supusă investigaţiei.

25. Teoria deductivă a incidenţei impozitelor pe mărfuri a fost adesea sursa unor neînţelegeri persistente. „Teoria economistului deductiv privind profiturile şi preţurile — scrie Cliffe Leslie — are pretenţia de a fi adevărată în toate împrejurările, în cazul fiecărui participant la schimb şi a fiecărui produs în parte şi de a putea prevedea preţurile exacte la care bunurile se vor vinde. Teoria sa despre impozite este o

aplicaţie a teoriei sale despre profituri şi preţuri; şi el porneşte de la ipoteza că preţurile se vor conforma în fapt cheltuielilor de producţie, cu atîta precizie în fiecare caz particular încît fiecare impozit în parte pus pe indiferent ce marfă va fi recuperat de producător de la consumator, cu un profit la avansul făcut" (*Essays*, 1888, p. 220; cf. şi p. 64). Dacă anume pasaje izolate din scrierile economiştilor deductivi ar părea să îndreptăţească astfel de aprecieri, aceasta se întîmplă numai din pricină că ei n-au subliniat destul de insistent deosebirea dintre incidenţa imediată şi incidenţa ultimă a unui impozit.

CAPITOLUL 3

Obiectivitate şi înţelegere în economia politică

MAX WEBER

Max Weber (1864–1920) s-a născut la Erfurt şi a predat la universităţile din Freiburg, Heidelberg, Viena şi München. Cel mai adesea este considerat sociolog, deşi a avut şi o solidă cultură economică şi a jucat un rol activ în dezbaterile privitoare la metodologia economiei politice. Cea mai cunoscută lucrare a sa este, probabil, *Etica protestantă şi spiritul capitalismului*, în care susţine despre calvinism că a favorizat dezvoltarea capitalismului la începuturile acestuia; Weber a adus însă numeroase contribuţii fundamentale la înţelegerea societăţilor. Scrierile sale metodologice au fost de asemenea extrem de influente. Reproducem aici extrase din studiul său „«Obiectivitatea» în ştiinţa socială şi în politica socială", care este probabil cea mai cunoscută dintre lucrările sale de metodologie.

Orice reflecţie raţională asupra elementelor ultime ale comportamentului uman deliberat se leagă în primul rînd de categoriile de scop şi mijloc. Dorim *in concreto* un anumit lucru fie „pentru valoarea lui intrinsecă", fie ca mijloc pentru ceva dorit în ultimă instanţă. Problema adecvării mijloacelor la un scop dat poate fi, neîndoielnic, abordată ştiinţific. În măsura în care izbutim să determinăm (în limitele cunoştinţelor pe care le avem) care mijloace sînt potrivite pentru atingerea unui scop propus şi care nu, vom putea să estimăm şansele de a atinge un anumit scop prin mijloacele disponibile şi astfel, în mod indirect, să criticăm, pe temeiul situaţiei istorice respective, însuşi scopul propus ca fiind raţional sau neraţional din punct de vedere practic, ţinînd cont de condiţiile existente. Putem, de asemenea, cînd ne apare posibilă atingerea unui scop propus, să determinăm — fireşte, tot în limitele cunoştinţelor de care dispunem — consecinţele pe care le-ar avea, pe lîngă eventuala atingere a scopului propus, aplicarea mijloacelor respective, dată fiind interdependenţa dintre toate cîte se întîmplă. În felul acesta oferim celui ce acţionează posibilitatea de a cîntări şi compara consecinţele urmărite şi pe cele neurmărite ale acţiunii sale, obţinînd implicit răspunsul la întrebarea: care este „costul" atingerii scopului dorit în termenii prejudiciilor predictibile aduse astfel altor valori. Cum în marea majoritate a cazurilor fiecare scop urmărit are sau poate să aibă, în acest sens, un anumit „cost", deliberarea persoanelor care acţionează cu simţul răspunderii nu poate să evite de a cîntări scopul şi consecinţele acţiunii pe care realizarea lui o reclamă. Una din cele mai

Retipărit după Max Weber, *The Methodology of the Social Sciences*, tradus şi îngrijit de Edward A. Shilz şi Henry A. Finch, Free Press, Glencoe Ill., 1949.

importante funcţii ale *criticii tehnice*, despre care am vorbit pînă acum, este de a face posibilă această analiză. Trecerea de la această estimare la decizie nu poate cădea însă în sarcina ştiinţei, ci a individului care urmăreşte respectivul scop: acesta cîntăreşte şi alege, după conştiinţa sa şi după concepţia sa despre lume, între valorile care sînt în joc. Ştiinţa îl poate ajuta să înţeleagă că orice acţiune — şi, fireşte, după împrejurări, orice inacţiune — înseamnă prin consecinţele ei o opţiune în favoarea anumitor valori şi implicit — lucru la care astăzi lumea preferă să închidă ochii — în defavoarea altora. El este cel ce trebuie să efectueze actul alegerii.

Ştiinţa socială pe care vrem s-o practicăm este *o ştiinţă a realului* (Wirklichkeitswissenschaft).* Ceea ce urmărim este să înţelegem în unicitatea ei caracteristică realitatea vieţii care ne înconjoară şi în care sîntem plasaţi — pe de o parte, interdependenţa şi semnificaţia culturală a evenimentelor individuale din ea, iar pe de alta temeiurile pentru care din punct de vedere istoric ea se prezintă aşa şi nu altfel. Or, de îndată ce încercăm să reflectăm asupra modului în care viaţa ne apare nemijlocit în situaţii concrete, ea ne oferă o multitudine nesfîrşită de evenimente „din noi“ şi „din afara noastră“, care apar şi dispar în simultaneitate şi succesiune. Această nesfîrşită diversitate se menţine din plin chiar şi atunci cînd ne concentrăm asupra unui singur „obiect“, bunăoară a unui act concret de schimb — dacă încercăm în mod serios să dăm o descriere exhaustivă a tuturor *componentelor* sale individuale, pentru a nu mai vorbi de explicarea lui cauzală. De aceea, orice cunoaştere raţională a realităţii infinite de către spiritul uman finit se sprijină pe supoziţia tacită că de fiecare dată numai o porţiune din această realitate formează obiectul investigaţiei ştiinţifice, că numai ea este „esenţială“ în sensul de a „merita să fie cunoscută“. Dar după ce principii este selectată această porţiune? S-a crezut adesea că şi în ştiinţele culturii criteriului decisiv ar fi, în ultimă istanţă, recurenţa „regulată“ a anumitor legături cauzale. Ceea ce cuprind „legile“ pe care izbutim să le sesizăm în curgerea nesfîrşit de diversă a evenimentelor reprezintă, potrivit acestei concepţii, „esenţialul“ din ele: de îndată ce am recunoscut caracterul „legic“ al unei legături cauzale, adică de îndată ce am arătat printr-o cuprinzătoare inducţie istorică valabilitatea ei universală sau am ajuns s-o considerăm ca pe un dat intuitiv nemijlocit al experienţei noastre, formulei astfel descoperite i se va subsuma un mare număr de cazuri similare. Acele elemente din evenimentul individual rămase de o parte în urma selectării elementelor ce se subsumează „legii“ sînt considerate fie un reziduu încă neprelucrat ştiinţific, reziduu ce urmează a fi integrat şi el pe măsura completării sistemului de „legi“, fie ca ceva „accidental“ şi ca atare neimportant din punct de vedere ştiinţific tocmai *pentru că* nu e „subsumabil legii“, deci nu aparţine „tipului“ evenimentelor, putînd face doar obiectul unei „curiozităţi gratuite“. Drept urmare, întîlnim mereu, chiar şi la reprezentanţi ai şcolii istorice, credinţa că idealul spre care tind şi vor trebui să tindă şi în viitorul îndepărtat toate ştiinţele, inclusiv cele ale culturii, este un sistem de propoziţii din care realitatea să poată fi „dedusă“. După cum se ştie, un exponent de frunte al

* În traducerea engleză, *Wirklichkeitswissenschaft* este redat prin „empirical science of concrete reality“ (ştiinţa empirică a realităţii concrete). (*N. t.*)

ştiinţelor naturii a socotit potrivit să descrie ţelul ideal (cu neputinţă de atins în fapt) al unei atare abordări a realităţii culturale drept o cunoaştere de tip „astronomic" a faptelor de viaţă.

* * *

Noi am numit „ştiinţe ale culturii" acele discipline care îşi propun să cunoască fenomenele vieţii din unghiul semnificaţiei lor culturale. *Semnificaţia* unei configuraţii de fenomene culturale şi temeiul acestei semnificaţii nu pot fi însă derivate şi făcute inteligibile printr-un sistem de legi analitice (*Gesetzbegriffen*), oricît de complet, deoarece ea presupune raportarea evenimentelor culturale la *valori* (*Wertideen*). Conceptul de cultură este un *concept valoric*. Realitatea empirică este pentru noi „cultură" atunci cînd şi în măsura în care o raportăm la valori; ea cuprinde acele şi numai acele componente ale realităţii care printr-o asemenea raportare devin *semnificative* pentru noi. Doar o mică parte a realităţii individuale este colorată de intresele noastre condiţionate de acele valori; numai ea posedă semnificaţie pentru noi, şi aceasta pentru că dezvăluie relaţii care sînt pentru noi *importante* în virtutea legăturii lor cu valorile. Numai dacă şi în măsura în care lucrurile stau aşa, considerăm că respectiva parte din realitate merită a fi cunoscută în individualitatea ei. *Ce* anume are semnificaţia pentru noi, nu se poate afla, fireşte, printr-o investigare „lipsită de presupoziţii" a datelor empirice; dimpotrivă, sesizarea acestei semnificaţii este cea care face ca ceva să devină *obiect* de investigaţie. Fireşte că lucrurile socotite semnificative nu coincid, ca atare, cu cele la care se referă legile, şi coincidenţa e cu atît mai improbabilă, cu cît o lege e mai generală. Pentru că semnificaţia specifică pe care o componentă a realităţii o are pentru noi *nu* rezidă, bineînţeles, în acele relaţii ale sale ce se regăsesc şi la multe alte componente.

* * *

Ce decurge din toate acestea?

Nu decurge, fireşte, că în domeniul ştiinţelor culturii n-ar avea nici o îndreptăţire ştiinţifică cunoaşterea *aspectelor generale*, construirea de concepte abstracte, cunoaşterea regularităţilor şi încercarea de a formula corelaţii „*legice*". Dimpotrivă, dacă la istorici cunoaşterea cauzală constă în a atribui anumite efecte concrete unor cauze concrete, atribuirea *validă* a unui efect individual oarecare ar fi în genere imposibilă fără aplicarea unei cunoştinţe „nomologice", adică privitoare la conexiuni cauzale uniforme. Se întîmplă uneori să nu putem şti dacă, într-un caz concret, o anume componentă individuală a unei conexiuni este cauzal relevantă pentru un efect căruia i se caută o explicaţie cauzală, decît estimînd efectele pe care le aşteptăm *în general* de la ea şi de la celelalte componente ale aceluiaşi complex ce sînt avute în vedere pentru acea explicaţie; adică stabilind care sînt efectele „*adecvate*" ale respectivelor elemente cauzale. În ce măsură istoricul (în sensul cel mai larg al cuvîntului) poate realiza în mod rezonabil această atribuire cu ajutorul imaginaţiei sale nutrite din experienţa vieţii şi exersate metodic şi în ce măsură trebuie să apeleze la ajutorul unor ştiinţe speciale apte să i-o înlesnească, depinde de la caz la caz. Peste tot însă, şi deci şi în sfera proceselor economice complicate, *siguranţa* cu care se face această atribuire este cu atît mai

mare, cu cît este mai sigură şi mai cuprinzătoare cunoaşterea noastră generală. Valabilitatea acestei constatări nu este cu nimic ştirbită de faptul că aici este vorba întotdeauna, chiar şi în cazul tuturor aşa-numitelor „legi economice" fără excepţie, nu de „legi" în sensul îngust din ştiinţele exacte ale naturii, ci de conexiuni cauzale *adecvate* exprimate în reguli, de o aplicare, pe care aici nu o vom analiza mai îndeaproape, a categoriei de „posibilitate obiectivă". Stabilirea unor asemenea regularităţi nu este *scopul*, ci un *mijloc* al cunoaşterii, iar dacă o regularitate cauzală degajată din experienţa comună trebuie sau nu să fie formulată ca „lege" este o chestiune de oportunitate, care se cere rezolvată ca atare de la caz la caz. Pentru ştiinţele exacte ale naturii „legile" sînt cu atît mai importante şi mai valoroase, cu cît sînt mai *universale*, pe cînd pentru cunoaşterea fenomenelor istorice în concreteţea lor, legile cele mai universale, fiind cele mai goale de conţinut, sînt de regulă şi cele mai puţin valoroase. Într-adevăr, cu cît este mai cuprinzătoare valabilitatea — sfera— unei noţiuni generale, cu atît ne îndepărtează ea mai mult de bogăţia realităţii, pentru că spre a putea să cuprindă elementul comun al cît mai multor fenomene cu putinţă, ea trebuie să fie cît mai abstractă, deci să aibă conţinutul cît mai *sărac*. În ştiinţele culturii cunoaşterea generalului nu este niciodată valoroasă prin ea însăşi.

Din cele spuse pînă aici urmează că este lipsită de sens o tratare „obiectivă" a evenimentelor culturale, axată pe ideea că scopul travaliului ştiinţific constă în reducerea materialului empiric la „legi". Este lipsită de sens nu pentru că, după cum se afirmă adesea, fenomenele culturale sau spirituale ar fi în mod „obiectiv" mai puţin guvernate de legi. Motivele sînt altele. Întîi, cunoaşterea legilor sociale nu este cunoaştere a realităţii sociale, ci doar unul din mijloacele auxiliare pe care gîndirea noastră le foloseşte în acest scop. Iar în al doilea rînd, cunoaşterea evenimentelor *culturale* nu este de conceput decît pe baza *semnificaţiei* pe care realitatea întotdeauna individual configurată a vieţii o are pentru noi sub anumite raporturi *individuale* concrete. În *ce* sens şi sub *ce* raporturi anume, nu ne dezvăluie vreo lege, ci se decide în conformitate cu *ideile-valori* prin prisma cărora privim „cultura" în fiecare caz individual. „Cultura" este un decupaj finit din infinitatea fără sens a lumii, decupaj căruia i se conferă sens şi semnificaţie din punct de vedere *uman*. Ea se înfăţişează astfel pentru om chiar şi atunci cînd el se împotriveşte unei culturi *concrete* ca unui duşman de moarte şi caută „să se întoarcă la natură". Chiar şi atunci el poate ajunge la un asemenea punct de vedere doar *raportînd* respectiva cultură concretă la valorile lui şi găsind-o „prea puţin consistentă". La acest fapt *pur logic-formal* ne gîndim atunci cînd vorbim aici de ancorarea logic necesară a tuturor indivizilor istorici în „idei-valori". Presupoziţia transcendentală a oricărei *ştiinţe a culturii* nu constă nicidecum în faptul că socotim *valoroasă* o cultură determinată sau o „cultură" în genere, ci în faptul că noi sîntem *fiinţe culturale*, înzestrate cu capacitatea şi voinţa de a adopta în mod conştient o *atitudine* faţă de lume şi de a-i conferi acesteia un sens. Oricare ar fi acest sens, el ne va face să *judecăm* prin prisma lui anumite fenomene ale convieţuirii umane şi să ne raportăm la ele ca la nişte fenomene ce posedă semnificaţie (pozitivă sau negativă). Oricare ar fi conţinutul acestei raportări, fenomenele respective au pentru noi o *semni-*

ficaţie culturală, semnificaţie pe care se bazează în exclusivitate interesul lor ştiinţific. Aşadar, cînd vorbim aici, conformîndu-ne uzanţei logicienilor moderni, de condiţionarea cunoaşterii culturale de către ideile-*valori*, o facem în speranţa că nu vom fi obiectul unor asemenea răstălmăciri grosolane cum este opinia că doar fenomenelor *valoroase* li se atribuie semnificaţie culturală. Prostituţia este fenomen *cultural* la fel ca şi religia sau banii; toate trei sînt fenomene culturale pentru că şi *numai* pentru că şi *numai* în măsura în care existenţa lor şi forma pe care *istoriceşte* o îmbracă ating în mod direct sau indirect *interesele* noastre culturale, stîrnesc dorinţa noastră de cunoaştere şi o orientează spre aspecte derivate din ideile-valori, care conferă *semnificaţie* pentru noi fragmentului de realitate gîndit în conceptele respective.

Orice cunoaştere a realităţii culturale este, după cum se vede, întotdeauna cunoaştere din *puncte de vedere particulare*. Atunci cînd cerem istoricului sau cercetătorului social, ca pe o presupoziţie elementară, să poată deosebi între important şi neimportant şi să aibă pentru această deosebire „punctul de vedere" necesar, ceea ce îi pretindem, de fapt, este să ştie cum să raporteze — în mod conştient sau inconştient — procesele din realitate la „valori culturale" universale şi să scoată apoi în evidenţă acele conexiuni care sînt semnificative pentru noi. Dacă auzim mereu repetată părerea că aceste puncte de vedere ar putea fi degajate „din materialul faptic însuşi", aceasta se datorează autoamăgirii naive a specialistului, care nu-şi dă seama că datorită unor idei evaluative, prin prisma cărora a abordat în mod inconştient materialul respectiv, a selectat dintr-o infinitate absolută o mică porţiune de care studiul său urmează să *se ocupe* în exclusivitate. În această selecţie, prezentă totdeauna şi peste tot, în mod conştient sau inconştient, a unor „aspecte" *individuale* speciale ale evenimentului, acţionează şi acel element al muncii de cercetare ştiinţifică a culturii ce stă la baza afirmaţiei des auzite că factorul „personal" al unei lucrări ştiinţifice este cel ce îi dă cu adevărat valoare; că în orice operă care merită să existe trebuie să se exprime „o personalitate". Se poate spune cu certitudine că fără ideile evaluative ale cercetătorului n-ar exista nici un principiu de selecţie a materialului şi nici o cunoaştere a realităţii individuale. Şi întocmai cum fără credinţa cercetătorului în *semnificaţia* unor fapte culturale particulare ar fi lipsită de sens orice străduinţă de cunoaştere a realităţii individuale, orientarea credinţelor sale personale, modul cum se refractă valorile în oglinda sufletului său imprimă direcţia străduinţelor sale. Iar valorile la care geniul ştiinţific raportează obiectele cercetării sale pot să determine „concepţia" unei epoci întregi, adică să decidă nu numai ce este considerat drept „valoros", ci şi ceea ce e considerat plin de semnificaţie sau dimpotrivă nesemnificativ, drept „important" sau „neimportant" în fenomene.

Prin urmare, cunoaşterea ştiinţifică a culturii în sensul precizat aici este legată de presupoziţii „subiective", în măsura în care se preocupă doar de acele componente ale realităţii care stau într-o relaţie, oricît de indirectă, cu fenomene cărora le atribuim o *semnificaţie* culturală. Ea este, cu toate acestea, o cunoaştere pur *cauzală* în exact acelaşi sens ca şi cunoaşterea unor fenomene naturale individuale semnificative care au un caracter calitativ. Printre multele confuzii pe care le-a produs extinderea gîndirii formal-juridice în

sfera ştiinţelor culturii se numără de curînd şi încercarea de a „respinge" principial „concepţia materialistă despre istorie" printr-o serie de raţionamente ingenioase dar sofistice, prin care se susţine că de vreme ce întreaga viaţă economică se desfăşoară în mod necesar în *forme reglementate* juridic sau convenţional, orice „dezvoltare" economică îmbracă cu necesitate forma aspiraţiei spre crearea de noi forme *juridice* şi ca atare poate fi înţeleasă doar prin prisma unor maxime *morale*, deosebindu-se *prin aceasta* esenţial de orice dezvoltare „naturală". Cunoaşterea dezvoltării economice este considerată, de aceea, ca avînd un caracter „teleologic". Lăsînd de o parte aici semnificaţia neunivocă pe care o are în ştiinţele sociale conceptul de „dezvoltare", ca şi calificativul de „teleologic" care e la fel de ambiguu din punct de vedere logic, vom spune doar că, în orice caz, această cunoaştere nu este obligatoriu „teleologică" în sensul presupus de acest punct de vedere. Semnificaţia culturală a *raporturilor* juridice reglementate normativ, iar odată cu aceasta şi semnificaţia normelor înseşi, se poate schimba radical chiar dacă normele juridice în vigoare rămîn din punct de vedere formal identice. Astfel, dacă am fi dispuşi să ne pierdem pentru o clipă în fantazări despre viitor, am putea teoretic să ne închipuim înfăptuită o „socializare a mijloacelor de producţie" fără să fi avut loc vreo „aspiraţie" conştientă spre acest rezultat şi fără să fi fost eliminat sau adăugat nici un singur paragraf legislaţiei noastre. Frecvenţa statistică a unor raporturi reglementate juridic s-ar schimba, fireşte, în mod radical, în cazul multora ar scădea la zero, o bună parte a normelor juridice ar deveni *practic* lipsite de sens, întreaga lor semnificaţie culturală s-ar schimba, pînă la nerecunoaştere. De aceea, teoria „materialistă" a istoriei poate pe drept cuvînt să nu ia în seamă disputele *de lege ferenda*, dat fiind că teza ei centrală este tocmai schimbarea inevitabilă a *semnificaţiei* instituţiilor juridice. Cel căruia travaliul modest de înţelegere cauzală a realităţii istorice i se pare de importanţă secundară n-are decît să-l evite, acest travaliu însă nu poate fi înlocuit prin vreo „teleologie". Din punctul *nostru* de vedere, „scopul" este reprezentarea unui *efect*, care (reprezentare) devine *cauza* unei acţiuni; cum noi luăm în considerare orice cauză care produce sau poate să producă un efect *semnificativ*, o vom lua în considerare şi pe aceasta. Semnificaţia ei specifică ţine doar de faptul că noi nu doar *constatăm* acţiunea umană, ci totodată putem şi dorim s-o *înţelegem*.

Ideile-valori sînt, fără doar şi poate, „subiective". Între interesul „istoric" pentru o cronică de familie şi interesul pentru dezvoltarea celor mai mari fenomene culturale imaginabile, care au fost şi sînt comune unei naţiuni sau întregii omeniri în decursul unor perioade lungi, există o scară infinită de „semnificaţii" ale cărei trepte sînt dispuse pentru fiecare dintre noi într-o ordine diferită. Totodată ele variază istoric şi în funcţie de caracterul culturii şi al ideilor ce-i stăpînesc pe oameni. De aici, bineînţeles, *nu* decurge că cercetarea ştiinţifică a culturii n-ar putea să aibă decît rezultate subiective în sensul că pentru unii ar fi *valabile*, iar pentru alţii nu. Variabil este doar gradul în care ele *interesează* pe unii, iar pe alţii nu. Cu alte cuvinte, ideile-valori ale cercetătorului şi ale epocii sale determină obiectul cercetării şi amploarea sau profunzimea pătrunderii ei în infinitatea conexiunilor cauzale.

În *metoda* de cercetare, „punctul de vedere“ călăuzitor este — după cum vom vedea şi în continuare — determinant pentru construcţia instrumentelor conceptuale folosite de cercetător; în modul de a le aplica, însă, el trebuie să se supună, evident, aici ca şi în orice alt domeniu, normelor gîndirii noastre. Căci adevărul ştiinţific nu e decît ceea ce este valabil pentru toţi cei care urmăresc adevărul.

Un lucru însă decurge, şi anume lipsa de noimă a ideii, ce-i stăpîneşte chiar şi pe istoricii domeniului noastru, că scopul — în prezent, ce-i drept, încă irealizabil — al ştiinţelor culturii ar consta în edificarea unui sistem de noţiuni în care realitatea să fie cuprinsă într-o clasificare într-un anumit sens *definitivă* şi din care apoi să poată fi dedusă. Torentul evenimentelor nemăsurabile se rostogoleşte neîncetat spre eternitate. Problemele culturale ce-i pun în mişcare pe oameni se prezintă mereu în noi forme şi culori şi astfel rămîn mereu fluide graniţele acelui sector din fluxul infinit de evenimente concrete care dobîndeşte sens şi semnificaţie pentru noi, devenind un „individ istoric“. Se schimbă raporturile logice sub care el este privit şi analizat ştiinţific. Punctele de plecare ale ştiinţelor culturii rămîn astfel variabile în necuprinsul viitorului cîtă vreme nu survine o osificare chinezească a vieţii spirituale care să-i dezobişnuiască pe oameni de a mai pune noi întrebări fluxului în veci inepuizabil al vieţii. Un sistem al ştiinţelor culturii, fie şi în sensul unei fixări definitive, obiectiv valabile, sistematizatoare a problemelor şi domeniilor de care ele ar urma să se ocupe, ar fi în sine un nonsens: o atare încercare n-ar face decît să producă o colecţie de puncte de vedere multiple, specific particularizate, eterogene şi disparate, în lumina cărora realitatea este pentru noi „cultură“, adică ceva semnificativ prin felul său particular de a fi.

După aceste lungi preliminarii ajungem, în fine, la întrebarea care ne interesează din punct de vedere *metodologic* în discuţia despre „obiectivitatea“ cunoaşterii culturale, întrebarea privind funcţia şi structura logică a *conceptelor* cu care lucrează ştiinţa noastră, ca şi oricare alta. Reformulată cu referire la problema decisivă, întrebarea vizează semnificaţia *teoriei* şi a conceptualizării teoretice (*theoretische Begriffsbildung*) în cunoaşterea realităţii culturale.

După cum am văzut, economia politică, cel puţin în ce priveşte punctul central al analizelor sale, a fost la început o „tehnică“, în sensul că privea fenomenele realităţii dintr-un punct de vedere cel puţin în aparenţă univoc şi statornic practic: cel al sporirii „bogăţiei“ cetăţenilor. Pe de altă parte, încă de la începuturile sale, ea nu a fost *numai* o „tehnică“, deoarece era integrată în marea schemă a filozofiei dreptului natural şi a viziunii raţionaliste despre lume a secolului al XVIII-lea. Dar specificul acestei concepţii despre lume, cu credinţa ei optimistă în posibilitatea raţionalizării teoretice şi practice a realităţii, a avut o consecinţă importantă în măsura în care *a îngreunat* descoperirea caracterului *problematic* al acestui punct de vedere, pe care l-a adoptat ca pe ceva de la sine înţeles. Abordarea raţională a realităţii sociale, născută în strînsă legătură cu dezvoltarea modernă a ştiinţelor naturii, a rămas, prin întreaga ei metodă de abordare, înrudită cu acestea. Or, în ştiinţele

naturii, punctul de vedere practic al utilităţii tehnice imediate a fost de la bun început legat de speranţa, moştenită din antichitate şi dezvoltată ulterior, de a ajunge, pe calea abstracţiei generalizatoare şi a conexiunilor legice desprinse prin analiza materialului empiric, la o cunoaştere pur „obiectivă", adică degrevată de orice valori şi totodată pe deplin raţională, eliberată de orice fel de „contingenţe" individuale; la o cunoaştere monistă a ansamblului realităţii, care să se înfăţişeze ca un sistem *conceptual* cu *valabilitate* metafizică şi avînd *o formă* matematică. Ştiinţele naturii care erau ataşate unor puncte de vedere evaluative, cum era cazul cu medicina clinică şi într-o măsură şi mai mare cu ceea ce în mod curent se cheamă „tehnologie", au devenit „arte" pur practice. Valorile cărora ele trebuiau să le slujească — sănătatea pacienţilor, perfecţionarea tehnică a unui proces de producţie concret etc. — erau deocamdată fixate pentru fiecare din ele. Mijloacele de care puteau să se servească nu puteau să constea decît în aplicarea legilor formulate de ştiinţele teoretice. Orice progres teoretic în formularea acestor legi era sau putea să fie şi un progres al disciplinelor practice. Scopul fiind fixat, reducerea progresivă a problemelor practice particulare (cum ar fi un caz de boală, o problemă tehnică etc.) la cazuri speciale ale unei legi general valabile, aşadar extinderea cunoaşterii teoretice, era legată şi identică cu lărgirea posibilităţilor tehnic-practice. Cînd apoi biologia modernă a subsumat şi acele componente ale realităţii care ne interesau *istoric*, adică prin înfăţişarea concretă pe care o dobîndiseră, unui principiu de evoluţie general valabil, care cel puţin în aparenţă — dar nu şi în fapt — izbutea să ordoneze tot ce era esenţial în obiect într-o schemă de legi general valabile, aceasta părea să anunţe sfîrşitul punctelor de vedere evaluative în toate ştiinţele. Căci de vreme ce aşa-numitul eveniment istoric era o parte a realităţii totale, iar principiul cauzalităţii, considerat a fi presupoziţia oricărei munci ştiinţifice, părea să reclame descompunerea tuturor evenimentelor în „legi" general valabile, şi avînd în vedere succesul covîrşitor al ştiinţelor naturii, care luaseră în serios această idee, părea de neconceput vreun alt sens al muncii ştiinţifice, diferit de descompunerea *legilor* ce guvernează evenimentele. Numai aspectele „legice" ale fenomenelor puteau fi esenţiale din punct de vedere ştiinţific, iar evenimentele „individuale" puteau fi luate în considerare numai ca „tipuri", ca reprezentanţi ilustrativi ai unor legi; preocuparea pentru astfel de evenimente de dragul lor înşile părea să nu aibă un caracter „ştiinţific".

Este imposibil să urmărim aici puternicele repercusiuni ale acestei mentalităţi naturalist-moniste asupra disciplinelor economice. Atunci cînd critica socialistă şi munca istoricilor au început să modifice punctele de vedere evaluative iniţiale, puternica dezvoltare a cercetării biologice, pe de o parte, iar pe de alta influenţa panlogismului hegelian au împiedicat economia politică să ajungă la o înţelegere clară şi deplină a raportului dintre concept şi realitate. Rezultatul, în măsura în care ne interesează aici, este că în pofida puternicei stavile pe care filozofia idealistă germană începînd cu Fichte, realizările şcolii de drept istorice germane şi munca şcolii istorice de economie politică germane au ridicat-o în faţa pătrunderii dogmelor natura-

liste, cu toate acestea iar în parte şi ca urmare a acestei munci, punctul de vedere naturalist în anumite probleme decisive n-a fost încă depăşit. Printre aceste probleme se numără îndeosebi aceea, încă neelucidată, a raportului dintre cercetarea „teoretică“ şi cea istorică în cadrul disciplinei noastre.

Există şi astăzi o ruptură ce pare de nedepăşit între metoda „abstract“-teoretică şi cercetarea empiric-istorică. Ea învederează limpede imposibilitatea metodologică de a substitui formularea de „legi“ cunoaşterii istorice a realităţii sau, dimpotrivă, de a obţine „legi“ în sensul riguros al cuvîntului prin simpla alăturare a unor observaţii istorice. Pentru a ajunge la astfel de legi — căci spre aceasta consideră ei că trebuie să tindă ştiinţa ca spre ţelul ei suprem — exponenţii metodei abstract-teoretice pornesc de la considerentul că noi posedăm totdeauna o experienţă directă a structurii acţiunilor umane în realitatea ei intimă, astfel încît — după părerea lor — avem posibilitatea de a face direct inteligibilă, cu o evidenţă axiomatică, desfăşurarea lor şi de a degaja astfel „legile“ lor. Unica formă exactă de cunoaştere, formularea de legi *evidente* nemijlocit intuitive, este considerată însă a fi în acelaşi timp singura care permite să tragem concluzii despre evenimente ce nu sînt observate direct, astfel încît, cel puţin pentru fenomenele fundamentale ale vieţii economice, edificarea unui sistem de propoziţii abstracte şi „ca atare — pur formale, prin analogie cu cele din ştiinţele exacte ale naturii, ar fi singurul mijloc de stăpînire intelectuală a complexei realităţi sociale. În ciuda delimitării metodologice de principiu dintre cunoaşterea prin legi şi cunoaşterea istorică, delimitare sancţionată drept *prima* şi *unica* de către creatorul teoriei, el pretinde acum pentru propoziţiile teoriei abstracte *valabilitate* empirică în sensul ca realitatea să fie *deductibilă* din „legi“. E drept că nu se are astfel în vedere valabilitatea empirică a propoziţiilor economice abstracte ca atare, ci în sensul că, după ce vor fi fost construite teorii „exacte“ corespunzătoare cu privire la toţi ceilalţi factori relevanţi, toate aceste teorii abstracte laolaltă vor trebui să cuprindă adevărata realitate a obiectului studiat, adică ceea ce merită cunoscut din realitate. Conform acestei viziuni, teoria economică exactă stabileşte acţiunea *unui* motiv psihic, alte teorii au sarcina de a prezenta în mod similar toate celelalte motive în propoziţii cu valabilitate ipotetică. Drept care, cu privire la rezultatul muncii teoretice, la teoriile abstracte despre preţ, dobîndă, rentă etc., s-a formulat uneori pretenţia fantezistă că, analog, chipurile, cu propoziţiile fizice, ele ar putea fi utilizate pentru *deducerea* din premise reale date a unor rezultate *cantitativ determinate*, deci a unor legi în sensul cel mai riguros, valabile pentru realitatea vieţii, deoarece, presupunînd date scopurile, comportamentul oamenilor în privinţa mijloacelor ar fi univoc „determinat“. S-a pierdut din vedere faptul că pentru a se obţine un asemenea rezultat chiar şi într-un caz oricît de simplu, trebuie presupusă ca fiind „dată“ şi cunoscută *totalitatea* realităţii istorice existente, cu toate conexiunile cauzale din ea, şi că dacă *o asemenea* cunoaştere ar fi accesibilă unui intelect finit, teoria abstractă n-ar mai avea nici o valoare cognitivă. Prejudecata naturalistă că fiecare concept din ştiinţele culturii trebuie să fie similar celor din ştiinţele exacte ale naturii a dus, în consecinţă, la o înţelegere greşită a acestei construcţii teoretice (*theo-*

retische Gedankengebilde). S-a crezut că este vorba de a izola din punct de vedere psihologic un „impuls" specific, impulsul achizitiv, ce ar sălăşlui în oameni, sau de a urmări izolat o maximă specifică a comportamentului uman, aşa-numitul principiu economic. Teoria abstractă voia să se poată sprijini pe *axiome* psihologice, ceea ce i-a făcut pe istorici să apeleze la o psihologie *empirică* pentru a dovedi nevalabilitatea axiomelor respective şi a putea să derive psihologic desfăşurarea proceselor economice. Nu vrem să ne angajăm aici într-o critică detaliată a credinţei în semnificaţia pe care ar urma s-o aibă în viitor o ştiinţă sistematică — ce abia ar urma să fie creată — a „psihologiei sociale" ca fundament al ştiinţelor culturii, în particular al economiei politice (*Sozialökonomik*). Tocmai încercările, unele strălucite, făcute pînă acum, de interpretare psihologică a fenomenelor economice, arată în orice caz că *nu* trebuie mers de la analiza calităţilor psihologice ale oamenilor la analiza instituţiilor sociale, ci că dimpotrivă, elucidarea premiselor şi efectelor psihologice ale instituţiilor *presupune* o cunoaştere precisă a acestora din urmă şi analiza ştiinţifică a structurilor lor. Analiza psihologică poate contribui atunci la o adîncire, extrem de valoroasă în fiecare caz concret, a cunoaşterii *condiţionării* lor cultural-istorice şi a *semnificaţiei* lor culturale. Ceea ce ne interesează în comportamentul psihic al omului situat într-un anumit context social este în fiecare caz ceva specific, particularizat în funcţie de semnificaţia culturală a contextului în cauză. Este vorba de motive şi influenţe psihice extrem de eterogene şi concret angrenate între ele. Cercetarea socio-psihologică urmăreşte decelarea unor tipuri *individuale* foarte disparate de elemente culturale, capabile să ne ajute în înţelegerea noastră empirică. Printr-o asemenea cercetare, pornind de la cunoaşterea instituţiilor individuale, putem învăţa *să înţelegem* într-o măsură crescîndă condiţionarea şi semnificaţia culturală a acestora, fără a dori însă să deducem instituţiile din legi psihologice sau să le *explicăm* prin fenomene psihologice elementare.

Ampla polemică privitoare la justificarea psihologică a propoziţiilor teoretice abstracte, la sfera de acţiune a „impulsului achizitiv", a „principiului economic" etc. s-a dovedit prea puţin rodnică.

În cazul propoziţiilor teoriei abstracte este vorba numai în aparenţă de „deducţii" din motive psihologice fundamentale; în realitate este vorba de un caz special al unei forme de conceptualizare care este proprie şi pînă la un punct indispensabilă ştiinţelor culturii. Merită să o caracterizam aici ceva mai adîncit, abordînd astfel mai direct problema de principiu privind semnificaţia teoriei în ştiinţele sociale. Nu interesează, în acest context, dacă construcţiile teoretice pe care le cităm sau la care facem aluzie în chip de ilustrări corespund ca atare scopurilor pe care erau menite să le servească, aşadar dacă sînt sau nu adecvate în fapt. Problema de a şti în ce măsură, de pildă, actuala „teorie abstractă" mai trebuie elaborată este, în cele din urmă, şi o problemă de economie a muncii ştiinţifice, care are însă şi alte dimensiuni. Chiar şi „teoria utilităţii marginale" se supune „legii utilităţii marginale".

În teoria economică abstractă avem un exemplu al acelor sinteze care sînt numite „idei" ale fenomenelor istorice. Ea ne oferă o imagine ideală a proce-

selor ce au loc pe piaţa de mărfuri în condiţiile unei organizări sociale bazate pe economia de schimb, liberă concurenţă şi comportament riguros raţional. Acest construct mental reuneşte anumite relaţii şi procese din viaţa istorică într-un sistem coerent (*widerspruchsloser Kosmos*) de interconexiuni ideale (*gedachte Zusammenhänge*). Din punctul de vedere al conţinutului, această construcţie are caracterul unei *utopii* obţinute prin potenţarea *mentală* a anumitor elemente ale realităţii. Raportul dintre ea şi datele empirice constă doar în faptul că acolo unde descoperim sau bănuim prezente, într-o anumită măsură, în realitate conexiuni de felul celor formulate în construcţia teoretică abstractă, aşadar procese ce depind de „piaţă", putem să *elucidăm* pragmatic şi să facem inteligibil *specificul* acestor conexiuni cu referire la un *tip ideal*. Această procedură s-ar putea să fie într-adevăr indispensabilă atît pentru scopuri euristice, cît şi pentru scopuri descriptive. În contextul *cercetării*, conceptul ideal-tipic ne disciplinează judecata: el nu *este* o „ipoteză", dar ne orientează în formularea de ipoteze. El nu este o *descriere* (*Darstellung*) a realităţii, dar caută să ofere acestei descrieri mijloace de expresie univoce. El este, deci, „ideea" societăţii moderne *istoriceşte* date bazate pe o economie de schimb, idee dezvoltată pentru noi după exact aceleaşi principii logice după care a fost construită, de exemplu, şi ideea de „economie orăşenească" medievală ca noţiune „genetică". Procedînd aşa, construim conceptul de „economie orăşenească" nu ca pe o medie a unor structuri economice efectiv întîlnite în toate oraşele observate, ci tot ca un *tip ideal*. La acesta se ajunge printr-o *potenţare* unilaterală a *unui* punct de vedere sau *a altuia* şi prin reunirea unei mulţimi de fenomene *individuale* difuze şi discrete, prezente uneori mai mult, alteori mai puţin iar alteori deloc, asamblate conform acelor puncte de vedere unilateral evidenţiate într-un construct *analitic* (*Gedankenbild*) *unificat*. În puritatea lui conceptuală acest construct analitic nu poate fi regăsit nicăieri în realitatea empirică; el este o *utopie*, iar cercetării istorice îi incumbă să determine în fiecare caz individual cît de bine aproximează el realitatea, în ce măsură, de exemplu, structura economică a unui anumit oraş poate fi caracterizată în sens conceptual drept o „economie orăşenească". Aplicat cu grijă, acest concept oferă serviciile sale specifice cercetării şi căutării de explicaţii. Un alt exemplu de acelaşi fel ni-l oferă „ideea" de „meşteşug", din care putem construi o utopie asamblînd într-un construct ideal coerent anumite trăsături, prezente în mod difuz la meseriaşi din cele mai diferite epoci şi ţări, după ce le-am potenţat în mod unilateral şi le-am raportat la o formulă *ideală* (*Gedankenausdruck*) cuprinsă în acel construct. Putem încerca apoi să conturăm o societate în care toate ramurile activităţii economice şi chiar intelectuale ar fi guvernate de maxime ce ne apar drept aplicări ale aceluiaşi principiu ce caracterizează tipul ideal de „meşteşug". Putem să opunem după aceea acestui tip ideal de meşteşug, ca o antiteză, tipul ideal al unui sistem de producţie capitalist, abstras din anumite trăsături ale marii industrii moderne şi să încercăm să conturăm utopia unei culturi „capitaliste", adică dominate doar de interesele de valorificare a capitalurilor private. Acest demers ar potenţa anumite trăsături difuze ale culturii materiale şi spirituale moderne în ceea ce le este specific, asamblîndu-le într-un construct ideal coerent din punctul

nostru de vedere. Aceasta ar fi, deci, o încercare de conturare a „*ideii*" *de cultură capitalistă*; nu ne interesează aici dacă şi în ce mod o asemenea tentativă ar putea fi dusă la bun sfîrşit. Este posibilă sau mai degrabă trebuie considerată sigură elaborarea a mai multe, ba chiar a foarte numeroase utopii de acest fel, dintre care *nici una* să nu semene cu celelalte şi nici una să nu poată fi regăsită ca o ordine existentă în fapt în realitatea empirică, dar *fiecare* să pretindă că reprezintă „ideea" de cultură capitalistă. *Fiecare* din ele *poate* emite această pretenţie în măsura în care a luat din realitate anumite trăsături, *semnificative prin ceea ce le este propriu,* ale culturii noastre, asamblîndu-le într-un construct ideal unitar. Pentru că acele fenomene care ne interesează ca fenomene culturale îşi trag acest interes — „semnificaţia culturală" pe care o au pentru noi — din ideile evaluative foarte diferite la care noi le putem raporta. Întrucît „punctele de vedere" din care ele pot deveni semnificative pentru noi sînt foarte diverse, criteriile aplicate în selectarea elementelor ce urmează a fi asamblate într-un tip ideal al unei anumite culturi pot fi şi ele extrem de diverse.

CAPITOLUL 4

Natura şi însemnătatea ştiinţei economice

LIONEL ROBBINS

Lionel Robbins (1898–1984) a studiat la University College din Londra şi la London School of Economics. A predat la London School of Economics, New College, Oxford şi la Universitatea din Londra. Autor a numeroase cărţi de economie politică şi de politică economică, Robbins a primit, în 1959, titlul de pair pe viaţă. Cartea sa *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science* (*Eseu despre natura şi importanţa ştiinţei economice*), din care publicăm aici extrase, a fost imediat recunoscută drept o lucrare clasică şi a exercitat o mare influenţă.

Capitolul I
Obiectul ştiinţelor economice

...

3. Dar atunci, încotro s-o apucăm? Situaţia nu este cîtuşi de puţin disperată. Examinarea critică a definiţiei „materialiste" ne-a adus la un punct de unde putem purcede mai departe la formularea unei definiţii care să fie imună la toate aceste obiecţii.

Să ne întoarcem la cazul cel mai simplu în care am constatat că această definiţie este nepotrivită — cazul unui om izolat care îşi împarte timpul între producerea de bunuri materiale şi petrecerea timpului liber. Am văzut adineauri că despre o asemenea împărţire se poate spune pe bună dreptate că are un aspect economic. În ce constă el?

Răspunsul ni-l va oferi formularea exactă a condiţiilor care fac necesară această împărţire. Ele sînt în număr de patru. În primul rînd, omul izolat doreşte atît bunuri, cît şi timp liber. În al doilea rînd, el nu dispune de acestea în cantităţi suficiente pentru a-şi satisface pe deplin ambele trebuinţe. În al treilea rînd, el îşi poate folosi timpul pentru a-şi spori avutul sau îl poate folosi în mai mare măsură ca timp liber. În al patrulea rînd, se poate admite că, în afara cazurilor cu totul excepţionale, el îşi doreşte diferitele bunuri materiale şi diferiţii constituenţi ai timpului liber cu intensitate inegală. Ca atare, este pus să aleagă. Să chibzuiască. Modul de a-şi folosi timpul şi resursele se află în relaţie cu sistemul trebuinţelor sale. El are un aspect economic.

Extrase din *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, ed. a 2-a, Macmillan, Londra, 1935.

Acest exemplu este tipic pentru întregul domeniu al studiilor economice. Din punctul de vedere al economistului, condiţiile existenţei umane prezintă patru caracteristici fundamentale. Scopurile sînt variate. Timpul şi mijloacele pentru atingerea acestor scopuri sînt limitate şi susceptibile de utilizări alternative. Totodată, scopurile au importanţă inegală. Sîntem făpturi sensibile, cu nenumărate dorinţe şi aspiraţii, cu o mulţime de tendinţe instinctive care ne împing fiecare să acţionăm în moduri diferite. Dar timpul în care aceste tendinţe pot să se manifeste este limitat. Lumea externă nu oferă posibilităţi pentru realizarea deplină a tuturor. Viaţa e scurtă. Natura e zgîrcită. Semenii noştri îşi au obiectivele lor. Totuşi putem să ne folosim vieţile pentru a face lucruri diferite, putem să folosim materialele de care dispunem şi serviciile altora pentru atingerea de obiective diferite.

Pluralitatea scopurilor nu prezintă neapărat, *ca atare*, interes pentru economist. Dacă vreau să fac două lucruri şi am din belşug timp şi mijloace pentru a le face, şi n-am nevoie de timp şi mijloace pentru altceva, comportamentul meu nu va îmbrăca nici una din formele ce constituie obiectul ştiinţei economice. Nirvana nu este neapărat o unică beatitudine. Ea este pur şi simplu satisfacerea deplină a *tuturor* trebuinţelor.

Nici simpla limitare a mijloacelor nu este *prin ea însăşi* suficientă pentru a da naştere la fenomene economice. Dacă mijloacele pentru satisfacerea trebuinţelor nu pot căpăta o utilizare alternativă, atunci nu există posibilitatea de a le chivernisi, chiar dacă sînt neîndestulătoare. Mana care a căzut din cer putea să fie neîndestulătoare, dar dacă nu a existat posibilitatea de a o schimba pe altceva sau de a-i amîna folosirea[1], ea n-a format obiectul vreunei activităţi cu aspect economic.

Nici chiar posibilitatea folosirii alternative a unor mijloace neîndestulătoare nu constituie o condiţie suficientă pentru existenţa genului de fenomene pe care îl analizăm. Dacă subiectul economic are două scopuri şi un singur mijloc pentru atingerea lor şi dacă cele două scopuri sînt de importanţă egală, poziţia sa va fi asemănătoare cu cea a asinului din fabulă, paralizat la jumătatea drumului între cele două grămezi de fîn la fel de atrăgătoare.[2]

Atunci însă cînd timpul şi mijloacele pentru atingerea scopurilor sînt limitate *şi* susceptibile de utilizări alternative *şi* scopurile pot fi diferenţiate între ele în ordinea importanţei, comportamentul îmbracă în mod necesar forma alegerii. Orice act care implică folosirea timpului şi a mijloacelor limitate pentru atingerea unui scop implică renunţarea la folosirea lor pentru atingerea altora. El prezintă un aspect economic.[3] Dacă doresc pîine şi doresc de asemenea să dorm, iar în timpul de care dispun nu le pot avea pe amîndouă în cantitatea dorită, atunci o parte din trebuinţele mele de pîine şi de somn rămîn inevitabil nesatisfăcute. Dacă într-o durată de viaţă limitată aş dori să devin deopotrivă filozof şi matematician, dar ritmul meu de acumulare a cunoştinţelor nu-mi permite să le fac integral pe amîndouă, atunci o parte din dorinţa mea de a dobîndi competenţă filozofică sau matematică, ori cîte o parte din amîndouă, trebuie abandonate.

Nu toate mijloacele pentru atingerea scopurilor umane sînt limitate. Există lucruri în lumea exterioară a căror abundenţă relativă este atît de mare

încît folosirea unor unităţi din ele pentru un scop nu implică imposibilitatea de a folosi alte unităţi în alt scop. Aerul pe care-l respirăm este, bunăoară, un astfel de bun „liber". Exceptînd anume circumstanţe cu totul speciale, faptul că avem nevoie de aer nu impune nici un fel de cheltuială de timp sau de resurse. Pierderea unui metru cub de aer nu ne obligă la sacrificarea unor alternative. Unităţile de aer n-au nici o semnificaţie specifică pentru comportamentul nostru. Şi ne-am putea imagina existenţa unor fiinţe vii cu „scopuri" atît de limitate încît toate bunurile de care au nevoie să fie bunuri „libere", adică nici un bun să nu aibă o semnificaţie specifică.

În general, însă, activitatea umană, cu multiplele ei obiective, nu se bucură de această independenţă faţă de timp sau de resursele specifice. Timpul de care dispunem este limitat. Ziua nu are decît douăzeci şi patru de ore. Avem de ales între utilizările diferite pe care i le putem da. Serviciile pe care alţii ni le pun la dispoziţie sînt limitate. Mijloacele materiale pentru atingerea scopurilor sînt şi ele limitate. Am fost alungaţi din paradis. Nu avem viaţă veşnică, nici mijloace nelimitate de satisfacere a trebuinţelor. Ori încotro ne-am îndrepta, dacă alegem un lucru trebuie să renunţăm la altele la care, în împrejurări diferite, nu am fi renunţat. Caracterul limitat al mijloacelor pentru satisfacerea unor scopuri de importanţă variată este o condiţie aproape universală a comportamentului uman.[4]

În aceasta rezidă deci unitatea de obiect a ştiinţei economice — formele pe care le îmbracă comportamentul uman în utilizarea unor mijloace limitate. Exemplele pe care le-am discutat deja concordă perfect cu această concepţie. Atît serviciile bucătarilor cît şi cele ale balerinilor sînt limitate în raport cu cererea şi pot căpăta utilizări alternative. Definiţia noastră de acum acoperă teoria salariilor în întregul ei. După cum acoperă şi economia politică a războiului. Ducerea unui război, pentru a fi realizată satisfăcător, implică în mod necesar retragerea unor bunuri şi servicii limitate de la alte utilizări. Ea are deci un aspect economic. Economistul studiază modul de utilizare a unor mijloace care se găsesc în cantitate neîndestulătoare. El este interesat de felul în care diferite grade de raritate a diverselor bunuri determină raporturi diferite între evaluările ce li se dau, ca şi de cel în care schimbările ce survin în condiţiile de raritate, datorate fie schimbării scopurilor, fie celei a mijloacelor — de partea cererii sau de partea ofertei — afectează aceste raporturi. Ştiinţa economică este acea ştiinţă care studiază comportamentul uman ca pe o relaţie dintre scopuri şi mijloacele limitate ce au şi utilizări alternative.[5]

...

Capitolul IV
Natura generalizărilor economice

1. Am discutat destul, pînă aici, despre obiectul ştiinţei economice şi despre conceptele fundamentale asociate acestuia. Dar nu am discutat încă despre natura generalizărilor ce pun în relaţie aceste concepte. N-am discutat încă despre *natura şi derivarea legilor economice*. De ele ne vom ocupa, deci,

în acest capitol. La sfîrşitul lui ne vom afla în situaţia de a putea trece la cea de a doua sarcină principală — investigarea limitelor şi a însemnătăţii acestui sistem de generalizări.

2. Scopul acestui eseu este de a ajunge la concluzii bazate pe examinarea ştiinţei economice aşa cum se prezintă ea în fapt. Nu urmărim aici să descoperim cum trebuie practicată economia — controversa privitoare la acest subiect, deşi vom avea prilejul să ne referim la ea în treacăt[6], poate fi considerată rezolvată ca între oameni rezonabili — ci ce semnificaţie trebuie atribuită rezultatelor pe care deja le-a obţinut. Va fi de aceea convenabil ca la începutul investigaţiilor noastre, în loc să încercăm să deducem natura generalizărilor economice din categoriile pure ale obiectului de care ne ocupăm[7], să procedăm prin examinarea unor specimene extrase din analizele existente.

Cele mai fundamentale propoziţii ale analizei economice sînt cele din teoria generală a valorii. Orice „şcoală" particulară am lua în considerare, orice mod de ordonare a tematicii am adopta, vom constata că ansamblul propoziţiilor ce explică natura şi determinarea relaţiei dintre bunurile de prim ordin existente deţine o poziţie centrală în sistem. Ar fi prematur să spunem că teoria privitoare la această parte a materiei este completă. Este însă clar că s-a făcut destul pentru a ne da temei să considerăm stabilite propoziţiile centrale. Ne putem, deci, apuca să examinăm de ce anume depinde valabilitatea lor.

Nu este cazul să pierdem mult timp cu demonstraţia că ea nu se poate întemeia pe un simplu apel la „Istorie". Frecventa concomitenţă în timp a anumitor fenomene poate sugera că o anume problemă este rezolvată. Nu se poate considera însă că această concomitenţă implică prin ea însăşi o relaţie cauzală determinată. S-ar putea arăta că ori de cîte ori au fost întrunite în fapt condiţiile postulate în indiferent care dintre corolarele simple ale teoriei valorii, s-a constatat că au urmat şi consecinţele deduse din el. Astfel, ori de cîte ori a avut loc o fixare de preţuri pe pieţe relativ libere, ea a fost urmată fie de evaziune, fie de acel gen de haos în repartiţie pe care îl asociem cu cozile la alimente din timpul ultimului război, din timpul Revoluţiei franceze sau al celei din Rusia.[8] Aceasta n-ar fi totuşi o dovadă că între respectivele fenomene există o strînsă relaţie cauzală. Şi nici n-ar oferi temeiuri solide pentru predicţii referitoare la legătura lor în viitor. În absenţa unor temeiuri raţionale pentru postularea unei conexiuni lăuntrice n-am avea suficiente motive să presupunem că „istoria se va repeta". Pentru că dacă există ceva ce *este* dovedit de istorie, nu mai puţin decît de logica elementară, acesta este faptul că inducţia istorică, fără sprijinul judecăţii analitice, oferă cea mai nesigură bază posibilă pentru profeţie.[9] „Istoria arată", începe insul plicticos să peroreze la clubul său, şi noi ne resemnăm cu predicţia improbabilului. Este unul din marile merite ale filozofiei moderne a istoriei de a fi repudiat toate pretenţiile de acest fel şi de a fi impus ideea că *fundamentum divisionis* dintre istorie şi ştiinţele naturii este că istoria nu operează cu abstracţii generalizatoare.[10]

Este la fel de clar că în acest domeniu convingerile noastre nu se sprijină pe rezultatele experimentului controlat. Este perfect adevărat că relaţia particulară menţionată adineauri a fost exemplificată în repetate rînduri de

rezultatele intervenţiei guvernamentale în condiţii ce vor putea fi considerate asemănătoare pînă la un punct cu condiţiile experimentului controlat. Ar fi însă extrem de superficial să presupunem că rezultatele acestor „experimente“ ar putea să justifice o propoziţie cu o atît de largă aplicabilitate şi cu atît mai puţin propoziţiile centrale ale teoriei generale a valorii. Un ansamblu de generalizări economice edificat pe o astfel de bază n-ar putea fi, de bună seamă, decît foarte fragil. Fapt e, însă, că noi credem la fel de ferm în aceste propoziţii ca şi în cele bazate pe un număr mare de experimente controlate. Pe ce se sprijină, atunci, încrederea noastră în ele?

Nu-i nevoie de prea multe cunoştinţe de analiză economică modernă pentru a-ţi da seama că teoria valorii se sprijină pe postulatul că diferitele lucruri pe care un individ le doreşte au pentru el o importanţă inegală şi pot fi, deci, dispuse într-o anumită ordine. Această idee poate fi exprimată în diverse feluri şi cu grade diferite de precizie, de la sistemul simplu de trebuinţe al lui Menger şi al austriecilor timpurii pînă la mai rafinatele scări de evaluări relative ale lui Wicksteed şi Schönfeld şi la sistemele de indiferenţă ale lui Pareto şi ale domnilor Hick şi Allen. Dar în ultimă analiză ea se reduce la faptul că putem judeca dacă diferite experienţe posibile sînt pentru noi de importanţă egală, mai mare sau mai mică. Din acest fapt de experienţă elementar putem deriva ideea substituibilităţii unor bunuri diferite, a cererii unui bun în raport cu altul, a unui echilibru în repartiţia bunurilor între diversele întrebuinţări, a echilibrului schimbului şi a formării preţurilor. Cînd trecem de la descrierea comportamentului unui individ izolat la discutarea pieţelor, facem în mod firesc alte supoziţii subsidiare — că există doi indivizi sau mai mulţi, că oferta se află în mîinile unui monopol sau ale unei multitudini de vînzători, că indivizii dintr-un sector al pieţei ştiu sau nu ce se petrece în alte sectoare ale ei, că normele juridice referitoare la piaţă interzic un mod sau altul de dobîndire a bunurilor sau de schimb etc. Presupunem, de asemenea, o distribuţie iniţială dată a proprietăţii.[11] Întotdeauna însă principalul postulat subiacent este cel al schemelor de evaluare ale diferiţilor subiecţi economici. Or, după cum am văzut deja, aceasta echivalează cu asumarea uneia din condiţiile ce trebuie să fie prezente pentru ca să existe în general o activitate economică. Această presupoziţie este un constituent esenţial al concepţiei noastre despre orice comportament ce are un aspect economic.

Propoziţiile menţionate pînă aici ţin toate de teoria evaluării unor bunuri date. În teoria elementară a valorii şi schimbului nu se face o cercetare a condiţiilor producţiei continue. Dacă presupunem că producţia are loc, apare un nou ansamblu de probleme, care necesită noi principii explicative. Ne confruntăm, de exemplu, cu problema explicării relaţiei dintre valoarea produselor şi valoarea factorilor care le-au produs — cu aşa-numita problemă a imputaţiei. Ce justifică aici soluţiile care au fost avansate?

După cum se ştie, principiul explicativ de căpetenie care se adaugă la principiile evaluării subiective asumate în teoria restrînsă a valorii şi schimbului este principiul numit uneori Legea randamentelor descrescînde. Această lege este pur şi simplu un mod de a enunţa faptul evident că diferiţii factori ai producţiei sînt unul pentru altul substitute imperfecte. Dacă sporim canti-

tatea de muncă fără a spori suprafaţa de pămînt, produsul va creşte, dar nu proporţional. Pentru a realiza o dublare a produsului, atunci cînd nu se dublează atît pămîntul cît şi munca, unul din factori va trebui mai mult decît dublat. Lucrul acesta este evident. Dacă n-ar fi aşa, atunci toate grînele din lume ar putea fi produse pe un acru de pămînt. Relaţia exprimată în lege rezultă şi din consideraţii mai intim legate de conceptele noastre fundamentale. O clasă de factori disponibili în cantitate limitată trebuie definită ca fiind formată din acei factori ce îşi sînt reciproc substitute perfecte. Cu alte cuvinte, diferenţele dintre factori trebuie în esenţă definite drept substituibilitate imperfectă. Prin urmare, legea randamentelor descrescînde decurge din supoziţia că există mai mult de o clasă de factori limitaţi ai producţiei.[12] Principiul suplimentar că, între anumite limite, randamentele pot să crească, decurge şi el direct din presupoziţia că factorii sînt relativ indivizibili. Pe baza acestor principii şi cu ajutorul unor supoziţii auxiliare de felul celor menţionate deja (natura pieţelor şi cadrul juridic al producţiei etc.), se poate edifica o teorie a echilibrului producţiei.[13]

Să trecem la consideraţii mai dinamice. Teoria profiturilor — folosind cuvîntul în sensul mai restrîns în care a ajuns să fie folosit în teoretizarea mai recentă — este în esenţă o analiză a efectelor incertitudinii în privinţa disponibilităţii în viitor a bunurilor limitate şi a factorilor limitaţi. Trăim într-o lume unde nu numai că lucrurile pe care le dorim se găsesc în cantitate limitată, dar pe deasupra, locul şi timpul exacte în care se găsesc stau sub semnul îndoielii şi al conjuncturii. Atunci cînd facem planuri pentru viitor, nu avem de ales între diferite certitudini, ci mai degrabă între un spectru de probabilităţi pe care le estimăm. Este clar că însăşi natura acestui spectru de probabilităţi poate să varieze şi că, deci, trebuie făcută nu doar o evaluare relativă a diferitelor feluri de incertitudini, ci trebuie comparate similar între ele şi diferitele spectre de incertitudine. Din astfel de concepte pot fi deduse multe din cele mai complicate propoziţii ale teoriei dinamicii economice.[14]

Şi am putea continua în acest fel. Am putea arăta cum folosirea banilor poate fi dedusă din existenţa schimbului indirect şi cum cererea de bani poate fi dedusă din existenţa aceloraşi incertitudini la care ne-am referit adineauri.[15] Am putea examina propoziţiile teoriei despre capital şi dobîndă şi am putea să le reducem la concepte elementare de tipul celor discutate aici. Dar nu e nevoie să mai lungim discuţia. Exemplele examinate sînt suficiente pentru găsirea soluţiei pe care o căutăm. Propoziţiile teoriei economice, ca şi ale oricărei teorii ştiinţifice, sînt evident deduse dintr-o serie de postulate. Iar în acest caz toate postulatele principale sînt supoziţii în care intervin într-un fel sau altul fapte de experienţă simple şi incontestabile privitoare la modul cum disponibilitatea limitată a bunurilor, care constituie obiectul ştiinţei noastre, se manifestă în lumea reală. Principalul postulat al teoriei valorii este faptul că indivizii pot să-şi dispună preferinţele într-o anumită ordine şi că aşa şi fac în realitate. Principalul postulat al teoriei producţiei este că există mai mulţi factori de producţie. Principalul postulat al teoriei dinamicii este faptul că nu avem certitudine în privinţa disponibilităţilor viitoare. Acestea sînt postulate în cazul cărora nu încape prea multă discuţie dacă corespund

sau nu realităţii, odată ce am înţeles pînă la capăt natura lor. Nu avem nevoie de experimente controlate pentru a stabili valabilitatea lor: ele sînt atît de prezente în experienţa cotidiană, încît e suficient să fie enunţate pentru a li se recunoaşte evidenţa. Pericolul ce există este, de fapt, că ele ar putea fi socotite prea evidente pentru ca din examinarea lor să mai poată fi derivat ceva semnificativ. Fapt este totuşi că de postulate de acest fel depind, în ultimă instanţă, teoremele complicate ale analizei avansate. Iar aplicabilitatea generală a propoziţiilor mai cuprinzătoare ale ştiinţei economice se deduce din existenţa condiţiilor presupuse în ele.

3. E adevărat că, aşa cum am văzut deja, dezvoltarea aplicaţiilor mai complexe ale acestor propoziţii presupune utilizarea unui mare număr de postulate subsidiare privitoare la starea pieţelor, numărul participanţilor la schimb, cadrul juridic, acel *minimum sensibile* de cumpărători şi de vînzători etc. etc. Adevărul concluziilor deduse din acest edificiu depinde, ca întotdeauna, de consistenţa lor logică. Aplicabilitatea lor la interpretarea unei situaţii particulare depinde de prezenţa în acea situaţie a elementelor postulate. Dacă teoria concurenţei sau teoria monopolului sînt aplicabile sau nu la o situaţie dată e un lucru ce rămîne de cercetat. La fel ca în aplicarea principiilor cuprinzătoare ale ştiinţelor naturii, şi în aplicarea principiilor economice trebuie să examinăm cu grijă natura materialului cu care avem de-a face. Nu se presupune că vreuna din multiplele forme posibile ale condiţiilor concurenţiale sau monopoliste există totdeauna *cu necesitate*. Dar pe cît este de important să sesizăm marele număr de supoziţii adiţionale ce intervin inevitabil pe măsură ce teoria noastră devine tot mai complicată, pe atît e de important să ne dăm seama de întinderea domeniului de aplicabilitate a principalelor postulate pe care ea se sprijină. După cum am văzut, cele mai importante dintre ele sînt aplicabile oriunde şi oricînd se găsesc întrunite condiţiile ce dau naştere la fenomene economice.

Astfel de consideraţii ne permit să detectăm cu uşurinţă sofismul ce se insinuează în cazul unei teze ce a jucat un mare rol în discuţiile de pe continent. S-a susţinut uneori că generalizările ştiinţei economice au prin esenţa lor un caracter „istoriceşte relativ“, că valabilitatea lor este limitată la anumite condiţii istorice şi că în afara acestora ele nu au relevanţă pentru analiza fenomenelor sociale. Acest punct de vedere constituie o neînţelegere primejdioasă. El poate dobîndi plauzibilitate numai printr-o denaturare crasă şi total derutantă a modului de folosire a cuvintelor. Este foarte adevărat că pentru a putea aplica fructuos propoziţiile mai generale ale economiei politice, este important ca ele să fie suplimentate cu o serie de postulate subsidiare extrase din examinarea a ceea ce adesea poate fi caracterizat în mod legitim drept material istoriceşte relativ. Dacă nu se procedează aşa, se vor comite aproape sigur erori grosolane. Nu este adevărat, însă, că şi supoziţiile principale sînt istoriceşte relative în *acelaşi sens*. E adevărat că ele se bazează pe experienţă, că se referă la realitate. Este vorba însă de o experienţă de un asemenea grad de generalitate, încît le plasează într-o categorie cu totul diferită de cea a supoziţiilor cărora li se potriveşte caracterizarea de „istoriceşte relative“. Nimeni nu poate pune cu adevărat la îndoială aplicabilitatea

universală a unor presupoziţii cum sînt existenţa scărilor de evaluare relativă, sau a diversităţii factorilor producţiei, sau a gradelor diferite de incertitudine în privinţa viitorului, chiar dacă sînt posibile controverse referitor la modul optim de a descrie statutul lor logic exact. Şi oricine a examinat cu adevărat natura concluziilor ce pot fi deduse din asemenea presupoziţii va fi convins că este util să se pornească de pe acest plan. Numai neînţelegerea acestui lucru şi o preocupare prea exclusivă pentru supoziţiile auxiliare pot conferi o aparenţă de plauzibilitate tezei că legile economiei politice sînt limitate la anumite condiţii de timp şi de spaţiu, că au un caracter pur istoric ş.a.m.d. Dacă astfel de teze sînt interpretate doar în sensul că trebuie să ne dăm seama că aplicaţiile analizei generale fac să intervină o sumedenie de supoziţii auxiliare de mai mică generalitate, că înainte de a aplica teoria generală la interpretarea unei situaţii particulare trebuie să cunoaştem bine faptele — nimic de zis. Cu astfel de lucruri va fi de acord orice profesor care a avut de-a face cu studenţi buni, dar supraintoxicaţi de teoria pură. S-ar putea concede chiar că din acest punct de vedere, criticile făcute de istoricii de calitate la adresa economiştilor clasici au avut uneori o anume îndreptăţire. Dacă însă, aşa cum este de notorietate că s-a întîmplat în istoria marilor controverse metodologice, ele sînt interpretate în sensul că concluziile cuprinzătoare ce se degajă din analiza generală sînt la fel de limitate ca aplicaţiile lor particulare — că generalizările Economiei politice (clasice) ar fi aplicabile numai la situaţia Angliei din prima parte a domniei reginei Victoria etc. — atunci este vorba, evident, de o eroare. Există probabil un sens în care e adevărat să se afirme că *orice* cunoaştere ştiinţifică este istoriceşte relativă. Poate că în vreo altă existenţă toată această cunoaştere ar fi irelevantă. Dar dacă e aşa, atunci ne trebuie un nou termen pentru a desemna ceea ce în mod obişnuit este numit istoriceşte relativ. Aşa şi în cazul cunoştinţelor ce alcătuiesc ştiinţa economică generală. Dacă ea este istoriceşte relativă, atunci avem nevoie de un nou termen pentru a descrie ceea ce cunoaştem sub numele de studii istoriceşte relative.

Formulate în acest fel, argumentele în favoarea punctului de vedere subiacent aşa-numitei concepţii „ortodoxe“ despre ştiinţa economică începînd de la Senior şi Cairnes sînt întru totul convingătoare. Mi-e greu să înţeleg de ce s-a stîrnit atîta zarvă, de ce unii au găsit cu cale să pună sub semnul întrebării întreaga poziţie. Şi fireşte că dacă examinăm istoria reală a acestei controverse, reiese cum nu se poate mai clar că motivul atacului n-a fost nicidecum în primul rînd ştiinţific sau filozofic. Se prea poate ca din cînd în cînd vreun istoric sensibil să fi fost deranjat de formulările necizelate ale cutărui economist de mîna a doua — sau mai curînd ale cutărui om de afaceri sau politician ce repeta din auzite ceea ce îşi închipuia că ar fi zis economiştii. Se prea poate ca uneori cîte un logician pur să fi fost iritat de folosirea neglijentă a unor termeni filozofici de către vreun economist preocupat să justifice anumite cunoştinţe socotite de el adevărate şi importante. Dar în principal atacurile n-au venit din aceste tabere, ci au fost mai degrabă de natură *politică*. Au venit din partea unor oameni ce-şi urmăreau interesele lor personale, a unor oameni ce vroiau să acţioneze în moduri pe care respectul legii

în sfera economică le-ar fi calificat drept nesăbuite. Acesta a fost în mod sigur cazul cu majoritatea liderilor mai tinerei Şcoli istorice[16], care au reprezentat vîrful de lance al atacului împotriva liberalismului internaţional în epoca lui Bismarck. Iar astăzi e cazul cu şcolile mai mici care au adoptat o atitudine similară. Singura deosebire dintre Instituţionalism şi *Historismus* este că acesta din urmă e mult mai interesant.

4. Dacă raţionamentul prezentat mai sus este corect, analiza economică se dovedeşte a consta, după cum a subliniat Fetter[17], în elucidarea implicaţiilor necesităţii de a alege în diferite împrejurări presupuse. În mecanica pură explorăm implicaţiile existenţei anumitor proprietăţi date ale corpului. În ştiinţa economică pură examinăm implicaţiile existenţei unor mijloace limitate cu utilizări alternative. După cum am văzut, postulatul evaluărilor relative reprezintă fundamentul tuturor complicaţiilor ulterioare.

Se crede uneori, chiar şi în prezent, că această idee de evaluare relativă depinde de valabilitatea unor anume doctrine psihologice. Zonele de graniţă ale ştiinţei economice sînt un prielnic teren de vînătoare pentru spirite cărora le repugnă efortul gîndirii exacte, şi în anii din urmă, în aceste regiuni ambigue nu s-a precupeţit timpul atunci cînd a fost vorba să se lanseze atacuri împotriva pretinselor presupoziţii psihologice ale ştiinţei economice. Psihologia, se zice, avansează foarte rapid. Aşa încît, dacă teoria economică se sprijină pe nişte doctrine psihologice particulare, nimic nu-i mai la îndemînă decît ca la fiecare cinci-şase ani să fie scrise polemici virulente arătînd că, întrucît în psihologie s-a schimbat moda, teoria economică trebuie „rescrisă din temelii". După cum era de aşteptat, această posibilitate nu a fost lăsată neexploatată. Economiştii de profesie, absorbiţi de obiectivul incitant al descoperirii de noi adevăruri, de obicei nu s-au ostenit să replice; iar publicul profan, preocupat întotdeauna să scape de necesitatea de a recunoaşte implicaţiile alegerii într-o lume cu mijloace limitate, s-a lăsat uşor convins că lucruri ce de fapt nu depind de adevărul psihologiei la modă mai mult decît depinde tabla înmulţirii constituie încă probleme deschise în privinţa cărora omul avizat, care, fireşte, nu poate fi altcineva decît un psiholog, trebuie să fie gata să-şi suspende judecata.

Din nefericire, în trecut, declaraţii imprudente făcute chiar de economişti au furnizat uneori pretexte pentru atare obiecţii. După cum se ştie, unii dintre fondatorii teoriei moderne subiective a valorii au invocat în fapt autoritatea doctrinelor hedonismului psihologic în sprijinul propoziţiilor lor. Austriecii n-au făcut acest lucru. Din capul locului tabelele lui Menger au fost construite fără nici un fel de presupoziţii psihologice.[18] Böhm-Bawerk a repudiat explicit orice afinitate cu hedonismul psihologic şi s-a străduit chiar din răsputeri să prevină o astfel de răstălmăcire.[19] Însă nume ca Gossen, Jevons şi Edgeworth, pentru a nu mai vorbi de discipolii lor englezi, sînt suficiente pentru a ne aminti de o familie de economişti cu adevărat competenţi care au formulat pretenţii de acest fel. Lucrarea lui Gossen *Entwicklung der Gesetze des menschlichen Verkehrs* invocă fără doar şi poate postulate hedoniste. Jevons, în cartea *A Theory of Political Economy*, prefaţează teoria sa privind utilitatea şi schimbul printr-o teorie a plăcerii şi durerii. Edgeworth îşi începe cartea

Mathematical Psychics cu o secţiune în care avansează conceptul de „om ca maşină de plăceri".[20] S-au făcut încercări de a prezenta legea utilităţii marginale descrescînde ca pe un caz particular al legii Weber-Fechner.[21]

Este însă de importanţă fundamentală să distingem între practica efectivă a economiştilor, cu logica ei implicită, şi ocazionalele lor justificări *ex post facto*. Or, tocmai această distincţie nu o fac criticii ştiinţei economice. Ei examinează cu exces de zel faţada edificiului, dar refuză să depună munca intelectuală pe care o presupune examinarea structurii lui interioare. Şi nici nu-şi dau osteneala de a se familiariza cu formulările mai recente ale teoriei pe care o atacă. Modul acesta de a proceda prezintă fără îndoială anumite avantaje strategice, pentru că în astfel de polemici neînţelegerea onestă constituie un puternic stimulent pentru o retorică eficace; or, nimeni care este familiarizat cu teoria recentă a valorii n-ar putea continua să susţină cu onestitate că aceasta are vreo legătură esenţială cu hedonismul psihologic sau cu indiferent ce alt fel de *Fach-Psychologie*. Dacă criticii de factură psihologică ai ştiinţei economice s-ar fi ostenit să facă aceste lucruri, ei şi-ar fi dat repede seama că ingredientele hedoniste din scrierile lui Jevons şi ale discipolilor săi nu ţin de structura de bază a unei teorii care —după cum a arătat-o evoluţia paralelă de la Viena — poate fi formulată şi susţinută în termeni ce n-au nimic de-a face cu hedonismul. După cum am văzut deja, tot ce se presupune în ideea scărilor de evaluare este că bunuri diferite au utilizări diferite şi că aceste utilizări diferite au semnificaţii diferite pentru acţiune, astfel că într-o situaţie dată o utilizare va fi preferată alteia şi un bun va fi preferat altuia. De ce omul atribuie în acest sens anumitor lucruri anumite valori, e un lucru pe care nu-l discutăm. E o problemă ce ţine într-adevăr de preocupările psihologilor sau poate chiar ale fiziologilor. Tot ce trebuie să presupunem ca economişti este faptul evident că posibilităţi diferite oferă stimulente diferite şi că aceste stimulente pot fi dispuse în ordinea intensităţii lor. Diversele teoreme ce pot fi derivate din această idee fundamentală sînt neîndoielnic capabile să explice numeroase aspecte ale activităţii sociale pe care nici o altă tehnică nu le poate explica. Ei nu fac însă acest lucru presupunînd o psihologie particulară, ci privind lucrurile studiate de psihologie ca pe datele propriilor lor deducţii. Aici, cum adesea se întîmplă, fondatorii ştiinţei economice au construit ceva ce are o aplicabilitate mai universală decît tot ce au pretins ei înşişi.

Dar acum se pune întrebarea în ce măsură este legitim chiar şi acest mod de a proceda. Din tot ce s-a spus aici rezultă clar că deşi propoziţiile economiei analitice nu se bazează pe nici o psihologie particulară, ele implică în mod incontestabil elemente de natură psihologică sau mai bine-zis psihică. Lucrul acesta este, de altfel, explicit recunoscut în denumirea prin care sînt uneori cunoscute — de teorie subiectivă sau psihologică a valorii; şi, după cum am văzut, este clar că la temelia acestei teorii stă un fapt psihic, evaluările individului. În anii din urmă, însă, parte ca rezultat al influenţei behaviorismului, parte ca rezultat al dorinţei de a asigura maxima autoritate posibilă în expunerea analitică, s-au ridicat voci care au cerut ca acest cadru de subiectivitate să fie înlăturat. Metoda ştiinţifică, se spune, cere să dăm de o parte tot ce nu se pretează la observare directă. Putem lua în calcul cererea aşa cum se mani-

festă ea în comportamentul observabil de pe piaţă. Dincolo de aceasta însă nu putem trece. Evaluarea e un proces subiectiv. Nu o putem *observa*. Ca atare, ea nu are ce căuta într-o explicaţie ştiinţifică. Construcţiile noastre teoretice trebuie să pornească de la date observabile. Aceasta este, de exemplu, atitudinea profesorului Cassel[22], iar în lucrările tîrzii ale lui Pareto[23] există pasaje care se pretează la o interpretare similară. Este o atitudine foarte frecvent întîlnită printre acei economişti care au căzut sub influenţa psihologiei behavioriste sau care se tem să nu fie atacaţi de exponenţii acestei ciudate secte.

La prima vedere o atare atitudine pare foarte plauzibilă. Argumentul că nu trebuie să facem nimic ce nu se face în ştiinţele fizice este foarte seducător. Ne putem îndoi însă că este într-adevăr justificat. La urma urmei, ceea ce ne propunem este să explicăm anumite aspecte ale comportamentului. Şi este foarte îndoielnic că lucrul acesta ar putea fi făcut într-un mod care să nu implice nici un element psihic. Cert e că, indiferent dacă faptul se potriveşte sau nu cu dorinţa de maximă austeritate, noi *înţelegem* termeni ca alegere, indiferenţă, preferinţă şi alţii de acest fel prin experienţa noastră interioară. Ideea de scop, care este fundamentală pentru concepţia noastră despre economie, nu poate fi definită doar în termeni de comportament exterior. Dacă dorim să explicăm relaţiile ce iau naştere din faptul existenţei unor mijloace limitate utilizabile pentru o multitudine de scopuri, cel puţin jumătate din ecuaţie, pentru a spune aşa, va avea în mod inevitabil caracter psihic.

Astfel de consideraţii ar fi decisive dacă s-ar accepta ca indiscutabil corectă definiţia sugerată în acest eseu pentru obiectul ştiinţei economice. Cineva ar putea pretinde însă că ele sînt pur şi simplu un argument pentru respingerea acestei definiţii şi înlocuirea ei printr-una care să nu se refere decît la lucruri observabile, „obiective“ — la preţuri de piaţă, raporturi de schimb etc. E clar că asta rezultă din procedeul profesorului Cassel — din faimoasa *Ausschaltung der Wertlehre*.

Dar chiar dacă restrîngem obiectul ştiinţei economice la explicarea unor lucruri observabile cum sînt preţurile, vom constata că de fapt este imposibil să le explicăm dacă nu invocăm elemente de natură subiectivă sau psihologică. Este desigur clar, de îndată ce e formulat ca atare, că pînă şi procesul cel mai elementar de determinare a preţurilor, depinde inevitabil, *inter alia*, de ceea ce oamenii cred că se va întîmpla cu preţurile în viitor. Funcţiile de cerere despre care profesorul Cassel crede că ne permit să ne dispensăm de orice element subiectiv, trebuie concepute ca referindu-se nu numai la preţurile existente acum, sau care ar putea exista pe pieţele de astăzi, ci şi la întreaga serie de preţuri care oamenii se aşteaptă să existe în viitor. Este evident că ceea ce oamenii se aşteaptă să se întîmple în viitor nu este susceptibil de observare prin metode pur behavioriste. Or, după cum au arătat profesorul Knight şi alţii, este absolut esenţial ca asemenea anticipări să fie luate în considerare dacă vrem să înţelegem cît de cît mecanismele schimbului economic. Este esenţial pentru a putea explica pînă la capăt preţurile concurenţiale. Este indispensabil chiar şi pentru cea mai superficială explicaţie a preţurilor de monopol. Asemenea anticipări pot fi foarte uşor evidenţiate ca parte a unui sistem general de scări de preferinţe.[24] Dacă ne închipuim însă că un asemenea sistem ia în considerare numai date observabile, ne amăgim. Cum am putea să observăm ce crede un om că se va întîmpla în viitor?

Rezultă, aşadar, că dacă vrem să ne facem meseria de economişti, dacă vrem să oferim o explicaţie satisfăcătoare pentru fenomene pe care le acoperă în mod necesar orice definiţie a obiectului ştiinţei noastre, nu putem să nu includem elemente psihologice. Acestea nu pot fi lăsate de o parte dacă vrem ca explicaţia noastră să fie adecvată. Se pare, de altminteri, că investigînd această problemă centrală a uneia din părţile cele mai amplu dezvoltate din toate ştiinţele sociale, am dat peste una din deosebirile esenţiale dintre ştiinţele sociale şi ştiinţele fizice. Nu ne-am propus în acest eseu să explorăm aceste probleme mai profunde ale metodologiei. Ne putem îngădui însă să sugerăm că dacă acest caz este unul tipic — iar unii vor fi de părere că metoda folosită în teoria preţurilor se situează aproape de hotarul ştiinţelor fizice — atunci metoda ştiinţelor sociale care se ocupă de comportament, adică de ceva ce implică într-un anumit sens ideea de finalitate, nu poate fi niciodată asimilată complet metodei ştiinţelor fizice. Realmente nu este posibilă înţelegerea conceptelor de alegere, de relaţie dintre mijloace şi scopuri, care sînt conceptele centrale ale ştiinţei noastre, în termeni de observare a unor date exterioare. În acest sens conceptul de comportament ghidat de scopuri nu implică în mod necesar un indeterminism ultim. Dar el presupune existenţa în lanţul explicaţiei cauzale a unor verigi care nu sînt fizice, ci psihice şi care, din acest motiv, nu sînt neapărat susceptibile de observare prin metode behavioriste. Recunoaşterea acestui lucru nu presupune cîtuşi de puţin renunţarea la „obiectivitate“ în sensul dat de Max Weber. Tocmai la asta s-a gîndit Max Weber atunci cînd a scris celebrele sale eseuri.[25] Tot ce presupune explicarea „obiectivă“ (adică *wertfrei*, cum spune Weber) a comportamentului este luarea în considerare a anumitor date, evaluări individuale etc., care nu sînt doar de natură fizică. Faptul că asemenea date au ele însele caracterul unor judecăţi de valoare nu impune ca ele să fie evaluate ca atare. Ele nu sînt judecăţi de valoare făcute de observator. Ceea ce interesează ştiinţele sociale nu este de a şti dacă judecăţile de valoare individuale sînt sau nu *corecte* în sensul ultim din filozofia valorii, ci dacă sînt *făcute* şi dacă apar ca verigi esenţiale în lanţul explicaţiei cauzale. Dacă argumentarea prezentată de noi în această secţiune este corectă, la această din urmă întrebare trebuie răspuns afirmativ.

...

Capitolul V
Generalizările economice şi realitatea

...

5. Dar a recunoaşte că legile economice au caracter general nu înseamnă a nega realitatea conexiunilor necesare pe care ele le descriu sau a scădea din valoarea lor ca mijloc de interpretare şi de predicţie. Dimpotrivă, după ce am delimitat cu grijă natura şi întinderea unor atare generalizări, putem aserta cu o şi mai mare încredere absoluta lor necesitate în domeniul la care se referă.

Legile economice descriu implicaţii inevitabile. Dacă datele postulate de ele sînt prezente, consecinţele pe care ele le prezic urmează cu necesitate. În acest sens ele sînt pe picior de egalitate cu alte legi ştiinţifice şi, întocmai ca acestea, nu pot fi „suspendate". Dacă într-o situaţie dată faptele se prezintă într-un anumit fel, sîntem îndreptăţiţi să deducem cu absolută certitudine că alte fapte pe care legea ne permite să le descriem sînt de asemenea prezente. Cine a sesizat implicaţiile propoziţiilor enunţate în capitolul precedent îşi dă imediat seama de ce este aşa. Dacă „situaţia dată" corespunde unei anumite structuri, anumite alte fenomene trebuie să fie de asemenea prezente, pentru că prezenţa lor este deductibilă din structura postulată iniţial. Metoda analitică este pur şi simplu un mod de a descoperi consecinţele necesare ale unor alăturări complexe de fapte — consecinţe ale căror corespondente în realitate nu sînt la fel de direct sesizabile precum corespondentele postulatelor iniţiale. Ea este un instrument pentru „decantarea" tuturor implicaţiilor unor supoziţii date. Dată fiind corespondenţa supoziţiilor ei iniţiale cu faptele, concluziile ei sînt inevitabile şi de neocolit.

Toate acestea devin deosebit de clare dacă ne gîndim la procedeul analizei diagramatice. Să presupunem, de exemplu, că vrem să evidenţiem efectele pe care le are asupra preţului introducerea unui mic impozit. Facem anumite presupuneri cu privire la elasticitatea cererii, anumite presupuneri cu privire la funcţiile costurilor, le reprezentăm pe acestea pe diagrama obişnuită şi putem *citi de pe ea*, ca să spunem aşa, imediat efectele asupra preţului.[26] Ele sînt implicate în supoziţiile iniţiale. Diagrama n-a făcut decît să explicit eze implicaţiile ascunse.

Această inevitabilitate a analizei economice este cea din care izvorăşte foarte importanta ei valoare prognostică. Am subliniat deja cu prisosinţă că ştiinţa economică n-are cum să prezică din senin configuraţia datelor într-un punct dat al timpului. Ea nu poate să prezică schimbările ce intervin în evaluări. Dar dacă-i sînt prezentate datele unei situaţii particulare, ea poate să tragă concluziile inevitabile privitoare la implicaţiile lor. Iar dacă datele rămîn neschimbate, aceste implicaţii se vor realiza cu certitudine. Nu se poate altfel, pentru că prezenţa datelor iniţiale le impune.

Exact în acest punct putem sesiza încă o funcţie a investigaţiei empirice. Ea este în măsură să scoată la iveală faptele schimbătoare care fac posibilă predicţia în orice situaţie dată. După cum am văzut, este extrem de improbabil ca ea să poată dezvălui vreodată legea variaţiei lor, pentru că datele nu sînt supuse unor influenţe cauzale omogene. Ea ne poate procura însă informaţia relevantă pentru momentul particular care ne preocupă. Ne poate da o idee despre mărimea relativă a diferitelor forţe ce acţionează în cazul studiat. Ne poate oferi o bază pentru conjecturi avizate privitoare la direcţiile de schimbare potenţiale. În aceasta constă în mod neîndoielnic unul din principalele foloase ale studiilor aplicate — nu de a da în vileag legi „empirice" într-o zonă unde astfel de legi nu sînt de aşteptat, ci de a ne furniza din timp în timp oarecari cunoştinţe despre datele variabile pe care se poate sprijini predicţia în situaţia dată. Ele nu pot înlocui analiza formală. Pot sugera însă în diferite situaţii ce analiză formală s-ar potrivi şi pot oferi *în momentul respectiv* un anumit conţinut categoriilor formale.

Fireşte că dacă alte lucruri nu rămîn neschimbate, consecinţele prezise nu decurg cu necesitate. Această platitudine elementară, implicată cu necesitate *în orice* predicţie ştiinţifică, se cere în mod special avută în vedere cînd discutăm despre acest gen de prognoză. Omul de stat care a spus „La naiba cu *ceteris paribus!*" are discipoli numeroşi şi entuziaşti în rîndul criticilor economiei politice! Nici un om în toate minţile n-ar considera invalidate legile mecanicii dacă un cutremur ar întrerupe un experiment menit să le ilustreze. Dar o parte însemnată a publicului profan, ca şi destui aşa-zişi economişti, critică frecvent nişte propoziţii bine stabilite invocînd argumente în fond la fel de şubrede.[27] Se introduce, bunăoară, un tarif protecţionist la importul unor mărfuri ce se produc în ţară în condiţii ce ne dau siguranţa că dacă ceilalţi factori rămîn neschimbaţi, efectul unei atare protejări va fi o creştere a preţului. Din motive de cu totul alt ordin, cum ar fi progresul tehnic, scăderea preţului la materiile prime, reduceri de salarii sau altceva, se reduc costurile şi preţul nu mai creşte. În ochii publicului profan şi ai economiştilor „instituţionalişti", aceasta echivalează cu o invalidare a legilor economiei politice. Echivalează cu o suspendare a legilor cererii şi ofertei. Cu o dezvăluire a caracterului fictiv al tezelor unei ştiinţe ce nu se adresează faptelor. Etc. etc. Numai că, cine a pretins vreodată practicienilor din vreo altă ştiinţă să prevadă cursul complet al unei istorii necontrolate?

De bună seamă, faptul însuşi că evenimentele la scară mare sînt necontrolate[28], că sfera datelor relevante este atît de largă şi atît de expusă influenţei din direcţii neaşteptate, nu poate să nu facă extrem de pîndită de hazard sarcina predicţiei, cu oricîtă grijă am formula-o. În multe situaţii, mici schimbări în anumite grupuri de date pot fi în aşa măsură contrabalansate de alte schimbări apărute independent şi simultan, încît valoarea prognostică a cunoaşterii tendinţelor operative este mică. Există însă anumite schimbări ample, ce presupun de regulă numeroase direcţii de cheltuieli sau de producţie deodată, unde cunoaşterea implicaţiilor reprezintă o bază foarte sigură pentru conjecturi cu mare probabilitate. Aceasta se întîmplă îndeosebi în sfera fenomenelor monetare. Nu încape îndoială că o cunoaştere cu totul elementară a Teoriei cantitative a avut o imensă valoare prognostică în timpul războiului şi al perturbărilor ce au urmat. Dacă speculatorii care după război au cumpărat mărci germane, aşteptînd încrezători ca marca să redobîndească automat vechea ei valoare, ar fi ştiut măcar atît din teoria banilor cît cunoştea, să zicem, Sir William Petty, ei şi-ar fi dat seama că ceea ce făceau era ridicol. Tot aşa, devine din ce în ce mai clar, din raţiuni pur analitice, că odată ce au apărut semne ale unei expansiuni economice considerabile, este aproape cert că va urma o scadere bruscă şi o depresiune; deşi nu se poate prezice cînd vor surveni acestea şi cît vor dura, deoarece aceasta depinde de cum vor acţiona voinţele umane după apariţia respectivelor indicii. La fel şi pe piaţa muncii, se ştie foarte sigur că anumite politici salariale pot genera şomaj dacă alte lucruri rămîn neschimbate; iar cunoaşterea modului în care aceste „alte lucruri" trebuie să se schimbe pentru a se evita consecinţa menţionată creează adesea posibilitatea de a prezice cu destulă siguranţă rezultatele efective ale respectivelor politici. Aceste lucruri s-au

verificat în repetate rînduri în practică. Astăzi nu le poate nega decît cineva care e orb pentru că refuză să vadă. Dacă anumite condiţii sînt prezente, atunci, în absenţa unor noi complicaţii, anumite consecinţe sînt inevitabile.

...

Capitolul VI
Însemnătatea ştiinţei economice

...

2. Se crede uneori că anumite evoluţii din teoria economică modernă furnizează *prin ele însele* un ansamblu de norme capabile să reprezinte baza practicii politice. Se consideră că legea utilităţii marginale descrescînde oferă un criteriu pentru toate formele de activitate politică şi socială ce afectează repartiţia. Tot ceea ce duce la o mai mare egalitate, tot ceea ce nu afectează negativ producţia se consideră justificat prin această lege; iar ceea ce duce la inegalitate, se consideră condamnat. Aceste propoziţii au căpătat sprijinul unor foarte mari autorităţi. Ele reprezintă baza de pe care au fost scrise multe din lucrările consacrate teoriei finanţelor publice.[29] O autoritate de talia profesorului Cannan le-a invocat ca justificare pentru trecerea unor economişti la socialiştii fabieni.[30] Au beneficiat de cea mai largă aprobare în numeroase lucrări de economie aplicată. Am putea spune fără teama de a greşi că marea majoritate a economiştilor englezi le acceptă ca pe nişte axiome. Cu toate acestea, mă încumet să spun, cu mare sfială, că ele nu se sprijină defel pe vreo doctrină a economiei ştiinţifice şi că în afara Angliei la foarte multă lume şi-au pierdut creditul.

Raţionamentul construit în sprijinul acestor propoziţii, deşi bine cunoscut, merită a fi repetat în formă explicită pentru a-i identifica mai exact punctele slabe. Legea utilităţii marginale descrescînde spune că cu cît ai mai mult dintr-un bun cu atît va fi mai mică valoarea pe care o atribui unităţilor adiţionale din acest bun. Aşadar — se zice — cu cît e mai mare venitul real pe care-l ai, cu atît vei atribui o valoare mai mică unităţilor de venit adiţionale. Prin urmare, utilitatea marginală a venitului unui om bogat este mai mică decît utilitatea marginală a venitului unui om sărac. Încît, dacă se fac transferuri şi aceste transferuri nu afectează apreciabil producţia, utilitatea totală va creşte. Prin urmare, astfel de transferuri sînt „economiceşte justificate". *Quod erat demonstrandum.*

La prima vedere raţionamentul e extrem de plauzibil. Dacă-l examinăm însă mai de aproape, se dovedeşte a nu fi decît sofistic. El se bazează pe o extrapolare a ideii de utilitate marginală descrescîndă asupra unui domeniu unde este total nelegitimă. „Legea utilităţii marginale descrescînde" invocată aici nu decurge cîtuşi de puţin din concepţia fundamentală despre bunurile economice; şi face presupuneri care, indiferent dacă sînt adevărate sau false, nu pot fi niciodată verificate prin observaţie sau prin introspecţie. Propoziţia pe care o examinăm escamotează marea problemă metafizică a compara-

bilităţii ştiinţifice între experienţe individuale diferite. Asupra acestei chestiuni merită să stăruim puţin.

Legea utilităţii marginale descrescînde este derivată, după cum am văzut, din ideea rarităţii mijloacelor în raport cu scopurile pentru care pot fi folosite. Ea presupune că pentru fiecare individ bunurile pot fi dispuse în ordinea importanţei lor pentru comportament; şi că putem spune că o utilizare a unui bun este mai importantă decît o alta, în sensul că va fi preferată acesteia. Pornind de aici, putem compara ordinea în care un individ se presupune că preferă anumite alternative cu ordinea în care le preferă un alt individ. În acest fel este posibilă edificarea unei teorii complete a schimbului.[31]

Una este însă să admiţi că se pot construi scări ce arată *ordinea* în care un individ preferă o mulţime de alternative şi că aceste scări de preferinţă individuale pot fi comparate între ele; şi cu totul altceva să admiţi că în spatele acestor ordonări stau măsuri ce pot fi ele însele comparate. Aceasta e o presupoziţie de care nu este nevoie nicăieri în analiza economică modernă şi care este de un gen foarte diferit de aceea a unor scări de evaluare relative individuale. Teoria schimbului presupune că *eu* pot să compar importanţa *pentru mine* a pîinii cumpărate pentru 6 dolari cu alte alternative pe care mi le oferă piaţa pentru suma de 6 dolari. Şi mai presupune că ordinea preferinţelor mele astfel exprimate poate fi comparată cu ordinea preferinţelor brutarului. Ea *nu* presupune însă că este necesar undeva să compar satisfacţia pe care *eu* o am cheltuind 6 dolari pentru pîine cu satisfacţia pe care *brutarul* o are primindu-i. Aceasta ar fi o comparaţie de cu totul altă natură. O comparaţie de care nu este nevoie nicăieri în teoria echilibrului şi pe care presupoziţiile acestei teorii nu o implică niciodată. Este o comparaţie ce se situează cu necesitate în afara perimetrului ştiinţei pozitive. Afirmaţia că preferinţa lui A este, ca importanţă, superioară preferinţei lui B e un lucru total diferit de afirmaţia că A preferă *n* lui *m* iar B preferă *m* lui *n*. Prima comportă un element de evaluare convenţională, fiind de aceea esenţialmente normativă. Ea nu-şi are locul în ştiinţa pură.

Pentru cine nu s-a lămurit încă, următoarele consideraţii trebuie să fie decisive. Să presupunem că s-ar ivi o deosebire de păreri în privinţa preferinţelor lui A. Să presupunem că eu cred că, la anumite preţuri, el ar prefera *n* lui *m*, iar dumneavoastră credeţi că, la aceleaşi preţuri, el ar prefera *m* lui *n*. Divergenţa dintre noi ar putea fi arbitrată într-o manieră pur ştiinţifică. Am putea să-i cerem lui A să ne spună ce ar prefera. Sau, dacă refuzăm să credem că A poate să facă o introspecţie, am putea să-l expunem la stimuli corespunzători şi să observăm cum se comportă. Oricare din aceste două probe ne-ar oferi o bază pentru a înlătura divergenţa de opinii.

Să presupunem însă că avem opinii diferite despre satisfacţia pe care i-o procură lui A un venit de 1.000 de lire comparativ cu satisfacţia pe care i-o procură lui B un venit de două ori mai mare. Să-i întrebăm pe ei, n-ar fi o soluţie. Căci să presupunem că ne dau răspunsuri diferite, A susţinînd că el are o satisfacţie marginală mai mare decît B, în timp ce B susţine, dimpotrivă, că el are o satisfacţie mai mare decît A. Nu-i nevoie să fim behaviorişti sută la sută pentru a înţelege că astfel nu obţinem o dovadă ştiinţifică. *Nu există*

mijloace de a testa mărimea satisfacţiei lui A comparativ cu aceea a lui B. Dacă am examina starea circuitelor lor sanguine, aceasta ar fi o determinare a sîngelui şi nu a satisfacţiei. Introspecţia nu-i permite lui A să măsoare ce se petrece în mintea lui B, şi nici lui B să măsoare ce se petrece în mintea lui A. Nu există nici o posibilitate de a compara satisfacţiile unor oameni diferiţi.

Ce-i drept, în viaţa de fiecare zi noi presupunem mereu că această comparaţie poate fi făcută. Dar însăşi diversitatea supoziţiilor pe care le facem în momente diferite şi în locuri diferite este o dovadă a caracterului lor convenţional. În democraţiile occidentale noi admitem pentru anumite scopuri că în împrejurări similare oamenii sînt capabili de satisfacţii egale. Întocmai cum în justiţie admitem responsabilitatea egală, în situaţii similare, între subiecţii de drept, tot aşa în domeniul finanţelor publice sîntem de acord să admitem o capacitate egală a subiecţilor economici de a avea satisfacţie de la venituri egale în împrejurări similare. Dar, deşi poate fi convenabil să admitem acest lucru, nu există nici o posibilitate de a dovedi că această supoziţie se întemeiază pe fapte constatabile. Şi într-adevăr, dacă un reprezentant al unei alte civilizaţii ne-ar spune că greşim şi că membrii castei (sau rasei) sale sînt capabili să aibă o satisfacţie de zece ori mai mare decît cea pe care un anumit venit o procură membrilor unei caste inferioare (sau unei rase „inferioare"), n-am avea cum să-l combatem. Am putea să rîdem de el. Am putea să ne indignăm şi să spunem că evaluarea sa e detestabilă, că ar crea dezbinare în societate, ar genera suferinţă, privilegii nedrepte etc. etc. N-am avea însă cum să arătăm că este greşită într-un sens obiectiv, după cum n-am putea dovedi că a noastră este corectă. Şi cum în sinea noastră nu socotim ca fiind de valoare egală satisfacţiile pe care lucruri similare le procură unor oameni diferiţi, ar fi realmente absurd dacă am continua să pretindem că scara noastră de valori are vreo justificare *ştiinţifică*. Ea poate fi justificată prin considerente de convenabilitate generală. Sau apelînd la anumite standarde axiologice ultime. Dar nu poate fi justificată apelînd la vreun fel de ştiinţă pozitivă.

Prin urmare extinderea legii utilităţii marginale descrescînde, postulată în propoziţiile pe care le discutăm, este nelegitimă. Şi deci raţionamentele bazate pe această extindere sînt lipsite de fundament ştiinţific. Recunoaşterea acestui lucru impune fără îndoială o restrîngere substanţială a pretenţiilor cuprinse în multe din formulările cărora li se admite în prezent statutul de generalizări ştiinţifice în discuţiile curente din domeniul economiei aplicate. Teza utilităţii marginale descrescînde (convexitatea în jos a curbei indiferenţei) nu îndreptăţeşte să se conchidă că transferurile de la bogaţi la săraci vor spori satisfacţia totală. Ea nu ne spune că un impozit progresiv pe venit e mai puţin păgubitor pentru folosul social decît un impozit neprogresiv pe cap de locuitor. De fapt, toată partea din teoria finanţelor publice care priveşte „utilitatea socială" trebuie să capete o semnificaţie diferită. Deşi interesantă ca elaborare a unui postulat etic, ea nu decurge deloc din presupoziţiile pozitive ale teoriei pure. Ea nu este decît un reziduu accidental al asocierii istorice a economiei politice engleze cu utilitarismul; iar dacă acest lucru este recunoscut cu claritate, vor avea de cîştigat şi vor fi mai convingătoare atît postulatele utilitare din care este dedusă, cît şi economia analitică.[32]

Să admitem însă că nu este aşa. Să admitem că ne-am putea impune să credem în statutul pozitiv al acestor postulate convenţionale, în comensurabilitatea unor experienţe diferite, în capacitatea egală de a avea satisfacţie etc. Şi să mai admitem că, pornind de la această bază, am izbuti să arătăm că anumite măsuri de politică economică *ar avea ca efect* creşterea „utilităţii sociale"; chiar şi atunci ar fi total nelegitim să susţinem că o atare concluzie îndreptăţeşte prin ea însăşi inferenţa că aceste măsuri *trebuie* adoptate. Pentru că o asemenea inferenţă ar ocoli întrebarea dacă sporirea în acest sens a satisfacţiei este într-adevăr un imperativ social.[33] Iar generalizările economice, fie şi astfel lărgite prin includerea unor elemente de evaluare convenţională, nu conţin nimic care să impună un răspuns determinat la această întrebare. Propoziţiile care includ verbul „trebuie" se află pe un plan cu totul diferit de cel al propoziţiilor care includ „este".

...

5. Dar care este în acest caz însemnătatea ştiinţei economice? Am văzut că, dinăuntrul propriului său edificiu de generalizări, ea nu oferă norme obligatorii pentru practică. Ea nu este în măsură să decidă între dezirabilitatea diferitelor scopuri. Ea diferă în chip fundamental de etică. Atunci în ce constă incontestabila ei însemnătate?

Ea constă neîndoielnic în faptul că, atunci cînd sîntem puşi în situaţia să facem o alegere între scopuri ultime, ştiinţa economică ne oferă posibilitatea de a alege în deplina cunoştinţă a implicaţiilor alegerii noastre. Puşi în faţa problemei de a alege între două scopuri, nu ne putem adresa economiei politice pentru adoptarea deciziei ultime. În ea nu putem găsi nimic care să *ne* scutească de obligaţia de a alege. În nici o ştiinţă nu se poate găsi ceva în măsură să decidă în problema ultimă a preferinţei. Dar pentru a fi în întregime raţionali, trebuie să ştim care este lucrul pe care îl preferăm. Trebuie să fim conştienţi de implicaţiile alternativelor. Pentru că raţionalitatea în alegere nu este nici mai mult nici mai puţin decît alegere în deplină cunoştinţă a alternativelor pe care le respingem. Tocmai aici îşi dobîndeşte economia politică însemnătatea ei practică. Ea ne poate lămuri care sînt implicaţiile diferitelor scopuri pe care le putem alege. Ea ne creează posibilitatea de a voi în cunoştinţă de cauză. Ea ne permite să alegem un sistem de scopuri ce sînt reciproc consistente.[34]

Un exemplu sau două ne vor arăta clar ce înseamnă asta. Să considerăm un caz în care implicaţiile unui act de alegere au fost elucidate. Să mai revenim o dată la un exemplu de care ne-am servit deja — impunerea unui tarif protecţionist. Am văzut deja că în economia ştiinţifică nu există nimic care să ne îndreptăţească să calificăm această măsură drept bună sau rea. Am stabilit că, dacă o asemenea măsură este luată în deplină cunoştinţă a sacrificiilor pe care le implică, n-avem nici un temei să o calificăm drept neeconomică. Decizia deliberată luată de cetăţeni în mod colectiv, ca în interesul unor scopuri cum ar fi apărarea ţării, ocrotirea naturii etc. să-şi diminueze posibilităţile de alegere în calitatea lor de consumatori, nu poate fi calificată

drept neeconomică sau iraţională, dacă este luată în deplina cunoştinţă a semnificaţiei ei. Lucrurile însă nu vor sta aşa decît dacă respectivii cetăţeni sînt pe deplin edificaţi asupra implicaţiilor obiective ale măsurii pe care o iau. Iar într-o mare societate modernă, doar o complexă analiză economică le poate furniza o atare cunoaştere. Marea majoritate a oamenilor, chiar şi a celor cu studii, cînd sînt chemaţi să decidă, bunăoară, dacă este dezderabil să fie protejată agricultura, nu se gîndesc decît la efectele unor asemenea măsuri asupra ramurii economice protejate. Ei constată că asemenea măsuri vor avantaja probabil această ramură, drept care susţin că măsurile propuse sînt bune. Or, după cum o ştie şi un student din anul întîi, problema de abia de aici începe. Pentru a putea judeca despre celelalte repercusiuni ale tarifului, este nevoie de o tehnică analitică. Iată de ce în ţările cu un nivel scăzut de educaţie economică, există în mod constant tendinţa de a aproba tot mai multe tarife protecţioniste.

De altfel, nu trebuie să se creadă că utilitatea unei atare analize s-ar limita la decizii referitoare la măsuri izolate cum ar fi instituirea unui anumit tarif. Ea permite şi evaluarea unor sisteme mai complexe de măsuri economice. Ea ne permite să vedem care *seturi* de scopuri sînt reciproc compatibile şi care nu şi de ce anume condiţii depinde această compatibilitate. Şi într-adevăr, tocmai aici stăpînirea unor asemenea tehnici devine de-a dreptul indispensabilă pentru o politică economică raţională. Există posibilitatea de a voi în mod raţional înfăptuirea unor obiective sociale particulare ce precumpănesc asupra evaluărilor individuale, fără a apela prea mult la ajutorul analizei economice. Aşa ar putea fi cazul unei subvenţii menite să protejeze producţia agricolă de bază. Este însă aproape cu neputinţă de conceput realizarea unor acţiuni mai complexe de politică economică fără ajutorul unui asemenea instrument.[35]

Să luăm acum un exemplu din domeniul politicii monetare. Din principiile de bază ale teoriei monetare decurge cu necesitate că, într-o lume unde condiţiile se schimbă în ritmuri diferite în diferite arii monetare, este imposibil să se realizeze concomitent preţuri stabile şi schimburi stabile.[36] Cele două scopuri — iar în acest caz este foarte evident că „scopurile" sînt subordonate altor norme de acţiune majore — sînt logic incompatibile. Poţi să încerci înfăptuirea unuia sau înfăptuirea celuilalt — pentru că nu e sigur că stabilitatea preţurilor poate fi realizată oricînd sau că ea duce invariabil la echilibru — dar nu poţi să le urmăreşti raţional pe amîndouă. Dacă procedezi aşa, eşecul e inevitabil. Aceste concluzii sînt bine ştiute de toţi economiştii. Dar în lipsa unui aparat analitic, cîţi dintre noi ar sesiza incompatibilitatea dintre cele două scopuri?!

Dar chiar şi acesta este un exemplu restrîns. Fără analiză economică nu este posibilă o alegere raţională între *sisteme* sociale. Am văzut deja că dacă privim ca fiind în sine rea o societate ce permite inegalitatea între venituri şi socotim drept un ţel mai presus de toate o societate egalitară, ar fi nelegitim ca o asemenea preferinţă să fie considerată neeconomică. Este însă imposibil să o considerăm raţională dacă nu este formulată în deplina cunoştinţă a naturii sacrificiilor pe care ea le presupune. Iar pe aceasta nu o putem avea

decît dacă înţelegem nu numai natura esenţială a mecanismului capitalist, dar şi condiţiile necesare şi limitele inerente tipului de societate prin care se preconizează a fi înlocuit. Nu este raţional să urmăreşti un scop dacă nu eşti conştient de sacrificiile pe care le implică atingerea lui. Iar în această supremă cumpănire a alternativelor, numai cunoaşterea deplină a implicaţiilor analizei economice moderne ne poate conferi capacitatea de a judeca raţional.

Dar dacă lucrurile stau aşa, atunci de ce să reclamăm pentru ştiinţa economică un statut mai înalt? Oare povara epocii noastre nu constă tocmai în faptul că nu ne dăm seama ce facem? Oare majoritatea dificultăţilor noastre nu se datorează tocmai acestui fapt, că urmărim scopuri incompatibile, nu pentru că am dori impasul, ci pentru că nu sesizăm incompatibilitatea lor. Se prea poate ca în privinţa scopurilor ultime să existe în societatea modernă deosebiri ce fac inevitabile anumite conflicte. Este clar însă că multe din dificultăţile noastre cele mai presante nu se nasc din acest motiv, ci din necoordonarea scopurilor noastre. În calitate de consumatori vrem preţuri şi tarife mici, iar ca producători optăm pentru siguranţă. O anumită repartiţie a factorilor de producţie noi o evaluăm în calitate de persoane private care cheltuiesc şi care economisesc. În calitate de persoane publice ne pronunţăm pentru măsuri ce împiedică realizarea acestei distribuţii. Vrem bani ieftini şi preţuri scăzute, mai puţine importuri şi un volum de schimburi mai mare.[37] Diferitele „organizaţii de voinţe" din societate, deşi formate din aceiaşi indivizi, formulează preferinţe diferite. Peste tot dificultăţile noastre par a izvorî nu atît din divergenţele dintre diferitele componente ale statului, cît din ceea ce am putea numi personalităţile scindate aflate în fiecare din aceste componente.[38]

Într-o asemenea societate, economia politică aduce solventul cunoaşterii. Ea ne face apţi să sesizăm implicaţiile cu bătaie lungă ale posibilităţilor alternative de acţiune. Ea nu ne permite şi nu poate să ne permită evitarea necesităţii de a alege între alternative. Dar ne permite să punem de acord diferitele noastre alegeri. Ea nu poate înlătura limitele ultime ale acţiunii umane. Dar ne creează posibilitatea de a acţiona consecvent în cadrul acestor limite. Ea permite locuitorului lumii moderne, cu infinitele ei interconexiuni şi relaţii, să-şi extindă aparatul perceptiv. Ea oferă o tehnică de acţiune raţională.

Iată, deci, încă un sens în care se poate spune pe drept cuvînt că economia politică presupune raţionalitatea în societatea umană. Ea nu pretinde, aşa cum s-a susţinut adesea, că acţiunea e în mod necesar raţională în sensul consistenţei reciproce a scopurilor urmărite. Nimic din generalizările ei nu implică în mod necesar prezenţa deliberării lucide în evaluarea ultimă. Ea nu porneşte de la presupoziţia că indivizii acţionează totdeauna raţional. Dar raţiunea ei practică de a fi depinde de supoziţia că e de dorit ca ei să acţioneze aşa. Ea presupune că, în limitele necesităţii, este de dorit să fie alese scopuri ce pot fi realizate armonios.

Şi astfel, economia politică depinde într-adevăr, dacă nu în ce priveşte existenţa, cel puţin în ce priveşte însemnătatea ei, de o ultimă opţiune valorică — de afirmaţia că raţionalitatea şi capacitatea de a alege în cunoştinţă

de cauză sînt dezirabile. Dacă iraţionalitatea, abandonul în faţa forţei oarbe a stimulilor externi şi a impulsurilor necoordonate în fiece moment ar fi socotite un bun mai presus de toate celelalte, atunci raţiunea de a fi a economiei politice ar dispărea într-adevăr. Şi este o tragedie pentru generaţia noastră, înfierbîntată de lupte fratricide şi trădată într-un mod aproape incredibil de cei ce ar fi trebuit să fie liderii ei intelectuali, că au apărut inşi dispuşi să susţină această ultimă negaţie, această eschivare de la necesităţile tragice ale unei alegeri ce a devenit conştientă. Cu asemenea inşi nu se poate discuta raţional. Revolta împotriva raţiunii este esenţialmente o revoltă împotriva vieţii înseşi. Dar pentru toţi cei care afirmă valori mai pozitive, acea ramură a cunoaşterii care este, mai mult ca toate celelalte, simbolul şi bastionul raţionalităţii în sfera organizării sociale, trebuie să aibă, în zilele frămîntate ce ne aşteaptă, o însemnătate aparte şi mai mare ca oricînd. Tocmai pentru că idealurile pentru care ea pledează sînt primejduite.

NOTE

1. Merită, poate, să fie subliniată semnificaţia acestei precizări. Aplicarea de mijloace asemănătoare din punct de vedere tehnic pentru atingerea unor scopuri calitativ asemănătoare în *momente diferite* reprezintă utilizări alternative ale acestor mijloace. Dacă lucrul acesta nu este clar înţeles, se pierde din vedere unul din cele mai importante tipuri de acţiune economică.

2. Aceasta poate să pară o nuanţare superfluă, motiv pentru care am omis-o în prima ediţie a acestui eseu. Dar condiţia existenţei unei ierarhii de scopuri este atît de importantă în teoria valorii încît pare preferabil ca ea să fie enunţată explicit chiar şi acum. Vezi capitolul IV, secţiunea 2.

3. Cf. Schönfeld, *Grenznutzen und Wirtschaftsrechnung*, p. 1; Hans Mayer, *Untersuchungen zu dem Grundgesetze der wirtschaftlichen Wertrechnung* (*Zeitschrift für Volkswirtschaft und Sozialpolitik*, vol. 2, p. 123).

Este, cred, suficient de clar că nu „timpul" ca atare este limitat, ci potenţialităţile noastre privite ca instrumente. A vorbi de caracterul limitat al timpului nu-i decît un mod metaforic de a invoca acest concept destul de abstract.

4. E clar că nu există discordanţă între conceptul de scop folosit aici ca punct terminus al unor direcţii de comportament particulare în acte de consum final şi cel folosit atunci cînd se spune că există un singur scop al activităţii — maximizarea satisfacţiei, a „utilităţii" ş.a. „Scopurile" noastre trebuie privite ca aproximări ale atingerii acestui scop ultim. Dacă mijloacele sînt limitate, aceste scopuri nu pot fi atinse toate, şi în funcţie de raritatea mijloacelor şi de importanţa lor relativă, atingerea unora din scopuri se cere abandonată.

5. Cf. Menger, *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, ed. 1, pp. 51—70; Mises, *Die Gemeinwirtschaft*, pp. 98 şi urm.; Fetter, *Economic Principles*, cap. 1; Strigl, *Die ökenomischen Kategorien und die Organisation der Wirtschaft*, passim; Mayer, *op. cit.*

6. Vezi mai jos secţiunea 4 şi cap. V din secţiunea 3.

7. Un exemplu de astfel de derivare a unor rezultate în esenţă asemănătoare se găseşte în Strigl, *op. cit.*, pp. 121 şi urm.

8. Dacă vreunul din cititorii cărţii de faţă are vreo îndoială în ce priveşte materialul faptic, să consulte lucrarea standard despre recentele experimente britanice cu astfel de măsurători, *British Food Control* de Sir William Beveridge.

9. „Ideea comună că metodele potrivite pentru studiile politice sînt cele ale inducţiei baconiene — că adevărata călăuză nu este raţionamentul general ci experienţa specifică — va fi citată într-o bună zi ca unul din semnalmentele cele mai sigure ale nivelului scăzut al facultăţilor speculative din epocile în care ea este universal acceptată. Oricine foloseşte un argument de acest fel... trebuie trimis înapoi să înveţe elementele uneia din ştiinţele fizice mai accesibile. Astfel de rezoneri ignoră faptul Pluralităţii cauzelor tocmai în cazul în care el este cel mai pregnant reprezentant" (John Stuart Mill, *Logic*, cap. X, paragraful 8).

10. Vezi Rickert, (*op. cit.*, pp. 78–101), *Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung*, passim.

11. Legat de toate acestea, a se vedea observaţiile judicioase ale dr. Strigl, *Die ökonomischen Kategorien und die Organisation der Wirtschaft*, pp. 85–125.

12. Vezi Robinson, *Economics of Imperfect Competition*, pp. 330–331. Eu însumi am aflat despre acest mod de abordare a problemei dintr-o convorbire de acum mulţi ani cu profesorul Mises. Dar din cîte ştiu, doamna Robinson este prima care a formulat această idee atît de succint şi de clar într-un text tipărit; cred că lucrarea doamnei Robinson a contribuit mult la a-i convinge pe o serie de sceptici de utilitatea şi însemnătatea acestui fel de raţionare abstractă pornind de la postulate foarte simple, despre care discutăm aici.

13. Vezi, de ex., Schneider, *Theorie der Produktion*, passim.

14. Vezi Knight, *Risk, Uncertainty, and Profit*; Hicks, *The Theory of Profit* (*Economica*, nr. 31, pp. 170–179).

15. Vezi Mises, *The Theory of Money*, p. 147 şi 200; Lavington, *The English Capital Market*, pp. 29–35, Hicks, *A Suggestion for Simplifying the Theory of Money* (*Economica*, 1934, pp. 1–20).

16. Cf. Mises, *Kritik der Interventionismus*, pp. 55–90.

17. *Economic Principles*, pp. IX şi 12–21.

18. Vezi Menger, *Grundsätze*, ed. 1, pp. 77–152.

19. Vezi *Positive Theorie des Kapitals*, ed. a 4-a, pp. 232–246.

20. *Mathematical Psychics*, p. 15.

21. Acest punct de vedere este respins în Max Weber, *Die Grentznutzenlehre und das psychologische Grundgesetz* (*Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, vol. XXIX, 1909).

22. *The Theory of Social Economy*, prima ediţie engleză, vol. I, pp. 50–51.

23. Mai ales în articolul *Economie mathématique* din *Encyclopédie des Sciences mathématiques*, Paris, 1911.

24. Vezi, de ex., Hicks, *Gleichgewicht und Konjunktur* (*Zeitschrift für Nationalökonomie*, vol. IV, pp. 441–455).

25. Max Weber, *Die Objektivität sozialwissenschaftlichen und sozialpolitischen Erkenntnis: Der Sinn der Wertfreiheit der soziologischen und ökonomischen Wissenschaft*, în *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftlehre*.

26. Vezi, de ex., Dalton, *Public Finance*, ed. a 2-a, p. 73.

27. Vezi, de exemplu, diversele „infirmări" statistice ale teoriei cantitative a banilor apărute în anii din urmă. Referitor la toate acestea e suficient să cităm comentariul lui Torens despre Tooke: „Istoria preţurilor poate fi privită ca un studiu psihologic. Dl Tooke şi-a început ostenelile ca discipol al lui Horner şi Ricardo, obţinînd indirect oarecare faimă prin asociere cu aceste nume celebre, dar cum capa-

citatea sa de a culege fapte din actualitate precumpănea asupra facultăţilor sale de înţelegere şi logice, acumularea de fapte l-a împins într-un labirint de erori. Neputînd să înţeleagă că un principiu teoretic, deşi poate să se impună irezistibil în toate împrejurările ce corespund premiselor din care a fost dedus, trebuie aplicat cu limitările şi corecţiile cuvenite în toate cazurile ce nu corespund întocmai premiselor, a ajuns la o totală răstălmăcire a propoziţiei avansate de Adam Smith şi a atribuit acestei înalte autorităţi absurditatea de a fi susţinut că variaţiile în cantitatea de bani determină variaţii proporţionale în valorile băneşti ale tuturor mărfurilor, în timp ce valorile mărfurilor, relativ una la alta, variază în mod inegal. Raţionînd în temeiul acestei restălmăciri ieşite din comun, nu putea să nu ajungă la concluzii ieşite din comun. După ce s-a convins că Adam Smith a stabilit în mod corect ca pe un principiu universal adevărat că variaţiile în puterea de cumpărare a banilor determină variaţii proporţionale în preţurile tuturor mărfurilor, negăsind în cercetările sale asupra fenomenelor pieţei în diferite perioade nici un caz în care expansiunea sau restrîngerea circulaţiei să fi cauzat o creştere sau scădere în aceeaşi proporţie a preţurilor mărfurilor, el a ajuns printr-o inferenţă strict logică din premisele atît de ilogic asumate, la marea sa descoperire — că nici o creştere a mijlocului de circulaţie nu poate avea ca efect o creştere a preţurilor" (*The Principles and Operation of Sir Robert Peel's Act of 1844 Explained and Defended*, ed. 1, p. 75).

28. Pretinsul avantaj al „planificării" economice — şi anume că ar oferi o mai mare certitudine cu privire la viitor — depinde de supoziţia că în condiţiile „planificării" sînt aduse sub controlul planificatorilor şi forţele ce exercită acum controlul, opţiunile individuale ale celor ce cheltuiesc şi economisesc. Apare deci paradoxul că ori planificatorul este lipsit de instrumentul necesar pentru calcularea scopurilor comunităţii pe care intenţionează s-o servească, ori, dacă recapătă acest instrument, face să dispară raţiunea de a fi a „planului". Fireşte, dilema nu se naşte dacă el se crede capabil să interpreteze aceste scopuri sau — ceea ce e mult mai probabil — dacă intenţionează să se pună exclusiv în slujba scopurilor pe care *el* le consideră potrivite şi nu a altora. Oricît ar părea de curios, asta se întîmplă destul de des. Sub pojghiţa pretinsului planificator veţi descoperi de obicei un potenţial dictator.

29. Vezi, de ex. Edgeworth, *The Pure Theory Of Taxation* (*Papers Relating to Political Economy*, vol. II, pp. 63 şi urm.).

30. Vezi *Economics and Socialism* (*The Economic Outlook*, pp. 59–62).

31. Atît de multe au fost răstălmăcirile bazate pe o înţelegere imperfectă a acestei generalizări, încît dr. Hicks a sugerat ca numele ei să fie pur şi simplu abandonat, adoptînd în locul lui pe cel de Legea ratei de substituţie crescătoare. Personal prefer terminologia statornicită, dar sugestia nu e de neglijat.

32. Cf. Devenport, *Value and Distribution*, pp. 301 şi 571; Benham, *Economic Welfare* (*Economica*, iunie 1930, pp. 173–187); M. St. Braun, *Theorie der staatlichen Wirtschaftspolitik*, pp. 41–44. Nici chiar profesorul Irving Fischer, preocupat să dea o justificare metodei sale statistice de măsurare a „utilităţii marginale", nu poate găsi alt argument în favoarea procedurii sale decît că „Îndoiala filozofică este bună şi la locul ei, dar problemele vieţii nu pot să aştepte şi nu aşteaptă" (*Economic Essays in Honour of John Bates Clark*, p. 180). Mie nu mi se pare că problema măsurării utilităţii marginale la nivelul indivizilor ar fi o problemă foarte presantă. Dar indiferent dacă e aşa sau nu, rămîne un fapt că profesorul Fisher îşi rezolvă problema doar adoptînd o supoziţie convenţională. Şi nu pare a fi de vreun ajutor în rezolvarea problemelor practice să pretindem că supoziţiile convenţionale au o justificare ştiinţifică. Nu devin un democrat mai docil dacă mi se spune că sînt la fel de capabil

să simt satisfacţia ca semenul meu; mai degrabă asta mă umple de indignare. Sînt însă întru totul dispus să accept enunţul că e *convenabil* să admitem că aşa stau lucrurile. Sînt întru totul dispus să accept argumentul — ba chiar, spre deosebire de cei ce cred în mitul rasial sau în cel proletar, cred ferm în el — că în condiţiile de astăzi societăţile care pornesc de la orice altă premisă suferă de o instabilitate inerentă. A trecut însă vremea cînd democraţia putea fi făcută acceptabilă prin amăgirea că judecăţile de valoare sînt judecăţi cu caracter ştiinţific. Mă tem că aceleaşi reproşuri se pot face extrem de ingenioaselor *Metode de măsurare a utilităţii marginale* ale profesorului Ragnar Frisch.

33. Hedonismul psihologic, în măsura în care trecea dincolo de individ, punea în joc, poate, o supoziţie ne-ştiinţifică, dar nu a fost prin el însuşi o justificare necesară a hedonismului etic.

34. Este, poate, indicat să subliniem că consistenţa care devine astfel posibilă este una între realizări şi nu între scopuri. Realizarea unui scop poate fi considerată inconsistentă cu realizarea unui alt scop, fie pe planul valorizării, fie pe cel al posibilităţii obiective. Astfel, poate fi considerată inconsistentă sub aspect etic slujirea concomitentă a doi stăpîni. Iar încercarea de a fi cu amîndoi în acelaşi timp, în locuri diferite, este obiectiv inconsistentă. Acest din urmă fel de inconsistenţă în sfera politicii sociale este cel pe care economia politică ar trebui să ne permită să-l eliminăm.

35. Aceste consideraţii ar trebui să constituie un răspuns suficient celor ce spun întruna că „viaţa economică" este un lucru prea complex pentru a putea fi judecat de analiza economică". Tocmai pentru că viaţa socială este atît de complicată, dacă vrem să înţelegem măcar o parte din ea avem nevoie de analiza economică. De obicei tocmai aceia care perorează cel mai mult despre complexitatea vieţii şi susţin că comportamentul uman se refuză oricărui fel de analiză logică se dovedesc a fi de cea mai *simplistă* factură intelectuală şi afectivă. Cine a întrezărit cu adevărat elementul iraţional din resorturile acţiunii umane nu se va „teme" cîtuşi de puţin că el ar putea fi ucis de logică.

36. Vezi Keynes, *A Tract on Monetary Reform*, pp. 154–155; de asemenea interesantul articol al d-lui D. H. Robertson *How Do We Want Gold to Behave*? , retipărit în *International Gold Problem*, pp. 18–46.

37. Cf. M. S. Braun, *Theorie der Staatlichen Wirtschaftspolitik*, p. 5.

38. În felul acesta analiza economică evidenţiază şi alte exemple ale unui fenomen asupra căruia s-a atras deseori atenţia în discuţiile recente despre teoria suveranităţii în dreptul public. Vezi Figgis, *Churches in the Modern State*; Maitland, *Introducere* la cartea lui Gierke *Political Theories of the Middle Ages*; Laski, *The Problem of Sovereignty, Authority in the Modern State.*

CAPITOLUL 5

Ştiinţa economică şi acţiunea umană

FRANK KNIGHT

Frank Knight (1885–1972) s-a născut în Atlanta şi a obţinut titlul de doctor în economie de la Universitatea Cornell. A predat la Universitatea Cornell şi la Universitatea din Iowa, dar şi-a legat activitatea îndeosebi de Universitatea din Chicago, unde a pregătit o întreagă generaţie de eminenţi economişti. Pe lîngă contribuţiile sale majore la teoria economică, a fost şi filozof social, profund preocupat de problemele libertăţii individuale. Insistenţa sa asupra importanţei incertitudinii şi a particularităţilor elementului uman din economie merită încă şi azi să fie examinată cu atenţie de toţi cei interesaţi de metodologia ştiinţei economice. Retipărim aici într-o formă prescurtată eseul lui Knight *Value and Price* (*Valoare şi preţ*). A fost omisă prima treime a eseului, care expune în principal fundalul istoric.

În general, dacă explicarea comportamentului economic prin motivaţii trebuie abandonată, rămîn deschise un număr de alternative posibile. Poate că cea mai simplă din ele este cea analogă unei tendinţe din fizică — renunţarea la orice „explicaţie" şi restrîngerea la formularea de legi empirice; rezultatul este teoria economică statistică, ce are drept conţinut doar mărfurile şi preţurile ca fenomene obiective. O a doua direcţie de îndepărtare de la tipurile de teorie a valorii reprezentate de ştiinţa economică clasică şi de cea utilitaristă pune accentul pe controlul social al vieţii economice, cu o clară pledoarie implicită în favoarea unui asemenea control. În generaţia trecută, această tendinţă s-a manifestat cel mai puternic în Germania (socialismul de catedră), în Anglia (fabianismul şi liberalismul de stînga) şi în Statele Unite (ca o fază a economiei instituţionaliste).

Cea de-a treia alternativă la teoria explicativă constă în a trata fenomenele economice ca fenomene esenţialmente istorice, ceea ce, fireşte, trebuie oricum făcut cînd este vorba de a explica conţinutul concret al vieţii economice într-un moment şi loc determinate. Istoria economică se subdivide, la rîndul său, în tot atîtea varietăţi cîte concepţii de bază există despre istorie şi metoda istorică. Două asemenea varietăţi sînt cu deosebire importante. Prima tratează istoria, pe cît posibil, în termeni obiectivi, empirici, putînd folosi statistica pentru descoperirea şi analiza tendinţelor; din punct de vedere logic, acest mod de a proceda contrastează puternic cu căutarea de legi repetitive, analoge celor din ştiinţele naturii, caracteristică teoriei economice

Din *The Ethics of Competition and Other Essays* de Frank Knight, Harper and Brothers, New York şi Londra, 1935.

statistice, dar în practică cele două concepţii sînt prezente deopotrivă în lucrările economiştilor statisticieni. Cea de-a doua varietate a istoriei economice se foloseşte de concepţiile umaniste mai familiare despre istoria politică şi socială — ambiţii, eforturi şi eşecuri individuale într-un context sociopsihologic dat. Ea reprezintă în esenţă o resuscitare sau o continuare a şcolilor istorice din secolul al XIX-lea, deosebit de puternice în Germania. În măsura în care ajunge să generalizeze, ea poate fi caracterizată drept economie instituţionalistă, termen intrat în uz mai ales în Statele Unite. Mişcarea contemporană înrudită din literatura de specialitate germană este numită ştiinţa economică neoistorică sau sociologică, avînd drept cei mai proeminenţi lideri pe Sombart şi pe Max Weber.

La originea divergenţelor şi disputelor dintre vechea şi noua ştiinţă economică, precum şi dintre cele trei direcţii noi de evoluţie teoretică indicate mai sus, stau două probleme: relaţia dintre descriere şi explicaţie şi relaţia dintre enunţurile factuale şi evaluarea critică. Prima, de neocolit în orice reflecţie despre comportamentul uman este în fondul ei problema libertăţii alegerii, a „liberului-arbitru". Ea priveşte esenţa problemei valorii în sensul valorilor individuale, fiind identică, în ultimă analiză, cu problema relaţiei dintre individ şi natură. A doua problemă fundamentală priveşte relaţia dintre individ şi societate.

Faptul crucial în legătură cu prima problemă este că, dacă se acordă, sub indiferent ce formă, motivaţiei sau scopului un rol real în comportament, nu poate fi vorba de rolul de cauză în sensul cauzalităţii din ştiinţele naturii. Aceasta este limitarea supremă a ştiinţei economice statistice şi deopotrivă a celei istorice. Căci dacă motivaţia sau scopul sînt folosite pentru explicarea comportamentului, ele trebuie, la rîndul lor, să fie puse în aceeaşi relaţie cu evenimente şi condiţii anterioare lui, iar atunci mobilul devine superfluu; comportamentul va fi în întregime explicat de aceste antecedente. Motivaţia nu poate fi tratată ca un eveniment natural. Păstrarea unui contrast fundamental între relaţia cauză-efect din natură şi relaţia scop-mijloc din comportamentul uman ţine de esenţa faptelor ce ridică problema interpretării comportamentului. Pare exclusă posibilitatea de-a face reale problemele umane fără a vedea în activitatea umană un element de efort, contingenţă şi, mai cu seamă, eroare, care din aceleaşi raţiuni se cer presupuse absente din procesele naturale.

Astfel, motivaţia sau intenţia se insinuează în orice discuţie relevantă despre activitatea umană. Dar tema comportamentului nu poate fi simplificată pînă într-atît încît să fie redusă la un dualism. Cel puţin trei principii de bază se cer introduse în interpretarea lui. Acţiunea umană tipică se explică în parte prin cauzalitatea naturală, în parte printr-o intenţie sau dorinţă ce este un dat absolut şi, astfel, un „fapt", deşi nu un eveniment sau o condiţie naturală, iar în parte printr-o nevoie de a realiza „valori" ce nu poate fi redusă în întregime la dorinţe factuale, pentru că această nevoie n-are obiecte ce ar putea fi descrise în sens literal. Interpretarea în termeni de dorinţe factuale constituie modul de a proceda al ştiinţei economice politice aşa cum este reprezentată aceasta de cea mai mare parte a literaturii teoretice în măsura în care aceasta cultivă o viziune obiectivă. Totuşi acest al doilea principiu de explicaţie este

probabil cel mai vulnerabil dintre cele trei menţionate. E îndoielnic dacă vreo dorinţă este cu adevărat „absolută", dacă există vreo dorinţă ce nu vizează efectuarea unei schimbări într-un sistem dinamic de semnificaţii şi valori; acesta e un lucru diferit de schimbările din natura fizică, deşi producerea de schimbări în natura fizică este singurul mijloc de realizare a valorilor. Orice act, în sens economic, schimbă configuraţia materiei în spaţiu. Aceasta însă nu exclude posibilitatea unor „acte" ce modifică semnificaţia şi valorile fără a schimba configuraţia naturală, dat fiind că reflecţia poate genera noi moduri de a vedea lucrurile şi poate produce schimbări în gusturile individuale. Lucru şi mai important, e îndoielnic dacă o configuraţie este în sine preferabilă alteia.

Oamenii simt şi invocă două tipuri de motivaţie pentru actele lor. Există pe de o parte dorinţa sau preferinţa pe care actorul şi cei din preajma lui le tratează ca pe un fapt ultim, brut. Pe de altă parte, pentru a-şi explica propriile acte, oamenii fac diferite feluri de judecăţi de valoare; iar explicaţia se transformă astfel în justificare. Cu alte cuvinte, nimeni nu poate cu adevărat să trateze motivaţiile în mod obiectiv sau să le descrie fără a pune în joc binele şi răul. Astfel, dorinţele umane nu sînt doar mai mult sau mai puţin distincte de evaluări, ci se nasc din evaluări, iar evaluarea se produce şi în lipsa dorinţei. Despre majoritatea valorizărilor umane legate de adevăr, frumos şi morală se poate spune că sînt, de fapt, în mare măsură cu totul independente de dorinţa de a obţine un lucru sau rezultat concret. Mai există două considerente ce arată că însăşi motivaţia economică individuală implică în cazurile tipice o valorizare, şi nu doar o dorinţă: întîi, ceea ce indivizii aleg într-o tranzacţie economică este dorit de ei, în general, ca mijloc pentru altceva, fapt ce implică judecata că lucrul ales este „realmente" un mijloc pentru rezultatul respectiv, iar în al doilea rînd, ceea ce în ultimă instanţă este dorit de dragul lui însuşi poate doar rareori, sau niciodată, să fie finalmente descris doar prin referire la o configuraţie fizică, ci trebuie definit în raport cu un univers de semnificaţii şi valori. Astfel, există un element de valorizare în ideea de eficienţă în realizarea unui scop dat; şi, în plus, scopul real conţine ca element al său un concept valoric.

Concepţia dual prezentă în motivaţie se reflectă şi în conceptul mai îngust-economic de valoare. Aceasta din urmă cuprinde, hotărît, mai mult decît ideea unei calităţi măsurate prin preţ; măsurarea ei în condiţii reale este totdeauna imperfectă. Preţul „tinde" să coincidă cu valoarea, dar noţiunea de valoare implică şi o normă căreia preţul i s-ar conforma în anumite condiţii ideale. Aceasta normă cuprinde două idei: pe cea a scopului urmărit dar realizat doar mai mult sau mai puţin aproximativ din pricina erorilor de diverse feluri (ce tind a fi corectate); şi pe cea a unui scop „corect" al acţiunii, în contrast cu scopurile incorecte, precum şi cu scopul efectiv urmărit. Într-o societate bazată pe concurenţă ca principiu acceptat, preţul concurenţial, sau preţul egal cu cheltuielile de producţie necesare este adevărata valoare în ambele sensuri; abaterile trebuie puse pe seama a două mulţimi de cauze — erorile de calcul accidentale şi obiectivele greşite ale acţiunii. Această formulare trece cu vederea, fireşte, existenţa unor concepte tehnice diferite de preţ

concurenţial relativ la anumite condiţii pe termen scurt sau locale; iar o critică etică mai profundă ar putea să condamne condiţiile date, altele decît gusturile consumatorilor care fixează preţul concurenţial, îndeosebi modul de repartiţie a venitului şi distribuţia puterii economice.

Pentru a face clar înţeles punctul central al argumentării de faţă, este necesar să luăm aminte la deosebirea dintre conceptul de condiţii ideale din economie şi cel din mecanică. În acest din urmă domeniu cea mai notabilă dintre condiţiile ideale este absenţa frecării; un concept aparent asemănător condiţiilor ideale este o prezenţă familiară, aproape un clişeu, în teoria economică. Ca descriere generalizată, conceptul de concurenţă perfectă, care se obţine făcînd abstracţie de acele trăsături ale situaţiei economice care determină concurenţa imperfectă, seamănă cu conceptele mecanicii fără frecare şi se justifică în mod asemănător. Ar fi însă cu totul greşit să se creadă că elementul specific de care se face abstracţie în teoria concurenţei perfecte este în acelaşi raport cu comportamentul ca frecarea cu procesul mecanic. În mecanică frecarea implică o transformare de energie dintr-o formă în alta, după o lege la fel de rigidă şi un principiu de conservare la fel de precis ca şi legea şi principiul de conservare valabile pentru schimbările mecanice unde nu se pierde deloc energie. În procesul economic nu există ceva cît de cît corespunzător acestei situaţii. Lucrul de care se face abstracţie în teoria echilibrului este posibilitatea erorii în comportamentul economic. Concurenţa perfectă este, între alte lucruri irelevante aici, concurenţă în care nu se fac erori; sub aspectele fundamentale ea nu este comparabilă cu o maşină fără frecare. „Tendinţa" familiară a concurenţei de a se conforma idealului teoretic nu este o simplă posibilitate de aproximare experimentală, ci o tendinţă reală în măsura în care se presupune despre oameni că se străduiesc cu oarecare succes să înveţe să se comporte inteligent. Ea nu poate fi tratată drept o tendinţă către un rezultat obiectiv, ci doar ca o tendinţă în conformitate cu intenţia comportamentului, intenţie ce nu poate fi măsurată, identificată sau definită cu ajutorul vreunor date experimentale. Condiţiile ideale din ştiinţa economică presupun o evaluare perfectă într-un sens limitat, un comportament economic perfect care presupune că scopul sau intenţia sînt date. Corectitudinea intenţiei este o chestiune de etică, de care economistul face abstracţie, aşa cum face abstracţie de erorile din cauza cărora comportamentul se finalizează altfel decît în conformitate cu intenţia.

Pînă aici am discutat despre două niveluri ale comportamentului economic. Primul este cel la care comportamentul este redus, pe cît posibil, prin procedee statistice, la regularităţi; se poate considera sau nu convenabil a pune comportamentul pe seama unei „forţe", iar în caz că da, despre forţă trebuie presupus că ea corespunde comportamentului observat. Al doilea este interpretarea comportamentului prin prisma motivaţiei, interpretare ce se centrează în mod necesar asupra deosebirii dintre motivaţie şi act şi asupra faptului erorii. La un al treilea nivel de interpretare, însuşi scopul acţiunii este supus evaluării sau criticii dintr-un punct de vedere sau altul. Aici se plasează în centrul discuţiei relaţia dintre individ şi societate, cea de a doua problemă importantă sugerată mai sus, şi conceptul de valoare aşa cum se leagă el de politica socială.

În fapt, chiar şi la nivelul al doilea, se impune să recunoaştem două forme de referinţă socială: scopurile individuale aşa cum sînt date sînt în principal sociale sub apectul originii şi al conţinutului lor; iar în societăţile în care gîndirea economică este relevantă, există o largă acceptare şi aprobare socioetică a motivaţiei individuale *in abstracto*. Societatea modernă, de exemplu, acceptă dreptul şi chiar datoria individului de a-şi urmări în limite largi propriile scopuri; cu alte cuvinte, însăşi libertatea individuală este o valoare socială şi nu doar un fapt. Astfel, cel de-al doilea nivel de interpretare tinde să se dizolve. Dacă ideea de comportament economic este efectiv separată de procesul mecanic şi dacă scopurile sînt privite ca scopuri şi nu doar ca efecte fizice, discuţia se plasează deja în mare parte la cel de-al treilea nivel. Scopurile factuale dorite nu pot dăinui dacă, pe lîngă dorinţă, nu li se acordă o doză însemnată de valorizare. „Dorinţele“ de bunuri şi servicii economice nu pot fi considerate ca fiind ultime sau ca avînd o realitate independentă, autoconţinută. Chiar şi la o analiză sumară constatăm că ele sînt în foarte mare măsură manifestări destul de accidentale ale dorinţei de ceva ce ţine de libertate sau de putere. Dar asemenea obiecte ale dorinţei sînt forme ale unor relaţii sociale şi nu lucruri, iar ideea de eficienţă economică n-are decît o aplicabilitate limitată pentru urmărirea şi dobîndirea lor. Examinarea unor asemenea activităţi, pentru a fi cît de cît serioasă şi generală, trebuie inevitabil să fie o discuţie de politică socială privitoare la scopuri sau norme sociale şi la modalităţile sociale de a le realiza.

Dificultatea serioasă întîmpinată în această privinţă de teoria economică a constituit-o tendinţa de a confunda susţinerea unei politici de neintervenţie (sau a politicii opuse) cu descrierea unei organizari sociale bazate pe libera învoială. Chiar şi atunci cînd autorii n-au îmbinat în mod deliberat pledoaria cu analiza, dificultăţile de a ţine separate cele două tipuri de discuţie au fost prea mari, mai cu seamă avînd în vedere cerinţele unei expuneri ce se dorea pe înţelesul, ca să nu spunem pe gustul, unui public cititor considerabil. În acest domeniu, interesul pentru valori şi în special pentru politica socială este în fapt precumpănitor. Aşa se face că teoria economică, dezvoltîndu-se într-o atmosferă de reacţie împotriva controlului, a accentuat vădit acest aspect al lucrurilor, neglijîndu-le pe celelalte. În prezent este în aceeaşi măsură evident că există limitări la fel de ample şi de complexe ale principiului libertăţii în sens economic, adică ale organizării vieţii economice exclusiv prin liberă înţelegere între indivizi folosind resursele date pentru atingerea unor scopuri individuale stabilite. Societatea nu poate să accepte scopurile individuale şi mijloacele individuale ca pe nişte date sau ca principalele obiective ale propriei sale politici. În primul rînd, ele pur şi simplu nu sînt nişte date, ci sînt istoriceşte create în chiar procesul istoric şi sînt inevitabil afectate de politica socială. În al doilea rînd, societatea nu poate fi nici măcar relativ indiferentă faţă de felul în care se desfăşoară procesul economic. O atare indiferenţă ar fi în cele din urmă distrugătoare pentru societate şi pentru individ deopotrivă. Această concluzie este puternic susţinută de faptul că interesul imediat al individului este în mare parte competitiv, centrat pe propria sa promovare socială relativ la alţi indivizi. Funcţia ce revine autorităţii publice în această luptă este de a impune regulile în mod imparţial şi, mai mult încă, de a elabora asemenea reguli care să menţină „jocul“ la cel mai

înalt nivel posibil. Pentru aceasta, ea trebuie să păstreze un punct de vedere net distinct de interesele în care tinde să fie absorbit individul, acesta fiind totdeauna mai conştient de conflictele de interese decît de comunitatea de interese cu grupul social în ansamblu.

Aceste reflecţii ne semnalează o eroare logică prezentă în teoria valorii, tipică economiştilor clasici. Ei n-au susţinut făţiş că libertatea ca atare este un bine. E lucru cunoscut că erau hedonişti; argumentul lor în favoarea libertăţii făcea din aceasta un instrument al plăcerii, pe temeiul că individul poate judeca mai bine decît funcţionarii statului mijloacele prin care poate ajunge fericit. Fără a nega că acest argument are greutate, se poate susţine că libertatea prin ea însăşi este în mod incontestabil un bun pentru individ, şi pe deasupra un bun etic mai mult sau mai puţin independent de măsura în care individul îl preţuieşte efectiv. Nu încape îndoială că un individ poate să dorească libertatea şi să revendice dreptul la ea şi fără a pretinde că, din punctul de vedere al propriei sale bunăstări şi securităţi materiale, el va lua întotdeauna decizii mai înţelepte decît ar fi cele luate de alţii pentru el. Şi la fel de neîndoielnic se poate susţine că individul trebuie, în anumite limite, să ia el însuşi decizii şi să-şi asume răspunderea pentru consecinţele lor chiar dacă nu asta ar fi opţiunea sa. Cu alte cuvinte, economiştii clasici n-au înţeles, iar spiritul „ştiinţific“ al epocii lor îi predispunea în general negativ pe economişti faţă de admiterea ideii că libertatea este esenţialmente o valoare socială, cel puţin atunci cînd se pledează în favoarea sau împotriva ei, la fel ca orice alt sistem social sau relaţie socială.

Sub aspectul genezei şi al conţinutului lor, interesele sau dorinţele reale exprimate în comportamentul economic sînt într-o măsură covîrşitoare sociale; ceea ce face ca ele să nu poată fi descrise independent de un sistem de relaţii sociale, care nici el nu poate fi tratat în termeni pur obiectivi, factuali. Într-o măsură limitată, un individ poate să le conceapă în astfel de termeni; un individ ar putea chiar să le descrie altuia ca pe nişte fapte. Dar atunci cei doi indivizi se aşează în postura de spectatori şi nu de membri ai societăţii sau de participanţi la fenomene. Astfel, orice discuţie publicată, presupunînd că prezintă un interes general pentru cititori ca membri şi participanţi, îmbracă cu necesitate forma pledoariei pentru o politică ce poate eventual să acorde atenţie aproximativ egală ambelor laturi. În acest conflict dintre interesul spectatorului de a vedea şi înţelege, şi interesul participantului pentru acţiune şi schimbare, filozoful sau metodologul n-are cum să arbitreze. La întrebarea dacă ştiinţa economică ca atare trebuie să fie de un fel sau altul trebuie răspuns doar recunoscînd că ea trebuie să fie de ambele feluri, cu accent mai mare sau mai mic pe unul din ele, în funcţie de scopurile urmărite într-o abordare particulară; dar totdeauna prin implicaţie ea trebuie să fie în ambele feluri, oricît de unilateral ar fi accentul, din moment ce fiecare din cele două interese îl presupune şi este relativ la celălalt, iar orice autor şi orice cititor, ca fiinţă umană, este motivat de ambele. Ceea ce e de dorit este ca în orice abordare relaţia dintre cele două grupuri de interese să fie clară. Cel mai adesea însă se întîmplă invers: cel preocupat în primul rînd de adevăr tinde să-şi întărească argumentele identificînd adevărul cu

valoarea, iar cel preocupat de valori tinde să-şi întărească aprecierile dîndu-le calitatea de adevăruri.

În timp ce în perioada de dezvoltare a ştiinţei economice clasice interesul social practic se centra aproape exclusiv în jurul eliberării de un sistem de control învechit, în prezent pendulul s-a deplasat clar în partea opusă. Noua problemă pe care o ridică amestecul intereselor ştiinţifice cu cele evaluative este cu mult mai grea decît cea veche. Societatea caută în mod pozitiv o bază de unitate şi ordine, pe cînd odinioară încerca în mod negativ să abandoneze o bază nesatisfăcătoare. În plus, standardele curente de gîndire au ajuns sub dominaţia extremă a idealului ştiinţific, aplicabil prea puţin sau deloc la problema menţionată. Fundamentul ultim al unităţii de grup nu poate fi de natură cognitivă, ci ţine de morală şi de sentiment. Nu există soluţie intelectuală la un conflict de interese. Se poate discuta numai despre valori, dar discuţia nu conduce cu necesitate la consens; iar dezacordul cu privire la principii pare să reclame din punct de vedere moral apelul la forţă. Este de asemenea interesant de notat că tendinţa spre „raţionalizare“ face ca conflictul de interese şi dezacordul privitor la principii să fie luate unul drept celălalt şi să fie în practică inseparabil amestecate.

Aripile extremiste din rîndul celor ce pledează pentru schimbare recunosc inaplicabilitatea cunoaşterii pur intelectuale. Atît şcoala „fascistă“, cît şi cea „comunistă“ înclină să considere adevărul sau falsitatea propoziţiilor ştiinţei ecoomice ca pe o chestiune indiferentă sau chiar iluzorie, judecînd doctrinele numai în funcţie de măsura în care conduc la statornicirea tipului dorit de ordine socială. O atare concepţie este, fireşte, „neadevărată“ dintr-un punct de vedere mai îngust-ştiinţific; în orice orînduire socială rezultatele anumitor opţiuni ce afectează producţia şi consumul, indiferent ale cui ar fi aceste opţiuni, se supun anumitor principii abstracte, esenţialmente matematice, care exprimă deosebirea dintre economie şi risipă. La cealaltă extremă — la primul şi al doilea nivel de interpretare indicate mai sus — există o mişcare la fel de energică în favoarea unei abordări riguros „ştiinţifice“ a ştiinţei economice. Analiza de la primul nivel, care neglijează motivaţia şi ia în considerare numai rezultatele acţiunii sub forma statisticilor de bunuri, nu lasă cu adevărat loc pentru nici un concept de economie. De altfel, ea nici nu poate fi efectuată exact aşa, pentru că bunurile se cer denumite şi clasificate, iar analiza trebuie să ţină cont de asemănările şi deosebirile de întrebuinţare ca şi de caracteristicile fizice. Iar analiza economică de la nivelul al doilea, care tratează dorinţele ca pe nişte fapte, se plasează în nişte limite foarte înguste. În realitate dorinţele n-au un conţinut foarte precis, iar cercetătorul nu poate cunoaşte cu precizie acest conţinut nici atît cît este. O atare concepţie ar putea servi drept bază pentru o teorie pur abstractă, dar nu este decît în mică măsură aplicabilă realităţii. Pentru ca datele să capete conţinut, dorinţele trebuie identificate cu bunurile şi serviciile în care-şi află expresie, iar atunci cea de a doua metodă se reduce pînă la identificare la prima. În plus, singurele dorinţe ce pot fi considerate cît de cît asemănătoare unor date ştiinţifice sînt pur individuale, iar orice discuţie privind politica socială trebuie să invoce valori sau idealuri aflate cu totul în afara unui asemenea sistem.

CAPITOLUL 6

Ideologie şi metodă în economia politică

KARL MARX

Karl Marx (1818–1883) s-a născut la Trier şi a studiat dreptul, istoria şi filozofia la universităţile din Bonn, Berlin şi Jena. Şi-a luat diploma în filozofie, dar din pricina vederilor sale politice radicale nu s-a putut angaja nicăieri. După eşecul revoluţiei din 1848 din Germania, Marx s-a refugiat la Londra, unde a trăit tot restul vieţii sale. Deşi Marx a fost activ în politica internaţională socialistă şi a lucrat timp de mai mulţi ani în calitate de corespondent pentru ziarul newyorkez *Herald Tribune*, el şi-a dedicat cea mai mare parte a timpului studiului şi scrierilor cu caracter economic. Reproducem aici primele trei secţiuni ale unui lung manuscris, cunoscut sub denumirea de *Grundrisse*, pe care Marx l-a scris în 1857–58, dar pe care a preferat să nu-l publice. Această introducere conţine cea mai explicită şi susţinută expunere a lui Marx pe marginea metodologiei economice.

1. Producţie

Indivizi independenţi. Ideile secolului al XVIII-lea

Obiectul cercetării noastre îl constituie în primul rînd *producţia materială*.

Indivizi care produc în societate, deci producţia socialmente determinată a indivizilor reprezintă, fireşte, punctul de plecare. Vînătorul şi pescarul izolat cu care operează Smith şi Ricardo fac parte din născocirile lipsite de fantezie ale robinsonadelor[1] secolului al XVIII-lea, care sînt departe de a fi, cum îşi închipuie istoricii civilizaţiei, doar o reacţie împotriva excesului de rafinament şi o reîntoarcere la o greşit înţeleasă viaţă în mijlocul naturii. Nici „Contractul social" al lui Rousseau, care stabileşte pe cale contractuală legături şi relaţii între indivizi independenţi de la natură, nu se sprijină cîtuşi de puţin pe un asemenea naturalism, care, atît în robinsonadele mici cît şi în cele mari, nu este decît o aparenţă, o aparenţă pur estetică. Este vorba mai curînd de o anticipare a „societăţii civile", care începuse să se dezvolte încă în secolul al XVI-lea şi care în secolul al XVIII-lea făcuse paşi gigantici în direcţia maturizării ei. În această societate a liberei concurenţe, individul apare desprins de legăturile

Din Karl Marx — *Bazele criticii economiei politice*, Editura Politică, Bucureşti, 1972. Manuscrisele la care se referă Hausman au fost publicate pentru prima oară în întregime în limba germană de către Institutul de Marxism-Leninism al C.C. al P.C.U.S., sub titlul *Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie* (*Rohentwurf*).

naturale etc. care în epocile istorice anterioare îl făceau să fie accesoriul unui conglomerat uman limitat şi bine determinat. Profeţilor din secolul al XVIII-lea, pe ai căror umeri mai stau încă pe de-a-ntregul Smith şi Ricardo, individul secolului al XVIII-lea — produs al destrămării formelor sociale feudale, de o parte, şi al dezvoltării noilor forţe de producţie, începute în secolul al XVI-lea, de altă parte — le apare ca un ideal a cărui existenţă ţine de domeniul trecutului. El nu le apare ca rezultat al istoriei, ci ca punct de plecare al ei, deoarece, ca individ corespunzător naturii, potrivit concepţiei lor despre natura umană, el nu le apare ca un produs al istoriei, ci ca ceva dat de natură. Această eroare a fost pînă acum proprie tuturor epocilor noi. Steuart[2], care în unele privinţe se află în opoziţie cu secolul al XVIII-lea şi ca aristocrat se situează într-o măsură mai mare pe terenul istoriei, a evitat această eroare.

Cu cît pătrundem mai adînc în istorie, cu atît mai mult individul — deci şi individul care produce — ne apare dependent, aparţinînd unui ansamblu mai cuprinzător: iniţial — într-un mod cu totul natural încă — el este legat de familie şi de familia care, dezvoltîndu-se, devine gintă, iar mai tîrziu el este legat de obşte în diferitele ei forme, rezultată din ciocnirea şi contopirea ginţilor. Abia în secolul al XVIII-lea, în „societatea civilă“, diferitele forme de legătură socială apar în raport cu individul ca simple mijloace pentru atingerea scopurilor lui private, ca o necesitate exterioară. Dar epoca care generează acest punct de vedere, punctul de vedere al individului singularizat, e tocmai epoca relaţiilor sociale celor mai dezvoltate (şi din acest punct de vedere, generale). Omul este, în sensul strict literal al cuvîntului, un ζῶονπολιτιπχόν[3], nu numai un animal social, ci un animal care numai în societate se poate singulariza. O producţie realizată de un individ izolat în afara societăţii — fenomen rar, posibil în cazul unui om civilizat pe care întîmplarea l-a aruncat într-o regiune nelocuită şi care posedă deja în sine, virtualmente, forţele societăţii — este ceva tot atît de absurd ca şi ideea că limba s-ar putea dezvolta fără indivizi care să trăiască *împreună* şi să vorbească între ei. Asupra acestui punct nu este necesar să mai insistăm. Am fi putut chiar să trecem peste el dacă acest gen de platitudini, care erau explicabile la oamenii din secolul al XVIII-lea, n-ar fi fost reintrodus cu toată seriozitatea în economia politică contemporană de către Bastiat[4], Carey[5], Proudhon etc. Proudhon şi alţii se complac, fireşte, în a explica într-o manieră istorico-filozofică originea unei relaţii economice a cărei geneză istorică el n-o cunoaşte, recurgînd în acest scop la mitologie: lui Adam sau lui Prometeu ideea respectivă le-ar fi venit de-a gata, într-o formă finită, şi după aceea ar fi fost aplicată etc. Nimic mai plicticos şi mai searbăd decît *locus communis*[6] care se lasă în voia fanteziei.

Eternizarea relaţiilor de producţie istorice. — Producţia şi repartiţia în general. — Proprietatea

Cînd vorbim de producţie, aşadar, avem în vedere întotdeauna o producţie care are loc pe o anumită treaptă de dezvoltare socială, o producţie realizată de indivizi sociali. S-ar părea deci că, pentru a vorbi în genere despre producţie, trebuie fie să urmărim procesul dezvoltării istorice în dife-

ritele lui faze, fie să declarăm din capul locului că avem de-a face cu o anumită epocă istorică, cu producţia burgheză modernă de pildă, care constituie în fond tema noastră propriu-zisă. Nu-i mai puţin adevărat însă că toate epocile de producţie au anumite trăsături comune, determinaţii comune. *Producţia în general* este o abstracţie, dar o abstracţie raţională în măsura în care desprinde şi fixează realmente ceea ce este comun, scutindu-ne astfel de repetări. Dar acest *element general*, sau elementul comun desprins prin comparaţie, este el însuşi ceva multiplu articulat, care se întruchipează în determinaţii diferite. Unele din aceste trăsături sînt proprii tuturor epocilor; altele doar unora dintre ele. Unele determinaţii sînt comune atît epocii celei mai moderne, cît şi epocii celei mai vechi. Fără ele nu poate fi concepută nici o producţie. Dar aşa cum limbile cele mai dezvoltate, deşi au legi şi determinaţii comune cu cele mai puţin dezvoltate, s-au dezvoltat totuşi tocmai prin ceea ce le deosebeşte de acest element general şi comun, tot astfel determinările valabile pentru producţie în general trebuie degajate tocmai pentru a se evita ca unitatea — care decurge din însuşi faptul că subiectul, omenirea, şi obiectul, natura, sînt aceleaşi — să ne facă să uităm deosebirile esenţiale. În această omisiune constă întreaga înţelepciune a economiştilor moderni, de pildă, care se străduiesc să demonstreze eternitatea şi armonia relaţiilor sociale existente. Ei susţin, de exemplu, că nici o producţie nu e posibilă fără o unealtă de producţie, chiar dacă această unealtă nu e decît mîna; că nici o producţie nu e posibilă fără o muncă trecută, acumulată, chiar dacă această muncă n-ar fi decît îndemînarea pe care mîna sălbaticului a dobîndit-o şi a acumulat-o prin exerciţiu repetat. Capitalul este, între altele, şi unealtă de producţie, şi muncă trecută, materializată. Capitalul este, aşadar, (conchid economiştii contemporani) o relaţie naturală generală, veşnică, bineînţeles dacă omitem tocmai acel specific care face ca „unealta de producţie", „munca acumulată" să devină capital. De aceea întreaga istorie a relaţiilor de producţie apare, la Carey de pildă, ca o falsificare pusă cu rea intenţie la cale de către cîrmuiri.

Dacă nu există producţie în general, nu există nici producţie generală. Producţia este întotdeauna *cutare* sau *cutare* ramură de producţie, de exemplu agricultura, creşterea vitelor, industria prelucrătoare etc., sau este *totalitatea* lor. Dar economia politică nu este sinonimă cu tehnologia. Raportul dintre determinările generale ale producţiei pe o treaptă socială dată şi formele particulare ale producţiei va trebui analizat în altă parte (ulterior).

În sfîrşit, producţia nu e nici numai producţie cu caracter particular. Întotdeauna există un anumit corp social, un subiect social care acţionează într-o totalitate mai vastă sau mai restrînsă de ramuri de producţie. Raportul dintre expunerea ştiinţifică şi mişcarea reală de asemenea nu-şi are încă locul aici. Producţia în general. Ramurile particulare ale producţiei. Producţia în totalitatea ei.

A devenit o modă ca expunerea economiei politice să fie precedată de o parte generală, şi anume de aceea care figurează sub titlul „Producţia" (vezi, de exemplu, J. St. Mill[7]) şi în care sînt examinate *condiţiile generale* ale oricărei producţii.

Această parte generală cuprinde sau, după cum se afirmă, ar trebui să cuprindă:

1) Condiţiile fără de care producţia nu e posibilă. În realitate aceasta nu înseamnă, aşadar, altceva decît indicarea momentelor esenţiale ale oricărei producţii, ceea ce se reduce însă în fapt, după cum vom vedea, la cîteva definiţii foarte simple, etalate în tautologii plate.

2) Condiţiile care într-o măsură mai mare sau mai mică favorizează producţia, cum e la Adam Smith, de pildă, starea progresivă sau stagnantă a societăţii. Pentru ca ceea ce în lucrarea lui Smith are valoare de aperçu* să dobîndească valabilitate ştiinţifică, ar fi necesare cercetări asupra *nivelului productivităţii* în diferite perioade de dezvoltare a diferitelor popoare, cercetări care depăşesc cadrul propiu-zis al temei noastre; în măsura însă în care intră în cadrul ei, ele urmează a fi tratate în capitolele referitoare la concurenţă, acumulare etc. În formularea sa generală, răspunsul se rezumă la teza generală că o naţiune industrială atinge apogeul producţiei sale în momentul cînd se află la apogeul dezvoltării sale istorice. Într-adevăr, un popor se află pe cea mai înaltă treaptă a dezvoltării sale industriale atîta timp cît pentru el esenţialul nu este profitul (der Gewinn), ci obţinerea de produse (die Gewinnen). Sub acest raport yankeii sînt superiori englezilor. Sau, de pildă, anumite particularităţi — de rasă, climă, condiţii naturale, cum ar fi ieşirea la mare, fertilitatea solului etc. — favorizează producţia într-o măsură mai mare decît altele. Aceasta se reduce iarăşi la tautologia că avuţia se creează cu atît mai uşor cu cît elementele ei subiective şi obiective există în număr mai mare.

Dar nimic din toate acestea nu îi preocupă efectiv pe economişti în această parte generală. Spre deosebire de repartiţie etc., producţia — vezi, de pildă, Mill — este înfăţişată ca fiind încadrată în legi naturale veşnice, independente de istorie; cu acest prilej relaţiile *burgheze* sînt strecurate pe nesimţite ca legi naturale imuabile ale societăţii *in abstracto*. Acesta este scopul, mai mult sau mai puţin conştient, al întregului procedeu folosit. În cadrul repartiţiei însă, oamenii îşi permit în realitate tot felul de acte arbitrare. Fără a mai vorbi de faptul că aici este ruptă în chip brutal legătura dintre producţie şi repartiţie, un lucru trebuie să fie clar de la început, şi anume că, oricît de diferită ar fi repartiţia pe diversele trepte ale dezvoltării sociale, trebuie să existe posibilitatea de a degaja în cadrul ei, ca şi în cel al producţiei, anumite trăsături comune, precum şi posibilitatea de a confunda şi dizolva toate deosebirile istorice în legi *general-umane*. De exemplu: sclavul, şerbul şi muncitorul salariat capătă cu toţii o anumită cantitate de hrană, care le dă posibilitatea de a exista ca sclav, şerb sau muncitor salariat. Cuceritorul, care trăieşte din tribut, sau funcţionarul de stat care trăieşte din impozite, sau proprietarul funciar care trăieşte din rentă, sau călugărul care trăieşte din pomeni, sau diaconul care trăieşte din zeciuială — toţi aceştia capătă din produsul social o parte care e determinată de alte legi decît partea pe care o capătă sclavul etc. Cele două puncte principale pe care toţi economiştii le trec în această rubrică sînt: 1) proprietatea, 2) ocrotirea ei prin justiţie, poliţie etc.

* Scurtă privire. (*N. t.*)

La aceasta se poate răspunde foarte concis:

ad 1). Orice producţie înseamnă aproprierea obiectelor naturii de către individ în cadrul şi prin mijlocirea unei anumite forme sociale. În acest sens e o tautologie să se spună că proprietatea (aproprierea) ar fi o condiţie a producţiei. Este însă ridicol cînd de la aceasta se sare de-a dreptul la o anumită formă de proprietate, de exemplu la proprietatea privată (ceea ce implică în plus, drept condiţie, o formă diametral opusă: *lipsa de proprietate*). Istoria ne arată, dimpotrivă, că proprietatea comună (de exemplu la indieni, la slavi, la vechii celţi etc.) este forma mai veche, care ca proprietate în obşte mai joacă multă vreme un rol important. Aici nici nu se pune încă problema dacă avuţia se dezvoltă mai bine sub o formă de proprietate sau alta. Dar este o tautologie să se afirme că acolo unde nu există nici o formă de proprietate, nu poate fi vorba de nici un fel de producţie, deci nici de societate. O apropriere care nu-şi apropriază nimic este o *contradictio in subjecto.*

ad 2). Ocrotirea bunurilor dobîndite etc. Dacă reducem aceste platitudini la conţinutul lor real, ele exprimă mai mult decît ştiu propovăduitorii lor, şi anume că orice formă de producţie generează propriile ei relaţii juridice, forme de guvernămînt etc. Primitivismul şi superficialitatea concepţiilor constau tocmai în faptul că fenomene care sînt organic legate între ele se pun în relaţii pur întîmplătoare şi într-o conexiune pur mentală. Economiştilor burghezi li se pare că sub scutul poliţiei moderne se poate produce mai bine decît, să zicem, în condiţiile domniei dreptului celui mai tare. Ei uită însă că dreptul celui mai tare e şi el un drept, care sub altă formă continuă să existe şi în „statul" lor „de drept".

Atunci cînd relaţiile sociale corespunzătoare unui stadiu determinat al producţiei se află abia în curs de apariţie sau sînt deja pe cale de dispariţie, se produc, fireşte, perturbări în producţie, deşi într-un grad diferit şi cu efecte diferite.

Pe scurt: există trăsături comune tuturor stadiilor producţiei, trăsături pe care gîndirea le reţine ca generale; dar aşa-zisele *condiţii generale* ale oricărei producţii nu sînt altceva decît elemente abstracte cu ajutorul cărora nu putem înţelege nici un stadiu istoric real al producţiei.

2. Raportul general dintre producţie şi repartiţie, schimb, consum

Înainte de a continua analiza producţiei este necesar să examinăm diferitele rubrici pe care economiştii le pun alături de ea.

La prima vedere lucrurile se prezintă în felul următor: în procesul de producţie membrii societăţii adaptează (creează, transformă) produsele naturii potrivit trebuinţelor omului: repartiţia stabileşte în ce proporţie participă individul la aceste produse; schimbul îi pune la îndemînă produsele determinate pe care vrea el să schimbe partea care i-a revenit prin repartiţie; în sfîrşit, în cadrul consumului, produsele devin obiecte de consum, de apropriere individuală. Producţia creează obiectele corespunzătoare trebuinţelor;

repartiţia le repartizează potrivit unor legi sociale; schimbul redistribuie, potrivit trebuinţelor individuale, ceea ce a fost deja repartizat; în sfîrşit, în cadrul consumlui, produsul iese din acest circuit social, devine nemijlocit obiect şi slujitor al trebuinţei individuale pe care o satisface în procesul consumului. Producţia apare astfel ca punct de plecare, consumul ca punct final, repartiţia şi schimbul ca verigă de mijloc, care, la rîndul ei, se dedublează în repartiţie, definită ca moment care emană de la societate, şi schimb, definit ca moment care emană de la indivizi. În producţie se obiectivează persoana, în persoană se subiectivează obiectul; în cadrul repartiţiei, societatea preia sub forma unor determinări generale, dominante, mijlocirea între producţie şi consum; în cadrul schimbului, acestea din urmă sînt mijlocite prin determinările întîmplătoare ale individului.

Repartiţia determină proporţia (cantitatea) în care produsele îi revin individului; schimbul determină produsele în care individul îşi reclamă partea ce i-a revenit prin repartiţie.

Producţia, repartiţia, schimbul şi consumul formează, aşadar, un silogism corect. În acest silogism producţia reprezintă generalul, repartiţia şi schimbul — particularul, iar consumul — singularul, cu care se încheie întregul proces. Aceasta este, desigur o legătură, dar una superficială. Producţia, spun economiştii, „este determinată de legi naturale generale, repartiţia — de fenomenele întîmplătoare ale vieţii sociale, şi de aceea ea poate avea asupra producţiei o influenţă mai favorabilă sau mai puţin favorabilă; schimbul figurează între amîndouă ca o mişcare formal-socială, iar actul final — consumul, considerat nu numai ca punct final, ci şi ca scop final— se află, la drept vorbind, în afara sferei economiei politice, cu excepţia faptului că, la rîndul său, el exercită o acţiune inversă asupra punctului de plecare şi iniţiază din nou întregul proces.

Adversarii economiştilor — indiferent dacă se află înăuntrul sau în afara sferei economiei politice —, care le reproşează că procedează în mod barbar rupînd în bucăţi un tot unic, ori se plasează pe acelaşi teren cu ei, ori se află chiar sub nivelul lor. Nimic mai banal decît reproşul că economiştii acordă prea multă atenţie producţiei, considerînd-o ca un scop în sine. Repartiţia ar avea, pasămite, o importanţă tot atît de mare. La baza acestui reproş nu se află nimic altceva decît ideea economiştilor înşişi că repartiţia ar exista ca o sferă independentă, de sine stătătoare alături de producţie. Sau li se reproşează că aceste momente nu ar fi concepute în unitatea lor. Ca şi cum această rupere în bucăţi a întregului unic n-ar fi pătruns din sfera realităţii în textele manualelor, ci invers, din textele manualelor în sfera realităţii, ca şi cum aici ar fi vorba de o împăcare dialectică de concepte, şi nu de înţelegerea unor relaţii reale!

a) [Consum şi producţie]

Producţia este nemijlocit şi consum. Un dublu consum, subiectiv şi obiectiv: [în primul rînd] individul care în procesul de producţie îşi dezvoltă capacităţile le cheltuieşte totodată, le consumă în actul producţiei, la fel cum actul natural al reproducerii este o cheltuire de forţe vitale. În al doilea rînd,

producţia este consumarea mijloacelor de producţie, care se folosesc, se uzează şi, în parte, se redescompun (ca de pildă, în cazul arderii combustibilului) în elementele de bază. La fel stau lucrurile şi cu consumarea materiei prime, care nu-şi păstrează forma şi proprietăţile naturale, ci, dimpotrivă, le pierde. De aceea actul producţiei este, în toate stadiile sale, şi un act de consum. Economiştii, de altfel, se declară de acord cu toate acestea. Ei numesc *consum productiv* producţia nemijlocit identică cu consumul care coincide nemijlocit cu producţia. Această identitate dintre producţie şi consum se reduce la teza lui Spinoza „Determinatio est negatio".[8]

Dar această determinare a consumului productiv este făcută numai pentru a distinge consumul, identic cu producţia, de consumul propriu-zis, care e conceput, dimpotrivă, ca antiteză distructivă a producţiei. Să examinăm deci consumul propriu-zis.

Consumul e nemijlocit şi producţie, aşa cum în natură consumarea elementelor şi a substanţelor chimice este totodată producţie de plante. Este cît se poate de clar că în procesul nutriţiei, de pildă, care e una dinte formele consumului, omul produce propriul său corp; dar acelaşi lucru este valabil pentru orice altă formă de consum, care într-un mod sau altul — şi fiecare în felul ei — îl produce pe om. Aceasta este producţia consumptivă. Dar, spune economia politică, această producţie identică cu consumul este o a doua producţie, care rezultă din distrugerea produsului celei dintîi. În cea dintîi se reificase producătorul, în cea de-a doua se personifică obiectul creat de el. Prin urmare, această producţie consumptivă, deşi este unitatea nemijlocită a producţiei şi consumului, se deosebeşte în mod esenţial de producţia propriu-zisă. Unitatea nemijlocită în care producţia coincide cu consumul şi consumul cu producţia lasă să subziste dualitatea lor nemijlocită.

Aşadar, producţia e nemijlocit consum, iar consumul e nemijlocit producţie. Fiecare e în mod nemijlocit propriul său contrariu. În acelaşi timp însă între ele două are loc o mişcare mijlocitoare. Producţia mijloceşte consumul, creîndu-i materialul fără de care i-ar lipsi obiectul. Dar şi consumul mijloceşte producţia, căci numai el procură produselor subiectul pentru care ele reprezintă produse. Produsul îşi capătă ultima împlinire abia în procesul consumului. O cale ferată pe care nu se circulă, care deci nu e folosită, nu e consumată, e o cale ferată doar δυναμει[9] şi nu în realitate. Fără producţie nu există consum, dar nici fără consum nu există producţie, căci în acest caz producţia ar fi lipsită de scop.

Consumul creează producţia sub un dublu aspect:

1) Prin aceea că numai în cadrul consumului produsul devine produs real. De exemplu, o haină devine realmente haină abia atunci cînd e purtată; o casă nelocuită nu este de fapt o casă reală. Prin urmare, spre deosebire de un simplu obiect din natură, produsul se manifestă ca atare, *devine* produs abia în procesul consumului. Anihilind produsul, consumul îi dă the finishing stroke*, căci produsul este [rezultat] al producţiei nu ca activitate reificată, ci numai ca obiect pentru subiectul activ.

* Ultimă retuşare. (*N. t.*)

2) Prin aceea că consumul creează necesitatea unei producţii *noi*, deci mobilul ideal, lăuntric al producţiei, care este premisa ei. Consumul creează imboldul pentru producţie; el creează şi obiectul care, în calitate de scop, exercită o acţiune determinantă în procesul de producţie. Şi dacă e clar că producţia furnizează consumului obiectul în forma lui exterioară nu e mai puţin clar că, la rîndul său, consumul *fixează în mod ideal* obiectul producţiei, ca imagine interioară, ca trebuinţă, ca mobil şi ca scop. El creează obiectele producţiei într-o formă încă subiectivă. Fără trebuinţă nu e nici producţie. Dar tocmai consumul reproduce trebuinţa.

Celor de mai sus le corespunde din partea producţiei faptul că:

1) Ea furnizează consumului materialul, obiectul. Un consum fără obiect nu e consum; sub acest raport deci, producţia creează consumul.

2) Producţia însă nu numai că creează obiectul consumului, dar îi şi imprimă acestuia din urmă modul lui determinat de a fi, caracterul lui, asigură finisarea lui. Aşa cum consumul finisează produsul ca produs, tot astfel producţia finisează consumul. *În primul rînd*, obiectul nu e un obiect în genere, ci un obiect determinat, care urmează a fi consumat într-un mod determinat, pe care la rîndul său tot producţia îl indică. Foamea e foame, dar foamea care se potoleşte cu carne fiartă, consumată cu ajutorul furculiţei şi al cuţitului, e o altfel de foame decît aceea sub imperiul căreia carnea se înghite crudă cu ajutorul mîinilor, al unghiilor şi al dinţiilor. De aceea nu numai obiectul consumului, ci şi modul de a consuma este creat de producţie nu numai în mod obiectiv, ci şi în mod subiectiv. Producţia îl creează deci pe consumator.

3) Producţia nu numai că furnizează trebuinţei materialul, dar furnizează şi materialului trebuinţa. Cînd consumul depăşeşte starea sa iniţială de primitivitate şi spontaneitate naturală — şi o rămînere îndelungată pe această treaptă ar fi, la rîndul ei, rezultatul unei producţii închistate într-o stare de primitivitate naturală —, el însuşi, ca îndemn, este mijlocit prin obiect. Trebuinţa consumului de a avea un obiect sau altul se datoreşte perceperii acestuia. Obiectul de artă — ca şi oricare alt produs — creează un public care înţelege arta şi e capabil să guste frumosul. Producţia produce, aşadar, nu numai un obiect pentru subiect, ci şi un subiect pentru obiect.

Prin urmare, producţia produce consumul: 1) furnizîndu-i materialul; 2) determinînd modul de consumare; 3) trezind în consumator trebuinţa al cărei obiect îl constituie produsul creat de ea. Ea produce deci obiectul consumului, modul de consumare şi imboldul spre consum. Tot astfel consumul generează *capacitatea* producătorului, trezind o trebuinţă care determină scopul.

Identitatea dintre consum şi producţie se manifestă, aşadar, sub următoarele trei aspecte:

1) *Identitate nemijlocită*: producţia este consum; consumul este producţie. Producţie consumptivă. Consum productiv. Economiştii le numesc pe amîndouă consum productiv, dar mai fac următoarea distincţie: prima figurează ca reproducţie, a doua ca consum productiv. Toate cercetările asupra celei dintîi au ca obiect munca productivă şi munca neproductivă; cele referitoare la cea de-a doua se ocupă de consumul productiv şi de consumul neproductiv.

2) Fiecare dintre ele apare ca mijloc pentru cealaltă, una este mijlocită de cealaltă, ceea ce îşi găseşte expresia în interdependenţa lor; aceasta este o mişcare în virtutea căreia ele se raportează una la alta şi se afirmă ca indispensabile una alteia, dar în cadrul căreia rămîn încă exterioare una faţă de alta. Producţia creează materialul ca obiect exterior pentru consum; consumul creează trebuinţa ca obiect interior în raport cu producţia, ca scop al acesteia. Fără producţie nu există consum, fără consum nu există producţie. Această teză figurează în economia politică sub diverse forme.

3) Producţia nu este numai nemijlocit consum, iar consumul nu este numai nemijlocit producţie; producţia nu e de asemenea numai mijloc pentru consum, iar consumul scop pentru producţie, adică în sensul că fiecare dintre ele îi furnizează celeilalte obiectul: producţia — obiectul exterior pentru consum, consumul — obiectul imaginat pentru producţie. Fiecare dintre ele nu este numai nemijlocit cealaltă şi nu numai că o mijloceşte pe cealaltă, ci fiecare dintre ele, realizîndu-se, o creează pe cealaltă, se creează pe sine sub forma celeilalte. Consumul desăvîrşeşte actul producţiei, finisînd produsul ca produs, absorbindu-l, distrugîndu-i forma materială de sine stătătoare, ridicînd, prin nevoia de repetare, la rangul de iscusinţă capacitatea dezvoltată în primul act al producţiei; el este deci actul final prin care nu numai produsul devine produs, ci şi producătorul devine producător. Pe de altă parte, producţia generează consumul, creînd modul determinat al consumului, iar apoi, creînd îndemnul de a consuma, însăşi capacitatea de consum ca o trebuinţă. Această din urmă identitate, menţionată la punctul 3, este de repetate ori tratată în economia politică sub forma corelaţiei dintre cerere şi ofertă, dintre obiecte şi trebuinţe, dintre trebuinţele naturale şi cele create de societate.

De aceea pentru un hegelian nu este nimic mai simplu decît să considere producţia şi consumul ca fiind identice. Aşa procedează nu numai scriitorii socialişti, ci chiar şi economiştii prozaici ca Say[10], de pildă, care afirmă că, dacă considerăm un popor în totalitatea sa — sau genul uman *in abstracto* —, producţia sa e identică cu consumul său. Storch[11] a relevat eroarea lui Say, remarcînd că un popor, de pildă, nu-şi consumă produsul în întregime, ci creează şi mijloace de producţie, capital fix etc. În afară de aceasta, a considera societatea ca un subiect unic înseamnă a o considera în mod greşit, speculativ. La un subiect singular, producţia şi consumul apar ca momente ale unui singur act. Aici trebuie subliniat numai că, indiferent dacă privim producţia şi consumul ca activităţi ale unui singur subiect sau ca activităţi ale mai multor indivizi, ele apar în orice caz ca momente ale unui proces în care producţia constituie punctul de plecare real, deci şi momentul preponderent. Consumul ca necesitate, ca trebuinţă, este el însuşi un moment lăuntric al activităţii de producţie, dar aceasta din urmă este punctul de plecare al realizării, deci şi momentul ei preponderent, actul prin care se reia de la capăt întregul proces. Individul produce un obiect şi, prin consumarea lui se reîntoarce în sine, dar ca individ care produce şi care se reproduce pe sine însuşi. Consumul apare astfel ca un moment al producţiei.

În societate însă, de îndată ce produsul e gata confecţionat, relaţia dintre producător şi produs este pur exterioară, iar revenirea lui în posesia subiec-

tului depinde de relaţiile dintre acesta din urmă şi alţi indivizi. Subiectul nu intră nemijlocit în posesiunea produsului. De altfel, cînd produce în societate, el nici n-are drept scop aproprierea nemijlocită a produsului. Între producători şi produse se interpune *repartiţia*, care prin intermediul unor legi sociale determină partea ce revine fiecăruia din masa produselor; prin urmare, repartiţia se interpune între producţie şi consum.

Dar este oare repartiţia o sferă de sine stătătoare alături de producţie şi în afara ei?

b) Repartiţie şi producţie

Cînd examinăm lucrările curente de economie politică, apare izbitor, în primul rînd, faptul că în ele totul e înfăţişat sub un dublu aspect. De pildă, în cadrul repartiţiei figurează renta funciară, salariul, dobînda şi profitul, pe cînd în cadrul producţiei figurează ca factori pămîntul, munca şi capitalul. În ce priveşte capitalul, este evident de la bun început că e înfăţişat sub două aspecte: 1) ca factor al producţiei, 2) ca sursă de venit, ca factor care determină anumite forme de repartiţie. De aceea dobînda şi profitul figurează ca atare şi în producţie, întrucît ele reprezintă formele în care capitalul se înmulţeşte, creşte, prin urmare ele reprezintă momente ale înseşi producţiei capitalului. Dobînda şi profitul ca forme de repartiţie presupun capitalul ca factor al producţiei. Ele sînt moduri de repartiţie care au ca premisă capitalul ca factor al producţiei. Ele sînt de asemenea moduri de reproducţie a capitalului.

Tot astfel, salariul este munca salariată considerată sub o altă rubrică: modul de a fi determinat al muncii ca factor al producţiei aici, apare dincolo ca determinaţie a repartiţiei. Dacă munca n-ar fi determinată ca muncă salariată, nici modul ei de participare la produse n-ar apărea ca salariu, cum nu apare, de pildă, în sclavagism. În sfîrşit, renta funciară — dacă luăm cea mai dezvoltată formă de repartiţie în care proprietatea funciară participă la produse — presupune marea proprietate funciară (adică, propriu-zis, marea agricultură) ca factor al producţiei, şi nu pămîntul ca atare, după cum nici salariul nu are drept premisă munca ca atare. Relaţiile de repartiţie şi modurile de repartiţie apar de aceea doar ca reverse ale factorilor producţiei. Un individ care participă la producţie sub forma muncii salariate participă la produse, la rezultatele producţiei sub forma salariului. Structura [Gliederung] repartiţiei e în întregime determinată de cea a producţiei. Repartiţia este ea însăşi un produs al producţiei — nu numai în ce priveşte obiectul ei, în sensul că pot fi repartizate numai rezultatele producţiei, ci şi în ce priveşte forma, în sensul că modul anumit al participării la producţie determină formele specifice ale repartiţiei, formele în care se participă la repartiţie. Este pur şi simplu o iluzie să se vorbească la producţie despre pămînt şi la repartiţie despre renta funciară etc.

De aceea economişti ca Ricardo, cărora li s-a reproşat cel mai mult că au în vedere numai producţia, au definit repartiţia ca unicul obiect al economiei politice, deoarece şi-au dat seama instinctiv că formele de repartiţie constituie expresia cea mai precisă a factorilor producţiei într-o societate dată.

În raport cu individul repartiţia apare, fireşte, ca o lege socială care condiţionează poziţia lui în producţie, adică cadrul în care el produce şi care deci precede producţia. Venind pe lume, individul nu posedă nici capital, nici proprietate funciară. În virtutea repartiţiei sociale, el e de la naştere predestinat muncii salariate. Dar însăşi această predestinare este un rezultat al faptului că capitalul, proprietatea funciară există ca factori de sine stătători ai producţiei.

Dacă considerăm societăţi întregi, repartiţia pare a preceda şi determina producţia şi sub alt aspect, ca un fapt oarecum preeconomic. Un popor cuceritor împarte ţara între participanţii la cucerire şi impune astfel o anumită repartizare a proprietăţii funciare şi o anumită formă de proprietate funciară, determinînd implicit şi producţia. Sau îi transformă în sclavi pe cei învinşi şi face astfel ca munca sclavilor să stea la baza producţiei. Sau un popor face revoluţie şi fărîmiţează în parcele marea proprietate funciară şi, în consecinţă, prin această nouă repartizare a pămîntului imprimă producţiei un caracter nou. Sau legislaţia eternizează proprietatea funciară în mîinile unor anumite familii, sau repartizează munca ca un privilegiu ereditar, fixînd-o astfel într-un spirit de castă. În toate aceste cazuri, şi toate sînt istorice, se pare că nu repartiţia este organizată şi determinată de producţie, ci, invers, producţia este organizată şi determinată de repartiţie.

În accepţia cea mai superficială, repartiţia apare ca repartiţie a produselor şi deci ca ceva foarte îndepărtat de producţie şi cvasiindependent de ea. Dar înainte ca repartiţia să fie repartiţie a produselor, ea este: 1) repartizarea uneltelor de producţie şi 2) ceea ce constituie o nouă determinare a aceleiaşi relaţii — repartizarea membrilor societăţii între diferitele ramuri de producţie (subordonarea indivizilor unor anumite relaţii de producţie). Repartiţia produselor decurge în mod evident din această repartizare, care e inclusă în însuşi procesul de producţie şi determină organizarea producţiei. A considera producţia independent de această repartizare inclusă în ea înseamnă, evident, a opera cu o abstracţie pură, pe cînd, dimpotrivă, repartiţia produselor este dată de la sine o dată cu această repartizare, care constituie din capul locului un moment al producţiei. Urmărind să sesizeze producţia modernă în structura ei socială bine determinată, Ricardo, care este prin excelenţă economistul producţiei, consideră tocmai de aceea că nu producţia, ci repartiţia constituie obiectul propriu-zis al economiei politice moderne.[12] Aici se vede o dată în plus cît de mărginiţi sînt economiştii care prezintă producţia drept un adevăr etern, exilînd totodată istoria în sfera repartiţiei.

Problema raportului dintre această repartiţie şi producţia determinată de ea este, evident, o problemă care ţine de domeniul producţiei. Dacă se va spune că, deoarece producţia trebuie să pornească de la o anumită repartizare a uneltelor de producţie, cel puţin în acest sens repartiţia precede producţia şi constituie o premisă a ei, răspunsul la această obiecţie este că producţia îşi are într-adevăr condiţiile şi premisele ei, care însă constituie momente ale ei. Acestea din urmă pot apărea iniţial ca momente naturale. Prin însuşi procesul de producţie, ele se transformă din momente naturale în momente istorice şi, dacă pentru o perioadă ele apar ca premise naturale ale producţiei, pentru o

altă perioadă ele au fost rezultatul istoric al producţiei. În cadrul producţiei ele se schimbă necontenit. De exemplu, folosirea maşinilor a modificat atît repartiţia uneltelor de producţie, cît şi pe aceea a produselor. Marea proprietate funciară modernă este ea însăşi rezultatul comerţului modern şi al industriei moderne, ca şi al aplicării acesteia din urmă în domeniul agriculturii.

Toate problemele schiţate mai sus se reduc, în ultimă analiză, la influenţa pe care o au asupra producţiei condiţiile istorice generale şi la raportul dintre producţie şi dezvoltarea istorică în general. Este o problemă care ţine, evident, de examinarea şi analizarea producţiei propriu-zise.

Dar, în forma banală în care au fost puse mai sus, problemele pot căpăta un răspuns tot atît de coincis. În toate cazurile de cucerire pot exista trei posibilităţi. Poporul cuceritor impune poporului cucerit propriul său mod de producţie (de pildă englezii în secolul acesta în Irlanda şi, în parte, în India); sau menţine vechiul mod de producţie şi se mulţumeşte cu un tribut (de pildă turcii şi romanii); sau se produce o interacţiune din care ia naştere un nou mod de producţie, o sinteză (ca în cazul cuceririlor germanice în unele ţări). În toate cazurile, determinant pentru repartiţia nouă care se statorniceşte este modul de producţie, fie cel al poporului cuceritor, fie cel al poporului cucerit, fie cel rezultat din îmbinarea ambelor moduri de producţie. Deşi această repartiţie apare ca o premisă pentru noua perioadă de producţie, în realitate însă este ea însăşi un produs al producţiei, şi nu numai al producţiei istorice în general, ci al unei producţii istorice bine determinate.

Mongolii, de pildă, prădînd Rusia, au procedat în conformitate cu interesele producţiei lor — păstoritul, pentru care existenţa unor mari întinderi nelocuite constituie o condiţie principală. Barbarilor germani, pentru care agricultura bazată pe munca şerbilor era modul de producţie tradiţional, la fel ca şi viaţa izolată la ţară, le-a fost cu atît mai uşor să supună acestor condiţii provinciile romane, cu cît concentrarea proprietăţii funciare care avusese loc acolo răsturnase deja cu desăvîrşire vechile relaţii din agricultură.

Se spune adesea că în anumite perioade oamenii au trăit exclusiv din jaf. Dar pentru a putea jefui trebuie să existe ceva care să poată fi jefuit, trebuie să existe, aşadar, o producţie. De altfel, însuşi modul de a jefui este determinat de felul producţiei. De pildă, o *stock-jobbing nation** nu poate fi jefuită în acelaşi mod ca un popor de păstori.

În persoana sclavului, jaful are drept obiect nemijlocit unealta de producţie. În acest caz însă, producţia ţării în folosul căreia el este răpit trebuie să fie astfel structurată încît să permită folosirea muncii sclavilor, sau (ca în America de Sud etc.) trebuie să fie creat un mod de producţie adecvat sclavajului.

Legile pot perpetua un mijloc de producţie, de pildă pămîntul, în mîinile anumitor familii. Aceste legi capătă o semnificaţie economică numai atunci cînd marea proprietate funciară este în armonie cu producţia socială, ca în Anglia de pildă. În Franţa mica agricultură se practica în pofida existenţei

* Naţiune în cadrul căreia se practică speculaţii de bursă. (*N. t.*)

marii proprietăţi funciare; de aceea aceasta din urmă a şi fost înlăturată de revoluţie. Dar poate fi perpetuată, pe cale legislativă de pildă, parcelarea? În pofida legilor, proprietatea se concentrează din nou. Influenţa legilor menite să păstreze neschimbate relaţiile de repartiţie şi efectul pe care ele îl au pe această cale asupra producţiei urmează să fie analizate aparte.

c) În sfîrşit, schimbul şi circulaţia

Schimb şi producţie

Circulaţia propriu-zisă nu este decît un moment determinat al schimbului, sau schimbul considerat în ansamblu.

În măsura în care *schimbul* este doar un moment mijlocitor între producţie şi repartiţia determinată de ea, de o parte, şi consum, de alta, iar consumul însuşi apare ca un moment al producţiei, în aceeaşi măsură şi schimbul este evident cuprins în producţie ca un moment al ei.

Este clar, în primul rînd, că schimbul de activităţi şi capacităţi ce se efectuează în cadrul producţiei ţine direct de ea şi constituie latura ei esenţială. În al doilea rînd, acelaşi lucru este valabil şi pentru schimbul de produse, în măsura în care acesta constituie un mijloc pentru obţinerea produsului finit, destinat consumului nemijlocit. În această măsură, schimbul este un act care ţine de sfera producţiei. În al treilea rînd, prin organizarea sa, aşa-numitul exchange* dintre dealers** este în întregime determinat de producţie, ba chiar el însuşi este o activitate productivă. Schimbul apare independent de producţie şi indiferent faţă de ea numai în ultimul stadiu, cînd produsul e schimbat nemijlocit în vederea consumului. Dar 1) nu există schimb fără diviziunea muncii, fie ea apărută pe cale naturală, fie că este un rezultat al dezvoltării istorice; 2) schimbul privat presupune o producţie privată; 3) intensitatea schimbului, ca şi extinderea şi forma sa sînt determinate de dezvoltarea şi structura producţiei. De exemplu, schimbul dintre oraş şi sat, schimbul în cadrul satului, în cadrul oraşului etc. Schimbul apare astfel în toate momentele lui fie direct înglobat în producţie, fie determinat de ea.

Ajungem, aşadar, la concluzia că producţia, repartiţia, schimbul şi consumul nu sînt identice, ci constituie elementele componente ale unui tot unic, reprezintă o diversitate în cadrul unităţii. Producţia impietează atît asupra ei înseşi, considerată în opoziţie cu celelalte momente, cît şi asupra acestora din urmă. Cu ea reîncepe de fiecare dată procesul. Că schimbul şi consumul nu pot avea un rol predominant e de la sine înţeles. Acelaşi lucru e valabil şi pentru repartiţie ca repartiţie a produselor. Dar ca repartiţie a factorilor producţiei este ea însăşi un moment al producţiei. O anumită producţie determină, aşadar, un anumit consum, o anumită repartiţie, un anumit schimb şi *anumite raporturi între aceste momente diferite.* Fireşte, *sub forma ei unilaterală*, producţia e, şi ea, la rîndul ei, determinată de celelalte momente. De

* Schimb. (*N. t.*)
** Întreprinzători. (*N. t.*)

exemplu, cînd piaţa, adică sfera schimbului, se extinde, creşte volumul producţiei şi diversificarea ei. O dată cu modificarea repartiţiei factorilor producţiei se modifică şi producţia; de exemplu, o dată cu concentrarea capitalului, sau cînd se modifică repartizarea populaţiei între oraş şi sat etc. În sfîrşit, nevoile consumului determină producţia. Între diferitele momente are loc o interacţiune. Acest lucru se întîmplă cu orice tot organic.

3. Metoda economiei politice

Cînd examinăm din punctul de vedere al economiei politice o ţară dată, începem cu populaţia ei, cu împărţirea acesteia în clase, cu repartizarea ei între oraş, sat şi ocupaţii maritime, între diferitele ramuri de producţie, cu exportul şi importul, producţia şi consumul anual, preţurile mărfurilor etc.

S-ar părea că e just să se înceapă cu ceea ce este real şi concret, cu premisele reale, deci, în economia politică de pildă, cu populaţia, care e baza şi subiectul întregului proces de producţie social. Dar, privită mai îndeaproape, această metodă se dovedeşte a fi greşită. Populaţia este o abstracţie dacă lăsăm la o parte, de pildă, clasele din care este alcătuită. La rîndul lor, aceste clase sînt o vorbă goală dacă nu cunoaştem elementele pe care se sprijină ele, de pildă: muncă salariată, capital etc. Acestea din urmă presupun existenţa schimbului, a diviziunii muncii, a preţurilor etc. Capitalul, de pildă, nu este nimic fără muncă salariată, fără valoare, bani, preţuri etc. Dacă aş începe deci cu populaţia, mi-aş forma o idee [Vorstellung] haotică despre întreg, şi numai prin determinări din ce în ce mai apropiate aş ajunge pe cale analitică la concepte [Begriff] din ce în ce mai simple; de la concretul reprezentat aş trece la abstracţii din ce în ce mai goale, pînă cînd aş ajunge la determinaţiile cele mai simple. De aici întregul drum ar trebui refăcut în sens invers, pentru a reveni în cele din urmă iarăşi la populaţie, de data aceasta însă nu ca la o idee haotică despre întreg, ci ca la o bogată totalitate de determinaţii şi relaţii multiple.

Primul drum e cel pe care economia politică l-a urmat istoriceşte în perioada ei de apariţie. Economiştii secolului al XVII-lea, de pildă, încep întotdeauna cu totalitatea vie, cu populaţia, naţiunea, statul, cîteva state etc., dar termină întotdeauna prin a desprinde cu ajutorul analizei un număr de relaţii generale abstracte, determinante, cum sînt: diviziunea muncii, banii, valoarea etc. Îndată ce aceste momente izolate au fost mai mult sau mai puţin fixate şi deduse prin abstracţie, au început să apară sisteme economice care se ridicau de la simplu — cum ar fi munca, diviziunea muncii, trebuinţa, valoarea de schimb — la stat, schimburi internaţionale şi piaţă mondială.

Această din urmă metodă este, evident, justă din punct de vedere ştiinţific. Concretul este concret pentru că reprezintă sinteza mai multor determinaţii, deci unitatea în diversitate. De aceea în gîndire el apare ca un proces de sinteză, ca rezultat, şi nu ca punct de plecare, deşi el reprezintă punctul de plecare real şi deci punctul de plecare al intuiţiei şi al reprezentării. Pe primul drum, reprezentarea completă se volatilizează în determinaţii abstracte; pe cel de-al doilea, determinaţiile abstracte duc la reproducerea concretului cu ajutorul gîndirii.

De aceea Hegel a fost victima unei iluzii concepînd realul ca rezultat al gîndirii care se sintetizează, se adînceşte în sine şi se dezvoltă din sine însăşi, pe cînd metoda ridicării de la abstract la concret nu e decît modul în care gîndirea îşi însuşeşte concretul, îl reproduce sub formă de concret spiritual. În nici un caz însă aceasta nu constituie procesul genezei concretului însuşi. Într-adevăr, categoria economică cea mai simplă, valoarea de schimb de pildă, presupune o populaţie — o populaţie care produce în condiţii determinate, precum şi anumite forme de familie, de obşte sau de stat etc. Ea nu poate exista altfel decît ca relaţie abstractă, unilaterală a unui tot concret viu, deja dat. În calitate de categorie însă, valoarea de schimb are o existenţă antediluviană. De aceea în conştiinţa (şi cea filozofică e tocmai o astfel de conştiinţă) pentru care gîndirea conceptivă reprezintă omul real, şi deci numai lumea concepută ca atare este realul, mişcarea categoriilor apare ca act de producţie real (deşi din păcate, unul care primeşte un oarecare impuls din afară), al cărui rezultat îl constituie lumea; şi acest lucru — aici avem însă iarăşi o tautologie — este just în măsura în care totalitatea concretă, ca totalitate gîndită, ca concret gîndit, este realmente un produs al gîndirii, al conceperii; dar în nici un caz al conceptului care se autogenerează şi care reflectează în afara sau deasupra intuiţiei şi reprezentării, ci al prelucrării în concepte a intuiţiei şi a reprezentării. Totalitatea, aşa cum apare în minte ca o totalitate gîndită, este un produs al minţii care gîndeşte şi care îşi însuşeşte lumea în singurul mod posibil pentru ea, într-un mod care diferă de însuşirea artistică, religioasă, practic-spirituală a acestei lumi. Subiectul real rămîne tot timpul în afara minţii, existînd ca ceva de sine stătător atîta timp cît mintea se raportează la el pe plan pur speculativ, pur teoretic. De aceea şi în cadrul metodei teoretice, subiectul — societatea — trebuie să fie mereu prezent în reprezentarea noastră ca o premisă.

Dar nu au avut oare aceste categorii simple şi o existenţă de sine stătătoare, istorică sau naturală, anterioară categoriilor mai concrete? *Ça dépend**. Hegel, de pildă, procedează just atunci cînd începe filozofia dreptului cu posesiunea, ca cea mai simplă relaţie juridică a subiectului. Dar nu există nici un fel de posesiune înaintea apariţiei familiei sau a relaţiilor de dominaţie şi de subordonare, care sînt relaţii mult mai concrete. Ar fi just să se spună, dimpotrivă, că există familii, ginţi care cunosc numai *posesiunea*, dar nu şi *proprietatea*. Categoria mai simplă în comparaţie cu proprietatea apare, aşadar, ca raport propriu unor simple comunităţi familiale sau gentilice. Într-o societate mai dezvoltată, ea apare ca relaţia mai simplă a unui organism dezvoltat. Dar substratul concret a cărui relaţie o constituie posesiunea este întotdeauna presupus. Ne putem închipui un sălbatic izolat care posedă. Dar în acest caz posesiunea nu este o relaţie juridică. Nu este adevărat că dezvoltarea istorică a posesiunii a generat familia. Dimpotrivă, posesiunea presupune întotdeauna această „categorie juridică mai concretă". Este însă ceva adevărat aici, şi anume că categoriile simple sînt expresia unor relaţii în care concretul mai puţin dezvoltat se poate realiza înainte de statornicirea unei

* Depinde. (*N. t.*)

relaţii sau legături mai multilaterale, exprimată mental în categoria mai concretă, în timp ce concretul mai dezvoltat menţine categoria mai simplă ca pe o relaţie subordonată.

Banii pot exista şi au existat istoriceşte înaintea capitalului, înaintea băncilor, înaintea muncii salariate etc. În această privinţă se poate spune, aşadar, că categoria mai simplă poate exprima relaţiile dominante ale unui tot mai puţin dezvoltat sau relaţiile subordonate ale unui tot mai dezvoltat, adică relaţii care istoriceşte au existat mai înainte ca întregul să se fi dezvoltat sub aspectul care este exprimat într-o categorie mai concretă. În acest sens, mersul gîndirii abstracte, care se ridică de la simplu la complex, corespunde procesului istoric real.

Pe de altă parte, se poate spune că există forme de societate foarte dezvoltate şi totuşi istoriceşte mai puţin maturizate, în care găsim forme economice superioare, cum ar fi, de pildă, cooperarea, diviziunea dezvoltată a muncii etc., dar nu există nici un fel de bani, ca în Peru de pildă. La fel şi în obştile slave banii şi schimbul care îi condiţionează nu au nici un rol sau au un rol redus în cadrul fiecărei obşti în parte, dar în schimb apar la hotarele acestora din urmă, în relaţiile cu alte obşti; este în genere greşit să se considere că schimbul în cadrul aceleiaşi obşti ar reprezenta elementul constitutiv iniţial. Dimpotrivă, iniţial el apare mai curînd în relaţiile dintre diferitele obşti decît în relaţiile dintre membrii uneia şi aceleiaşi colectivităţi. Apoi, deşi banii dobîndesc foarte timpuriu un rol multilateral, în antichitate totuşi ei apar ca element dominant numai la naţiunile unilateral dezvoltate, la naţiunile comerciale. Şi chiar în faza cea mai evoluată a antichităţii, la greci şi la romani, dezvoltarea deplină a banilor, dezvoltare care constituie o premisă a societăţii burgheze moderne, are loc numai în perioada destrămării societăţii antice. Vedem, aşadar, că această categorie foarte simplă se manifestă istoriceşte cu toată intensitatea numai în stadiile cele mai dezvoltate ale societăţii, pe cînd înainte ea nu impregna nicidecum toate relaţiile economice. În perioada de înflorire a Imperiului roman, de pildă, dările şi prestaţiile în natură au continuat să stea la baza întregului sistem. În Roma antică relaţiile băneşti erau pe deplin dezvoltate, la drept vorbind, numai în armată; ele nu au cuprins niciodată întreaga sferă a muncii.

Aşadar, deşi categoria mai simplă a putut exista istoriceşte înaintea categoriei mai concrete, totuşi în cea mai deplină dezvoltare intensivă şi extensivă ea poate să aparţină numai unei forme sociale mai complexe, în timp ce categoria mai concretă era mai deplin dezvoltată în cadrul unei forme sociale mai puţin evoluate.

Munca pare o categorie cît se poate de simplă. Ideea de muncă în acest sens general, ca muncă pur şi simplu, este şi ea foarte veche. Dar privită din punct de vedere economic în această simplitate a ei „munca" este o categorie tot atît de modernă ca şi relaţiile care generează această abstracţie simplă. Sistemul monetar[13], de pildă, consideră încă avuţia ca ceva cu totul obiectiv, punînd-o, ca lucru, în exterior, în bani. Faţă de acest punct de vedere a fost un mare progres atunci cînd sistemul manufacturier sau comercial a deplasat sursa avuţiei de la obiect la activitatea subiectivă, munca comercială şi manu-

facturieră, deşi însăşi această activitate era concepută încă într-un sens limitat, ca activitate producătoare de bani. Spre deosebire de adepţii acestui sistem, fiziocraţii consideră drept creatoare de avuţie numai o anumită formă de muncă, munca în agricultură, iar obiectul însuşi nu-l mai văd întruchipat în bani, ci în produs în genere, în rezultatul general al muncii. Dar, în virtutea caracterului limitat al activităţii, fiziocraţii concepeau încă acest produs sub forma sa naturală, ca produs agricol, ca produs al pămîntului *par excellence.*

Un mare progres a fost realizat de Adam Smith atunci cînd a respins orice determinare a activităţii creatoare de avuţie, reţinînd munca pur şi simplu, nu munca manufacturieră, nici munca comercială sau cea agricolă, ci atît primul fel de muncă, cît şi celelalte două. O dată cu generalitatea abstractă a activităţii creatoare de avuţie se recunoaşte aici şi generalitatea obiectului definit ca avuţie; el este produsul în general, sau şi munca în general, concepută însă ca muncă trecută, materializată. Cît de anevoioasă şi de grandioasă a fost această trecere se vede din faptul că însuşi Adam Smith revine din cînd în cînd la sistemul fiziocrat. S-ar putea crede că prin aceasta a fost găsită doar expresia abstractă a celei mai simple şi mai străvechi relaţii în care oamenii apar ca producători, indiferent de forma de societate. Asta e just, pe de o parte, dar greşit pe de altă parte.

Indiferenţa faţă de un anumit fel de muncă presupune o foarte diversificată totalitate de feluri de muncă reale, dintre care nici unul nu mai este predominant. În felul acesta, abstracţiile cele mai generale nu apar decît în condiţiile celei mai variate dezvoltări concrete, cînd unul şi acelaşi lucru este comun mai multor sau tuturor elementelor. Atunci acel lucru încetează de a mai putea fi gîndit numai într-o formă particulară. Pe de altă parte, această abstracţie a muncii în general nu e numai rezultatul mental al unei totalităţi concrete de feluri de muncă. Indiferenţa faţă de un anumit fel de muncă corespunde unei forme de societate în care indivizii trec cu uşurinţă de la un fel de muncă la altul, iar felul specific al muncii reprezintă pentru ei ceva întîmplător şi deci indiferent. Aici munca a devenit nu numai pe planul categoriilor, ci şi în realitate un mijloc pentru creare de avuţie în genere şi ca determinaţie a încetat să fie contopită cu individul într-un tot aparte. O asemenea stare de lucruri, dezvoltată la cel mai înalt nivel, întîlnim în cea mai modernă dintre formele existente de societate burgheză: în Statele Unite. Numai acolo abstracţia categoriei „muncă", „muncă în general", munca fără altă specificare, acest punct de plecare al economiei politice moderne, devine practic adevărată.

De aici rezultă că abstracţia cea mai simplă pe care economia politică modernă o pune ca piatră de temelie şi care exprimă o relaţie străveche, valabilă pentru toate formele de societate, apare totuşi numai în această abstracţie ca fiind practic adevărată în calitate de categorie a societăţii celei mai moderne. S-ar putea spune că ceea ce în Statele Unite este un produs istoric, şi anume această indiferenţă faţă de modul de a fi determinat al muncii, apare la ruşi, de pildă, ca o înclinaţie naturală. Dar este o deosebire imensă între cazul unor barbari care pot fi folosiţi la orice muncă şi cazul unor oameni civilizaţi care se adaptează singuri la orice muncă. În plus, la ruşi, acestei indiferenţe faţă de modul de a fi determinat al muncii îi cores-

punde în practică faptul că oamenii sînt în mod tradiţional legaţi de o anumită muncă bine determinată, de la care sînt smulşi numai în urma unor influenţe exterioare.

Acest exemplu cu munca demonstrează în chip grăitor că pînă şi cele mai abstracte categorii — deşi tocmai datorită caracterului lor abstract sînt valabile pentru toate epocile — reprezintă totuşi în aceeaşi măsură, tocmai în virtutea modului de a fi determinat al acestui caracter abstract, produsul unor condiţii istorice şi posedă valabilitate deplină numai pentru aceste condiţii şi în cadrul lor.

Societatea burgheză reprezintă cea mai dezvoltată şi mai diversificată organizare istorică a producţiei. De aceea categoriile care exprimă relaţiile acestei societăţi, înţelegerea structurii ei oferă totodată posibilitatea de a cunoaşte structura şi relaţiile de producţie ale tuturor formelor sociale dispărute din ale căror sfărîmături şi elemente s-a construit ea. Unele din aceste vestigii nedepăşite încă continuă să vegeteze în cadrul societăţii burgheze, în timp ce elementele care înainte existaseră doar în germene s-au dezvoltat în toată semnificaţia lor etc. Anatomia omului ne oferă o cheie pentru înţelegerea anatomiei maimuţei. Dimpotrivă, la speciile animale inferioare, germenii unor elemente superioare pot fi înţeleşi numai în cazul cînd înseşi aceste elemente superioare sînt deja cunoscute. Economia burgheză ne oferă astfel cheia pentru înţelegerea economiei antice etc., dar nicidecum în maniera proprie economiştilor, care şterg toate deosebirile istorice şi care văd în toate formele de societate numai formele burgheze. Dijma, zeciuiala etc. pot fi înţelese dacă cunoaştem renta funciară, dar nu trebuie să le identificăm cu aceasta din urmă.

Apoi, deoarece însăşi societatea burgheză nu este decît o formă antagonică de dezvoltare, relaţiile unor formaţiuni anterioare se întîlnesc în ea adesea doar într-o formă complet degenerată sau chiar caricaturală, cum este cazul, de pildă, cu proprietatea în obşte. Prin urmare, dacă este just să se spună că categoriile economiei burgheze conţin o doză de adevăr pentru toate celelalte forme de societate, lucrul acesta trebuie înţeles numai *cum grano salis**. Ele le pot conţine pe acestea din urmă într-o formă dezvoltată, într-o formă degenerată sau caricaturală etc., dar întotdeauna într-o formă esenţialmente modificată. Aşa-numita dezvoltare istorică se sprijină în genere pe faptul că forma nouă vede în cele anterioare nişte trepte care duc spre ea, şi deoarece numai arareori şi numai în condiţii bine determinate forma nouă este capabilă de autocritică — nu vorbim, fireşte, de acele perioade istorice care se apreciază singure ca perioade de decadenţă —, ea le înţelege întotdeauna într-o manieră unilaterală. Religia creştină a putut contribui la înţelegerea obiectivă a mitologiilor anterioare numai atunci cînd autocritica ei a fost pînă la un anumit punct, δυναμει[14], ca să zicem aşa, gata elaborată. Tot aşa economia politică burgheză a ajuns să înţeleagă economia feudală, antică, orientală abia atunci cînd a început autocritica societăţii burgheze. În măsura în care economia politică burgheză nu se identifică în

* Aici: cu anumite rezerve. (*N. t.*)

întregime, într-o manieră mitologică, cu economia trecutului, critica făcută de ea societăţii anterioare, anume celei feudale, cu care mai avea de luptat în mod nemijlocit, se asemăna cu aceea pe care creştinismul o făcuse păgînismului, sau protestantismul catolicismului.

Ca şi în orice ştiinţă istorică, socială, la examinarea mişcării progresive a categoriilor economice trebuie să avem întotdeauna în vedere că — atît în realitate cît şi în minte — subiectul — în cazul de faţă societatea burgheză modernă — este dat şi că, în virtutea acestui fapt, categoriile exprimă forme de existenţă, condiţii de existenţă, adesea numai diferite aspecte ale acestei societăţi determinate, ale acestui subiect, şi că de aceea *nici pentru ştiinţă* societatea nicidecum nu începe să existe abia în momentul cînd pentru prima oară se vorbeşte despre ea *ca atare*. Acest considerent trebuie reţinut, pentru că ne oferă din capul locului o indicaţie hotărîtoare cu privire la structura obiectului.

Nimic nu pare mai firesc, de pildă, decît să începi cu renta funciară, cu proprietatea funciară, pentru că este legată de pămînt, acest izvor al oricărei producţii şi al oricărei existenţe, precum şi de agricultură, această formă iniţială a producţiei în toate societăţile cît de cît firesc închegate. Dar nimic n-ar fi mai greşit decît un asemenea mod de a proceda. În fiecare formă de societate există o anumită producţie care determină locul şi influenţa tuturor celorlalte producţii şi ale cărei relaţii, în consecinţă, de asemenea determină locul şi influenţa tuturor celorlalte relaţii. E ca o iluminaţie generală în care se topesc toate celelalte culori şi care le modifică în ceea ce au ele particular. Este ca un eter deosebit care determină greutatea specifică a tot ce există în el.

Să luăm, de pildă, popoarele de păstori (popoarele care se ocupă exclusiv cu vînatul şi cu pescuitul se află dincolo de punctul de la care începe dezvoltarea reală). La aceste popoare se întîlneşte în mod sporadic o anumită formă de agricultură; prin aceasta este determinată proprietatea funciară. Ea este colectivă şi-şi păstrează această formă într-o măsură mai mare sau mai mică, în funcţie de măsura mai mare sau mai mică în care aceste popoare îşi mai păstrează tradiţiile; de pildă, proprietatea în obşte la slavi. La popoarele cu agricultură sedentară — şi această trecere la viaţa sedentară reprezintă un mare progres —, la care agricultura predomină ca în societatea antică şi în cea feudală, însăşi industria, organizarea ei şi respectivele forme de proprietate au un caracter mai mult sau mai puţin asemănător cu cel al proprietăţii funciare; industria sau depinde în întregime de agricultură, ca la vechii romani, sau, ca în Evul Mediu, transpune la oraşe şi în relaţiile urbane principiile de organizare existente la sate. Pînă şi capitalul, în măsura în care nu este vorba de capitalul pur bănesc, a avut în Evul Mediu, sub forma tradiţionalelor unelte meşteşugăreşti etc., acelaşi caracter de proprietate asemănătoare cu cea funciară.

În societatea burgheză lucrurile se prezintă invers. Agricultura devine tot mai mult doar una dintre ramurile industriei şi este în întregime dominată de capital. La fel şi cu renta funciară. În toate formele de societate în care domneşte proprietatea funciară continuă să fie preponderente relaţiile determinate de natură. Dar în formele de societate în care domneşte capitalul precumpăneşte elementul creat de societate, de istorie. Renta funciară nu

poate fi înţeleasă fără capital, dar capitalul poate fi foarte bine înţeles fără renta funciară. Capitalul este atotdominanta putere economică a societăţii burgheze. El trebuie să constituie atît punctul de plecare cît şi punctul final, şi trebuie examinat înainte de proprietatea funciară. După ce atît capitalul cît şi proprietatea funciară vor fi analizate fiecare în parte, va trebui cercetată şi corelaţia dintre ele.

Ar fi deci irealizabil şi greşit să expunem categoriile economice în ordinea în care au avut istoriceşte un rol hotărîtor. Dimpotrivă, succesiunea lor este determinată de raportul care există între ele în societatea burgheză modernă şi care este diametral opus celui care apare ca raport natural al lor sau care corespunde succesiunii dezvoltării istorice. Nu este vorba aici de locul pe care relaţiile economice îl ocupă istoriceşte în succesiunea diferitelor forme de societate. Cu atît mai puţin poate fi vorba de succesiunea lor „în idee" (Proudhon[15]), în această reprezentare denaturată despre procesul istoric. Ceea ce ne preocupă aici este locul pe care-l ocupă ele în structura societăţii burgheze moderne.

Forma pură (modul abstract de a fi determinat) în care apar în lumea antică popoarele de negustori — fenicienii, cartaginezii — se datoreşte tocmai precumpănirii popoarelor de agricultori. Capitalul sub formă de capital comercial sau de capital bănesc apare tocmai în această abstracţie acolo unde capitalul nu este încă elementul dominant al societăţii. Lombarzii şi evreii au deţinut o poziţie identică faţă de societăţile de agricultori în Evul Mediu.

Un alt exemplu care ilustrează locul diferit pe care aceleaşi categorii îl ocupă pe diferite trepte ale dezvoltării sociale este următorul : una din ultimele forme ale societăţii burgheze — *joint-stock companies** — apare şi la începuturile ei sub forma marilor societăţi comerciale privilegiate şi învestite cu drepturi de monopol.

Însăşi noţiunea de avuţie a naţiunii apare vag conturată la economiştii din secolul al XVII-lea, iar în parte continuă să subziste şi la cei din secolul al XVIII-lea, în sensul că avuţia se creează numai pentru stat şi că puterea lui este în funcţie de această avuţie. Aceasta era acea formă încă inconştient ipocrită în care avuţia însăşi şi producerea ei erau proclamate ca scop al statelor moderne, iar acestea din urmă erau considerate doar ca mijloc pentru producere de avuţie.

Este evident că expunerea trebuie structurată în felul următor:

1) Determinaţiile abstracte generale, care de aceea sînt mai mult sau mai puţin inerente tuturor formelor sociale, dar în sensul specificat mai sus. 2) Categoriile care alcătuiesc structura internă a societăţii burgheze şi pe care se sprijină clasele fundamentale. Capital, muncă salariată, proprietate funciară. Raporturile dintre ele. Oraşul şi satul. Cele trei mari clase sociale. Schimbul dintre ele. Circulaţia. Creditul (privat). 3) Statul ca expresie concentrată a societăţii burgheze. Statul considerat în raport cu el însuşi. Clasele „nepro-

* Societăţile pe acţiuni. (*N. t.*)

ductive". Impozitele. Datoria publică. Creditul public. Populaţia. Coloniile. Emigraţia. 4) Relaţii de producţie internaţionale. Diviziunea internaţională a muncii. Schimburile internaţionale. Exportul şi importul. Cursul schimbului. 5) Piaţa mondială şi crizele.

NOTE

1. Utopii în genul lui *Robinson Crusoe* al lui Defoe.

2. Sir James Stuart (1712–1780), „exponentul raţional al sistemului monetar şi mercantil" (Marx), un aderent al cauzei lui Stuart, plecat în exil în 1745 şi care şi-a cotinuat studiile economice pe continent. Autor al lucrării *An Inquiry into the Principles of Political Economy*, 1767, Londra (2 volume), 1770, Dublin (3 volume — ediţia folosită de Marx).

3. Un animal politic.

4. Frédéric Bastiat (1801–1850), economist francez şi „comisul-voiajor modern al comerţului liber" (Marx). Credea în *laissez-faire* şi în armonia naturală a intereselor dintre muncă şi capital; un oponent înverşunat al socialismului în teorie şi în practică (ca deputat în Adunarea Legislativă şi Constituantă din 1848 pînă în 1851).

5. Henry Charles Carey (1793–1879), economist american, oponent al pesimismului lui Ricardo („Carey, care nu-l înţelege pe Ricardo" — Marx), credea în intervenţia statului pentru a institui armonia între interesele muncii şi cele ale capitalului şi în tendinţa de creştere a salariilor reale.

6. Ale unui loc comun. Marx face referire aici la lucrarea lui Bastiat *Harmonies économiques*, Paris, 1851, pp. 16–19, şi la cea a lui Carey *Principles of Political Economy*, partea I, Philadelphia, 1837, pp. 7–8.

7. John Stuart Mill (1806–1873), teoretician politic şi economist englez; cu vederi radicale în politică, ricardian eclectic în gîndirea economică. Lucrarea sa *Principles of Political Economy*, apărută în 1848 la Londra, începe în cartea I, cap. 1, cu analiza producţiei.

8. „Determinare înseamnă negare", adică dată fiind identitatea cu sine nediferenţiată a substanţei universale a lumii, a încerca să introducem determinări particulare echivalează cu a nega această identitate cu sine. (Spinoza, *Scrisori*, nr. 50, către J. Jelles, 2 iunie 1674.)

9. „Potenţial". Cf. Aristotel, *Metafizica*, cartea a VIII-a, cap. 6, 2.

10. Jean-Baptiste Say (1767–1832), „searbădul Say", care „a condensat cu superficialitate economia politică într-un manual" (Marx), un om de afaceri care a popularizat şi a vulgarizat doctrinele lui Adam Smith în lucrarea sa *Traité d'économie politique*, Paris, 1803.

11. Heinrich Friedrich Storch (1766–1835), profesor de economie politică la Academia de Ştiinţe Rusă de la St. Petersburg. Say a scris în 1823 note critice la lucrarea lui Storch *Cours d'économie politique*; acesta a atacat interpretarea dată de Say vederilor sale în *Considérations sur la nature du revenu national*, Paris, 1824, pp. 144–59.

12. David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, ediţia a 3-a, Londra, 1831, prefaţa, p.v.

13. Marx considera că sistemul monetar, aşa cum e definit aici, îi înglobează pe economişti din secolul al XVI-lea şi pînă la fiziocraţi. Totuşi, în cadrul sistemului

monetar a luat naştere ceea ce el denumeşte aici „sistemul comercial sau manufacturier", iar în altă parte, sistemul mercantil (cunoscut în manualele de economie ca mercantilism). El face o distincţie între cele două sisteme la paginile 327–328, dar practica lui normală este de a le lega, din moment ce „sistemul mercantil nu e decît o variantă a sistemului monetar" (*A Contribution to the Critique of Political Economy*, Londra, 1971, p. 158).

14. Vezi nota 9.

15. Pierre Joseph Proudhon, *Système des contradictions économiques ou philosophie de la misère*, Paris, 1846, vol. I, p. 146.

CAPITOLUL 7

Limitele teoriei utilităţii marginale

THORSTEIN VEBLEN

Thorstein Veblen (1857–1929) s-a născut în Wisconsin şi şi-a susţinut doctoratul la Universitatea Yale. A predat la Universitatea din Chicago şi la alte cîteva instituţii de învăţămînt. Din pricina irascibilităţii şi a criticilor sale radicale la adresa societăţii americane, nu şi-a putut găsi un loc de muncă permanent. Veblen şi-a cîştigat însă un prestigiu considerabil, oferindu-i-se chiar şi preşedinţia Asociaţiei Economice Americane (pe care a refuzat-o). A fost, cum se vede şi din eseul retipărit aici, un critic statornic al economiei neoclasice. În ultimele două decenii a crescut în mod impresionant interesul pentru opera economică a lui Veblen, ca şi pentru cercetările altor economişti „instituţionalişti".

Limitele teoriei economice edificate pe ideea utilităţii marginale sînt nete şi caracteristice. Ea este de la un cap la altul o doctrină a valorii, iar ca formă şi metodă este o teorie a valuării.* Întregul sistem se plasează, aşadar, în domeniul teoretic al repartiţiei, avînd doar implicaţii secundare asupra altor fenomene economice, diferite de repartiţie — termenul fiind luat aici în sensul său statornicit de repartiţie pecuniară sau de repartiţie a proprietăţii. Din cînd în cînd se face cîte o încercare de a extinde utilizarea principiului utilităţii marginale dincolo de acest cadru, de a-l aplica la probleme de producţie, dar pînă în prezent fără vreun efect palpabil. Nereuşita nu e întîmplătoare. Dintre aceste încercări, cele mai ingenioase şi mai promiţătoare au fost cele ale dlui Clark, ale cărui cercetări marchează hotarul pînă la care au ajuns strădaniile şi succesul în direcţia utilizării unui postulat al repartiţiei pentru intemeierea unei teorii a producţiei. Rezultatul a fost însă o doctrină a producţiei de valori, iar valoarea, în sistemul dlui Clark ca şi în alte sisteme axate pe ideea de utilitate, e o chestiune de valuare; ceea ce ne readuce pe terenul repartiţiei. Similar, în cazul încercărilor de a utiliza acest principiu în analiza fenomenelor ce ţin de consum, cele mai bune rezultate la care s-a ajuns sînt o anumită reformulare a repartiţiei pecuniare a bunurilor de consum.

Înăuntrul acestui domeniu limitat, teoria utilităţii marginale are un caracter pe de-a-ntregul static. Ea nu oferă o teorie a mişcării de vreun fel, ocupîndu-se

Din „The Limitation of Marginal Utility" („Limitele teoriei utilităţii marginale"), de Thorstein Veblen. *Journal of Political Economy* vol. 17 (1909), pp. 620–636.

* Traducem prin „valuare" termenul englez „valuation", deosebit ca sens de „evaluation", pe care îl redăm prin „evaluare". (*N. t.*)

doar de adaptarea valorilor la o situaţie dată. Şi sub acest aspect nu-i nevoie de o ilustrare mai bună decît cea oferită de cercetările dlui Clark, neîntrecute în seriozitate, perseverenţă şi pătrundere. Deşi folosesc termenul „dinamic", nici dl Clark nici vreunul din asociaţii săi pe această direcţie de cercetări n-au contribuit pînă acum cu ceva cît de cît apreciabil în sensul unei teorii a genezei, creşterii, desfăşurării, schimbării, procesului ş.a.m.d. în viaţa economică. Ei au avut unele lucruri de spus cu privire la implicaţiile pe care schimbări economice date, luate ca premise, le pot avea asupra valuării şi, în consecinţă, asupra repartiţiei; pînă în prezent însă n-au avut nimic de spus despre cauzele schimbării sau ale desfăşurării fenomenelor vieţii economice; nici n-aveau cum, de vreme ce teoria lor nu este formulată în termeni cauzali, ci în termeni teleologici.

Sub toate aceste aspecte şcoala utilităţii marginale este în esenţă pe aceeaşi linie cu economia politică clasică din secolul al XIX-lea, cu deosebirea că prima este cantonată între limite mai înguste şi rămîne mai consecvent ataşată premiselor sale teleologice. Ambele sînt teleologice şi nici una nu poate admite, rămînînd consecventă cu sine, raţionamente de la cauză la efect în formularea principalelor componente ale teoriei pe care o propune. Niciuna nu poate aborda teoretic fenomenele de schimbare, ci cel mult doar adaptările raţionale la o schimbare ce se poate presupune că a intervenit.

Pentru omul de ştiinţă modern fenomenele de creştere şi schimbare sînt faptele cele mai prezente şi mai fireşti observabile în viaţa economică. Pentru înţelegerea vieţii economice moderne este de importanţă primordială progresul tehnologic din ultimele două secole, de exemplu expansiunea artelor industriale; teoria utilităţii marginale nu îmbrăţişează însă o atare problematică, după cum nici aceasta din urmă nu are efecte asupra teoriei utilităţii marginale. Această doctrină şi toate cercetările aferente ei nu sînt de nici un ajutor cînd e vorba de a explica teoretic dinamica tehnologică din trecut sau din prezent, şi nici măcar ca mijloc de a-i da o expresie formală, tehnică în calitate de element al situaţiei economice actuale. Cam la fel stau lucrurile şi în ce priveşte suita de schimbări ce au loc în relaţiile pecuniare din viaţa modernă; postulatul hedonist şi propoziţiile sale privind utilitatea diferenţială n-au servit şi nici nu pot servi investigării acestor fenomene de creştere, deşi economia politică a utilităţii marginale se situează integral în domeniul acestor fenomene pecuniare. Ea nu are nimic de spus despre dezvoltarea uzanţelor şi expedientelor economice sau despre schimbările concomitente ce intervin în principiile de conduită care guvernează relaţiile pecuniare dintre oameni, condiţionînd şi fiind condiţionate de aceste relaţii modificate din viaţa economică.

Este caracteristic acestei şcoli că ori de cîte ori vreun element din contextul cultural, vreo instituţie sau vreun fenomen instituţional, este implicat în faptele de care teoria se ocupă, asemenea fapte instituţionale sînt ori socotite de la sine înţelese, ori tăgăduite, ori eludate. Dacă vine vorba de preţ, teoria va prefera să explice de aşa manieră cum se pot efectua schimburile, încît să lase de o parte banii şi preţul. Dacă vine vorba de credit, ea lasă deoparte efectul pe care extinderea creditului îl are asupra tranzacţiilor economice şi caută să ne explice cum cooperează debitorul şi creditorul pentru a-şi ameliora

fiecare fluxurile prin care le parvin bunuri consumabile sau senzaţii de consum. Nereuşitele şcolii, sub acest aspect, sînt ample şi substanţiale. Şi totuşi, acestor economişti nu le lipseşte nici inteligenţa, nici informaţia. Dimpotrivă, trebuie recunoscut că îndeobşte ei dispun de o informaţie bogată şi de o bună stăpînire a materialului şi că manifestă un viu interes pentru ceea ce se petrece, şi că, dacă lăsăm deoparte sentinţele lor teoretice, membrii şcolii exprimă de obicei cele mai sănătoase şi mai inteligente idei despre chestiunile practice curente, chiar şi atunci cînd acestea privesc creşterea şi decăderea instituţionale.

Carenţele acestei scheme teoretice rezidă în postulatele ei, care orientează cercetarea exclusiv spre generalizări de ordin teleologic sau „deductiv". Aceste postulate, împreună cu punctul de vedere şi metoda logică ce decurg din ele, sînt comune şcolii utilităţii marginale şi altor economişti aparţinînd liniei clasice — pentru că această şcoală nu-i decît o ramură sau o derivaţie a economiei clasice engleze din secolul al XIX-lea. Diferenţa de conţinut dintre această şcoală şi economiştii clasici luaţi în ansamblu rezidă în principal în faptul că economia politică a utilităţii marginale aderă mai consecvent la postulatele comune, definindu-le totodată mai precis şi sesizîndu-le mai adecvat limitele. Atît şcoala clasică în general, cît şi varianta ei specializată, care este şcoala utilităţii marginale, îşi iau ca punct de plecare comun psihologia tradiţională a hedoniştilor de la începutul secolului al XIX-lea, pe care o acceptă ca pe un lucru de la sine înţeles sau îndeobşte cunoscut şi o preiau total necritic. Ideea centrală şi bine definită pe care şi-o însuşesc astfel este cea a calculului hedonist. Sub semnul acestei idei şi al altor concepţii psihologice asociate şi consonante cu ea, comportamentul uman este văzut şi interpretat ca o reacţie raţională la exigenţele situaţiei în care se află plasaţi oamenii; în ce priveşte comportamentul economic, el este o asemenea reacţie, raţională şi neafectată de prejudecăţi, la stimulul plăcerii şi durerii anticipate — fiind în mod tipic şi în principal o reacţie la incitaţiile plăcerii anticipate, pentru că hedoniştii din secolul al XIX-lea şi cei din şcoala utilităţii marginale sînt îndeobşte firi optimiste.[1] Oamenii sînt, în ansamblu şi în mod normal, (consideraţi) clarvăzători şi perspicace în aprecierea viitoarelor lor cîştiguri şi pierderi senzoriale, deşi între ei pot să existe în această privinţă şi deosebiri (nu prea mari). Activităţile oamenilor diferă, deci, (nu prea mult) sub aspectul vitezei de reacţie şi al fineţei adaptării costurilor-îneplăceri la cîştigurile senzoriale anticipate din viitor; pe ansamblu, însă, hedoniştii economici nu iau în considerare alte temeiuri sau repere de conduită în afară de acest calcul raţionalist. O asemenea teorie poate să explice comportamentul doar în măsura în care este comportament raţional, călăuzit de o alegere deliberată şi bazată pe o cunoaştere completă (în original, *exhaustively intelligent choice* — *N.t.*) — adaptarea chibzuită la cerinţele interesului personal.

Împrejurările externe ce condiţionează comportamentul sînt, fireşte, variabile, şi ca atare au asupra lui un efect variabil; în fapt, însă, variaţia lor este înţeleasă ca fiind de aşa natură încît nu modifică decît gradul solicitării la care care este supus agentul uman de contactul cu aceste împrejurări externe. Elementele culturale implicate în schema teoretică, cum ar fi

anumite instituţii sau anumite relaţii umane guvernate de uzanţe şi obiceiuri de tot soiul şi aflate în conexiuni multiple, nu sînt supuse cercetării, ci sînt tratate ca nişte lucruri de la sine înţelese, preexistînd, într-o formă finită, tipică şi alcătuind o situaţie economică normală şi definitivă, în cadrul căreia şi în termenii căreia se derulează cu necesitate contactele şi schimburile interumane. Această situaţie culturală cuprinde cîteva piese instituţionale mari şi simple, împreună cu implicaţiile sau corolarele lor logice; ea nu cuprinde însă nimic din consecinţele sau efectele cauzate de aceste elemente instituţionale. Elementele culturale postulate astfel în mod tacit drept condiţii imuabile ce preced viaţa economică sînt proprietatea şi libertatea contractuală, precum şi alte cîteva elemente din lista drepturilor naturale, pe care le presupune exerciţiul celor dintîi. În construcţia teoriei se presupune că aceste produse culturale sînt date a priori în toată anvergura lor. Ele ţin oarecum de natura lucrurilor, încît nu mai e nevoie să fie explicate sau să se cerceteze cum au ajuns să fie aşa cum sînt sau cum şi de ce s-au schimbat ori continuă să se schimbe, sau ce efect pot să aibă toate acestea asupra relaţiilor dintre oamenii ce trăiesc în această situaţie culturală.

Evident că acceptarea de către economiştii hedonişti a acestor premise imuabile, şi anume tacit, adică necritic şi ca un lucru de la sine înţeles, imprimă ştiinţei lor un caracter distinctiv şi o aşază în contrast cu alte ştiinţe, ale căror premise sînt de ordin diferit. După cum am indicat deja, premisele respective, în măsura în care sînt specifice economiei politice hedoniste, cuprind: (a) o anumită situaţie instituţională, avînd ca element esenţial dreptul natural de proprietate, şi (b) calculul hedonist. Caracterul distinctiv pe care-l imprimă acestui sistem teoretic cele două postulate şi punctul de vedere ce rezultă din acceptarea lor poate fi rezumat în linii mari spunînd că teoria se mărgineşte la principiul raţiunii suficiente în loc să procedeze după principiul cauzei eficiente. Or, în toate ştiinţele moderne (cu excepţia matematicii) lucrurile stau invers, în particular în ştiinţele care se ocupă de fenomenele vieţii şi ale creşterii. Deosebirea poate să pară banală, dar consecinţele ei sînt ample. Cele două metode de inferenţă — conform raţiunii suficiente şi conform cauzei eficiente — sînt total diferite şi fără vreo tranziţie de la una la cealaltă, fără vreo metodă de a converti procedura sau rezultatele uneia în ale celeilalte. Consecinţa imediată este că teoria economică ce se obţine astfel are un caracter teleologic — „deductiv" sau „a priori", cum se zice adesea — în loc de a fi construită în termeni de cauză şi efect. Relaţia pe care această teorie o caută între faptele de care se ocupă este controlul exercitat de evenimentele viitoare (anticipate) asupra comportamentului din prezent. Fenomenele actuale sînt privite prin prisma condiţionării lor de către consecinţe ale lor din viitor; iar în cadrul strict al teoriei utilităţii marginale ele nu pot fi tratate decît din unghiul controlului exercitat asupra prezentului de reflecţia asupra viitorului. O asemenea relaţie (logică) de control sau ghidare dintre viitor şi prezent presupune, fireşte, exerciţiul inteligenţei, chibzuială şi deci un agent inteligent prin ale cărui premeditări pline de discernămînt viitorul anticipat să poată afecta desfăşurarea evenimentelor de acum; altminteri ar însemna să admitem ceva de genul unei ordini providenţiale

a naturii sau vreun mod de acţiune de genul magiei simpatetice. Dacă excludem elementele magic şi providenţial, relaţia de raţiune suficientă trece prin discernămîntul interesat şi premeditarea unui agent care chibzuieşte despre viitor şi-şi orientează activitatea prezentă cu gîndul la acest viitor. Relaţia de raţiune suficientă merge doar de la viitor (e vorba de viitorul anticipat) la prezent, iar caracterul şi forţa ei sînt exclusiv intelectuale, subiective, personale, teleologice; pe cînd relaţia dintre cauză şi efect merge numai în direcţia opusă, iar caracterul şi forţa ei sînt exclusiv obiective, impersonale, materialiste. Schema modernă a cunoaşterii are, în ansamblu, ca fundament definitiv, relaţia dintre cauză şi efect; relaţia de raţiune suficientă este admisă doar în chip provizoriu şi ca un factor proxim în analiză, totdeauna sub rezerva obligatorie ca în cele din urmă analiza să se încheie în termeni de cauză şi efect. Meritele acestui mod de gîndire ştiinţifică nu ne interesează, fireşte, în contextul discuţiei de faţă.

Fapt este, totuşi, că relaţia de raţiune suficientă deţine un loc de căpetenie în comportamentul uman. Tocmai acest element de anticipare calculată deosebeşte comportamentul uman de cel animal. Or, cum obiectul de studiu al economistului este acest comportament uman, respectiva relaţie se impune cu necesitate atenţiei sale în orice formulare teoretică a fenomenelor economice, hedonistă sau nu. Numai că în timp ce ştiinţa modernă, în cea mai mare parte a ei, a făcut din relaţia cauzală unicul temei ultim al formulărilor teoretice, şi în timp ce alte ştiinţe care se ocupă de viaţa umană admit relaţia de raţiune suficientă ca pe un temei proxim, suplimentar sau intermediar, subordonat şi auxiliar raţionamentului de la cauză la efect, economia politică a avut neşansa — din punct de vedere ştiinţific — de a lăsa pe prima să se substituie celei de a doua. Este, fireşte, adevărat că comportamentul uman se deosebeşte de alte fenomene naturale prin facultatea umană de a delibera şi că orice ştiinţă ce are de-a face cu comportamentul uman trebuie să ia act de faptul incontestabil că, din acest motiv, detaliile unui asemenea comportament îmbracă o formă teleologică; este însă specific economiei politice hedoniste că în virtutea postulatelor de la care pleacă, atenţia ei se mărgineşte la această orientare teleologică a comportamentului. Ea descrie acest comportament numai în măsura în care el poate fi interpretat în termenii raţionalişti, teleologici ai calculului şi alegerii. În acelaşi timp, însă, nu e mai puţin adevărat că comportamentul uman, economic sau de altă natură, este supus raportului cauză-efect în virtutea unor elemente cum sînt obişnuinţa şi cerinţele convenţionale. Dar faptele de acest fel, care sînt pentru ştiinţa modernă de un interes mai mare decît detaliile de comportament teleologice, rămîn cu necesitate în afara perimetrului de preocupări al economistului hedonist, pentru că nu pot fi interpretate prin prisma raţiunii suficiente, cum cer postulatele lui, şi nu încap în schema doctrinelor teleologice.

Nimeni nu se simte, de aceea, îndemnat să conteste aceste premise ale economiei politice a utilităţii marginale înăuntrul domeniului lor. Ele se recomandă de la prima vedere tuturor persoanelor serioase şi lipsite de spirit critic. Ele sînt principii de acţiune subiacente schemei curente, tranzacţionale a vieţii economice şi în această calitate a lor, de temeiuri de conduită practice, nu pot fi puse la îndoială fără a pune la îndoială legea şi ordinea

existente. Oamenii trăiesc după aceste principii considerînd lucrul acesta de la sine înţeles şi practic nu-şi pun întrebări referitoare la stabilitatea şi finalitatea lor. Tocmai lucrul acesta este avut în vedere atunci cînd sînt numite instituţii; ele sînt nişte deprinderi de gîndire comune mai tuturor oamenilor. Ar fi însă o simplă scăpare din vedere dacă un cercetător al civilizaţiei ar admite, din acest motiv, că aceste instituţii umane sau oricare altele posedă acea stabilitate ce li se atribuie în mod curent sau că ele sînt în acest fel intrinseci lucrurilor. Acceptarea de către economişti a acestor elemente instituţionale sau a altora ca fiind date şi imuabile limitează într-un mod aparte şi decisiv cercetările lor. Ea curmă cercetarea în punctul unde începe interesul ştiinţific modern. Instituţiile în cauză sînt, fără îndoială, bune în raport cu scopul lor ca instituţii, dar nu sînt bune ca premise pentru o cercetare ştiinţifică privitoare la natura, originea, creşterea şi efectele acestor instituţii şi la mutaţiile pe care le suferă şi pe care le fac să intre în schema de viaţă a comunităţii.

Pentru orice om de ştiinţă modern preocupat de fenomenele economice, lanţul cauzal în care este prins fiecare aspect al culturii umane, precum şi schimbările cumulative pe care activitatea obişnuită a oamenilor le introduce în textura comportamentului uman însuşi sînt chestiuni de interes mai viu şi mai statornic decît metoda de inferenţă prin care se presupune că un individ cumpăneşte plăcerea şi durerea în condiţiile date, care sînt considerate normale şi invariabile. Primele sînt chestiuni ce privesc biografia speciei sau a comunităţii, chestiuni de creştere culturală şi de destin al unor generaţii; pe cînd cealaltă este o chestiune de cazuistică individuală în faţa unei situaţii date ce poate să apară în cursul acestei creşteri culturale. Primele au de-a face cu continuitatea şi mutaţiile acelei scheme de comportament prin care omenirea îşi asigură mijloacele de trai materiale; cealaltă, dacă e concepută în termeni hedonişti, se referă la un episod scos din context al experienţei senzoriale a unui membru individual al unei asemenea comunităţi.

În măsura în care ştiinţa modernă studiază fenomenele vieţii, fie ea vegetală, animală sau umană, această ştiinţă este preocupată de probleme ale genezei şi ale schimbării cumulative şi converge spre o formulare teoretică ce se prezintă ca istorie scrisă în termeni cauzali. În măsura în care este ştiinţă în sensul curent al termenului, orice ştiinţă care se ocupă, ca economia politică, de comportamentul uman, devine o cercetare genetică a schemei de viaţă umane; şi acolo unde, ca în economia politică, obiectul cercetării este comportamentul uman în sfera mijloacelor materiale de trai, ştiinţa e în mod necesar o cercetare a istoriei civilizaţiei materiale, pe un plan mai extins sau mai restrîns. Nu că investigaţia economistului ar izola civilizaţia materială de alte aspecte sau coordonate ale culturii umane, pentru a studia mişcările unui „om economic“ conceput abstract. Dimpotrivă, nici o cercetare asupra acestei civilizaţii materiale, pentru a fi cît de cît adecvată unui scop ştiinţific, nu poate să nu ia în considerare această civilizaţie materială în relaţiile ei cauzale, adică genetice, cu alte aspecte şi dimensiuni ale complexului cultural; să nu studieze modul cum este ea modelată de alte filoane ale creşterii culturale şi cum acţionează, la rîndul său, asupra acestora. Dar în măsura în care cercetarea ţine în mod specific de ştiinţa economică, atenţia se va concentra asupra rînduielilor vieţii materiale şi va aborda alte aspecte ale civilizaţiei numai în corelaţie cu rînduielile civilizaţiei materiale.

La fel ca întreaga cultură umană, această civilizaţie materială este o reţea de instituţii — eşafodaj instituţional şi creştere instituţională. Instituţiile, însă, sînt un produs al obişnuinţei. Creşterea culturii este un şir cumulativ de obişnuinţe, iar căile şi mijloacele ei sînt reacţia de acomodare a naturii umane la exigenţele ce variază necontenit, cumulativ şi totodată în aşa fel încît în permanentele variaţii cumulative se realizează un fel de înlănţuire coerentă. Necontenit, pentru că fiecare nouă mişcare creează o situaţie nouă care induce o altă variaţie nouă în modul de reacţie intrat în obişnuinţă. Cumulativ, pentru că fiecare nouă situaţie este o variaţie a ceea ce s-a petrecut înaintea ei şi cuprinde ca factori cauzali tot ce a rezultat din ceea ce s-a petrecut înainte. Coerent, pentru că trăsăturile subiacente ale naturii umane (înclinaţii, aptitudini şi cîte altele) prin care are loc reacţia şi pe temeiul cărora se încheagă obişnuinţa, rămîn în esenţa lor neschimbate.

Evident că o cercetare economică preocupată exclusiv de mişcările acestei naturi umane coerente, funciare, în condiţii instituţionale date, stabile — cum este cazul cu teoria hedonistă actuală — nu poate ajunge decît la rezultate statice; pentru că face abstracţie de acele elemente care conduc la altfel de rezultate. Pe de altă parte, o teorie adecvată a comportamentului economic, chiar şi pentru scopuri statice, nu poate fi formulată doar cu referire la individ — cum e cazul cu economia politică a utilităţii marginale — pentru că nu poate fi formulată doar în termenii trăsăturilor subiacente ale naturii umane; pentru că reacţia din care se constituie comportamentul uman se produce sub anumite norme instituţionale şi numai sub acţiunea unor stimuli ce au implicaţii instituţionale; pentru că situaţia care provoacă şi inhibă acţiunea în fiecare caz în parte este ea însăşi în mare parte o derivaţie instituţională, culturală. Şi apoi, fenomenele vieţii umane se produc numai ca fenomene în viaţa unui grup sau a unei comunităţi; numai sub acţiunea unor stimuli datoraţi contactului cu grupul şi numai sub controlul (uzual) exercitat de canoanele de comportament impuse de schema de viaţă a grupului. Nu doar comportamentul individului este îngrădit şi orientat de relaţiile sale uzuale cu ceilalţi membri ai grupului, dar şi aceste relaţii, avînd caracter instituţional, variază o dată cu eşafodajul instituţional. Dorinţele şi vrerile, scopurile şi aspiraţiile, căile şi mijloacele, amplitudinea şi tendinţa comportamentului individual sînt funcţii ale unei variabile instituţionale ce are un caracter extrem de complex şi cu totul instabil.

Creşterea şi mutaţiile eşafodajului instituţional sînt un rezultat al comportamentului membrilor individuali ai grupului, căci instituţiile se nasc din experienţa indivizilor, prin dobîndirea de către ei a unor obişnuinţe; şi tot înăuntrul acestei experienţe acţionează respectivele instituţii atunci cînd orientează şi definesc aspiraţiile şi scopurile comportamentului. Indivizii sînt, fireşte, cei cărora sistemul instituţiilor le impune acele standarde convenţionale, idealuri şi canoane de comportament ce alcătuiesc schema de viaţă a comunităţii. Ceea ce face ca în acest domeniu cercetarea ştiinţifică să trebuiască să se ocupe de comportamentul individual şi să trebuiască să-şi formuleze rezultatele teoretice în termeni de comportament individual. Dar o asemenea cercetare poate servi scopurilor unei teorii genetice numai dacă, şi în măsura

în care, acest comportament este studiat sub acele aspecte sub care contează în procesul de acomodare şi în schimbarea (sau stabilitatea) eşafodajului instituţional, pe de o parte, iar pe de alta, sub aspectele sub care este pus în mişcare şi orientat de concepţiile şi ideile instituţionale moştenite. Postulatele utilităţii marginale şi preconcepţiile hedoniste în general sînt deficitare sub acest aspect prin faptul că acordă atenţie doar acelor dimensiuni ale comportamentului economic despre care se consideră că nu sînt condiţionate de standarde şi idealuri habituale şi că nu au efecte asupra dobîndirii obişnuinţelor. Ele ignoră sau fac abstracţie de secvenţa cauzală a înclinaţiei şi dobîndirii de obişnuinţe în viaţa economică şi exclud din cercetarea teoretică orice asemenea preocupare pentru fapte de creştere culturală, concentrîndu-se doar asupra elementelor socotite indiferente sub acest aspect. Toate faptele privitoare la semnificaţia şi creşterea cadrului instituţional sînt lăsate de o parte ca neinteresînd teoria pură; dacă e să li se dea în genere vreo atenţie, lucrul acesta va fi făcut doar ulterior, prin menţionarea în termeni vagi şi generali a unor perturbări fără însemnătate datorate unor slabiciuni umane întîmplătoare. Anumite fenomene instituţionale sînt, ce-i drept, cuprinse printre premisele hedoniştilor, după cum am remarcat ceva mai sus; sînt incluse însă ca nişte postulate *a priori.* Astfel, instituţia proprietăţii este inclusă în cercetare nu ca un factor al creşterii sau ca un element supus schimbării, ci ca unul din factorii primordiali şi imuabili ai ordinii naturale ce stau la baza calculului hedonist. Proprietatea este prezumată ca bază a deliberării hedoniste şi este gîndită ca fiind dată în toată anvergura şi forţa ei (din secolul al XIX-lea). Nu se discută nimic despre o eventuală dezvoltare a acestei instituţii definitive din secolul al XIX-lea pornind de la forme mai puţin evoluate din trecut sau despre vreo posibilă schimbare cumulativă a anvergurii şi forţei proprietăţii în prezent sau în viitor. Tot aşa, nu este luată în considerare nici ideea că prezenţa acestui element instituţional în relaţiile economice dintre oameni ar afecta sau disimula calculul hedonist sau că concepţiile şi standardele lui pecuniare ar standardiza, colora, modera sau abate pe calculatorul hedonist de la urmărirea directă şi nestînjenită a cîştigului senzorial net. Deşi instituţia proprietăţii este admisă printre postulatele teoriei, fiind chiar prezumată prezenţa ei dintotdeauna în situaţia economică, ei nu i se recunoaşte nici o forţă în modelarea comportamentului economic, conceput ca desfăşurîndu-se în direcţia rezultatului său hedonist ca şi cum nu ar interveni nici un factor instituţional de acest fel între impuls şi realizarea lui. Instituţia proprietăţii şi tot cortegiul de concepţii pecuniare ce o însoţesc şi i se ataşează nu sînt gîndite ca potenţiali generatori de reguli de comportament sau criterii de evaluare habituale sau convenţionale, de scopuri imediate, idealuri şi aspiraţii. Toate ideile pecuniare ce decurg din proprietate sînt tratate doar ca nişte expediente de calcul ce mediază între cei doi poli ai alegerii hedoniste — costul în durere şi cîştigul în plăcere —, fără nici un decalaj, pierdere sau fricţiune; ele sînt concepute pur şi simplu ca făcînd parte din notaţia infailibilă, de sorginte divină, a calculului hedonist.

Situaţia economică modernă este o situaţie tranzacţională în sensul că activităţile economice de orice fel sînt de obicei guvernate de considerente

economice. Exigenţele vieţii moderne sînt în mod obişnuit exigenţe pecuniare. Adică exigenţe de proprietate. Eficienţa productivă şi cîştigul distributiv se măsoară deopotrivă prin preţ. Considerentele tranzacţionale sînt considerente privitoare la preţ, iar exigenţele pecuniare de orice fel din comunităţile moderne sînt exigenţe referitoare la preţ. Situaţia economică actuală este un sistem de preţuri. Instituţiile economice din schema de viaţă a civilizaţiei moderne sînt (în mod precumpănitor) instituţii ale sistemului de preţuri. Evidenţa de care sînt susceptibile toate fenomenele vieţii economice moderne este evidenţa prin preţ şi în mod curent se consideră că nu există alt mecanism de evidenţă recunoscut, altă evaluare în drept sau în fapt la care să se preteze faptele vieţii moderne. Forţa acestei obişnuinţe (instituţii) a evidenţei pecuniare a crescut şi s-a generalizat, de fapt, atît de mult, încît este extinsă, deseori ca ceva de la sine înţeles, la multe fapte care la drept vorbind n-au implicaţii pecuniare şi mărime pecuniară, ca de exemplu operele de artă, ştiinţă, studii clasice şi religie. Mai mult sau mai puţin liber şi deplin, sistemul de preţuri domină mentalitatea curentă în aprecierea şi cotarea acestor ramificaţii ne-pecuniare ale culturii moderne; şi aceasta în ciuda faptului că, la o reflecţie cît de sumară, toţi oamenii cu inteligenţă normală vor fi dispuşi să admită că aceste lucruri se plasează dincolo de perimetrul evaluării pecuniare.

Gustul popular actual şi judecata populară despre merite şi scăderi sînt, după cum se ştie, afectate într-o anumită măsură de consideraţii pecuniare. E un lucru ştiut de toată lumea şi imposibil de tăgăduit sau de escamotat, că testele şi standardele pecuniare („comerciale") sînt în mod obişnuit utilizate şi în afara intereselor comerciale propriu-zise. Se admite, chiar şi de către economiştii hedonişti, că pietrele preţioase sînt mai preţuite decît ar fi dacă ar exista în cantităţi mai mari şi dacă ar fi mai ieftine. O persoană bogată se bucură de mai multă consideraţie şi de o mai bună reputaţie decît s-ar bucura, avînd aceleaşi calităţi sufleteşti şi fizice şi acelaşi bilanţ de fapte bune şi rele, dacă ar fi mai săracă. Se prea poate ca această „mercantilizare" curentă a gustului şi judecăţii oamenilor să fi fost exagerată de către criticii superficiali şi pripiţi ai vieţii contemporane, dar nu se poate nega că este în aceasta şi un dram de adevăr. Lucrul se datorează extinderii în alte sfere de preocupări a concepţiilor habituale induse de activităţile şi de gîndirea consacrate unor chestiuni pecuniare. Aceste concepţii „comerciale" despre merite şi neajunsuri derivă din experienţa tranzacţiilor economice. Testele şi standardele astfel aplicate în afara acestor tranzacţii şi relaţii nu sînt reductibile la termenii senzoriali de plăcere şi durere. Ba s-ar putea chiar să fie adevărat, de exemplu, după cum se crede îndeobşte, că constatarea superiorităţii pecuniare a unui vecin bogat să aibă ca rezultat imediat nu senzaţii de plăcere, ci dimpotrivă; este însă la fel de adevărat ca un asemenea vecin se va bucura, în general, de mai multă stimă şi consideraţie decît un altul care nu se deosebeşte de el decît prin faptul că are o situaţie materială mai puţin demnă de invidiat.

Instituţia proprietăţii este cea care dă naştere acestor criterii de discriminare habituale, iar în timpurile moderne, cînd bogăţia se socoteşte în bani, aceste teste şi standarde de superioritate pecuniară se aplică şi ele în termeni

de valoare monetară. Cu asta cred ca e de acord toată lumea. Instituţiile pecuniare induc obişnuinţe de gîndire pecuniare care afectează criteriile de discriminare practicate de oameni dincolo de sfera îndeletnicirilor mercantile; interpretarea hedonistă pretinde însă că atare obişnuinţe de gîndire pecuniare nu afectează judecata oamenilor în chestiuni pecuniare. Deşi eşafodajul instituţional al sistemului de preţuri domină în chip vizibil- gîndirea comunităţii moderne în chestiuni situate în afara interesului economic, economiştii hedonişti insistă, în fapt, că nu trebuie recunoscute nici un fel de efecte ale acestui eşafodaj instituţional în sfera de activitate căreia ea îi datorează geneza, creşterea şi persistenţa sa. Fenomenele de schimb, care sînt în mod special şi uniform fenomene legate de preţuri, apar reduse, în schema teoriei hedoniste, la termeni hedonistici ne-pecuniari, iar formularea teoretică este elaborată, ca şi cum concepţiile pecuniare n-ar avea nici o forţă în sistemul de relaţii de unde au izvorît. Se admite că preocuparea pentru interese comerciale a „comercializat" restul vieţii moderne, şi în schimb nu se admite „comercializarea" comerţului. Tranzacţiile şi calculele economice în termeni pecuniari cum sînt cei de împrumut, scont şi capitalizare sînt convertiţi fără ezitare sau preget în termeni de utilitate hedonistă şi reciproc.

Poate că nu e necesar să obiectăm acestei convertiri din termeni pecuniari în termeni senzoriali cînd e vorba de scopul teoretic pentru care este efectuată de obicei; deşi, la nevoie, s-ar putea să nu fie prea greu de arătat că toată baza hedonistă a unei asemenea conversiuni este o concepţie psihologică eronată. Nu se poate însă să nu obiectăm la consecinţele teoretice mai îndepărtate ale acestei conversiuni. Ea face abstracţie de toate acele elemente care i se dovedesc refractare; ceea ce înseamnă că face abstracţie tocmai de acele elemente ale vieţii economice care au o forţă instituţională şi care, de aceea, s-ar preta la o cercetare ştiinţifică de tip modern — de acele elemente (instituţionale) a căror analiză ar putea contribui la înţelegerea proceselor economice moderne şi a vieţii comunităţii economice moderne, prin contrast cu presupusul calcul hedonist primordial.

Putem formula această idee cu şi mai multă claritate astfel. Banii şi obişnuita recurgere la folosirea lor sînt gîndite ca nefiind decît căi şi mijloace prin care se dobîndesc bunuri de consum, aşadar doar o metodă convenabilă de procurare a unor senzaţii de consum agreabile, care în teoria hedonistă reprezintă scopul unic şi făţiş al tuturor preocupărilor economice. Valorile pecuniare nu au, prin urmare, aici nici o altă semnificaţie decît aceea de putere de cumpărare a unor bunuri de consum, iar banii sînt doar un instrument de calcul. Activitatea de investiţii, prelungirea creditului, împrumuturile de toate felurile şi gradele, cu plata dobînzilor aferente şi tot restul sînt concepute şi ele doar ca nişte paşi intermediari între senzaţiile plăcute de cosum şi eforturile induse de anticiparea acestor senzaţii, celelalte dimensiuni ale situaţiei fiind voit ignorate. Bilanţul fiind întocmit în termeni de consum hedonist, în acest circuit pecuniar nu intervine nici o perturbare cît timp nu se modifică termenii extremi ai acestei ecuaţii hedoniste extinse — costul în durere şi cîştigul în plăcere, tot ce stă între aceşti termeni extremi fiind doar o relaţie algebrică menită să înlesnească ţinerea evidenţei. Numai că nu aşa se

petrec lucrurile în viaţa economică modernă. Variaţiile capitalizării, de exemplu, se produc fără să avem posibilitatea de a le raporta la variaţii echivalente vizibile în evoluţia sectorului industrial sau în sfera plăcerilor legate de consum, adică fără o bază vizibilă în acele elemente materiale la care teoria hedonistă reduce toate fenomenele economice. Aşa se face că, pînă una alta, ceea ce se petrece în realitate nu poate să încapă în formularea teoretică. În derularea efectivă a afacerilor, agenţii economici de obicei nu sînt cu gîndul la acea achiziţie finală de bunuri de consum pe care o postulează hedoniştii. În mod obişnuit, oamenii de afaceri urmăresc să acumuleze bogăţii peste limitele consumului real, şi nu intenţionează ca bogăţia astfel acumulată s-o convertească printr-o tranzacţie finală de cumpărare în bunuri consumabile sau în senzaţii de consum. Fapte ca acestea, îndeobşte cunoscute, împreună cu puzderia de detalii cu caracter pecuniar asemănător din care se alcătuieşte lumea afacerilor nu ridică în teoria hedonistă problema modului în care s-au constituit aceste scopuri, idealuri, aspiraţii şi standarde sau a modului cum afectează ele tiparele vieţii în afaceri sau în afara lor; aceste probleme nu sînt puse pentru că nu li se poate da răspuns în termenii pe care economiştii hedonişti se mulţumesc să-i folosească sau, mai bine zis, pe care premisele lor le permit să-i folosească. Problema pe care şi-o pun ei este cum să se descotorosească de aceste fapte: cum să le neutralizeze teoretic astfel încît să nu mai apară în teorie şi aceasta să poată fi formulată în termenii direcţi şi univoci ai calculului raţional hedonist. Ele sînt tratate ca nişte aberaţii datorate unor omisiuni sau lapsusuri de memorie la oamenii de afaceri, ori vreunei carenţe de logică sau de înţelegere a lucrurilor. Sau sînt interpretate în termenii raţionalişti ai calculului hedonist recurgîndu-se la o utilizare ambiguă a conceptelor hedoniste. Astfel că întreaga „economie monetară", cu toată maşinăria creditului şi a tot ce mai comportă ea, dispare într-un păienjeniş de metafore, pentru ca să reapară teoretic purjată, sterilizată şi simplificată în chipul unui „sistem de troc rafinat" culminînd într-un agregat net maxim de senzaţii de consum agreabile.

Cum însă textura vieţii economice constă din acest trafic pecuniar ne-hedonist, ne-raţionalist; cum tocmai acest convenţionalism specific al scopurilor şi standardelor diferenţiază viaţa comunităţii economice moderne de orice etapă mai timpurie sau mai primitivă a vieţii economice pe care ne-o putem imagina; cum tocmai în această textură de interacţiuni pecuniare şi de concepte, idealuri, instrumente şi aspiraţii pecuniare apar conjuncturile vieţii economice cu fazele lor faste şi nefaste; cum tocmai aici se produc acele schimbări instituţionale prin care o etapă sau eră din viaţa economică a unei comunităţi diferă de oricare alta; cum creşterea şi schimbarea acestor elemente habituale, convenţionale determină creşterea şi caracterul oricărei ere sau comunităţi economice, orice teorie economică care lasă de o parte aceste elemente sau caută să le evite îşi taie accesul la principalele fapte pe care a pornit să le caute. Viaţa cu conjuncturile şi instituţiile ei fiind atît de complexă, oricît ne-ar displăcea acest lucru, explicaţia teoretică a fenomenelor acestei vieţi trebuie să apeleze la acei termeni pe care îi impune desfăşurarea reală a respectivelor fenomene. Nu-i de ajuns să spunem că

interpretarea hedonistă a fenomenelor economice moderne este inadecvată sau derutantă; dacă fenomenele sînt supuse în analiza teoretică interpretării hedoniste, ele dispar din teorie; iar dacă s-ar preta în fapt unei atare interpretări, atunci în fapt ar dispărea. Dacă în fapt toate relaţiile şi principiile convenţionale ale interacţiunilor pecuniare ar fi permanent supuse unei asemenea revizii raţionalizate, calculatorii, astfel încît fiecare uzanţă, apreciere sau procedeu în parte să trebuiască să se justifice *de novo* după criterii hedoniste de utilitate senzorială pentru toţi cei implicaţi şi la fiecare pas, eşafodajul instituţional nu s-ar putea menţine şi funcţiona nici o singură zi.

NOTĂ

1. Comportamentul uman se deosebeşte de cel animal prin faptul că este determinat nu atît de senzaţiile reale de plăcere şi durere, cît de cele anticipate. În măsura în care e determinat de anticipaţii, el se sustrage raportului cauză–efect, supunîndu-se regulii raţiunii suficiente. Graţie acestei facultăţi raţionale din om, legătura dintre stimul şi reacţie încetează de a fi cauzală, devenind teleologică.

Motivul pentru care în determinarea conduitei umane se acordă locul prim şi decisiv plăcerii şi nu durerii pare a fi acceptarea (tacită) a doctrinei optimiste privind o ordine benefică a naturii, pe care secolul al XIX-lea a moştenit-o de la cel de-al XVIII-lea.

PARTEA A II-A

Pozitivismul şi metodologia economică

Dezvoltarea pozitivismului logic şi a vederilor lui Karl Popper (vezi Introducerea) a avut un impact semnificativ asupra metodologiei economiei politice. Economişti ca Terence Hutchison şi Paul Samuelson au semnalat că o bună parte a teoriei economice părea să nu satisfacă standardele pozitivist-logice de evaluare a teoriilor ştiinţifice. La această somaţie gravă au răspuns în principal Fritz Machlup şi Milton Friedman. Argumentările lor în cea mai mare parte pozitiviste în favoarea economiei politice au avut un ecou atît de mare, încît pe la mijlocul anilor '70 Martin Hollis şi Edward Nell au putut susţine în cartea lor *Rational Economic Man* că teoria economică standard *presupune* pozitivismul logic!

Fiecare din cei patru autori reprezentaţi în această secţiune a fost influenţat de filozofia pozitivist-logică a ştiinţei şi de cea popperiană, cu toate că fiecare reacţionează altfel. Deşi aceste două filozofii ale ştiinţei au fost în bună măsură abandonate de filozofii ştiinţei, eseurile retipărite aici nu sînt doar de importanţă istorică. Nu numai că problemele abordate în ele sînt încă vii, dar vederile pozitiviste şi popperiene continuă să fie dominante printre economişti.

CAPITOLUL 8

Despre verificare în ştiinţa economică

TERENCE W. HUTCHISON

Terence Hutchison (1912–) a studiat la Universitatea din Cambridge şi la London School of Economics; a predat la aceasta din urmă şi la Universitatea din Birmingham. Întîia sa carte, *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory* (*Semnificaţia şi postulatele de bază ale teoriei economice*) (1938), a fost prima încercare amplă de aplicare a filozofiei pozitiviste a ştiinţei la economia politică. În ultimele decenii, profesorul Hutchison a scris mult pe teme de istorie şi metodologie a ştiinţei economice.

După opinia profesorului Machlup, este important să facem deosebire, legat de problema verificării în ştiinţa economică, între două şcoli de gîndire, numite de el şcoala „apriorică", şi şcoala „ultra-empiristă". Despre „ultra-empirişti" el scrie următoarele: „Iată acum *în ce constă esenţa poziţiei ultra-empiriste cu privire la verificare: ultra-empiristul este atît de neîncrezător faţă de sistemele de gîndire deductive, încît nu se mulţumeşte cu verificarea indirectă a ipotezelor, adică cu teste ce ar arăta că rezultatele deduse (din aceste ipoteze şi anumite presupoziţii factuale) corespund cu aproximaţie cu date de observaţie atestate*; ci insistă asupra verificării independente a tuturor presupoziţiilor, fie ele ipotetice sau factuale, ba poate chiar şi a fiecărui pas intermediar al analizei" (subliniat de mine).[1] Mai mult încă, ultra-empiriştii „refuză să recunoască legitimitatea folosirii, la vreunul din nivelurile analizei, a unor propoziţii ce nu sînt verificabile în mod independent" (p. 7).

Profesorul Machlup pretinde că ar putea da „zeci" de exemple de poziţie „ultra-empiristă". Singurul pe care l-a ales să-l citeze este luat din cartea mea *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory* (1938). El spune clar că nu-l preocupă atît să extragă unul sau două enunţuri incriminabile, cît poziţia reprezentată pe tot parcursul cărţii — („l-am ales pe Hutchison", scrie profesorul Machlup).

Iată ce scriam eu (*op. cit.*, p. 9): „Pentru ca propoziţiile finite (în original *finished* — n. t.), ca deosebite de propoziţiile accesorii pur logice sau matematice folosite în numeroase ştiinţe, inclusiv în economia politică, să aibă conţinut empiric, după cum propoziţiile finite ale tuturor ştiinţelor cu excepţia logicii şi a matematicii trebuie, evident, să aibă, (6) aceste propoziţii trebuie să fie *în principiu* susceptibile de testare empirică sau *să fie reductibile la*

Publicat iniţial sub titlul „Profesorul Machlup despre verificare în ştiinţa economică", de T. W. Hutchison, în *Southern Economic Journal*, vol. 22 (1956), pp. 476–483.

astfel de propoziţii prin deducţie logică sau matematică. Aşadar, nu este neapărat nevoie ca ele să fie efectiv testate şi nici măcar să fie *practic* susceptibile de testare în condiţiile tehnice de astăzi sau din viitor sau în condiţii de investigaţie statistică, după cum e lipsit de sens să vorbim de vreun test «absolut», care ar decide «definitiv» dacă o propoziţie este «absolut» adevărată sau falsă. Trebuie însă să fie posibil să se indice într-un mod intersubiectiv ce se întîmplă dacă ele sînt adevărate sau false; altfel spus, adevărul sau falsitatea lor trebuie să producă o diferenţă inregistrabilă empiric sau o astfel de diferenţă trebuie să fie direct deductibilă din ele" (Sublinierile sînt din textul original). Nota (6) ataşată acestui pasaj suna astfel: „Nouă lucrul acesta ni se pare evident. Dar punctul de vedere opus, că economia politică este, sau ar trebui să fie, nu o ştiinţă empirică, ci o ştiinţă formală cum sînt matematica şi logica, este împărtăşit (1937) de un număr de autorităţi în materie în frunte cu profesorul L. von Mises. Cf. *Grundprobleme der Nationalökonomie* (*Probleme fundamentale ale economiei naţionale*) şi comunicarea sa din *Actes du Congrès International de Philosophie* (*Lucrările Congresului Internaţional de Filozofie*) Paris, 1937. În referirile pe care le fac în continuare voi omite, pentru concizie, această precizare evidentă la principiul testabilităţii: că o propoziţie ştiinţifică poate să nu fie ea însăşi testabilă empiric *în mod direct*, ci să fie reductibilă prin deducţie directă la una sau mai multe propoziţii testabile empiric (cf. propoziţiile fizicii despre electroni, particule α şi β etc.)".

Aceasta a fost prima formulare şi singura relativ completă a poziţiei cu privire la verificare pe care am încercat s-o expun în acea carte. Acest pasaj mi se pare acum destul de demodat, ba chiar un pic nenuanţat şi gramatical incorect în ce priveşte formularea. În mod sigur, însă, *nu* este un exemplu de ceea ce profesorul Machlup numeşte „ultra-empirism". Mai mult decît atît, în el este explicit negat ceea ce Machlup numeşte „esenţa poziţiei ultra-empiriste cu privire la verificare".

Din fericire, nu sînt în situaţia de a trebui să mă sprijin pe propria-mi interpretare a ceea ce am scris cu optsprezece ani în urmă, presupunînd că e nevoie aci de interpretare. În lucrarea sa *Economic Theory and Method* (*Teoria şi metoda economică*) (publicată recent într-o nouă ediţie engleză), profesorul F. Zeuthen dă clar de înţeles că mă citează într-un sens diametral opus profesorului Machlup (şi îndrăznesc să-mi închipui că profesorul Zeuthen nu s-ar fi hotărît să mă citeze în acel sens, sau în oricare altul, dacă ar fi socotit că încape vreo îndoială cu privire la direcţia urmată de raţionamentul meu). Profesorul Zeuthen scrie: „Pentru ca nişte enunţuri despre realitate să aibă semnificaţie, presupunînd că ele nu formulează direct anumite observaţii individuale, trebuie să fie posibilă, prin transformări logice, traducerea lor în observaţii cel puţin posibile. Trebuie să existe o posibilitate de a verifica realitatea lor sau realitatea consecinţelor lor. Într-o teorie raţionalizată, cum este, de exemplu, microfizica, nu se consideră totuşi necesar ca fiecare enunţ în parte să poată fi tradus în limbajul realităţii, fiind suficientă posibilitatea verificării unui anumit complex de enunţuri. Legat de

aceasta, îl putem cita şi pe Paul Samuelson: «Printr-o teoremă cu semnificaţie înţeleg pur şi simplu o ipoteză privitoare la datele empirice care în principiu ar putea fi infirmată, fie şi numai în condiţii ideale»... Mensurabilitatea directă sau indirectă (sau posibilitatea unei alte testări factuale) este o condiţie necesară pentru evitarea situaţiei misterioase în care fiecare poate avea ideile sale cu privire la aceleaşi cuvinte. Enunţurile ştiinţifice despre realitate trebuie să poată fi verificate de către alţii. După cum spune Hutchison, ele trebuie «să fie în principiu susceptibile de testare empirică sau să fie reductibile la astfel de propoziţii prin deducţie logică sau matematică. Dacă în principiu nu există nici o posibilitate de a ne edifica asupra adevărului unei aserţiuni, atunci aceasta are un caracter mistic»" (op. cit., pp. 8–9).

Mă tem, deci, că — fără îndoială din vina mea — profesorul Machlup n-a înţeles deloc punctul de vedere pe care am încercat să-l schiţez, mai cu seamă pentru că nici unul singur din foarte scurtele pasaje pe care le citează din textul meu, dacă e luat în contextul respectiv, nu mi se pare a avea conţinutul pe care profesorul Machlup îşi închipuie că-l are.[2] Poate că profesorul Zeuthen este mai uşor de urmărit, şi categoriile profesorului Machlup ni s-ar lămuri mai bine dacă el ne-ar explica unde-l plasează pe profesorul Zeuthen: în categoria „ultra-empiriştilor" sau în cea a „*aprioriştilor*"; sau cum îi situează în raport cu aceste categorii pe alţi autori din ultimul deceniu care au adus contribuţii importante la metodologia economiei politice, cum sînt Samuelson, Lange, Little şi Friedman.[3]

În timp ce dificultatea cu categoria „ultra-empirişti" a profesorului Machlup pare a fi doar aceea că unicul exemplu citat de el se plasează evident în afara ei, dificultatea cu categoria „aprioriştilor" pare a consta în faptul că este prea elastică şi prea cuprinzătoare pentru a fi semnificativă: cel puţin una sau două din autorităţile catalogate de profesorul Machlup drept „apriorişti" ar fi preferat în mod categoric, dacă tot trebuie să li se dea un nume, să li se spună „empirişti". Profesorul Machlup este de acord că acest termen acoperă autori cu concepţii epistemologice foarte diferite, de la J. S. Mill la L. Mises. După ce ne spune (la p. 5) că nu-l preocupă decît cele două „poziţii extreme", mai departe profesorul Machlup, după ce într-adevăr defineşte „ultra-empirismul" în termeni extremi, lasă „apriorismul" foarte elastic. De fapt, este foarte greu de spus dacă cele două categorii ale sale vor să desemneze într-adevăr două extreme, cu un larg spaţiu de mijloc între ele, sau „apiorismul" este lăţit pînă într-atît încît să includă tot terenul intermediar, pînă la graniţa „ultra-empirismului"; în care caz „apriorismul" i-ar cuprinde pe toţi cei dispuşi să recunoască metodele „indirecte" de verificare sau confirmare, iar „ultra-empirismul", pe cei ce resping explicit verificarea indirectă şi insistă în exclusivitate pe verificarea sau confirmarea independentă „directă" (în ipoteza că profesorul Machlup ar putea da un exemplu din această categorie)[4].

Mi se pare însă îndoielnic că ar fi de vreun folos o distincţie axată pe acceptarea ori neacceptarea verificării sau testării „indirecte", chiar dacă această distincţie ar fi definită mai clar, ar fi botezată mai adecvat şi ar fi exemplificată mai puţin eronat. Să presupunem (A) că am testat şi confirmat

(1) că o parcelă de pămînt are forma unui triunghi dreptunghic şi (2) că cele două laturi mai scurte au lungimile de 30, respectiv 40 de yarzi; şi să mai presupunem (B) că am verificat calculul sau deducţia mea, cu ajutorul teoremei lui Pitagora, că cea de a treia latură măsoară 50 de yarzi. Profesorul Machlup insistă, din cîte am văzut, că există „zeci" de economişti dispuşi *să nege* că efectuarea acestor măsurători şi teste, privitoare la cele două laturi mai scurte şi la unghiul drept, îmi dau dreptul să consider testată şi verificată în aceeaşi măsură propoziţia (C) că lungimea celei de-a treia laturi este de 50 de yarzi. „Zecile" acestea de economişti „ultra-empirişti" (de a căror existenţă cer permisiunea să mă îndoiesc) ar continua să privească propoziţia (C) ca pe o construcţie speculativă total neconfirmată înainte ca eu s-o testez sau s-o confirm „direct" şi „independent" măsurînd separat latura de 50 yarzi (operaţie ce eventual s-ar putea dovedi, din raţiuni tehnice, foarte dificilă sau practic imposibilă).

Oricum, nu mi se pare că aş comite o incredibil de naivă şi de primejdioasă eroare metodologică dacă în fapt aş încerca să testez propoziţia (C) în mod direct şi independent printr-o măsurătoare specială, admiţînd că este posibilă din punct de vedere tehnic sau practic. Dacă (C) trebuie testată direct sau indirect depinde de comoditatea practică şi de gradul de confirmare la care aspirăm. Nu văd cum se poate isca în această chestiune o controversă serioasă sau cum se poate sprijini, într-un asemenea caz, o distincţie cît de cît interesantă pe acceptarea sau nu a testării „indirecte" a lui (C).

Atît despre elementele istorico-critice din articolul profesorului Machlup. Acum, de vreme ce începutul l-am făcut, poate că e cazul să exprim unele dubii şi cu privire la teza lui mai pozitivă. Elementul controversabil — şi există un asemenea element — rezidă în concepţia profesorului Machlup despre „postulatele fundamentale" sau „generalizările de nivel înalt" *din economia politică*. Singurul exemplu dat de el pentru propoziţiile de acest tip este „postulatul fundamental" că „oamenii acţionează raţional, încearcă să-şi valorifice la maximum posibilităţile şi sînt capabili să-şi dispună preferinţele într-o ordine coerentă; că întreprinzătorii preferă, la risc egal, un profit mai mare" (pp. 10–11). Toate acestea sînt variaţii la postulatul central, omniprezent al analizei „microeconomice" — cel al acţiunii „maximizante" sau raţionale. Ar fi poate util să ştim dacă profesorul Machlup este în măsură să mai dea alte exemple de „postulate fundamentale" ale economiei politice în afară de acesta şi de variantele lui. În caz că da, elementul controversabil ar putea să apară într-o lumină mai clară, iar în caz că nu, s-ar vădi în chip destul de hotărît că el depinde de statutul şi natura acestei propoziţii referitoare la comportamentul „maximizant" şi/sau „raţional".[5] Ţin să remarc aici că profesorul Machlup caracterizează acest „postulat fundamental" ca „avînd semnificaţie empirică", ceea ce ar părea să însemne că este „în principiu empiric-falsificabil"; sau, în orice caz, el nu tratează acest postulat fundamental ca pe o definiţie mai mult sau mai puţin deghizată, lipsită de conţinut empiric, care n-ar spune altceva decît că oamenii maximizează ceea ce maximizează sau că comportamentul economic nu poate, prin definiţie, să fie decît raţional — (cum pare să susţină profesorul Mises).

Principala dificultate pe care a ridicat-o acest postulat fundamental de-a lungul întregii sale istorii — adică, începînd aproximativ de la Bentham — a fost aceea de a şti dacă i s-a dat vreun conţinut şi care anume, cînd, unde şi în ce măsură este aplicabil şi deci care ar fi exact semnificaţia concluziilor deductibile logic din el cu privire la activităţile umane. Într-o vreme, înţelesul ce i se dădea era că consumatorul „îşi maximizează satisfacţia" sau „utilitatea", firma „profiturile" sau chiar că societatea, în anumite condiţii, îşi maximizează „satisfacţia socială", „utilitatea" sau „bunăstarea" totală. Lucrul de care aveau nevoie în primul rînd astfel de formulări ale acestui postulat fundamental era un plus de *claritate* mai mult decît un plus de confirmare sau verificare; adică, nu atît o testare efectivă, cît o specificare a ceea ce ar însemna în cazul lui un test, sau a circumstanţelor mai precise în care generalizarea ar urma să fie considerată „confirmată" ori „infirmată".

Profesorul Machlup spune mai departe despre acest postulat fundamental al acţiunii „maximizante" sau „raţionale" şi despre variantele lui că sînt „postulate ce, deşi posedă semnificaţie empirică, nu cer teste empirice independente, ci pot reprezenta paşi semnificativi în raţionamente ce conduc la concluzii empiric testabile". Putem fi de acord, fireşte, că e posibil să nu fie „*cerute*" efectiv teste independente. Cine susţine însă despre o anume propoziţie că „posedă semnificaţie empirică" sau că reprezintă „un pas semnificativ", aceluia i se „cere" să indice de unde pînă unde merge această semnificaţie, „funcţia" — dacă există vreuna — pe care propoziţia o poate îndeplini şi o îndeplineşte, şi cum se face că ea nu este doar o superfluă a cincea roată la căruţă — (aşa cum este, în mod sigur, o propoziţie de felul „orice acţiune economică, fiind raţională, maximizează ceea ce maximizează").[6]

Fireşte, în principiu nu contează dacă specificarea condiţiilor de testare a acestui postulat fundamental este obţinută „direct" şi „independent", sau „indirect", mergînd de la testele specificate pentru concluzii spre presupoziţiile din care concluziile sînt deduse. Profesorul Machlup consideră că aceste concluzii *sînt* „empiric testabile", deci că se pot da „descrieri îndeajuns de specifice", ceea ce ar constitui un test al lor. Ceea ce profesorul Machlup nu arată este cum pot fi deduse cu inevitabilitate logică concluzii „empiric testabile" despre acţiunile umane din postulate „cu semnificaţie empirică" privitoare la acţiunile umane, în condiţiile în care se consideră că prin ele însele aceste postulate nu sînt testabile fie în principiu, fie practic, sau se consideră că sînt testabile doar în mod „gratuit" şi „derutant" (profesorul Machlup nu dă niciodată clar de înţeles pe care din aceste calificative îl are de fapt în vedere). De fapt, care este exact contrastul pe care pare a vrea să-l releve profesorul Machlup între propoziţiile „cu semnificaţie empirică" şi propoziţiile „empiric testabile" privitoare la acţiunile umane? Aici el se lansează în analogii cu teorii din fizică, fără a fi dovedit însă că există corespondente relevante în teoria economică. În ştiinţele sociale există, fireşte, dificultăţi considerabile în tot cursul testării *oricărei* propoziţii. Profesorul Machlup nu face nimic spre a arăta că ar fi în vreo privinţă mai dificilă confirmarea sau infirmarea postulatelor, „fundamentale" sau nu, privitoare la acţiunea umană,

folosite în teoria economică, decît confirmarea sau infirmarea concluziilor despre acţiunile umane. Teoriile maximizante din microeconomie despre acţiunea umană, care sînt relativ simple, nu pot fi comparate în mod relevant, sub acest aspect, cu teorii din fizică. Generalizările şi analogiile metodologice din fizică nu pot avea decît o semnificaţie destul de limitată în interpretarea şi elucidarea teoriilor şi propoziţiilor economice, specifice.[7] Într-un cuvînt, admiţînd principiul verificării indirecte, nu putem fi totuşi de acord cu modul imprecis şi nediferenţiat în care pare a-l invoca profesorul Machlup. Ar fi de dorit mult mai multă specificitate şi precizie.

Să luăm exemplul unde economiştii au încercat timp de decenii să tragă cele mai ample şi de efect concluzii practice din teorii construite în jurul postulatului fundamental al maximizării acţiunilor raţionale; adică teoria economiei politice a bunăstării şi a comportamentelor consumatorilor. Dacă luăm o concluzie cum este cea a lui Walras (şi a multor altora) că „libera concurenţă procură în anumite limite maximum de utilitate societăţii", în cazul ei se cere aplicat, pare-se, un procedeu diametral opus celui considerat esenţial de profesorul Machlup. În cazul unei asemenea „concluzii" nu prea sînt şanse de testare „directă". Dimpotrivă, inversînd procedeul asupra căruia insistă Machlup, trebuie să mergem regresiv de la „concluzie" spre postulate, în particular spre postulatul „fundamental" referitor la consumatorul şi producătorul individual, şi să ne întrebăm în ce ar putea consta un test al acestei presupoziţii fundamentale.

Profesorul Machlup mai menţionează, ca o variantă a postulatului fundamental, că „consumatorii sînt capabili să-şi dispună preferinţele într-o ordine". Cum s-a ajuns la această formulare şi cum a ajuns ea să înlocuiască, pentru majoritatea economiştilor (inclusiv, pare-se, pentru profesorul Machlup), formulările mai vechi în termeni de „maximizare a utilităţii"? Doar graţie insistenţei tot mai riguroase a unui lung şir de economişti — Fischer, Pareto, Slutsky, Hicks şi Allen, Samuelson şi Little — ca postulatul fundamental al teoriei comportamentului consumatorilor să fie testabil.

Cînd, pe de altă parte, profesorul Machlup formulează postulatul fundamental conform căruia „oamenii acţionează raţional", nu este deloc clar în ce ar putea să constea un test al acestui potulat, şi nici măcar dacă postulatul este testabil. Neştiind dacă poate fi testat, nu se poate spune cît de cît precis ce se poate deduce din el. Totuşi, fluturînd această generalizare, cum că orice acţiune economică este (sau chiar că nu poate să nu fie) „raţională", unii economişti — în speţă profesorul Mises, pe care profesorul Machlup pare atît de preocupat să-l apere — au susţinut mai departe că din el s-ar putea deduce logic concluzii politice utile, ce ar urma astfel să fie privite drept concluzii statornicite ale ştiinţei economice.[8] Nu este greu de înţeles de ce aceia ce sînt dornici să propage dogme politice de anvergură în chip de concluzii logice statornicite ale teoriei economice ştiinţifice se opun cerinţei de a se specifica proceduri de testare pentru aceste concluzii şi/sau pentru postulatele din care au fost deduse, inclusiv pentru postulatul fundamental. Mă tem că doctrinele profesorului Machlup privind verificarea şi verificabilitatea în economia

politică nu sînt doar contestabile în ele însele, ca explicaţie a structurii teoriei microeconomice, ci pot fi folosite în apărarea unui gen de obscurantism politico-intelectual ce caută să evite nu numai testarea empirică a dogmelor sale, ci chiar şi specificarea naturii posibilelor teste.

NOTE

1. Cf. F. Machlup, „The Problem of Verification în Economics", *Southern Economic Jurnal*, iulie 1955, p. 8.

2. Nu pretind pentru propoziţiile mele vreo înţelepciune sau veridicitate deosebite, vreau să spun doar că profesorul Machlup n-a interpretat corect foarte scurtele citate din lucrarea mea. De exemplu, (a) el citează afirmaţia mea „că propoziţiile teoriei pure n-au, prin ele însele, valoare prognostică" şi spune că această propoziţie, „ca atare", este „inatacabilă". Totuşi, în zelul său de a ataca inatacabilul, profesorul Machlup o interpretează ca pe „un atac la adresa utilizării în teoria economică a unor propoziţii empiric neverificabile, indiferent care ar fi conexiunile lor cu alte propoziţii". (b) Profesorul Machlup scrie: „Despre «postulatul fundamental» al teoriei economice privitor la comportamentul «raţional din punct de vedere subiectiv» şi maximizant, Hutchison spune că «conţinutul empiric al postulatului şi al tuturor concluziilor va fi acelaşi — adică nul»". Aici mi-aş îngădui doar să citez fraza mea completă care se referea la metoda aparent circulară a profesorului Mises de a formula postulatul fundamental (nu şi la alte metode): „Cine crede că are vreun sens poate spune «oamenii se comportă aşa cum se comportă» în oricîte feluri doreşte, dar prin aceasta nu vom afla nimic în plus despre comportamentul lor; pentru că conţinutul empiric al postulatului şi al tuturor concluziilor va fi acelaşi — adică nul".

3. Cf. următorul pasaj din capitolul consacrat de prof. Zeuthen Materialului şi metodei economiei politice, *op. cit.*, pp. 14–15 „Compatibilitatea concepţiei care vede în economia politică o ştiinţă empirică, de fapt logic-empirică, cu oricîtă deducţie şi teoretizare rezultă clar din următoarea formulare a lui Lange: «Economia teoretică organizează uniformităţile într-un sistem coerent. Ceea ce se realizează prezentînd legile economiei politice ca pe o mulţime deductivă de propoziţii derivate prin regulile logicii (şi ale matematicii) din cîteva propoziţii de bază. Propoziţiile de bază se numesc presupoziţii sau postulate, iar cele derivate se numesc teoreme. Economia politică teoretică ni se înfăţişează astfel (asemenea tuturor celorlalte ştiinţe teoretice) ca o ştiinţă deductivă. Aceasta nu o transformă însă într-o ramură a matematicii pure sau a logicii. Ca şi restul economiei politice, teoria economică este o ştiinţă empirică. *Supoziţiile sau postulatele ei sînt generalizări aproximative ale unor observaţii empirice; de exemplu, postulatul că întreprinderile comerciale acţionează astfel încît să maximizeze profitul lor bănesc.* În scop de simplificare, se acceptă o oarecare inacurateţe a aproximaţiei (de exemplu, anumite consideraţii, cum ar fi cele de prudenţă, pot determina întreprinderile să nu-şi maximizeze profitul). Teoremele, la rîndul lor, sînt supuse testării prin observaţie empirică. O mulţime deductivă de teoreme ce urmează a fi testate empiric se mai numeşte teorie, ipoteză sau model. Putem spune, deci, că economia politică teoretică furnizează ipoteze sau modele *bazate pe generalizări ale observaţiilor şi supuse testării empirice.* Întrucît supoziţiile (postulatele ce stau la baza unui model) sînt doar aproximative, teoremele nu corespund direct rezultatelor observaţiilor empirice»." (Sublinierile îmi aparţin.)

4. Una din funcţiile acestei categorii elastice de „aprioriști", care este mai întîi calificată drept „extremistă", dar apoi este lărgită astfel încît să-l includă şi pe J. S. Mill, pare a fi de a da o aură de moderaţie respectabilă dogmelor politice şi metodologice cu adevărat „extremiste" ale profesorului L. Mises. Au mai existat în ultimul deceniu şi alte exemple de colaboratori sau discipoli ai profesorului Mises gata să ne explice că atunci cînd spunea „imposibil", Mises vroia de fapt să zică „posibil", sau că atunci cînd spunea „a priori", vroia de fapt să zică „empiric". Dacă ar fi să ne luăm după profesorul Machlup, cînd profesorul Mises susţine că în economia politică „postulatele fundamentale sînt adevăruri *a priori*, necesităţi ale gîndirii" (p. 6), „*tot*" ceea ce urmărea, „oricît de contrariante puteau să pară afirmaţiile (sale)" era „să obiecteze... faţă de verificarea postulatelor de bază luate izolat".

5. Profesorul M. Friedman (*Essays in Positive Economics*, p. 16 n), comentînd modul în care profesorul Machlup prezintă doctrina productivităţii marginale (*American Economic Review*, sept. 1946, pp. 519–554), notează că „prin accentul pus pe structura logică, Machlup se apropie periculos de mult de prezentarea acestei teorii ca fiind o pură tautologie, deşi este evident în cîteva puncte că e conştient de acest pericol şi preocupat să-l evite". Trebuie să spun că „preocuparea" lui Machlup în această privinţă putea să pară mai presantă atît în 1946, cît şi în 1955. Orice autor „preocupat" ar fi putut uşor să scape de această preocupare specificînd fie şi sumar conşinutul empiric al ipotezei maximizării randamentelor pentru cazul care-l interesează, adică indicînd condiţiile în care ipoteza ar putea fi testată într-un anume caz individual. Profesorul Mises, fireşte, nu e cîtuşi de puţin „preocupat" pe această temă; ba dimpotrivă, el se leapădă de asemenea griji susţinînd că orice acţiune economică este „raţională" — prin definiţie, pesemne — iar profesorul Machlup se arată din cînd în cînd extrem de preocupat să apere poziţia profesorului Mises. Am remarca în plus că punctul de vedere susţinut de noi aici este rezumat foarte succint de profesorul Friedman după cum urmează (*op. cit.*, p. 41): „Este necesar să specificăm mai bine conţinutul teoriei economice existente şi să distingem între diferitele ei ramuri."

6. Cf. capitolul „Analiza comportamentului consumatorilor" din cartea lui I. M. D. Little *Welfare Economics* (pp. 14 şi urm.). Referitor la ipoteza maximizării aplicată la consumator, dl Little scrie (pp. 20–21): „Principala dificultate rezidă în interpretarea axiomei «individul maximizează utilitatea»... În trecut, economiştii au fost adesea atacaţi pe motivul că teoriile lor n-ar fi aplicabile decît oamenilor egoişti; asemenea atacuri au fost respinse ca fiind absurde. Dar ele nu erau absurde. Economiştii erau cei ce greşeau sugerînd că economia pozitivă ar avea vreo legătură necesară cu satisfacţiile. De asemenea, economistul nu putea susţine că dispune de teste obiective pozitive în măsură să-i arate la cine se aplică teoria şi la cine nu şi că nu contează dacă e vorba sau nu, într-adevăr, de un test privind satisfacţia... Un economist a încercat să depăşească această dificultate spunînd că nu contează ce anume încearcă un om să maximizeze, cîtă vreme încearcă să maximizeze ceva, bunăoară greutatea sa corporală sau suferinţa sa. Dar aceasta echivalează cu a spune că ori de cîte ori economistul *poate* să explice comportamentul unui om, în mod necesar acel om maximizează *ceva*. De aci însă nu obţinem nici o indicaţie despre cînd se aplică teoria şi cînd nu."

7. Cf. Little (*op. cit.*, pp. 2–4) despre economia prosperităţii: „În contrast cu neîndoielnica validitate a deducţiei formale, ceea ce se cheamă fundamentul teoriei a rămas mereu învăluit în beznă. Ce reprezintă fundamentul unei teorii? Răspunsul e: acele postulate din care se deduc teoremele". În fizică „nu contează, de fapt, cîtuşi de puţin dacă credem că asemenea cuvinte ca «electron» sau «moleculă» desemnează

entităţi de un fel aparte sau credem că nu sînt decît cuvinte ce servesc unui scop practic util... Dar analogiile făcute între fizică şi alte domenii ale ştiinţei se pot dovedi păgubitoare... Analogia cu fizica eşuează sub două aspecte importante, care trebuie să nască în noi bănuiala că ceea ce este valabil pentru una poate să nu fie pentru cealaltă. Întîi, acele concepte ale fizicii care nu sînt socotite clare nu apar în concluzii. Concluziile se referă la obiecte macroscopice sau microscopice, şi nu la electroni. Pe cînd în teoria economică a bunăstării, concluziile se referă la bunăstare. În al doilea rînd, concluziile fizicianului sînt verificate sau falsificate; ale noastre nu... Sînt de părere că realitatea teoriei (economiei bunăstării) a fost enorm supraestimată de economişti)." Aceste argumente se aplică, într-o măsură mai mică, totuşi foarte importantă, la „maximizarea utilităţii" din teoria consumatorului, ba chiar şi la „maximizarea profiturilor" din teoria firmei.

8. Cf. *Kritik des Interventionismus*, pp. 23–24, şi *Liberalismus*, pp. 3, 78 şi 170. „Liberalismul este aplicarea doctrinelor ştiinţei la viaţa socială a oamenilor... Liberalismul şi economia politică au fost victorioase împreună. Nici o altă ideologie politico-economică nu poate fi împăcată în vreun fel cu ştiinţa Catalacticii... Nu poţi înţelege liberalismul fără economia politică. Pentru că liberalismul este economie politică aplicată, el înseamnă aşezarea pe baze ştiinţifice a statului şi a politicii sociale... Liberalismul porneşte de la economia politică şi sociologie ca ştiinţe pure, care în sistemele lor nu fac nici un fel de evaluări şi nu spun nimic despre ceea ce trebuie să fie sau despre ceea ce este bine sau rău, ci stabilesc doar ce este şi cum este. Dacă această ştiinţă arată că dintre toate organizările sociale din cîte se pot concepe, numai una — cea bazată pe proprietatea privată asupra mijloacelor de producţie — este capabilă să existe, pentru că nici una din celelalte nu poate fi menţinută, în aceasta nu există nimic care să justifice termenul optimism... Celui care recomandă un al treilea tip de ordine socială, cu proprietate privată reglementată, nu-i rămîne decît să nege cu totul posibilitatea cunoaşterii ştiinţifice în domeniul economiei politice." Cf. şi W. H. Hutt, *Economists and the Public*, p. 367: „Pe scurt, noi sîntem în favoarea acelei libertăţi economice pe care şi-au reprezentat-o vag economiştii clasici şi a cărei coincidenţă cu *Summum bonum* a fost admisă implicit de toate doctrinele ulterioare ale ortodoxiei economice. Noi am încercat să arătăm că o gîndire calificată, nepărtinitoare şi dezinteresată asupra acestor lucruri a rămas apanajul celor care, dibuind prin hăţişul opiniilor şi argumentelor divergente (pîndiţi din toate părţile de ispita intereselor) au ajuns pe calea tradiţiei ortodoxe."

CAPITOLUL 9

Despre verificarea indirectă

FRITZ MACHLUP

Fritz Machlup (1902–1983) a murit subit în timp ce volumul de faţă era în curs de pregătire. S-a născut la Wiener Neustadt, în Austria, şi a studiat la Universitatea din Viena. A predat la Universitatea din Buffalo, la Johns Hopkins, la Princeton şi la New York University. A fost un autor extrem de prolific în multe domenii ale economiei politice şi unul din cei mai profunzi comentatori contemporani în domeniul metodologiei economice. Textul de mai jos a fost publicat iniţial ca replică la comentariile precedente ale lui Terence Hutchison.

Din tonul replicii profesorului Hutchison la articolul meu deduc că l-a ofensat caracterizarea de ultraempirism dată de mine poziţiei sale. Îmi pare rău că l-am ofensat sau supărat; mă bucur că el respinge, cel puţin în principiu, poziţia numită de mine ultraempirism; mă nedumeresc, totodată, multe din comentariile lui, care în continuare mi se par ultraempiriste.

Sînt întru totul de acord cu profesorul Hutchison că fraza sa introductivă — de la pagina 9 a cărţii sale şi din nota sa de mai sus — constituie o respingere a ceea ce eu numesc ultraempirism. În timp ce ultraempiriştii reclamă testarea empirică directă a afirmaţiilor folosite ca postulate fundamentale într-un sistem teoretic, profesorul Hutchison pare a se mulţumi în această declaraţie a sa cu testabilitatea *în principiu a consecinţelor* acestor propoziţii. Aş fi putut să citez această formulare a sa în sprijinul poziţiei mele că nu este necesară o testare directă, dacă el n-ar fi repudiat-o în fapt printr-o bună parte din ceea ce a scris mai departe în cartea sa. Repudiere pe care, după cum voi arăta imediat, o regăsim şi în nota sa.

Dar înţelegem noi oare acelaşi lucru cînd vorbim de „testare indirectă“? Pesemne că tocmai aici stă neînţelegerea. Profesorul Hutchison menţionează că o propoziţie care nu se pretează ea însăşi la testare empirică directă trebuie să fie „reductibilă prin deducţie *directă* la una sau mai multe propoziţii testabile empiric“ (Sublinierea îmi aparţine). Această formulare sugerează cerinţa ca implicaţiile unei propoziţii izolate să fie testate independent de cele ale altora cu care formează împreună un „caz“. În realitate, esenţa testării indirecte constă *în îmbinarea unor propoziţii logic independente şi derivarea de consecinţe ce decurg din conjuncţia lor.*

Dacă un postulat A nu se pretează la testare empirică directă şi nici nu poate fi redus „prin deducţie directă la o propoziţie empiric testabilă“, verifi-

Publicat iniţial sub titlul „Rejoinder to a Reluctant Ultra-Empiricist“, de Fritz Machlup, în *Southern Economic Journal*, vol. 22 (1956), pp. 483–493.

carea lui indirectă se poate realiza combinîndu-l cu un postulat B care este testabil direct; dacă o consecinţă C poate fi dedusă din ipoteza conjunctivă *A plus B* — nu însă şi din vreuna din acestea luată separat — şi dacă C este testată empiric, se va considera că şi A a suportat testul indirect.

Bănuiesc că profesorul Hutchison nu acceptă valabilitatea verificării indirecte în acest sens. Din păcate, el nu face nici o referire la expunerea detaliată şi reprezentarea schematică făcute de mine despre concepţia şi mecanismul testării indirecte. Fără a spune nimic despre acestea, el declară că acceptă testarea indirectă, pentru ca după aceea să ceară teste directe (independente). Eu am arătat că postulatelor fundamentale, cum este principiul maximizării, „nu li se aplică cerinţa verificării independente"; ele se consideră verificate, împreună cu întreaga teorie din care fac parte, cînd se constată că consecinţele deduse din conjuncţia lor cu o schimbare evidentă şi reală şi cu condiţii asumate ce ţin de cazul în speţă corespund unor evenimente observate. Astfel, dacă postulatul fundamental (bunăoară că firmele, la risc egal, preferă un profit mai mare unuia mai mic[1]) se combină cu anume presupoziţii referitoare la instituţii şi condiţii economice (de exemplu, introducerea de contingente de import la anumite produse); şi dacă din conjuncţia acestor presupoziţii deducem anumite consecinţe (de exemplu creşteri în excendentul preţurilor interne faţă de cele externe); şi dacă se constată că aceste consecinţe sînt în relativă concordanţă cu evenimente observate (de exemplu, creşteri în excedentul preţului intern la biciclete faţă de cel extern) ulterioare schimbărilor intervenite efectiv de felul celor menţionate (de exemplu, introducerea de contingente de import la biciclete); atunci teoria se va considera verificată, iar odată cu ea şi postulatul fundamental.

„Ultraempiriştii" despre care este vorba în articolul meu sînt cei ce nu acceptă această „verificare indirectă" a postulatului fundamental, ci pretind ca presupoziţia tendinţei de maximizare a profitului să fie testată empiric independent de celelalte propoziţii (privitoare la concurenţă, contingente de import şi la preţurile bicicletelor). Presupunînd că profesorul Hutchison înţelege acest lucru, mă întreb dacă va continua să nege apartenenţa sa la societatea ultraempiriştilor sau va dori, dimpotrivă, să o confirme.

Că el înţelege greşit esenţa verificării indirecte ne-o sugerează exemplul său cu lungimea laturii ne-măsurate a unei parcele triunghiulare. Dacă s-ar fi referit la teorema lui Pitagora ca la propoziţia generală care se cere verificată, iar la lungimile laturilor parcelei sale ca la nişte propoziţii verificabile independent, el ar fi fost mai aproape de problema noastră, aceea de a valida utilizarea propoziţiilor universale. În fapt însă, el a arătat (a) că are încredere în teorema lui Pitagora; (b) că este sigur că parcela sa aproximează destul de bine un triunghi dreptunghiular perfect, şi (c) că măsurătorile celor două laturi mai scurte au fost destul de exacte. Întreg exemplul are prea puţin de-a face cu problema verificării directe sau indirecte a postulatelor fundamentale dintr-o teorie generală.

Cîteva din comentariile profesorului Hutchison arată că el nu este satisfăcut cu verificarea indirectă a unor asemenea propoziţii universale utilizate ca postulate fundamentale într-o teorie generală. De exemplu, Hutchison

pretinde că eu n-am precizat dacă ele sînt „în principiu falsificabile empiric" sau sînt definiţii „fără conţinut empiric". (Eu spusesem că sînt „principii euristice", „reguli procedurale" etc. Vezi pp. 9 şi 16.) Apoi cere „o specificare a ceea ce ar însemna în acest caz un test sau a circumstanţelor în care generalizarea [privind comportamentul maximizant] ar urma să fie considerată «confirmată» ori «infirmată»." (Eu menţionasem în repetate rînduri că testul constă în a verifica corespondenţa evenimentelor observate cu „schimbările presupuse" şi cu „schimbările deduse" din întregul model teoretic. Vezi în special p. 18.) Se vede destul de limpede că profesorul Hutchison, contrar declaraţiei sale iniţiale, vrea mai mult decît o testare indirectă a postulatelor fundamentale din teoria generală.

Profesorul Hutchison întreabă dacă nu cumva categoria mea de apriorism în economia politică este „extinsă pînă într-atît, încît să includă tot terenul intermediar, pînă la graniţa «ultraempirismului»". (Cum el pune la îndoială şi faptul că aş putea să dau vreun „exemplu din această categorie", înseamnă că este de părere că potivit clasificării mele, *toţi* economiştii sînt aprioriști!) Răspunsul e că eu cunosc foarte puţini „aprioriști extremi" (de exemplu, pe profesorul von Mises). Zona de mijloc dintre cele două poziţii extreme este, într-adevăr, foarte largă; dintre economiştii pe care profesorul Hutchison mi-a cerut să-i clasific, în această zonă s-ar situa Zeuthen, Samuelson, Lange şi Friedman; nici unul din ei nu consideră că nici o experienţă imaginabilă nu l-ar putea determina să-şi abandoneze teoria şi nici unul nu pretinde că postulatele lui fundamentale ar fi testabile independent de propoziţiile cu care se combină atunci cînd teoria este aplicată.

Profesorul Hutchison mai întreabă dacă aş mai putea cita vreun alt postulat fundamental din economia politică, „pe lîngă" cel al „acţiunii maximizante sau raţionale". Totul depinde de ce anume considerăm fundamental. Probabil că postulatul conform căruia din resurse date se pot obţine doar rezultate limitate ar trebui numit fundamental; el „subtinde" toate problemele economice, dar nu totdeauna intervine ca pas relevant în raţionamente. Pesemne că s-ar putea propune includerea şi a altor presupoziţii (eventual mai înguste), deşi, sincer vorbind, în carte nu m-am gîndit s-o fac.

Dacă întrebarea n-ar viza posibile adăugiri, ci o eventuală înlocuire a postulatului comportamentului maximizant, aş răspunde că înlocuiri s-au încercat, dar fără succes. Unii din cei ce au scris despre echilibrul firmei (teoria producţiei şi a preţurilor) au avansat postulatul „siguranţei de supravieţuire" şi altele similare, în locul maximizării profitului (pentru economia întreprinderii), dar substitutele propuse au fost mai puţin simple şi mai puţin cuprinzătoare. Admit totuşi posibilitatea avansării unor postulate mai bune, drept care am caracterizat „postulatele fundamentale" drept „tipuri de acţiune (sau de motivaţie) propuse", în loc să le limitez la acela al „comportamentului maximizant".[2]

În comentariile sale privitoare la natura şi semnificaţia postulatului maximizării, profesorul Hutchison lasă impresia că recunoaşte drept ştiinţific legitime doar două feluri de enunţuri: propoziţiile care sînt, cel puţin în principiu, falsificabile prin teste empirice, şi definiţiile fără conţinut empiric. Dacă aşa stau lucrurile, atunci el respinge o a treia categorie de propoziţii

folosite în majoritatea sistemelor teoretice: postulatele euristice şi supoziţiile idealizate din modelele abstracte de constructe interdependente, utile în explicaţia şi predicţia fenomenelor observabile.

Asemenea propoziţii nu sînt „adevărate sau false“, dar nici lipsite de semnificaţie empirică. Nu pot fi false, pentru că ceea ce ele enunţă este enunţat despre constructe ideale şi nu despre lucruri sau evenimente din realitate. Totuşi nu sînt empiric „lipsite de semnificaţie“, deoarece se presupune că „se aplică“ sau corespund în linii mari unor evenimente din experienţă. Ele nu pot fi „falsificate“ prin fapte de observaţie şi nici măcar „dovedite a fi inaplicabile“, pentru că se pot introduce supoziţii auxiliare graţie cărora să se asigure corespondenţa cu aproape orice fel de fapte; dar pot fi înlocuite prin alte propoziţii ce concordă mai bine cu aceste fapte fără să trebuiască să se recurgă la atîtea supoziţii auxiliare.

Logicienii au recunoscut demult această categorie intermediară de propoziţii, care nu sînt nici *a priori*, nici *a posteriori* în sensul strict al acestor termeni.[3] (Unii ar putea prefera să spună, ca Friedman, că un sistem teoretic constă din două părţi, una analitică, ce desfăşoară inferenţe valide, şi una sintetică, ce fixează aplicaţiile corecte.)[4] Am menţionat în articolul meu (p. 16) această categorie de propoziţii, dar profesorul Hutchison a găsit cu cale să nu ia în seamă spusele mele pe această temă.

A fost nevoie să reamintesc aceste lucruri deoarece profesorul Hutchison susţine că dacă am admis că postulatul fundamental (al comportamentului maximizant) „are semnificaţie empirică“, trebuie să admit ca el este „în principiu empiric falsificabil“. Or, eu nu sînt de acord. Deciziile de a analiza anumite aspecte ale experienţei cu ajutorul unui postulat euristic, sau chiar al unei pure ficţiuni, nu sînt „falsificabile“, dar asta nu înseamnă că n-ar avea „semnificaţie empirică“.[5]

Într-un alt loc profesorul Hutchison îşi dă seama că eu nu consider că postulatele fundamentale privitoare la acţiunile umane ar trebui sau ar putea să fie testate empiric şi-mi cere să arăt „cum pot fi deduse concluzii «empiric testabile» despre acţiuni umane“ din aceste postulate fundamentale netestate sau netestabile. Eu cred că am arătat destul de clar cum; bineînţeles, concluziile respective nu se deduc din postulatele fundamentale luate izolat, ci din conjuncţia lor cu alte supoziţii, printre care figurează şi unele a căror corespondenţă cu observaţia factuală a fost stabilită.

Mă pot conforma cu uşurinţă cererii profesorului Hutchison trimiţînd la exemplul ilustrativ pe care l-am dat mai sus, unde am arătat cum o creştere relativă a preţului la biciclete este o consecinţă empiric testabilă dedusă din supoziţii parţial netestate sau netestabile. Dar profesorul Hutchison repetă că n-am făcut „nimic pentru a arăta că ar fi în vreo privinţă mai dificilă confirmarea sau «infirmarea» postulatelor, «fundamentale» sau nu, privitoare la acţiunea umană folosite în teoria economică, decît confirmarea sau «infirmarea» concluziilor despre acţiunea umană“. Poate oare să încapă vreo îndoială că o testare empirică directă a motivaţiilor acţiunilor oamenilor de afaceri, bunăoară un test menit să arate dacă deciziile lor sînt luate în încercarea de a maximiza profiturile, ar fi „mai dificilă“, ca să nu spunem mai mult, decît verificarea faptului că preţurile la biciclete sînt mai mari?

Poate că am creat o confuzie atunci cînd nu m-am mărginit să afirm că aceste postulate fundamentale *n-au nevoie* de verificare empirică independentă, ci am indicat în plus că nici *nu pot* să fie verificate astfel. Unii economişti ce sînt de acord că nu este nevoie de o verificare independentă ar putea totuşi să considere că o asemenea verificare este *posibilă*; iar alţii ar susţine că *nu sînt necesare* nici un fel de teste speciale, deoarece postulatele sînt enunţuri *evidente* extrase din experienţa comună. Totuşi, experienţa comună nu ne spune decît că noi (adică eu şi cei cu care am discutat despre asta) *putem* să urmăm preferinţele noastre în alegerea între alternativele ce ne stau în faţă şi că asta şi facem de obicei. Experienţa comună mai spune acelora dintre noi care s-au ocupat ori se ocupă de afaceri că *de obicei* încercăm să adoptăm asemenea decizii de la care aşteptăm să obţinem cele mai mari profituri, dar nu ne spune că *toţi* oamenii de afaceri procedează aşa în *toate* acţiunile lor. Ştim de fapt, tot din experienţa comună, că există momente cînd mulţi oameni de afaceri se abţin de la adoptarea celor mai profitabile moduri de acţiune, acţionînd în conformitate cu anumite cerinţe „patriotice“ sau conformîndu-se îndemnurilor morale ale autorităţilor guvernamentale. Sînt oare posibile teste obiective prin care postulatul maximizării profitului ar putea fi verificat independent de utilizările ce i se dau în teoria economică?

Am putea, în *principiu vorbind*, să plasăm în biroul fiecărui om de afaceri cercetători care să analizeze fiecare decizie care se ia şi să determine ce motivaţii au stat în spatele ei. Procedeul ar fi destul de concludent dacă cercetătorii noştri ar fi invizibili, ar dispune de detectoare invizibile de minciuni sau eventual de aparate pentru citirea gîndurilor. Dacă ne mulţumim cu ceea ce e posibil *din punct de vedere practic*, am putea pune cercetători excepţional de competenţi şi de abili care să examineze prin interviuri bine concepute un eşantion de decizii luate de un eşantion de oameni de afaceri. Scopul ar fi să se determine frecvenţa relativă a deciziilor compatibile cu maximizarea profitului: În ce procent consideră oamenii de afaceri că deciziile lor acţionează în interesul optim (pe termen lung) al firmei lor (adică al proprietarilor acesteia)? În mod cert unii oameni de afaceri procedează un timp aşa; probabil că majoritatea procedează aşa în cea mai mare parte din timp. Putem fi siguri însă că nu toţi oamenii de afaceri procedează aşa tot timpul. Prin urmare, postulatul unui comportament ce s-ar conforma consecvent maximizării profitului nu concordă cu faptele.

Desigur, nici o propoziţie despre fapte empirice nu poate fi absolut certă; aici însă apărăm un postulat despre care ştim sigur că nu corespunde totdeauna faptelor. Dacă abaterile sînt nesemnificative, le putem neglija liniştiţi. Numai că nu ştim *cît* de semnificative ar putea să fie, îndeosebi pentru că forţa relativă a obiectivelor nelucrative variază o dată cu condiţiile epocii, variază probabil şi în funcţie de tipul de decizii şi pesemne că şi în funcţie de alţi cîţiva factori. Atunci ce este de făcut? Exact ceea ce se şi face: să acceptăm comportamentul maximizant ca pe un postulat euristic şi să nu uităm că consecinţele pe care le deducem pot uneori să se abată considerabil de la datele observate. Putem, repet, să testăm empiric dacă rezultatul acţiunilor oamenilor se află cea mai mare parte din timp într-o concordanţă rezonabilă

cu rezultatul la care ne-am aştepta *în caz* că oamenii ar acţiona întotdeauna aşa cum în mod nerealist se presupune că acţionează. Şi aici, verificarea sau justificarea „indirectă“ a postulatului rezidă în faptul că el conduce la rezultate destul de bune în multe din aplicaţiile teoriei.

Referitor la postulatul comportamentului maximizant (căruia în continuare îi vom spune pe scurt *Postulatul*, cu P mare), profesorul Hutchison ţine să pună un număr de întrebări. El întreabă (a) dacă s-a dat Postulatului „vreun conţinut şi care anume“, (b) „cînd, unde şi în ce măsură este aplicabil“, (c) „ce ar însemna în cazul lui un test“, (d) în ce circumstanţe ar urma să fie considerat „confirmat“ sau „infirmat“? Şi mai consideră că mi se „cere“ să indic (e) domeniul de semnificaţie al Postulatului, (f) „«funcţia» — dacă există vreuna — pe care o îndeplineşte“ şi (g) „cum se face că el nu este doar o superfluă a cincea roată la căruţă“. Voi încerca să răspund pe scurt la toate cele şapte întrebări.

(a) Nu mi-e foarte limpede despre ce fel de „conţinut“ este vorba. Să fie vorba de date de experienţă specifice ce au intrat „în“ Postulat şi fac acum parte integrantă din el, ca în cazul unei propoziţii universale al cărei subiect poate fi delimitat prin enumerare completă? În acest sens Postulatul n-are un „conţinut“ determinat. Sau sîntem întrebaţi dacă Postulatul este aplicabil la o anumită clasă de date empirice şi dacă aplicabilitatea sau inaplicabilitatea lui contează? În acest din urmă sens, „conţinutul“ postulatului de maximizare a profitului este uşor de ilustrat. Să presupunem că (1) guvernul anunţă că anumite reduceri de preţuri ar fi în interesul ţării, (2) ratele salariilor tocmai au fost majorate, (3) preţurile materiilor prime au crescut, (4) de mai mulţi ani nu s-au înregistrat schimbări tehnologice, şi (5) cererea agregată nu s-a modificat. Trebuie să ne aşteptăm la o creştere sau la o scădere a preţurilor la produse? Dacă firmele n-ar urmări să-şi maximizeze profiturile, ele ar putea foarte bine să acţioneze în conformitate cu ceea ce guvernanţii proclamă drept interes naţional, şi atunci preţurile ar fi reduse. Valabilitatea sau nu a Postulatului nu este indiferentă în raport cu modul cum vor acţiona.

(b) „Cînd, unde şi în ce măsură“ este aplicabil Postulatul, sau mai bine zis teoriile bazate pe el, se poate „prescrie“ în linii mari, dar va rămîne întotdeauna o marjă considerabilă pentru a apela la judecata sănătoasă. „Instrucţiunile“ de aplicabilitate pot fi unele pentru explicarea evenimentelor trecute şi altele pentru predicţia evenimentelor viitoare. În general, pentru scopuri de predicţie *nu* vom aplica Postulatul la gospodării sau firme individuale, ci doar la mulţimi mari de gospodării sau firme, mai bine spus la cazuri în care evenimentele deduse, cum sînt modificările de preţuri, de volum al producţiei, consum, exporturi, importuri etc., sînt privite drept rezultatul acţiunilor şi interacţiunilor unui mare număr de firme sau gospodării. Îl vom aplica doar cu rezerve în perioade în care se exercită o puternică înrîurire morală asupra oamenilor pentru a-i face să treacă peste preferinţele sau interesele lor curente (bunăoară în vreme de război, cînd sînt puternic împinse pe prim plan obiectivele patriotice).

(c) Discuţia noastră despre „genul de teste“ la care Postulatul trebuie supus a fost probabil suficientă pentru a justifica concluzia că valoarea lui se vădeşte în practică. Dacă nu găsim o teorie mai bună prin care să explicăm şi

să prezicem variaţiile de preţ, de volum al producţiei etc. etc. şi dacă teoria noastră actuală ne serveşte în continuare în acest scop la fel ca pînă acum, putem considera Postulatul nostru ca fiind întemeiat.

(d) Postulatul, fireşte, nu va fi considerat niciodată „confirmat" în chip definitiv. În ce condiţii îl vom considera „infirmat"? Atunci cînd va fi propusă o teorie ce nu face uz de acest Postulat şi se va dovedi că ea serveşte la fel de bine pentru un spectru mai larg de probleme sau cu un număr mai mic de variabile sau de clauze restrictive, sau cu o mai mare siguranţă şi acurateţe pentru acelaşi spectru de probleme şi cu acelaşi număr de variabile sau de restricţii, Postulatul va înceta de a mai fi util şi va fi aruncat la lada de vechituri a „propoziţiilor infirmate" (Şi nici această categorisire nu trebuie să fie neapărat irevocabilă).

(e) Aş putea să consider că „domeniul de semnificaţie" înseamnă acelaşi lucru cu „cînd, unde şi în ce măsură" este aplicabil Postulatul? În caz că da, trimit la cele spuse la punctul (b). Aceste răspunsuri se limitează însă strict, întocmai ca şi articolul meu, la economia pozitivă, adică la explicaţiile şi predicţiile de schimbări şi evenimente economice. Discuţia mea a lăsat de o parte economia normativă sau evaluativă; aşadar, nu examinez aici semnificaţia Postulatului pentru teoria economică a bunăstării. Pentru a da un exemplu simplu, ne-au preocupat întrebări de felul „ce consecinţe se pot aştepta de la suprimarea unui tarif?" şi nu de felul „ar fi de dorit aceste consecinţe"? şi „trebuie sau nu să fie suprimat tariful?".

(f) Ce fel de „funcţie" îndeplineşte Postulatul pentru noi am indicat la punctul (a), unde am discutat despre „conţinutul" lui.[6] Aş mai adăuga aici două ilustrări, (A) din teoria gospodăriei şi (B) din teoria firmei şi a industriei. (A) Să presupunem (1) că sînt date gusturile pentru produsele alimentare, (2) substituibilitatea între oţet şi lămîie la dresul salatelor, complementaritatea dintre sosurile de salată şi salate, în fine elasticitatea cererii în raport cu venitul pentru ambele sînt date toate o dată cu gusturile, (3) preţurile la salată verde şi la alte salate se reduc, (4) veniturile disponibile cresc şi (5) preţul oţetului creşte. Dacă avem încredere în Postulat, putem prezice un consum sporit sau preţuri sporite la lămîi (sau cozi mai mari dacă preţurile la lămîi sînt fixate şi un volum mai mare de vînzări la negru dacă lămîile sînt raţionalizate). În absenţa Postulatului nu putem spune nimic, pentru că dacă oamenii nu-şi urmează preferinţele, dacă acţionează incoerent şi la întîmplare, scările de preferinţă „date" nu înseamnă nimic. (B) Să presupunem că (1) condiţiile tehnologice ale producţiei sînt date, (2) intrarea în industria textilă este deschisă, (3) oferta de servicii productive necesare pentru producţia textilelor este elastică, şi (4) cererea de textile creşte. Pe baza Postulatului putem explica sau prevedea creşterea producţiei de ţesături; fără Postulat, nu. Dacă oamenilor de afaceri le-ar place profiturile mai mici în aceeaşi măsură, sau chiar mai mult decît profiturile mai mari, de ce şi-ar spori un fabricant producţia cînd cererea creşte? Dacă pe oamenii de afaceri nu i-ar tenta şansele de a scoate profituri mai mari, de ce ar spori cineva producţia de ţesături? Este greu de înţeles cum de se poate îndoi cineva de „funcţia" pe care o îndeplineşte pentru noi Postulatul.

(g) Întrebarea dacă nu cumva Postulatul este de fapt „superfluu" cred că nu-şi mai are rostul după ce am indicat „funcţia" pe care o are pentru noi. Desigur, aceeaşi funcţie ar putea fi, eventual, îndeplinită de un postulat diferit — şi ştim că în decursul anilor au fost utilizate multe versiuni ale „tipului de acţiune" fundamental — dar mă îndoiesc că diferenţa poate fi foarte mare. Deşi Postulatul ar putea fi înlocuit printr-o alternativă, el nu poate fi eliminat fără a-l înlocui cu altceva; el nu constituie o parte redundantă a teoriei economice. S-ar putea, eventual, pune în locul Postulatului nostru un număr indefinit de „funcţii de comportament" cu stipulaţia că toţi consumatorii se vor conforma în mod consecvent acestor funcţii. O asemenea stipulaţie nu ar fi nici mai simplă, nici mai realistă decît Postulatul; şi cum cunoaşterea cerută a tuturor funcţiilor de comportament ar fi o grea povară pentru teoria comportamentului consumatorului, toată această abordare este categoric inferioară teoriei tradiţionale. Aceasta din urmă a produs, în chip de „consecinţe deduse", un mare număr de generalizări chiar fără a fi cunoscute cu exactitate sistemele de preferinţe ale consumatorilor, doar pe baza unor proprietăţi foarte generale ale unor asemenea sisteme de preferinţe. Cît despre teoria producţiei într-o economie cu întreprinderi, Postulatul se arată a fi indispensabil. O abordare behavioristă n-ar putea pune la îndemînă niciodată milioanele de „funcţii de comportament antreprenoriale" ce ar urma să îndeplinească rolul pe care-l îndeplineşte acum postulatul simplu al maximizării profitului.

Mai rămîn de clarificat cîteva neînţelegeri mai mărunte. Postulatul după care „consumatorii îşi pot dispune preferinţele într-o ordine" nu este, cum crede profesorul Hutchison, o „variantă" a postulatului fundamental, ce ar „înlocui" formulările mai vechi care vorbesc de „maximizarea utilităţii". Şi nici n-a fost propus „graţie insistenţei" lui Hicks şi Allen, Samuelson şi Little de a se asigura testabilitatea teoriei. De fapt, expresia a fost folosită de Robbins[7] şi poate fi urmărită în trecut pînă la Cuhel[8] şi la austriecii timpurii; el a fost propus cu scopul de a explicita cerinţele logice ale maximizării utilităţii.

Într-o notă de subsol, profesorul Hutchison îl citează aprobator pe I. M. D. Little, referitor la unele deosebiri dintre fizică şi economia politică în folosirea de postulate fundamentale. Una din deosebirile semnalate ca fiind mai importante se consideră a fi aceea că „acele concepte... care nu sînt socotite clare" — constructe pure, idealizări şi postulate — „nu apar în concluziile" fizicii, dar apar în cele ale „economiei politice a prosperităţii". N-am discutat despre aceasta din urmă şi nu intenţionez să discut. Dar afirmaţia că postulatele „netestate", controversabile „nu apar în concluzii" este valabilă, după cum am demonstrat, pentru economia politică pozitivă în aceeaşi măsură ca pentru fizică.

Într-o altă notă de subsol, profesorul Hutchison crede a-şi fi găsit un aliat în profesorul Friedman, care afirmase că eu m-aş fi apropiat „periculos de mult" de o formulare tautologică a teoriei. De fapt, insistînd asupra ideii sale că postulatul maximizării profitului trebuie să se preteze la testare independentă, profesorul Hutchison se plasează singur în chiar centrul ţintei atacului

lui Friedman. Principala temă a eseului metodologic al lui Friedman a fost că postulatele fundamentale îşi îndeplinesc funcţia chiar dacă sînt în dezacord cu faptele şi că este o greşeală să se încerce o testare empirică a lor alta decît cea pe care o oferă datele derivate din teoria din care respectivele postulate fac parte.

Mai rămîne acuzaţia de „tautologie" prezentă implicit în unele din criticile profesorului Hutchison la adresa lucrării mele, şi explicit în citatul din Friedman. Judecata că o anumită teorie este „pur tautologică" poate să însemne cîteva lucruri destul de diferite: că teoria este subdeterminată şi incapabilă să genereze vreo concluzie specificabilă; că unele din variabilele importante sînt incognoscibile sau că se schimbă în moduri imprevizibile; că clauza *ceteris paribus* este folosită fără a se specifica în ce constau *cetera* sau care este semnificaţia lor pentru rezultat; că concluziile deduse nu pot fi niciodată testate prin confruntare cu date ale experienţei; că teoria constituie un sistem lăuntric-consistent şi închis; că unele din postulatele ei sînt „vide din punct de vedere empiric". Mă voi referi aici doar la ultimele două sensuri ale acuzaţiei.

Un sistem teoretic pe deplin dezvoltat va fi întotdeauna „o mulţime lăuntric consistentă de postulate şi definiţii, astfel încît fiecare propoziţie să poată fi dedusă logic din postulate şi definiţii (în felul unei teoreme)".[9] Lucrul acesta a fost, şi probabil că este încă, recunoscut de profesorul Hutchison, care scria odată că teoria pură trebuie neapărat să aibă o asemenea formă încît „ceea ce ea demonstrează să fie cuprins în postulate şi să nu poată fi obţinut din nici o altă sursă". Încît „este irelevant ca o propoziţie a teoriei pure să fie, *ca atare*, criticată că este tautologică, sau circulară, sau că presupune ceea ce pretinde a dovedi".[10]

Postulatele conform cărora consumatorii acţionează în sensul „maximizării satisfacţiei lor anticipate" iar antreprenorii în sensul „maximizării profiturilor scontate" sînt considerate uneori „empiric vide" sau „tautologice" pentru că (a) nu putem şti dacă într-adevăr consumatorii şi antreprenorii cred că acţiunile lor sînt cele mai bune dintre alternativele luate în considerare, drept care (b) orice fac ei poate fi interpretat ca fiind ceea ce ei consideră „lucrul optim în circumstanţele date", şi (c) cît timp nu cunoaştem gusturile, preferinţele şi anticipările lor alternative, nu putem deduce numai din postulate vreun mod de acţiune particular.

Lucrul de căpetenie este însă că postulatele nu se iau niciodată izolat, ci combinate cu alte supoziţii, inclusiv cu unele ce se referă la anumite schimbări efective observabile atît de către noi, cît şi de către consumatorii sau firmele în cauză. Teoria noastră nu spune şi nu explică ce au făcut sau au preferat să facă sau au evitat să facă decidenţii înainte de a se fi produs schimbările respective; ea vorbeşte doar despre modurile în care aceste decizii se vor modifica în urma respectivelor schimbări şi a repercusiunilor lor. Oricîte kilograme de lămîi ar fi cumpărat consumatorii, ei vor mai cumpăra încă; teoria ne spune acest lucru pe baza postulatelor acceptate. Oricîţi metri de ţesături au produs fabricanţii de textile, ei vor mai produce alţii; teoria ne poate spune asta pe baza postulatelor ei.[11] Un postulat ce pare

cu totul „vid" sau fără implicaţii empirice cînd este luat izolat, poate dobîndi o semnificaţie empirică bine determinată cînd se combină cu altele în cadrul unui model.

În fine, mai intervine şi acel tertip polemic, constînd din acuzaţii voalate cum că adversarul simpatizează cu judecăţi de valoare contestabile, ca şi din acuzaţii „indirecte" bazate pe vina de a se fi asociat altora care sînt acuzaţi direct. La început înclinam să le trec cu vederea, socotind că tăcerea mea ar constitui răspunsul cel mai elocvent. M-am lăsat totuşi convins că replica mea ar fi regretabil de incompletă dacă n-ar spune nimic despre această confuzie, inocentă sau deliberată, dintre economia politică pozitivă şi evaluarea politică.

Nici un singur pasaj sau propoziţie din articolul meu nu putea fi interpretat, fără răstălmăcire, ca referindu-se la implicaţii politice, judecăţi de valoare, sfaturi politice sau la teoria economică a bunăstării. Totuşi, în ultimele pagini ale răspunsului său, profesorul Hutchison îndreaptă un atac virulent împotriva pretinselor implicaţii normative ale dezvoltărilor mele. El lansează salve furibunde împotriva „utilităţii maxime pentru societate", apropo de Walras şi de libera concurenţă, şi împotriva „concluziilor politice globale", apropo de Mises şi de politica economică liberală.

Dacă profesorul Hutchison crede într-adevăr că «„doctrinele" mele despre „verificare şi verificabilitate" sînt susceptibile (şi menite?) „să propage dogme politice de anvergură" şi să apere un „obscurantism politico-intelectual", atunci el face tocmai ceea ce, de bună seamă, consideră criticabil la alţii: confundă judecăţile normative (etice) cu propoziţiile pozitive ale teoriei economice. O face însă în timp ce pretinde a apăra sentinţa profesorului Friedman că „este necesar să specificăm mai bine conţinutul teoriei economice existente şi *să distingem între diferitele ei ramuri*".[12] Bine ar fi fost ca profesorul Hutchison să facă în practică ceea ce susţine în teorie.

NOTE

1. Privitor la problema diferenţelor de risc şi de incertitudine privite în raport cu diferenţele dintre profituri, vezi cartea mea *The Economics of Sellers' Competition*, Johns Hopkins Press, Baltimore, 1952 pp. 53–56.

2. Postulatul comportamentului maximizant al gospodarului poate fi, desigur, descompus în cîteva părţi — că fiecare persoană are preferinţe, că aceste preferinţe sînt coerente (tranzitive) şi pot fi dispuse într-o ordine, că el doreşte să urmeze aceste preferinţe atunci cînd ia decizii de acţiune etc. — fiecare din acestea putînd fi numită un postulat separat. Presupun că aici lucrul acesta nu este pus sub semnul întrebării.

3. Felix Kaufmann le-a numit „reguli procedurale", W. P. Montague „propoziţii complex analitice", iar Henry Margenau propoziţii „constitutive, ne-epistemice".

4. Milton Friedman, *Essays in Positive Economics*, University of Chicago Press, Chicago, 1953, pp. 24–25.

5. Unii s-ar putea mira de posibilitatea de a interpreta „postulatele fundamentale" alternativ ca reguli de procedură (enunţuri imperative), definiţii (decizii), ficţiuni

utile şi propoziţii empirice „adevărate". Răspunsul rezidă în convertibilitatea reciprocă a diferitelor tipuri de propoziţii. Următoarea formulare sugerează cum se poate realiza aceasta: „În analiza problemelor de acest fel, *să pornim* de la presupunerea că lucrurile se petrec *ca şi cum* oamenii de afaceri ar urmări întotdeauna să maximizeze profiturile lor băneşti (şi probabil că aşa se şi întîmplă în fapt!)".

6. Prefer să vorbesc despre „funcţia pe care o îndeplineşte" decît despre „conţinutul pe care-l are"; ambele expresii sînt, fireşte, metaforice, dar cea de a doua mi se pare cu totul nepotrivită.

7. Lionel Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, Macmillan, Londra, 1932, pp. 56, 86 şi altele.

8. Franz Cuhel, *Zur Lehre von den Bedürfnissen*, Viena, 1908, pp. 186–216.

9. Arnold M. Rose, *Theory and Method in the Social Sciences*, Univ. of Minnesota, Minneapolis 1954, p. 263.

10. T. W. Hutchison, *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory*, Macmillan, Londra, 1938, p. 36.

11. Vezi răspunsul dat de mine lui R. A. Gordon, care a interpretat subiectivismul metolodogic ca permiţînd „teoriei să spună că oamenii de afaceri fac ceea ce fac pentru că aia fac". Fritz Machlup, *The Economics of Sellers' Competition*, Johns Hopkins Press, Baltimore, 1952, p. 36.

12. Milton Friedman, *op. cit.*, p. 41. Sublinierea îmi aparţine.

CAPITOLUL 10

Metodologia ştiinţei economice pozitive

MILTON FRIEDMAN

Milton Friedman (1912–) s-a născut în Brooklyn, New York, şi a obţinut titlul de doctor în ştiinţe economice de la Universitatea Columbia. A predat la Universitatea din Minnesota, iar apoi timp de mulţi ani la Universitatea din Chicago. Începînd din 1977 a fost cercetător ştiinţific principal (Senior Research Fellow) la Institutul Hoover din Stanford, California. Cele mai larg cunoscute sînt contribuţiile sale la teoria monetară şi preocupările sale privitoare la libera iniţiativă şi la libertatea individuală. Milton Friedman a primit premiul Nobel pentru economie pe 1976. Eseul care urmează, retipărit integral, constituie cea mai influentă lucrare de metodologie economică din secolul nostru.

În admirabila sa carte *The Scope and Method of Political Economy* (*Domeniul şi metoda economiei politice*), John Neville Keynes distinge între „*o ştiinţă pozitivă*...[,] ansamblu de cunoştinţe sistematizate privitoare la ceea ce este; *o ştiinţă normativă* sau *regulativă*... [,] ansamblu de cunoştinţe sistematizate privitoare la criteriile a ceea ce trebuie să fie...; *o artă*... [,] un sistem de reguli pentru atingerea unui scop dat"; observă că „între ele se face frecvent confuzie, o confuzie generatoare de erori pernicioase" şi subliniază importanţa „recunoaşterii unei ştiinţe pozitive distincte a economiei politice".[1]

Studiul de faţă se ocupă în principal de anumite probleme metodologice ce apar în legătură cu edificarea „ştiinţei pozitive distincte" pentru care pleda Keynes, în particular de problema cum se poate decide dacă o ipoteză sau teorie sugerată trebuie sau nu acceptată, provizoriu, ca parte a „ansamblului de cunoştinţe sistematizate privitoare la ceea ce este". Dar confuzia de care se plînge Keynes este încă atît de frecventă şi stînjeneşte în asemenea măsură recunoaşterea faptului că ştiinţa economică poate fi, iar în parte este deja, o ştiinţă pozitivă, încît mi se pare potrivit să prefaţez dezvoltările de fond din acest studiu cu cîteva remarci privitoare la raportul dintre ştiinţa economică pozitivă şi cea normativă.

Am încorporat în studiul de faţă, fără vreo referire specială, cea mai mare parte a scurtului meu „Comentariu" din *A Survey of Contemporary Economics*, vol. II (B. F. Haley, ed.), Richard D. Irwin Inc., Chicago, 1952, pp. 455–457.

Sînt îndatorat lui Dorothy S. Brady, Arthur F. Burns şi George J. Stigler pentru judicioasele lor observaţii şi critici.

Din Milton Friedman, *Essays in Positive Economics*, University of Chicago Press, Chicago, 1953.

I. Raportul dintre ştiinţa economică pozitivă şi cea normativă

Confuzia dintre ştiinţa economică pozitivă şi cea normativă este pînă la un punct inevitabilă. Obiectul ştiinţei economice este privit de aproape orice om ca fiind de importanţă vitală pentru el însuşi şi ca ţinînd de propria lui experienţă şi competenţă; el este o sursă de ample şi neîncetate controverse şi un prilej frecvent de activitate legislativă. „Experţi“ autoproclamaţi vorbesc pe multe voci şi nu prea i-am putea considera pe toţi dezinteresaţi; oricum, în chestiuni de o asemenea importanţă, opiniile „experte“ ar putea fi cu greu acceptate doar pe cuvînt, chiar dacă „experţii“ ar fi aproape unanimi şi vădit dezinteresaţi.[2] Concluziile ştiinţei economice pozitive par să aibă, şi au, relevanţă imediată pentru importante probleme normative, pentru întrebările: ce-i de făcut şi cum poate fi atins un scop sau altul. Profani şi experţi deopotrivă sînt inevitabil ispitiţi să formuleze concluzii pozitive în strînsă conformitate cu preconcepţii normative şi să respingă concluzii pozitive dacă implicaţiile lor normative — sau ceea ce se crede a fi implicaţiile lor normative — sînt greu de acceptat.

Ştiinţa economică pozitivă este în principiu independentă de orice poziţie etică sau judecată normativă particulară. Aşa cum spune Keynes, ea se ocupă de „ceea ce este“, nu de „ceea ce trebuie să fie“. Sarcina ei este să ne ofere un sistem de generalizări care să poată fi utilizate pentru formularea de predicţii corecte despre consecinţele oricărei schimbări a circumstanţelor. Reuşita ei se cere judecată în funcţie de precizia, amploarea şi conformitatea cu experienţa a predicţiilor pe care le generează. Pe scurt, ştiinţa economică pozitivă este, sau poate fi, o ştiinţă „obiectivă“ în exact acelaşi sens ca oricare din ştiinţele fizice. Desigur, faptul că economia politică se ocupă de anumite interrelaţii dintre fiinţele umane şi faptul că cercetătorul face el însuşi parte din obiectul de cercetare într-un sens mai intim decît în ştiinţele fizice creează dificultăţi aparte în atingerea obiectivităţii, deşi ele oferă în acelaşi timp cercetătorului o categorie de date de care specialistul în ştiinţele naturii nu poate să dispună. Totuşi, nici unul din aceste elemente nu creează, după opinia mea, o distincţie fundamentală între cele două grupuri de ştiinţe.[3]

Pe de altă parte, ştiinţa economică normativă şi arta economiei nu pot fi independente de ştiinţa economică pozitivă. Orice concluzie practică din acest domeniu se sprijină în mod necesar pe o predicţie a consecinţelor ce decurg din adoptarea unui mod de acţiune şi nu a altuia, predicţie ce n-are cum să nu se bazeze — implicit sau explicit — pe ştiinţa economică pozitivă. Desigur, nu există o relaţie biunivocă între concluziile de politică economică şi concluziile teoriei economice pozitive; altminteri n-ar exista o ştiinţă normativă separată. Doi oameni pot fi de acord în ce priveşte consecinţele unei anumite măsuri legislative. Se poate întîmpla însă ca unul din ei să le considere în ansamblu binevenite şi deci să subscrie la respectiva măsură legislativă, iar celălalt să le considere indezirabile şi, ca atare, să se opună măsurii legislative.

M-aş încumeta, totuşi, să formulez părerea că în mod curent în lumea occidentală, şi îndeosebi în Statele Unite, divergenţele privitoare la politica

economică existente între cetăţeni dezinteresaţi derivă cu precădere din predicţii diferite privitoare la consecinţele economice ale unor moduri de acţiune — diferenţe ce pot fi în principiu eliminate de progresul ştiinţei economice pozitive — şi nu din deosebiri fundamentale în valorile de bază, deosebiri în privinţa cărora oamenii nu pot în cele din urmă decît să se lupte. Un exemplu evident şi nu lipsit de importanţă este legislaţia privitoare la salariul minim. Puzderia de argumente avansate în favoarea şi împotriva unei asemenea legislaţii are la bază un consens privind obiectivul asigurării unui „minimum vital" de cîştig pentru toată lumea, ca să folosim această expresie ambiguă atît de uzitată în astfel de discuţii. Deosebirea de opinii izvorăşte în bună parte dintr-o deosebire implicită sau explicită dintre predicţiile referitoare la eficacitatea acestui instrument particular în atingerea obiectivului acceptat de ambele părţi. Proponenţii cred (anticipează) că salariile minime legiferate micşorează sărăcia, sporind salariile celor ce cîştigă sub salariul minim, ca şi ale unora din cei ce cîştigă peste salariul minim, fără ca aceasta să ducă la o creştere a numărului de şomeri totali sau a numărului celor ocupaţi într-un mod mai dezavantajos decît ar fi altminteri. Oponenţii cred (anticipează) că salariul minim legiferat face să crească sărăcia, mărind numărul şomerilor sau al celor ocupaţi mai puţin avantajos, şi că aceste efecte nu numai că anulează efectele favorabile asupra cîştigurilor celor rămaşi pe locurile lor de muncă, ci fac un rău mai mare. Consensul în privinţa consecinţelor economice ale unei măsuri legislative s-ar putea să nu genereze un consens total în privinţa dezirabilităţii ei, pentru că mai pot să persiste divergenţe privitoare la consecinţele ei politice sau sociale; dar consensul în privinţa obiectivelor contribuie, desigur, în mare măsură, la realizarea consensului în atitudinea faţă de măsurile legislative respective.

Deosebiri strîns înrudite din sfera analizei pozitive stau la baza viziunilor divergente despre rolul şi locul cuvenite sindicatelor şi despre deziderabilitatea controlului direct asupra preţurilor şi salariilor, sau a tarifelor. Opiniile divergente cu privire la dezirabilitatea sau necesitatea unei reglementări guvernamentale detaliate a industriei şi chiar a înlocuirii liberei iniţiative prin socialism se explică în foarte mare măsură prin predicţiile diferite privind importanţa aşa-numitelor „economii de scară". Şi lista ar putea fi lungită indefinit.[4] Fireşte, aprecierea mea că deosebirile majore de politică economică din lumea occidentală sînt de acest fel este ea însăşi o aserţiune „pozitivă", ce urmează a fi acceptată sau respinsă în temeiul probelor empirice.

Dacă aprecierea mea este valabilă, înseamnă că realizarea unui consens în privinţa politicii economice „corecte" depinde în mult mai mică măsură de progresul ştiinţei economice normative decît de progresul unei ştiinţe economice pozitive apte să furnizeze concluzii ce sînt, şi merită a fi, larg acceptate. Şi mai înseamnă că un motiv de căpetenie pentru a distinge net între ştiinţa economică pozitivă şi cea normativă îl constituie tocmai contribuţia ce poate fi adusă astfel la realizarea consensului în sfera politicii.

II. Ştiinţa economică pozitivă

Ţelul ultim al unei ştiinţe pozitive este dezvoltarea unei „teorii“ sau „ipoteze“ care să ofere predicţii valabile şi semnificative (adică nereductibile la truisme) despre fenomene încă neobservate. O atare teorie este, în general, o împletire complexă a două elemente. În parte, ea este un „limbaj“ menit să promoveze, „metode de raţionamente sistematice şi organizate“,[5] în parte, e un ansamblu de ipoteze cu conţinut empiric menite să abstragă trăsături esenţiale ale unei realităţi complexe.

Privită ca limbaj, teoria nu are conţinut empiric; ea este o mulţime de tautologii. Funcţia ei este de a servi ca un sistem clasificator pentru organizarea materialului empiric şi de a ne înlesni înţelegerea acestuia; iar criteriile după care se cuvine a fi judecată sînt cele potrivite pentru un sistem de clasificare. Sînt clar şi precis definite categoriile ei? Sînt ele exhaustive? Ştim unde urmează a fi încadrat fiecare item individual sau există multă ambiguitate? Sistemul de titluri şi subtitluri este conceput astfel încît să putem găsi repede un item de care avem nevoie sau trebuie să căutăm pe dibuite? Sînt clasificaţi în aceeaşi rubrică itemii pe care vrem să-i examinăm împreună? Izbuteşte sistemul de clasificare să evite referinţele încrucişate şi care generează complicaţii?

Răspunsurile la aceste întrebări depind în parte de considerente logice, în parte de considerente factuale. Numai canoanele logicii formale pot să ne indice dacă un limbaj este complet şi consistent, adică dacă propoziţiile formulate în acest limbaj sînt „corecte“ sau „incorecte“. Numai probele factuale ne pot arăta dacă categoriile „sistemului de clasificare analitic“ au un corespondent empiric, semnificativ, adică pot fi utile în analiza unei clase particulare de probleme concrete.[6] Exemplul simplu al „ofertei“ şi „cererii“ ilustrează atît acest aspect, cît şi lista de întrebări analoge de adineauri. Privite ca elemente ale limbajului teoriei economice, acestea sînt cele două categorii majore în care se clasifică factorii ce afectează preţurile relative ale produselor sau factorii producţiei. Utilitatea acestei dihotomii depinde de „generalizarea empirică după care enumerarea forţelor ce afectează cererea în indiferent ce problemă şi a forţelor ce afectează oferta va genera două liste ce conţin puţini itemi comuni“.[7] Fapt e că această generalizare se dovedeşte valabilă pentru pieţe de felul pieţei finale a unui bun de consum. Pe o asemenea piaţă există o distincţie clară şi tranşantă între unităţile economice despre care se poate considera că cer produsul şi cele despre care se poate considera că-l oferă. Rareori se poate ivi vreo îndoială dacă un anume factor trebuie clasificat printre cei ce afectează oferta ori printre cei ce afectează cererea; şi rareori se dovedeşte imperios necesară examinarea efectelor încrucişate (a referinţelor încrucişate) dintre cele două categorii. În aceste cazuri pasul simplu şi chiar evident de clasificare a factorilor relevanţi la rubricile de „ofertă“ şi respectiv „cerere“ realizează o mare simplificare a problemei şi constituie un mod eficace de a ne feri de erori logice ce altminteri ar putea să apară. Generalizarea, însă, nu este totdeauna valabilă. Nu este valabilă, bunăoară, pentru fluctuaţiile zilnice ale preţurilor de pe o piaţă

predominant speculativă. De exemplu, un zvon privind o majorare de impozit la profiturile excedentare trebuie privit oare ca un factor ce acţionează în primul rînd asupra ofertei de acţiuni cu dobîndă variabilă la bursa din ziua respectivă sau asupra cererii de astfel de acţiuni în aceeaşi zi? În mod similar, aproape orice factor poate fi cu aproximativ aceeaşi îndreptăţire clasificat la capitolul „ofertă“ sau la capitolul „cerere“. Aceste concepte pot fi totuşi folosite şi s-ar putea să nu fie cu totul fără rost: ele sînt şi în cazul din urmă „corecte“, dar sînt evident mai puţin utile decît în primul exemplu, pentru că nu au un corespondent empiric coerent.

Privită ca un ansamblu de ipoteze cu conţinut empiric, teoria trebuie judecată în funcţie de puterea ei predictivă pentru clasa de fenomene pe care este menită să le „explice“. Numai materialul faptic poate să arate dacă ea este „corectă“ sau „greşită“, mai bine zis dacă trebuie provizoriu „acceptată“ ca valabilă sau trebuie „respinsă“. După cum voi argumenta mai pe larg în cele ce urmează, singurul test relevant al *valabilităţii* unei ipoteze este compararea predicţiilor ei cu experienţa. Ipoteza este respinsă dacă predicţiile ei sînt contrazise („frecvent“, sau mai frecvent decît predicţiile unei ipoteze alternative); ea este acceptată dacă predicţiile ei nu sînt contrazise; şi este privită cu multă încredere dacă a supravieţuit multor ocazii de a fi contrazisă. Materialul faptic nu poate niciodată „să dovedească“ o ipoteză; el poate doar să nu o infirme, şi tocmai acest lucru îl avem în general în vedere cînd spunem, întrucîtva inexact, că ipoteza a fost „confirmată“ de experienţă.

Spre a preveni confuziile, ar fi poate cazul să evidenţiem explicit că „predicţiile“ prin care se testează valabilitatea unei ipoteze nu trebuie să se refere neapărat la fenomene ce încă nu s-au produs, altfel spus, ele nu trebuie neapărat să fie anticipări ale unor evenimente viitoare; ele se pot referi şi la fenomene care s-au produs, dar asupra cărora nu s-au efectuat încă observaţii sau acestea nu sînt cunoscute persoanei care face predicţia. De exemplu, o ipoteză poate să implice că, date fiind anumite alte circumstanţe cunoscute, în 1906 trebuie să se fi întîmplat cutare lucru. Dacă din studiul documentelor se descoperă că lucrul acesta s-a petrecut într-adevăr, predicţia este confirmată, iar dacă se descoperă că nu s-a petrecut, predicţia este infirmată.

În acest sens, valabilitatea unei ipoteze nu este prin ea însăşi un criteriu suficient de alegere între ipoteze alternative. Numărul faptelor observate este necesarmente finit, pe cînd numărul ipotezelor posibile este infinit. Dacă există o ipoteză concordantă cu probele disponibile, atunci există întotdeauna infinit de multe ipoteze de acest fel.[8] De exemplu, să presupunem că un acciz specific pe o anumită marfă determină o creştere de preţ egală cu mărimea accizului. Această situaţie este în concordanţă cu condiţiile concurenţiale, cu o curbă a cererii stabilă şi cu o curbă a ofertei orizontală şi stabilă. Dar este în concordanţă şi cu condiţiile concurenţiale şi o curbă a ofertei pozitiv sau negativ înclinată, dată fiind o modificare în compensaţie a curbei cererii sau a curbei ofertei; cu condiţiile monopoliste, costuri marginale constante şi o curbă a cererii stabilă de o formă particulară necesară pentru a conduce la acest rezultat; şi aşa mai departe, la nesfîrşit. Noi probe empirice cu care ipoteza trebuie să fie compatibilă pot să elimine unele din aceste alternative,

dar nu le pot reduce niciodată la o singură posibilitate ce ar fi numai ea concordantă cu materialul probant finit. Alegerea între ipoteze alternative compatibile fiecare în parte cu materialul empiric disponibil rămîne inevitabil pînă la un punct arbitrară, deşi toată lumea este de acord că unele consideraţii relevante ne sînt sugerate de criteriile „simplităţii" şi „fecundităţii", idei ce nu se pretează nici ele la o definire pe deplin obiectivă. O teorie este cu atît mai „simplă" cu cît este nevoie de mai puţine cunoştinţe iniţiale pentru a face o predicţie înăuntrul unui domeniu de fenomene dat; ea este cu atît mai „fecundă" cu cît este mai precisă predicţia rezultantă, cu cît este mai largă aria de fenomene în care teoria generează predicţii şi cu cît sugerează mai multe linii de cercetare noi. Completitudinea şi consistenţa logice sînt şi ele relevante, dar joacă un rol subsidiar; funcţia lor este de a asigura că ipoteza spune ceea ce s-a urmărit să spună şi că o face la fel pentru toţi beneficiarii; ele joacă aici acelaşi rol pe care-l au probele de acurateţe aritmetică în calculele statistice.

Din nefericire, în ştiinţele sociale rareori sîntem în măsură să testăm predicţii particulare prin experimente proiectate special astfel încît să fie eliminate influenţele perturbatoare socotite cele mai importante. În general, sîntem nevoiţi să ne bizuim pe probe furnizate de „experimente" care se întîmplă să aibă loc. Imposibilitatea de a efectua aşa-numite „experimente controlate" nu reflectă, după opinia mea, o deosebire fundamentală între ştiinţele sociale şi ştiinţele fizice, atît pentru că nu este specifică ştiinţelor sociale — vezi astronomia — cît şi pentru că deosebirea dintre un experiment controlat şi o experienţă necontrolată este cel mult una de grad. Nici un experiment nu poate fi deplin controlat, iar orice experienţă este parţial controlată, în sensul că în cursul ei unele influenţe perturbatoare sînt relativ constante.

Materialul probant oferit de experienţă este abundent şi de multe ori la fel de concludent ca cel obţinut din experimente anume proiectate; de aceea imposibilitatea de a face experimente nu reprezintă un obstacol fundamental în calea testării ipotezelor prin succesul predicţiilor lor. Numai că materialul astfel obţinut este mult mai greu de interpretat. El este adesea complex şi întotdeauna este indirect şi incomplet. Culegerea lui este dificilă, iar interpretarea lui necesită îndeobşte analize subtile şi lanţuri de raţionament complicate, care doar rareori sînt realmente convingătoare. Faptul că economiei politice îi este refuzată proba spectaculoasă şi directă a experimentului „crucial" stînjeneşte într-adevăr testarea adecvată a ipotezelor; lucrul acesta este însă mult mai puţin semnificativ decît dificultatea pe care o creează în calea realizării unui consens rezonabil de prompt şi de larg asupra concluziilor pe care datele disponibile le îndreptăţesc. El încetineşte şi îngreuiază eliminarea ipotezelor neizbutite. Acestea sînt rareori răsturnate definitiv şi reapar mereu pe tapet.

În această privinţă există, fireşte, o mare variaţie. Se întîmplă uneori ca experienţa să ofere probe aproape la fel de directe, de spectaculoase şi de convingătoare ca acelea furnizate de experimente controlate. Poate că exemplul cel mai evident şi mai important îl constituie materialul faptic oferit de inflaţii pentru ipoteza că o creştere substanţială a cantităţii de bani într-o

perioadă relativ scurtă este însoţită de o creştere substanţială a preţurilor. Aici probele sînt spectaculoase, iar lanţul inferenţial necesar pentru interpretarea lor este relativ scurt. Dar, în pofida numeroaselor cazuri de creşteri substanţiale de preţuri, a corespondenţei lor în esenţă biunivoce cu creşteri substanţiale ale masei monetare şi în pofida variaţiei ample în alte circumstanţe ce ar putea să pară relevante, cu fiecare nouă experienţă inflaţionistă apar voci, şi nu doar din partea publicului profan, care susţin cu tărie că sporirea masei monetare este fie un efect incidental al unei creşteri de preţuri generate de alţi factori, fie pur şi simplu un însoţitor fortuit şi nenecesar al creşterii preţurilor.

Unul din efectele dificultăţilor pe care le întîmpină testarea ipotezelor economice cu conţinut empiric a fost de a stimula replierea în analiza pur formală sau tautologică.[9] După cum am remarcat deja, tautologiile au un rol extrem de important în economia politică şi în alte ştiinţe privite ca limbaje specializate sau ca „sisteme de clasificare analitice". În plus, logica formală şi matematica, ambele tautologice, reprezintă instrumente esenţiale pentru controlul corectitudinii raţionamentelor prin care descoperim implicaţiile diferitelor ipoteze şi stabilim dacă ipoteze presupus diferite nu sînt cumva în realitate echivalente, iar dacă în caz că nu, în ce constau deosebirile dintre ele. Teoria economică trebuie să reprezinte însă mai mult decît un eşafodaj de tautologii pentru a fi capabilă să prezică şi nu doar să descrie consecinţele acţiunii; adică, pentru a nu fi doar un fel de matematică deghizată.[10] Iar utilitatea tautologiilor, după cum am semnalat mai sus, depinde şi ea în ultimă instanţă de acceptabilitatea ipotezelor cu conţinut empiric care sugerează categoriile particulare prin prisma cărora ele organizează fenomenele empirice refractare.

Un efect mai grav al dificultăţii de a testa ipotezele economice prin predicţiile lor este acela că alimentează o înţelegere greşită a rolului datelor empirice în raport cu travaliul teoretic. Datele empirice joacă un rol vital în două stadii diferite, deşi strîns legate: în construirea ipotezelor şi în testarea valabilităţii lor. Un set de probe empirice complet şi cuprinzător despre fenomenele pe care o ipoteză este menită să le generalizeze sau să le „explice", pe lîngă valoarea sa evidentă în sugerarea de noi ipoteze, este necesar pentru a fi siguri că ipoteza explică ceea ce urmăreşte să explice — că implicaţiile ei referitoare la astfel de fenomene nu sînt dinainte contrazise de experienţa deja observată.[11] Dacă ipoteza este compatibilă cu datele disponibile, testarea ei în continuare presupune deducerea din ea a noi fapte susceptibile de a fi observate, dar rămase pînă atunci necunoscute şi confruntarea acestor fapte deduse cu noi probe empirice. Pentru ca acest test să fie relevant, faptele deduse trebuie să privească clasa de fenomene pentru explicarea cărora a fost formulată ipoteza; şi ele trebuie să fie îndeajuns de precis definite pentru ca observaţia să le poată infirma.

Cele două stadii — al construirii ipotezelor şi al testării valabilităţii lor — se leagă între ele sub două aspecte diferite. În primul rînd, faptele particulare utilizate în fiecare stadiu depind în parte de hazardul culegerii de date şi al

cunoştinţelor de care dispune cercetătorul în cauză. Faptele ce servesc la testarea implicaţiilor unei ipoteze puteau foarte bine să fie cuprinse şi ele în materialul brut utilizat la construirea ei, şi viceversa. În al doilea rînd, procesul nu începe niciodată de pe un loc gol; aşa-numitul „stadiu iniţial" presupune întotdeauna o confruntare a implicaţiilor unui set de ipoteze anterior cu observaţia; contrazicerea acestor implicaţii reprezintă stimulul pentru construirea de noi ipoteze sau pentru revizuirea celor vechi. După cum se vede, cele două stadii metodologice distincte se desfăşoară întotdeauna împreună.

Neînţelegerile privitoare la acest proces aparent simplu pornesc în principal de la expresia „clasa de fenomene pe care ipoteza este menită să le explice". Dificultatea existentă în ştiinţele sociale de a obţine noi date empirice despre această clasă de fenomene şi de a evalua conformitatea lor cu implicaţiile ipotezei face ispititoare supoziţia că pentru valabilitatea ipotezei sînt la fel de relevante alte probe, mai uşor accesibile — ideea că ipotezele au nu doar „implicaţii", ci şi „presupoziţii", şi că conformitatea acestor „presupoziţii" cu „realitatea" reprezintă un test de valabilitate a ipotezei *diferit de* testarea implicaţiilor sau *adiţional* acesteia. Acest punct de vedere larg împărtăşit este funciarmente greşit şi dăunător pe multiple planuri. Departe de a oferi un mijloc mai lesnicios de separare a ipotezelor valabile de cele nevalabile, el nu face decît să genereze confuzie în această problemă, să alimenteze reprezentări greşite cu privire la semnificaţia probelor empirice pentru teoria economică, să imprime o orientare greşită multor eforturi intelectuale consacrate dezvoltării ştiinţei economice pozitive şi să stînjenească realizarea consensului asupra diverselor ipoteze avansate în perimetrul ei.

În măsura în care se poate spune în general despre o teorie că are „presupoziţii" şi în măsura în care „realismul" acestora poate fi judecat independent de valabilitatea predicţiilor, raportul existent între semnificaţia unei teorii şi „realismul" „presupoziţiilor" sale este aproape opusul celui sugerat de concepţia pe care o criticăm aici. Există ipoteze importante şi semnificative ale căror „presupoziţii" sînt reprezentări descriptive frapant de inexacte ale realităţii şi, în general, cu cît este mai semnificativă o teorie, cu atît mai nerealiste sînt în acest sens presupoziţiile ei.[12] Motivul e simplu. O ipoteză este importantă dacă „explică" mult prin puţin, adică dacă abstrage elementele comune şi cruciale din masa de circumstanţe complexe şi detaliate ce înconjoară fenomenele de explicat şi permite exclusiv pe baza lor predicţii valabile. Aşadar, pentru a fi importantă, o ipoteză trebuie să fie descriptiv falsă în presupoziţiile ei; ea nu ia în considerare şi nu explică nici una din celelalte circumstanţe, numeroase, ce însoţesc fenomenele de explicat, deoarece tocmai succesul ei arată că ele sînt irelevante pentru aceste fenomene.

Exprimîndu-ne mai puţin paradoxal: întrebarea care se cuvine pusă relativ la „presupoziţiile" unei teorii nu e dacă acestea sînt descriptiv „realiste", deoarece ele nu sînt niciodată aşa, ci dacă sînt aproximaţii destul de bune în raport cu ceea ce se urmăreşte. Iar la această întrebare se poate răspunde doar observînd dacă teoria dă rezultate, adică dacă generează predicţii îndeajuns de valabile. Astfel, cele două teste aparent independente se reduc la unul singur.

Teoria concurenţei monopoliste şi imperfecte este un exemplu de nesocotire a acestor propoziţii în teoria economică. Dezvoltarea acestei analize a fost motivată explicit iar larga ei acceptare şi aprobare a fost explicată în bună parte prin credinţa că postulatele „concurenţei perfecte“ sau ale „monopolului perfect“, considerate a sta la baza teoriei economice neoclasice, reprezintă o imagine falsă a realităţii. Iar această credinţă, la rîndul ei, s-a bazat aproape în întregime pe sesizarea directă a infidelităţii descriptive a postulatelor menţionate, şi nu pe vreo contrazicere recunoscută a predicţiilor derivate din teoria economică neoclasică. Discuţia prelungită referitoare la analiza marginală, purtată acum cîţiva ani în *American Economic Review*, constituie un exemplu şi mai clar, deşi mult mai puţin important. Articolele scrise de exponenţi ai ambelor tabere ale controversei ignoră în mare măsură ceea ce mi se pare a fi în mod clar problema principală — conformitatea implicaţiilor analizei marginale cu experienţa — concentrîndu-se asupra chestiunii, în bună parte irelevante, de a şti dacă oamenii de afaceri adoptă sau nu, în fapt, deciziile lor consultînd tabele sau curbe sau funcţii multivariabile care prezintă costul marginal şi cîştigul marginal.[13] Poate că aceste două exemple şi multe altele sugerate imediat de ele vor servi la justificarea unei discuţii mai ample despre principiile metodologice subiacente decît s-ar considera altminteri de cuviinţă.

III. Poate fi testată o ipoteză prin realismul presupoziţiilor sale?

Putem porni de la un exemplu simplu din fizică — cel al căderii corpurilor. Este o ipoteză acceptată că acceleraţia unui corp în cădere liberă este constantă — g, sau aproximativ 9,81 m/sec^2 pe Pămînt — şi independentă de forma corpului, de modul în care este lăsat să cadă etc. De aici decurge că distanţa parcursă de corpul în cădere într-un interval de timp specificat este dată de formula $s = \frac{1}{2}gt^2$, unde s este distanţa parcursă în metri, iar t este timpul exprimat în secunde. A aplica această formulă la o bilă compactă lansată de pe acoperişul unei clădiri echivalează cu a spune că o bilă astfel lansată se comportă *ca şi cum* ar cădea în vid. A testa această ipoteză prin presupoziţiile ei înseamănă a măsura rezistenţa reală a aerului şi a decide dacă ea este suficient de apropiată de zero. La nivelul mării presiunea aerului este de circa 1,033 kgf pe centimetru pătrat. Este cifra aceasta suficient de apropiată de zero pentru ca diferenţa să poată fi socotită nesemnificativă? Aparent este, pentru că timpul real necesar pentru ca o bilă compactă să cadă de pe acoperişul unei clădiri pe pămînt este foarte apropiat de cel dat de formulă. Să presupunem acum că în loc de bilă este lăsat să cadă un fulg. Formula va da acum rezultatele mult îndepărtate de realitate. Aşadar, 1,033 kgf pe cm^2 diferă semnificativ de zero pentru un fulg, nu însă pentru o bilă. Sau, să mai presupunem că aplicăm formula la o bilă lansată dintr-un avion care zboară la o altitudine de 10 000 metri. Presiunea aerului la această altitudine este categoric mai mică decît 1,033 kgf pe cm^2. Totuşi timpul de cădere real de la

10 000 m la 7 000 m, punct în care presiunea aerului este încă mult mai mică decît la nivelul mării, se va deosebi considerabil de timpul prezis de formulă — în mai mare măsură decît timpul necesar unei bile compacte ca să cadă de pe acoperiş pe sol. Potrivit formulei, viteza bilei ar trebui să fie *gt* şi deci să crească constant. În fapt, o bilă lansată de la 10 000 m altitudine va atinge viteza sa maximă cu mult înainte de a lovi pămîntul. Analog se prezintă şi celelalte implicaţii ale formulei.

Întrebarea iniţială dacă 1,033 este destul de aproape de zero pentru ca diferenţa să poată fi considerată nesemnificativă este, în mod evident, prin ea însăşi, lipsită de sens: 1,033 kg pe centimetru pătrat este totuna cu 10 330 kgf pe metru pătrat sau 0,0075 tone pe un ţol pătrat. În lipsa unui termen de comparaţie exterior, nu există nici o bază pentru a categorisi aceste numere drept „mici" sau „mari". Iar singurul termen de comparaţie relevant este acea presiune a aerului pentru care formula este utilizabilă sau nu într-un complex de circumstanţe dat. Dar acesta ridică aceeaşi problemă la un alt nivel. Ce înseamnă că formula „este utilizabilă sau nu"? Chiar dacă am putea să eliminăm erorile de măsurare, timpul de cădere măsurat va fi rareori — dacă va fi vreodată — riguros egal cu timpul de cădere calculat. Cît de mare trebuie să fie diferenţa dintre cele două pentru a ne îndreptăţi să spunem că teoria „nu este utilizabilă"? Două importante standarde de comparaţie exterioare sînt următoarele. Unul este acurateţea realizabilă de către o teorie alternativă cu care comparăm teoria în cauză şi care este acceptabilă în aceeaşi măsură cu ea sub toate celelalte aspecte. Celălalt intervine atunci cînd există o teorie despre care se ştie că generează predicţii mai bune dar la un cost mai ridicat. Cîştigul ce constă în plusul de acurateţe şi care depinde de scopul urmărit se cere atunci pus în balanţă cu costurile prin care se obţine.

Acest exemplu ilustrează deopotrivă imposibilitatea de a testa o teorie prin presupoziţiile ei şi ambiguitatea conceptului de „presupoziţii ale unei teorii". Formula $s = \frac{1}{2}gt^2$ este valabilă pentru corpurile ce cad în gol şi ea poate fi derivată analizînd comportamentul unor asemenea corpuri. Astfel încît se poate spune: într-un spectru larg de circumstanţe, corpurile care cad în atmosfera reală se comportă *ca şi cum* ar cădea în vid. În limbajul atît de uzual în economia politică, acest enunţ ar fi repede tradus prin: formula presupune că e vorba de o cădere în vid. Este clar totuşi că formula nu presupune acest lucru. Ceea ce spune ea este că în multe cazuri existenţa rezistenţei aerului, forma corpului, numele persoanei care lansează corpul, felul mecanismului folosit pentru lansare şi o sumedenie de alte circumstanţe n-au efecte apreciabile asupra distanţei parcurse de corpul în cădere într-un timp specificat. Ipoteza poate fi lesne reformulată astfel încît să se omită orice menţionare a vidului: într-un spectru larg de circumstanţe, distanţa parcursă de un corp în cădere într-un timp specificat este dată de formula $s = \frac{1}{2}gt^2$. Lăsînd de o parte istoricul acestei formule şi al teoriei fizice asociate, are sens să spunem că ea presupune vidul? Din cîte ştiu, pot exista şi alte seturi de presupoziţii care ar da aceeaşi formulă. Formula este acceptată pentru că se dovedeşte utilizabilă, nu pentru că trăim într-un vid aproximativ, indiferent ce s-ar înţelege prin aceasta.

Problema importantă care se pune în legătură cu ipoteza este de a specifica circumstanţele în care formula este aplicabilă sau, mai precis, mărimea generală a erorii ce afectează predicţiile ei în diferite circumstanţe. Mai mult chiar, după cum rezultă implicit din reformularea de adineauri a ipotezei, o asemenea specificare nici nu trebuie gîndită ca fiind ceva distinct de ipoteza însăşi, ci ca o parte esenţială a acesteia, parte susceptibilă în mod deosebit de revizuire şi extindere pe măsura acumulării de experienţă.

În cazul particular al căderii corpurilor dispunem şi de o teorie mai generală, deşi tot incompletă, obţinută în bună parte ca rezultat al încercărilor de a explica erorile teoriei simple. Ea permite calcularea influenţei unora din posibilii factori perturbatori şi înglobează teoria simplă ca pe un caz particular. Nu rentează însă întotdeauna să fie folosită teoria mai generală, deoarece plusul de acurateţe adus de ea s-ar putea să nu justifice costul suplimentar al utilizării ei; de aceea problema cunoaşterii circumstanţelor în care teoria mai simplă ne serveşte „suficient de bine" rămîne importantă. Rezistenţa aerului este una, dar numai una, din variabilele ce definesc aceste circumstanţe; forma corpului, viteza atinsă şi anumite alte variabile sînt şi ele relevante. Un mod de a interpreta variabilele, altele decît rezistenţa aerului, este de a considera că ele determină dacă o anumită abatere de la „presupoziţia" vidului este sau nu semnificativă. S-ar putea spune, de exemplu, că datorită deosebirii în ce priveşte forma corpului, o presiune de 1,033 kg pe cm^2 este semnificativ diferită de zero pentru un fulg, nu şi pentru o bilă compactă ce parcurge în cadere o distanţă moderată. Un astfel de enunţ trebuie însă net deosebit de enunţul foarte diferit că teoria nu se aplică la fulg pentru că presupoziţiile ei sînt false. Sensul relaţiei este invers: presupoziţiile sînt false pentru un fulg deoarece în cazul acestuia teoria nu dă randament. Lucrul acesta se cere subliniat, deoarece utilizarea perfect valabilă a „presupoziţiilor" pentru *specificarea* circumstanţelor în care teoria se aplică este interpretată adesea, în mod eronat, în sensul că presupoziţiile pot fi utilizate pentru *determinarea* circumstanţelor în care teoria este aplicabilă, şi a fost, din acest motiv, o sursă importantă a credinţei că o teorie poate fi testată prin presupoziţiile ei.

Să luăm acum un alt exemplu, de astă dată unul construit anume pentru a putea servi ca analog al multor ipoteze din ştiinţele sociale. Să considerăm densitatea frunzişului unui copac. Sugerez ipoteza că frunzele sînt poziţionate ca şi cum fiecare din ele ar căuta în mod deliberat să maximizeze cantitatea de lumină solară pe care o primeşte dată fiind poziţia frunzelor vecine ei, ca şi cum ar cunoaşte legile fizice care determină cantitatea de lumină ce ar fi recepţionată în diferite poziţii şi ar putea să se mişte rapid sau instantaneu din orice poziţie în oricare altă poziţie dorită şi neocupată.[14] Fapt e că unele din implicaţiile mai evidente ale acestei ipoteze sînt în mod vădit concordante cu experienţa: de exemplu, densitatea frunzelor este în general mai mare pe partea sudică a copacilor decît pe cea nordică, dar, după cum implică ipoteza, o asemenea distribuţie a frunzelor se constată în mai mică măsură sau lipseşte în cazul copacilor situaţi pe panta nordică a unui deal sau cînd latura lor sudică este umbrită din vreo altă pricină. Este ipoteza noastră

inacceptabilă sau falsă pentru motivul că, din cîte ştim, frunzele nu „urmăresc" nimic în mod „deliberat" sau conştient, n-au fost la şcoală unde să fi putut învăţa legile ştiinţei sau formulele matematice necesare pentru calcularea poziţiei „optime" şi nu se pot deplasa dintr-o poziţie în alta? E clar că nici unul din aceste lucruri nu este de importanţă vitală în evaluarea ipotezei; fenomenele menţionate nu intră în „clasa fenomenelor pe care ipoteza este menită să le explice"; ipoteza nu spune că frunzele fac aceste lucruri, ci doar că densitatea lor este *ca şi cum* le-ar face. În ciuda văditei falsităţi a „presupoziţiilor" ipotezei, ea posedă o mare plauzabilitate graţie conformităţii implicaţiilor ei cu observaţia. Noi înclinăm să „explicăm" valabilitatea ei prin faptul că lumina solară contribuie la creşterea frunzelor, că frunzele vor creşte mai dense sau mai multe frunze vor supravieţui acolo unde e mai mult soare, astfel încît rezultatul la care se ajunge prin adaptare pur pasivă la circumstanţe exterioare este acelaşi cu cel ce s-ar obţine prin acomodare deliberată la ele. Această ipoteză alternativă este mai atrăgătoare decît ipoteza construită de noi nu pentru că „presupoziţiile" ei sînt mai „realiste", ci pentru că face parte dintr-o teorie mai generală care se aplică la o mai mare varietate de fenomene, în cadrul căreia poziţionarea frunzelor în jurul trunchiului unui copac reprezintă un caz special, are mai multe implicaţii susceptibile de a fi contrazise şi într-o mare varietate de circumstanţe nu a fost totuşi contrazisă. În felul acesta, mărturiile directe în favoarea acestui mod de creştere a frunzelor sînt întărite prin mărturiile indirecte obţinute de la alte fenomene la care se aplică teoria mai generală.

Ipoteza construită de noi este pesemne valabilă, adică generatoare de predicţii „suficient" de exacte despre densitatea frunzelor, numai pentru o clasă particulară de circumstanţe. Nu ştiu care sînt aceste circumstanţe sau cum ar trebui definite. Pare evident, însă, că în acest exemplu „presupoziţiile" teoriei nu vor juca nici un rol în specificarea lor: domeniul ei de valabilitate va fi probabil determinat de tipuri de variabile cum sînt felul copacului, natura solului etc., şi nu de capacitatea frunzelor de a face complicate calcule matematice sau de a se mişca dintr-un loc în altul.

L. Savage şi cu mine am folosit cu alt prilej [15] un exemplu în bună măsură paralel privitor la comportamentul uman. Să considerăm problema predicţiei numărului de lovituri izbutite de un bun jucător de biliard. Nu pare deloc nerezonabil că am obţine predicţii excelente pe baza ipotezei că respectivul jucător îşi chibzuieşte loviturile sale *ca şi cum* ar cunoaşte nişte formule matematice complicate ce i-ar indica traiectoriile optime, ar putea să estimeze cu precizie din ochi unghiurile etc. ce descriu poziţiile bilelor, ar fi capabil să efectueze extrem de rapid calcule cu ajutorul acestor formule iar apoi să imprime bilelor direcţiile indicate de formule. Încrederea noastră în această ipoteză nu se bazează pe credinţa că jucătorii de biliard, chiar şi cei foarte iscusiţi, pot să efectueze sau efectuează într-adevăr toate aceste operaţii; ci derivă din credinţa noastră că dacă n-ar fi în stare să obţină, într-un fel sau altul, esenţialmente acelaşi rezultat, ei n-ar fi în fapt jucători de biliard *iscusiţi*.

De la aceste exemple nu-i decît o mică distanţă pînă la ipoteza economică după care într-o gamă largă de circumstanţe firmele individuale se comportă

ca şi cum ar urmări în mod raţional să maximizeze cîştigurile lor anticipate (numite în genere, în mod impropriu, „profituri")[16] şi ar cunoaşte complet datele necesare pentru a izbuti în această încercare; *ca şi cum* ar cunoaşte, adică, funcţiile de cost şi de cerere respective, ar calcula costul marginal şi venitul marginal la toate acţiunile între care sînt puse să aleagă şi ar duce fiecare direcţie de acţiune pînă la punctul unde costul marginal şi venitul marginal respective ar fi egale. Fireşte că, realmente şi literalmente, oamenii de afaceri nu rezolvă sistemul de ecuaţii simultane prin care economistul matematician găseşte convenabil să exprime această ipoteză, la fel cum frunzele sau jucătorii de biliard nu fac calcule matematice complicate iar corpurile în cădere nu decid să creeze vid. Dacă este întrebat cum decide unde să lovească bila, jucătorul de biliard poate răspunde că, pur şi simplu îşi „reprezintă" mişcarea pe care i-o va imprima, după care o mai ajustează „cu o idee", pentru mai multă siguranţă; iar omul de afaceri poate foarte bine să spună că el evaluează la costul mediu, desigur cu nişte mici abateri cînd piaţa o impune. Cele două formulări sînt aproximativ la fel de edificatoare şi nici una nu constituie un test relevant pentru ipoteza asociată.

Încrederea în ipoteza maximizării profitului se sprijină pe probe cu un caracter foarte diferit. Aceste probe sînt în parte similare celor invocate în sprijinul ipotezei privitoare la jucătorul de biliard: dacă comportamentul oamenilor de afaceri n-ar aproxima într-un fel sau altul comportamentul compatibil cu maximizarea profitului, e puţin probabil că ei ar rezista mult timp în lumea afacerilor. Să considerăm drept determinant imediat al comportamentului în afaceri indiferent ce — o reacţie intrată în obişnuinţă, hazardul sau altceva. Dacă se întîmplă ca acest determinant să ducă la un comportament compatibil cu maximizarea raţională şi informată a profitului, afacerea va prospera şi va dobîndi resurse care să-i permită să se extindă, dacă nu, afacerea va tinde să piardă din resurse şi nu va putea supravieţui decît prin injectarea de resurse din exterior. Procesul de „selecţie naturală" contribuie astfel la validarea ipotezei — sau, mai bine zis, dată fiind selecţia naturală, acceptarea ipotezei se poate baza în mare măsură pe judecata că ea rezumă în mod adecvat condiţiile de supravieţuire.

Un ansamblu de probe şi mai important în sprijinul ipotezei maximizării profitului îl oferă experienţa nenumăratelor ei aplicaţii la probleme specifice şi a rezistenţei implicaţiilor ei în faţa datelor empirice. Această categorie de probe este extrem de greu de documentat; ele sînt împrăştiate prin numeroase memorandumuri, articole şi monografii consacrate cu precădere unor probleme specifice şi nu în mod expres testării ipotezei. Acceptarea şi utilizarea continuă a ipotezei pe parcursul unei perioade mai lungi, coroborate cu faptul că n-a fost formulată şi larg acceptată nici o alternativă coerentă, necontradictorie, constituie o puternică dovadă indirectă a valorii ei. Probele *în favoarea* unei ipoteze constau întotdeauna din repetatele cazuri în care ea ar fi putut fi contrazisă, dar în fapt n-a fost; probe ce continuă să se acumuleze tot timpul cît ea este folosită şi prin însăşi natura lor se pretează anevoie la o documentare cît de cît cuprinzătoare. Ele tind să devină parte integrantă

a tradiţiei şi folclorului unei ştiinţe, oglindită nu în vreo listă didactică de cazuri în care ipoteza a rezistat infirmărilor posibile, ci în tenacitatea cu care ipotezele sînt menţinute.

IV. Semnificaţia şi rolul „presupoziţiilor" unei teorii

Pînă aici concluziile noastre privind semnificaţia „presupoziţiilor" unei teorii au fost aproape exclusiv negative: am văzut că o teorie nu poate fi testată prin „realismul" „presupoziţiilor" ei şi că însuşi conceptul de „presupoziţii" ale unei teorii este înconjurat de ambiguitate. Dacă însă povestea s-ar opri aici, ar fi greu de explicat larga utilizare a acestui concept şi tendinţa puternică pe care o avem de a vorbi despre presupoziţiile unei teorii şi de a compara presupoziţiile teoriilor alternative. Or, iese prea mult fum ca să nu fie foc.

În metodologie, la fel ca şi în ştiinţa pozitivă, putem emite în genere cu mai multă siguranţă aserţiuni negative decît aserţiuni pozitive; de aceea şi eu am mai puţină încredere în observaţiile care urmează privitoare la semnificaţia şi rolul „presupoziţiilor" decît în observaţiile de pînă acum. Pe cît îmi pot da seama, „presupoziţiile unei teorii" joacă trei roluri pozitive diferite, deşi legate între ele: (a) reprezintă adesea un mod economic de descriere sau prezentare a unei teorii, (b) facilitează uneori testarea indirectă a ipotezei prin implicaţiile ei; şi (c), după cum am remarcat deja, constituie uneori mijloace convenabile de specificare a condiţiilor în care se aşteaptă ca teoria să fie valabilă. Primele două se cer discutate mai pe larg.

A. Folosirea „presupoziţiilor" în formularea teoriei

Exemplul cu frunzele ilustrează primul rol al presupoziţiilor. În loc să spunem că frunzele caută să maximizeze lumina solară pe care o primesc, am putea formula ipoteza echivalentă, aparent lipsită de orice presupoziţii, sub forma unei liste de reguli pentru predicţia densităţii frunzişului: dacă un copac se află pe un teren neted fără alţi copaci sau alte corpuri care să-i ecraneze soarele, densitatea frunzelor va tinde să fie cutare şi cutare; dacă un copac se află pe panta dinspre nord a unui deal în mijlocul unei păduri de copaci asemănători, atunci ... etc. Aceasta ar fi, evident, o prezentare mult mai puţin economică a ipotezei decît aceea că frunzele tind să maximizeze lumina solară pe care o primeşte fiecare. Această din urmă formulare constituie, de fapt, un rezumat simplu al regulilor din lista de mai înainte, chiar dacă lista ar fi indefinit de lungă, pentru că arată atît modul de a determina factorii din mediul ambiant care sînt importanţi pentru problema particulară ce ne preocupă, cît şi modul de evaluare a efectelor lor. Ea este mai concisă, fără a deveni prin aceasta mai puţin cuprinzătoare.

Vorbind mai general, o ipoteză sau o teorie constă din aserţiunea că pentru o anumită clasă de fenomene anumite forţe sînt importante, iar altele, prin implicaţie, nu, şi din specificarea modului de acţiune al forţelor desem-

nate ca importante. Putem considera ipoteza ca avînd două părţi: pe de o parte un univers conceptual sau model abstract mai simplu decît „universul real“ şi cuprinzînd numai forţele despre care ipoteza afirmă că sînt importante; pe de altă parte, un ansamblu de reguli ce definesc clasa de fenomene pentru care modelul poate fi socotit o reprezentare adecvată a „universului real“ şi precizează corespondenţa dintre variabilele sau entităţile din model şi fenomenele observabile.

Cele două părţi au caractere foarte diferite. Modelul este abstract şi complet; el este o „algebră“ sau o „logică“. Matematica şi logica formală joacă un rol de căpetenie în determinarea consistenţei şi a completitudinii modelului ca şi în explorarea implicaţiilor sale. Ambiguitatea, imprecizia sau aproximaţiile nu-şi au locul în model şi n-au de îndeplinit nici o funcţie în el. Presiunea aerului în vid este zero, nu „mică“; curba cererii la produsul unui producător competitiv este orizontală (are panta zero), nu „aproape orizontală“.

Pe de altă parte, regulile de utilizare a modelului n-au cum să fie abstracte şi complete. Ele sînt obligatoriu concrete şi, drept urmare, incomplete — completitudinea fiind posibilă doar într-o lume conceptuală, nu şi în „lumea reală“, indiferent ce interpretare s-ar da acestui fapt. Modelul este întruchiparea logică a semi-adevărului „Nimic nu e nou sub soare“; regulile de aplicare a lui nu pot să ignore semi-adevărul la fel de semnificativ „Istoria nu se repetă niciodată“. Regulile pot să fie, într-o măsură însemnată, formulate explicit — cel mai uşor, deşi nici atunci complet, cînd teoria face parte dintr-o teorie explicită mai generală, ca în exemplul cu teoria căderii libere a corpurilor. Urmărind să asigurăm unei ştiinţe o cît mai mare „obiectivitate“ cu putinţă, trebuie să ne preocupăm ca regulile să fie formulate pe cît posibil explicit iar sfera fenomenelor la care ea se aplică să fie continuu lărgită, în măsura posibilului. Oricît de bine am reuşi însă în această tentativă, va rămîne în mod inevitabil loc pentru exerciţiul judecăţii în aplicarea regulilor. Fiecare fenomen are anumite trăsături proprii pe care regulile explicite nu le acoperă. Capacitatea de a judeca dacă aceste trăsături pot fi ignorate sau nu, dacă ele afectează sau nu modul de identificare a cutăror fenomene observabile cu cutare entităţi din model, este ceva ce nu se transmite ca de la profesor la elev; ea se dobîndeşte doar prin experienţă şi prin expunere la atmosfera ştiinţifică „adecvată“, nu se învaţă pe de rost. Prin acest punct trece linia care separă, în orice ştiinţă, pe „amator“ de „profesionist“ şi linia subţire care îl desparte pe un om de ştiinţă de un „trăznit“.

Un exemplu simplu ar putea contribui la elucidarea acestui punct. Geometria euclidiană este un model abstract, complet şi consistent din punct de vedere logic. Entităţile ei sînt precis definite — o linie nu este o figură geometrică avînd o lungime „mult mai“ mare decît lăţimea sau decît adîncimea; ci este o figură de lăţime şi adîncime zero. Ea este de asemenea, în mod evident, „nerealistă“. În „realitate“ nu există lucruri de felul punctelor, liniilor sau suprafeţelor euclidiene. Să aplicăm acest model abstract la un semn făcut cu o bucată de cretă pe tablă. Vom identifica acest semn cu o linie euclidiană, cu o suprafaţă euclidiană sau cu un solid euclidian? E clar că îl putem identifica în mod corect cu o linie dacă este folosit pentru a reprezenta, să zicem, o curbă a cererii. O asemenea identificare ar fi, în schimb, greşită dacă semnul

respectiv este folosit pentru a colora, să zicem, ţările pe o hartă, pentru că atunci n-am ajunge niciodată să avem harta colorată; pentru a putea face acest lucru, semnul trebuie identificat cu o suprafaţă. El nu poate fi însă identificat în acest mod de către un fabricant de cretă, pentru că ar însemna că o bucată de cretă nu s-ar isprăvi niciodată; pentru scopurile fabricantului, semnul se cere identificat cu un volum. În acest exemplu simplu, toată lumea ar fi de acord că aşa trebuie judecat. Pare însă evident că, deşi se pot formula consideraţii generale care să ne călăuzească în astfel de judecăţi, ele nu pot fi niciodată exhaustive şi nu pot acoperi toate cazurile posibile; ele nu pot avea caracterul coerent şi etanş pe care-l are geometria euclidiană însăşi.

Atunci cînd vorbim de „presupoziţiile cruciale" ale unei teorii, încercăm, cred, să formulăm elemente-cheie ale modelului abstract. Există îndeobşte mai multe moduri diferite de a descrie complet modelul, mai multe seturi diferite de „postulate" care deopotrivă implică modelul şi sînt implicate de el luat în ansamblu. Ele sînt toate logic echivalente: propoziţiile considerate dintr-un punct de vedere axiome sau postulate ale unui model pot fi considerate din alt punct de vedere teoreme şi viceversa. „Presupoziţiile" particulare numite „cruciale" sînt selectate pe temeiul convenabilităţii lor sub aspecte cum sînt simplitatea sau economicitatea în descrierea modelului, plauzibilitatea intuitivă sau capacitatea de a sugera, fie şi numai prin implicaţie, unele din consideraţiile relevante pentru judecarea sau aplicarea modelului.

B. Folosirea „presupoziţiilor" ca test indirect al unei teorii

Atunci cînd se prezintă o ipoteză oarecare, în general pare evident care din şirul de enunţuri utilizate pentru expunerea ei aparţine presupoziţiilor şi care implicaţiilor; totuşi, această distincţie nu este uşor să fie definită în mod riguros. Eu cred că nu este vorba în acest caz de o caracteristică a ipotezei ca atare, ci a utilităţii ce urmează să i se dea. Iar dacă aşa stau lucrurile, atunci uşurinţa clasificării enunţurilor nu poate să reflecte decît lipsa de ambiguitate a scopului pe care ipoteza este menită să-l servească. Posibilitatea înlocuirii reciproce a teoremelor şi axiomelor în cadrul unui model abstract implică posibilitatea înlocuirii reciproce a „implicaţiilor" şi „presupoziţiilor" în cadrul ipotezei empirice corespunzătoare modelului abstract, ceea ce totuşi nu trebuie înţeles în sensul că orice implicaţie se pretează la înlocuire reciprocă cu orice presupoziţie, ci doar în sensul că poate să existe mai mult de un set de enunţuri care să implice restul.

Să considerăm, de exemplu, o propoziţie particulară din teoria comportamentului oligopolist. Dacă presupunem (a) că întreprinzătorii caută să-şi maximizeze profiturile prin orice mijloace, inclusiv dobîndirea sau extinderea puterii de monopol, de aici va rezulta (b) că atunci cînd cererea unui „produs" este instabilă din punct de vedere geografic, cheltuielile de transport sînt semnificative, învoielile explicite asupra preţurilor sînt ilegale iar numărul fabricanţilor respectivului produs este mic, ei vor tinde să stabilească un sistem de preţuri cu punct fix.[17] Aserţiunea (a) este privită drept presupoziţie, iar (b) drept implicaţie, pentru că acceptăm drept scop al

analizei predicţia comportamentului pe piaţă. Presupoziţia o vom considera acceptabilă dacă constatăm că condiţiile specificate în (b) sînt în general asociate sistemului de preţuri cu punct fix şi viceversa. Să schimbăm acum punctul de vedere şi să presupunem că ne preocupă să stabilim ce cazuri trebuie date în urmărire pentru încălcarea prohibiţiei de „conspiraţie în vederea îngrădirii comerţului" din legea antitrust a lui Sherman. Dacă acum presupunem (c) că sistemul de preţuri cu punct fix este un aranjament deliberat menit să faciliteze înţelegerile secrete în condiţiile specificate la (b), va rezulta (d) că întreprinzătorii care participă la sistemul de preţuri cu punct fix se fac vinovaţi de „conspiraţie în vederea îngrădirii comerţului". Ceea ce înainte era o presupoziţie devine acum o implicaţie şi viceversa. Acum vom considera valabilă presupoziţia (c) dacă constatăm că atunci cînd întreprinzătorii participă la sistemul de preţuri cu punct fix se găsesc în general alte dovezi, sub formă de scrisori, memorandumuri ş.a. privitoare la ceea ce tribunalele consideră a fi „conspiraţii în vederea îngrădirii comerţului".

Să presupunem că ipoteza se dovedeşte utilă pentru primul scop — predicţia comportamentului pe piaţă. De aici, evident, nu decurge că va fi la fel de utilă pentru cel de-al doilea scop, acela de a prevedea dacă există suficiente dovezi de „conspiraţie în vederea îngrădirii comerţului" pentru a îndreptăţi o acţiune în justiţie. Şi reciproc, dacă se dovedeşte utilă pentru cel de-al doilea scop, nu decurge că va fi utilă şi pentru primul. Totuşi, în lipsa altor probe, succesul ipotezei pentru unul din scopuri — în explicarea unei clase de fenomene — ne va da o mai mare încredere decît am avea altminteri că ea ar putea fi utilă şi pentru celălalt scop — în explicarea unei alte clase de fenomene. Mult mai greu e de spus cît de mare poate fi sporul de încredere în ea astfel îndreptăţit. Pentru că acesta depinde de cît de strîns legate considerăm că sînt între ele cele două clase de fenomene, lucru ce depinde, la rîndul său, într-un mod complex, de probe indirecte de un tip asemănător, adică de experienţa pe care o avem privitor la alte conexiuni în explicarea prin cîte o teorie a unor fenomene ce într-un anume sens diferă similar.

Vorbind la un mod mai general, enunţurile categorisite drept presupoziţii ale unei ipoteze pot fi utilizate pentru obţinerea de probe indirecte privitoare la acceptabilitatea ipotezei în măsura în care presupoziţiile pot fi ele însele privite drept implicaţii ale ipotezei şi deci conformitatea lor cu realitatea drept neinfirmare a unor implicaţii, sau în măsura în care presupoziţiile ne pot evoca alte implicaţii ale ipotezei, susceptibile de observare empirică ocazională.[18] Motivul pentru care numim indirecte aceste probe este că presupoziţiile sau implicaţiile asociate se referă îndeobşte la o clasă de fenomene diferită de clasa celor pe care ipoteza este menită să le explice; într-adevăr, după cum am sugerat ceva mai înainte, acesta pare a fi criteriul principal pe care-l folosim pentru a decide care enunţuri urmează a fi numite „presupoziţii" şi care „implicaţii". Ponderea acordată acestor probe indirecte depinde de cît de strîns apreciem că sînt legate între ele cele două clase de fenomene.

O altă modalitate în care „presupoziţiile" unei ipoteze pot să faciliteze testarea ei indirectă constă în relevarea afinităţii ei cu alte ipoteze, afinitate graţie căreia dovezile privitoare la valabilitatea acestora devin relevante pentru vala-

bilitatea ei. Să zicem, bunăoară, că s-a formulat o ipoteză pentru o anumită clasă de comportamente. Această ipoteză poate fi enunţată, ca de obicei, fără a se specifica vreo „presupoziţie". Să presupunem însă că s-ar putea învedera echivalenţa ei cu un set de presupoziţii ce include presupoziţia că omul îşi urmăreşte propriul interes. Ipoteza cîştigă atunci plauzibilitate indirectă din succesul înregistrat la o altă clasă de fenomene de anumite ipoteze despre care se poate spune că fac şi ele această presupoziţie; pentru că, cel puţin, ceea ce se face aici nu este cu totul fără precedent şi nu a dus la eşec în toate celelalte utilizări. Într-adevăr, formularea presupoziţiilor în aşa fel încît să fie scoasă în evidenţă o relaţie între ipoteze superficial diferite constituie un pas în direcţia unei ipoteze mai generale.

Acest gen de probe indirecte obţinute de la ipoteze înrudite explică în mare măsură diferenţele dintre încrederea pe care o acordă unei anumite ipoteze oameni de formaţii diferite. Să considerăm, de exemplu, ipoteza că gradul de discriminare rasială sau religioasă la angajarea forţei de muncă într-o anumită zonă sau ramură industrială este strîns legat de gradul de monopolizare din ramura sau zona respectivă; că, în cazul unei ramuri concurenţiale, discriminarea va fi semnificativă numai dacă apartenenţa rasială sau confesională a angajaţilor afectează fie disponibilitatea altor angajaţi de a lucra împreună cu ei, fie acceptabilitatea produselor de către clienţi, nefiind corelată cu prejudecăţile patronilor.[19] Această ipoteză este mult mai probabil să fie agreată de un economist decît de un sociolog. Se poate spune că ea „presupune" urmărirea exclusivă de către patronii din ramurile concurenţiale a interesului pecuniar propriu; iar această „presupoziţie" dă bune rezultate într-o mare varietate de ipoteze formulate de economişti referitoare la multe din fenomenele de masă de care se ocupă cercetarea economică. Este, deci, probabil ca economistului să i se pară rezonabil ca ea să se dovedească utilă şi în acest caz. Pe de altă parte, ipotezele cu care este obişnuit sociologul presupun un model sau o lume ideală de un gen diferit, unde urmărirea în exclusivitate a interesului propriu pecuniar joacă un rol mult mai puţin important. Probele indirecte de care dispune sociologul cu privire la această ipoteză sînt mult mai puţin favorabile decît probele indirecte de care dispune economistul; drept care, el o va privi cu mai multă suspiciune.

Fireşte că nici probele economistului, nici cele ale sociologului nu sînt concludente. Testul decisiv este succesul sau insuccesul ipotezei în raport cu fenomenele pe care urmăreşte să le explice. S-ar putea însă să fie nevoie să se formuleze o judecată înainte de a se fi efectuat o testare satisfăcătoare de acest fel, eventual şi atunci cînd o atare testare nu este posibilă în viitorul apropiat, în care caz judecata va trebui să se bazeze pe probele inadecvate disponibile. De altminteri, chiar şi atunci cînd un asemenea test poate să fie făcut, fundalul intelectual al cercetătorului nu este irelevant pentru judecata pe care o va formula. În ştiinţă nu avem niciodată certitudine, iar ponderea probelor în favoarea sau împotriva unei ipoteze nu poate fi niciodată evaluată pe deplin „obiectiv". Economistul va fi mai tolerant decît sociologul în judecarea conformităţii cu experienţa a implicaţiilor ipotezei şi îi vor fi de-ajuns mai puţine cazuri de „conformitate" pentru a fi convins să accepte ipoteza.

V. Unele implicaţii pentru problematica economică

Problemele metodologice abstracte discutate aici au implicaţii directe asupra acuzaţiei de „nerealism" ce se aduce de atîta timp teoriei economice „ortodoxe", ca şi asupra încercărilor de a reformula această teorie astfel încît acuzaţia să poată fi respinsă. Economia politică este o ştiinţă „lugubră" pentru că presupune că omul este egoist şi hrăpăreţ, „un calculator ultrarapid de plăceri şi dureri, care oscilează ca o globulă omogenă de dorinţă şi fericire sub impulsul unor stimuli ce o trag încoace şi încolo, lăsînd-o însă intactă"[20]; ea se bazează pe o psihologie demodată şi trebuie reconstruită în pas cu fiecare nouă evoluţie din psihologie; ea presupune că oamenii, sau cel puţin oamenii de afaceri, sînt „într-o necontenită stare de «alertă», gata să modifice preţurile şi/sau regulile de stabilire a preţurilor ori de cîte ori intuiţia lor fină... detectează vreo schimbare în condiţiile cererii şi ofertei"[21]; ea presupune că pieţele sînt perfecte, concurenţa e pură, iar mărfurile, forţa de muncă şi capitalul sînt omogene.

După cum am văzut, criticile de acest tip îşi greşesc ţinta dacă nu sînt suplimentate cu dovezi că există o ipoteză care diferă sub unul sau altul din aceste aspecte de teoria criticată şi care generează predicţii mai bune decît aceasta pentru un spectru larg de fenomene. De cele mai multe ori, însă, asemenea critici nu sînt astfel suplimentate; ele se bazează aproape exclusiv pe sesizarea chipurile directă a unor discrepanţe între „presupoziţii" şi „lumea reală". Un exemplu deosebit de clar ni-l oferă recentele critici la adresa ipotezei maximizării profitului făcute pe temeiul că oamenii de afaceri nu se comportă şi nici nu pot să se comporte aşa cum „presupune" teoria. Dovezile aduse în sprijinul acestei aserţiuni sînt îndeobşte luate fie din răspunsurile date de oameni de afaceri la întrebări privitoare la factorii ce le determină deciziile — procedeu de testare a teoriilor economice comparabil cu o testare a teoriilor despre longevitate ce ar consta în a-i întreba pe octogenari ce explicaţie dau faptului că au trăit atît de mult — fie din studii descriptive asupra activităţilor decizionale ale unor firme individuale.[22] Rareori se întîmplă să fie citată vreo dovadă privind conformitatea cu comportamentul efectiv al oamenilor de afaceri pe piaţă — adică vreo dovadă despre ceea ce aceştia fac şi nu despre ceea ce zic că fac — şi să fie criticate, pe de o parte, implicaţiile ipotezei supuse criticii, iar pe de alta implicaţiile unei ipoteze alternative.

O teorie sau „presupoziţiile" ei n-au cum să fie pînă la capăt „realiste" în sensul nemijlocit-descriptiv atribuit atît de des acestui termen. O teorie complet „realistă" a pieţei grîului ar trebui să includă nu numai condiţiile subiacente nemijlocite ale cererii şi ofertei de grîu, ci şi felul numerarului sau al instrumentelor de credit folosite la efectuarea schimburilor; caracteristicile personale ale comercianţilor de grîu, cum ar fi culoarea părului şi a ochilor fiecăruia din ei, antecedentele şi educaţia fiecăruia, numărul de membri ai familiei sale, caracteristicile acestora, antecedentele şi educaţia lor etc.; tipul de sol pe care a crescut grîul, caracteristicile lui fizice şi chimice, condiţiile atmosferice din perioada de vegetaţie; caracteristicile personale ale fermie-

rilor cultivatori de grîu şi ale persoanelor care îl vor consuma; şi aşa mai departe, indefinit. Nu încape îndoială că orice încercare de a merge foarte departe cu aspiraţia spre un astfel de „realism" ar face teoria total inutilă.

Fireşte, ideea unei teorii complet realiste este, în parte, fictivă. Nici un critic al unei teorii nu va accepta ca obiectiv al său această extremă logică; el va prefera să spună că „presupoziţiile" teoriei pe care o critică sînt „prea" nerealiste şi că obiectivul său este un set de presupoziţii care să fie „mai" realiste, deşi nu total şi copleşitor realiste. Atîta timp însă cît proba „realismului" o constituie acurateţea descriptivă direct percepută a „presupoziţiilor" — de exemplu observaţia că „oamenii de afaceri nu par să fie nici atît de avari, nici atît de dinamici, nici atît de logici cum îi zugrăveşte teoria marginalistă"[23] sau că „în condiţiile actuale ar fi cu totul nepractic ca directorul unei fabrici cu procese multiple să încerce... să calculeze şi să pună în cumpănă costurile marginale şi veniturile marginale la fiecare factor productiv"[24] — n-avem nici o bază pentru trasarea unei asemenea distincţii astfel încît să nu mergem pînă la imaginea caricaturală creionată în alineatul precedent. După ce criteriu vom judeca dacă o anume îndepărtare de realism este sau nu acceptabilă? De ce este mai „nerealist" ca în analiza comportamentului în afaceri să fie ignorată mărimea costurilor unui om de afaceri decît culoarea ochilor săi? Răspunsul evident este că primul factor contează mai mult în comportamentul economic decît cel de-al doilea; lucrul acesta însă nu avem cum să-l aflăm din simpla observare a faptului că oamenii de afaceri au costuri de mărimi diferite şi ochi de culori diferite. Nu-l putem afla decît comparînd efectul pe care-l are luarea în considerare a unuia din cei doi factori sau a celuilalt asupra discrepanţei dintre comportamentul observat şi cel prezis. Pînă şi susţinătorii cei mai extremişti ai presupoziţiilor realiste sînt astfel siliţi pînă la urmă, atunci cînd categorisesc presupoziţiile alternative în mai realiste şi mai puţin realiste, să abandoneze propriul lor criteriu şi să accepte testarea prin predicţie.[25]

Majoritatea criticilor formulate la adresa teoriei economice pe temeiul lipsei de realism a presupoziţiilor sale se datorează confuziei dintre acurateţea descriptivă şi relevanţa analitică. Această confuzie, cît şi plauzibilitatea vederilor care o generează, sînt ilustrate pregnant de o remarcă aparent inofensivă dintr-un articol consacrat teoriei ciclului industrial, cum că „fenomenele economice sînt variate şi complexe, astfel că orice teorie cuprinzătoare a ciclului industrial aplicabilă îndeaproape la realitate nu poate fi decît foarte complicată".[26] O ipoteză fundamentală a ştiinţei este că aparenţele înşeală şi că există un mod de a privi, interpreta sau organiza datele empirice astfel încît fenomene diverse şi superficial nelegate între ele să apară drept manifestări ale unei structuri mai fundamentale şi relativ simple. Iar testul acestei ipoteze, ca şi al oricărei alteia, îl constituie roadele ei — test căruia ştiinţa i-a rezistat pînă acum cu succes. Dacă o clasă de „fenomene economice" ne apare variată şi complexă, trebuie presupus că aceasta se datorează faptului că nu dispunem de o teorie adecvată prin care să le putem explica. Nu putem aşeza într-o parte fapte cunoscute iar în cealaltă o teorie „aplicabilă îndeaproape la realitate". O teorie este un mod de a percepe „faptele" şi nu putem

percepe „fapte" fără o teorie. Orice aserţiune că fenomenele economice *sînt* variate şi complexe neagă caracterul empiric al cunoaşterii, singurul care dă sens activităţii ştiinţifice; ea se cere categorisită alături de declaraţia, pe drept cuvînt ridiculizată, a lui John Stuart Mill că „din fericire, din legile valorii nu mai rămîne nimic de clarificat de către autori de astăzi [1848] sau din viitor; aici teoria este completă".[27]

Confuzia dintre acurateţea descriptivă şi relevanţa analitică a generat nu numai critici la adresa teoriei economice pe temeiuri în bună parte irelevante, ci şi interpretări eronate ale ei şi eforturi greşit orientate pentru îndreptarea presupuselor defecte. „Tipuri ideale" din modelul abstract construit de economişti teoreticieni au fost privite adesea ca nişte categorii strict descriptive menite să corespundă direct şi complet unor entităţi din lumea reală independent de scopul pentru care este folosit modelul. Discrepanţele evidente au dus la încercări, inevitabil neizbutite, de a construi teorii pe baza unor categorii ce se voiau integral descriptive.

Această tendinţă apare, poate, cel mai clar ilustrată în interpretarea dată conceptelor de „concurenţă perfectă" şi „monopol" şi în dezvoltarea teoriei „concurenţei incomplete" sau „monopoliste". Marshall, se spune, a postulat „concurenţa perfectă"; poate că odinioară va fi existat aşa ceva. Este însă limpede că acum nu mai există, aşa că teoriile lui trebuie abandonate. Cititorul va căuta mult şi bine — iar eu prezic că în zadar — la Marshall vreo presupoziţie explicită privitoare la concurenţa perfectă sau vreo aserţiune că lumea ar fi alcătuită, în sens descriptiv, din firme atomice prinse în mecanismul unei concurenţe perfecte. În schimb iată ce găsim că spune Marshall: „La o extremitate se situează pieţele mondiale pe care concurenţa acţionează direct din toate părţile globului; iar la cealaltă, acele pieţe închise din care este exclusă orice concurenţă directă din afară, deşi chiar şi aici se poate face simţită concurenţa indirectă şi transmisă; iar la mijlocul distanţei dintre aceste extremităţi se situează marea majoritate a pieţelor pe care economiştii şi oamenii de afaceri trebuie să le studieze".[28] Marshall lua lumea aşa cum este; el urmărea să construiască un „mecanism" pentru analiza ei, şi nu pentru reproducerea ei fotografică.

Analizînd lumea aşa cum este, Marshall a construit ipoteza că, în raport cu multe probleme, firmele puteau fi grupate pe „ramuri" în aşa fel încît asemănările dintre firmele cuprinse într-o grupă să fie mai importante decît deosebirile dintre ele. Sînt probleme unde elementul important constă în faptul că un anumit stimul — o aceeaşi schimbare în cererea pentru produsele lor, să zicem, sau în oferta de factori — afectează în acelaşi mod un grup de firme. Dar nu în toate problemele se poate proceda aşa: elementul important pentru acestea s-ar putea să fie efectul diferenţei asupra unor firme particulare.

Modelul abstract corespunzător acestei ipoteze cuprinde două tipuri „ideale" de firme: firme individual concurenţiale, grupate pe ramuri, şi firme monopoliste. O firmă este concurenţială dacă curba cererii pentru producţia sa e infinit de elastică în raport cu preţul său pentru anumite preţuri şi pentru toată producţia, fiind date preţurile cerute de toate celelalte firme; ea aparţine

unei „ramuri" definite ca un grup de firme ce fabrică un unic „produs". Un „produs" se defineşte ca o colecţie de unităţi ce reprezintă substitute perfecte pentru cumpărători astfel încît elasticitatea cererii pentru producţia unei firme în raport cu preţul altei firme din aceeaşi ramură este finită pentru un anume preţ şi un anume volum al producţiei. O firmă este monopolistă dacă curba cererii pentru produsele ei nu este infinit de elastică la un anumit preţ pentru orice volum al producţiei.[29] Dacă este monopolistă, firma este chiar ramura industrială respectivă.[30]

Ca întotdeauna, ipoteza în totalitatea ei nu constă numai din acest model abstract şi din tipurile lui ideale, ci şi dintr-un ansamblu de reguli, cel mai adesea implicite şi sugerate prin exemple, pentru identificarea firmelor reale cu unul sau altul din tipurile ideale şi pentru clasificarea firmelor pe ramuri. Tipurile ideale nu se vor descriptive; ele sînt menite să evidenţieze trăsăturile care prezintă o importanţă crucială pentru o problemă particulară. Chiar dacă am putea estima direct şi cu precizie curba cererii pentru produsul unei firme, n-am putea trece de-a dreptul la clasificarea firmei ca fiind perfect concurenţială sau monopolistă după cum elasticitatea curbei cererii este sau nu infinită. Nici o curbă a cererii determinată prin observaţie nu va fi vreodată perfect orizontală, astfel că elasticitatea estimată va fi totdeauna finită. Întrebarea relevantă este întotdeauna dacă elasticitatea este „suficient" de mare pentru a putea fi considerată infinită, dar la ea nu se poate răspunde o dată pentru totdeauna doar prin indicarea valorii numerice a elasticităţii însăşi, întocmai cum nu putem spune o dată pentru totdeauna dacă o presiune atmosferică de 1,033 pe cm^2 este „suficient" de aproape de zero pentru a se putea folosi formula $s = \frac{1}{2}gt^2$. Tot aşa nu putem calcula elasticităţile transversale ale cererii pentru a clasifica apoi firmele pe ramuri după cum există sau nu „un decalaj substanţial în elasticităţile transversale ale cererii". După cum spune Marshall, „La întrebarea unde trebuie trasate liniile despărţitoare dintre diferite mărfuri [adică ramuri] nu se poate răspunde decît în funcţie de specificul problemei în discuţie".[31] Totul despinde de natura problemei, nu-i nici o inconsecvenţă dacă pentru o problemă o aceeaşi firmă este privită ca şi cum ar fi un concurent perfect, iar pentru o altă problemă ca o firmă monopolistă, întocmai cum nu este o inconsecvenţă ca un acelaşi semn făcut cu creta să fie privit ca o linie euclidiană în contextul unei probleme, ca o suprafaţă euclidiană în contextul unei o a doua, iar într-o a treia ca un solid euclidian. Cît de mari sînt elasticitatea şi elasticitatea transversală a cererii, numărul firmelor ce fabrică produse fizice similare etc., toate acestea sînt relevante pentru că figurează sau pot să figureze printre variabilele utilizate pentru definirea corespondenţei dintre entităţile ideale şi cele reale în cadrul unei probleme particulare şi pentru specificarea circumstanţelor în care teoria se aplică îndeajuns de bine; ele nu conduc însă, o dată pentru totdeauna, la o clasificare a firmelor drept concurenţiale sau monopoliste.

Un exemplu ne poate lămuri mai bine în această chestiune. Să presupunem că vrem să determinăm efectul pe care-l are asupra preţului cu amănuntul la ţigarete o majorare, care se aşteaptă să rămînă permanentă, a impozitului federal pe ţigarete. Aş risca predicţia că vom obţine rezultate în

linii mari corecte tratînd firmele producătoare de ţigarete ca şi cum ar fabrica un produs identic şi s-ar afla în cocurenţă perfectă. Fireşte că într-un astfel de caz „se impune să fie făcută o convenţie" privind numărul de ţigarete Chesterfield „considerate echivalente" unei ţigarete Marlborough.[32]

Pe de altă parte, ipoteza că firmele de ţigarete se comportă ca şi cum ar fi perfect concurenţiale ar fi fost o proastă călăuză în privinţa reacţiilor lor la controlul preţurilor din timpul celui de-al doilea război mondial, iar specialiştii şi-ar fi dat seama dinainte de acest lucru. Costurile firmelor de ţigarete nu puteau să nu crească în timpul războiului. În asemenea împrejurări nişte competitori perfecţi ar fi redus cantitatea oferită spre vînzare la preţul existent anterior. Dar, la preţul respectiv, majorarea din timpul războiului a venitului publicului ar fi sporit probabil cantitatea cerută. În condiţii de concurenţă perfectă alinierea strictă la preţul legal ar fi dus, aşadar, nu numai la o „penurie" în sensul depăşirii cantităţii oferite de către cantitatea solicitată, ci şi la un declin absolut al numărului de ţigarete fabricate. Faptele contrazic această implicaţie particulară: a existat o aliniere destul de bună la preţurile maximale ale ţigărilor şi totuşi cantităţile produse nu s-au redus substanţial. Forţa comună a costurilor majorate a acţionat, pesemne, mai puţin puternic decît forţa disjunctivă a dorinţei fiecărei firme de a-şi păstra ponderea pe piaţă, de a menţine valoarea şi prestigiul mărcii sale de fabricaţie, mai cu seamă cînd impozitul pe profitul excedentar a făcut să treacă în bugetul administraţiei o cotă însemnată din costurile reclamelor de acest fel. Relativ la această problemă firmele de ţigarete nu pot fi tratate *ca şi cum* ar fi nişte competitori perfecţi.

Cultura grîului este dată adesea ca exemplu de concurenţă perfectă. Dar în timp ce pentru anumite probleme este indicat ca producătorii de grîu să fie trataţi ca şi cum ar forma o ramură economică perfect concurenţială, pentru alte probleme nu e indicat să se procedeze aşa. De exemplu, dacă e vorba de problema diferenţei dintre preţurile plătite pentru grîu de către silozurile locale.

Aparatul lui Marchall s-a dovedit mai util pentru probleme unde un grup de firme sînt afectate de stimuli comuni şi unde firmele pot fi tratate *ca şi cum* ar fi competitori perfecţi. De aici a izvorît ideea greşită că Marshall ar fi „presupus" concurenţa perfectă într-un sens descriptiv. Ar fi foarte de dorit să dispunem de o teorie mai generală decît cea a lui Marshall, care să acopere în acelaşi timp cazurile în care diferenţierea produselor sau micimea numerelor generează deosebiri esenţiale, şi cazurile în care nu se întîmplă aşa. O asemenea teorie ne-ar permite să tratăm probleme ce în prezent ne depăşesc şi în plus ar facilita determinarea spectrului de circumstanţe pentru care teoria mai simplă poate fi socotită o aproximaţie suficient de bună. Pentru a îndeplini o asemenea funcţie, teoria generală trebuie să aibă conţinut şi substanţă; ea trebuie să aibă implicaţii susceptibile de a fi contrazise de datele empirice, implicaţii care să prezinte totodată interes şi importanţă de fond.

Teoria concurenţei imperfecte sau monopoliste dezvoltată de Chamberlin şi Robinson reprezintă o încercare în direcţia construirii unei asemenea teorii mai generale. [33] Din păcate, ea nu posedă nici unul din atributele care ar face din ea o teorie generală cu adevărat utilă. Contribuţia ei se limitează în general

la ameliorarea modului de expunere a economiei firmei individuale şi implicit a modului de derivare a implicaţiilor modelului marshallian, la rafinarea analizei marshalliene a monopolului şi la îmbogăţirea vocabularului utilizabil în descrierea experienţei industriale.

Deficienţele acestei teorii ies la iveală cel mai clar în modul — sau incapacitatea — de a trata problemele în care este vorba de grupuri de firme — de „ramuri" în sensul lui Marshall. Cîtă vreme se insistă că diferenţierea dintre produse este esenţială — iar trăsătura distinctivă a teoriei este insistenţa asupra acestui element — nu se poate utiliza definiţia ramurii ca totalitate a firmelor ce fabrică un produs identic. Conform acestei definiţii, fiecare firmă ar reprezenta atunci o ramură distinctă. O definiţie ce ar apela la „substitute" apropiate sau la un decalaj „substanţial" între elasticităţile încrucişate ar escamota dificultatea, ar introduce imprecizie şi termeni nedefinibili în modelul abstract, unde nu-şi au locul, şi n-ar avea decît efectul de a face teoria, din punct de vedere analitic, lipsită de sens — căci termeni ca „apropiat" fac parte din aceeaşi categorie cu cel de presiune atmosferică „mică".[34] Într-un anumit context Chamberlin defineşte implicit ramura drept un grup de firme ce au costuri şi curbe de cerere identice.[35] Dar şi o asemenea definiţie este lipsită de sens cîtă vreme diferenţierea produselor este, după cum pretinde teoria sa, un element esenţial şi de care nu se poate face abstracţie. Ce sens poate avea afirmaţia după care curba de costuri şi curba de cerere ale unei firme producătoare de buldozere sînt identice cu cele ale unei firme producătoare de ace de păr?[36] Iar dacă este lipsită de sens în cazul buldozerelor şi al acelor de păr, ea va fi lipsită de sens şi în cazul a două mărci de pastă de dinţi, cîtă vreme se insistă că deosebirea dintre cele două mărci este de importanţă fundamentală.

Teoria concurenţei monopoliste nu oferă instrumente pentru analiza unei ramuri şi, deci, nu oferă o punte între firmă la o extremitate şi echilibrul general la cealaltă.[37] Ea nu are, deci, capacitatea de a contribui la analiza a o sumedenie de probleme importante: una din extreme este prea îngustă pentru a putea fi de mare interes; cealaltă este prea largă pentru a permite generalizări cu sens.[38]

VI. Încheiere

Economia ca ştiinţă pozitivă este un corp de generalizări acceptate ipotetic privitoare la fenomenele economice, generalizări ce pot fi utilizate pentru predicţia consecinţelor ce survin în urma schimbărilor pe care le suferă circumstanţele. Progresul în direcţia lărgirii acestui corp de generalizări, a întăririi încrederii în valabilitatea lor şi a unei acurateţi sporite a predicţiilor la care conduc este stînjenit nu numai de limitele capacităţilor umane, ca în orice demers cognitiv, ci şi de obstacole ce prezintă o importanţă aparte pentru ştiinţele sociale în general şi pentru teoria economică în particular, deşi nu le sînt nicidecum specifice acestora. Faptul că obiectul economiei politice le este familiar alimentează la oameni dispreţul faţă de cunoaşterea lui specializată. Importanţa pe care obiectul ei

o are pentru viaţa de fiecare zi şi pentru preocupările majore ale politicii publice dăunează obiectivităţii şi facilitează confuzia între analiza ştiinţifică şi judecata normativă. Necesitatea sprijinirii pe experienţa necontrolată şi nu pe experimentul controlat îngreunează obţinerea de date empirice clare şi tranşante prin care să poată fi justificată acceptarea ipotezelor avansate. Sprijinirea pe experienţa necontrolată nu afectează principiul metodologic fundamental că o ipoteză poate fi testată numai prin conformitatea implicaţiilor sau predicţiilor ei cu fenomene observabile; dar face mai dificilă sarcina testării ipotezelor şi creează teren mai prielnic pentru confuzii în privinţa principiilor metodologice. Mai mult decît alţi oameni de ştiinţă, cei din ştiinţele sociale trebuie să aibă conştiinţa metodologiei pe care o practică.

O confuzie ce se întîlneşte deosebit de frecvent şi care a adus mari prejudicii este cea privitoare la rolul „presupoziţiilor“ în analiza economică. O ipoteză sau teorie ştiinţifică semnificativă aserteazǎ, în cazul tipic, că pentru înţelegerea unei clase particulare de fenomene, anumite forţe sînt importante, iar altele nu. De multe ori este convenabil ca o asemenea ipoteză să fie prezentată spunînd că fenomenele pe care ea este menită să le prezică se comportă la nivelul observaţiei *ca şi cum* ar avea loc într-o lume ipotetică şi mult simplificată ce cuprinde numai forţele despre care ipoteza afirmă că sînt importante. În general, o asemenea descriere poate fi formulată în mai multe feluri; altfel spus, există mai multe seturi de „presupoziţii“ cu ajutorul cărora poate fi prezentată teoria. Alegerea între aceste presupoziţii alternative se face după criterii cum sînt economicitatea, claritatea şi precizia în prezentarea ipotezei; capacitatea lor de a face să intervină în judecarea valabilităţii ipotezei probe indirecte, prin sugerarea unor implicaţii ale ei ce pot fi cu uşurinţă confruntate cu observaţia sau prin relevarea legăturilor ei cu alte ipoteze ce se referă la fenomene înrudite; şi în funcţie de alte consideraţii similare.

O asemenea teorie nu poate fi testată confruntînd direct „presupoziţiile“ ei cu „realitatea“. Într-adevăr, nu există o cale inteligibilă de a face acest lucru. „Realismul“ complet este, evident, de nesusţinut, iar la întrebarea dacă o teorie este „suficient“ de realistă nu se poate răspunde decît examinînd dacă ea generează predicţii care sînt suficient de bune pentru scopul urmărit sau care sînt mai bune decît predicţiile derivate din teorii alternative. Este totuşi răspîndită credinţa că o teorie poate fi testată prin realismul presupoziţiilor ei, independent de acurateţea predicţiilor pe care le generează; din această credinţă se alimentează multe din criticile aduse fără încetare teoriei economice că este nerealistă. Criteriile de acest fel sînt în bună măsură irelevante, şi ca urmare, majoritatea încercărilor de reformare a teoriei economice stimulate de ele n-au fost încununate de succes.

Faptul că un număr atît de mare de critici la adresa teoriei economice sînt irelevante nu înseamnă, fireşte, că teoria economică existentă merită mai multă încredere. Dacă aceste critici nu şi-au atins ţinta nu înseamnă că nu există nici o ţintă pentru critică. Într-un sens banal, evident că asemenea ţinte există. Orice teorie este în mod necesar provizorie şi susceptibilă de schimbare o dată cu progresul cunoaşterii. Pentru a nu rămîne doar la această

platitudine, este necesar să precizăm mai îndeaproape conţinutul „teoriei economice existente" şi să distingem diferitele ei ramuri: unele părţi ale teoriei economice merită indiscutabil mai multă încredere decît altele. Dar o evaluare cuprinzătoare a stării actuale a economiei pozitive, o recapitulare a probelor empirice ce afectează valabilitatea ei şi o estimare a creditului relativ pe care îl merită fiecare parte a ei, dacă sînt în genere posibile, n-ar putea fi realizate decît într-un tratat sau într-o serie de tratate, nicidecum într-un scurt articol consacrat metodologiei.

Tot ce pot face aici este să exprim pe scurt un punct de vedere personal. Teoria existentă a preţurilor relative, care urmăreşte să explice alocarea resurselor între scopuri alternative şi împărţirea produsului între resursele cooperante, teorie ce a primit aproape forma ei actuală în cartea lui Marshall *Principiile economiei politice*, mi se pare extrem de rodnică şi totodată demnă de multă încredere pentru tipul de sistem economic ce caracterizează naţiunile occidentale. În pofida controverselor aparent numeroase, acelaşi lucru se poate spune despre teoria monetară statică existentă, care urmăreşte să explice nivelul structural sau secular al preţurilor absolute, producţia globală şi alte variabile ce caracterizează economia ca un întreg, şi al cărei miez îl constituie, în toate variantele ei principale, de la David Hume la Şcoala din Cambridge, Irving Fisher şi John Maynard Keynes, o formă a teoriei cantitative a banilor. Partea cea mai slabă şi mai puţin satisfăcătoare a teoriei economice actuale mi se pare a fi domeniul dinamicii monetare, care se ocupă de procesul de adaptare a economiei ca întreg la schimbarea condiţiilor, aşadar şi de fluctuaţiile pe termen scurt ale activităţii globale. În acest domeniu nici nu dispunem măcar de o teorie pe care să o putem numi pe drept cuvînt „teoria existentă" a dinamicii monetare.

Fireşte, chiar şi în cazul teoriei preţurilor relative şi al teoriei monetare statice este loc din belşug pentru lărgirea sferei de cuprindere şi ameliorarea acurateţei teoriei existente. În particular, accentul prea mare pus pe realismul descriptiv al „presupoziţiilor" a contribuit la neglijarea unei probleme critice cum este determinarea limitelor de valabilitate a diferitelor ipoteze care împreună formează teoria economică existentă în aceste domenii. Modelele abstracte corespunzătoare acestor ipoteze au fost elaborate destul de detaliat, iar rigoarea şi precizia lor au fost mult îmbunătăţite. A fost adunată o cantitate fără precedent de material descriptiv privitor la caracteristicile sistemului nostru economic. Toate acestea sînt lucruri binevenite. Dacă vrem însă să folosim în mod eficient aceste modele abstracte şi acest material descriptiv, trebuie să dispunem de o explorare comparabilă a criteriilor pe baza cărora se poate determina care dintre metodele abstracte se recomandă a fi folosite pentru o categorie de probleme sau alta, cu ce entităţi observabile trebuie identificate diferitele entităţi din modelul abstract, care dintre parametrii problemei sau ai circumstanţelor are cel mai mare efect asupra acurateţei predicţiilor derivate din cutare model sau teorie.

Progresul ştiinţei economice pozitive presupune nu numai testarea şi dezvoltarea ipotezelor existente, ci şi construirea de noi ipoteze. Despre

aceasta nu se pot spune multe lucruri la nivel formal. Construirea de ipoteze este un act creator ţinînd de inspiraţie, intuiţie, invenţie; esenţa ei constă în a sesiza ceva nou într-un material familiar. Procesul acesta poate fi discutat din unghi psihologic, nu logic, poate fi studiat în autobiografii şi biografii, nu în tratate despre metoda ştiinţei; şi poate fi promovat prin maximă şi exemplu, nu prin silogism sau teoremă.

NOTE

1. Macmillan & Co., Londra, 1891, pp. 34–35 şi 46.

2. Această situaţie nu este nicidecum specifică ştiinţelor sociale sau economice. Să ne gîndim la importanţa pe care o au părerile personale şi leacurile „domestice" în medicină, ori de cîte ori nu există dovezi convingătoare în favoarea opiniilor „de specialitate". Prestigiul şi recunoaşterea de care se bucură în prezent concepţiile experţilor din ştiinţele fizice în domeniile lor de specialitate — iar mult prea adesea şi în alte domenii — se datorează nu doar încrederii de care ei beneficiază, ci şi mărturiilor pe care le reprezintă lucrările lor, succesului predicţiilor lor şi realizărilor impresionante obţinute prin aplicarea rezultatelor lor. Cînd, în Marea Britanie din prima jumătate a secolului al XIX-lea, economia politică părea să ofere dovezi similare ale valorii sale, prestigiul şi recunoaşterea de care se bucura „economia politică ştiinţifică" rivalizau cu cele ale ştiinţelor fizice din zilele noastre.

3. Interacţiunea dintre observator şi procesul observat, care constituie o trăsătură atît de pronunţată a ştiinţelor sociale, pe lîngă paralela sa mai evidentă din ştiinţele fizice, are un corespondent mai subtil în principiul indeterminării ce guvernează interacţiunea dintre procesul de măsurare şi fenomenele măsurate. Iar amîndouă au un pandant în domeniul logicii pure în teorema lui Gödel care enunţă imposibilitatea ca un sistem logic cuprinzător să fie complet. Rămîne deschisă problema dacă toate trei pot fi privite drept formulări diferite ale unui principiu şi mai general.

4. Un exemplu considerabil mai complex îl constituie politica de stabilizare. La o privire superficială, concepţiile divergente asupra acestei chestiuni par să reflecte deosebiri în ce priveşte obiectivele urmărite; eu cred însă că aceasta e o impresie înşelătoare şi că în final concepţiile diferite reflectă cu precădere prejudecăţi diferite privitoare la sursa fluctuaţiilor din activitatea economică şi efectul acţiunii anti-ciclu alternative. În studiul „Efectele politicii de ocupare completă a forţei de muncă asupra stabilităţii economice — o analiză formală", *infra*, pp. 117–132, am semnalat un considerent pozitiv major de natură să explice o bună parte din divergenţa despre care vorbim. Un scurt tur de orizont asupra situaţiei actuale a părerilor împărtăşite de economişti de profesie asupra acestei chestiuni se găseşte în textul „Problema instabilităţii economice", raport al unui subcomitet al Comitetului pentru probleme publice al Asociaţiei economice americane, *American Economic Review*, XL, sept. 1950, pp. 501–538.

5. Ultima formulare citată este din Alfred Marshall, „The Present Position of Economics" (1885), text retipărit în *Memorials of Alfred Marshall*, ed. A. C. Pigou, Macmillan & Co., Londra, 1925, p. 164. Vezi şi „The Marshallian Demand Curve", *infra*, pp. 56–57, 90–91.

6. Vezi „Lange on Price Flexibility and Employment: A Methodological Criticism", *infra*, pp. 282–289.

7. „The Marshallian Demand Curve", *infra*, p. 57.

8. Precizarea este necesară, căci se poate întîmpla ca „probele" să fie lăuntric contradictorii, astfel încît nici o ipoteză să nu fie compatibilă cu ele. Vezi şi „Lange on Price Flexibility and Employment", *infra*, pp. 282–283.

9. Vezi „Lange on Price Flexibility and Employment", *infra, passim.*

10. Vezi de asemenea Milton Friedman şi L. J. Savage, „The Expected Utility Hypothesis and the Measurability of Utility", *Journal of Political Economy*, LX, dec. 1952, pp. 463–474, îndeosebi pp. 465–467.

11. În anii din urmă unii economişti, mai cu seamă un grup legat de Comisia Cowles de Cercetări Economice de la Universitatea din Chicago, au pus un mare accent pe împărţirea acestui pas din selectarea unei ipoteze compatibile cu probele, în doi subpaşi: întîi, selectarea unei clase de ipoteze admisibile din totalitatea ipotezelor posibile (alegerea unui „model", în terminologia lor); în al doilea rînd, selectarea unei ipoteze din această clasă (alegerea unei „structuri"). Această subîmpărţire poate fi utilă din punct de vedere euristic în anumite tipuri de lucrări, îndeosebi în promovarea utilizării sistematice a materialului statistic disponibil şi a teoriei statistice. Din punct de vedere metodologic, însă, este o subîmpărţire cu totul arbitrară a procesului de decizie cu privire la o ipoteză particulară, aflată pe picior de egalitate cu multe alte subîmpărţiri ce pot fi convenabile pentru un scop sau altul sau potrivite cu nevoile psihologice ale anumitor cercetători.

Această subîmpărţire particulară a avut drept consecinţă, între altele, apariţia aşa-numitei probleme a „identificării". După cum am evidenţiat mai înainte, dacă există o ipoteză compatibilă cu probele disponibile, atunci există o infinitate de ipoteze compatibile cu aceste probe. Această afirmaţie, valabilă pentru clasa ipotezelor luată în întregul ei, poate să nu fie adevărată pentru subclasa obţinută în primul din cei doi paşi delimitaţi adineauri, numită „model". Se poate întîmpla ca probele ce urmează a fi folosite pentru selectarea ipotezei finale din această subclasă să fie compatibile cu cel mult o ipoteză din ea, în care caz se spune despre model că este „identificat"; în caz contrar, se spune că este „neidentificat". După cum se desprinde limpede din acest mod de a descrie conceptul de „identificare", este vorba în esenţă de un caz special al problemei mai generale a alegerii între ipoteze alternative ce sînt deopotrivă compatibile cu probele — problemă în care sîntem nevoiţi să decidem în conformitate cu un principiu arbitrar de felul briciului lui Occam. Introducerea celor doi subpaşi în selectarea unei ipoteze face ca această problemă să apară în cele două stadii corespunzătoare şi îi dă o pregnanţă aparte. În timp ce clasa tuturor ipotezelor este totdeauna neidentificată, subclasa dintr-un „model" poate să nu fie, ceea ce naşte problema condiţiilor pe care un „model" trebuie să le satisfacă pentru a fi „identificat". Oricît de utili ar putea să fie cei doi subpaşi în anumite contexte, introducerea lor creează pericolul utilizării neintenţionate a unor criterii diferite în efectuarea aceluiaşi fel de alegere între ipoteze alternative în două stadii diferite.

Privitor la punctul de vedere metodologic general discutat în această notă, vezi Tryvge Haavelmo, „The Probability Approach in Econometrics", *Econometrica*, vol. XII, 1944, supliment; Jacob Marshack, „Economic Structure, Path., Policy and Prediction", *American Economic Review*, XXXVII, mai 1947, pp. 81–84 şi „Statistical Inference in Economics: An Introduction", în T. C. Koopmans (ed.), *Statistical Inference in Dynamic Economic Models*, John Wiley & Sons, New York, 1950; T. C. Koopmans, „Statistical Estimation of Simultaneous Economic Relations", *Journal of the American Statistical Association*, XL, dec. 1945, pp. 448–466; Gershon Cooper, „The Role of Economic Theory in Econometric Models", *Journal of Farm Economics*, XXX, feb. 1948, pp. 101–116. Privitor la problema identificării, vezi Koopmans, „Identification

Problems in Econometric Model Construction", *Econometrica*, XVII, apr. 1949, pp. 125–144; Leonid Hurwicz, „Generalization of the Concept of Identification", în Koopmans (ed.), *Statistical Inference in Dynamic Economic Models*.

12. Fireşte, conversa acestei propoziţii nu este valabilă; presupoziţiile nerealiste (în acest sens) nu garantează că avem de-a face cu o teorie valoroasă.

13. Vezi R. A. Lester, „Shortcomings of Marginal Analysis for Wage-Employment Problems", *American Economic Review*, XXXVI, mar. 1946, pp. 62–82; Fritz Machlup, „Marginal Analysis and Empirical Research", *American Economic Rewiew*, XXXVI, sept. 1946, pp. 519–554; R. A. Lester, „Marginalism, Minimum Wages, and Labor Markets", *American Economic Review*, XXXVII, mar. 1947, pp. 135–148; Fritz Machlup, „Rejoinder to an Antimarginalist", *American Economic Review*, XXXVII, mar. 1947, pp. 148–154; G. J. Stigler, „Professor Lester and the Marginalists", *American Economic Review*, XXXVII, mar. 1947, pp. 154–157; H. M. Oliver, Jr., „Marginal Theory and Business Behaviour", *American Economic Review*, XXXVII, iun. 1947, pp. 375–383; R. A. Gordon, „Short-Period Price Determination in Theory and Practice", *American Economic Review*, XXXVIII, iun. 1948, pp. 265–288.

Se cuvine remarcat că pe lîngă un bogat material care priveşte, în intenţia autorului, valabilitatea „presupoziţiilor" teoriei marginaliste, Lester invocă şi probe privitoare la conformitatea experienţei cu implicaţiile teoriei, citînd ca exemple pentru lipsa de conformitate reacţiile patronatului din Germania la planul lui Papen şi a celui din Statele Unite la schimbările intervenite în legislaţia salariului minim. Scurtul comentariu al lui Stigler este însă singurul, din restul contribuţiilor, care se referă la aceste probe. De remarcat, de asemenea, că expunerea temeinică şi scrupuloasă făcută de Machlup a structurii logice şi a semnificaţiei analizei marginale este binevenită avînd în vedere interpretările eronate ce viciază studiul lui Lester şi aproape că ascund probele prezentate de el care sînt relevante pentru problema-cheie pe care o abordează. Numai că, în accentul pe care-l pune pe structura logică, Machlup se apropie periculos de mult de prezentarea teoriei ca o pură tautologie, deşi în cîteva locuri se vede că este conştient de acest pericol şi preocupat să-l evite. Contribuţiile lui Oliver şi Gordon merg cel mai departe pe linia concentrării exclusive asupra conformităţii comportamentului oamenilor de afaceri cu „presupoziţiile" teoriei.

14. Acest exemplu şi o parte din discuţia ce urmează, deşi au o origine independentă, se aseamănă şi se înscriu în acelaşi spirit ca unul din exemplele şi abordarea propusă în importantul articol al lui Armen A. Alchian „Uncertainty, Evolution, and Economic Theory", *Journal of Political Economy*, LVIII, iun. 1950, pp. 211–221.

15. Milton Friedman şi L. J. Savage, „The Utility Analysis of Choices Involving Risk", *Journal of Political Economy*, LVI, aug. 1948, p. 298. Retipărit în American Economic Association, *Readings in Price Theory*, Richard D. Irwin, Inc., Chicago, 1952, pp. 57–96.

16. Este mai bine să desemnăm prin termenul „profit" diferenţa dintre rezultatele reale şi cele „anticipate", între încasările *ex post* şi *ex ante*. „Profiturile" sînt atunci un rezultat al incertitudinii şi, după cum arată Alchian (*op. cit.,*), p. 212, urmîndu-l pe Tintner, nu pot fi dinainte maximizate în mod deliberat. Dată fiind incertitudinea, indivizii sau firmele aleg între probabilităţi de distribuţie anticipate ale încasărilor sau veniturilor. Conţinutul specific al unei teorii a alegerii între astfel de distribuţii depinde de criteriile potrivit cărora se consideră că sînt ordonate preferenţial. Una din ipoteze le presupune ordonate prin anticiparea matematică a utilităţii corespunzătoare lor. (Vezi Friedman şi Savage, „The Expected-Utility Hypothesis and the Measurability of Utility", *op. cit.*). Un caz special al acestei ipoteze sau o alternativă

la ea ordonează distribuţia probabilităţii în raport cu anticipările matematice ale încasărilor băneşti care le corespund. Pare-se că aceasta din urmă este mai aplicabilă şi mai frecvent aplicată firmelor decît indivizilor. Termenul de „randamente aşteptate" se vrea suficient de cuprinzător pentru a fi aplicabil la toate aceste alternative.

Chestiunile la care ne-am referit pe scurt în această notă nu sînt de importanţă fundamentală pentru problemele metodologice discutate aici, astfel încît în cele ce urmează sînt în bună măsură lăsate de o parte.

17. Vezi George J. Stigler, „A Theory of Delivered Price Systems", *American Economic Review*, XXXIX, dec. 1949, pp. 1 143–1 157.

18. Un alt exemplu specific al acestui fel de test indirect se găseşte în Friedman şi Savage, „The Expected-Utility Hypothesis and the Measurability of Utility", *op. cit.*, pp. 466–467.

19. O formulare riguroasă a acestei ipoteze ar trebui, desigur, să specifice cum urmează a fi judecate „gradul de discriminare rasială sau religioasă" şi „gradul de monopolizare". Formularea vagă din text este însă suficientă pentru ceea ce ne preocupă aici.

20. Thorstein Veblen, „Why is Economics Not an Evolutionary Science?" (1898), retipărit în *The Place of Science in Modern Civilization*, New York, 1919, p. 73.

21. Oliver, *op. cit.*, p. 381.

22. Vezi H. D. Henderson, „The Significance of the Rate of Interest", *Oxford Economic Papers*, nr. 1, oct. 1938, pp. 1–13; J. E. Meade şi P. W. S. Andrews, „Summary of Replies to Questions on Effects of Interest Rates", *Oxford Economic Papers*, nr. 1, oct. 1938, pp. 14–31; R. F. Harrod, „Price and Cost in Entrepreneurs' Policy", *Oxford Economic Papers*, nr. 2, mai 1939, pp. 1–11; şi R. J. Hall şi C. J. Hitch, „Price Theory and Business Behaviour", *Oxford Economic Papers*, nr. 2, mai 1939, pp. 12–45; Lester, „Shortcomings of Marginal Analysis for Wage-Employment Problems", *op. cit.*, Gordon, *op. cit.*; pentru o analiză detaliată a metodei chestionarului, vezi Fritz Machlup, „Marginal Analysis and Empirical Research", *op. cit.*, îndeosebi sec. II.

Nu vreau să spun prin asta că studiile pe bază de chestionar privind motivele sau credinţele oamenilor de afaceri sau ale altor persoane, privitoare la forţele ce influenţează comportamentul lor, n-ar fi de folos pentru nici un fel de scopuri urmărite de cercetare economică. Ele pot fi extrem de valoroase în sugerarea de piste de urmat în explicarea deosebirilor dintre rezultatele prezise şi cele observate; adică în construirea de noi ipoteze sau în revizuirea celor vechi. Oricare ar fi însă valoarea lor sugestivă sub acest raport, ele mi se par aproape total inutilizabile ca mijloace de *testare* a valabilităţii ipotezelor economice. Vezi comentariul meu la articolul lui Albert G. Hart „Liquidity and Uncertainty", *American Economic Review*, XXXIX, mai 1949, pp. 198–199.

23. Oliver, *op. cit.*, p. 382.

24. Lester, „Shortcomings of Marginal Analysis for Wage-Employment Problems", *op. cit.*, p. 75.

25. De exemplu, examinarea directă a „presupoziţiilor" îl conduce pe Gordon la următoarea formulare a ipotezei maximizării cîştigurilor, ipoteză ce se bucură de favoarea generală a criticilor: „Există o tendinţă irezistibilă de a calcula pe baza costurilor totale medii pentru un nivel „normal" al producţiei. Acesta este etalonul, formula rezumativă folosită de oamenii de afaceri şi de contabili, scopul lor fiind mai mult acela de a obţine profituri satisfăcătoare în condiţii de siguranţă decît de a maximiza profiturile" (*op. cit.*) p. 275. În fond însă el abandonează această ipoteză sau o converteşte într-o tautologie şi pe parcurs acceptă implicit testul prin predicţie, atunci cînd scrie ceva mai departe: „Costul integral şi profiturile satisfăcătoare pot continua

să reprezinte obiectivele urmărite chiar şi atunci cînd are loc o reducere a costurilor totale pentru a face faţă concurenţei sau o depăşire a lor pentru a profita de o piaţă avantajoasă pentru vînzători" (*ibid.*, p. 284). Unde mai e aici „tendinţa irezistibilă"? Ce fel de date ar putea contrazice această aserţiune?

26. Sidney S. Alexander, „Issues of Business Cycle Theory Raised by Mr. Hicks", *American Economic Review*, XLI, dec. 1951, p. 872.

27. *Principles of Political Economy* (ed. Ashley), Longmans, Green & Co., 1929, p. 436.

28. *Principles*, p. 329, vezi şi pp. 35, 100, 341, 347, 375, 546.

29. Acest tip ideal poate fi împărţit în două tipuri: firma oligopolistă, cînd curba de cerere pentru producţia ei este infinit elastică la un anumit preţ pentru unele niveluri ale producţiei, dar nu pentru toate; firma monopolistă propriu-zisă, cînd curba cererii nu este nicăieri infinit elastică (decît, eventual, la un nivel de producţie zero).

30. Pentru firma oligopolistă din nota precedentă, o ramură poate fi definită ca un grup de firme ce fabrică acelaşi produs.

31. *Principles*, p. 100.

32. Citate din *ibid.*

33. E. H. Chamberlin, *The Theory of Monopolistic Competition*, ediţia a şasea, Harvard University Press, Cambridge, 1950; Joan Robinson, *The Economics of Imperfect Competition*, Macmillan & Co., Londra, 1933.

34. Vezi R. L. Bishop, „Elasticities, Cross-Elasticities, and Market Relationships", *American Economic Review*, XLII, dec. 1952, pp. 779–803, unde se încearcă o clasificare riguroasă a relaţiilor de piaţă în sensul acesta. Deşi încercarea este ingenioasă şi sofisticată, rezultatul mi se pare a fi total nesatisfăcător. El se bazează în principal pe clasificarea anumitor numere drept „mari" sau „mici" fără să existe o discuţie despre modul cum se poate decide dacă un anumit număr este „mare" sau „mic"; o asemenea decizie fireşte că nici nu e posibilă la un nivel pur abstract.

35. *Op. cit.*, p. 82.

36. Există întotdeauna o transformare a cantităţilor care ar face identice fie curbele costului, fie pe cele ale cererii; această transformare nu trebuie să fie însă neapărat liniară, în care caz ar presupune unităţi de mărimi diferite ale aceluiaşi produs la diferite niveluri ale producţiei. Nu este obligatoriu să existe o transformare care ar face identice ambele perechi de curbe.

37. Vezi Robert Triffin, *Monopolistic Competition and General Equilibrium Theory*, Harvard University Press, Cambridge, 1940, pp. 188–189.

38. Pentru o critică detaliată, vezi George H. Stigler, „Monopolistic Competition in Retrospect", în *Five Lectures on Economic Problems*, Macmillan & Co., Londra, 1949, pp. 12–24.

CAPITOLUL 11

Testabilitate şi aproximare

HERBERT SIMON

Herbert Simon (1916–) s-a născut la Milwaukee, Wisconsin, şi a obţinut doctoratul în ştiinţe politice de la Universitatea din Chicago. A predat la Institutul de Tehnologie din Illinois şi la Universitatea Carnegie-Mellon, unde în prezent este profesor de psihologie. Simon a adus contribuţii majore în cîteva discipline diferite — ştiinţa politică, psihologia, filozofia şi economia. I s-a decernat Premiul Nobel pentru economie în 1978. Scurtul eseu care urmează a fost scris pentru un simpozion consacrat metodologiei lui Milton Friedman, ţinut la întrunirea din 1962 a Asociaţiei Economice Americane.

Găsesc interesantă şi instructivă cercetarea metodologică în măsura în care ea se adresează unor probleme concrete ale ştiinţei empirice. De aceea, deşi sînt în general de acord cu aproape tot ce s-a spus în comunicările anterioare şi de către participanţii la discuţii, prefer să-mi formulez remarcile la un nivel mai puţin abstract decît al lor.

Relaţia dintre premise şi concluzii în teoria economică

Profesorul Nagel a arătat că numai relativ la o formulare particulară a unei teorii se poate spune despre o anumită propoziţie că este o presupoziţie fundamentală a acestei teorii sau una din concluziile ei derivate. Dacă povestea s-ar rezuma la atît, atunci asimetria dintre presupoziţii şi propoziţii derivate prezentă în poziţia lui Friedman — ceea ce profesorul Samuelson numeşte „the F-Twist“ („caracteristica F“) iar mie îmi place să-mi reprezint drept „principiul irealităţii“ al lui Friedman — ar fi cu totul arbitrară. Observaţiile făcute de profesorul Krupp privitor la legile de compoziţie şi la relaţia dintre teoriile microscopice şi cele macroscopice sugerează, însă, că aici e vorba de ceva mai mult.

Dat fiind că prefixele „micro“ şi „macro“ au în ştiinţa economică înţelesuri oarecum specializate, prefer să vorbesc despre teoriile privitoare la actorii economici şi, respectiv, teoriile pieţelor economice. În contextul de faţă, teoria relevantă la nivelul actor poate fi aproximată prin propoziţiile:

Publicat iniţial sub titlul „Problems of Mehthodology — Discussion“, („Probleme de metodologie — Discuţie“), în *American Economic Review: Papers and Proceedings*, vol. 53 (1963), pp. 229–231.

X — oamenii de afaceri doresc să-şi maximizeze profiturile; Y — oamenii de afaceri pot să facă şi fac calcule prin care se identifică modul de acţiune ce maximizează profitul. Teoria la nivelul pieţei poate fi rezumată prin Z — preţurile şi cantităţile se situează la acele niveluri care maximizează profiturile firmelor pe piaţă (Pentru simplificare, să presupunem că avem în vedere maximul în teoria concurenţei perfecte.)

Apărînd teoria formată din X, Y şi Z, Friedman afirmă că dacă Z este adevărată, nu contează dacă X şi Y sînt false. Profesorii Nagel şi Samuelson au învederat deja eroarea logică ce se comite cînd valabilitatea lui Z este folosită pentru a susţine X şi Y sau pentru a susţine consecinţe ale lui X şi Y ce nu decurg numai din Z. Poziţia lui Friedman se loveşte însă şi de alte dificultăţi la fel de serioase.

Tratarea lui X şi Y drept premise iar a lui Z drept concluzie nu e doar o chestiune de gust în formularea teoriei. Formularea se potriveşte cu ideile noastre curente, fie ele şi numai implicite, despre explicaţie. Noi explicăm macroscopicul prin microscopic (plus anumite legi de compunere) — piaţa prin actori. Procedăm aşa în parte pentru că aceasta concordă cu sentimentul nostru că actorii individuali sînt componentele simple ale pieţei complexe, revenindu-le, de aceea, rolul de elemente explicative. Iar în parte, pentru că X şi Y, plus legile de compunere, ne permit să derivăm alte propoziţii la nivelul pieţei — bunăoară, propoziţii despre modificarea impozitelor sau despre alte aspecte ale politicii economice — pe care nu sîntem în măsură să le testăm prin observaţia directă.

Eroarea logică cuprinsă în principiul irealităţii al lui Friedman a exercitat o fascinaţie atît de mare — atît la această reuniune, cît şi aiurea — încît au scăpat atenţiei alte erori. Majoritatea criticilor au acceptat ideea lui Friedman că propoziţia Z este cea supusă testării empirice, pe cînd X şi Y nu sînt direct observabile. Ceea ce, fireşte, este un non sens. Nimeni n-a observat, în fapt, dacă poziţiile efective ale firmelor economice sînt cele ce duc la maximizarea profiturilor; şi nici n-a propus nimeni vreo metodă de testare a acestei propoziţii prin observaţie directă. Eu nu-mi pot imagina în ce ar consta un asemenea test, întrucît persoana ce ar efectua testarea ar fi la fel de incapabilă ca şi firmele economice să descopere care este în realitate poziţia optimă.

Dacă, în aceste circumstanţe, Z este o teorie valabilă, aceasta nu se poate datora decît faptului că ea decurge din presupoziţii empiric valabile privitoare la actori împreună cu anumite legi de compunere empiric valabile. Or, fapt e că dispunem de o cantitate considerabilă de probe privitoare la X şi Y, iar partea covîrşitoare a probelor privitoare la Y, cel puţin, pledează pentru falsitatea acesteia. Scopul mărturisit al principiului irealităţii al lui Friedman este de a salva teoria clasică în faţa falsităţii vădite a lui Y. (Argumentul lui Alchian că „nu supravieţuiesc decît cei ce-şi maximizează profitul“ nu îndreaptă lucrurile, deoarece, ca şi Z, nu poate fi testat prin observaţie directă — nu avem cum să-i identificăm pe maximizatorii de profituri.)

Există o cale simplă pentru înlăturarea dificultăţii, deşi s-ar putea ca ea să necesite mai mult travaliu empiric la nivelul actorilor individuali decît găsesc

că este comod economiştii cu formaţie clasică. Să facem observaţiile necesare pentru a descoperi şi testa nişte propoziţii adevărate, să le zicem X' şi Y', prin care să înlocuim propoziţiile false X şi Y. Să construim apoi pe aceste temelii mai solide o nouă teorie a pieţei. Această propunere, fireşte, nu este nouă. În ultimele două decenii s-a făcut o bună bucată de drum în direcţia înfăptuirii ei.

Tipuri ideale şi aproximări

Comentariul cu care vreau să închei se leagă de cel de mai înainte. La această întrunire s-a vorbit mult despre tipuri ideale: vidul perfect şi concurenţa perfectă. Eu nu sînt mulţumit cu răspunsurile date argumentului lui Friedman că el este îndreptăţit cel puţin în egală măsură cu fizicienii, să facă presupoziţii nerealiste. S-a făcut vinovat şi Galilei de folosirea principiului eronat al irealităţii? Eu cred că nu. Comportamentul corpurilor în viduri perfecte l-a preocupat nu pentru că asemenea viduri nu există nicăieri în lumea reală, ci pentru că lumea reală le aproximează uneori destul de bine pentru a face interesantă postularea lor.

Mi-aş îngădui să propun un principiu metodologic care să înlocuiască principiul irealităţii. L-aş numi „principiul continuităţii aproximării". Iată conţinutul său: dacă condiţiile lumii reale aproximează suficient de bine presupoziţiile unui tip ideal, consecinţele derivate din aceste presupoziţii vor fi aproximativ corecte. Mi se pare că principala carenţă a interesantei abordări propuse în comunicarea profesorului Papandreu constă în neîncorporarea acestui principiu în formularea ei. Nerealismul premiselor nu este o virtute a unei teorii ştiinţifice, ci este un rău necesar — o concesie făcută capacităţii calculatorii finite a omului de ştiinţă, concesie pe care principiul continuităţii aproximării o face tolerabilă.

Oamenii de ştiinţă fac uz tot timpul în activitatea lor de principiul continuităţii. Din păcate, nu i s-a rezervat un loc în teoria statistică modernă. Statisticienii au adoptat cuvîntul „semnificativ" în înţelesul de „improbabil să se fi produs din întîmplare". Însă, în testarea ipotezelor extreme — a tipurilor ideale — ceea ce vrem să aflăm în primul rînd nu este dacă există devieri ale observaţiei de la teorie care sînt „semnificative" în acest sens. Mult mai important e să ştim dacă ele sînt semnificative în sensul că apropierea teoriei de realitate se situează dincolo de limitele toleranţei noastre. Pînă cînd această noţiune de semnificaţie nu va fi adecvat formalizată şi încorporată metodologiei statistice, nu vom dispune de o tratare metodologică adecvată a ipotezelor extreme. Discuţiile de la această reuniune nu au oferit soluţia, dar au identificat această problemă ca avînd o importanţă metodologică centrală pentru economia politică.

că este comod economiştilor cu formaţie clasică. Să facem observaţiile necesare pentru a descoperi şi testa niste propoziţii adevărate, să le zicem X' şi Y', prin care să înlocuim propoziţiile false X şi Y. Să construim apoi pe aceste temelii mai solide o nouă teorie a preţului. Această propunere, fireşte, nu este nouă. În ultimele două decenii s-a făcut o bună bucată de drum în direcţia înfăptuirii ei.

Tipuri ideale şi aproximări

Comentariul cu care vreau să închei se leagă de cel de mai înainte. La această întrunire s-a vorbit mult despre tipuri ideale: vidul perfect şi concurenţa perfectă. Eu am fost impresionat de răspunsurile date argumentului lui Friedman că el este îndreptăţit, cel puţin în egală măsură ca Galilei, să facă presupoziţii nerealiste. S-a făcut vinovat şi Galilei de folosirea principiului erorii de neglijabilităţii? Eu cred că nu. Comportamentul corpurilor în viduri perfecte l-a preocupat nu pentru că asemenea viduri nu există nicăieri în lumea reală, ci pentru că lumea reală le aproximează uneori destul de bine pentru a face interesantă postularea lor.

Nu aş înclina să propun un principiu metodologic care să înlocuiască principiul irealităţii. L-aş numi „principiul continuităţii aproximării". Este enunţat aşa: dacă condiţiile lumii reale aproximează suficient de bine presupoziţiile unui tip ideal, consecinţele derivate din aceste presupoziţii vor fi aproximativ corecte. Mi se pare că principala carenţă a interesantei abordări propuse în comunicarea profesorului Papandreou constă în neîncorporarea acestui principiu în formularea ei. Irealismul premiselor nu este o virtute a unei teorii ştiinţifice, ci este un rău necesar — o concesie făcută capacităţii calculatorii finite a omului de ştiinţă, concesie pe care principiul continuităţii aproximării o face tolerabilă.

Oamenii de ştiinţă fac tot timpul în activitatea lor uz de principiul continuităţii. Din păcate, nu i s-a rezervat un loc în teoria statistică modernă. Statisticienii au adoptat cuvântul „semnificativ" în înţelesul de „improbabil să fi provenit din întâmplare", însă în testarea ipotezelor extreme — a tipurilor ideale — ceea ce vrem să aflăm în primul rând nu este dacă există devieri ale observaţiilor de la teorie care sînt „semnificative" în acest sens. Este mai important să ştim dacă ele sînt semnificative în sensul că aproximarea teoriei de realitate se situează înafara limitelor toleranţei noastre. Până când această noţiune de semnificaţie nu va fi adecvat formalizată şi încorporată în metodologia statisticii, nu vom dispune de o temelie metodologică adecvată ipotezelor extreme. Discuţiile de la această reuniune nu au oferit soluţia, dar au identificat această problemă ca având o importanţă metodologică centrală pentru economia pozitivă.

PARTEA A III-A

Ideologia şi valorile

Puţini sînt oamenii ce manifestă indiferenţă faţă de obiectul de care se ocupă economia. Problemele economice sînt adesea probleme politice, iar răspunsurile ce li se dau afectează bunăstarea a milioane de oameni. Multe ştiinţe au aplicaţii tehnice, dar cea economică are o importanţă practică aparte, dacă nu cumva unică.

Această importanţă practică a ei ridică probleme metodologice particulare. Vrem să ştim dacă economia poate fi o ştiinţă obiectivă, în ciuda importanţei pe care o are pentru politică. Vrem să ştim în ce fel anume înrîureşte ştiinţa economică elaborarea politicii şi dacă de la economişti se pot aştepta adevăruri obiective, nepărtinitoare. Evident că interesele personale, valorile şi „ideologia" îi influenţează pe toţi oamenii, inclusiv pe economişti. Arată cumva faptul acesta că economia politică nu poate să fie o ştiinţă veritabilă? Cît de semnificativ este de fapt rolul ideologiei în gîndirea economică?

Cei trei autori reprezentaţi în această secţiune admit că valorile şi ideologia joacă un rol important în ştiinţa economică. Myrdal pune un accent deosebit pe modelarea ei de către ideologie şi valori. Schumpeter şi Klappholz, pe de altă parte, insistă că tehnicile analitice şi concluziile economiei politice pot fi justificate în mod obiectiv.

CAPITOLUL 12

Valorile implicite în ştiinţa economică

GUNNAR MYRDAL

Gunnar Myrdal (1893–1987) s-a născut în Suedia şi şi-a făcut studiile la Universitatea din Stockholm, unde apoi a predat în cea mai mare parte a carierei sale. Myrdal are interese intelectuale largi şi este cunoscut în parte pentru activitatea depusă la Naţiunile Unite şi pentru studiul său clasic privind problemele rasiale americane, intitulat *An American Dilemma* (*O dilemă americană*). I s-a decernat premiul Nobel pentru economie în 1974. În cursul carierei sale a abordat în repetate rînduri problema rolului valorilor în ştiinţa economică, preocupare ce se vădeşte şi în următoarele extrase din primul capitol al cărţii sale *The Political Element in the Development of Economic Thought* (*Elementul politic în dezvoltarea gîndirii economice*).

Politica este o artă circumscrisă de Real şi de Posibil şi tocmai de aceea ea se poate adresa ştiinţei economice. Omul politic poate aştepta în mod rezonabil din partea economistului să explice situaţia reală şi să dezvăluie efectele diferitelor moduri de acţiune posibile relativ la o aceeaşi situaţie iniţială. Dincolo de aceasta, însă, omul de ştiinţă nu trebuie să se aventureze. Dacă vrea să meargă mai departe, îi trebuie un alt set de premise, de care ştiinţa nu dispune: o evaluare care să-l călăuzească în alegerea efectelor dezirabile din punct de vedere politic şi a mijloacelor permisibile pentru realizarea lor.

Punctul de vedere epistemologic sugerat aici nu este, fireşte, unul specific autorului. Dimpotrivă, el reprezintă ceea ce a fost, de fapt, de aproximativ un secol încoace punctul de vedere oficial din teoria economică. În al cincilea dintre strălucitele eseuri pe care le-a scris în tinereţe, intitulat *On the Definition of Political Economy and on the Method of Investigation proper to it* (*Despre definiţia economiei politice şi metoda ei caracteristică de investigaţie*)[1], John Stuart Mill urmărea să restrîngă domeniul ştiinţei economice la studiul factualului şi al probabilului. Senior a pledat în mod viguros pentru acelaşi punct de vedere în prelegerea sa inaugurală[2] ţinută cu prilejul ocupării nou createi catedre de economie politică de la Oxford, şi n-a obosit niciodată să reafirme această teză în scrierile sale ulterioare.[3] El spunea în mod expres despre concluziile economistului că „indiferent de generalitatea şi de adevărul lor, ele nu-l îndreptăţesc să dea nici cel mai mic sfat".[4]

Extras din *The Political Element in the Development of Economic Thought*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1954.

Cairnes, ultimul dintre marii autori clasici, a formulat această idee şi mai clar.[5] Scopul economiei politice, spunea el, „nu este să obţină rezultate tangibile, să dovedească vreo teză anume sau să susţină vreun plan de acţiune practică, ci doar să aducă lumină, să dezvăluie legi ale naturii, să ne spună care fenomene sînt asociate, ce efecte vor urma din cutare cauze".[6] Era de părere că în raport cu politica ştiinţa economică este neutră, nefiind deci ataşată unuia sau altuia dintre variatele „proiecte sociale aflate în competiţie". Este neutră la fel cum studiul mecanicii este neutru faţă de metodele alternative de construire a căilor ferate sau cum chimia rămîne neutră faţă de diferitele proiecte sanitare. Autorul care nu păstrează statornic în mintea sa aceste principii „va fi mereu ispitit să se îndepărteze de la ideile ce ţin în mod strict de obiectul său de cercetare spre consideraţii privitoare la echitate şi oportunitate... În loc să-şi pună problema conform cărei legi din anumite principii rezultă anumite fapte, el se va apuca să explice cum se împacă existenţa acestor fapte cu bunăstarea socială şi echitatea naturală; şi va izbuti în general să se amăgească cu ideea că a rezolvat o problemă economică, cînd de fapt n-a făcut decît să justifice, sau să se încredinţeze pe sine că a justificat, o anumită ordine socială".[7]

Vederi similare exprimau Bagehot[8], Sidgwick[9], John Neville Keynes[10] şi alţi autori. O atitudine în esenţă identică o găsim formulată, în diverse feluri, în manualele actuale de ştiinţe economice, chiar şi în cele ce se bucură de cea mai mare popularitate. Această atitudine reflectă în ultimă instanţă o ambiţie onestă comună majorităţii economiştilor, dorinţa de a-şi vedea recunoscută munca lor ca o ştiinţă veritabilă.

Din nefericire, faptul că economiştii par îndeobşte să fie toţi de acord în privinţa limitelor economiei politice ca ştiinţă, departe de a lămuri lucrurile, nu face decît să genereze noi nedumeriri. Ştim prea bine că în tot cursul secolului trecut economiştii, vorbind în numele ştiinţei lor, au expus puncte de vedere cu privire la ceea ce au considerat că este socialmente imperativ. Ei s-au apucat să calculeze, *direct pe baza rezultatelor lor ştiinţifice*, modul de acţiune economiceşte „dezirabil" sau „just", întocmai cum, pe de altă parte, s-au opus anumitor politici economice pe motiv că realizarea lor ar fi avut drept urmare o scădere a „bunăstării" generale sau ar fi implicat „nesocotirea" (sau chiar „încălcarea") unor legi economice. Chiar dacă ei nu pretind explicit, concluziile lor implică în mod neîndoielnic ideea că analiza economică este aptă să producă legi în sensul de *norme*, şi nu doar legi în sensul de *recurenţe demonstrabile* şi de *regularităţi în evenimentele reale şi posibile*.

Astfel, teoria „liberei concurenţe" nu se vrea doar o explicaţie ştiinţifică a modului în care ar evolua relaţiile economice date fiind anumite presupoziţii specifice. Ea se vrea în acelaşi timp un fel de demonstraţie că aceste condiţii ipotetice ar avea ca efect un „venit total" maxim sau cea mai bună „satisfacere a nevoilor" la nivelul societăţii în ansamblu. Astfel, pe temeiuri logice şi factuale, „libera concurenţă" devine mai mult decît un set de presupoziţii abstracte folosite ca instrument în analiza teoretică a relaţiilor cauzale dintre fapte. Ea devine un *deziderat* politic. Într-un mod asemănător, despre mişcările

de capital şi despre distribuirea forţei de muncă între districte sau ţări s-a discutat din punctul de vedere al „binelui obştesc", al „bunăstării generale" sau al „economiei mondiale". S-au elaborat teorii menite să determine „optimul demografic". Tot aşa, s-au formulat principii privitoare la repartiţia „corectă", „justă" sau „echitabilă" a impozitelor. De fapt, teoria finanţelor publice este şi acum îndeobşte prezentată ca un corp de doctrine privitoare la sistemul de impozitare pe care *ar trebui* să-l adoptăm.

Alegem aici exemplele din acea şcoală de gîndire economică ce ne va preocupa în principal şi în continuare în cartea de faţă. Dar Şcoala istorică germană a încercat şi ea să modeleze în mod similar o politică socială obiectivă. Critica lansată de această şcoală împotriva economiştilor de tradiţie clasică era îndreptată împotriva modului lor de raţionare abstract şi aprioric şi împotriva atitudinilor normative specifice adoptate de autorii clasici, nu împotriva stabilirii de norme ca atare. Constatarea este valabilă şi pentru aderenţii şcolii instituţionaliste moderne din Statele Unite. Aceşti autori au reluat criticile formulate de şcoala istorică. Ei critică aproape tot ce ţine de moştenirea clasică — cu excepţia abordării normative de bază. Chiar dacă ei înşişi nu se pronunţă foarte clar asupra conceptului de bine obştesc, acesta îi domină la fel de mult ca pe autorii clasici.

*

Există o evidentă neconcordanţă între principiile cercetării din economia politică şi practica ei. Pe de o parte se subliniază că ştiinţa economică nu face decît să observe viaţa socială şi să analizeze ce ne putem aştepta să se întîmple în diferite circumstanţe, nepretinzînd niciodată să conchidă cum ar trebui să fie faptele. Pe de altă parte, practic orice economist trage asemenea concluzii. Iar diferite teorii economice specifice sînt de cele mai multe ori elaborate tocmai pentru scopul de a le trage. Rezultatul este formularea de precepte politice cu caracter pretins ştiinţific şi obiectiv. Se creează impresia că termenii „observaţie" şi „fapt" nu au în ştiinţa economică acelaşi înţeles ca în terminologia ştiinţifică din alte domenii. Ca şi cum economiştii ar avea acces la *o sferă de valori ce sînt deopotrivă obiective şi observabile.* Poate că am greşit vorbind de principii epistemologice ce se pot mîndri cu un secol de recunoaştere continuă. Poate că doar cuvintele sînt identice, în vreme ce semnificaţiile lor sînt diferite.

Dar care *este* atunci semnificaţia acestor contestări ale posibilităţii ca ştiinţa economică să ajungă la concluzii politice? Dacă se crede în existenţa unei sfere obiective de valori în perimetrul fenomenelor observabile, de ce se ostenesc atîta anumiţi autori să sublinieze că în preocupările ştiinţei nu intră decît observarea şi explicarea lumii factuale sau factual posibile şi că formularea de precepte politice depăşeşte puterile ei? Dacă într-adevăr există valori sociale ştiinţific constatabile, de ce ştiinţa n-ar putea să ofere cercetătorului posibilitatea de a sesiza în mod obiectiv ceea ce e economiceşte dezirabil?

Este clar că situaţia reclamă imperios o analiză conceptuală. Singura metodă potrivită în acest sens o constituie urmărirea dezvoltării istorice a

ideilor în cauză, pas cu pas, începînd cu momentul zămislirii lor. Vom încerca să facem acest lucru mai tîrziu, cînd vom analiza diferite doctrine specifice. Deocamdată ne mulţumim să creionăm o perspectivă largă.

* * *

În cursul dezvoltării sale, teoria economică s-a izolat tot mai mult de alte ştiinţe sociale. Efectele acestei evoluţii au fost păgubitoare, mai ales pentru că cercetarea economică e nevoită mereu să vină în atingere cu psihologia, jurisprudenţa, sociologia, epistemologia şi filozofia.

Am observat că iniţial nu a fost nici o izolare. Întreaga teorie economică, la fel ca şi celelalte ştiinţe sociale, a fost un vlăstar al speculaţiei filozofice din Franţa şi Anglia în cursul secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea. Dar această intimă conexiune dintre economia politică şi disciplinele înrudite nu s-a menţinut. Economiştii ţineau cu prea mare tenacitate la fundamentele filozofice pe care ştiinţa lor se clădise iniţial. Pe la 1870, chiar în perioada în care psihologia începea să capete forma ei empirică modernă, îi găsim pe economişti punîndu-şi la punct teoria ca pe o explicaţie a comportamentului economic în general. Abia în acest stadiu tîrziu a fost realizat idealul conform căruia economia trebuia să devină un desăvîrşit, atotcuprinzător „calcul al plăcerii şi durerii". Dacă filozofia morală a utilitariştilor supravieţuieşte încă într-o formă destul de sistematizată, ea datorează acest lucru grijii afectuoase cu care a fost păstrată în teoria economică.

Influenţa utilitaristă a ajuns la apogeu o dată cu introducerea teoriei utilităţii marginale. După aceea s-a manifestat din nou o tendinţă de îngustare a cercului de la premisa tacită la concluzii normative. Încă o dată, s-a făcut simţită mai direct influenţa dreptului natural. Ideea unui drept natural, niciodată propriu-zis eliminată, a fost resuscitată. O găsim îndoeosebi în expuneri de popularizare, unde raţionamentele se cer comprimate. În scrierile moderne care poartă cel mai clar amprenta filozofiei dreptului natural, elementul utilitarist este adesea redus la aserţiunea vag ataşată că starea „naturală", „starea de echilibru" sau cum i se mai spunea normei inserate, duce cu necesitate la „satisfacerea maximă a nevoilor umane". În fapt, chiar dacă nu şi în modul efectiv de exprimare, acesta nu este decît un ecou al tezei susţinute de numeroşi autori cu preocupări economice din secolul al XVIII-lea, *anterior* şcolii utilitariste. Cum era de aşteptat, constatăm că teoreticienii mai scrupuloşi deplîng o atare „diluare" a teoriei economice. Acest refuz al superficialităţii filozofiei dreptului natural dădea, în fapt, întotdeauna un impuls deosebit crezului utilitarist.[11]

Încercînd să caracterizăm morfologia doctrinelor economice, vom da peste o împrejurare a cărei necesitate logică nu va ieşi la iveală decît treptat, pe măsură ce investigaţia noastră înaintează. Atunci cînd s-a făcut un efort real pentru demonstrarea detaliată şi explicită a unei doctrine politice specifice, se constată că această demonstraţie îmbracă în mod regulat forma unei deducţii logice din anumite principii abstracte care, la o examinare mai atentă, se vădesc a fi pur formale, adică intrinsec lipsite de conţinut. Ştiinţa

normativă se confruntă cu următoarea dilemă: de dragul „obiectivităţii" ştiinţifice, principiile normative fundamentale utilizate în teorie trebuie formulate în aşa fel încît să nu aibă nici un conţinut; lor li se poate da un conţinut doar prin introducerea pe ascuns a unor premise tacite, adică a unor evaluări concrete derivate din alte surse. Aceasta sugerează o regulă metodologică pentru critica pe care o dezvoltăm în capitolele următoare. Trebuie să încercăm să dăm în vileag erorile logice specifice ce rezultă din inserarea unor evaluări. Aceste inserări se datorează imposibilităţii logice de a deriva concluzii politice pozitive din premise exclusiv factuale (plus o premisă valorică lipsită de conţinut, care, datorită acestei lipse de conţinut, poate fi socotită irefutabilă, adică „obiectivă").

Deosebirea dintre diferitele doctrine constă în bună parte în numărul de paşi logici dintre ultimele premise formale şi concluziile specifice finale. Cu cît un gînditor este mai scrupulos, cu atît va fi, de obicei, mai mare această distanţă.

În textele în care se discută politică economică în termeni practici adaptaţi unor probleme concrete, constatăm de obicei că elementele unor doctrine politice specifice sînt introduse ca simple aserţiuni, fără aparatul doveditor pe care autorii în cauză simt că l-ar putea oferi cu uşurinţă dacă li s-ar cere. De fapt nici nu ne-am putea aştepta la altceva. Doctrinele sînt folosite aproape în acelaşi fel în care folosim formule familiare de transformare a expresiilor în analiza matematică, formule cunoscute pe dinafară şi care au fost demonstrate o dată pentru totdeauna. Nu-i, de altfel, nimic de obiectat unei asemenea practici, cu condiţia ca demonstraţia să fi fost într-adevăr făcută în altă parte. Profanul care încearcă să urmărească un asemenea raţionament practic rămîne adesea total inconştient de elementele doctrinale, ce pot sta mascate ca nişte expresii inocente şi evidente prin ele însele sau pot fi chiar omise cu totul din lanţul inferenţial. De multe ori e nevoie de un ochi exersat pentru a le detecta. Ele au intrat, pentru a ne exprima astfel, în metoda logică folosită în economia politică, devenind parte integrantă a modului nostru de „a gîndi în termeni economici".

Cînd încercăm să explicăm conservatorismul extrem, ataşamentul — vizibil în teoria economică — faţă de metode filozofice defuncte, nu trebuie să uităm că de la bun început întreaga terminologie a economiei politice a fost îmbibată de maxime din filozofia dreptului natural şi, mai tîrziu, din cea utilitaristă. Formele lingvistice pe care tradiţia le oferă economistului teoretician îl învăluie pe acesta în fiecare clipă în asociaţiile lor demult acceptate, îl ispitesc mereu să propună evaluări şi reguli de conduită acolo unde ar trebui să ne mărginim a descrie şi a explica în mod dezinteresat. Economistul, istoricul şi statisticianul danez Westergaard spunea odată că în economia politică „expresiile şi metaforele creează lesne impresia unor demonstraţii" şi că în ea „forţa cuvintelor de a modela gîndurile" a fost şi este considerabilă[12].

Aproape toţi termenii generali utilizaţi în mod curent în economia politică şi în ştiinţele sociale în general au cîte două înţelesuri: unul în sfera lui „ceea ce este" şi altul în sfera lui „ceea ce trebuie să fie". Cuvîntul „principiu", de pildă, înseamnă, pe de o parte, „teorie" sau „bază a unei teorii" ori

„ipoteză de lucru din cadrul unei teorii". „Teorie" înseamnă o înţelegere sistematică a anumitor regularităţi obiective. Astfel, Cassel spune că teoria formării preţurilor se bazează pe „principiul rarităţii"; tot el completează sistemul său de ecuaţii simultane cu un şir de ecuaţii ce se grupează sub titlul „principiul costurilor". Dar cuvîntul „principiu" poate să însemne şi „ţinta unor străduinţe conştiente" sau „mijloc principal pentru atingerea unui scop postulat" sau „regulă generală de acţiune". Înţelesul dual al termenilor noştri nu este accidental, el este expresia modului de gîndire normativ-teleologic, cu tradiţie în ştiinţele sociale şi chiar programatic în filozofia dreptului natural, pe care ele au fost clădite. Însăşi metoda acestei filozofii este, într-un anumit sens, o glisare sistematică între cele două înţelesuri ale termenilor.

Din punct de vedere ştiinţific, aproape toţi termenii noştri au, din acest motiv, o „încărcătură valorică". Pericolul de care este pîndit teoreticianul neiscusit, de a aluneca în discursul normativ fără să enunţe explicit premisele sale valorizatoare, este agravat de faptul că acelaşi lucru se petrece de obicei în modul popular de a raţiona. Fără a fi conştient de procesul logic, el tinde să susţină obiectivitatea „principiului" în sensul de normă prin obiectivitatea lui ca element al teoriei. Se creează astfel aparenţa că norma s-ar întemeia pe „natura lucrurilor". Tocmai în aceasta constă raţionamentul circular inerent filozofiei dreptului natural.

Alte exemple de astfel de termeni cu dublu înţeles sînt „productivitate", „echilibru", „balanţă", „adaptare" etc. Termenul inofensiv de „funcţie" devine şi el periculos dacă nu se precizează în raport cu ce scop sau obiectiv este definită „funcţia". Se poate spune, de pildă, că întreprinzătorului îi revine funcţia „de a-şi asuma riscurile" sau „de a combina factorii producţiei" sau „de a dirija producţia". Acestea sînt figuri de stil teleologice, prin ele însele la fel de inocente ca şi cele ce ornează manualele elementare de biologie unde se spune că funcţia inimii este de a acţiona ca pompă a sistemului circulator. Numai că în economie este, după cum ştim, extrem de uşor să se continue astfel: „Drept recompensă pentru îndeplinirea acestei funcţii, el primeşte un profit", pentru ca apoi să se treacă şi mai departe, iar faptul că întreprinzătorul îndeplineşte o „funcţie" să fie privit ca un fel de justificare a profitului pe care-l primeşte.

Vorbind la figurat, putem spune de asemenea că preţul îndeplineşte „funcţia" de restrîngere a cererii şi de stimulare a ofertei, asigurînd astfel echilibrul pe piaţă. Alegerea unui asemenea mod de exprimare poate fi justificată pe temeiuri stilistice, deoarece dă o alură vioaie expunerii. Cu metafora „funcţie" se asociază însă vechea idee că în starea de echilibru preţul este cel „corect" şi că „factorilor producţiei li se dau cele mai economice întrebuinţări". Cu aceasta însă am pătruns adînc pe terenul gîndirii normativ-teleologice. Enunţul e nu doar fals, ci, strict vorbind, lipsit de sens. Şi lucrurile nu se pot drege prin adăugirea postulatului că el se aplică numai „din punctul de vedere al evaluării care predomină pe piaţă" sau „în societate". Căci pe piaţă sau în societate nu există o asemenea „evaluare" (la singular). Există tot atîtea evaluări cîte persoane participă la schimb. Evaluările sînt determinate în parte de situaţia economică în care se află fiecare individ. Dar această

situaţie este guvernată, la rîndul ei, de modul de desfăşurare a întregului proces de formare a preţurilor şi, deci, în parte de evaluările înseşi. Mai mult, ştiinţific vorbind, evaluările ca atare sînt incomensurabile. Introducerea nedeclarată a unei evaluări sociale uniforme în explicaţiile fenomenelor economice disimulează toate aceste dificultăţi şi imposibilităţi.

Pînă aici n-am menţionat conceptele direct normative ce ocupă un loc central în teoria economică. E preferabil ca acestea să fie eliminate cu totul, căci pare cu neputinţă ca ele să devină utile pentru analiza economică, oricum ne-am modifica definiţiile. Mă refer la termeni ca: *utilitate*; *valoare* — cu alte înţelesuri decît acela de *valoare de schimb*; *costuri reale* sau *subiective*; *bunăstare*; *utilitate socială*; *venit naţional real* — în sensul cantităţilor de utilitate subiectivă însumate spre a forma un total social; *sacrificiu social minim*; *economie* — orientată spre un ţel social (*Volkswirtschaft*); şi mulţi alţii, pentru a nu mai vorbi de expresii ca *economic, corect, natural, echitabil* etc.

Peste această chestiune terminologică nu trebuie trecut cu uşurinţă. Termenii au o însemnătate aparte în ştiinţele sociale. Ei reprezintă complicate înjghebări de idei metafizice puternic ancorate în tradiţia noastră de gîndire. Ei s-au dezvoltat înăuntrul acestei tradiţii şi au fost modelaţi de ea. Tradiţia este deopotrivă persistentă şi elastică.

În condiţiile cînd este tolerat caracterul vag al premiselor filozofice ultime, devine posibil ca atacurile unui critic să fie respinse făcîndu-i cele mai generoase concesii în chestiunile de principiu şi în acelaşi timp nemodificînd nimic din ceea ce ţine de substanţă şi de practică. Putem obţine în cel mai bun caz suprimarea cîtorva formulări ce sînt deosebit de uşor de discreditat.

Graţie simplei lor familiarităţi şi reputaţiei lor statornicite, metodele teleologice şi normative implicite au dobîndit, oarecum, caracterul unor lucruri evidente. Pe studentul în economie profesorii îl învaţă „să gîndească în termeni economici". Aceasta înseamnă în principal — cel puţin aşa ni se tot spune — că trebuie să-şi cultive capacitatea de a vedea şi înţelege fenomenele economice rapid şi exact, într-o lumină specifică, adică să le observe dintr-un punct de vedere particular şi să le clasifice după anumite categorii teoretice. Alegerea efectivă a punctului de vedere şi a categoriilor va depinde, fireşte, în ultimă instanţă, de abordarea epistemologică subiacentă. Cine s-a deprins să gîndească în cadrul sistemului normativ moştenit, care oferă siguranţa unui „drum bătătorit", cu greu va mai putea să iasă de pe făgaş şi să privească sistemul din afară; la fel de greu cum ar fi pentru nişte fiinţe ce duc o viaţă bidimensională pe suprafaţa unei sfere — ca să citez exemplul celebru al lui Einstein — să bănuiască existenţa unei a treia dimensiuni.

Sîntem predispuşi să pierdem din vedere premisele pe care se întemeiază sistemul. Rezultatele par să fie independente de orice presupoziţii extraştiinţifice. Într-adevăr, ele lasă impresia că sînt ştiinţifice. De unde credinţa, larg răspîndită astăzi, că disputele fundamentale din filozofia socială pot fi ignorate fără prejudicii şi că economistul poate să proclame pe drept cuvînt independenţa ştiinţei sale de orice premise politice chiar şi atunci cînd în fapt

se lansează dincolo de frontierele ei, în speculaţia politică. Pe măsură ce teoria economică a devenit mai subtilă şi mai complicată, pe măsură ce a absorbit o cantitate crescîndă de date experimentale, pe măsură ce a fost adaptată la condiţii sociale de o complexitate tot mai mare — într-un cuvînt, pe măsură ce reputaţia ei s-a consolidat prin utilizare continuă, prin verificare empirică şi prin aplicaţii izbutite — a devenit mai uşor să fie ignorate acele speculaţii, cu rădăcini în filozofia socială, care din punct de vedere istoric au constituit, iar din punct de vedere logic mai constituie încă, baza multora din concluziile ei. O asemenea atitudine ar fi fost, fireşte, mai greu de adoptat pe vremea cînd pionierii ştiinţei noastre începeau să jaloneze frontierele teoriei economice.

NOTE

1. *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, 1844.

2. *An Introductory Lecture on Political Economy*, 1826.

3. Articolul „Political Economy" din *Encyclopaedia Metropolitan*, 1836; articol ce a apărut separat, într-o a 2-a ediţie, în 1850. De asemenea *Four Introductory Lectures on Political Economy*, 1852; şi *Industrial Efficiency and Social Economy*, ed. Levy, New York, 1928.

4. *Political Economy*, ed. a 6-a, 1872, p. 3.

5. *The Character and Logical Method of Political Economy*, 1857; *Essays in Political Economy, Theoretical and Applied*, 1873; şi *Some Leading Principles of Political Economy, Newly Expounded*, 1874.

6. *The Character and Logical Method of Political Economy*, ed. a 3-a, 1888, p. 34.

7. *Op. cit.*, p. 38.

8. *The Postulates of English Political Economy in Economic Studies*, ediţie postumă, ed. Hutton, 1879. Cităm după ediţia a 2-a, 1895. Iată ce susţine Bagehot: „Dar scopul acelei ştiinţe este mult mai modest; ea spune că cutare şi cutare forţe produc cutare şi cutare efecte, şi atît. Ea nu urmăreşte să formuleze judecăţi morale cu privire la aceste forţe sau efecte, lăsînd pe seama unei ştiinţe mai înalte, şi mai dificile, să se pronunţe despre ceea ce trebuie şi ceea ce nu trebuie să fie" (p. 27).

9. *Principles of Political Economy*, 1883.

10. *Scope and Method of Political Economy*, 1891.

11. Cf., spre exemplu, Sidgwick, ultimul mare utilitarist. El vorbeşte despre „principii ce ne apar certe şi evidente pentru că sînt în fond tautologice… O lecţie importantă pe care o putem desprinde din istoria filozofiei morale este că, în acest domeniu, chiar şi minţi viguroase riscă să subscrie la astfel de tautologii, uneori desfăşurate în raţionamente circulare, alteori ascunse în cotloanele cîte unei idei obscure, deseori situate atît de aproape de suprafaţă încît, o dată date în vileag, îţi vine greu să înţelegi cum de-au putut vreodată să se prezinte ca fiind importante". *Methods of Ethics*, 1874; citat după ediţia a 6-a, 1901, p. 375. În acest pasaj Sidgwick obiectează, în particular, faţă de anumite tendinţe de drept natural din filozofia morală intuiţionistă.

12. *Den aeldre Nationaløkonomis Opfaltelse af de sociale Spøorgsmall*, Copenhaga, 1896. Citatul din text se referă la teoria economică a armoniei între interese.

CAPITOLUL 13

Ştiinţă şi ideologie

JOSEPH SCHUMPETER

Joseph Scumpeter (1883–1950) s-a născut la Trietsch, Austria, şi a studiat dreptul şi economia la Universitatea din Viena. A predat în Austria şi Germania înainte de a veni la Harvard în anii '30. Reproducem aici textul discursului său prezidenţial către Asociaţia economică americană, rostit în 1948. Schumpeter a adus contribuţii majore la înţelegerea creşterii economice şi a crizelor, iar cartea sa *A History of Economic Analysis* (*Istoria analizei economice*) este probabil cea mai de seamă lucrare despre istoria economiei politice scrisă vreodată. Şi lucrarea sa *Capitalism, Socialism and Democracy* (*Capitalism, socialism şi democraţie*) reprezintă o contribuţie majoră în domeniul ştiinţei economice şi al teoriei politice.

I

Acum o sută de ani economiştii erau mult mai mulţumiţi de rezultatele lor decît sînt în prezent. Eu aş îndrăzni să afirm însă că, dacă automulţumirea e în genere îndreptăţită vreodată, atunci astăzi există pentru economişti mult mai multe motive de a fi mulţumiţi decît existau atunci sau chiar cu un sfert de secol în urmă. În ce priveşte cunoaşterea faptelor, statistice şi istorice deopotrivă, lucrul e atît de evident încît nu e nevoie să insist. Iar dacă e adevărat în privinţa cunoaşterii faptelor, trebuie să fie adevărat şi pentru toate domeniile aplicate al căror progres depinde în principal de înregistrarea corectă a faptelor. Trebuie să insist însă asupra propoziţiei că puterile noastre analitice au crescut în pas cu bagajul nostru de fapte. S-a constituit, în parte prin propriile noastre eforturi, un nou organon al metodelor statistice, care pentru noi trebuie să însemne la fel de mult ca pentru toate ştiinţele unde, ca în biologie sau în psihologia experimentală, fenomenele se înfăţişează sub formă de distribuţii de frecvenţă. Ca răspuns la aceste evoluţii şi conjugat cu ele, dar şi în mod independent, propria noastră trusă de instrumente analitice s-a îmbogăţit mult: teoria economică în sensul instrumental al termenului — adică nu în sensul unei doctrine privitoare la ţelurile ultime ale politicii, nici în cel de ipoteze explicative, ci doar ca ansamblul metodelor noastre de mînuire a faptelor — a progresat pe măsura anticipărilor lui Marshall şi Pareto.

Dacă lucrul acesta nu se bucură de o recunoaştere mai generală şi dacă printre economişti — pentru a nu mai vorbi de public — este de bonton

Din *American Economic Review*, vol. 39 (1949), pp. 345–359.

emiterea de aprecieri denigratoare cu privire la starea ştiinţei noastre, aceasta se datorează mai multor cauze pe care, deşi sînt prea bine cunoscute, se cuvine să le reamintim: un şantier de construcţii unde se demolează clădiri vechi şi se ridică altele noi nu constituie o privelişte agreabilă; în plus, aici are loc mereu şi în proporţii descurajatoare discreditarea noilor edificii prin încercări premature de aplicare utilitară; în fine, terenul de construcţie se extinde întruna, astfel încît devine cu neputinţă ca lucrătorul individual să înţeleagă tot ce se petrece dincolo de propriul său sector îngust. Azi ar fi într-adevăr greu să oferi într-o formă sistematică, aşa cum au izbutit să facă, cu mai mult sau mai puţin succes, un Smith, un Mill sau un Marshall, un tratat cuprinzător cît de cît unitar şi care să se bucure de o aprobare cvasi-universală. Aşa se face că, deşi lucrătorii din fiecare sector nu sînt deloc nemulţumiţi de felul cum se descurcă ei înşişi, este foarte probabil ca ei să dezaprobe modul în care cei din alte sectoare îşi realizează sarcinile lor sau chiar să nege că aceste alte sarcini merită osteneala. E aproape firesc să fie aşa. Pentru a construi edificiul cunoaşterii umane e nevoie de multe tipuri de inteligenţe, tipuri ce nu se înţeleg niciodată perfect între ele. Ştiinţa are un caracter tehnic şi cu cît se dezvoltă mai mult, cu atît depăşeşte sfera de înţelegere nu numai a publicului, ci şi a cercetătorului însuşi dincolo de hotarele propriei lui specialităţi. Aşa se întîmplă, mai mult sau mai puţin, peste tot, deşi în fizică uniformitatea mai mare a studiilor formative şi o disciplină mai riguroasă a muncii pot să introducă oarecare ordine în acest tumult. După cum este însă îndeobşte cunoscut, în domeniul nostru există şi o altă sursă de confuzie şi un alt obstacol în calea progresului: majoritatea economiştilor, nevrînd să se mulţumească cu sarcina lor ştiinţifică, se lasă seduşi de chemarea datoriei publice şi de dorinţa de a-şi servi ţara şi epoca; făcînd aşa, ei introduc în munca lor grilele lor de valori individuale, viziunile şi opţiunile lor politice — întreaga lor personalitate morală, inclusiv ambiţiile lor spirituale.

Nu vreau să redeschid vechea discuţie despre judecăţile de valoare sau despre susţinerea intereselor de grup. Dimpotrivă, pentru ceea ce urmăresc aici este esenţial să subliniez că *prin ea însăşi* munca ştiinţifică nu ne impune să ne lepădăm de judecăţile noastre de valoare sau să renunţăm la pasiunea de avocaţi ai cutărui interes particular. A investiga faptele sau a elabora instrumente destinate acestei activităţi este una; a le evalua dintr-un anume punct de vedere moral sau cultural este, *sub aspect logic*, altceva şi cele două *nu trebuie neapărat* să se afle în conflict. Tot aşa, avocatul unui anumit interes poate totuşi să desfăşoare o muncă analitică onestă, iar motivul care-l împinge să susţină o teză de care se simte ataşat nu dovedeşte prin el însuşi nimic în favoarea sau în defavoarea muncii sale analitice: exprimîndu-ne mai pe şleau, pledoaria nu presupune minciuna. Este reprobabilă, desigur, conduita celui ce forţează fie faptele, fie concluziile trase din ele, pentru a le pune în serviciul unui ideal sau al unui interes. Dar o atare conduită nu este în mod necesar inerentă argumentării din „premise axiologice“ sau pledoariei *per se*.[1] Sînt nenumărate exemplele cînd economiştii au întemeiat prin raţionament propoziţii pentru implicaţiile cărora nu nutreau nici o simpatie. Să dăm un singur exemplu: determinarea consistenţei logice a condiţiilor (ecuaţiilor) ce

descriu o economie socialistă li se va părea majorităţii oamenilor echivalentă cu cîştigarea unui punct pentru socialism; ea a fost însă realizată de Enrico Barone, care, indiferent ce ar fi fost altminteri, în mod sigur n-a fost un simpatizant al idealurilor sau grupurilor socialiste.

Există însă în minţile noastre preconcepţii privitoare la procesul economic care sînt mult mai dăunătoare creşterii cumulative a cunoaşterii noastre şi caracterului ştiinţific al strădaniilor noastre pentru că par a fi în afara controlului nostru într-un sens în care judecăţile de valoare şi pledoariile partizane nu sînt. Deşi cel mai adesea sînt legate de acestea din urmă, ele merită separate şi discutate independent. Le vom numi Ideologii.

II

Cuvîntul *idéologie* era uzitat în Franţa spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în primul deceniu al celui de-al XIX-lea şi însemna cam acelaşi lucru ca expresia scoţiană „moral philosophy" din aceeaşi perioadă şi de mai înainte sau ca expresia noastră „social science" (ştiinţă socială) în accepţiunea ei foarte largă, care acoperă şi psihologia. Napoleon i-a imprimat o semnificaţie denigratoare vorbind zeflemitor despre *idéologues* — visători doctrinari lipsiţi total de simţul realităţilor politice. Mai tîrziu cuvîntul a fost folosit aşa cum e folosit adesea astăzi, pentru desemnarea unor sisteme de idei, adică într-un mod ce face să se piardă distincţia noastră dintre ideologii şi judecăţile de valoare. Pe noi nu ne interesează aceste semnificaţii şi nici altele, cu excepţia uneia ce poate fi cel mai comod explicată cu referire la „materialismul istoric" al lui Marx şi Engels. Conform acestei doctrine, istoria este determinată de evoluţia autonomă a structurii producţiei; organizarea socială şi politică, religiile, morala, artele şi ştiinţele sînt simple „suprastructuri ideologice" generate de procesul economic.

Nu este nevoie şi nici nu putem să discutăm despre meritele şi neajunsurile acestei concepţii ca atare,[2] un singur element al ei fiind de interes pentru ceea ce ne preocupă. Este vorba de acel element din care, prin variate transformări, s-a dezvoltat sociologia ştiinţei de tipul celei asociate cu numele lui Max Scheler şi Karl Mannheim. Aproximativ pînă la jumătatea secolului al XIX-lea evoluţia „ştiinţei" a fost privită ca un proces pur intelectual — ca un şir de explorări ale universului aşa cum ni se oferă el în experienţă sau, cum am mai putea să spunem, ca un proces de filiaţie a descoperirilor şi a ideilor analitice ce se desfăşoară conform unei legi proprii, deşi, fără îndoială, influenţează istoria socială şi este influenţat de ea în multiple feluri, potrivit unei legi proprii. Marx a fost primul care a transformat această relaţie de interdependenţă dintre „ştiinţă" şi alte compartimente ale istoriei sociale într-o relaţie de dependenţă a celei dintîi faţă de datele obiective ale structurii sociale şi, în particular, de poziţia socială a cercetătorilor ştiinţifici, care determină viziunea lor despre realitate, adică determină ceea ce ei văd şi felul cum văd ceea ce văd. Genul acesta de relativism,[3] — care, bineînţeles, nu trebuie confundat cu nici un alt fel de relativism — dacă este dezvoltat cu consecvenţă pînă la consecinţele lui logice, implică o nouă filozofie a ştiinţei

şi o nouă definiţie a adevărului ştiinţific. Chiar şi în cazul matematicii şi logicii, iar într-o măsură şi mai mare în cazul fizicii, alegerea de către cercetătorul ştiinţific a problemelor şi a perspectivelor din care le abordează, aşadar schema de gîndire ştiinţifică a unei epoci, devine socialmente condiţionată — ceea ce şi avem în vedere atunci cînd vorbim de ideologie ştiinţifică şi nu de percepţia din ce în ce mai perfectă a unor adevăruri ştiinţifice obiective.

Mai toată lumea va fi însă de acord că în cazurile logicii, matematicii şi fizicii influenţa factorului ideologic nu trece dincolo de alegerea problemelor şi a perspectivelor de abordare, şi că, deci, interpretarea sociologică, cel puţin în ultimele două sau trei secole, nu pune sub semnul întrebării „adevărul obiectiv" al rezultatelor. Acest „adevăr obiectiv" poate fi, şi de obicei este, contestat pe alte temeiuri, nu însă pe temeiul că o propoziţie dată ar fi adevărată numai relativ la poziţia socială a oamenilor care au formulat-o. Cel puţin într-o anumită măsură, această situaţie favorabilă poate fi pusă pe seama faptului că logica, matematica, fizica ş.a. au de-a face cu o experienţă ce este în mare parte invariantă faţă de poziţia socială a observatorului şi practic invariantă faţă de schimbarea istorică: căderea unei pietre arată la fel pentru un capitalist, ca şi pentru un proletar. Ştiinţele sociale sînt lipsite de acest avantaj. Este — sau pare — posibil ca rezultatele lor să fie contestate nu doar pe oricare din temeiurile pe care pot fi contestate propoziţiile tuturor ştiinţelor, ci şi pe temeiul că nu pot să exprime altceva decît afilierile de clasă ale autorului şi că fără o referire la asemenea afilieri de clasă nu este loc pentru categoriile de adevărat sau fals, deci în genere pentru conceptul de „progres ştiinţific". În cele ce urmează adoptăm termenul de Ideologie sau Tendinţă ideologică doar pentru această stare de lucruri — reală sau presupusă —, iar ceea ce ne propunem este să determinăm în ce măsură tendinţa ideologică este sau a fost un factor în dezvoltarea a ceea ce se cheamă — parte în mod incorect — economie politică ştiinţifică.

Recunoaşterii elementului ideologic i se poate da o amploare mai mare sau mai mică. Puţini sînt autorii care în fapt au negat că în economia politică se acumulează treptat un bagaj de fapte „corect" observate şi de propoziţii „adevărate". La fel de puţini sînt însă şi cei dispuşi să nege cu totul influenţa factorului ideologic. Majoritatea economiştilor se situează între aceste două extreme: ei sînt dispuşi să recunoască prezenţa acestui factor, deşi, asemenea lui Marx, îl găsesc numai la alţii şi niciodată la ei înşişi; dar nu admit că el ar fi un blestem incurabil şi că ar vicia pînă în străfunduri economia politică. Tocmai această poziţie intermediară ridică problema de care ne ocupăm aici. *Căci ideologiile nu sînt simple minciuni*; ele sînt transpuneri fidele a ceea ce omul crede că vede. Întocmai cum cavalerul medieval se vedea pe sine aşa cum dorea să se vadă, întocmai cum birocratul modern face acelaşi lucru şi întocmai cum ei amîndoi nu vedeau şi nu văd nimic din ce s-ar putea invoca împotriva imaginii pe care o au despre ei înşişi, de apărători ai celor slabi şi inocenţi şi de chezaşi ai Binelui obştesc, aşa şi orice alt grup social dezvoltă o ideologie protectoare care este cît se poate de sinceră. *Ex hypothesi* noi nu sîntem conştienţi de raţionalizările noastre, şi atunci cum am putea să le recunoaştem şi să ne ferim de ele?

Dar înainte de a merge mai departe, să repet ceea ce am spus: eu vorbesc despre ştiinţa care este o tehnică de obţinere a unor rezultate ce, împreună cu judecăţile de valoare sau preferinţele, produc recomandări — individuale sau grupate în sisteme — aşa cum sînt sistemul mercantilist, liberalismul etc. Nu vorbesc despre înseşi aceste judecăţi de valoare şi recomandări. Sînt întru totul de acord cu cei ce susţin că judecăţile despre valorile ultime — despre Binele obştesc, de exemplu — ies din sfera de competenţe a omului de ştiinţă, putînd fi pentru el doar obiecte de studiu istoric, că ele sînt de natură ideologică şi că noţiunea de progres ştiinţific nu li se poate aplica decît în măsura în care se pot pune la punct mijloace prin care urmează a fi transpuse în realitate. Împărtăşesc convingerea că e lipsit de sens să spunem că universul de idei al liberalismului burghez ar fi „superior" în vreun sens relevant universului de idei al Evului Mediu sau că universul de idei al socialismului ar fi superior celui al liberalismului burghez. Mai cred, pe deasupra, că nu există alt temei decît preferinţa personală pentru a spune că strategiile noastre politice cuprind mai multă înţelepciune sau cunoaştere decît cuprindeau cele ale Tudorilor sau Stuarţilor sau chiar cele ale lui Carol cel Mare.

III

Odată ce am înţeles posibilitatea tendinţei ideologice, nu este greu să o localizăm. Tot ce trebuie să facem în acest scop este să examinăm articulaţiile procedurii ştiinţifice. Ea pleacă de la sesizarea unui set de fenomene înrudite pe care vrem să le analizăm şi sfîrşeşte — provizoriu — cu un model ştiinţific în cadrul căruia aceste fenomene sînt conceptualizate, iar relaţiile dintre ele sînt explicit formulate, fie ca presupoziţii, fie ca propoziţii (teoreme). Această descriere primitivă s-ar putea să nu-l satisfacă pe logician, dar este suficientă pentru încercarea noastră de a localiza tendinţa ideologică. Trebuie observate două lucruri.

Întîi, că sesizarea unui set de fenomene înrudite este un act preştiinţific. El trebuie să se producă pentru ca intelectului nostru să i se ofere un obiect asupra căruia să desfăşoare activitatea ştiinţifică — un obiect de cercetare — dar nu este prin el însuşi ştiinţific. Deşi este preştiinţific, el nu este preanalitic. El nu constă într-o simplă percepere de fapte prin unul sau mai multe simţuri. Aceste fapte trebuie recunoscute ca avînd o anume semnificaţie sau relevanţă ce justifică interesul nostru pentru ele şi trebuie, de asemenea, recunoscută înrudirea dintre ele — astfel încît să le putem separa de altele — ceea ce presupune un anume travaliu analitic din partea fanteziei noastre sau a simţului comun. Această mixtură de percepţii şi de analiză preştiinţifică o vom numi Viziunea sau Intuiţia cercetătorului. Fireşte că în practică mai niciodată nu pornim de pe un teren gol, astfel că actul de viziune preştiinţific nu ne este propriu în întregime. Pornim de la lucrările unor predecesori sau contemporani de-ai noştri sau de la ideile ce există în jurul nostru în spiritul public. În acest caz viziunea noastră va conţine cel puţin unele din rezultatele analizei ştiinţifice anterioare. Oricum, însă, acest compus ne este dat şi există înainte de a începe noi înşine munca noastră ştiinţifică.

În al doilea rînd, dacă am identificat analiza ştiinţifică ce operează asupra materialului furnizat de viziune cu „construirea de modele", trebuie să adaug numaidecît că intenţionez să dau termenului „model" un înţeles foarte larg. Modelul economic explicit din zilele noastre şi analogii lui din alte ştiinţe sînt, fireşte, produsul unor stadii tîrzii ale demersului ştiinţific. În esenţă, însă, ele nu fac nimic ce n-ar fi prezent şi în formele cele mai timpurii ale demersului analitic, încît şi despre acestea se poate spune că s-au soldat, la fiecare cercetător individual, cu modele primitive, fragmentare şi ineficiente. Acest travaliu constă în a selecta anumite fapte şi nu altele, în a le fixa prin denumiri, în a acumula noi fapte în scopul nu numai de a suplimenta, ci în parte şi de a înlocui pe cele la care ne-am fixat iniţial, în formularea şi ameliorarea relaţiilor percepute — pe scurt, în cercetare, „fractuală" şi „teoretică", desfăşurate într-un nesfîrşit du-te-vino, unde faptele sugerează noi instrumente analitice (teorii) iar acestea, la rîndul lor, ne conduc la recunoaşterea a noi fapte. Aşa se întîmplă deopotrivă atunci cînd obiectul interesului nostru este o relatare istorică şi atunci cînd acest obiect este „raţionalizarea" ecuaţiei lui Schrödinger, deşi în fiecare caz particular sarcina determinării faptelor sau cea de analiză poate să o domine într-o asemenea măsură pe cealaltă încît să o facă aproape invizibilă. Profesorii pot încerca să lămurească acest lucru elevilor lor vorbind despre inducţie şi deducţie şi chiar opunîndu-le pe acestea una alteia, creînd prin aceasta false probleme. Lucrul esenţial, oricum ne-am hotărî să-l interpretăm, este „neîncetatul du-te-vino" dintre conceptele clare şi inferenţele riguroase, pe de o parte, iar pe de alta faptele noi şi procedeele de tratare a variabilităţii lor.

De îndată ce am înfăptuit miracolul cunoaşterii a ceea ce nu putem cunoaşte, şi anume a existenţei unui factor ideologic în noi înşine şi în alţii, sîntem în măsură să localizăm sursa simplă din care el provine. Această sursă rezidă în viziunea iniţială asupra fenomenelor pe care vrem să le supunem tratamentului ştiinţific. Pentru că însuşi acest tratament este obiectiv controlabil în sensul că există oricînd posibilitatea de a stabili dacă un anumit enunţ, în raport cu o stare dată a cunoaşterii, este demonstrabil, infirmabil sau nici una nici alta. Fireşte, aceasta nu exclude eroarea onestă sau contrafacerea voită, după cum nu exclude nici amăgirile de tot felul. Permite însă excluderea acelei categorii aparte de amăgiri pe care o putem numi ideologie, pentru că testul ce se aplică aici este indiferent faţă de o ideologie sau alta. Pe de altă parte, viziunea iniţială nu este controlabilă în acest fel. Aici elementele care vor rezista testului analizei sînt, prin definiţie, imposibil de deosebit de cele ce nu-i vor rezista sau — cum ne mai putem exprima, dat fiind că noi admitem că ideologiile *pot* să conţină chiar şi adevăr demonstrabil sută la sută — viziunea iniţială *este* prin natura ei ideologie şi poate să conţină orice cantitate de amăgiri datorate poziţiei sociale a individului, modulului în care el vrea să se vadă pe sine sau clasa ori grupul din care face parte şi pe oponenţii clasei sale sau ai grupului său. Această afirmaţie trebuie extinsă chiar şi la acele particularităţi ale viziunii sale care ţin de gusturile şi condiţiile sale aparte, neavînd nici o conotaţie de grup — există chiar şi o ideologie a intelectului matematic, precum şi o ideologie a intelectului alergic la matematică.

Poate că e bine să reformulăm problema noastră înainte de a trece la discutarea unor exemple. Sursa ideologiei fiind viziunea noastră pre- sau extraştiinţifică despre procesul economic şi despre ceea ce — sub aspect cauzal sau teleologic — este important în el, iar viziunea aceasta fiind apoi în mod normal supusă tratării ştiinţifice, ea va fi ori verificată ori spulberată prin analiză şi în ambele cazuri va dispărea ca ideologie. În ce măsură se întîmplă, totuşi, să nu dispară, aşa cum ar trebui? În ce măsură se menţine ca atare în pofida acumulării probelor contrare? Şi în ce măsură viciază însuşi demersul nostru ştiinţific cunoştinţele dobîndite la capătul lui?

Este clar din capul locului că în cîmpul cunoaşterii economice există arii vaste unde pericolul vicierii ideologice n-ar avea de ce să fie mai mare decît este în fizică. O serie temporală de investiţii brute în industria prelucrătoare poate fi bună sau proastă, dar cum anume este, oricine are, în mod normal, posibilitatea să afle. Sistemul walrasian *aşa cum se prezintă el* poate să admită sau nu o mulţime unică de soluţii, dar dacă admite sau nu admite este o chestiune de demonstraţie exactă pe care orice persoană calificată o poate repeta. Poate că problemele de acest gen nu sînt dintre cele mai fascinante sau cele mai presante din punct de vedere practic, dar ele formează grosul părţii propiu-zis ştiinţifice din munca noastră. Iar din punct de vedere logic, deşi nu totdeauna şi în fapt, ele sînt neutre faţă de ideologie. În plus, sfera lor se lărgeşte pe măsură ce dobîndim o mai bună înţelegere a activităţii noastre analitice. A fost o vreme cînd economiştii credeau că se cîştigă sau se pierde un punct pentru muncitorime dacă ei militează pentru teoria valorii-muncă şi împotriva teoriei utilităţii marginale. Se poate arăta că, în ceea ce priveşte problemele ideologice relevante, adoptarea uneia sau alteia dintre cele două teorii contează la fel de puţin ca înlocuirea celei de a doua prin metoda curbei de indiferenţă sau înlocuirea curbelor de indiferenţă printr-un simplu postulat de consistenţă (Samuelson). Am impresia că mai sînt unii care găsesc incompatibilităţi între viziunea lor şi teoria productivităţii marginale. Or, se poate arăta că aparatul pur formal al acesteia din urmă este compatibil cu orice viziune asupra realităţii economice pe care a avut-o vreodată cineva.[4]

IV

Să trecem acum la identificarea elementelor ideologice în trei dintre cele mai influente edificii de gîndire economică — lucrările lui Adam Smith, Karl Marx şi Keynes.

Ceea ce e interesant în cazul lui Adam Smith nu este absenţa tentei ideologice, ci caracterul ei anodin. Nu mă refer la înţelepciunea sa practică, modelată de epoca şi ţara în care a trăit, cu privire la *laissez-faire*, comerţul liber, colonii şi altele asemenea, pentru că — e un lucru care se cere repetat cu insistenţă — remarcile mele nu vizează defel preferinţele şi recomandările politice ca atare ale unui om, sau, mai bine zis, le visează doar în măsura în care vizează analiza factuală şi teoretică prezentată în sprijinul lor. Mă refer exclusiv la demersul său analitic ca atare — la indicativele, nu şi la imperati-

vele sale. Dacă ne-am înţeles asupra acestui punct, prima întrebare care se pune este ce fel de ideologie trebuie să-i atribuim. Procedînd conform principiului marxist, vom căuta să determinăm poziţia lui socială, adică afilierile lui de clasă personale şi ancestrale şi în plus conotaţiile de clasă ale influenţelor ce puteau să modeleze sau să contribuie la modelarea a ceea ce am numit viziunea lui. El a fost un *homo academicus* devenit mai apoi funcţionar de stat. Strămoşii săi au fost mai mult sau mai puţin de un tip asemănător: familia sa, care nu era săracă dar nici bogată, s-a străduit să menţină la membrii ei un anumit nivel de educaţie şi s-a asociat cu un grup bine cunoscut din Scoţia acelei epoci. De subliniat că *nu* a aparţinut clasei oamenilor de afaceri. Viziunea sa generală despre realităţile sociale şi economice reproducea la perfecţie aceste date. A contemplat cu un ochi rece şi critic procesele economice din vremea sa şi a căutat în mod instinctiv factori de explicaţie mecanici, cum este diviziunea muncii, şi nu personali. Atitudinea sa faţă de proprietatea funciară şi faţă de clasele capitaliste a fost atitudinea unui observator din afară şi el a spus cît se poate de clar că-l consideră pe moşier (pe „trîndavul" moşier care culege acolo unde n-a semănat) ca pe un rău de prisos, iar pe capitalist (care angajează „oameni harnici" oferindu-le mijloace de subzistenţă, materii prime şi unelte) ca pe un rău necesar. Această din urmă necesitate îşi avea rădăcinile în virtutea parcimoniei, al cărei elogiu izvora evident din adîncul sufletului său de scoţian. Încolo, simpatiile sale erau cu totul de partea muncitorului care „îmbracă pe toată lumea, în timp ce el însuşi umblă în zdrenţe". Adăugaţi la aceasta dezgustul pe care-l simţea — aidoma tuturor din grupul său — faţă de ineficienţa birocraţiei engleze şi faţă de corupţia politicienilor şi veţi avea practic întreaga sa viziune ideologică. Nu pot să examinez aici pe îndelete cît anume explică ea din tabloul zugrăvit de Smith; trebuie însă să subliniez neapărat că cealaltă componentă a viziunii sale, filozofia dreptului natural pe care a asimilat-o în anii săi de formare, produsul unor oameni similar condiţionaţi, a influenţat într-un mod asemănător fundalul ideologic al gîndirii sale: libertatea naturală de acţiune, dreptul natural al lucrătorului la întregul produs al muncii, raţionalismul individualist ş.a.m.d., toate acestea i-au fost inculcate în timpul studiilor înainte de a i se fi dezvoltat facultăţile critice, deşi în fond nici nu era nevoie să-i fie predate la şcoală aceste lucruri ce i se ofereau „în mod natural" plutind în aerul pe care-l respira. Dar — şi acesta e lucrul cu adevărat interesant — toată această ideologie, oricît de ferm i-ar fi fost ataşat, nu a prea dăunat, de fapt, muncii sale ştiinţifice. Dacă lăsăm de o parte sociologia sa economică[5], găsim la el o învăţătură factuală şi analitică sănătoasă care, neîndoielnic, poartă amprenta vremii în care a fost scrisă, dar nu este contestabilă pentru motive ideologice. Există în ea oarecare ornamente semifilozofice de natură ideologică, dar ele pot fi date de o parte fără a dăuna argumentaţiei sale ştiinţifice. Analiza desfăşurată de el în sprijinul concluziilor sale moderat liber-schimbiste nu se bazează — ca în cazul unor filozofi contemporani cu el, cum a fost Morellet — pe ideea că omul e de la natură liber să cumpere sau să vîndă unde-i place. Apare, ce-i drept, enunţul că produsul (întreg) este compensaţia naturală a muncii, dar nu i se dă nici o

întrebuinţare analitică — pretutindeni ideologia se consumă în frazeologie iar în rest reculează în faţa cercetării ştiinţifice. În parte cel puţin, aici a fost meritul său personal. Smith a fost omul unei înalte responsabilităţi, iar bunul său simţ sobru şi poate întrucîtva sec îi insufla respect faţă de fapte şi faţă de logică; puţin contează dacă analiza sa trebuie abandonată în calitatea de *psihologie*, pe care el a vrut să i-o confere, dacă în acelaşi timp ea trebuie păstrată ca o schemă *logică* a comportamentului economic — privit mai deaproape, *homo economicus* (în măsura în care Adam Smith, autorul *Sentimentelor morale*, poate fi în fapt creditat sau debitat cu acest concept) se dovedeşte a fi un cît se poate de inofensiv om de paie.

Marx a fost economistul care a descoperit pentru noi ideologia şi care i-a înţeles natura. Cu cincizeci de ani înaintea lui Freud, aceasta a fost o realizare de prim ordin. Dar, oricît ar părea de ciudat, el a rămas cu totul orb faţă de pericolele ei cînd era vorba de el însuşi. Numai alţii, economiştii burghezi şi socialiştii utopici, erau victime ale ideologiei. Or, caracterul ideologic al premiselor sale şi tenta ideologică a raţionamentelor sale sînt peste tot evidente. Lucrul a fost recunoscut chiar şi de unii din discipolii săi (de exemplu, de Mehring). Iar ideologia lui Marx nu este greu de descris. El era un radical burghez care se rupsese de radicalismul burghez. A fost format de filozofia germană şi nu s-a simţit economist de profesie înainte de finele anilor '40. Pînă atunci însă, adică *înainte* de a fi început munca sa analitică serioasă, viziunea sa despre procesul capitalist se închegase, iar munca sa ştiinţifică trebuia s-o transpună în fapt, nu s-o corijeze. Nu era o viziune originală. Era vehiculată de toate cercurile radicale din Paris şi poate fi regăsită la un număr de autori din secolul al XVIII-lea, cum ar fi Linguet[6]. Istoria concepută ca luptă între clase definite ca *bogaţi* şi *săraci*, cu exploatarea unora de către ceilalţi, cu bogăţia în permanentă creştere la tot mai puţini avuţi şi mizeria şi degradarea tot mai profunde la cei lipsiţi, înaintînd cu o necesitate inexorabilă spre o explozie spectaculoasă — aceasta era viziunea concepută atunci cu energie pătimaşă şi care urma să fie elaborată, asemenea unei materii prime, cu ajutorul uneltelor ştiinţifice din epocă. Această viziune implică un număr de enunţuri ce n-ar rezista la proba controalelor analitice. Şi într-adevăr, pe măsură ce munca sa analitică se maturiza, Marx nu numai că a elaborat numeroase analize ştiinţifice ce erau neutre faţă de această viziune, dar a elaborat şi unele ce nu se potriveau prea bine cu ea — de exemplu, a depăşit tipul de teorii despre criză bazate pe ideea subconsumului sau pe cea a supraproducţiei, pe care se pare că le acceptase iniţial şi ale căror urme s-au păstrat — punîndu-i în încurcătură pe exegeţi — peste tot în scrierile sale. Alte rezultate ale analizei sale au fost introduse de el prin procedeul păstrării formulării iniţiale — ideologice — în calitate de lege „absolută" (adică abstractă) o dată cu admiterea existenţei unor forţe de sens opus menite să explice fenomenele din viaţa reală ce se abăteau de la lege. În fine, unele părţi ale viziunii şi-au găsit refugiu într-o frazeologie vituperantă ce nu afectează elementele ştiinţifice ale unui raţionament. De exemplu, teoria exploatării axată pe ideea „plusvalorii" a fost un specimen veritabil de analiză teoretică. Dar toate frazele incandescente despre exploa-

tare puteau fi foarte bine ataşate şi altor teorii, bunăoară celei a lui Böhm-Bawerk: dacă ni-l imaginăm pe acesta în pielea lui Marx, ce putea fi mai uşor pentru el decît să-şi reverse mînia asupra infernalei practici de spoliere a muncitorilor prin scăderea din produsul muncii lor a unei perioade de timp.

Dar unele elemente ale viziunii sale iniţiale — în particular mizeria crescîndă a maselor, care urma să le împingă în cele din urmă la revoluţie — deşi de nesusţinut, îi erau totuşi indispensabile. Aceste elemente erau prea strîns legate de intenţia cea mai profundă a mesajului său, prea adînc înrădăcinate în însuşi sensul vieţii sale pentru ca să le poată abandona. În plus, ele erau cele ce-i atrăgeau pe discipoli, din ele se alimenta adeziunea lor plină de fervoare. Prin ele se explică efectul organizator — făuritor de partid — a ceva ce fără ele ar fi fost lînced şi lipsit de viaţă. Aşa se face că în acest caz înregistrăm victoria ideologiei asupra analizei: toate consecinţele unei viziuni ce se transformă în crez social şi prin aceasta sterilizează analiza.

Viziunea lui Keynes — sursa a tot ceea ce a fost şi este, mai mult sau mai puţin precis, identificat drept keynesianism — s-a conturat mai întîi în cîteva pasaje de gîndire profundă din introducerea la cartea sa *Consecinţele Păcii* (1920). Aceste pasaje au creat stagnaţionismul *modern* — înclinaţii stagnaţioniste fuseseră exprimate, la răstimpuri, de mulţi economişti înaintea sa, începînd cu *Britannia Languens* (1680) — şi indică trăsăturile lui esenţiale, trăsăturile unei societăţi capitaliste mature şi arterosclerotice care încearcă să economisească mai mult decît pot să absoarbă capacităţile ei descrescînde de a investi. Această viziune nu a mai dispărut niciodată după aceea — ea mai transpare în tratatul despre *Reforma monetară* şi în alte locuri, dar cum în anii '20 atenţia lui Keynes era absorbită de alte probleme, ea nu a fost implementată analitic decît mult mai tîrziu. D. H. Robertson, în cartea sa *Politica bancară şi nivelul preţurilor*, a prezentat unele cercetări ce echivalau cu o implementare parţială a ideii de economisire ineficientă. La Keynes însă această idee a rămas o prezenţă lăturalnică, chiar şi în *Tratat despre monedă*. Pesemne că şocul produs de criza mondială a rupt în mod hotărît toate legăturile care îl împiedicau să-şi spună gîndurile pînă la capăt. Acest şoc a creat în mod cert publicul receptiv la un mesaj de acest fel.

Şi de data aceasta, cea care a exercitat atracţie şi s-a impus a fost ideologia — viziunea capitalismului în putrefacţie, care plasa (*vedea*) cauza decăderii în una dintr-un număr mare de trăsături ale societăţii contemporane — şi nu implementarea analitică realizată de cartea din 1936 care, prin ea însăşi şi fără sprijinul pe care l-a găsit în ecoul larg al ideologiei asociate, ar fi avut de suferit mult mai mult de pe urma criticilor ce au fost îndreptate împotriva ei aproape imediat. Totuşi, aparatul conceptual era opera unui spirit nu doar strălucit, ci şi matur — a unui marshallian ce se număra printre cei trei care-şi împărţiseră între ei moştenirea de idei a maestrului. În tot cursul anilor '20 Keynes s-a simţit un marshallian, şi chiar dacă mai tîrziu avea să se lepede în mod dramatic de acest ataşament, el n-a deviat niciodată de la linia marshalliană mai mult decît era strict necesar pentru a-şi întemeia susţinerile. El a continuat să fie ceea ce devenise pe la 1914, stăpîn pe meşteşugul de teoretician, fiind astfel în măsură să îmbrace viziunea sa într-o

armură ce a împiedicat cu totul pe mulţi din discipolii săi să vadă elementul ideologic. Fireşte că aceasta grăbeşte în prezent absorbţia contribuţiei lui Keynes la fluxul actual al travaliului analitic. Nu sînt de absorbit principii realmente noi. Este uşor de văzut că teza ideologică a echilibrului realizat prin neocuparea maximă a forţei de muncă şi cea a ne-cheltuirii — termen preferabil celui de economisire — sînt încorporate în cîteva postulate restrictive ce pun accentul pe anumite fapte (reale sau presupuse). Cu aceste postulate fiecare poate proceda după cum i se pare potrivit, iar în rest poate să-şi vadă de drumul său. Aceasta reduce controversele keynesiene la nivelul ştiinţei tehnice. Lipsind suportul instituţional, „crezul" s-a epuizat o dată cu situaţia care-l făcuse convingător. Chiar şi cei mai tenace McCulloch-i din zilele noastre sînt siliţi să se plaseze pe una din acele poziţii despre care este greu de spus dacă implică renunţarea la mesajul iniţial, reinterpretarea lui sau înţelegerea lui incorectă.

V

Exemplele noastre ar putea sugera că ideile nesupuse controlului analitic joacă un rol doar în sfera acelor concepţii largi despre procesul economic în ansamblu, ce constituie fundalul de la care porneşte efortul analitic, fundal din care noi nu izbutim niciodată să stăpînim decît fragmente. Lucrul acesta este, fireşte, adevărat într-o anumită măsură — grosul muncii noastre de cercetare se ocupă de probleme particulare ce lasă mai puţin loc simplei viziuni şi sînt mai riguros controlate prin teste obiective — dar nu în totalitate. Luaţi, de exemplu, teoria economisirii, care apare într-un context mai larg în sistemul keynesian dar ar putea, tot atît de bine, să fie tratată, teoretic şi practic în mod separat. Începînd din epoca lui Turgot şi Smith — de fapt, din vremuri şi mai vechi — şi pînă în cea a lui Keynes, toate propoziţiile de căpetenie privitoare la natura şi efectele ei au fost asamblate, pe calea unei lente acumulări, astfel încît, în lumina bagajului mai bogat de fapte de care dispunem astăzi, nu prea mai rămîne loc pentru deosebiri de opinii. Ar fi uşor de creionat o analiză rezumativă (deşi, probabil, nu prea incitantă) pe care majoritatea economiştilor de profesie să o accepte ca pe un lucru de la sine înţeles. Dar există, şi au existat întotdeauna, discursuri de elogiere sau de înfierare pe această temă, care, ajutate şi de unele trucuri terminologice cum este confuzia dintre economisire şi necheltuire, au izbutit să creeze un fals antagonism între diferiţi autori. Divergenţele de doctrină foarte accentuate pentru care nu există nici o bază factuală sau analitică semnalează, deşi prin ele însele nu dovedesc, prezenţa tendinţei ideologice de o parte sau de cealaltă sau de amîndouă — tendinţă ce izvorăşte în acest caz din două atitudini diferite faţă de modul de viaţă burghez.

Un alt exemplu de ideologie de breaslă de acest fel ni-l oferă atitudinea majorităţii, dacă nu a totalităţii, economiştilor faţă de tot ce se leagă în vreun fel de monopolism (oligopolism) şi de fixarea concertată (prin înţelegere secretă) a preţurilor. Această atitudine a rămas neschimbată de la Aristotel şi Molina încoace, deşi în condiţiile industriei moderne ea a dobîndit o semni-

ficaţie parţial nouă. Acum ca şi atunci, majoritatea economiştilor ar subscrie la dictonul lui Molina: *monopolium est injustum et rei publicae injuriosum.* Pentru raţionamentul meu însă nu contează această judecată de valoare — giganticele întreprinderi comerciale moderne pot să ne fie antipatice întocmai ca şi multe alte trăsături ale civilizaţiei moderne — ci analiza care ne conduce la ea şi influenţa ideologică pe care această analiză o exercită. Or, cine a citit *Principiile* lui Marshall, cu atît mai mult cine a citit cartea sa *Industria şi comerţul,* îşi dă seama că dintre numeroasele formule pe care le acoperă aceşti termeni există multe în cazul cărora ar trebui aşteptate efecte benefice şi nu prejudicii pentru eficienţa economică şi pentru interesele consumatorilor. Analiza modernă poate să arate şi mai clar că nu se pot formula enunţuri globale şi nenuanţate care să fie valabile pentru toate aceste formule; şi că simple fapte cum sînt mărimea, monopolul desfacerii, discriminarea şi fixarea concertată a preţurilor nu sînt prin ele însele suficiente pentru a îndreptăţi să se afirme că rezultatul economic este, în vreun sens important al cuvîntului, inferior celui ce ar fi de aşteptat în condiţiile concurenţei pure; cu alte cuvinte, analiza economică nu oferă argumente în sprijinul unei *nediferenţiate* „trust busting" (lichidare a trusturilor), astfel de argumente trebuind să fie căutate în circumstanţele particulare ale fiecărui caz individual. Cu toate acestea, numeroşi economişti se declară în favoarea unei asemenea „trust busting" *nediferenţiate* şi ceea ce e interesant este că printre ei se află la loc de frunte avocaţi entuziaşti ai sistemului liberei iniţiative. Lor le aparţine ideologia potrivit căreia economia capitalistă şi-ar îndeplini în mod admirabil funcţiile ei sociale graţie baghetei magice a concurenţei pure, dacă n-ar fi monstrul monopolist sau oligopolist ce-şi aruncă umbra pe o scenă altminteri luminoasă. Nu contează cîtuşi de puţin argumentele privitoare la performanţele marilor firme, la inevitabilitatea apariţiei lor, la costurile sociale pe care le-ar antrena lichidarea structurilor lor, la zădărnicia veneratului ideal al concurenţei pure, şi la ele nu se reacţionează niciodată altfel decît printr-o foarte sinceră indignare.

Chiar înmulţite în acest fel, exemplele noastre, deşi ilustrează destul de bine ce este ideologia, nu ne dau decît o idee inadecvată despre amploarea influenţei exercitate de ea. Această influenţă nu se manifestă nicăieri mai puternic decît în istoria economică, unde urmele premiselor ideologice se văd deosebit de clar tocmai pentru că acestea sînt rareori explicit formulate şi, de aceea, rareori sînt şi controversate. Un foarte bun exemplu este aici problema rolului ce trebuie atribuit în dezvoltarea economică iniţiativei guvernamentale, acţiunilor şi strategiilor politice: un grup de istorici ai economiei au supraestimat iar alţii au subestimat importanţa acestei iniţiative, de o manieră ce trădează în mod neechivoc convingeri preştiinţifice. Pînă şi inferenţa statistică îşi pierde obiectivitatea, care în mod normal ar trebui s-o caracterizeze, ori de cîte ori sînt la mijloc chestiuni ideologice relevante.[7] Iar unele din apele sociologice, psihologice, antropologice, biologice ce scaldă ţărmurile noastre sînt atît de poluate de factorul ideologic, încît, contemplînd starea de lucruri din unele părţi ale acestor domenii, economistul ar putea, prin comparaţie, să se simtă întrucîtva uşurat. Dacă am avea destul timp, am

putea înregistra pretutindeni acelaşi fenomen: că ideologiile se cristalizează, că devin crezuri deocamdată impermeabile la argumente, că-şi află apărători dispuşi din adîncul sufletului să lupte pentru ele.

Situaţia nu se schimbă mult în bine dacă postulăm, cum s-a făcut uneori, că există spirite detaşate care sînt imune la factorul ideologic şi *ex hypothesi* capabile să-l depăşească. Poate că există într-adevăr astfel de spirite şi este în fapt uşor de văzut că anumite grupuri sînt la mai mare distanţă decît altele de acele spaţii sociale în care ideologiile dobîndesc un plus de vigoare în conflictul economic sau politic. Dar deşi pot fi relativ libere de ideologiile practicienilor, ele secretă ideologii proprii cu un potenţial de distorsiune la fel de mare. Mai degrabă am putea să ne consolăm cu observaţia că nici o ideologie economică nu durează veşnic şi că, cu o probabilitate ce se apropie de certitudine, izbutim după un timp să ne debarasăm de fiecare din ele. Aceasta decurge nu numai din faptul că se schimbă conformaţia societăţii, astfel că fiecare ideologie economică trebuie să dispară, ci şi din relaţia pe care ideologia o are cu acel act cognitiv preştiinţific pe care noi l-am numit viziune. Cum acest act induce investigaţia factuală şi analiza şi cum acestea tind să anihileze tot ceea ce nu rezistă la probele lor, nici o ideologie economică n-ar putea supravieţui indefinit nici chiar într-un univers social staţionar. Pe măsură ce timpul trece iar aceste teste se perfecţionează, ele îşi fac efectul mai repede şi mai palpabil. Dar aceasta ne lasă totuşi cu rezultatul că o ideologie sau alta ne va însoţi întotdeauna, rezultat pe care, socot, trebuie să-l acceptăm.

Dar aceasta nu e o nenorocire. Este locul aici să amintim un alt aspect al relaţiei dintre ideologie şi viziune. Acel act cognitiv preştiinţific care reprezintă sursa ideologiilor noastre este în acelaşi timp o condiţie prealabilă a muncii noastre ştiinţifice. Fără el n-ar fi posibil nici un nou demaraj în vreuna din ştiinţe. Prin el dobîndim noi materiale pentru strădaniile noastre ştiinţifice, dobîndim ceva ce se cere formulat, apărat, atacat. Repertoriul nostru de fapte şi de instrumente se înnoieşte el însuşi în timp, încît putem spune că deşi ideologiile ne încetinesc înaintarea, fără ele n-am putea înainta defel.

NOTE

1. Pasajul acesta este ca atare suficient de clar. Nu strică totuşi să facem mai explicit sensul său. Este reprobabilă, după cum am spus, conduita care „forţează fie faptele, fie concluziile trase din ele, pentru a le pune în serviciul unui ideal sau al unui interes", *indiferent dacă autorul îşi declară sau nu preferinţa pentru cauza pe care o susţine.* Independent de aceasta, ar fi poate bună uzanţa de a cere fiecăruia să-şi formuleze explicit „premisele axiologice" sau interesul pentru care vrea să pledeze, ori de cîte ori acestea nu sînt evidente. Aceasta este însă o cerinţă suplimentară, care nu trebuie confundată cu altele.

2. În particular, acceptarea ei nu este o precondiţie necesară a valabilităţii raţionamentului ce urmează a fi desfăşurat şi care ar fi putut fi formulat şi în alte feluri. Există, totuşi, anumite avantaje cînd se porneşte de la o doctrină cu care toată

lumea este familiarizată şi a cărei menţionare este suficientă pentru a resuscita într-un minim de timp, în mintea auditoriului, anumite idei esenţiale.

3. Cred că aş jigni inteligenţa cititorilor mei prin precizarea că acest gen de relativism n-are nimic de-a face cu relativitatea einsteiniană, dacă o asemenea confuzie nu s-ar întîlni, totuşi, în literatura filozofică din zilele noastre. Faptul mi-a fost semnalat de profesorul Philipp Frank.

4. Opinia contrară întîlnită uneori trebuie pusă pe seama versiunilor simplificate ale teoriei productivităţii marginale, care supravieţuiesc în manuale şi care nu iau în considerare toate restricţiile cărora le sînt supuse funcţiile de producţie în viaţa reală, mai ales cînd e vorba de funcţii de producţie ale unor concernuri performante pentru care sînt fixate ferm, pentru moment, un număr de date tehnologice — întocmai cum în mecanica elementară nu se iau în cosiderare complicaţiile ce se ivesc de îndată ce suprimăm postulatul simplificator că masele corpurilor se concentrează într-un singur punct. Dar o teorie marginalistă care ia în considerare restricţii ce, chiar şi în condiţiile concurenţei pure, împiedică ca factorii să fie plătiţi în conformitate cu productivităţile lor marginale, rămîne totuşi o teorie marginalistă.

5. Chiar şi aci, după cum mi-a reamintit profesorul E. Hamilton, este probabil mai mult loc pentru elogii decît pentru reproşuri.

6. Vezi îndeosebi S. N. H. Linguet, *La Théorie des Lois Civiles* (1767) şi felul cum îl comentează Marx în *Teorii asupra plusvalorii*, vol. I.

7. Nu cunosc nici un caz în care înseşi regulile de inferenţă să fi suferit distorsiuni de natură ideologică. Sînt în schimb frecvente cazurile în care rigoarea testelor este relaxată sau sporită în funcţie de încărcătura ideologică a propoziţiei în discuţie. Cum acceptarea sau respingerea unui anumit rezultat statistic implică întotdeauna riscul de a greşi, simpla variaţie în disponibilitatea de a asuma acest risc va fi suficientă, chiar în lipsa altor motive, pentru a genera acea situaţie bine cunoscută în care doi economişti statisticieni trag concluzii opuse din aceleaşi cifre.

CAPITOLUL 14

Judecăţile de valoare şi ştiinţa economică

KURT KLAPPHOLZ

Kurt Klappholz (1927–) s-a născut în Polonia. A venit în Anglia după ce a supravieţuit unei detenţii de trei ani în lagăre de muncă forţată şi de concentrare germane. A studiat la London School of Economics, unde predă în prezent. Interesele sale de cercetător se situează în domeniul metodologiei precum şi în domeniile interferente al filozofiei morale şi al teoriei alegerii sociale.

Nu sînt sigur dacă profesorul Meek are dreptate atunci cînd afirmă că încă din secolul al XVIII-lea a existat o separare conştientă între economia politică şi etică.[1] Impresia mea este că, în Anglia cel puţin, această separare s-a produs abia mult mai tîrziu, pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Dar fie că o plasăm în secolul al XVIII-lea sau abia la mijlocul secolului trecut, rămîne destul de curios faptul că pînă şi autorii „ortodocşi" de astăzi din domeniul metodologiei economiei politice socotesc necesar să afişeze principiul neutralităţii etice şi să insiste asupra lui. Mărturisesc că lucrul acesta mă nedumereşte deoarece, după cum arată profesorul Meek, acest punct de vedere este acceptat de majoritatea economiştilor contemporani (inclusiv el şi cu mine). Aşa stînd lucrurile, pare firesc să-i dăm dreptate profesorului Stigler atunci cînd spune că „nu pare necesar să forţăm uşi deschise argumentînd că economia politică ca ştiinţă pozitivă este etic neutră".[2] Cu toate acestea, un economist de talia profesorului Haberler, în recenzia făcută unui recent *Festschrift*[3], aprecia ca binevenită energica apărare, de către unul din autori, a principiului de *Wertfreiheit* (neutralitate axiologică — n. trad.), întrucît „din păcate, acest lucru este astăzi mai necesar ca oricînd, în pofida clarificărilor aduse la timpul lor de Cairnes, Weber, Pigou etc..."

Haberler n-a explicat de unde vine această necesitate presantă; poate însă că se gîndea la ceea ce profesorul Hutchison numeşte recentul „val de critici sau de scepticism faţă de *Wertfreiheit* la autorii de frunte, mai masiv, pare-se, ca oricînd în perioada ce a trecut de cînd Senior şi J. S. Mill au trasat pentru prima dată pentru economişti distincţia" [dintre propoziţiile normative şi cele pozitive][4].

Text publicat în *British Journal for the Philosophy of Science*, vol. 15 (1964), pp. 97–114.

Comunicare prezentată la Conferinţa anuală a Societăţii britanice de filozofia ştiinţei ţinută la Oxford în septembrie 1963.

Ţin să aduc mulţumiri lui L. P. Foldes şi lui Alan Musgrave pentru criticile lor meticuloase şi pentru valoroasele sugestii pe care mi le-au făcut.

O formulare succintă a acestei poziţii mai degrabă eretice găsim la Myrdal:

Nu există altă cale de studiere a realităţii sociale decît din punctul de vedere al idealurilor umane. „Ştiinţă socială dezinteresată" n-a existat niciodată şi, din raţiuni logice, nu poate să existe. Conotaţiile valorice ale principalelor noastre concepte reprezintă interesul nostru pentru o anume chestiune, dau orientare gîndurilor noastre şi însemnătate inferenţelor noastre. Ele generează întrebările, fără de care nu există răspunsuri.

Din recunoaşterea faptului că înseşi conceptele noastre posedă o încărcătură valorică rezultă că ele nu pot fi definite decît în termenii unor evaluări politice. Rigoarea ştiinţifică pretinde ca aceste evaluări să fie explicit formulate. Ele reprezintă premisele valorice ale analizei ştiinţifice; contrar unor opinii larg împărtăşite, nu numai concluziile practice la care conduce o analiză ştiinţifică, ci şi însăşi această analiză depinde cu necesitate de premise valorice.[5]

Această formulare sugerează unele din preocupările care în opinia autorului dau naştere aşa-numitei probleme a valorilor în ştiinţele sociale, problemă de care mă voi ocupa în cele ce urmează.

Punctul de vedere al lui Myrdal pare să implice o negare totală a poziţiei „ortodoxe" formulate cu frumoasă simplitate de către J. N. Keynes încă în 1890: „propoziţia că uniformităţile economice pot fi studiate fără a se emite judecăţi etice şi fără a se formula precepte economice pare în fapt să aibă atît de puţină nevoie de dovezi, cînd problema în discuţie a fost clar înţeleasă, încît e greu să spui în sprijinul ei ceva care să nu fie un simplu truism".[6]

Spuneam că punctul de vedere al lui Myrdal pare să contrazică poziţia „ortodoxă". Aşa şi este, dacă-l luam *ad litteram*, pentru că în conformitate cu concepţia ortodoxă ipotezele economice sînt compatibile cu orice fel de premise valorice, ceea ce înseamnă că sînt independente de acestea. Dar poate că nu trebuie să luăm spusele lui Myrdal *ad litteram*. În orice caz, poate că e util să începem cu o recapitulare a poziţiei „ortodoxe".

Această poziţie se sprijină pe observaţia lui Hume că norme sau propuneri nu pot fi deduse doar din enunţuri descriptive[7], enunţurile descriptive fiind definite drept enunţuri ce posedă valori de adevăr (indiferent dacă este posibil sau nu să stabilim adevărul lor). Astfel, enunţurile ce posedă valori de adevăr sînt axiologic neutre, în sensul că numai din ele nu se pot deduce propuneri; *din punct de vedere logic*, ele n-au nici un fel de implicaţii etice.[8] Şi cum „partea ştiinţifică a economiei politice constă exclusiv din enunţuri descriptive, ea nu poate să aibă nici un fel de implicaţii etice, fiind deci axiologic neutră".[9]

Dacă asta este ceea ce înţelegem prin „neutralitate axiologică", atunci, după cum spunea J. N. Keynes, pare un adevăr banal că economia politică, şi ştiinţele sociale în general, pot fi axiologic neutre. Afirmaţia că atunci cînd discutăm probleme ale ştiinţelor sociale nu putem evita să emitem judecăţi de valoare sau că aici ceea ce spunem implică *în mod necesar* judecăţi de valoare sugerează că „natura" obiectului e cea care ne impune modul de a vorbi despre el.[10] Evident, însă, că lucrurile nu stau aşa; de noi depinde dacă

vom rosti sau nu formulări ce au doar pe jumătate valori de adevăr. Din acest punct de vedere, ştiinţele sociale nu diferă cu nimic de alte arii ale discursului.

Nu-mi dau seama dacă cei ce susţin că economia politică este inevitabil „impregnată cu valori“ vor fi neapărat în dezacord cu cele spuse de mine: după cum observă profesorul Hutchison, unele din critici „... nu par a fi cu necesitate ireconciliabile cu doctrinele «pozitiviste»...“[11] Eu n-am făcut decît să reafirm concepţia „ortodoxă“ privind imposibilitatea de a infera din ipoteze propuneri. Cei ce insistă asupra inevitabilei „impregnări valorice“ sînt deseori preocupaţi să arate relevanţa „valorilor“ pentru cercetarea economică şi dezbaterea privind strategia economică. Lucrul acesta este adevărat — chiar banal adevărat, de vreme ce valorile sînt relevante pentru toate activităţile umane — dar nu afectează în nici un fel teza „ortodoxă“ a neutralităţii etice din punct de vedere logic.

Ar fi obositor să recapitulăm toate argumentele desfăşurate în sprijinul tezei „impregnării valorice“. Voi selecta doar cîteva dintre ele spre a ilustra teza mea că ele lasă neatinsă poziţia „ortodoxă“. Înainte de asta trebuie să exprim însă o rezervă. Acuzaţiile de „impregnare valorică“ au fost formulate în cadrul unei discuţii academice despre poziţia „ortodoxă“, dar e posibil ca ţinta lor să fi fost alta. E posibil ca ele să fi fost concepute ca nişte critici — adesea îndreptăţite — ale declaraţiilor publice făcute de unii economişti. Publicul poate uşor să comită eroarea naturalistă*, iar economistul academic, prin modul cum îşi formulează declaraţiile, se poate întîmpla să încurajeze această eroare. Într-un context de acest fel, probabil că onestitatea cere să procedăm în modul descris de Weber. Acesta a sugerat că un autor care acceptă „eterogenitatea absolută“ dintre descriere şi prescriere, dar doreşte să le discute pe amîndouă deodată, trebuie să se asigure că „nu-şi amăgeşte în mod neintenţionat (sau din simpla plăcere de a-şi exersa isteţimea) cititorii în privinţa absolutei eterogenităţi a problemelor. Personal sînt de părere că nimic nu e prea „pedant“ dacă foloseşte la evitarea unor confuzii.[12] Faptul că publicul ar putea să încarce cu valenţe etice termeni ca „venit naţional“ sau „bunăstare a comunităţii“, chiar dacă economiştii îi folosesc în sens pur descriptiv, a fost unul din motivele pe care l-au făcut pe dl Little să considere propoziţiile ce conţin asemenea termeni drept emotive şi ca atare etice.[13] Cum spunea dl Archibald: „Mi se pare că se face oarecare confuzie între două probleme diferite — domeniul căruia îi aparţine teoria economică a bunăstării, şi limbajul cel mai potrivit pentru a comunica publicului rezultatele cercetării economice. Dacă încercăm să rezolvăm prima dintre ele făcînd referiri la cea de a doua, va rezulta într-adevăr o încurcătură.[14] Cea de-a doua problemă, oricît ar fi de importantă, nu mă preocupă deloc aici.

Voi examina acum pe scurt unele din argumentele avansate în sprijinul tezei „impregnării valorice“.

(1). O dată cu declinul credinţei în inducţie sau — cum se exprimă Myrdal — al „empirismului naiv“, s-a înţeles din ce în ce mai bine că, pentru

---

* Denumire folosită în filozofia analitică pentru raţionamentele — considerate logic incorecte — prin care se derivă judecăţi de valoare din premise exclusiv factuale. (*N. t.*)

a putea obţine răspunsuri, trebuie să punem întrebări; iar aceasta duce la descoperirea descumpănitoare că întrebările pe care le punem e posibil să fie influenţate de valorile noastre! Astfel, valorile sînt inextricabil implicate din capul locului. Aceasta arată imediat că economia politică nu este etic neutră, căci acum e clar că valorile noastre determină în parte ideile noastre despre ceea ce este posibil din punct de vedere practic. Nimeni, cred, n-are motive să nege adevărul acestei descoperiri. Singurul lucru surprinzător este concentrarea aproape exclusivă asupra „valorilor" ca factor precumpănitor, de parcă imaginaţia, inventivitatea şi simpla dexteritate tehnică ar fi de importanţă neglijabilă.[15]

În orice caz, contrar unor vagi impresii, este clar că această descoperire nu afectează în nici un fel neutralitatea logică a economiei.

Pare-se că „neutralitatea" este înţeleasă uneori într-un sens mai larg, acela că enunţurile descriptive în care o persoană crede nu trebuie neapărat — sau, eventual, că nici nu pot — să-i influenţeze vederile etice. Probabil că profesorul Smithies avea în minte această noţiune de neutralitate atunci cînd spunea că e greu de admis „că vreo teorie economică poate fi ideologic neutră".[16] Şi acesta este un adevăr banal; *Teoria generală* a lui Keynes nu era nici ea neutră în acest sens şi mă bucură s-o spun. Evident însă că acest gen de „neutralitate" n-are nimic de-a face cu neutralitatea logică; şi nu ştiu dacă a susţinut cineva vreodată că economia politică sau indiferent care altă ştiinţă este neutră în *acest* sens particular.[17] Această viziune asupra „neutralităţii" e posibil să fi fost sugerată de formulări de felul „economia politică este neutră în privinţa scopurilor"[18]; sau că, „economia politică în calitate de ştiinţă pozitivă este neutră din punct de vedere etic — *şi deci politic*".[19] Dar aceasta este desigur o viziune eronată, pentru că ar implica ideea că argumentele factuale nu joacă nici un rol în discursul moral.

Dificultăţile pe care le generează confuzia dintre afirmaţiile etice şi cele „persuasive" ies bine în evidenţă în discuţia pe care o face dl Little despre conţinutul etic al economiei politice. Pe de o parte, el voia, pe cît se pare, să definească judecăţile de valoare drept enunţuri „persuasive", pe de altă parte, însă, îşi dădea foarte bine seama că enunţurile pur descriptive pot fi şi ele uneori persuasive. Exista, deci, pericolul de a ajunge la concluzia că *toate* enunţurile pot fi persuasive şi deci *pot* fi judecăţi de valoare. Încercînd să evite această dilemă, dl Little face următoarea sugestie:

> Trebuie să adăugăm că nu e suficient ca o judecată de valoare să-i influenţeze pe oameni. Pe oameni îi poţi influenţa învederîndu-le consecinţele atitudinilor morale sau estetice pe care ei le au faţă de anumite fapte. O judecată de valoare este o judecată care tinde să-i influenţeze prin modificarea acestor credinţe sau atitudini.[20]

Pe cît îmi pot da eu seama, această sugestie nu este nicidecum de natură să clarifice distincţia dintre afirmaţiile persuasive ce sînt judecăţi de valoare şi cele ce nu sînt. Fireşte, eu nu consider că este necesar să se facă o asemenea distincţie, e suficient să ne amintim doar de principiul logic al neutralităţii etice, dar să admitem în acelaşi timp că enunţurile factuale din economia politică pot fi „persuasive" la fel ca judecăţile de valoare.

(2) Întocmai cum alegerea întrebărilor poate fi influenţată ideologic, tot aşa poate fi influenţată, după cum a atras atenţia profesorul Meek, acceptarea de către noi ca „adevărate" a anumitor răspunsuri la ele. Ipoteza că ceea ce considerăm drept răspuns „adevărat" este adesea în funcţie de idologie s-ar prea putea să fie adevărată în cazul economiştilor. Astfel, avînd în faţă aceleaşi statistici, economiştii cu orientare de stînga tind să „infere" din ele că impozitarea progresivă n-are efect descurajator, pe cînd economiştii cu orientare de dreapta tind să „infere" că are. Tot aşa, economiştii cu vederi de stînga au fost de părere că elasticităţile internaţionale ale ofertei şi cererii sînt prea mici pentru ca devalorizarea să poată îndrepta un deficit al balanţei de plăţi, în care caz se poate dovedi imperioasă instituirea de controale directe, pe cînd economiştii cu vederi de dreapta socoteau aceste elasticităţi suficient de mari pentru ca devalorizarea să dea rezultate. Economiştii de dreapta au fost în general favorabili ipotezei că recenta inflaţie a fost provocată de o cerere excedentară, pe cînd cei de stînga au favorizat ipoteza inflaţiei provocate de costuri.[21]

Adăugînd aceste exemple la cele date de profesorul Meek, vreau să spun doar că nu accept ideea sa de „relativitate a teoriei economice". Două teorii contradictorii nu pot fi ambele adevărate decît, fireşte, dacă sînt numai aparent contradictorii. Se pune însă întrebarea dacă aceste exemple, admiţînd că sînt corecte, infirmă concepţia „ortodoxă" despre *Wertfreiheit*. Evident că nu, deoarece motivele pentru acceptarea adevărului sau a falsităţii unui enunţ nu pot afecta în nici un fel statutul lui logic (care depinde doar de faptul dacă el are sau nu o valoare de adevăr, nu de faptul de a fi adevărat).

Ceea ce arată aceste exemple, însă, este că în economia politică testarea teoriilor, care constituie unul din semnele distinctive ale activităţii ştiinţifice, se află încă într-un stadiu imatur. Impresia mea este că economiştii încearcă adesea să testeze teorii care, aşa cum se prezintă, pur şi simplu nu sînt testabile.[22] Acesta, fireşte, nu înseamnă că ele sînt neapărat tautologice, ci arată că sînt metafizice. Şi dacă din punctul de vedere al sociologiei cunoaşterii poate fi interesantă întrebarea de ce cutare oameni cred în cutare teorii metafizice, această întrebare este în mod clar irelevantă pentru problema logică a raportului dintre fapte şi valori.

(3) Ajung acum la teza că noţiunile economiei politice „...sînt normative... în sensul mult discutat în ultima vreme, că pot să aibă conotaţii emotive şi pot să fie folosite nu doar pentru a descrie, ci şi pentru a convinge sau recomanda..."[23] În timp ce dl Streeten pare a fi de părere că asta se aplică la toate noţiunile, dl Little socoteşte valabilă afirmaţia în principal pentru anumite concepte ale economiei bunăstării.

Nu am nici o îndoială că economia politică — şi, de altfel, orice altă ramură a ştiinţei — poate fi folosită în manieră „persuasivă", şi că economia politică a şi fost folosită deseori în acest fel. Dar am menţionat deja că acest potenţial persuasiv nu prezintă nici un interes, cel puţin pentru ceea ce urmăresc eu aici.

După cum arată dl Streeten, ideea că economia politică este „impregnată valoric" pentru că foloseşte un „limbaj emotiv" şi „definiţii persuasive" a

dobîndit popularitate abia în perioada din urmă. Răspîndirea limbajului emotiv a fost observată însă cu mult înainte, spre exemplu de către Cairnes, care l-a criticat pe Bastiat că foloseşte „termeni pasionali“:

Profitînd de dublul înţeles al unor termeni „pasionali“ cum sînt cei de „principiu“, „valoare“, „serviciu“ şi alţi asemenea, el a constituit o teorie ce lasă impresia că acoperă ambele soluţii — aceea de a explica şi aceea de a justifica faptele la care se aplică. Din păcate, vocabularul economic se pretează foarte lesne la acest gen de teoretizare şi puţini sînt autorii care nu s-au lăsat amăgiţi, din această cauză, într-o măsură mai mare sau mai mică.[24]

Deşi Cairnes n-a argumentat că intruziunea unui asemenea limbaj imprimă economiei politice o factură etică, dl Little o face, cel puţin în ce priveşte economia bunăstării. G.C. Archibald a izbutit — cel puţin spre satisfacţia mea — să respingă argumentul lui Little. Obiecţia faţă de punctul de vedere al lui Little poate fi rezumată astfel: noţiunile de „limbaj emotiv“ şi de „definiţie persuasivă“ pot fi relevante şi interesante din punctul de vedere al psihologiei şi sociologiei, ca şi, probabil, din cel al „sociologiei cunoaşterii“ (cercetare deosebit de predispusă să confunde şi chiar să identifice cele două întrebări absolut distincte: „este adevărat enunţul X?“ şi „care au fost motivele formulării enunţului X?“). Este însă clar că aceste noţiuni, care ţin de motivele şi de efectele psihologice ale folosirii anumitor cuvinte, sînt total irelevante pentru statutul logic al diferitelor propoziţii.

(4) În timp ce diversele argumente, menţionate aici, menite să demonstreze „impregnarea valorică“, au venit în principal din surse „neortodoxe“, acuzaţia că la începuturile ei economia politică a bunăstării a importat în chip ilicit „judecăţi de valoare“ a fost formulată de un autor eminamente „ortodox“ — profesorul Robbins. Voi face o scurtă digresiune pentru a examina raţionamentul lui Robbins şi consecinţele acceptării lui pentru economia politică a bunăstării.

În faza ei timpurie, economia politică a bunăstării folosea noţiunea de „utilitate socială“ ca sumă a utilităţilor indivizilor. Robbins era de părere că această noţiune „... nu-şi are locul în ştiinţa pură“[25], deoarece comparaţiile interpersonale între utilităţi nu pot fi testate prin observaţie, introspecţie sau prin punere de întrebări. Desigur, astfel de comparaţii sîntem nevoiţi să facem în viaţa de fiecare zi; ele sînt însă „arbitrare“ şi „convenţionale“, aşadar normative. Prin urmare, o economie politică a bunăstării ce cuprindea astfel de noţiuni era şi ea normativă.

Ideea lui Robbins după care comparaţiile de utilitate interpersonale sînt judecăţi de valoare şi ca atare n-au ce căuta într-o economie politică „ştiinţifică“ a bunăstării pare a fi fost larg acceptată printre economişti[26] în ciuda faptului că argumentul său se baza pe confundarea enunţurilor netestabile cu judecăţile de valoare şi, în consecinţă, cuprindea o contradicţie. Astfel, Robbins considera că, în legătură cu comparaţiile interpersonale, se făceau supoziţii „... care, indiferent dacă erau adevărate sau false, nu puteau fi niciodată verificate...“[27]; dacă însă comparaţiile interpersonale pot fi

adevărate sau false (chiar admiţînd că n-am avea mijloace de a stabili cum sînt de fapt) atunci, prin definiţie, ele nu pot fi judecăţi de valoare. Pe baza argumentului lui Robbins sîntem obligaţi să conchidem că, fie că socotim sau nu „ştiinţifice" comparaţiile interpersonale, nu le putem considera judecăţi de valoare.

Aş dori să mă ocup aici şi de un alt aspect, evidenţiat tot de Archibald şi care stă în legătură cu problema comparaţiilor interpersonale între utilităţi. Archibald a insistat că nu trebuie să ne angajăm în dispute „esenţialiste" întrebînd dacă este permis sau nu ca un indice sau altul să fie botezat un „indice al bunăstării". Am putea, dacă dorim, să botezăm aşa un indice al nivelului de ocupare a forţei de muncă sau al distribuirii venitului. Vechea întrebare dacă bunăstarea poate fi măsurată în cadrul economiei „ştiinţifice" a bunăstării ar dispărea atunci în virtutea alegerii definiţiei (sau, în cel mai rău caz, ar deveni o problemă tehnică de măsurare a indicelui particular pe care l-am selectat).

Archibald avea, fireşte, dreptate în ce priveşte sterilitatea disputelor esenţialiste. Dar lucrurile nu stau atît de simplu. Teoria economică a bunăstării este, şi a fost întotdeauna, individualistă; ea pornea, adică, de la postulatul că nu există un interes independent al comunităţii, distinct de interesul sau de bunăstarea indivizilor ce compun comunitatea. În economia politică a bunăstării, „bunăstarea comunităţii" a fost întotdeauna înţeleasă în acest sens.[28]

Or, dacă spunem că o creştere a gradului de ocupare a forţei de muncă reprezintă „o creştere a bunăstării", trebuie să fim conştienţi că această creştere a gradului de ocupare, fiind în avantajul anumitor oameni, poate să-i prejudicieze pe alţii. Dacă rămînem ataşaţi concepţiei noastre individualiste despre „bunăstarea comunităţii", va trebui, deci, să facem comparaţii interpersonale de utilitate între cei ce au de cîştigat şi cei ce suferă un prejudiciu. Aşadar, problema comparaţiilor interpersonale de utilitate nu poate fi rezolvată prin simpla definire a unui indice al bunăstării. Dacă, urmînd îndemnul lui Archibald, *definim* pur şi simplu „o creştere a gradului de ocupare" drept o creştere a bunăstării, cu aceasta ignorăm dar nu rezolvăm problema comparării cîştigului adus de respectiva schimbare unor membri ai societăţii cu pierderea adusă de ea altora. Or, în economia politică a bunăstării, în centrul interesului se situează tocmai problema de a şti care măsuri de politică economică promovează interesele membrilor comunităţii. Dacă vrem să discutăm *această* problemă, sîntem nevoiţi să facem comparaţii interpersonale, exceptînd doar cazul (îmi închipui) destul de rar în care o preconizată schimbare de politică se bucură de aprobare unanimă. Metoda lui Archibald înseamnă pur şi simplu să nu discutăm această problemă.

Sper că critica pe care am făcut-o lui Archibald nu este viciată de esenţialism, şi cu asta trec la examinarea încă unui argument avansat în sprijinul ideii că economia politică este, în mod inevitabil, „impregnată cu valori".

(5) Poziţia „ortodoxă" cuprindea teza că „economistul *în calitatea sa* de economist" nu poate să recomande adoptarea unei politici economice ca fiind preferabilă alteia; că, deci, el nu poate, *ca economist*, să dea sfaturi imperative. Aceasta mi se pare a fi o reformulare destul de nepotrivită a tezei logice că din enunţuri descriptive nu se pot deduce prescripţii.

Dar potrivit concepţiei „ortodoxe", economistul *în calitatea sa* de economist ar putea da sfaturi ştiinţifice, dacă s-ar limita la imperative ipotetice. Acesta este contextul în care a fost deseori folosită dihotomia mijloace-scopuri. Dacă „scopurile" sînt fixate, să zicem de o autoritate politică, economistul poate consilia „ştiinţific" cu privire la mijloacele optime de realizare a lor.

Deşi dihotomia mijloace-scopuri este destul de veche, se descoperă din nou şi din nou că ea nu este deloc o dihotomie clară. Astfel, dl Streeten arată că „oamenii nu atribuie valoare doar scopurilor ultime (indiferent ce s-ar înţelege prin această sintagmă); şi nu le este indiferent ce mijloace se folosesc pentru promovarea acestor scopuri, nici chiar atunci cînd, din punct de vedere tehnic sau din alte puncte de vedere, aceste mijloace sînt perfect echivalente".[29]

Aparent, posibilitatea de a da sfaturi axiologic neutre, adică ipotetic-imperative, se bazează pe posibilitatea unei separări nete între mijloace şi scopuri. Faptul că această separare netă se poate adesea dovedi imposibilă ... „restrînge mult sfera în care prognoza poate progresa fără a accepta sau a ne ataşa aproape tot timpul de anumite evaluări specifice. Acest fapt îngustează domeniul «neutralităţii» şi al «obiectivităţii» aşa cum sînt definite acestea de protagoniştii menţionatei dihotomii".[30]

Astfel, ideea de sfat „axiologic neutru", „ştiinţific", care poate fi perfect valabilă cînd e vorba de probleme pur inginereşti, este aparent iluzorie în cazul problemelor de politică socială.

Toată lumea va fi de acord că economiştii — şi mulţi alţii, ca de pildă experţii militari — dau adesea sfaturi puternic impregnate valoric. Cu toate acestea, eu nu cred că absenţa unei dihotomii tranşante între mijloace şi scopuri face imposibilă o consiliere „axiologic neutră" sau „ştiinţifică"; dacă o astfel de consiliere este sau nu posibilă mi se pare că ţine doar de posibilitatea de a face în mod valid o anumită inferenţă.

Pentru a putea să dăm un sfat axiologic-neutru, trebuie să ne fie date premise etice care, în conjuncţie cu anumite ipoteze empirice şi condiţii iniţiale, să ne permită deducerea unei prescripţii. Dacă şi numai dacă o astfel de deducţie este posibilă, sfatul va fi „neutru sub aspect axiologic".

Voi ilustra această idee printr-un exemplu banal. Să presupunem că avem premisa prescriptivă;

(a) „Guvernul trebuie să adopte *orice* măsură de natură să ridice gradul de ocupare a forţei de muncă ori de cîte ori şomajul depăşeşte x%.

Dacă la aceasta adăugăm premisele:

(b) „Nivelul actual al şomajului depăşeşte x%"şi

(c) „Măsura A va ridica gradul de ocupare", putem deduce

(d) „Guvernul trebuie să adopte măsura A".

Dacă unui economist i s-ar da (a) iar el ar putea să formuleze (b) şi (c), „sfatul" său (d) ar fi „axiologic neutru". În acest exemplu, însă, unde apare un singur scop, exclusiv, al politicii sociale, nici nu se pune, la drept vorbind, problema alegerii. Orice măsură care ridică gradul de ocupare a forţei de muncă este o măsură „potrivită" şi, dată fiind unicitatea scopului, la fel de „bună" ca

oricare alta. Cei ce concep măsurile politice nu urmăresc niciodată, sau doar rareori, cîte un singur scop; ei urmăresc de regulă un număr de scopuri „incompatibile" în sensul că atingerea „într-o mai mare măsură" a unuia din ele nu se poate realiza decît cu preţul renunţării la o anumită parte din celelalte.[31]

În aceste împrejurări derivarea logică a celei mai indicate politici reclamă (a) cunoaşterea „funcţiei de utilitate"[32] a celui ce elaborează respectiva politică şi (b) cunoaşterea „funcţiei de posibilitate" care descrie „cît de mult" se cere sacrificat dintr-un scop pentru atingerea într-o măsură sporită a altora. Repet, dacă unui economist i s-ar da funcţia de utilitate a „clientului" său, care, împreună cu funcţia de posibilitate oferită de economist, ar face posibilă derivarea politicii „adecvate", sfatul stabilit pe această cale ar fi axiologic neutru. De notat că dacă formulăm problema în acest mod, nu va trebui să ne batem capul cu lunecoasa dihotomie mijloace-scopuri. Ci vom întreba, pur şi simplu: date fiind diferitele moduri de acţiune posibile (descrise de funcţia de posibilitate), care este modul de acţiune „optim", dată fiind funcţia de utilitate? Trebuie, încă o dată, să fie clar că absenţa unei dihotomii tranşante între „mijloace" şi „scopuri" nu exclude din punct de vedere logic posibilitatea consilierii axiologic neutre.

Am încercat să elucidez condiţiile logice în care se poate spune despre sfatul condiţional că este axiologic-neutru. Voi analiza numaidecît dacă un consilier „expert" în economie s-ar putea găsi vreodată în postura de a da un sfat axiologic-neutru în sensul definit. M-am concentrat asupra aspectului logic al acestei chestiuni, pentru că despre el s-a discutat mult,[33] deşi nu totdeauna cu claritatea dorită. În particular, nu s-a pus, pare-se, suficient accentul pe condiţia deductibilităţii. De exemplu, dl Streeten a încercat să formuleze condiţiile consilierii axiologic neutre după cum urmează:

> Aşa cum am văzut, [dihotomia mijloace-scopuri] era menită să circumscrie o sferă neutră în care se pot face aserţiuni obiective şi în care nu intră nici un fel de evaluări. Dacă însă mijloacelor li se ataşează valori, restricţiile cerute de acceptarea scopurilor devin necesare la tot pasul. Dacă un scop S poate fi atins prin modalităţile de acţiune *a, b* şi *c* şi dacă lui *a, b* şi *c* nu li se ataşează valori directe, este posibilă o discuţie ştiinţifică a acestor moduri de acţiune făcînd total abstracţie de evaluări; discuţie în jurul unor întrebări de felul: cît timp necesită fiecare din ele, cît de eficace promovează scopul S, la ce alte rezultate S_1, S_2 etc., alături de S, este probabil să conducă ş.a.m.d. Este posibil atunci să se ajungă la concluzia, să zicem, că *a* este modul de acţiune cel mai eficace, *dacă* se doreşte S şi dacă S_1, S_2 etc. sînt factori de reţinere insuficienţi (sau efecte secundare binevenite). Acesta e modelul pe care-l au în mod obişnuit în vedere economiştii practicieni.
>
> Nu se poate însă proceda aşa dacă se ataşează valori directe modurilor de acţiune *a, b* şi *c* însele. Pentru că atunci putem doar să spunem, tautologic, alegeţi *a* dacă doriţi *a*, alegeţi *b* dacă doriţi *b* etc., pe cînd mai înainte puteam spune: alegeţi *a* dar nu *b* sau *c*, dacă doriţi S. Dat fiind că menţiunea ipotetică privitoare la evaluare se cere introdusă în fiecare stadiu, analiza empirică dispare aici cu totul.
>
> Dacă am vrea să discutăm obiectiv despre mijloace în raport cu scopuri „date", ar trebui satisfăcute următoarele postulate neplauzibile:
>
> 1. Oamenii nu ataşează mijloacelor nici o valoare directă, ci doar o valoare instrumentală.

2. Oamenii ataşează scopurilor numai o valoare directă şi nu le privesc niciodată drept mijloace pentru alte scopuri.

3. Nici un fel de alte efecte ale mijloacelor, în afară de scopurile „date", nu au valoare directă.[34]

S-ar părea că, după dl Streeten, posibilitatea „de a discuta obiectiv despre mijloace în raport cu scopurile «date»" există numai dacă avem o premisă descriptivă de următorul fel:

Ori de cîte ori nivelul şomajului depăşeşte x%, guvernul trebuie să ia pentru restabilirea nivelului de ocupare a forţei de muncă orice măsură care (a) duce la atingerea acestui obiectiv mai repede decît oricare alta, şi (b) nu duce la un deficit al balanţei de plăţi, nici (c) la o inflaţie mai mare de 2% pe an.

Dacă ar exista, de exemplu, două măsuri capabile să restabilească în acelaşi interval de timp nivelul de ocupare şi care satisfac deopotrivă condiţiile (b) şi (c), ele ar fi la fel de „potrivite". Dar dacă n-ar exista nici o măsură care să satisfacă singură toate cele trei condiţii, nu s-ar putea deduce nici o recomandare. Încît, după dl Streeten, putem „discuta obiectiv despre mijloacele în raport cu scopurile date" numai cînd nu există nici un „conflict" între ţelurile politicii economice,[35] în timp ce economiştii s-au ocupat, de regulă, de situaţii în care un asemenea „conflict" este prezent.

Am arătat deja că faptul că un factor de decizie ataşează, eventual, valori „mijloacelor" nu exclude posibilitatea unui sfat empiric, axiologic neutru. Concluzia dlui Streeten că în acest caz sfatul nu poate fi decît tautologic pare să depindă de presupoziţia că oamenii vor (a) sau (b) indiferent de costuri, aşadar că nu se pune problema unei alegeri.

Atît despre aspectele logice ale problemei sfatului axiologic neutru. Dar se poate oare aştepta în mod rezonabil un consilier economic să i se ofere un set de „obiective ale politicii economice" care să facă posibilă deducerea unui sfat axiologic neutru? Răspunsul este, evident, „nu". „Obiectivele politicii" nu sînt pur şi simplu „date"; evidenţierea şi modificarea lor are loc în cursul discuţiei. Acest gen de discuţie va avea inevitabil un caracter „persuasiv" din moment ce scopul ei este de a convinge pe cineva să adopte anumite obiective politice. O discuţie pur critică, constînd, adică, în semnalarea unor incompatibilităţi între obiectivele politice sau a unor incompatibilităţi între obiective şi modurile de acţiune preconizate, este inadecvată, deoarece nu poate furniza prin ea însăşi un set de obiective compatibile. Unii vor susţine, poate, că expertul consilier trebuie să se mărginească la părţile critice ale unei asemenea discuţii; este însă îndoielnic că o atare restrîngere ar fi utilă sau practic posibilă. Încît putem uşor să fim de acord cu un fost consilier economic al guvernului Marii Britanii, care spunea că „este o iluzie să-ţi închipui că economistul imparţial pe care-l adoră cei ce insistă asupra distincţiei dintre scopuri şi mijloace, dintre economia politică normativă şi cea pozitivă, poate trăi în lumea practică".[36] Este într-adevăr de neînţeles ca cineva să fi împărtăşit vreodată această iluzie.

Nimic din cele spuse în alineatul precedent n-are de-a face cu problema neutralităţii axiologice sau cu cea a posibilităţii recomandărilor axiologic

neutre. Aceasta din urmă, după cum am încercat să dovedesc, este o problemă de deductibilitate; nu interesează, în acest context, cum se ajunge la formularea premiselor evaluative necesare (admiţînd, în genere, că ele pot fi formulate).

Am încercat să arăt că diversele moduri în care se susţine adesea, „... cu aere de mare profunzime",[37] că economia politică este *în mod necesar* impregnată valoric pot fi respinse cu uşurinţă. Cum se face însă că nişte critici ce în mod vădit nu-şi ating ţinta continuă să fie susţinute atît de zgomotos? Şi de ce apărătorii poziţiei „ortodoxe" mai continuă să replice la aceste critici reafirmînd principiul neutralităţii axiologice — ceea ce e ca şi cum geografii de astăzi ar continua să argumenteze că Pămîntul nu e plat.

Orice încercare de a răspunde la aceste întrebări nu poate fi decît speculativă şi interpretativă. Dacă unui observator din afară cauza ostensibilă a disputei i se pare neautentică, nu-i rămîne decît să încerce a ghici cauzele reale. Aş vrea să închei sugerînd unele raţiuni posibile ale persistenţei acestei controverse. Ele nu se vor exhaustive, iar ordinea în care sînt discutate nu reflectă importanţa lor relativă:

(a) Mulţi cultivă încă ideea că orice doctrină ce se poate pretinde în mod legitim „ştiinţifică" este *ipso facto* respectabilă şi posedă autoritate, pe cînd lipsa acestei etichete ar scădea din respectabilitatea şi autoritatea unei doctrine. Cum tot soiul de oameni nu apreciază concluziile economiei politice,[38] există un motiv de a se încerca să i se răpească acesteia presupusul ei statut ştiinţific susţinînd că este „impregnată valoric". Similar, cei ce insistă pe *Wertfreiheit* par adesea să considere implicit că autoritatea economiei politice depinde în mod hotărîtor de acest element.[39]

(b) Cei ce consideră că *Wertfreiheit* conferă autoritate pot să considere, tot aşa, că ea garantează imparţialitatea, pe cînd „impregnarea valorică" ar implica părtinirea. Pentru cei ce cred că enunţurile descriptive sînt „imparţiale" şi că unica sursă a „părtinirii" o constituie judecăţile de valoare, absenţa „părtinirii" se demonstrează arătînd că economia politică este axiologic neutră.[40] După cum am sugerat în cele de mai înainte, problema „părtinirii" este una din cauzele de căpetenie ale controversei referitoare la *Wertfreiheit.*

(c) Cele două surse ale disputei referitoare la *Wertfreiheit* pe care le-am evidenţiat pînă acum par să-şi datoreze influenţa faptului că n-au fost introduse explicit în această dispută, dar par să fi influenţat totuşi motivele unora dintre participanţi din ambele tabere. O dată ce sînt formulate explicit, irelevanţa lor iese limpede în vileag. Aspectul la care mă voi referi acum, însă, are mai multă greutate.

Imboldul de a răpi teoriei economice respectabilitatea ştiinţifică a fost, probabil, amplificat de teza care, după cum arată citatul din Stigler, nu mai este la modă — că „legile economiei descriu implicaţii inevitabile".[41] Un exemplu de asemenea „lege" era, propoziţia că „creşterea salariilor reale peste punctul de echilibru duce la şomaj".[42] Însă această predicţie, asemenea tuturor predicţiilor ştiinţifice, este relativă la satisfacerea anumitor condiţii legate de starea concurenţei pe o piaţă dată. O modificare a acestor condiţii poate să însemne că această predicţie nu mai decurge din teorie. De exemplu,

şomajul ce poate să rezulte pe o piaţă liberă din faptul că salariile sînt prea mari ar putea fi eventual preîntîmpinat prin reorientarea forţei de muncă. În general, condiţiile care ne îndreptăţesc să deducem predicţii din teorii economice sînt ele însele susceptibile de modificare prin acţiunea umană, astfel încît putem fi în măsură să evităm anumite consecinţe printr-o modificare potrivită a acestor condiţii. Din acest motiv, rareori putem spune despre cutare obiectiv particular că este de neatins.[43] În formularea tradiţională a teoriei economice, pe aceste consideraţii nu s-a pus uneori un accent suficient de mare.

Ni se sugerează, pornind de aici, o posibilă reinterpretare a doctrinei „impregnării valorice" care ar putea să pună într-o lumină mai favorabilă criticile ei la adresa gîndirii economice tradiţionale. Interpretarea, este, pur şi simplu, aceea că economia politică a fost întotdeauna influenţată de „valori" şi „ideologie" în sensul că anumite probleme importante ce puteau fi puse nu au fost, în fapt, luate în studiu.[44] Critica acestei carenţe este legitimă şi posibil fertilă, mai ales dacă este însoţită de indicarea problemelor ce se consideră că au fost neglijate. Este regretabil că o argumentare de această factură a fost confundată şi chiar identificată cu cea care urmăreşte să demonstreze „inevitabila impregnare valorică".

NOTE

1. Profesorul Klappholz face mai multe referiri la R. Meek, „Value-Judgements in Economics", *British Journal for the Philosophy of Science* 15 (1964), pp. 89–96, comunicare prezentată la aceeaşi conferinţă [ed].

2. G. Stigler, „The Politics of Political Economists", *Quarterly Journal of Economics*, 1959, *73*, p. 522.

3. G. Haberler, recenzie la *Money, Growth and Methodology and Other Essays in Economics*, ed. Hugo Hegeland, *American Economic Review*, 1963, *53*, p. 145.

4. T. W. Hutchison, *„Positive" Economics and Policy Objectives*, Londra, 1964, p. 18.

5. G. Myrdal, *Value in Social Theory*, Londra, 1958, pp. 1–2.

6. Citat în W. Hutchison, *op. cit.*, p. 36.

7. Dacă nu se acceptă această concepţie, ci se susţine, de exemplu, un gen sau altul de naturalism, atunci pesemne că impregnarea valorică trebuie considerată drept o problemă universală, şi nu specifică ştiinţelor sociale.

8. Ştiu că este controversată încă problema dacă distincţia dintre „este" şi „trebuie" e una pur logică; vezi, de exemplu, A. Montefiore, *A Modern Introduction to Moral Philosophy*, Londra, 1958, capitolul 8. Pentru ceea ce mă preocupă aici este suficient să menţionez că poziţia „ortodoxă" reclamă doar imposibilitatea de a se deduce norme sau propuneri din enunţuri factuale. Nu este clar dacă criticii neutralităţii axiologice merg pînă acolo încît să nege această imposibilitate.

9. Acesta e sensul în care majoritatea autorilor „ortodocşi" au considerat axiologic neutră economia politică; cf., de exemplu, L. C. Robbins, *The Nature and Significance of Economic Science*, ed. a 2-a. Londra, 1948, pp. 147–151. Susţinătorii principiului neutralităţii formulează,însă, ocazional acest principiu într-un sens mult

mai larg. Profesorul Haberler, de pildă, susţinător fervent al neutralităţii etice, comenta astfel punctul de vedere al lui Pigou despre *Wertfreiheit*: „Dat fiind că excelenta formulare a lui Pigou, cu atît mai impresionantă cu cît evită jargonul economic şi filozofic, nu este suficient de cunoscută, îmi permit s-o citez: „Pentru ca «arta» reformei sociale să fie eficientă, baza ei trebuie aşezată într-o «ştiinţă». Contribuţia pe care economiştii aspiră s-o aducă practicii constă în a-i da acest fundament. Efortul lor, deşi s-ar putea să fie pus în mişcare de emoţii, se situează cu necesitate, el însuşi, în sfera intelectului. Resentimentul faţă de relele supuse investigaţiei trebuie ţinut sub control, riscînd altminteri să dăuneze exactităţii ştiinţifice a studiului nostru îndreptat spre descoperirea cauzelor lor. Aici mila, oricît ar fi de sinceră, şi mîhnirea, oricît ar fi de reală, sînt nişte intruşi ce trebuie alungaţi fără preget. Am intrat în templul ştiinţei imboldiţi de ele. În faţa lor însă porţile ştiinţei se închid şi ele trebuie să aştepte afară pînă cînd ne reîntoarcem". *Unemployment*, Home University Library, New York, 1913, pp. 10–11, G. Haberler, *op. cit.*, p. 145.

Gerschenkron de asemenea pare a sugera că principiul de *Wertfreiheit* opreşte „... ca judecăţile de valoare ale omului de ştiinţă să invadeze şi să impregneze cercetarea sa" (A. Gerschenkron, „Reflections on Ideology as a Methodological and Historical Problem", in *Money, Growth and Methodology and Other Essays in Economics*, ed. Hugo Hegeland, Lund, 1961, p. 184, n. S-ar putea să nu fie uşor de apreciat dacă un efort ştiinţific particular este axiologic neutru în acest sens, şi orice s-ar crede despre aceste recomandări privind conduita ştiinţifică, ele nu trebuie confundate cu principiul logic al neutralităţii etice.

10. Parte din controversa privitoare la *Wertfreiheit* se referă nu atît la posibilitatea acesteia, cît la practicarea ei de către economişti, constituind astfel un aspect al acuzaţiilor de optică (conştient sau inconştient) tendenţioasă aduse acestora. Robbins, de exemplu, le socotea nejustificate (vezi *op. cit.*, p. 151, n). H. Albert, pe de altă parte, a susţinut în „Das Werturteilsproblem im Lichte der logischen Analyse" (*Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 1956, *112*, p. 437), „dass die ökonomische Wissenschaft von mehr oder weniger versteckter Werturteilen wimmelte und dass ihren Vertretern die Einsicht in diesen Zustand und in seine Bedeutung oft fehlte. Sie meinten ein System von Wahrheiten konstruiert zu haben und boten teilweise ein System, in dem gewisse Direktiven eine dominierende Rolle spielen".

Am bănuiala că acuzaţiile de tendenţiozitate şi negarea lor constituie una din cauzele de căpetenie ale disputei despre *Wertfreiheit*. Din punct de vedere metodologic, însă, asemenea acuzaţii şi denegaţii sînt total neinteresante şi irelevante. Hutchison sugerează (*op. cit.*, p. 50) că distincţia netă dintre normativ şi pozitiv „implică vizibil" excluderea „tendinţei" din ştiinţa economică. Probabil că acesta este uneori motivul sublinierii acestei distincţii, după cum voi argumenta mai jos; de fapt, însă, ea nu are o asemenea implicaţie.

11. T. W. Hutchison, *op. cit.*, p. 47.

12. M. Weber, *The Methodology of the Social Science*, ed. E. A. Shils şi H. A. Finch, Illinois, 1949, p. 20.

13. I. M. D. Little, *A Critique of Welfare Economics*, ed. întîia, Oxford, 1950, cap. 5.

14. G. C. Archibald, „Welfare Economics, Ethics and Essentialism", *Economica*, 1959, *26*, p. 324.

15. „Desigur, procesele de alegere de către omul de ştiinţă a obiectului de studiu şi a modalităţii de abordare pot fi, şi probabil sînt, cu mult mai diversificate... decît ar rezulta din descrierea lor ca produse ale unor judecăţi de valoare", A. Gerschenkron, *op. cit.*, p. 1831.

16. A. Smithies, „Economic Welfare and Policy", în *Economics and Public Policy*, Brookings Lectures, Washington, D. C., 1954, p. 2.

17. „Modul nostru de acţiune este determinat în lumina faptelor, dar nu este dedus din ele", J. A. Passmore, „Can the Social Sciences be Value-Free?" în *Readings in the Philosophy of Science* (ed. H. Feigl şi M. Brodbeck), New York, 1953, p. 675.

18. L. C. Robbins, *op. cit.*, p. 147, deşi eu nu cred că Robbins împărtăşea această concepţie. „Scopurile" în privinţa cărora Robbins considera „neutră" economia politică ar fi „judecăţile de valoare ultime". Robbins nu discută explicit statutul „judecăţilor de valoare ultime"; dar noi le putem interpreta ca referindu-se la „gusturile" sau „preferinţele" decidentului.

19. G. Stigler, *op. cit.*, p. 522; sublinierea îmi aparţine.

20. I. M. D. Little, *op. cit.*, p. 72.

21. Pentru o discuţie referitoare la această credinţă ideologic condiţionată în ipoteze, vezi F. A. Lutz, „Politische Überzeugungen und nationalökonomische Theorie", *Ordo*, 1957, *60*.

22. Profesorul M. Friedman, în „The Methodology of Positive Economics" din volumul *Essays in Positive Economics*, Chicago, 1953, a argumentat că teoriile economice, în special cele referitoare la situaţiile concurenţiale, trebuie testate deducînd din ele predicţii despre preţuri şi cantităţi. Profesorul K. J. Arrow a remarcat, însă, că „implicaţiile ţinînd de preţuri şi cantităţi ale modelului concurenţial... nu sînt uşor de derivat fără însemnate — şi în multe cazuri imposibile — eforturi econometrice". K. J. Arrow, „Uncertainty an the Economics of Medical Care", *The American Economic Review*, 1963, *53*, p. 944, unde se sugerează că el nu consideră testabilă această teorie.

23. P. Streeten, „Introduction" la G. Myrdal, *op. cit.*, p. XX.

24. Citat în T. W. Hutchison, *op. cit.*, p. 34.

25. L. C. Robbins, *op. cit.*, p. 139.

26. Astfel, G. C. Archibald scria: „... Punctul de vedere al lui Robbins [că economia politică a bunăstării este normativă] mi se pare corect dacă economia politică a bunăstării depinde de comparaţii personale de utilitate (netestabile), dar altfel nu...", *op. cit.*, p. 317, n. 1. Acest citat trădează evident confuzia ce se face între judecăţi de valoare şi enunţuri netestabile, confuzie ce apare în mod repetat în literatura de metodologie economică. În K. J. Arrow, *op. cit.*, p. 942, mai citim: „... comparaţiile interpersonale sînt, fireşte, judecăţi de valoare".

27. L. C. Robbins, *op. cit.*, p. 137.

28. Archibald pare să fi pierdut din vedere această consecinţă a individualismului. Astfel, el se plîngea că „uneori pare a se sugera că, întrucît criteriul economiei politice a bunăstării este funcţia de utilitate a individului, concluziile au, într-un anumit sens, o superioritate morală faţă de concluziile privitoare la alte criterii, cum ar fi ocuparea forţei de muncă sau repartiţia venitului", G. C. Archibald, *op. cit.*, p. 322.

Criteriul utilităţii individuale nu are neapărat vreo superioritate morală, dar este singurul compatibil cu o concepţie individualistă despre bunăstarea socială.

29. P. Streeten, *op. cit.*, p. XXI.

30. P. Streeten, *op. cit.*, p. XXII.

31. Problema alegerii nu se pune nici atunci cînd obiectivele politicii economice sînt toate complementare, adică atunci cînd atingerea „în mai mare măsură" a unuia are drept rezultat un „plus" şi la altele.

32. „Cînd cineva vorbeşte despre «obiective date», el nu poate să aibă în vedere, strict vorbind, decît o funcţie de utilitate dată", H. Giersch, *Allgemeine Wirtschaftspolitik*, Wiesbaden, 1960. p. 52.

33. Parte din această discuţie este prezentată în T. W. Hutchison, *op. cit.*, pp. 108–116.

34. P. Streeten, *op. cit.*, pp. XXI-XXII.

35. „Dacă sîntem de părere că şomajul atrage după sine suferinţă şi pierdere a demnităţii umane şi contravine credinţei noastre în frăţia dintre oameni, dar uneori este nevoie de o doză de şomaj pentru a împiedica flageluri mai mari, atunci nu se poate formula un criteriu simplu care să arate dacă am procedat bine evitînd şomajul", P. Streeten, *op. cit.*, pp. XXIV.

În contextul acestei discuţii, doar dacă ni s-ar da funcţia de utilitate a celui ce stabileşte măsurile de politică economică am putea spune dacă o anumită acţiune a sa este bună sau nu; dată fiind funcţia sa de utilitate, devine posibilă determinarea politicii *sale* optime. Fireşte, însă, că este imposibil să se determine o politică ce ar fi optimă în sens absolut, adică independent de utilitatea celui ce stabileşte politica de urmat. S-ar putea ca Streeten să se fi gîndit la asta, în care caz are dreptate.

36. R. L. Hall, „Reflections on the Practical Application of Economics", *Economic Journal*, 1959, *69*, p. 640.

37. T. W. Hutchison, *op. cit.*, p. 50.

38. În vremea din urmă s-a manifestat mult scepticism cu privire la concluziile de fond ale economiei politice. După cum notează Stigler: „Aparatul economiei politice este foarte flexibil: o persoană suficient de dotată poate..., fără a încălca regulile profesiunii, să ajungă la *orice* concluzie doreşte cu privire la orice problemă *reală*... În general, nu există punct de vedere... care să nu poată fi justificat printr-o folosire competentă a teoriei economice". G. Stigler, *op. cit.*, p. 531.

39. Marshall, de exemplu, considera că deşi „...un economist, întocmai ca orice alt cetăţean, poate formula propria sa judecată cu privire la modul optim de soluţionare a diverselor probleme practice..., în asemenea cazuri recomandarea nu are decît autoritatea individului care a dat-o; el nu vorbeşte în numele ştiinţei sale". Citat în T. W. Hutchison, *op. cit.*, p. 37.

Raţiunea ce se invocă explicit în sprijinul „... delimitării ariei neutre a ştiinţei de aria mai controversabilă a filozofiei ... morale" (L. C. Robbins, *op. cit.*, p. 151(este că în cadrul celei dintîi divergenţele de păreri pot „... în principiu să fie eliminate prin progresul economiei politice pozitive", pe cînd în cazul „deosebirilor fundamentale în valorile de bază..., oamenii nu pot în cele din urmă decît să se lupte". M. Friedman, *op. cit.*, p. 5). În practică, însă, nu este cîtuşi de puţin clar că divergenţele din cadrul economiei politice pozitive sînt totdeauna mai sensibile la solventul argumentării raţionale decît divergenţele privitoare la valori.

40. Acest punct de vedere pare, în fapt, a fi fost adoptat uneori. Robbins, de exemplu, pare să fi fost de părere că părtinirea izvorăşte din „confuzia între două feluri de propoziţii" (descriptive şi respectiv prescriptive). El susţinea însă că economiştii aparţinînd tradiţiei „ortodoxe" au evitat îndeobşte o asemenea confuzie şi că „imputările de tendenţiozitate izvorăsc cel mai adesea din faptul că oamenilor le vine greu să accepte faptele pe care analiza economică le dă în vileag". Aceste „fapte" ar putea fi deduse, după convingerea sa, din economia teoretică în chip de „concluzii perfect neutre". L. C. Robbins, *op. cit.*, p. 151, n. Aici „neutralitatea" etică pare a fi identificată cu „nepărtinirea". În mod asemănător, J. N. Keynes considera că „încercarea de a amesteca cercetările cu privire la ceea ce este şi cercetările cu privire la ceea ce trebuie să fie ar putea fi un obstacol în... găsirea de răspunsuri nepărtinitoare la orice ansamblu de întrebări" (Citat în T. W. Hutchison, *op. cit.*, p. 37). Hutchison sugerează şi el undeva că „e posibil ca argumentele privind «imposibilitatea» de a susţine distincţia dintre normativ şi pozitiv să fie expresia... refuzului

unora de a accepta costurile renunţării la persuasiune şi influenţă, pe care o cere promovarea riguroasă a acestei distincţii" T. W. Hutchison, *op. cit.*, p. 192. La p. 194, însă, el arată clar că un autor poate fi „persuasiv" respectînd în acelaşi timp distincţia.

41. L. C. Robbins, *op. cit.*, p. 121.

42. L. C. Robbins, *op. cit.*, p. 151, n. Chiar dacă teza „implicaţiilor inevitabile" nu mai este la modă, urme ale ei persistă încă, spre exemplu în părerea că un economist cu o bună pregătire „... nu poate să creadă că o schimbare în *forma* de organizare socială va elimina probleme economice de bază", G. Stigler, *op. cit.*, p. 528, părere ale cărei ecouri sînt identificabile în practic orice manual de economie politică. Interpretată adecvat, această opinie formulează ipoteza că penuria nu poate fi eliminată printr-o schimbare a organizării sociale. Dar, contrar sugestiei din formularea de mai sus a acestei ipoteze, există numeroase „probleme economice de bază" ce pot fi afectate de forma de organizare socială.

43. „Discutînd politicile economice, unii economişti au descris cîte un obiectiv — să zicem socialismul, piaţa liberă sau ocuparea integrală a forţei de muncă — ca fiind „imposibil", cînd de fapt tot ce erau îndreptăţiţi să spună era că pe scara lor de preferinţe costurile estimate de ei ale respectivului obiectiv sînt prea mari în raport cu valoarea lui", T. W. Hutchison, *op. cit.*, p. 192.

44. Afirmaţie ilustrată cu exemple în G. Stigler, *op. cit*, pp. 530–532.

ușoară de a accepta costurile renunțării la persuasiune și influență, pe care le cere promovarea riguroasă a acestei distincții" T. W. Hutchison, op. cit., p. 192. La p. 194, însă, el arată clar că un autor poate fi „persuasiv" respectînd în același timp distincția.

41. L. C. Robbins, op. cit., p. 124.

42. L. C. Robbins, op. cit., p. 151. „Chiar dacă teza simplicității unor metode nu mai este la modă, urmele ei persistă încă, spre exemplu în părerea că un economist cu o bună pregătire „...nu poate să creadă că o schimbare în forma de organizare socială va elimina probleme economice de bază", G. Stigler, op. cit., p. 528, părere ale cărei ecouri sînt identificabile în prefața oricărui manual de economie politică. În expunerea adecvată, această opinie formulează ipoteza că penuria nu poate fi eliminată printr-o schimbare a organizării sociale. Dar, contrar sugestiei din formularea de mai sus a acestei ipoteze, există numeroase „probleme economice de bază" ce pot fi afectate de forma de organizare socială.

43. „Discutînd politicile economice, unii economiști au descris cîte un obiectiv — să zicem socialismul, piața liberă sau ocuparea integrală a forței de muncă — ca fiind „imposibil", cînd de fapt tot ce erau îndreptățiți să spună era că pe scara lor de preferințe costurile estimate de ei ale respectivului obiectiv sînt prea mari în raport cu valoarea lui". T. W. Hutchison, op. cit., p. 192.

44. Afirmația ilustrată cu exemple în G. Stigler, op. cit., pp. 520–532.

PARTEA IV

Probleme și perspective metodologice speciale

Discuţiile privind metodologia economică lasă cîteodată impresia că ceea ce se cere examinat este o unică activitate numită „economie politică". De fapt însă există multe şcoli de economie politică diferite şi multe activităţi efectuate de economişti. Primele două eseuri din grupajul ce urmează propun cîte o discuţie neformală despre econometrie, care reprezintă încercarea generală de a folosi tehnici statistice în elaborarea şi testarea teoriilor economice. Econometria este un domeniu foarte tehnic, dar eseurile lui Marschak şi Keynes oferă o introducere neformală în obiectivele şi problemele ei. Remarcile lui Keynes privitoare la modelele economice sînt de mare interes şi dincolo de implicaţiile lor pentru econometrie.

Eseul lui Lachman şi cel al lui Dugger prezintă două abordări diferite ale teoriei economice, aşa-numita abordare austriacă şi instituţionalismul, care au ambele o atitudine critică faţă de economia politică ortodoxă, însă din perspective total diferite. Economiştii austrieci, printre care se numără şi Lachmann, pun accentul pe subiectivitatea opiniilor, preferinţelor şi anticipărilor şi oferă o viziune diferită şi mai puţin obiectivă despre „ştiinţa" economică. Instituţionaliştii, dimpotrivă, pun un accent mai mic pe decizia individuală, subliniind importanţa instituţiilor. După cum argumentează Dugger, ei au o atitudine rezervată faţă de caracterul abstract al teoriei ortodoxe.

CAPITOLUL 15

Despre instrumentele econometrice

JACOB MARSCHAK

Jacob Marschak (1898–1977) şi-a făcut studiile la Universitatea din Heidelberg şi a predat la Yale, la Universitatea din Chicago şi la Universitatea din California. A jucat un rol de seamă în dezvoltarea econometriei.

De ce ar trebui să difere instrumentele inferenţei inductive de la o disciplină empirică la alta? Într-un sens mai profund, aceste instrumente nu diferă. Fundamentele logice ale econometriei sînt comune cu cele ale psihometriei şi ale biometriei, în fond şi cu ale meteorologiei şi chiar ale fizicii experimentale. Se procedează la confruntarea a două sau mai multe mulţimi de propoziţii conjunct asertate despre fapte observabile (*nu* despre matematică, logică sau etică) pentru a stabili care din aceste mulţimi se află, într-un sens sau altul, într-o mai bună corespondenţă cu faptele. În terminologia lui Harold Hotelling, fiecare mulţime de propoziţii sau ipoteze conţine cîte o submulţime care este „considerată" (testată) şi complementara ei care este „susţinută" (asumată) pentru ceea ce se urmăreşte într-o cercetare empirică particulară. În econometrie se obişnuieşte (începînd, pare-se, cu Mann şi Wald, 1943) ca propoziţiile susţinute să fie numite „apriorice", extinzîndu-se astfel acest vechi termen filozofic la nişte propoziţii care, deşi nu sînt supuse testării în respectiva cercetare particulară, e foarte posibil să fi fost derivate din observaţii anterioare. Propoziţiile „apriorice" dau „specificarea" (termenul aparţine lui R. A. Fisher) unei părţi — nu a totalităţii — proprietăţilor fenomenelor studiate, de exemplu, specifică forma unor funcţii şi eventual semnul, domeniul sau chiar valoarea numerică exactă a unora din parametrii lor. Ca să dăm un exemplu rudimentar, proporţionalitatea între două variabile observabile poate fi afirmată *a priori*, dar alegerea între candidatele rivale la constanta de proporţionalitate (de exemplu, între diferitele estimări ale „vitezei de circulaţie a banilor", despre care vorbesc economiştii) va depinde de fapte. Desigur, nimic nu poate să împiedice ca ulterior faptele noi acumulate să discrediteze chiar şi o propoziţie asumată *a priori*. Predicţii bazate pe

Textul de faţă este o adaptare a Prefeţei (intitulată „Remarci asupra instrumentelor econometrice") scrise de autor la cartea lui Carl F. Christ *Econometric Models and Tools*, John Wiley & Sons, Inc., New York, 1966. Mulţumesc editorului pentru permisiunea de a folosi Prefaţa. Printre alte expuneri relevante în formă de carte publicate după 1960, cititorul le va găsi utile pe cele ale lui Goldberger, Johnston, Klein, Malinvaud şi Theil. Ele sînt cuprinse în lista bibliografică de la sfîrşitul textului.

După *Synthese*, vol. 20 (1969), pp. 483–488.

date referitoare la anumite mulţimi de ani, oraşe, firme sau familii sînt testate prin confruntare cu alte date. Comparaţia poate genera mari îndoieli în privinţa presupoziţiilor anterioare, dînd imboldul pentru căutarea unor presupoziţii diferite.

Propoziţiile susţinute sau apriorice sau asumate mai sînt numite constrîngeri sau condiţii limită. Unele constrîngeri vor fi susţinute cu cerbicie, altele vor fi sacrificate cu uşurinţă. Un econometrician s-ar putea decide fără a sta mult în cumpănă să înlocuiască o tendinţă liniară prin una pătratică. Pe de altă parte, el va încerca să păstreze presupoziţia sa *a priori* că o scădere a preţului la „toate grăsimile luate la un loc" nu va putea antrena o scădere a cererii de grăsimi; deşi nu va insista la fel de mult să păstreze aceeaşi presupoziţie pentru margarină luată separat, mai ales în cazul unei ţări sărace, unde economiile rezultate din scăderea preţului la margarină ar putea deplasa cererea consumatorilor de la margarină („produs inferior") la unt.

Din aceste exemple cititorul observă că cel puţin o parte a presupoziţiilor apriorice sînt „luate din teoria economică": un ansamblu de propoziţii derivate parţial din postulate privitoare la comportamentul raţional (aşa-zis „economic") al consumatorilor şi producătorilor, dar amendate şi suplimentate pe baza experienţei cotidiene, a cunoaşterii istorice în sens larg, cîteodată şi a cunoaşterii specializate a tehnologiei proceselor industriale şi agricole, a psiho-sociologiei marketingului etc.

Merită notat, poate, că „probabilităţile a priori" ale lui Thomas Bayes, reintroduse recent în unele discuţii statistice şi econometrice, definesc şi ele o constrîngere în sensul specificat adineauri; şi pot afecta considerabil rezultatele calculelor pornind de la date, dacă eşantionul e mic — cum se întîmplă frecvent în cazul datelor economice. Unele probleme logice şi, inevitabil, psihologice pe care le ridică „judecăţile" apriorice sînt discutate în culegerea de studii a lui Shelley şi Bryan (1964), care cuprinde şi un studiu de F. J. Anscombe care tratează abordarea bayesiană.

Unii cercetători din ştiinţele sociale, inclusiv econometricieni, desemnează mulţimea propoziţiilor apriorice prin termenul „model". Eu cred că acest uzaj terminologic nu este general acceptat de filozofii ştiinţei. În schimb, nu există mari dezacorduri în privinţa principiului general al testării prin observaţii şi al practicii uzuale de a nu testa toate propoziţiile deodată.

Acordul metodologic dintre ştiinţele sociale şi ştiinţele naturii s-a amplificat atunci cînd în acestea din urmă unele propoziţii deterministe au fost înlocuite prin propoziţii statistice. Existenţa „erorilor de observaţie" aleatorii a fost, desigur, demult recunoscută şi elucidată. Mai de curînd însă, mai ales o dată cu apariţia geneticii şi a fizicii statistice, fenomenul însuşi este descris în termeni probabilistici. Dacă tot ce se afirmă în ştiinţă este o distribuţie probabilistică, multe ipoteze sociale, pînă şi teoria istorică prezentată în *Război şi pace*, pot revendica să fie admise.

Atît despre fundamentul comun. Cum rămîne cu deosebirile? Are teoria economică empirică şi proprietăţi particulare care reclamă metode „econometrice" speciale? S-a vorbit despre două asemenea proprietăţi. Ambele sînt specifice ştiinţei economice numai ca grad, dar nu şi în esenţă. Întîi, standar-

dele profesiunii de economist cer ca rezultatele empirice la care ajunge economistul să fie utile politicii practice, cel puţin în perspectivă apropiată. În al doilea rînd, multe din presupoziţiile lui apriorice se bazează pe vagi „judecăţi“ de valoare şi pe introspecţie, care doar rareori pot fi supuse experimentului controlat.

Economistului i se cere să prevadă în ce mod anumite schimbări specifice (sau absenţa schimbărilor) în „mediu“ vor afecta diferite „variabile economice“. Aceste variabile reprezintă acţiuni ale oamenilor în variatele lor roluri economice: ca producători sau solicitanţi de bunuri de consum, de muncă, materiale, împrumuturi etc. Aceste variabile acţionale se presupune că sînt „endogene“, aşadar că depind de „mediu“, fără ca, la rîndul lor, să-l determine. Un interes deosebit prezintă acele schimbări din mediu care sînt deliberate şi sînt denumite „politici“, şi acele variabile economice ce reprezintă „criterii de decizie“ pentru cei care fac politica economică — bunăoară, nivelurile producţiei naţionale şi ale preţurilor în cazul deciziilor guvernamentale sau nivelul profitului în cazul unei firme individuale. Specificarea variabilelor endogene şi exogene este ea însăşi o presupoziţie apriorică. Mai puţin ambiţios decît Marx, Spengler sau Toynbee, economistul evită riscul de a construi modele sociale autonome. El face, de exemplu, presupoziţia convenabilă (dar, desigur, nu cu totul inatacabilă) că creşterea populaţiei sau politica externă ori cea fiscală a unui guvern influenţează, să zicem, venitul naţional, fără a fi influenţate de acesta. Chiar şi în aceste condiţii, însă, lista sa de variabile „non-economice“, socotite exogene, este de obicei foarte incompletă, lăsînd fără explicaţie o bună parte din „variaţia“ celor economice. Abia în ultima vreme economiştii, sub presiunea nevoilor practice ale dezvoltării economice din diferite ţări, au început să specifice şi să studieze relevanţa economică a unor variabile politice şi sociologice — vezi, de exemplu, Adelman şi Morris (1967).

Cînd i se cere să prevadă efectele unei anumite schimbări în politică, economistul are rareori posibilitatea de a se sprijini pe experimente. El nu dispune de ceva ce ar corespunde în inginerie „funcţionării de probă“ a unei instalaţii. Acele efecte nu sînt uşor de sintetizat nici folosind un ajutor (primit de la psiholog, de exemplu) de genul celui oferit meteorologilor de către fizicieni, care au posibilitatea de a studia pe rînd cîte o variabilă, ţinînd sub control toate celelalte. El nu poate monta un experiment de laborator pentru studierea reacţiilor comportamentale ale reprezentanţilor fiecărui grup economic la schimbări ce ar simula acţiunile altor grupuri sau schimbări din mediul comun. Pînă în prezent principalele observaţii ale economistului sînt datele istorice. El nu poate însă susţine valabilitatea pentru viitor a corelaţiilor constante din trecut. Pentru că schimbarea de politică economică poate să constea în modificarea mecanismului însuşi prin care mediul influenţează variabilele economice. De aceea, este obligat să iscodească interiorul faimoasei „cutii negre“ care a funcţionat în trecut, iar schimbările de politică să le descrie ca pe nişte schimbări specifice ale acestui interior.

În folosirea datelor istorice, economistul mai este ajutat de anchete făcute ocazional pe eşantioane de consumatori, producători etc., cu privire la chel-

tuielile şi planurile lor. Mai important, încă, este că el recurge pe deplin la bunul său simţ. Astfel, el ştie, bunăoară, cu certitudine că consumatorii nu consultă statisticile privind producţia de oţel înainte de a cumpăra articole de băcănie şi că pe crescătorii de porci îi interesează preţurile cerealelor şi ale porcinelor, nu şi cele ale cuprului. Orice cunoştinţe privind tehnologia, constrîngerile juridice sau legate de deprinderi, ca şi cele privind timpii de reacţie relevanţi ai oamenilor se cer luate în considerare.

Se poate afirma că studiul secvenţelor economice temporale are în vedere:

(I) Un *n*-uplu „endogen" $y(t) = [y_i(t); i = 1,\dots n]$ şi un *m*-uplu „exogen" $z(t) = [z_j(t); j = 1, \dots, m]$ de funcţii de timp. De exemplu, $y_1(t)$ ar putea fi rata economisirii în momentul *t*, iar $z_3(t)$ o rată a impozitului în momentul t.

(II) *n* funcţii ϕ_i $(i = 1, \dots n)$ avînd fiecare ca argument cantităţile

$$[y(t-\lambda), z(t-\mu)],$$

unde λ şi μ sînt variabile de „decalaj temporal" putînd lua orice valoare de la zero la infinit.

(III) O distribuţie probabilistică combinată $F[u(t)]$ a *n*-uplului $u(t)$ de funcţii de timp („şocuri aleatorii") definite prin:

$$u_i(t) \equiv y_i(t) - \phi_i[y(t-\lambda), z(t-\mu] \quad i = 1, \dots, n.$$

Valorile celor $m + n$ funcţii y(t) şi z(t) sînt observate din timp în timp. Alternativ, într-o concepţie mai elaborată preluată ocazional de la psihologi şi sociologi, y(t) şi z(t) sînt „latente", dar legate statistic cu observabile „manifeste" într-un mod parţial cunoscut. (În cazul cel mai simplu, fiecare variabilă latentă diferă de observabila corespunzătoare printr-o „eroare" aditivă ce intră în funcţia de distribuţie F la un loc cu „şocurile".)

O specificare *parţială* a celor n +1 funcţii F, $\phi_1, \dots, \phi_n$ constituie un „model". Cînd sînt specificate — mai bine zis estimate — *complet* în lumina faptelor, ele constituie o „structură". Aceste „funcţii structurale", împreună cu variabilele exogene z(t) reprezintă mediul. Unele schimbări ale mediului sînt acţiuni (politici) deliberate. Aceste acţiuni pot să constea în schimbarea unora din funcţiile structurale într-un mod specificat (de exemplu, cînd în locul unei pieţe libere se introduce raţionalizarea sau controlul preţurilor la un anumit bun) sau în fixarea unora din variabilele exogene. Din pricina primului tip de schimbări ale mediului, se impune să cunoaştem „structura" care a existat în trecutul în care s-au făcut observaţiile. Sîntem atunci în măsură să formulăm tranziţia la o nouă structură. În general însă aceste funcţii nu pot fi obţinute („identificate" este termenul tehnic) din observaţii decît dacă anumite restricţii sînt asumate *a priori*. Fără un număr suficient de restricţii, o infinitate de structuri pot fi compatibile cu o mulţime dată de observaţii.

Un tip important de astfel de restricţii apriorice este următorul: Pentru un *i* dat, funcţia ϕ_i este independentă de $y_k(t-\lambda), z_j(t-\mu)$ $(k = 1, \dots, n; j = 1, \dots, m)$, exceptînd cîteva perechi specificate (k, λ) (j, μ). De exemplu, dacă ϕ_i este lineară, toţi coeficienţii ei sînt zero, cu excepţia cîtorva specificaţi. Astfel,

oferta de locuinţe făcută de constructori va depinde, între alte cîteva lucruri, de rata dobînzii fixată la împrumuturile lor, cu un decalaj temporal (determinat de tehnologia de construcţie, de obiceiuri şi de reglementările juridice) ce poate fi aflat de la experţi. Cererea de locuinţe a consumatorilor depinde de alte lucruri, cu alte decalaje temporale. Unele din aceste decalaje sînt bine cunoscute, altele foarte puţin.

Sînt de părere că foarte adesea economiştii au făcut presupoziţii apriorice mai multe sau mai ferme decît puteau fi justificate printr-o cunoaştere solidă sau decît erau necesare pentru a face identificabil modelul. De exemplu, în multe modele economice decalajele postulate sînt reprezentate de primele cîteva numere întregi (în luni sau ani). O asemenea alegere arbitrară poate fi total nerealistă. Cînd decalajele temporale nu pot fi stabilite apelînd la alte surse, alegerea lor trebuie făcută, cel puţin în parte, prin estimări bazate pe secvenţe temporale observate, şi nu impusă *a priori*.

Poate că e util să fac aici o referire la recentele aplicaţii incitante ale analizei spectrale la economie. Ele nu au vizat pînă în prezent estimarea „structurilor" economice necesare pentru predicţia efectelor anumitor politici. Ca să folosesc o expresie de care m-am servit ceva mai înainte, ele „nu pot susţine valabilitatea pentru viitor a corelaţiilor constante din trecut" şi în ele s-a neglijat posibilitatea de a utiliza în chip de „cunoştinţe a priori" multe cunoştinţe economice disponibile. Pe de altă parte, analiza spectrală ar putea contribui la abandonarea practicii de pînă acum din econometrie de alegere — în fond arbitrară şi ca atare nerealistă — a decalajelor temporale de către econometricienii practicieni. Frecvenţele oscilaţiilor componente majore ale variabilelor endogene (presupunînd date pe cele exogene), pe care o asemenea analiză le-ar putea evidenţia trebuie strîns corelate cu decalajele temporale existente. Există vreo posibilitate de a combina „cunoaşterea apriorică" a modelelor economice cu tehnici de analiză spectrală?

Natura istorică a datelor nu este ceva specific doar teoriei economice; e de ajuns să ne gîndim la meteorologie. După cum nu-i este specific nici accentul pus pe aplicaţiile practice — să ne gîndim la inginerie! Ceva mai distinctivă este pentru economia politică prezenţa combinată a ambelor acestor trăsături, deşi nici în această privinţă ea nu constituie un caz unic. Doar urmărind în oarecare detaliu ceea ce fac efectiv econometricienii putem sesiza specificul demersului lor. Cercetările lor prezintă, fireşte, interes pentru economişti. Dar ele ar trebui să-i intereseze şi pe cei ce analizează metoda ştiinţifică atunci cînd ea este aplicată la date neexperimentale urmărindu-se scopuri de decizie practice — problemă ce se pune în mod special, dar nu exclusiv, în ştiinţele sociale.

Bibliografie

Adelman, I. şi C. T. Morris, *Society, Politics, and Economic Development, A Quantitative Approach*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1967.

Christ, C. F. *Econometric Models and Methods*, Wiley, New York, 1966.

Goldberger, A. S., *Econometric Theory*, Wiley, New York,1964.

Johnston J., *Econometric Methods*, McGraw-Hill, New York, 1963.

Klein, L. R., *An Introduction to Econometrics*, Pretince-Hall, Englewood Cliffs, N. J., 1962.

Malinvaud, E., *Statistical Methods in Econometrics*, Rand McNally, Chicago, şi North-Holland Publ. Co., Amsterdam, 1966.

Mann, H. B. şi A. Wald, „On the Statistical Treatment of Linear Stochastic Difference Equations", *Econometrica, 11* (1943), pp. 173–200.

Shelley, M. W. şi G. L. Bryan (ed.), *Human Judgements and Optimality*, Wiley, New York, 1964.

Theil, H. *Applied Economic Forecasting*, Rand McNally, Chicago, şi North-Holland P. M. Co., Amsterdam, 1966.

CAPITOLUL 16

Construcţia de modele economice şi econometria

JOHN MAYNARD KEYNES

John Maynard Keynes (1883–1946) s-a născut la Cambridge, unde a şi studiat şi predat, dar a lucrat mult timp şi în aparatul guvernamental. Keynes este cunoscut mai ales pentru cartea sa *The General Theory of Employment, Interest and Money* (*Teoria generală a folosirii mîinii de lucru, a dobînzii şi banilor*) (1936), care a revoluţionat ştiinţa economică susţinînd energic finanţarea prin deficit bugetar ca pe o cale de a pune capăt Marii crize. A adus de asemenea contribuţii importante în teoria probabilităţilor şi a inferenţei statistice. Comentariile sale despre econometrie pe care le redăm aici sînt extrase din două scrisori către Roy Harrod care nu erau destinate publicării.

...

4 iulie 1938

Dragul meu Roy,

Mie mi se pare că ştiinţa economică este o ramură a logicii, un mod de gîndire; şi că dumneata nu respingi cu destulă fermitate încercările à la Schultz de a o transforma într-o ştiinţă pseudo-naturală. Se poate realiza un progres însemnat folosind doar axiomele şi maximele dumitale. Nu se poate ajunge însă foarte departe decît inventînd modele noi şi îmbunătăţite. Acest lucru reclamă, cum spui dumneata, „o observare atentă a funcţionării efective a sistemului nostru“. În domeniul ştiinţei economice, *progresul* constă aproape în întregime din ameliorări progresive în alegerea metodelor. Marele păcat al şcolii clasice tîrzii, exemplificată de Pigou, a constat în supralicitarea unui model prea simplu şi învechit şi în nesesizarea faptului că progresul rezidă în ameliorarea modelului; pe cînd Marshall, care era foarte înzestrat pentru inventarea de modele, şi-a încîlcit modelele vrînd să fie realist şi ferindu-se peste măsură de schemele abstracte şi descărnate.

Or, ţine de chiar esenţa unui model să *nu* se introducă valori reale pentru funcţiile variabile din el. Altminteri devine inutilizabil ca model. Căci procedînd aşa, modelul îşi pierde de îndată generalitatea şi valoarea ca mod de gîndire. Iată de ce Clapham cu ale sale cutii goale mergea pe o cale greşită,

Cele două scrisori au fost publicate în *Collected Writings of John Maynard Keynes, vol. 14, The General Theory and After: Part II: Defense and Development*, ed. Donald Moggridge, Macmillan, Londra, 1973.

iar rezultatele lui Schultz[1], dacă va fi obţinut vreunul, nu sînt prea interesante (pentru că ştim dinainte că nu vor fi aplicabile la cazuri viitoare). Menirea studiilor statistice nu este atît de a completa variabilele lipsă în scop de predicţie, cît de a testa relevanţa şi valabilitatea modelului.

Economia este o ştiinţă a gîndirii cu ajutorul modelelor combinată cu arta alegerii modelelor relevante pentru lumea de astăzi. Este nevoită să fie aşa pentru că, spre deosebire de ştiinţa naturii tipică, materialul la care ea se aplică este, în prea multe privinţe, neomogen în timp. Menirea modelului este de a separa factorii semipermanenţi sau relativ constanţi de cei ce sînt trecători sau fluctuanţi, astfel încît să dezvolte un mod logic de gîndire despre aceştia din urmă şi de înţelegere a secvenţelor temporale pe care ei le generează în cazuri particulare.

Economiştii buni sînt puţini pentru că talentul de a se folosi de „o observare atentă" pentru alegerea modelelor bune, deşi nu reclamă o tehnică intelectuală foarte specializată, se dovedeşte a fi extrem de rar.

În al doilea rînd, contrar susţinerilor lui Robbins, ştiinţa economică este esenţialmente o ştiinţă morală şi nu o ştiinţă a naturii. Ea foloseşte, adică, introspecţia şi judecăţi de valoare.

...

16 iulie 1938

Dragul meu Roy,

Cred că e o mică neînţelegere între noi. Scrisoarea dumitale nu cuprinde, de fapt, nimic cu care să fiu în dezacord. Dimpotrivă. Eu consider, de exemplu, ca fiind de cea mai mare importanţă să fie investigat statistic ordinul de mărime al multiplicatorului şi să fie descoperită importanţa relativă a diferitelor fapte care sînt teoretic posibile.

Lui Tinbergen îi obiectez altceva. În chimie, fizică şi alte ştiinţe ale naturii menirea experimentului este de a furniza valorile reale ale diferitelor cantităţi şi factori ce apar într-o ecuaţie sau formulă; iar acest lucru o dată făcut, rămîne definitiv. Nu aşa stau lucrurile în ştiinţa economică, iar a converti un model într-o formulă cantitativă înseamnă a-i distruge utilitatea ca instrument de gîndire. Tinbergen se străduieşte să determine cantităţile variabile pentru un caz particular sau eventual pentru media mai multor cazuri particulare, iar apoi sugerează că formula cantitativă astfel obţinută are valabilitate generală. De fapt, însă, introducînd cifre despre care putem fi foarte siguri că data viitoare nu se vor mai potrivi, departe de a spori valoarea instrumentului său, nu face decît s-o anuleze. Toţi statisticienii manifestă o asemenea înclinaţie. Colin [Clark], de exemplu, s-a convins pe sine, recent, că înclinaţia spre consum în termeni băneşti este constantă în toate fazele ciclului de credit. El calculează pentru ea o valoare numerică şi propune ca acest rezultat să fie folosit pentru predicţie, neţinînd cont de faptul că propriile sale cercetări arată clar că ea nu este constantă, pentru a nu mai vorbi de puternicele raţiuni *a priori* care fac extrem de improbabilă constanţa ei.

Aspectul acesta se cere subliniat pentru că arta de a gîndi cu ajutorul modelelor este o practică dificilă — în principal pentru că lipseşte obişnuinţa ei. Pseudo-analogia cu ştiinţele fizice duce direct la o atitudine potrivnică deprinderii de gîndire a cărei dobîndire este de cea mai mare importanţă pentru un economist.

Vreau de asemenea să subliniez cît se poate de apăsat că economia este o ştiinţă morală. Menţionam mai înainte că ea are de-a face cu introspecţia şi cu valorile. Aş fi putut să adaug că ea se ocupă şi de motive, anticipări, incertitudini psihologice. Trebuie avut tot timpul grijă ca materialul să nu fie tratat ca şi cum ar fi constant şi omogen. E ca şi cum căderea mărului din pom ar depinde de motivele mărului, de faptul dacă merită sau nu să cadă pe pămînt şi dacă Pămîntul vrea ca mărul să cadă, ca şi de calculele greşite ale mărului cu privire la distanţa sa de centrul Pămîntului.

Nu pregeta însă să-ţi întinezi mîinile, ca să mă exprim ca dumneata. Lucrul mi se pare de cea mai mare importanţă. Specialistul în fabricarea de modele nu va izbîndi decît dacă-şi corectează mereu judecata printr-o familiarizare intimă şi soioasă cu faptele la care modelul urmează a fi aplicat.

NOTĂ

1. Tinbergen este de fapt un exemplu mult mai bun.

CAPITOLUL 17

Individualismul metodologic și economia de piață

LUDWIG M. LACHMANN

Ludwig M. Lachmann (1906–) s-a născut la Berlin și a studiat la Universitatea din Berlin. A emigrat în Anglia în anii '30 și a predat la Universitatea Witwatersrand din Johannesburg, Africa de Sud. A scris mult în domeniul economiei din perspectivă „austriacă", fiind preocupat în special de teoria capitalului și de importanța anticipărilor. Secțiunea omisă din eseul pe care-l retipărim aici oferă o schiță, din punctul de vedere „austriac", a istoriei dezvoltării economiei neoclasice.

I

Timp de peste un secol și jumătate, de la David Hume la Gustav Cassel, apărătorii economiei de piață au putut găsi o sursă de vigoare intelectuală și de încurajare morală în existența unui corp de gîndire economică ce venea în sprijinul cauzei lor și părea să arate că ingerința în jocul liber al forțelor de piață ar face, cel puțin pe termen lung, mai mult rău decît bine și în cele din urmă s-ar autoanula. În decursul acestei perioade, o atitudine favorabilă „intervenționismului" se însoțea în mod aproape invariabil cu o atitudine critică față de doctrinele teoriei economice clasice. În *Methodenstreit*, Schmoller a simțit, pare-se, că ceea ce apărau de fapt adversarii săi nu era atît un punct de vedere metodologic, cît principiul economiei de piață — „*Das Manchestertum*".

În cursul secolului nostru toate acestea s-au schimbat. Astăzi teoria economică, încapsulată într-o lume artificială a „concurenței perfecte", a planurilor coerente și a ajustărilor instantanee la schimbare, a ajuns să se sprijine atît de mult pe ideea de echilibru, întruchipat într-un sistem de ecuații simultane, încît semnificația concluziilor sale pentru lumea reală este mai mult decît îndoielnică. Într-un anumit sens, este ușor de explicat ce s-a întîmplat. Ideea de echilibru, care are un sens bine determinat cînd se limitează la agenți individuali cum sînt gospodăria sau firma, nu se aplică la fel de ușor la descrierea interacțiunii umane. Ea mai are oarecare utilitate dacă este aplicată la un tip de piață foarte simplu, cum ar fi la Marshall piața cerealelor. În schimb, „echilibrul industriei" e un concept cu care greu se poate

Extras din „Methodological Individualism and the Market Economy" („Individualismul metodologic și economia de piață"), de Ludwig M. Lachmann, în *Roads to Freedom: Essays in Honour of F. A. Hayek*, Routledge & Kegan Paul, Londra, 1969.

opera. Echilibrul „sistemului economic" e o idee depărtată de realitate, deşi Walras şi Pareto au demonstrat consistenţa ei logică. Echilibrul unui sistem economic în mişcare, „creşterea echilibrată", se învecinează cu absurdul. Ceea ce s-a întîmplat a fost că o noţiune ce are un sens bine determinat în descrierea planurilor umane, într-un univers acţional controlat de un singur intelect, a fost extinsă în mod nelegitim la o sferă unde nu are şi nu poate avea sens. O metodologie formalistă care foloseşte concepte fără o înţelegere adecvată a adevăratei lor semnificaţii şi a limitelor lor fireşti îşi poate zădărnici accesul la scopurile urmărite şi riscă să ne ducă la concluzii absurde.

Profesorii Mises şi Hayek au jucat un rol de frunte în evidenţierea implicaţiilor acestei nefericite stări de lucruri. Ei au subliniat amîndoi carenţele ideii de echilibru cînd este folosită în afară de context. Mises în 1904[1] caracteriza această idee drept un „artificiu auxiliar utilizat de economiştii logicieni ca o noţiune limitativă, ca definind o stare de lucruri în care orice acţiune a încetat iar procesul de piaţă s-a oprit... S-a mers prea departe cu o analogie superficială, asta e tot".[2]

Hayek a zăbovit în două rînduri asupra acestei probleme. În capitolul II al lucrării sale *Teoria pură a capitalului* el a indicat care anume dintre problemele capitalului nu pot fi discutate în cadrul teoriei tradiţionale a echilibrului static.[3] Iar în „Semnificaţia concurenţei" ni se spune despre concurenţă că este „prin natura ei un proces dinamic ale cărui caracteristici esenţiale sînt eliminate prin postulatele ce stau la baza analizei statice".[4]

În prezent susţinătorii economiei de piaţă se află într-o postură dificilă. Arsenalul gîndirii economice care i-a servit atît de bine pe părinţii lor nu le mai satisface nevoile. În fapt, acum se întîmplă de multe ori că ceea ce el are de oferit se dovedeşte mai de folos în mîinile duşmanilor lor decît în ale lor înşile. Duşmanii lor nu vor scăpa ocazia să arate că, de pildă, concurenţa reală de pe piaţă, ca deosebită de „concurenţa perfectă", se abate cu necesitate de la înaltul ideal al „optimalităţii Pareto", noţiune de echilibru ce deţine un loc proeminent în „economia bunăstării", altă excrescenţă dubioasă a gîndirii economice contemporane.

În aceste împrejurări susţinătorii economiei de piaţă se văd confruntaţi cu două sarcini pe cît de neinvidiat, pe atît de neevitat. Ei sînt obligaţi, în primul rînd, să fie gata de a deveni critici acerbi şi inflexibili ai doctrinelor economice astăzi la modă, pregătiţi oricînd să denunţe ariditatea concluziilor acestora, lipsa de realism a presupoziţiilor lor, caracterul artificial al procedurii lor. În al doilea rînd, şi mai important încă, ei trebuie să fie de acum în stare să-şi confecţioneze armele lor proprii. Rîndurile care urmează s-ar dori o modestă contribuţie la atingerea acestor scopuri.

II

La întrebarea fundamentală — sub ce formă trebuie să concepem economia de piaţă o dată ce am respins echilibrul general al sistemului economic? — au răspuns deja Mises şi Hayek; piaţa este un proces de continuă schimbare,

nu o stare de repaus. Este de asemenea clar că ceea ce menţine acest proces în continuă mişcare este apariţia de schimbări neaşteptate precum şi incoerenţa planurilor umane. Ambele sînt condiţii necesare, deoarece fără recurenţa celor dintîi, într-o lume staţionară, planurile ar deveni probabil, cu timpul, coerente pe măsură ce oamenii cunosc din ce în ce mai multe lucruri despre mediul lor. Pe de altă parte, recurenţa schimbării neaşteptate n-ar fi ea singură de-ajuns pentru a genera un proces continuu, deoarece elementele sistemului ar putea reacţiona la fiecare schimbare printr-un proces finit de ajustare la ea. Am avea atunci un „sistem deschis" asupra căruia schimbările externe acţionează sub formă de „şocuri aleatorii" şi care reuşeşte să „absoarbă" pe fiecare din ele, eventual cu decalaje temporale variabile. Dar existenţa acţiunii umane menite conştient să producă anumite efecte, acţiune declanşată de anticipări ce pot fi, şi adesea sînt, dezminţite, face cu neputinţă ca procesul de piaţă să fie privit în acest fel. Acţiunea conştientă orientată spre o anumită stare a pieţei nu poate fi nicidecum concepută ca un „eveniment aleatoriu". Iar incoerenţa dintre planurile diferiţilor agenţi, în lipsa căreia n-ar exista concurenţă, nu poate fi privită nici ea în acest fel fără a nesocoti faptele. Căci aceste planuri, pentru a avea o şansă de succes, trebuie concepute şi traduse în fapt cu multă grijă. A vorbi în acest caz de „şocuri aleatorii" ar însemna să simulăm ignoranţa acolo unde avem cunoaştere.

Trebuie să examinăm acum semnificaţia acestor fapte pentru metodologia ştiinţelor sociale. Mi se pare că ele oferă justificare „individualismului metodologic" şi „metodei compozitive."[5]

Să recapitulăm. Am respins conceperea economiei de piaţă ca un sistem închis în stare de echilibru sau care are, cel puţin, o tendinţă inerentă spre echilibru. Nu o putem concepe nici ca un sistem deschis supus din „afară" unor şocuri aleatorii. Doar şocurile din afară, fără incoerenţa planurilor, n-ar genera cu necesitate un proces continuu, în orice caz n-ar genera procesul de piaţă aşa cum îl ştim cu toţii. Aceasta reclamă incoerenţa între planuri născute din anticipări divergente, incoerenţă ce însoţeşte inevitabil acţiunea umană într-o lume incertă. Dar în aceste planuri viitorul ca imagine afectează prezentul ca acţiune într-un mod ce face lipsită de sens ideea de „evenimente aleatorii". Încît, dacă vrem să explicăm natura forţelor ce pun în mişcare procesul de piaţă, trebuie să explicăm natura relaţiei dintre acţiunea orientată spre viitor şi planurile în care este incorporată o imagine mintală a viitorului.

Opţiunea pentru individualism metodologic, pentru metoda ce caută să explice acţiunea umană prin prisma unor planuri concepute înainte ca acţiunea să fie efectiv întreprinsă, se sprijină, după cum vedem, deopotrivă, pe o raţiune pozitivă şi pe una negativă. Raţiunea negativă este, fireşte, aceea că un eveniment proiectat să se producă într-o anumită situaţie, dar nu altminteri, nu poate fi considerat eveniment aleatoriu. Raţiunea pozitivă, pe de altă parte, este că în studiul acţiunii umane sîntem în măsură să realizăm ceva ce va rămîne întotdeauna dincolo de orizontul ştiinţelor naturii, şi anume că facem *inteligibile* evenimentele explicîndu-le cu referire la planurile ce călăuzesc acţiunea.

Domeniul în care este aplicabil acest principiu de explicaţie se întinde, fireşte, mult dincolo de sfera acţiunii conştiente într-o economie de piaţă. Faptul că planurile adesea eşuează şi aproape niciodată nu izbutesc integral evident că nu poate fi nicidecum un argument împotriva postulatului nostru. De fapt, abia făcînd o comparaţie între rezultatul acţiunii şi planul ce a stat la baza ei sîntem în măsură să evaluăm succesul —altă operaţie ce se situează în afara orizontului ştiinţelor naturii. Principiul alternativ al explicaţiei este, fireşte, cel al „reacţiei la stimul". Este probabil de prisos să subliniem că genul de acţiune antreprenorială căreia i se datorează în primul rînd menţinerea în mişcare a procesului de piaţă — inovaţia şi formarea şi destrămarea diferitelor combinaţii de capital specifice — nu se pretează la acest tip de explicaţie. Acţiunea mintală spontană nu este o „reacţie" la ceva preexistent, şi nu este nici eveniment aleatoriu. Am putea fi ispitiţi să credem că altfel stau lucrurile cu procesul în cadrul căruia, într-o economie de piaţă, numeroşi producători „învaţă din mers", „văzînd şi făcînd", şi descoperă treptat metode din ce în ce mai eficiente şi mai ieftine de producere a bunurilor sau căi de ameliorare a calităţii produselor lor. Un formalist ar vorbi în acest caz de „adăugarea unei dimensiuni temporale la funcţia de producţie". În realitate însă, acest proces nu este în mai mare măsură o reacţie la stimul decît acţiunea spontană în forma inovaţiei. El face parte din procesul general al concurenţei în cursul căruia chiar şi cei ce n-au reuşit să-şi amelioreze metodele proprii de producţie pot profita prin adoptarea celor practicate de rivalii lor care au avut în această privinţă mai mult succes. În orice caz, natura continuă a procesului reflectă acte continue de voinţă şi efort uman, iar emulaţia celor ce izbutesc este aici la fel de importantă ca în procesul de răspîndire a inovaţiilor.

Metoda care explică acţiunea umană raportîndu-se la planuri, închegate prin acte mintale şi care leagă un viitor imaginat de un prezent activ, are două aspecte — unul prospectiv şi unul retrospectiv.

Ceea ce Hayek numea „metoda compozitivă"[6] denotă aspectul prospectiv. Aici pornim de la planurile indivizilor, de la acele scheme mintale în care scopurile, mijloacele şi obstacolele sînt îmbinate într-un tot şi, oarecum, proiectate pe un ecran. Punem apoi întrebarea dacă planurile întocmite de diferiţi indivizi sînt compatibile între ele. În caz că da, există condiţii pentru succes, este posibil un „echilibru general" deşi în realitate, fireşte, din motive foarte numeroase, el nu poate fi niciodată efectiv realizat. În caz că nu, incompatibilitatea planurilor va genera inevitabil noi schimbări. În acest caz trebuie să inferăm din divergenţa planurilor că ele vor fi zădărnicite şi, în consecinţă, revizuite. Dar, în timp ce putem spune că anticipările zădărnicite vor duce la revizuirea planurilor, nu putem spune niciodată ce anticipări noi va pune individul care acţionează în locul celor răsturnate de mersul evenimentelor. Utilizarea unui mijloc de producţie în scopul pentru care a fost conceput se poate dovedi imposibilă. Aceasta se poate întîmpla din foarte multe motive. Va trebui să i se dea atunci o altă destinaţie, socotită în ordinea optimului cea mai aproape de prima. Dar care anume va fi ea, depinde de noile anticipări ale posesorului acelui mijloc în momentul schimbării deciziei, iar despre acesta nu putem spune nimic.

Metoda o putem folosi însă şi în ordinea inversă. În loc să întrebăm care sînt implicaţiile unui număr de planuri puse simultan în aplicare, putem inversa procedura, întrebînd ce constelaţie de planuri a dat naştere unei situaţii existente. Aceasta este semnificaţia reală a metodei înţelegerii (*Verstehen*) care este, fireşte, şi metoda istorică. Nu pare să existe nici un motiv ca ştiinţele sociale teoretice să nu se folosească de ea atunci cînd analizează cauzele tipice ale unor fenomene sociale tipice.

Individualismul metodologic în forma lui retrospectivă înseamnă, deci, pur şi simplu, că nu trebuie să ne mulţumim cu un tip de explicaţie a fenomenelor sociale care nu ne conduce în cele din urmă la un plan uman. Aceasta înseamnă că explicaţiile formulate în termeni de aşa-zise „variabile comportamentale" nu sînt explicaţii satisfăcătoare ale conduitei umane. Ideea că principala sarcină a teoriei capitalului este să explice de ce mijloacele de producţie existente sînt folosite în felul în care sînt folosite are în sprijinul său autoritatea lui Hayek însuşi. Mai putem să ne întrebăm însă cum a luat fiinţă structura existentă a capitalului, adică prin urmărirea căror scopuri resursele de capital existente au ajuns să dobîndească forma lor actuală. De fapt, nici nu pare posibilă explicarea utilizării actuale fără a se răspunde la aceste întrebări. Aceasta înseamnă însă că analizăm un fenomen observat în lumina planurilor prin a căror urmărire a luat fiinţă. Avem aici inversa metodei compozitive.

O asemenea analiză a unor fenomene observate raportîndu-ne la planuri preexistente n-are nimic de-a face cu psihologia. Aici ne preocupă scopurile, nu motivele; planurile, şi nu procesele psihice care le generează; actele mintale conştiente, şi nu ceea ce stă în spatele lor. De îndată ce gîndurile noastre au dobîndit conturul integral al unui plan şi am luat hotărîrea de a realiza acest plan într-o perioadă definită din viitor, am ajuns într-un punct situat dincolo de perimetrul psihologiei, pe care-l putem folosi fie ca punct de plecare, fie ca scop final al cercetării noastre. În primul caz îl folosim ca punct de plecare în aplicarea metodei compozitive, iar în cel de-al doilea, ca punct final spre care ne îndreptăm prin metoda înţelegerii, prin *Verstehen*. În nici unul din cele două cazuri nu intrăm în teritoriul psihologiei.

* * *

IV

La sfîrşitul primei secţiuni am promis să aduc o contribuţie la arsenalul economiei de piaţă. Poate că cititorul se întreabă în ce măsură s-ar putea spune despre reflecţiile metodologice prezentate în secţiunile a doua şi a treia că aduc ceva în această direcţie. În ele, de fapt, am pus bazele pentru o încercare de a proiecta ceea ce sperăm să fie o nouă lumină asupra a două elemente notabile ale economiei de piaţă care sînt prea adesea greşit înţelese — şi nu doar de către criticii ei.

Primul este Bursa, cea mai caracteristică, probabil, dintre instituţiile economiei de piaţă. N-ar fi, de fapt, o exagerare să spunem că fără Bursă nu

poate exista economie de piaţă. Ceea ce o deosebeşte realmente pe aceasta de o economie socialistă nu este mărimea „sectorului privat" din economie, ci posibilitatea pe care o are individul de a vinde şi cumpăra liber acţiuni în resursele materiale ale producţiei. Imposibilitatea de a-şi exercita priceperea în această privinţă reprezintă probabil cel mai important handicap pe care-l suferă cetăţenii societăţilor socialiste, oricît de mari ar fi veniturile lor, oricît de largă ar fi gama de alegere a bunurilor de consum ce ar putea să le fie oferite.

În viziunea tradiţională, principala funcţie a Bursei este de a servi drept canal prin care curg economiile înainte de a se transforma în adaosuri la stocul de capital. Keynes ne învaţă să privim alocarea fluxului de economii între diferite investiţii ca pe o funcţie subsidiară vitezei de circulaţie constante a unui stoc existent de titluri de valoare pus în mişcare de anticipări divergente. Astfel, văzînd importanţa anticipărilor pe pieţele de active şi displăcîndu-i implicaţiile a ceea ce vedea, el a lansat faimoasa sa diatribă împotriva Bursei, care-i apărea ca un „cazinou".

Bursa constă dintr-o serie de pieţe de active, adică de viitoare fluxuri de beneficii. Pe fiecare din aceste pieţe oferta şi cererea se egalează în fiecare zi. Cererea şi oferta reflectă anticipările divergente ale cumpărătorilor şi vînzătorilor cu privire la beneficiile viitoare. Tranzacţiile au loc între cei ale căror anticipări se abat de la preţul de piaţă curent. Dat fiind că se poate cumpăra exact cît se vinde, putem spune că preţul de echilibru pe o piaţă de active reflectă „balanţa anticipărilor". Dat fiind că fără divergenţă între anticipări nu poate exista în general piaţă, putem spune că această divergenţă oferă substratul pe care se sprijină preţul de piaţă.

Cum toate activele negociate la o Bursă îşi sînt, unele altora, substituite, chiar dacă imperfecte, aceste pieţe formează un „sistem". Şi cum echilibrul se realizează simultan pe fiecare piaţă ce face parte din ea, sistemul nostru n-are de făcut faţă acelor probleme ce pot să apară în sistemul walrasian cînd pe unele pieţe se ajunge la echilibru înaintea altora.

În acest mod economia de piaţă efectuează zilnic o evaluare coerentă, pentru că e simultană, a tuturor activelor ei productive principale. Importanţa practică a acestui fapt rezidă în aceea că face posibil, sub forma acţiunilor de „acaparare" a unor companii sau altfel, transferul controlului resurselor materiale de la pesimişti la optimişti, adică la cei ce cred că pot să le dea o utilizare mai bună decît alţii. Acei critici ai economiei de piaţă care-şi bat joc de fluctuaţiile zilnice continue şi adesea violente ale preţului acţiunilor nu-şi dau seama de faptul că un preţ de echilibru bazat pe o balanţă a anticipărilor nu poate fi decît flexibil, deoarece se schimbă cu necesitate ori de cîte ori se modifică substratul acestei balanţe. Motivul care face ca echilibrul pe o piaţă de active să fie atins în mod lin şi rapid este şi motivul pentru care el nu poate dura mai mult de o zi. Căci anticipările se întemeiază pe o cunoaştere imperfectă şi nu poate trece nici o singură zi fără să intervină vreo schimbare în modul de difuzare a informaţiei.

Semnificaţia metodologică a acestor fapte, care ne interesează aici, depăşeşte chiar şi importanţa lor practică, foarte mare de altminteri, pentru

economia de piaţă. Pentru că acum sîntem în măsură să ne dăm seama că activitatea bursieră pe pieţele de active are o funcţie mai restrînsă decît este cazul pe pieţele de mărfuri. În cazul acestora din urmă, după cum spuneam mai sus, activitatea este menţinută în mişcare continuă datorită apariţiei schimbărilor neaşteptate şi incoerenţei planurilor umane. Pe pieţele de active, însă, unde echilibrul se stabileşte în fiecare zi, planurile umane sînt aduse la coerenţă în fiecare zi. Aici intervalul de timp dintre zilele cu activitate bursieră serveşte doar la difuzarea de noi informaţii şi la facilitarea reorientării anticipărilor. El nu trebuie să servească la evidenţierea incompatibilităţilor între, să zicem, planurile de producţie, lucru ce trebuie să se petreacă între „zilele de piaţă" de pe pieţele de mărfuri, dacă e ca acestea să existe. Echilibrul pe pieţele de active, la fel ca în cazul pieţei marshalliene de cereale, are sens pentru că e limitat la schimbul unor stocuri existente. Acolo unde aceste condiţii nu există, ca în cazul pieţelor în schimbare, el este lipsit de sens şi tot ce există de fapt este procesul de piaţă continuu.

Extinzînd conceptul de echilibru de la piaţa de active, unde el are sens, la sistemul walrasian al pieţelor de mărfuri, unde acest concept nu are sens, formaliştii nu numai că au făcut un deserviciu gîndirii economice, dar au făcut un deserviciu şi mai mare economiei de piaţă prin estomparea uneia din trăsăturile ei cele mai distinctive. Dar, prin aceasta, ei i-au făcut fără să vrea pe prietenii economiei de piaţă să înţeleagă un lucru important: că de acum încolo trebuie să-şi făurească armele lor proprii.

O a doua trăsătură a economiei de piaţă, la care ne vom referi aici şi mai sumar, este faptul dependenţei aparente a cantităţilor produse şi a preţurilor plătite de modul cum este distribuită bogăţia. Ni se spune, de pildă, deseori că „Mîna Invizibilă va maximiza utilitatea socială totală numai cu condiţia ca statul să intervină în aşa fel încît să realizeze o distribuţie iniţială corectă din punct de vedere etic a bogăţiilor".[7] Ne abţinem să comentăm corectitudinea etică a unor astfel de declaraţii. Credem în schimb că reiese limpede că natura procesului de piaţă, proces continuu ce nu poate fi întrerupt, a fost aici răstălmăcită. Fireşte că nu există o „distribuţie iniţială" anterioară demarării procesului de piaţă. Distribuţia bogăţiilor concretizate în active este în fiecare moment rezultatul cumulativ al procesului de piaţă din trecut. Pe pieţele de active, sursele fluxurilor de venit sînt reevaluate în fiecare zi în conformitate cu balanţa de anticipări existentă, rezultînd pentru unii cîştiguri din capital, iar pentru alţii pierderi. Ce temei am putea avea să credem că ingerinţa în acest proces de piaţă e mai puţin dăunătoare decît ingerinţa în producţia şi schimbul de bunuri şi servicii? Cei care cred că un asemenea temei există (ceea ce e cazul cu majoritatea exponenţilor de azi ai „economiei bunăstării") trebuie să postuleze că deţinătorii de active, aidoma proprietarilor funciari ai lui Ricardo, stau, într-un fel, în afara tuturor proceselor de piaţă şi „se îmbogăţesc în somn". Nimic din ce am spus aici cu privire la deosebirile în *modus operandi* al procesului de piaţă pe pieţele de valori, respectiv pe cele de mărfuri, nu poate împieta asupra adevărului simplu că toate aceste procese fac parte dintr-un tot integrat[8].

NOTE

1. În originalul german al cărţii *Acţiunea umană*.
2. L. von Mises, *Human Action*, New Haven, 1949, p. 352.
3. F. A. Hayek, *The Pure Theory of Capital*, Londra, 1941, p. 14.
4. *Individualism and Economic Order*, Londra şi Chicago, 1949, p. 94.
5. F. A. Hayek, *The Counter-Revolution of Science*, Glencoe, Ill., 1955, pp. 38–39.
6. *The Counter Revolution of Science, loc. cit.*, pp. 39, 212.
7. Paul A. Samuelson, *Collected Scientific Papers*, Cambridge, Mass., 1966, p. 1410. (Sublinierea aparţine originalului.)
8. „Nu există un proces de repartiţie distinct de procesele de producţie şi de schimb ale pieţei; încît pe o piaţă liberă însuşi conceptul de „repartiţie" devine lipsit de sens. Cum „repartiţia" nu este decît rezultatul procesului de schimb liber, şi cum procesul acesta aduce foloase tuturor participanţilor la schimb şi sporeşte utilitatea socială, rezultă direct că rezultatele «repartiţionale» ale pieţei libere sporesc de asemenea utilitatea socială". Murray N. Rothbard, „Toward a Reconstruction of Utility and Welfare Economics", în Mary Sennholz (ed.), *On Freedom and Free Enterprise*, New York, 1965, p. 255.

CAPITOLUL 18

Deosebirile metodologice dintre teoria economică instituţională şi cea neoclasică

WILLIAM DUGGER

William Dugger (1947–) a studiat la Universitatea din Texas iar în prezent predă la North Texas State University. Printre preocupările sale de cercetare se numără marxismul şi instituţionalismul.

Faptele, probele empirice dacă preferaţi să le spunem aşa, nu există independent de teorii. Preconcepţiile cercetătorului influenţează puternic activitatea sa de căutare a probelor empirice. Desigur, aceste preconcepţii diferă de la un cercetător la altul şi se întîmplă uneori să fie destul de amorfe. Cu toate acestea, dacă lăsăm de o parte pe marxişti, majoritatea economiştilor tind să se grupeze în jurul a cel puţin două mulţimi de preconcepţii semnificativ diferite. Una este îndeobşte împărtăşită de neoclasici, iar cealaltă de instituţionalişti. Există şi dese suprapuneri, dar faptul că Asociaţia Economică Americană şi Asociaţia de Economie Politică Evoluţionistă sînt organizaţii naţionale separate stă mărturie acestei grupări. Preconcepţiile diferite şi tipurile de probe diferite pe care le caută cele două grupuri constituie deosebiri importante dintre ele, iar aici vom analiza aceste deosebiri în lumina lucrărilor recente de epistemologie şi de metodologie.[1]

Preconcepţii

Ne interesează caracterul şi efectele a trei preconcepţii înrudite: (1) tipul de model sau teorie construit de cercetători, care poate fi descriptiv sau predictiv, (2) unitatea de analiză pe care o folosesc, şi care poate fi instituţia sau individul şi (3) perspectiva psihologică a teoreticianului, care poate fi behavioristă sau subiectivistă. Aceste preconcepţii nu sînt nişte compartimente etanşe în care trebuie înghesuiţi toţi teoreticienii, ci doar nişte constructe utile pentru o mai bună înţelegere. Şi cu toate că autorul rîndurilor de faţă este un instituţionalist, scopul analizei ce urmează este de a înţelege deosebirile metodologice dintre economia politică instituţională şi cea neoclasică, iar nu de a face comparaţii răuvoitoare.

Teorii structurale şi teorii predictive

Instituţionaliştii caută să construiască modele (teorii) structurale, pe cînd neoclasicii se străduiesc să edifice modele (teorii) predictive.[2] Un model

Din *Journal of Economic Issues*, vol. 13 (1979), pp. 899–909.

structural explică comportamentul uman încadrîndu-l cu grijă în contextul lui instituţional şi cultural. Un model predictiv explică comportamentul uman formulînd cu grijă anumite presupoziţii şi deducînd din ele implicaţii (predicţii).

În teoria economică neoclasică o predicţie este o deducţie logică dintr-un postulat sau supoziţie fundamentală. În consecinţă, probele predictive au aici de-a face cu valabilitatea sau acurateţea empirică a unor asemenea deducţii. Natura probelor predictive este ca atare destul de uşor de înţeles şi nu necesită multe dezvoltări. O predicţie, însă, nu este neapărat o prognoză (în orginal, *forecast* — *n.t.*) Prima este dedusă logic dintr-o „presupoziţie", pe cînd cea de a doua este de obicei derivată statistic dintr-un model a cărui structură încearcă să redea nişte relaţii economice reale. De asemenea, o prognoză se referă întotdeauna la ceva situat în viitor, pe cînd o predicţie se referă adesea la ceva din trecut.

Distincţia trasată aici între diferite tipuri de modele este foarte asemănătoare celei trasate de Abraham Kaplan între teorii concatenate (structurale) şi teorii ierarhice (predictive). Componentele unei teorii concatenate formează o structură identificabilă (o cultură), care în genere converge spre un punct (instituţie) central(ă). „O teorie concatenată explică o lege sau un fapt evidenţiindu-i locul".[3] Ea explică un comportament individual arătînd că el se încadrează într-o structură instituţională de norme de comportare, iar structura instituţională o explică arătînd cum se încadrează ea într-un context cultural. Componentele unei teorii ierarhice sînt dispuse într-o piramidă al cărei vîrf îl formează principiile sau postulatele de bază (presupoziţia utilităţii şi a maximizării profitului), din care se fac deducţii la nivelurile mai de jos ale teoriei. „O lege este explicată demonstrînd că ea este o consecinţă logică a acestor principii, iar un fapt este explicat arătînd că decurge din acestea şi din anumite condiţii iniţiale".[4] Un comportament individual este explicat atunci cînd este dedus din postulatele de bază (funcţiile de utilitate) şi condiţiile iniţiale (repartiţia veniturilor şi preţurile bunurilor).

Modelul predictiv se testează empiric comparînd deducţiile (predicţiile cantitative) cu observaţiile. Modelul structural se testează empiric comparînd structurile instituţionale (calitative) presupuse cu observaţiile. În construirea modelelor structurale instituţionaliştii depun mari strădanii pentru a face realistă structura teoretică cu care lucrează. În elaborarea modelelor predictive, neoclasicii diminuează accentul pus pe realismul structural, depunînd, în schimb, multă străduinţă în testarea predicţiilor. Cum spune Fritz Machlup, un important practician neoclasic, „problema care se pune nu este dacă firmele din lumea reală îşi vor maximiza *realmente* preţurile băneşti sau dacă măcar *caută* să şi le maximizeze, ci dacă *presupoziţia* că acesta este obiectivul firmelor teoretice din lumea artificială a construcţiei noastre va duce la concluzii — la „rezultate inferate" — foarte diferite de cele derivate din presupoziţii recunoscute ca fiind mai realiste".[5] Realismul acestor „rezultate inferate" sau predicţii este de importanţă majoră în economia neoclasică, nu însă şi în economia instituţională, unde realismul structurii (al pattern-ului) unei teorii este mai important.

Rezumînd, vom spune că în modul predictiv o teorie este un ansamblu de predicţii deduse sau inferate din principii sau presupoziţii de nivel mai înalt;

în modul structural, o teorie este un ansamblu de structuri ce se îmbină între ele. De o parte, comportamentul individual este dedus din presupoziţii privitoare la utilitate şi la venit; de cealaltă, comportamentul individual este încadrat într-o structură instituţională, iar aceasta e încadrată într-un context cultural.

Instituţiile şi indivizii ca unităţi de analiză

În generarea predicţiilor lor, neoclasiciştii folosesc ca unitate de analiză consumatorul individual sau firma. În elaborarea structurilor lor, instituţionaliştii folosesc în acest rol instituţia.

Pentru John R. Commons, unul din fondatorii instituţionalismului, o instituţie este un angrenaj acţional (*going concern*) ce intră într-o serie de tranzacţii efectuate în cadrul dat de un set de reguli de lucru. Un individ este deopotrivă parte şi produs al acestor angrenaje acţionale. Indivizii, urmărindu-şi propriile lor interese *ca indivizi*, contează foarte puţin în eşafodajul de viaţă modern. Prin aceasta nu spunem că individul nu are nici un fel de pondere cauzală. Spunem însă că indivizii îşi realizează (sau nu) potenţialul lor în cadrul unor angrenaje acţionale, deoarece acţiunea colectivă este cea prin care se creează un mediu pentru acţiunea individuală eficientă.[6]

Pentru Thorstein Veblen, celălalt fondator al instituţionalismului, o instituţie este un ansamblu de norme şi idealuri ce se reproduce sau internalizează într-un mod imperfect (aşadar, supus unor schimbări dramatice) prin obişnuinţă în fiecare dintre generaţiile succesive de indivizi. O asemenea instituţie serveşte de stimul *şi* ghid comportamentului individual.[7] Preferinţele unui individ nu sînt factori cauzali originari sau fundamentali şi ca atare nu de la ele trebuie să pornească teoria. Ci, în viziunea lui Veblen, natura lumii este dată de maxima sociologică după care oamenii nu fac pur şi simplu ceea ce vor, ci de asemenea vor ceea ce trebuie să facă.[8] De aceea, punctul de plecare al unei teorii (structuri) este ceea ce oamenii trebuie să facă. Dat fiind că, în viziunea instituţionalistă, spectrul de alternative deschis oamenilor este determinat de structura sau contextul instituţional în care s-au născut, punctul de plecare trebuie să fie structura instituţională.

Instituţionaliştii încearcă să păstreze cît mai realistă cu putinţă unitatea lor de analiză, pentru că îi preocupă foarte mult realismul descriptiv. Adică, ei întreabă mereu în ce măsură coincid structurile instituţionale presupuse de ei cu observaţiile din lumea reală. Modelele lor sînt foarte amănunţite. Neoclasicii încearcă şi ei să păstreze unităţile lor de analiză cît mai realiste cu putinţă. Dar ceea ce îi preocupă pe ei este realismul predictiv. Adică, ei întreabă mereu cîtă acurateţe empirică au predicţiile lor. De exemplu, în teoria cererii de bani, ei au depus mari eforturi în compararea acurateţei empirice a predicţiilor derivate din funcţii de cerere alternative.[9] Modelele sînt clare şi elegante — reduse la o osatură logică. Economiştii neoclasici folosesc briciul lui Occam pentru a da de o parte năclăiala detaliilor (de care ei au oroare, în timp ce instituţionaliştii le adoră).

Nici firma neoclasică, nici consumatorul neoclasic nu reprezintă o unitate de analiză bazată pe consumatorii reali sau pe firmele reale. Şi nici nu se urmăreşte să fie aşa. Ci fiecare este un fel de verigă „cauzală". După cum spune Machlup, „în această conexiune cauzală firma e doar o verigă teoretică, un construct mental ce ne ajută să explicăm cum se ajunge de la cauză la efect".[10] O asemenea conexiune cauzală teoretică este folosită pentru a genera predicţii, nu pentru a elabora structuri. Iar consumatorul şi firma neoclasice, golite de năclăiosul realism instituţionalist, pot îndeplini mai bine funcţia lor *predictivă.*

În cazul instituţionaliştilor, atît firma cît şi consumatorul se bazează pe corporaţiile şi consumatorii reali. Angrenajele acţionale ale lui Commons erau bazate pe experienţa sa şi pe studiile sale de caz. Clasa neproductivă (*leisure class*), descrisă de Veblen, era bazată pe observaţiile sale pătrunzătoare — aspre, ce-i drept — asupra culturii noastre pecuniare. Asemenea unităţi de analiză realiste nu îndeplinesc, şi nici nu sînt menite să îndeplinească, o funcţie *predictivă.* Ci îl ajută pe economist să înţeleagă *structura* (pattern-ul) culturii capitaliste americane.

Deosebirea dintre unităţile de analiză instituţionale şi cele neoclasice va fi, probabil, şi mai clară dacă cititorul va remarca numeroasele trăsături pe care le au în comun modelele structurate ale instituţionaliştilor cu antropologia şi cu unitatea de analiză a acesteia (pattern-ul sau configuraţia culturală).[11] Prin contrast, modelele deductive ale neoclasicilor au multe lucruri în comun cu matematica pură şi cu unitatea ei de analiză (postulatul logic).

Behaviorismul şi individualismul ca perspective psihologice

Abordarea instituţională adoptă perspectiva psihologică a behaviorismului.[12] Semnificaţia acestei perspective pentru economia istituţională este ilustrată de următorul pasaj din B. F. Skinner privitor la efectul normelor instituţionale asupra personalităţii sau a preferinţelor subiective ale cercetătorului ştiinţific individual:

> Dacă el proiectează un experiment într-un anumit fel sau opreşte un experiment într-un punct anume, pentru că rezultatul va confirma atunci o teorie ce poartă numele său ... e aproape sigur că va avea neplăceri [fiindcă] rezultatele publicate ale oamenilor de ştiinţă sînt repede supuse verificării de către alţii... A spune pe acest temei că oamenii de ştiinţă sînt superiori din punct de vedere moral sau etic altor oameni sau că posedă un simţ etic mai fin [sau a spune că preferinţele lor individuale converg spre adevăr] înseamnă a comite greşeala de a atribui omului de ştiinţă ceea ce în realitate constituie o trăsătură a ambianţei în care el lucrează.[13]

Behaviorismul vede rădăcinile acţiunii umane în structurile instituţionale (norme, reguli de funcţionare, uzanţe şi deprinderi) şi nu în preferinţele individuale, pe care le consideră ori în bună parte derivate, ori nesigure din pricina caracterului lor introspectiv şi subiectiv. El nu este lipsit de preconcepţii, în

ciuda afirmaţiei lui Machlup că „programul behaviorismului constă în repudierea preconcepţiilor şi a ipotezelor, precum şi în sprijinirea exclusiv pe observarea comportamentului manifest".[14] Behaviorismul consideră preferinţele individuale, cînd se impune folosirea lor într-o analiză, ca fiind derivate în mare parte din mediul cultural-instituţional în care s-a născut individul. Explicarea comportamentului uman trebuie, deci, să pornească de aici.

Acest mediu şi comportamentul individual corespunzător nu se limitează la o mulţime statică de stimuli şi reacţii observate. Preconcepţiile psihologice ale instituţionaliştilor sînt cu mult mai sofisticate.[15] Fiinţele umane individuale sînt şi ele importante, mai ales atunci cînd luptă împotriva cadrului instituţional în care s-au născut şi cînd îi aduc schimbări. Veblen spunea, într-un articol important, că în viziunea economiştilor ortodocşi omul „n-are nici antecedent, nici consecvent. El este un dat uman definitiv şi izolat, aflat în echilibru stabil atunci cînd nu este dislocat şi împins într-o direcţie sau alta de forţe ce acţionează asupra sa... Cînd forţa impactului s-a consumat, el intră în repaus, un ghem de dorinţe autonom identic cu ce a fost înainte".[16] Deşi neîncrederea lor faţă de subiectivism îi împinge pe instituţionalişti spre behaviorism, Veblen îşi reprezintă omul ca fiind mai mult decît un simplu termen mediu subînţeles în psihologia stimul-reacţie.

Dacă cercetătorul porneşte în explicarea comportamentului uman de la individ şi nu de la instituţie, el împărtăşeşte preconcepţiile subiective ale economistului neoclasic, mai bine cunoscute, probabil, sub numele de individualism metodologic. Aceasta este definit de Paul Diesing drept „doctrina potrivit căreia numai indivizii sînt reali, nu şi societăţile şi grupurile, şi de aceea orice explicaţie trebuie să se bazeze în ultimă instanţă pe enunţuri sau legi privitoare la comportamentul individual".[17] Definiţia lui Diesing este un pic prea tranşantă. Rari sînt, de fapt, cercetătorii din ştiinţele sociale ce ar fi dispuşi să susţină că societăţile nu sînt reale. Adevărul e doar că mulţi din ei (inclusiv neoclasicii) studiază societăţile începînd cu indivizii şi cu opţiunile lor independente.[18]

Cu ajutorul acestei discuţii despre preconcepţii, economia instituţională poate fi înţeleasă ca un ansamblu de teorii sau modele structurale concatenate avînd drept componente instituţii şi drept fundament psihologic behaviorismul. Prin contrast, economia neoclasică poate fi înţeleasă ca un ansamblu de teorii sau modele predictive ierarhice avînd drept componente firmele individuale şi consumatorii individuali, iar drept fundament psihologic individualismul metodologic.[19]

Tipurile corespunzătoare de probe

Cele două şcoli au nu doar preconcepţii total diferite, ci exponenţii lor caută tipuri de probe diferite: economiştii instituţionali caută probe structurale, iar cei neoclasici, probe predictive. Probele structurale au de-a face cu măsura în care modelul structural sau teoria concatenată propuse de instituţionalist se potrivesc cu mulţimea relaţiilor umane pe care el încearcă

să le explice. Probele predictive au de-a face cu acurateţea şi siguranţa predicţiilor derivate din teoria ierarhică sau modelul predictiv ale neoclasicului.

Să ilustrăm cele spuse printr-un exemplu simplu.[20] Să presupunem că vrem să determinăm rezistenţa unui scaun, dar nu ne putem aşeza pe el. Am putea strînge atunci două feluri de probe. Am putea să examinăm structura scaunului observînd numărul, grosimea şi rezistenţa picioarelor lui, ca şi starea generală în care se află. Sau am putea să presupunem că scaunul e suficient de rezistent, să derivăm de aici predicţia că oamenii îl pot folosi fără grijă, iar apoi, în cursul observaţiei, să vedem cîţi oameni se pot aşeza pe el fără ca scaunul să se rupă. În primul caz vom fi strîns probe structurale; în cel de-al doilea, probe predictive.

Probele structurale şi teoria economică instituţională

În viziunea instituţionalistă predicţia este relativ neimportantă. După Charles Wilber şi Robert Harisson, „acurateţea predicţiilor nu poate fi forma principală de verificare în modelul structural".[21] Într-un asemenea model comportamentul indivizilor nu este determinat cu precizie de structură (e vorba de structura instituţională). În schimb, el stabileşte un domeniu în cadrul căruia părţile constitutive pot să varieze. În particular, instituţiile determină un spectru de alternative acceptabile între care indivizii pot să aleagă, dar ele nu determină comportamentul exact. De aceea, cînd este folosită ca unitate de bază a analizei o instituţie, de multe ori nu sînt posibile predicţii deduse cu precizie.

Să luăm un exemplu banal, dar foarte edificator. Cunoscînd normele vestimentare statornicite într-o aumită organizaţie, teoreticianul nu dobîndeşte posibilitatea de a prevedea *exact* cu ce se va îmbrăca lunea dl. Jones. Totuşi, instituţionalistul ar putea susţine că deşi haina dlui Jones poate fi sau gri închis sau maro deschis, dacă acesta este directorul unei filiale a IBM, el *va* purta costum şi cravată. De asemenea, că locuieşte într-o casă de un anumit fel şi într-un cartier de o anumită categorie, deşi adresa sa exactă nu poate fi specificată. Jones va bea scotch, nu bere; va avea o soţie zveltă, nu una grasă; şi va fi membru al unui club sportiv select, nu al asociaţiei jucătorilor de popice. Într-un cuvînt, înţelegerea structurii instituţionale în cadrul căreia trăieşte Jones oferă instituţionalistului anumite posibilităţi de a face predicţii *generale*, calitative, nu însă şi predicţii *specifice*, cantitative.

Instituţionaliştii, cum este firesc, caută în general probe referitoare la normele de comportament, recompensele şi sancţiunile, ca şi la raporturile de putere. Toate acestea au de-a face cu structura instituţională şi cu contextul cultural. Wilber şi Harrison rezumă în felul următor mecanismul de validare preferat de instituţionalişti: „Probele în sprijinul unei ipoteze sau interpretări sînt evaluate cu ajutorul validării contextuale. Această tehnică este un proces de verificare reciprocă între diferite surse de material probator [studii istorice, chestionare, studii de caz etc.] şi serveşte ca mijloc indirect de evaluare a plauzibilităţii interpretărilor iniţiale".[22] Teoria instituţionalistă a consu-

mului foloseşte normele instituţionale şi contextul cultural pentru a construi un model al comportamentului consumatorului. Pentru a-şi testa empiric teoria, instituţionalistul foloseşte studii de caz, studii istorice şi/sau chestionare (cînd este posibil) pentru a vedea dacă normele şi contextul modelului structural construit coincid cu structura lumii „reale" aşa cum este interpretată aceasta de el însuşi şi de alţii.

În cazul instituţionalismului, ceea ce Thomas Kuhn ar numi ştiinţă „normală" constă din efectuarea de studii de caz şi folosirea lor pentru dezvoltarea sau extinderea unui model de bază.[23] Ştiinţa „revoluţionară" constă în construirea de noi modele de bază, menite să înlocuiască pe cele vechi care nu pot fi puse de acord cu lumea „reală".

De exemplu, în lucrările sale *Teoria clasei neproductive* şi *Teoria întreprinderii*, Veblen a construit un model structural de bază al canoanelor pecuniar-prădalnice de conduită corectă în consum şi producţie în condiţiile capitalismului modern. În *Germania imperială* şi *Învăţămîntul superior în America*, între altele el a realizat studii de caz, dezvoltînd şi extinzînd modelul său structural spre a determina cît de bine se potrivea acesta lumii din jur. În aceste studii de caz, a încercat să strîngă probe structurale şi să le interpreteze. N-a făcut predicţii concrete şi n-a căutat probe predictive; prin observaţiile sale subtile şi prin lecturile sale avide din domeniul tuturor ştiinţelor sociale, a căutat să înţeleagă, nu să facă predicţii.

Probele predictive în teoria economică neoclasică

Modelele structurale ale teoriei instituţionale nu facilitează generarea de deducţii sau predicţii logice[24]; aceasta este facilitată de modelele deductive ale teoriei neoclasice. Este, de aceea, lesne de înţeles faptul că economia neoclasică s-a afirmat în principal pe direcţia generării logice a deducţiilor şi a căutării de probe predictive.[25]

În teoria economică neoclasică, ştiinţa „normală" constă în strîngerea de date privitoare la preţuri şi cantităţi pentru testarea predicţiilor referitoare la cerere şi ofertă generate de modelele deductive ale consumatorului şi producătorului. Ştiinţa „normală" a teoriei economice instituţionaliste se concretizează în studii de caz pe linia unor, să zicem, Adolf Berle şi Gardiner Means[26], pe cînd cea a teoriei neoclasice caută să genereze deducţii logice, prin economiştii de formaţie matematică şi să testeze statistic aceste predicţii prin străduinţele altor economişti. Fireşte, deducţia matematică şi testarea empirică se efectuează adesea simultan. De exemplu, în 1938 au fost publicate două lucrări remarcabile de factură neoclasică: *Analiza matematică pentru economişti* a lui R. G. D. Allen şi *Teoria şi măsurarea cererii* a lui Henry Schultz. Allen a dezvoltat instrumentele matematice necesare deducţiilor (predicţiilor) cantitative, făcîndu-le cunoscute unei generaţii de neoclasici. În acelaşi timp, Schultz a făcut muncă de pionierat în determinarea şi testarea statistică a curbelor de cerere.[27]

Încheiere

Discuţia de faţă încearcă să clarifice deosebirile metodologice dintre instituţionalişti şi neoclasici. Am schiţat anumite deosebiri dintre preconcepţiile şi tipurile de probe preferate de cele două şcoli de gîndire. Prima construieşte modele structurale ale normelor instituţionale încorporate într-un context cultural specific. În cadrul acestui model, comportamentul indivizilor este în mare măsură rezultatul mediului instituţional în care ei trăiesc. Aceasta face ca natura sau structura detaliată a acestui mediu instituţional-cultural să fie de maximă importanţă teoretică şi empirică. Studiile de caz şi chestionarele prin care este sondată această structură sînt măcinişul morii empirice a acestei şcoli. Şcoala neoclasică elaborează modele deductive bazate pe postulate care generează predicţii logice privitoare la consumatorii individuali şi la firmele individuale. În cadrul acestui model, optimizarea alegerilor individuale este folosită pentru a face predicţii despre cantităţile oferite şi cele solicitate. De aceea, mediul instituţional-cultural este aici mai puţin semnificativ. Capătă, în schimb, o importanţă de prim ordin datele statistice privitoare la preţuri şi la cantităţi, cu care urmează a fi comparate predicţiile.

Rezultă de aici cu destulă claritate de ce sînt atît de diferite cele două şcoli de gîndire. Preconcepţiile lor şi cercetările lor empirice îi duc pe practicieni în direcţii foarte diferite.

NOTE

1. Dintre lucrările de filozofie a ştiinţei la care apelez în acest articol menţionez: Paul Diesing, *Patterns of Discovery in the Social Sciences* (Aldine-Atherton, New York, 1971); Abraham Kaplan, *The Conduct of Inquiry* (Chandler, San Francisco, 1964); Ernest Nagel, *The Structure of Science* (Harcourt, Brace & World, New York, 1961); Stephen C. Pepper, *World Hypotheses: A Study of Evidence* (Univ. of California Press, Berkeley, 1966); şi Charles K. Wilber şi Robert S. Harrison, „The Methodological Basis of Institutional Economics; Pattern Model, Storytelling and Holism", *Journal of Economic Issues* 12 (martie 1978), pp. 61–89. Vezi şi Thorstein Veblen, „The Preconceptions of Economic Science" in *The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays* (B. W. Huebsch, New York, 1919).

2. Această distincţie se inspiră substanţial din Diesing, *Patterns of Discovery*; Kaplan, *Conduct of Inquiry*; şi Wilber şi Harrison, „Methodological Basis".

3. Kaplan, *Conduct of Inquiry*, p. 298.

4. *Ibid.*, p. 298. Vezi şi pp. 332–346.

5. Fritz Machlup, „Theories of the Firm: Marginalist, Behavioral, Managerial", *American Economic Review* 57 (martie 1967), pp. 14–15. Poziţia lui Machlup se aseamănă îndeaproape cu ceea ce s-a numit „*F-twist*". Vezi Milton Friedman, „The Methodology of Positive Economics" în volumul său *Essays in Positive Economics* (University of Chicago Press, Chicago, 1953).

6. John R. Commons, *The Economics of Collective Action* (Macmillan, New York, 1950) îndeosebi pp. 117–119.

7. Thorstein Veblen, „The Limitations of Marginal Utility", în *The Place of Science in Modern Civilization*, pp. 242–243.

8. Vezi Paul Streeten, „Appendix: Recent Controversies", în *The Political Element in the Development of Economic Theory*, ed. Gunnar Myrdal (Simon and Schuster, New York, 1954), p. 215.

9. Vezi David E. W. Laidler, *The Demand for Money*, ed. a 2-a (Dun-Donnelley, New York, 1977), pp. 101–162.

10. Machlup „Theories of the Firm", p. 9.

11. Recomandăm cititorului interesat să compare Ruth Benedict, *Patterns of Culture* (Houghton Mifflin, New York, 1934) cu Thorstein Veblen, *Theory of the Leisure Class* (Macmillan, New York, 1899).

12. Pentru o viziune întrucîtva diferită dar complementară, a se vedea John E. Roemer, care spune: „Economiştii clasici şi Marx plasau *societatea* în centrul sistemului economic, iar individul la periferia lui. Teoria neoclasică a revenit la eroarea ptolemeică, plasînd în centru individul", John E. Roemer „Neoclassicism, Marxism and Collective Action", *Journal of Economic Issues* 12 (martie 1978), p. 148.

13. B. F. Skinner, *Beyond Freedom and Dignity* (Bantam Books, New York, 1971), p. 166.

14. Machlup, „Theories of the Firm", p. 4.

15. Pe acest aspect a pus accentul un referent anonim care, deşi instituţionalist, este mai degrabă un gestaltist decît un behaviorist. Pentru o discuţie despre introspecţie (subiectivism), behaviorism şi gestaltism, vezi Wolfgang Kohler, *Gestalt Psychology* (New American Library, New York, 1975 [1947]).

16. Thorstein Veblen, „Why Is Economics Not an Evolutionary Science?" în *Science in Modern Civilization*, pp. 73–74.

17. Diesing, *Patterns of Discovery*, p. 125. Vezi şi Thorstein Veblen, „The Limitations of Marginal Utility", pp. 237–239 şi „The Socialist Economics of Karl Marx and His Followers", pp. 441–443, ambele în *Science in Modern Civilization*. Despre behaviorismul şi antisubiectivismul lui Veblen discută Joseph Dorfman în *Thorstein Veblen and His America*, ed. a 7-a (Kelley, Clifton, N. J., 1972), pp. 291–293.

18. Vezi şi Nagel, *Structure of Science*, p. 535–546; şi Kendall P. Cochran, „Economics as Moral Science", *Review of Social Economy* 32 (oct. 1974), pp. 185–195.

19. Vezi şi William M. Dugger, „Institutional and Neoclassical Economics Compared", *Social Science Quarterly* 58 (dec. 1977), pp. 449–461.

20. Exemplul care urmează se sprijină pe distincţia trasată şi ilustrată de Pepper în *World Hypotheses*, pp. 47–90.

21. Wilber and Harrison, „Methodological Basis", p. 78.

22. *Ibid.*, p. 76. Vezi şi Diesing, *Patterns of Discovery*, pp. 147–148.

23. Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, ed. a 2-a (University of Chicago Press, Chicago, 1970).

24. Nu toţi economiştii neoclasici folosesc în aceeaşi măsură probele predictive. Pentru cele două extreme, comparaţi Friedman, *Methodology of Positive Economics* cu G. L. S. Shackle, *Time in Economics* (North-Holland, Amsterdam, 1958).

25. Privind dintr-un unghi diferit, s-ar putea evidenţia în cadrul teoriei neoclasice două principale tendinţe sau supoziţii metodologice. Vezi Henry W. Briefs, *Three Views of Method in Economics* (Georgetown University Press, Washington, D. C., 1960).

26. Adolf A. Berle şi Gardiner C. Means, *The Modern Corporation and Private Property*, ed. revizuită (Harcourt, Brace and World, New York, 1968).

27. R. G. D. Allen, *Mathematical Analysis for Economists* (Macmillan, Londra, 1938); şi Henry Schultz, *The Theory and Measurement of Demand* (University of Chicago Press, Chicago, 1938).

8. Vezi Paul Streeten, „Appendix: Recent Controversies", în *The Political Element in the Development of Economic Theory*, ed. Gunnar Myrdal (Simon and Schuster, New York, 1954), p. 215.

9. Vezi David E. W. Laidler, *The Demand for Money*, ed. a 2-a (Dun-Donnelley, New York, 1977), pp. 101–163.

10. Machlup, „Theories of the Firm", p. 9.

11. Recomandăm cititorului interesat să compare Ruth Benedict, *Patterns of Culture* (Houghton Mifflin, New York, 1934) cu Thorstein Veblen, *Theory of the Leisure Class* (Macmillan, New York, 1899).

12. Pentru o viziune întrucâtva diferită dar complementară, a se vedea John E. Roemer, care spune: „Economiștii clasici și Marx plasau societatea în centrul sistemului economic, iar individul la periferia lui. Teoria neoclasică a revenit la ipoteza ptolemeică, plasînd în centru individul", John E. Roemer „Neoclassicism, Marxism and Collective Action", *Journal of Economic Issues* 12 (martie 1978), p. 148.

13. B. F. Skinner, *Beyond Freedom and Dignity* (Bantam Books, New York, 1971), p. 165.

14. Machlup, „Theories of the Firm", p. 9.

15. Pe acest aspect a pus accentul un referent anonim: deși instituționalistul este mai degrabă un gestaltist decît un behaviorist. Pentru o discuție despre introspecție (subiectivism), behaviorism și gestaltism, vezi Wolfgang Kohler, *Gestalt Psychology* (New American Library, New York, 1975 [1947]).

16. Thorstein Veblen, „Why Is Economics Not an Evolutionary Science?", în *Science in Modern Civilization*, pp. 73–74.

17. Diesing, *Patterns of Discovery*, p. 125. Vezi și Thorstein Veblen, „The Limitations of Marginal Utility", pp. 237–239 și „The Socialist Economics of Karl Marx and His Followers", pp. 441–443, ambele în *Science in Modern Civilization*. Despre behaviorismul și antisubiectivismul lui Veblen discută Joseph Dorfman în *Thorstein Veblen and His America*, ed. a 7-a (Kelley, Clifton, N. J., 1972), pp. 291–293.

18. Vezi și Nagel, *Structure of Science*, p. 535–546; și Kendall P. Cochran, „Economics as Moral Science", *Review of Social Economy* 32 (oct. 1974), pp. 186–195.

19. Vezi și William M. Dugger, „Institutional and Neoclassical Economics Compared", *Social Science Quarterly* 58 (dec. 1977), pp. 449–461.

20. Exemplul care urmează se sprijină pe distincția trasată și ilustrată de Pepper în *World Hypotheses*, pp. 47–90.

21. Wilber and Harrison, „Methodological Basis", p. 78.

22. *Ibid.*, p. 76. Vezi și Diesing, *Patterns of Discovery*, pp. 147–148.

23. Thomas S. Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, ed. a 2-a (University of Chicago Press, Chicago, 1970).

24. Nu toți economiștii neoclasici folosesc în aceeași măsură probele predictive. Pentru cele două extreme, comparați Friedman, *Methodology of Positive Economics* cu G. L. S. Shackle, *Time in Economics* (North-Holland, Amsterdam, 1958).

25. Privind dintr-un unghi diferit, s-ar putea evidenția în cadrul teoriei neoclasice două principale tendințe sau separații metodologice. Vezi Henry W. Briefs, *Three Views of Method in Economics* (Georgetown University Press, Washington, D. C., 1960).

26. Adolf A. Berle și Gardiner C. Means, *The Modern Corporation and Private Property*, ed. revizuită (Harcourt, Brace and World, New York, 1968).

27. R. G. D. Allen, *Mathematical Analysis for Economists* (Macmillan, London, 1938); și Henry Schultz, *The Theory and Measurement of Demand* (University of Chicago Press, Chicago, 1938).

PARTEA A V-A

Noi orientări filozofice

În cursul ultimului deceniu, filozofia ştiinţei s-a detaşat de concepţia pozitiviştilor logici şi de cea a lui Karl Popper, orientîndu-se spre o investigare mai detaliată a ştiinţelor particulare. Cele mai multe studii s-au concentrat asupra ştiinţelor naturii, dar n-au lipsit nici preocupările filozofice privitoare la economia politică. Eseurile semnate de Alexander Rosenberg şi Daniel Hausman, ambii cu formaţie filozofică, exemplifică aceste noi strădanii din filozofia ştiinţei economice.

Dar majoritatea studiilor de filozofie şi metodologie a ştiinţei economice sînt totuşi scrise de economişti. O dată cu năruirea oricărui consens între filozofii ştiinţei, economiştii trebuie, însă, să fie atenţi pe ce filozofie a ştiinţei se sprijină. În eseul final al acestui volum, Mark Blaug examinează critic concepţiile a doi prestigioşi filozofi contemporani ai ştiinţei, Thomas Kuhn şi Imre Lakatos, şi se întreabă ce fel de lumină aruncă ele asupra modului nostru de a înţelege teoria economică.

Antologia de faţă nu ajunge, din păcate, la adevăruri de necontestat. Majoritatea problemelor din filozofia şi metodologia ştiinţei economice sînt dificile şi rămîn încă deschise. Această ultimă secţiune nu oferă răspunsurile, dar sugerează cum să le căutăm.

CAPITOLUL 19

Interacţiunea dintre studiile microeconomice şi cele macroeconomice

ALEXANDER ROSENBERG

Alexander Rosenberg (1946 –) s-a născut la Salzburg, în Austria. A obţinut doctoratul în filozofie la Universitatea Johns Hopkins. În prezent este profesor de filozofie şi ştiinţă socială la Universitatea din Syracuse. Pe lîngă numeroasele sale lucrări publicate din domeniul filozofiei ştiinţei economice, profesorul Rosenberg are importante cercetări asupra cauzalităţii şi de filozofie a biologiei.

Deşi criticile inspirate conceptual şi metodologic la adresa teoriei microeconomice clasice abundă, este puţin probabil că ele vor putea discredita în cele din urmă această teorie dacă nu vor fi suplimentate cu date empirice convingătoare. În plus, dată fiind concepţia astăzi ortodoxă despre natura şi justificarea teoriei microeconomice, anumite tipuri de date empirice este improbabil să aibă o influenţă reală asupra gradului de convingere cu care mulţi economişti îmbrăţişează această teorie. Concepţia ortodoxă şi-a primit formularea clasică în teza lui Friedman că postulatele pe care le face această teorie cu privire la comportamentul agenţilor economici individuali nu se cer şi, de altfel, nici nu pot să fie testate; aşadar, pentru cine acceptă tezele lui Friedman[1], datele ce par să infirme postulatele teoriei microeconomice nu sînt admisibile ca teste ale ei. Viziunea lui Friedman despre metodologia ştiinţei economice pozitive admite, de fapt, relevanţa datelor statistice pentru testarea teoriei microeconomice. Şi cum viziunea friedmaniană se bucură de o atît de largă adeziune printre economiştii cu preocupări metodologice, este cazul să examinăm mai îndeaproape relaţia dintre această teorie şi genul de date ce constituie teste admisibile ale ei. În articolul de faţă vreau să examinez această relaţie, trasînd paralele cu relaţia dintre o microteorie fizică şi datele agregate despre care se consideră că-şi primesc explicaţia prin ea. Voi examina apoi consecinţele pe care le-ar antrena concluzia că teoria microeconomică este infirmată de date agregate privitoare la o economie sau că nici măcar nu este aplicabilă la ele. În ultima parte a articolului abordez relaţia dintre teoria microeconomică şi teoria macroeconomică, încercînd să arăt că şi aici avem un pandant al relaţiilor dintre microteorii şi macroteorii din ştiinţa fizică. Din examinarea acestor trei chestiuni va reieşi, cred, că unele trăsături centrale şi distinctive ale microeconomiei clasice trebuie să joace şi pe viitor un rol central în dezvoltarea teoriei economice.

În caracterizarea celei de-a doua probleme, vreau să lămuresc o distincţie de care m-am folosit mai sus şi care, în raport cu ceea ce urmăresc eu aici,

Din *Philosophy of the Social Sciences*, vol. 6 (1976), pp. 35–53).

este important să fie foarte clară. Este vorba de distincţia dintre, pe de o parte, confirmarea sau infirmarea unei teorii de către datele disponibile, şi, pe de alta, aplicabilitatea sau inaplicabilitatea teoriei la respectivele date. O lege generală sau teorie este aplicabilă la un anumit ansamblu de date dacă şi numai dacă aceste date satisfac condiţiile antecedente ale legii. Astfel, enunţul general „toate lebedele sînt albe" este aplicabil la lebede, dar la cerbi nu; iar pentru a testa aceasta lege, nu-i de-ajuns să se determine culoarea unei păsări particulare, ci trebuie să determinăm şi specia căreia îi aparţine. Astfel, o gîscă albă nu oferă un test pentru ipoteza noastră, aceasta nefiind aplicabilă la gîşte. O lebădă care este neagră pentru că e murdară de petrol nu oferă nici ea un test, deoarece condiţia antecedentă a legii noastre exclude în mod implicit, printr-un *ceteris paribus* subînţeles, un asemenea caz din domeniul de aplicabilitate al legii. Încercarea de a confirma sau infirma un enunţ general sau o teorie presupune aplicabilitatea acestora la datele pe care le invocăm în acest scop. Tocmai faptul acesta împiedică, în parte, falsificarea riguroasă a unei legi sau teorii. Dat fiind că testele reclamă în mod invariabil supoziţii auxiliare — inclusiv supoziţia că datele satisfac condiţiile antecedente din propoziţia supusă testării — putem oricînd să păstrăm o teorie negînd aplicabilitatea ei la materialul empiric de care dispunem. Întrebarea dacă teoria este aplicabilă e logic anterioară întrebării dacă ea este sau nu confirmată. Fireşte, în practică cea mai bună garanţie a aplicabilităţii unei teorii este compatibilitatea consecinţelor ei observabile cu datele strînse în vederea testării ei. Pe de altă parte, eşecul predictiv nu poate să distingă între falsitate şi inaplicabilitate. Tocmai de aceea distincţia este uneori pierdută din vedere, iar unele teorii, mai ales din ştiinţele sociale, au fost respinse ca fiind false, cînd de fapt erau inaplicabile la datele-test şi ca atare rămăseseră, la drept vorbind, netestate.

Această distincţie va fi de importanţă crucială în discuţia de mai jos privind relaţia dintre microeconomie şi datele statistice agregate avansate uneori de economişti pentru a pune sub semnul întrebării adevărul sau relevanţa şi utilitatea ei.

I

Dacă agenţii economici individuali acţionează în conformitate cu legile microeconomice, iar economii întregi sînt alcătuite exclusiv din asemenea agenţi şi din creaţiile lor, pare rezonabil să presupunem că enunţurile generale ce descriu comportamentul unei economii ar putea fi produse prin agregarea aritmetică a comportamentului agenţilor aşa cum este descris de aceste legi.

De altfel, economiştii bănuiau demult că, date fiind anumite ipoteze auxiliare, agregarea comportamentului maximizant, cerută de teoria clasică, va produce rezultate frapante. Walras a fost primul care, în 1874, a sugerat că în condiţiile unor randamente de scară constante sau descrescătoare, o economie formată din agenţi ce se comportă în conformitate cu teoria clasică

va ajunge la un „echilibru general". Adică, comportamentul maximizant al consumatorilor şi producătorilor se soldează inevitabil cu un echilibru între cantităţile oferite şi cele cerute pe fiecare din pieţele economiei respective, inclusiv pe piaţa muncii. Abia peste şaizeci de ani a putut fi formulată prima dintr-o serie de demonstraţii elegante ale acestei teze. Aceste demonstraţii fac uz de ipoteze întrucîtva diferite despre agenţi, dar toate se plasează hotărît în tradiţia teoriei clasice.[2] Dar, chiar şi în lipsa unei demonstraţii riguroase, economiştii din secolul al XIX-lea şi de la începutul secolului al XX-lea au îmbrăţişat punctul de vedere că nereuşitele unei economii de a menţine un echilibru general nu sînt decît devieri temporare. În sprijinul acestui punct de vedere veneau şi consolările teoriei macroeconomice tradiţionale a cărei dezvoltare este anterioară gîndirii marginaliste care a produs microeconomia clasică.

În măsura, deci, în care echilibrul general walrasian este o consecinţă logică a unor teze caracteristic microeconomice privitoare la agenţi, el generează cel puţin o consecinţă macroeconomică implicită. Unii economişti au şi exprimat, de altfel, explicit acest punct de vedere.

> Teoria echilibrului general formează o punte între aceste două ramuri ale teoriei economice, folosind instrumentele microeconomiei pentru analiza comportamentului întregii economii. Teoria echilibrului general are în comun cu macroeconomia interrelaţiile existente între pieţele de bunuri şi servicii în cadrul economiei, iar cu microeconomia — faptul că analiza sa se raportează nu la agregate, ci la decidenţii individuali şi la mărfurile individuale. Întrebările fundamentale la care teoria echilibrului general încearcă să răspundă sînt aceleaşi cu cele ce se pun în teoria macroeconomică... Dar acolo unde aceasta din urmă oferă răspunsuri în termeni de agregate, teoria echilibrului general oferă răspunsuri în termeni de consumatori, producători şi mărfuri individuale din care sînt formate aceste agregate.[3]

Această caracterizare nu evidenţiază decît incomplet conexiunile echilibrului general cu teoria microeconomică. Prima nu numai că apelează la conceptele folosite în teoria microeconomică, ci este în bună măsură o încercare sistematică de a vedea ce se poate deriva logic din unele versiuni extrem de formalizate ale celor mai generale enunţuri ale acesteia. De aici interesul ei statornic pentru economiştii matematicieni. Interesul pentru teoria echilibrului general nu rezultă nicidecum din faptul că ea ar descrie comportamentul vreunei economii reale; şi în acest sens ea este foarte departe de preocupările macroeconomice curente. Motivul e că practic nimeni nu-şi închipuie astăzi că economiile naţionale manifestă un echilibru general de felul celui descris de teorie. Majoritatea economiilor manifestă diferite dezechilibre între oferta şi cererea de bunuri şi servicii. În particular, dezechilibrul aparent secular al pieţei muncii din economiile industrializate reprezintă una din cele mai grave probleme pentru politica publică. Dacă însă logica ne dă asigurări că agregarea comportamentului, aşa cum pretinde teoria microeconomică, duce la echilibru general, ce urmează de aici? Putem infera că dacă o economie nu manifestă acest echilibru, teoria clasică este falsificată? Desigur că unii economişti (şi unii ne-economişti) par să fi raţionat aşa. Ei au tras concluzia că ori teoria clasică ar trebui abandonată în favoarea unei teorii

microecononomice alternative, ori ar trebui abandonat întregul demers microecononomic, îndreptîndu-ne atenţia doar asupra teoriei macroeconomice. Unii sugerează chiar să abandonăm cu totul teoretizarea economică. Adolph Lowe pare să fi îmbrăţişat această opţiune în cîteva locuri diferite.[4]

După Lowe, a existat „o perioadă limitată a istoriei economice — perioada capitalismului clasic din deceniile ce au urmat revoluţiei industriale — căreia [formularea standard a teoriei economice] i se potriveşte bine". În condiţiile actuale însă, eşecurile teoriei tradiţionale par mult mai mari decît succesele. „E ca şi cum s-ar fi întîmplat ceva cu însuşi obiectul cercetării, făcîndu-l tot mai refractar la metodele de investigaţie tradiţionale. Natura acestei schimbări este un spectru mereu mai larg de configuraţii comportamentale şi motivaţionale avînd drept consecinţă o „dezordine" crescîndă în procesele autonome ale pieţelor moderne" (Lowe, 1969, p. 2). Lowe trage concluzia pesimistă că „pare imposibilă construirea ... unei teorii [cu suficientă putere explicativă şi predictivă] dacă fenomenelor observabile ... le lipseşte acel minim de ordine ce constituie condiţia oricărei generalizări ştiinţifice" (Lowe, 1969, p. 3). Voi examina concluzia lui Lowe ceva mai încolo; pentru moment, să ne ocupăm de tezele sale privitoare la teoria tradiţională şi la dezordinea pieţei. Ar fi evident greşit să admitem de-a dreptul că dezordinile de pe piaţă *infirmă* o teorie care prezice ordine — adică echilibru —, dacă n-avem motive de a considera că sînt întrunite condiţiile iniţiale descrise în antecedentele legilor generale ale teoriei şi, în plus, că este satisfăcută clauza implicită *ceteris paribus* ataşată acestor propoziţii. Ar trebui de asemenea să pretindem anumite alte lucruri (ce nu se referă la agenţi): de exemplu, să nu fie prezente economii de scară. Altminteri datele macro nu pot servi ca test al teoriei, pentru că aceasta nu le-ar fi aplicabilă. Dar după cum admite Lowe, „s-a întîmplat ceva cu obiectul cercetării" — cu agentul economic. După părerea lui Lowe, anticipările acestuia s-au schimbat într-un mod ce complică problemele deciziilor sale, adăugînd noi credinţe la bagajul celor pe baza cărora trebuie să calculeze spre a-şi determina acţiunile. Cu alte cuvinte, în mod evident clauza *ceteris paribus* nu este satisfăcută. Şi mai clar este, apoi, că la nivelul societăţilor industriale se manifestă în mod persistent economii de scară. În consecinţă, pare mai îndreptăţit să admitem că teoria clasică nu este falsă, ci mai degrabă inaplicabilă şi ca atare irelevantă şi inutilizabilă. Dar chiar şi această concluzie este mult prea dură.

Sugestia lui Lowe că în fapt teoria clasică dădea seama bine de „capitalismul clasic" este ea însăşi prea generoasă. Căci în activitatea economică din secolul al XIX-lea au existat dezechilibre substanţiale; în plus, acţiunile agenţilor individuali se produceau în condiţii pe care teoria clasică nici nu le lua măcar în considerare. Cea mai importantă dintre acestea era, bineînţeles, incertitudinea, condiţia care face teoria clasică total inaplicabilă (dar nu neapărat falsă). Incertitudinea ca fapt economic are implicaţii pentru toate aspectele comportamentului economic, îndeosebi însă pentru modul în care individul se raportează la bani. Legătura dintre bani şi teoria clasică este întrucîtva artificială. Banii pot fi incluşi în schema echilibrului general, dar cum, în şi prin ei înşişi, nu sînt purtători ai unei utilităţi, maximizarea utilităţii

nu poate oferi o explicaţie reală a dorinţei consumatorului de a poseda bani în condiţii de incertitudine. Efectul incertitudinii asupra acţiunilor agenţilor şi în particular asupra cantităţilor de bani pe care vor să le aibă ca urmare a acestei incertitudini este atît de amplu încît anulează total condiţiile presupuse de teoria microeconomică clasică.

Ar fi impropriu să se conchidă de aici că această teorie e falsă. Ar trebui să tragem, atunci, concluzia că teoria clasică este irelevantă pentru că e inaplicabilă? Să examinăm problema mai generală dacă trebuie considerată inutilizabilă sau irelevantă orice teorie generală în cazul căreia condiţiile antecedente pe care le reclamă enunţurile ei generale nu sînt niciodată întrunite. Un exemplu deosebit de clar îl oferă în acest sens prima lege a lui Newton.

(I) Cînd asupra unui corp nu acţionează nici un fel de forţe, el rămîne în repaus (sau în mişcare rectilinie uniformă).

Aici condiţia antecedentă, absenţa forţelor, nu se realizează de fapt niciodată, şi totuşi nici o lege nu s-ar putea dovedi mai utilă şi mai relevantă. Fireşte, această propoziţie spune atît de mult prin ea însăşi încît nu considerăm deloc absenţa condiţiilor ei iniţiale ca pe un argument împotriva ei. Un exemplu mai bun ne oferă teoria cinetică a gazelor, aşa-numitul model al „bilelor de biliard“ pentru comportamentul gazelor. Se pot trasa cîteva paralele utile între teoria microeconomică şi teoria cinetică clasică. Ambele au consecinţe agregative ce nu se întîlnesc în observaţie: în primul caz consecinţa agregativă se consideră a fi echilibrul general; în cel de-al doilea este următoarea ecuaţie de stare pentru un gaz compus din molecule guvernate de teoria cinetică (aşa cum agenţii sînt guvernaţi de teoria microeconomică):

(II) $PV = rT$,

unde P şi V reprezintă presiunea şi respectiv volumul, T temperatura absolută, iar r este o constantă. Din nefericire, gazele nu se comportă în conformitate cu (II), iar această discrepanţă creşte o dată cu valorile variabilelor în cauză. Spre deosebire de ceea ce se întîmplă în microeconomie, aici admitem fără echivoc că observaţiile clar incompatibile cu (II) infirmă teoria cinetică. Nu putem trage concluzia că antecedentele propoziţiilor generale ale acestei teorii pur şi simplu *nu* se realizează. Ci recunoaştem că ele *nu se pot realiza*. Pentru că printre aceste condiţii antecedente se numără unele ce sînt incompatibile cu legi deja statornicite ale naturii: existenţa unor mase fără volum între care nu acţionează nici un fel de forţe de atracţie. Conchidem, de aceea, falsitatea teoriei cinetice a gazelor, şi nu doar inaplicabilitatea ei la comportamentul real al gazelor. În mod firesc, dacă am putea descoperi incompatibilităţi similare între condiţiile antecedente ale enunţurilor microeconomice generale şi anumite legi statornicite ale naturii, ar trebui să calificăm teoria microeconomică drept inechivoc falsă.

Pe de altă parte, deşi este nu doar strict inaplicabilă ci şi falsă, teoria cinetică clasică este în mod incontestabil utilă şi relevantă. Ea nu reprezintă o cunoştinţă imperfectă. Pentru un anumit interval de valori ale presiunii,

temperaturii şi volumului, ea dă rezultate pe care între anumite limite le putem socoti valabile. În plus, am izbutit să obţinem succesiv explicaţii mai detaliate ale comportamentului moleculelor de gaz şi ecuaţii de stare mai detaliate pentru gaze. Aceste teorii succesive ne-au permis să elucidăm inexactităţile flagrante din teoria cinetică clasică şi să explicăm totodată cum şi de ce teoria clasică oferă, pentru un interval limitat de valori, descrieri suficient de bune ale fenomenelor gazoase.

Să observăm cum au fost produse teoriile succesoare: prin adăugiri la condiţiile antecedente ale legilor generale ce descriu comportamentul moleculelor de gaz, cu consecinţe pentru noile ecuaţii de stare pe care le cuprind aceste teorii. Spre sfîrşitul secolului al XIX-lea, van der Waals a propus în locul lui (II) o nouă ecuaţie de stare:

$$\text{(III)}\ (P + a/v^2)(V - b) = rT,$$

unde *a* reprezintă efectele forţelor de atracţie ce acţionează între moleculele individuale şi este o constantă independentă de gazul considerat, iar *b* este volumul exclus datorită mărimii finite a moleculelor. Parametrii *a* şi *b* exprimă tocmai acele trăsături ale sistemelor fizice în interacţiune a căror neglijare face ca teoria clasică să fie o idealizare. Atribuind moleculelor de gaz proprietăţile descrise de aceşti parametri, obţinem explicaţia lui (III), a abaterilor lui (II) de la valorile observate ale presiunii, temperaturii şi volumului, ca şi a acurateţei satisfăcătoare a lui (II) pentru unele valori ale acestor variabile. Cu cît este mai mare presiunea gazului, cu atît moleculele sînt mai apropiate unele de altele; de la un anumit punct gazul nu mai poate fi comprimat din pricina impenetrabilităţii moleculelor, iar volumul nu mai poate fi micşorat. Din această cauză, la o presiune ridicată, volumul gazului va depăşi valoarea pe care o dă (II). Tot aşa, efectele forţelor de atracţie cresc o dată cu micşorarea volumului, pentru că moleculele vor fi mai aproape unele de altele. Astfel, la presiuni ridicate o scădere a temperaturii nu va determina creşterea volumului cerută de (II).

Succesoarele teoriei cinetice clasice corijează erorile acesteia şi explică utilitatea ei adăugînd noi elemente la condiţiile antecedente ale legilor ce guvernează comportamentul constituentelor gazului.

Este evident că în general din simplul fapt că condiţiile antecedente ale unei teorii nu sînt satisfăcute nu rezultă că teoria este inutilizabilă sau că este irelevantă sub aspect ştiinţific. Atît despre problema generală. Cum rămîne însă cu teoria microeconomică? Putem susţine utilitatea şi relevanţa ei în aceeaşi măsură ca în cazul teoriei cinetice a gazelor? Putem anticipa o evoluţie similară a teoriei microeconomice? Iată întrebări la care nu se poate răspunde pînă la capăt *a priori.* Cîteva lucruri pot fi spuse totuşi. În cazul teoriei cinetice, direcţia în care s-au dezvoltat succesoarele ei putea fi „anticipată" pe baza faptului că din condiţiile ei antecedente erau excluse explicit elemente despre care ştim din alte teorii fizice că sînt relevante. În cazul teoriei microeconomice situaţia e mult diferită. Aici nu putem anticipa ce direcţie va urma specificarea în continuare a condiţiilor ei antecedente, în felul

în care putem determina retrospectiv direcţia teoriei revizuite. Pentru că nu există teorii statornicite ale acţiunii umane care să ne poată oferi noi detalii despre comportamentul agenţilor. De exemplu, dacă am avea o teorie credibilă care să explice consumul ostentativ sau demonstrativ, am putea adăuga la antecedentele legilor microeconomice anumite precizări specifice, care ne-ar permite să explicăm unele nepotriviri vizibile cu teoria clasică în felul în care teoria cinetică modificată o corectează pe cea clasică. În schimb, în absenţa unor asemenea teorii prognozele privind direcţia în care se va produce o asemenea precizare a teoriei microeconomice rămîn pronunţat speculative. Ne putem aştepta, totuşi, ca, aşa cum succesoarele teoriei cinetice clasice păstrează unele trăsături distinctive ale precursoarei lor, dezvoltările microeconomice, dacă vor avea loc, să păstreze alura de bază a teoriei clasice. În cazul teoriilor ce descriu comportamentul gazelor, teoriile succesive au păstrat ideea că gazele sînt compuse din molecule ce acţionează în conformitate cu legile de bază ale mecanicii (newtoniene sau cuantice) care guvernează şi obiectele macroscopice. Modificările teoriei microeconomice clasice ne putem aştepta să păstreze o versiune sau alta a postulatului maximizării şi tezele caracteristice privitoare la ordonarea preferinţelor. Nu este exclus ca acestea, în conjuncţie cu anumite ipoteze privind constituirea estimărilor de probabilitate subiective în condiţii de incertitudine, să se dovedească mai aplicabile decît teoria clasică şi mai concordante cu observarea comportamentului atît individual, cît şi în grup. În plus, revizuirile succesive ale unei asemenea teorii, care ar specifica succesiv condiţiile antecedente, ar putea aproxima din ce în ce mai mult o teorie care să fie deopotrivă aplicabilă şi confirmată.

Într-adevăr, unele cercetări microeconomice ţintesc tocmai în această direcţie. Studiile de teoria jocurilor, deşi au adesea un caracter normativ, s-au orientat uneori spre descrierea comportamentului economic real în condiţii de incertitudine. Mai importantă este dezvoltarea microeconomiei probabiliste.

Deşi se află încă într-o fază de început, acest domeniu de cercetări mi se pare clar că evoluează în direcţia pe care am descris-o. Deocamdată părerile nu concordă în ce priveşte forma exactă pe care o va îmbrăca o asemenea teorie, şi cu atît mai puţin în ce priveşte o prezentare axiomatică a ei comparabilă cu cea deja existentă pentru teoria actuală, dar este clar că microeconomia probabilistă este o dezvoltare a teoriei clasice, accentuat analogă dezvoltărilor reprezentate de succesoarele teoriei cinetice a gazelor. Mai multe studii microeconomice au utilizat modelul von Neumann-Morgenstern al maximizării utilităţii în condiţii de incertitudine. Să considerăm, de exemplu, următoarele postulate privind comportamentul consumatorului şi al întreprinzătorului.[5]

Postulatul I: În fiecare perioadă un consumator ordonează secvenţele de cheltuieli alternative în conformitate cu valoarea anticipată a utilităţii pe care ar oferi-o fiecare din ele. În plus, în fiecare perioadă consumatorul se comportă ca şi cum ar încerca să aleagă, în limitele constrîngerilor bugetului său, planul de cheltuieli care-i oferă cea mai mare utilitate anticipată.

Postulatul II: În fiecare perioadă t, întreprinzătorul ordonează planurile alternative de operaţii în conformitate cu valoarea anticipată a utilităţii pe care fiecare din

ele i-o oferă. În plus, în fiecare perioadă *t*, el se comportă ca şi cum ar încerca să aleagă, în limita constrîngerilor sale de producţie şi financiare, planul de operaţii ce-i aduce cea mai mare utilitate anticipată.

Valoarea anticipată de către agent a unui anumit rezultat este dată de produsul dintre utilitatea şi probabilitatea lui. Este cît se poate de limpede că aceste postulate constituie o extindere naturală a teoriei clasice, aplicabilă cel puţin la anumite tipuri de condiţii la care teoria claisică nu este aplicabilă. În condiţii de incertitudine probabilităţile sînt întotdeauna 1 sau 0, astfel că maximizarea valorii anticipate se reduce la maximizarea utilităţii. Acest fel de extindere probabilistă se menţine întru totul în spiritul teoriei clasice. În plus, unii economişti au încercat explicit să arate că fenomene cum sînt cererea de bani şi lichidităţi pe care teoria clasică nu o poate explica devine explicabilă prin introducerea incertitudinii în concepţia maximizării.[6]

Un semn deosebit de clar al măsurii în care aceste succesoare constituie extinderi ale teoriei clasice, şi nu concurenţi incomensurabili ai acesteia, este cantitatea de energie cheltuită de economişti în încercarea de a determina dacă astfel de modele sînt compatibile cu echilibrul general asociat teoriei clasice sau implică acest echilibru. Economiştii au aplicat această inovaţie şi la probleme ale economiei bunăstării, ale comportamentului monopolist, ale comerţului internaţional şi la alte domenii unde teoria clasică oferea o analiză.[7]

Totuşi, s-ar putea obiecta că, chiar dacă putem elabora o teorie microeconomică probabilistă aplicabilă care descrie corect calculele şi acţiunile unui agent economic individual, această teorie s-ar putea dovedi inutilizabilă. Căci să presupunem că o teorie microeconomică probabilistă satisfăcătoare se vădeşte a fi atît de complexă, încît să pună în joc prea mulţi parametri şi variabile şi prea multă informaţie, pentru a putea fi practic utilă. Determinarea consecinţelor agregate ale unei asemenea teorii ar depăşi mijloacele noastre de calcul şi teoria se va dovedi inutilizabilă în practică. În plus, să presupunem că teoria s-ar dovedi atît de complexă încît să reclame cantităţi de informaţie exagerat de mari chiar şi pentru a realiza o predicţie exactă a comportamentului unui agent economic individual. S-ar putea atunci infera că dacă bănuim că formulările viitoare ale unei teorii microeconomice probabiliste se vor dovedi extrem de greu de mînuit, ar fi mai bine ca întregul proiect de edificare a teoriei microeconomice să fie abandonat.

Dar, chiar dacă acest pesimism privind teoria microeconomică, în sprijinul căruia nu s-au adus pînă în prezent argumente concludente, ar fi îndreptăţit, el nu ar legitima concluzia că străduinţele legate de teoria economică trebuie abandonate. O atare concluzie presupune standarde de utilitate practică total nerezonabile în sfera gîndirii ştiinţifice, de fapt, nişte standarde ce sînt explicit excluse din ştiinţele naturii. În afara utilităţii practice, teoriile ştiinţifice au şi un rol teoretic: ele explică şi unifică, sintetizează şi adîncesc înţelegerea fenomenelor. Există şi teorii ştiinţifice fără nici un fel de consecinţe practice finit calculabile, dar care sînt totuşi esenţiale pentru scopurile teoretice menţionate. Să considerăm următorul pasaj dintr-o lucrare de iniţiere în mecanica cuantică, referitor la ecuaţia fundamentală ce intervine în descrierea fenomenelor subatomice:[8]

Ecuaţia independentă de timp a lui Schrödinger pentru doi electroni dintr-un atom de heliu n-a fost... de fapt... rezolvată niciodată. Situaţia este comparabilă cu cea a problemei celor trei corpuri, din mecanica cerească, cum ar fi de exemplu Soarele, Pămîntul şi Luna. Deşi principiile fundamentale ce guvernează mişcarea acestor corpuri, legile lui Newton şi legea gravitaţiei sînt bine cunoscute, ecuaţiile diferenţiale ce rezultă din aplicarea acestor legi sînt atît de complicate încît n-au fost niciodată rezolvate exact. În locul unei asemenea rezolvări, se recurge la aproximaţii de diverse feluri pentru a obţine descrieri aproximative ale mişcării. Aşa e şi în cazul atomului de heliu şi al tuturor atomilor mai complicaţi.

Pentru cititorul decepţionat de necesitatea de a face aproximaţii încă din faza de început a aplicării mecanicii cuantice, facem observaţia că acest mod de a proceda este necesar aproape totdeauna în aplicarea principiilor fizice la situaţii noi.

Vedem, aşadar, că în fizia cuantică, încă de la primul nivel de complexitate este abandonată cerinţa aplicabilităţii calculatorii a regularităţii esenţiale din această teorie. După ce au formulat ecuaţia de undă a lui Schrödinger pentru cea mai simplă structură atomică posibilă, hidrogenul, fizicienii o abandonează explicit, în măsura în care este vorba de calcule practice, nu la nivelul de complexitate al celui de-al nouăzeci şi doilea element, uraniul, ci la nivelul heliului, care este mai simplu decît toate celelalte elemente cu excepţia hidrogenului. De ce mai păstrează atunci fizicienii ecuaţia de undă a lui Schrödinger? Fiindcă ea oferă o explicaţie teoretic unitară a comportamentului atomilor şi al constituenţilor lor şi serveşte la explicarea altor fenomene mai complexe ca efecte statistice ale comportamentului atomic. Fizicienii nu presupun că fenomenele naturii sînt circumscrise de limitările calculatorii contingente. Cum ecuaţia de undă a lui Schrödinger oferă cea mai bună descriere şi explicaţie disponibilă a fenomenelor subatomice, oamenii de ştiinţă o păstrează, în ciuda faptului că din punct de vedere calculatoriu este inutilizabilă.

Nu par să existe motive de a nu recunoaşte acelaşi statut unei teorii microeconomice probabiliste foarte complexe dacă se dovedeşte că ea implică dificultăţi de calcul fie şi insurmontabile. Desigur, acceptarea unei asemenea teorii presupune ca ea să satisfacă criterii ne-practice, teoretice de adecvare explicativă similare celor pe care le satisface legea fizică la care ne-am referit. Despre obiecţia că o teorie microeconomică probabilistă, de care pînă în prezent nu dispunem, s-ar putea dovedi practic inutilizabilă şi deci ştiinţific sterilă, putem spune deci că nu este decisivă chiar dacă ipoteza ei privind evoluţiile viitoare din studiile microeconomice s-ar dovedi corectă.

Acum putem reveni la întrebarea formulată la început: Este legitim ca din faptul neîntrunirii condiţiilor antecedente ale teoriei microeconomice clasice să inferăm că această teorie este superfluă sau irelevantă? Evident că nu. Ea oferă punctul de plecare din care se dezvoltă teorii succesoare, explică anumite fenomene dintr-un domeniu limitat al comportamentului economic, iar acolo unde este în dazacord cu datele avem explicaţii potenţiale ale sensului şi amplitudinii acestui dezacord. În sfîrşit, dacă succesoarele teoriei clasice continuă să se mişte în direcţia de acum, ele vor păstra trăsăturile centrale şi distinctive ale precursoarei lor.

II

Faptul că evoluţia studiilor microeconomice pare să urmeze o linie asemănătoare, sub unele aspecte importante, cu cea a teoriei cinetice nu constituie, desigur, o garanţie că succesoarele ei vor realiza un succes asemănător celui realizat de succesoarele teoriei cinetice. El tinde însă să confirme ideea că economiştii tratează teoria lor într-un mod foarte asemănător celui în care îşi tratează fizicienii teoriile lor. Să presupunem, însă, că în cele din urmă teoria microeconomică clasică şi extinderile ei naturale se vor dovedi incompatibile cu datele economice disponibile şi că nici o extindere naturală nu va promite să o facă suficient de aplicabilă pentru a putea oferi o explicaţie sistematică a comportamentului economic, de grup sau individual, adică o explicaţie *în acord* cu datele statistice şi individuale. Mi se pare că Lowe vede în acest fel situaţia actuală.

Lowe pune dezordinea fenomenelor macroeconomice pe seama dezordinii din microfenomene, arătînd că incertitudinile şi complexităţile vieţii economice moderne fac teoretic nedeterminate rezultatele comportamentului maximizant individual, necesitate de teoria clasică. El subliniază:

> Ceea ce e important este faptul că asemenea abateri ale mişcării economice de la modelul economiei clasice şi neoclasice pot fi înţelese uşor dacă luăm în considerare schimbările istorice intervenite în determinantele iniţiale ale directivelor (regulilor de alegere) acţionale şi ale anticipărilor.

Ce altceva avem aici dacă nu o clară recunoaştere a ideii că antecedentele teoriei microecononomice nu sînt întrunite în situaţiile reale ale agenţilor economici individuali? Iar dacă e aşa, mai trebuie oare să ne surprindă faptul că datele macroeconomice nu manifestă o stabilitate clară în jurul echilibrului general walrasian? Dar în loc să recomande economiştilor o extindere a teoriei clasice în aşa fel încît aceeasta să ia în considerare elementele care în prezent o fac inaplicabilă, Lowe ne sfătuieşte să abandonăm cu totul scopurile teoretice. Este clar că Lowe nu consideră comportamentul uman ca fiind intrinsec aleatoriu în aşa măsură încît să nu fie posibile nici un fel de legi generale, ci îl apreciază doar prea complex pentru a permite să i se dea explicaţii sistematice îndeajuns de simple ca să poată fi utile practic. Ceva mai înainte am examinat un punct de vedere foarte apropiat de această concluzie, găsindu-l, în cel mai bun caz, neconcludent. Există însă un alt punct de vedere, cu care acesta se înrudeşte şi care merită atenţie. Să admitem că nu s-ar putea construi o teorie distinctiv microeconomică care să fie utilă practic sau indispensabilă teoretic. Această extindere ceva mai sofisticată a concluziei lui Lowe se cere examinată. Din eşecul teoretic şi practic al tuturor eforturilor rezonabile de a formula o teorie microeconomică am putea infera oare că datele economice exclud pur şi simplu o explicaţie teoretică?

În raport cu scopurile urmărite de ştiinţă pare indicată presupunerea că agenţii economici, ca şi orice altceva în lume, sînt alcătuiţi exclusiv din constituenţi ale căror comportamente sînt pe deplin determinate de legile

fizicii. (Dacă această aserţiune ar fi contestată cu argumente preluate din mecanica cuantică, pentru menţinerea ei ar fi de-ajuns să se facă cîteva precizări.) Pare la fel de rezonabil să considerăm comportamentul observabil sau global al agenţilor ca nefiind decît o agregare a comportamentelor constituenţilor lor. După cum ştim deja, din aceste fapte nu decurge nici că descrierile comportamentului global sînt reductibile în vreun sens direct la descrierile comportamentelor constituenţilor, nici că limbajul descripţiilor de acest al doilea fel oferă singurul sau cel mai util aparat conceptual pentru analiza agregatelor formate din aceşti constituenţi. Ceea ce decurge din presupoziţia noastră iniţială este că agenţii economici sînt în aceeaşi măsură ca orice alt lucru creaturi ale determinismului cauzal şi că, în principiu cel puţin, comportamentul lor poate fi descris prin legi cauzale. Printre legile care credem că pot oferi descrierea cerută se numără cele ale fizicii, chimiei şi, mai speculativ, ale psihologiei. Dar în prezent aceste legi şi interrelaţiile lor par a fi prea complexe pentru a permite construirea de explicaţii sistematice ale comportamentului suficient de simple pentru a fi utile economiştilor. În plus, conceptele microeconomice sînt noţiuni caracterizate funcţional fără să existe o microreducţie logic *necesară* a lor în termenii în care sînt formulate legile acceptate ale ştiinţelor naturii.

Un bun exemplu de noţiune caracterizată funcţional este cea de „cursă de şoareci". Spunînd ceva despre o „cursă de şoareci" nu spunem implicit aproape nimic despre alcătuirea ei fizică sau despre mecanismul ei de lucru. Noţiunea „cursă de şoareci" selectează o clasă de obiecte a căror existenţă are în comun anumite cauze şi efecte, ca de exemplu dorinţa de a prinde şoareci şi prinderea lor. În mod asemănător, obiectele teoriei economice sînt caracterizate exclusiv prin anumite antecedente cauzale şi prin consecinţele lor (economice şi non-economice). De exemplu, „cumpărările" pot fi individualizate prin cauzele şi efectele lor, modificările de preţuri, schimburile de mărfuri şi/sau bani, dar nu pot fi caracterizate prin faptul că se produc prin acelaşi mecanism sau prin aceeaşi acţiune a unui agent, pentru că nu există un mecanism sau o acţiune anume care să fie comună tuturor actelor de cumpărare. Să ne gîndim la diferitele moduri de cumpărare la licitaţie. În unele cazuri cumpărarea presupune efectuarea anumitor acţiuni. În alte cazuri, ea presupune abţinerea de la o acţiune. Unele persoane pot să cumpere fără a şti măcar că au făcut acest lucru, ca în cazul executării unui ordin de cumpărare permanent pe o piaţă de mărfuri sau de hîrtii de valoare. Nu există nici o posibilitate de a caracteriza actele de cumpărare cu referire la compoziţia lor comună, la elemente structurale ce le-ar fi comune. Pentru că acestea nu există. Acelaşi lucru s-ar putea spune despre ofertă, cerere sau producţie.

Cum caracterizarea funcţională a unui lucru se bazează pe relaţiile cauzale în care este angrenat, trebuie să fim lămuriţi asupra relaţiei ce există între caracterizările funcţionale şi legile cauzale. În linii mari, ea se prezintă astfel. Pentru ca un termen caracterizat funcţional să figureze într-o lege cauzală, el trebuie să selecteze o mulţime de obiecte cu referire la o mulţime de antecedente şi consecvente cauzale comune, dar legea în care el figurează trebuie să asocieze obiectul caracterizat funcţional cu un antecedent sau

consecvent cauzal *neinclus* în definiţia lui. Altminteri, fireşte, legea ar fi analitică. Să considerăm, de exemplu, expresia caracterizată funcţional „genă". Să presupunem că enunţăm prima lege mendeliană a geneticii populaţionale după cum urmează:

La fiecare individ sexuat, fiecare părinte contribuie cu una şi numai una dintre genele din fiecare locus...

Pentru ca aceasta să fie o lege empirică, nu putem include printre factorii ce definesc genele această aserţiune particulară privitoare la antecedentele lor cauzale. Rezultă de aici că pentru ca un termen caracterizat funcţional să poată fi util în formularea de legi şi teorii empirice, el trebuie să selecteze obiecte ce sînt omogene sub aspectul unor relaţii cauzale altele decît cele prin care este definit. Fireşte că singura cale de a determina utilitatea teoretică a unei mulţimi de concepte este de a încerca elaborarea unei teorii care face uz de ele. Iar semnul cel mai bun, de fapt singurul, al lipsei lor de utilitate este imposibilitatea de a elabora într-un răstimp rezonabil o teorie adecvată.

Aceste fapte ne-ar da posibilitatea să diagnosticăm un eşec persistent pe termen lung al încercării de a elabora o teorie microeconomică aplicabilă şi confirmabilă. Dat fiind că termenii acestei teorii sînt caracterizaţi funcţional, un eşec persistent al încercărilor de a oferi cu ajutorul lor descrieri din ce în ce mai exacte n-ar fi o dovadă că comportamentul economic este în mod intrinsec aleatoriu şi nesusceptibil de descriere nomologică, şi nici o dovadă a imposibilităţii unei explicaţii îndeajuns de simple pentru a fi practic utilă. Ci ar arăta doar că respectivii *termeni funcţionali* nu circumscriu în fapt nişte obiecte sistematic corelate între ele în conformitate cu anumite legi cauzale. Cu alte cuvinte, eşecul teoriei microeconomice n-ar trebui pus imediat pe seama caracterului refractar al datelor, şi nici pur şi simplu pe seama nereuşitei de a formula în termenii ei enunţuri nomologice adevărate; pentru că nu ar exista asemenea legi *construite cu aceşti termeni particulari.* Rezultatul acesta n-ar exclude posibilitatea existenţei altor legi care să descrie corect comportamentul în cauză. De fapt, noi am şi pornit de la această supoziţie. El n-ar exclude, de altfel, nici eventualitatea producerii unei alte mulţimi de termeni caracterizabili funcţional în care să poată fi exprimate legi de utilitate economică practică.

Să luăm un exemplu simplu. Într-o vreme se credea că toate animalele acvatice respiră prin branhii ce extrag oxigenul din apă. „Animal acvatic" este o caracterizare funcţională adevărată pentru toate animalele al căror habitat natural este oceanul. Totuşi unele animale dintre cele cărora li se potriveşte această descriere, în particular balenele şi delfinii, sînt mamifere şi nu respiră folosind branhii. Ca atare, generalizarea menţionată este falsă şi în fond nici un enunţ general simplu despre organele respiratorii ale animalelor acvatice nu este adevărat. De vină e termenul funcţional „animal acvatic", care nu circumscrie în fapt o clasă de animale omogenă în ce priveşte organele respiratorii. Pentru a putea face generalizări adevărate despre asemenea

animale, trebuie să folosim vreun alt termen care în fapt circumscrie o asemenea clasă. Acest nou termen e posibil să fie tot unul caracterizat funcţional, ori s-ar putea să fie unul caracterizat structural. În mod asemănător, dacă descrierea funcţională de genul celei ce apare în antecedentul unui enunţ microeconomic nu circumscrie o mulţime de evenimente legate toate cauzal cu evenimente dintr-o altă categorie, atunci consecinţa ultimă, în raport cu anumite scopuri, este abandonarea acestei mulţimi de termeni funcţionali în favoarea unora de un fel diferit. De exemplu, dacă n-ar exista nici o proprietate cauzală comună tuturor cumpărărilor, în afara proprietăţilor cuprinse în definiţia lor, atunci n-ar exista nici o lege generală în care ele să poată figura şi nu s-ar putea construi nici o teorie adecvată ce ar folosi termenul de „cumpărare". Un asemenea rezultat n-ar fi însă ceva propriu doar teoriei economice. Toate teoriile formulate în limbaj funcţional ajunse în impas cunosc acest deznodămînt: dispariţia termenilor lor din corpul descrierilor teoretic fecunde. Este, desigur, prea devreme să spunem dacă dezvoltarea teoriei economice va ajunge în această situaţie. Este însă important să recunoaştem că eşecurile teoriei nu reflectă neapărat vreo nedeterminare subiacentă a datelor pe care urmăreşte să le explice şi că pe termen lung inaplicabilitatea şi neconfirmarea teoriei ar fi un semn al sterilităţii teoretice a sistemului de termeni în care ea este formulată. Poate că tocmai vaga recunoaştere a acestui fapt i-a îndemnat, prematur, pe unii cercetători din ştiinţele sociale să repudieze tipologia ştiinţei microeconomice *tout court* şi să preconizeze o tratare a comportamentului economic în felul în care sociologii, antropologii şi chiar şi psihologii de orientare clinică tratează datele lor. Ar fi însă prematur să se dea curs dictatelor acestor critici, iar a le da curs ar însemna a abandona importantele instrumente matematice şi conceptuale care au fost deja făurite dar n-au fost încă extinse pînă la limitele lor în încercările de a construi explicaţii caracteristic *economice* ale comportamentului economic.

III

Am văzut în secţiunea precedentă că relaţia dintre teoria microeconomică şi datele macroeconomice nu este nici evidentă şi nici simplă. În particular, că teoria microeconomică nu este nici confirmată nici infirmată de datele macroeconomice disponibile, chiar dacă este bine ştiut că ea poate să dea seama de unele aspecte limitate ale acestor date. Am observat de asemenea că această relaţie dintre teoria microeconomică şi datele macro nu este nicidecum proprie doar economiei politice. Relaţia dintre *teoria* microeconomică şi *teoria* macroeconomică nu este în fond ceva neobişnuit. În ştiinţa economică problemele centrate în jurul acestei relaţii sînt cunoscute sub denumirea de „problema agregării". În secţiunea de faţă sper să pot arăta că această problemă nu este de natură formală sau conceptuală, ci că este o problemă empirică ce poate fi rezolvată doar prin elaborarea unei teorii economice generale adecvate.

Îmi voi permite mai întîi să schiţez concepţia ortodoxă despre relaţia dintre teoriile micro- şi macroeconomice, pentru că o consider în linii mari corectă. În contextul unei teorii statornicite despre un obiect sau sistem S, pe oamenii de ştiinţă îi preocupă adesea să determine care sînt constituenţii lui S şi cum anume comportamentul lor dă naştere comportamentului lui S. De multe ori însă oamenii de ştiinţă au la dispoziţie o teorie ce explică pe S şi o altă teorie ce explică constituenţii lui S, fără a şti însă cum se leagă între ele aceste două teorii *şi nici măcar dacă se leagă.* De exemplu, înainte de Boltzmann oamenii de ştiinţă erau familiarizaţi cu unele versiuni ale legilor termodinamicii şi cu legile mecanicii, dar nu vedeau vreo modalitate naturală de a le lega unele de celelalte. Boltzmann a fost cel care a arătat că legile termodinamicii, în particular legea a doua, puteau fi explicate drept consecinţe statistice ale legilor teoriei cinetice.

Boltzmann a realizat acest lucru asociind conceptul pînă atunci pur termodinamic de entropie a unui sistem cu poziţiile relative şi proprietăţile mecanice ale moleculelor ce compun respectivul sistem. Cheia a constat în introducerea a ceea ce unii empirişti logici au numit reguli de corespondenţă ce legau o proprietate a macrosistemului cu proprietăţi ale microconstituenţilor săi. Deşi sînt numite reguli, astfel de enunţuri sînt de fapt enunţuri empirice universale, cu alte cuvinte propoziţii nomologice. Boltzmann exprima entropia unui gaz sub forma

$$(1)\ S = r \log BW$$

unde S este entropia, B şi *r* sînt constante (ultima fiind constanta gazului prezentă în ecuaţiile de stare pentru gaze), iar W probabilitatea unei stări macroscopice date a gazului. Probabilitatea macroscopică este legată apoi de microproprietăţi, de proprietăţile mecanice ale moleculelor ce compun gazul, în conformitate cu ecuaţia

$$(2)\ W = \frac{N!}{a_1!a_2!\ldots a_n!}$$

unde N este numărul total de molecule, iar a_i reprezintă poziţia şi impulsul celei de a *i*-a molecule. Conjuncţia acestor două expresii, formulată în limbajul atît al macroteoriei cît şi al microteoriei, ne permite să explicăm fenomenele termodinamice ale unui sistem drept rezultatul statistic al comportamentului mecanic al componentelor sistemului. Lucrul important este că conjuncţia lui (1) cu (2), care a rezolvat această „problemă a agregării", este o aserţiune empirică şi nu rezultatul unei gîndiri pur apriorice. Ea a putut fi descoperită numai după ce au fost elaborate şi dezvoltate anumite teorii despre sisteme şi constituenţii lor. (1) şi (2) nu constituie singura cale de corelare a termodinamicii şi mecanicii. Există un număr indefinit de mare de propoziţii posibile ce permit efectuarea aceleiaşi deducţii, întocmai cum există un număr indefinit de mare de ecuaţii ce se potrivesc unei aceleiaşi mulţimi de puncte de pe un grafic. Meritul lui (1) şi (2) este că realizează

această legătură într-un mod simplu şi elegant. Faptul că ele leagă în mod atît de elegant două teorii confirmate independent contează ca o probă importantă pentru adevărul lui (1) şi (2).

Pe de altă parte, relaţiile de confirmare dintre macro-teorie, micro-teorie şi regulile de corespondenţă nu merg exclusiv într-o direcţie. Incompatibilitatea dintre o regulă de corespondenţă deosebit de elegantă şi o propoziţie sau alta din teoriile pe care această regulă le leagă se poate solda şi cu modificarea uneia din aceste teorii. Într-adevăr, se întîmplă uneori ca o regulă de corespondenţă să fie introdusă în paralel cu o schimbare în una din teoriile între care ea face legătura. De exemplu, Boltzmann a introdus (1) şi (2) reformulînd concomitent legea a doua a termodinamicii în aşa fel încît aceasta să exprime o regularitate statistică şi nu una deterministă.

Din aceste consideraţii succinte putem degaja patru constatări importante privitoare la relaţiile dintre micro-teorii şi macro-teorii (1). Legăturile realizate între două teorii de acest fel au caracterul unor „reguli de corespondenţă" în care figurează termeni ce descriu un sistem şi termeni ce descriu constituenţii sistemului. Dar, (2) aceste reguli nu sînt nişte expresii cu caracter semantic avînd drept conţinut simple prescripţii semantice (cum pretind unii pozitivişti); ele sînt enunţuri nomologice. (3) Ca în cazul oricărei legi, probele ce vin în sprijinul lor sînt totdeauna formal incomplete, iar de aceste probe ţine şi compatibilitatea cu alte enunţuri nomologice, de obicei mai complexe. Lucrul acesta este adevărat în particular despre regulile de corespondenţă interteoretice, căci forţa acestora rezidă în mare parte, dacă nu integral, nu în vreo mulţime de date, ci în simplitatea şi eleganţa legăturii pe care o stabilesc între macro- şi micro-teorii. Totuşi, regulile de corespondenţă stabilite pot de asemenea să schimbe viziunile noastre despre expresiile pe care ele le leagă şi să efectueze revizuiri în alte expresii. În fine, (4), din pricina proprietăţilor menţionate ale acestor enunţuri, este improbabil să putem formula asemenea reguli de corespondenţă înainte de a fi obţinut versiuni suficient de detaliate ale macro- şi micro-teoriilor respective. Cu atît mai puţin am fi în măsură să le evaluăm în absenţa acestor teorii.

Cu aceste constatări în minte, să revenim acum la relaţia dintre teoria microeconomică şi cea macroeconomică. Prima observaţie care se cere făcută este, fireşte, aceea că pînă în prezent nu există o teorie macroeconomică unanim acceptată, deşi, neîndoielnic, există o convergenţă considerabilă în privinţa teoriei lui Keynes şi a succesoarelor ei. Motivul principal al acestei convergenţe este că din aceste teorii nu este deductibilă existenţa unui echilibru general walrasian. Dimpotrivă, aceste teorii indică mai multe moduri diferite în care o economie poate ajunge în echilibru la niveluri cu mult inferioare celor ce ar ajusta toate pieţele, în special piaţa muncii. Putem presupune că aceasta e o trăsătură pe care o macro-teorie pe deplin adecvată o va păstra. Înainte însă de a ajunge la un consens mai general cu privire la forma şi conţinutul teoriei noastre macroeconomice, nu vom fi în măsură să rezolvăm definitiv „problema agregării". Dar existenţa unei macro-teorii constituie doar o condiţie necesară; avem nevoie şi de o micro-teorie general acceptată. Nici

chiar luate împreună, acestea două nu determină o mulţime unică de reguli de corespondenţă. Regulile de corespondenţă alese în cele din urmă pot, de altfel, să impună schimbări în teoriile pe care ele le leagă.

Pentru a ilustra această interacţiune dintre macro-teorii, micro-teorii şi regulile de corespondenţă, să luăm pentru început un fragment din teoria lui Keynes şi unul din teoria microeconomică clasică. După Keynes, una din trăsăturile economiei care o conduce spre echilibru neoptim o constituie rigidităţile salariilor băneşti. În teoria keynesiană, cantitatea agregată de muncă oferită nu este în funcţie de salariul real sau de nivelul preţurilor, ci de salariul nominal. Putem exprima această teză astfel:

(1) $N_s = f(w)$

unde N_s reprezintă cantitatea totală de muncă oferită, iar *w* salariul nominal. Să presupunem că introducem, pentru explicarea acestei relaţii globale, cea mai simplă şi mai evidentă regulă de corespondenţă:

(2) $N_s = \sum_{i=1}^{n} n_i$

unde n_i reprezintă cantitatea de muncă oferită de al n_i-lea salariat.

Ca despre orice enunţ de forma lui, despre (2) se poate spune că exprimă o propoziţie analitică, dar nu sîntem obligaţi să-l tratăm aşa. Eu îl voi considera un enunţ sintetic pentru că, în funcţie de cum este măsurată munca, el poate fi adevărat sau fals. Dacă măsurăm munca prin producţia fizică sau prin valoarea bănească a acestuia, atunci oricare ar fi nivelul economiilor sau dizeconomiilor de scară, (2) va fi fals şi vom avea nevoie de ceva de genul

(2') $N = f(n_1, \ldots, n_n)$

unde există *n* ofertanţi de muncă. Pe de altă parte, dacă măsurăm munca prin ceva de felul cheltuirii de energie fizică, atunci, *ceteris paribus*, (2) va descrie corect relaţia de agregare. Ce caracterizare a rezultatului muncii vom alege depinde, ca şi alte propoziţii teoretice, de considerente generale de simplitate, unitate, profunzime, putere explicativă şi predictivă asociate unui demers teoretic.

Asumînd pentru moment (2), modul cel mai firesc de a explica pe (1) constă în a aserta

(3) $n_i = f(w)$

Adică, oferta de muncă a agentului individual este determinată de rata salariului bănesc (nominal) oferit pentru muncă. Această aserţiune este însă incompatibilă cu teoria microeconomică clasică, care neagă că agenţii individuali suferă de „iluzia monetară". Teoria clasică stipulează explicit că calculele şi comportamentul agenţilor nu sînt afectate de schimbările în

preţul nominal atunci cînd acestea nu reflectă schimbări în nivelul real al preţurilor. Aşadar, (3) este incompatibil cu microeconomia clasică.

Aşa stînd lucrurile, ne sînt deschise mai multe opţiuni alternative: să repudiem macro-teoria sau acea parte din ea care generează (1), ori să repudiem regulile de corespondenţă, ori toată partea, oricît ar fi de mare, din teoria clasică despre care bănuim că implică negarea iluziei monetare ori, în fine, să realizăm una din multiplele combinaţii posibile între aceste opţiuni. Faptul că nu e clar în ce direcţie trebuie să o luăm este important. El arată că teoria economică se află într-un stadiu de dezvoltare destul de fraged, în care este prematură abordarea problemelor agregării, pentru a nu mai vorbi de rezolvarea lor integrală. Putem spune cel mult că tezele lui Keynes privind relaţia dintre oferta de muncă şi salariul nominal, împreună cu o regulă de corespondenţă naturală şi evidentă de felul lui (2) sau (2') oferă un stimulent nou şi puternic pentru construirea unui model al maximizării în condiţii de incertitudine, care face loc preţului nominal în calculele şi comportamentul agentului.

După cum am spus mai înainte, relaţiile dintre (1), (2) şi (3) scot în evidenţă interacţiunea caracteristică dintre teoria macroeconomică şi cea microeconomică şi regulile de corespondenţă. Este evident că (2) cuprinde termeni ce descriu un sistem în ansamblu, ca şi termeni ce descriu constituenţii acestuia, dar e clar că el nu este un enunţ analitic şi că nu oferă interpretare (parţială) pentru nici unul din termenii ce figurează în el. (2) îşi dobîndeşte importanţa teoretică şi credibilitatea în mare parte datorită poziţiei pe care o ocupă între o teorie macroeconomică şi o teorie microeconomică, dar pentru a fi acceptat se cer operate schimbări în una din aceste două teorii. (2) este un enunţ nomologic, dar nu trebuie să fim dispuşi să-l acceptăm ca lege înainte de a se fi elaborat succesoare mai aplicabile şi mai sofisticate ale macro- şi micro-teoriilor noastre actuale; succesoare îndeajuns de sofisticate pentru a ne da posibilitatea unei evaluări judicioase a lui (2) şi a unei multitudini de alternative. Abia cînd vom fi ajuns în acest punct, „problema agregării" va deveni relevantă şi rezolvabilă.

IV

Sper că am reuşit parţial, în acest articol, să arăt că teoria economică neoclasică nu este îngropată şi nici nu va fi în viitorul previzibil. Relaţiile acestei teorii cu datele macroeconomice şi cu teoria macroeconomică sînt extrem de complexe, astfel că din caracterul datelor agregate şi din explicaţiile sugerate de acesta nu se poate trage o concluzie simplă despre statutul teoriei microeconomice. Pe de o parte, unele tendinţe ce caracterizează extinderea teoriei clasice dincolo de actualul ei domeniu de aplicabilitate relativ îngust seamănă cu tendinţele similare din istoria ştiinţei fizice şi ne putem aştepta ca ele să prezerve în teoriile succesoare trăsăturile distinctive şi caracteristice ale microeconomiei neoclasice. În fine, dacă această teorie şi cele ce-i vor lua locul se vor dovedi pînă la urmă nişte eşecuri, aceasta n-ar trebui să constituie un motiv de abandonare a demersului spre care ele s-au orientat iniţial.

NOTE

1. Vederile lui Friedman au fost creionate pentru prima dată în articolul său, retipărit în numeroase culegeri, „Metodologia ştiinţei economice pozitive" din *Essays in Positive Economics*, Chicago, 1953. În ce mă priveşte, am făcut o critică a lor în „Friedman's Methodology for Economics: A Critical Examination", *Philosophy of the Social Sciences, 2*, 1972, pp. 15–29.

2. Prima demonstraţie este datorată lui Abraham Wald; pentru o utilă introducere la contribuţiile din acest domeniu, vezi Quick şi Saposnik, *Introduction to General Equilibrium Theory and Welfare Economics*, New York, 1968, pp. 31–102.

3. Quick şi Saposnik, *op. cit.*, p. 1.

4. Vezi, în particular, *On Economic Knowledge*, New York, 1965 şi contribuţia sa la *Economic Means and Social Ends*, Englewood Cliffs, 1969, o culegere de eseuri datorate unor prestigioşi filozofi şi specialişti din ştiinţele sociale, în care sînt comentate punctele de vedere exprimate în primul volum. Citatele din Lowe din textul de faţă sînt luate din contribuţia sa la această din urmă lucrare.

5. Vezi Bernt Stigum, „Competitive Equilibria Under Uncertainty", *Quarterly Journal of Economics, 83*, 1969, pp. 541, 545.

6. Cf., de exemplu, R. Radner, „Competitive Equilibrium Under Uncertainty", *Econometrica, 36*, 1968, pp. 31–55.

7. O bibliografie cuprinzătoare este dată de John J. McCall în „Probabilistic Microeconomics", *Bell Journal of Economics and Management Science, 2*, 1971, pp. 403–433.

8. Hugh D. Young, *Fundamentals of Optics and Modern Physics*, New York, 1968, p. 258.

9. Lowe, *Economic Means*, p. 13.

CAPITOLUL 20

Sînt explicative teoriile echilibrului general?

DANIEL M. HAUSMAN

Daniel Hausman (1947–) s-a născut la Chicago şi a obţinut doctoratul în filozofie din partea Universităţii Columbia. Predă la Universitatea statului Maryland din College Park şi este coeditorul revistei *Economics and Philosophy*. A făcut în principal cercetări de filozofie a ştiinţei economice.

Elegantele teorii ale echilibrului general elaborate în cursul ultimelor trei decenii îi contrariază pe mulţi economişti prin faptul că par să aibă prea puţin de-a face cu economiile reale. În lucrarea sa clasică *Teoria valorii*, Gérard Debreu afirmă că teoria sa se ocupă de explicarea preţurilor.[1] Există însă autori de prestigiu, precum Kenneth Arrow şi Frank Hahn, care neagă că teoriile echilibrului general sînt explicative.[2] În articolul de faţă voi oferi o interpretare filozofică a naturii acestor structuri matematice care sînt denumite teorii ale echilibrului general. Voi apăra valoarea lor cognitivă, dar voi argumenta totodată că ele sînt virtual lipsite de putere explicativă.

Pentru a înţelege ce sînt teoriile echilibrului general, trebuie înţeles mai întîi ce este *teoria echilibrului.* Teoriile echilibrului general sînt aplicaţii ale teoriei echilibrului (şi ca atare *nu* sînt identice cu aceasta). Ele sînt, după cum vom lămuri ceva mai încolo, rezultatul combinării teoriei echilibrului cu ipoteze auxiliare de un anumit fel. „Teoria echilibrului" este numele pe care-l dau eu teoriei fundamentale din ştiinţa microeconomică. Majoritatea economiştilor moderni, deşi nu toţi, cred că există motive temeinice de a considera teoria echilibrului drept teoria economică fundamentală. Este teoria la care ei speră să reducă, sau cu care speră, cel puţin, să pună în legătură teoriile macroeconomice. Este teoria pe care aspiră să o extindă astfel încît să înglobeze şi problematica creşterii şi schimbării economice. Este teoria pe care se bizuie economistul în cercetarea empirică şi în multe recomandări privitoare la bunăstare. Dacă izbutim să spunem clar ce este teoria echilibrului, vom fi izbutit în mare parte să spunem ce este teoria economică neoclasică. Teoria poate fi numită în mod îndreptăţit „a echilibrului" pentru că se ocupă de

Numeroase persoane m-au ajutat în elaborarea acestui text. Mulţumesc în mod special lui Lindley Darden, Philip Ehrlich, Ronald Findlay, Catherine Kautsky, Eva Kittay, Isaac Levi, Sidney Morgenbesser, Frederik Suppe şi participanţilor la Philosophical Problems of Economics Workshop, îndeosebi lui Edward Green şi Louis Wilde.

După articolul cu acelaşi titlu din volumul *Philosophy in Economics*, ed. J. Pitt, apărut la Editura Reidel, Dordrecht, 1981, pp. 17–32.

factorii ce influenţează echilibrele economice. Un echilibru economic este o stare de lucruri în care nu există cerere excedentară — o stare de lucru în care la preţurile curente nimeni nu vrea să continue să facă schimb. Rog cititorul să reţină că eu susţin despre teoria echilibrului, şi *nu* despre teoria echilibrului general, că reprezintă teoria fundamentală a ştiinţei economice contemporane.[3]

Ce este teoria echilibrului? Ea poate fi formulată în linii mari prin următoarele opt enunţuri nomologice. (Ele necesită precizări, pe care le vom face mai încolo.)

(1) Pentru orice individ A şi oricare două opţiuni x şi y, este adevărată una şi numai una din următoarele trei: A preferă pe x lui y, A preferă pe y lui x, A este indiferent între x şi y.

(2) Preferinţele lui A între alternative sînt tranzitive.

(3) A caută să-şi maximizeze utilitatea, unde utilitatea unei opţiuni x este mai mare pentru A decît utilitatea unei opţiuni y dacă şi numai dacă A preferă pe x lui y. Utilităţile a două opţiuni sînt egale atunci şi numai atunci cînd agentul este indiferent între ele.

(4) Dacă opţiunea x constă din dobîndirea setului de mărfuri x', iar opţiunea y în dobîndirea setului de mărfuri y', şi y' conţine o cantitate cel puţin la fel de mare din fiecare bun ca x' iar la cel puţin unul din bunuri o cantitate mai mare, atunci toţi agenţii preferă pe y lui x.

(5) Utilitatea marginală a unui bun *c* pentru un agent A este o funcţie descrescătoare a cantităţii din *c* de care A dispune.[4]

(6) Atunci cînd mărim orice input, celelalte lucruri fiind egale, outputul creşte, însă de la un punct încolo cu o rată descrescătoare.

(7) Mărirea în aceeaşi proporţie a tuturor inputurilor face ca şi outputul să crească în această proporţie. Familia curbelor de producţie este slab convexă şi aditivă.

(8) Întreprinzătorii sau firmele încearcă să-şi maximizeze profiturile.

Mulţi vor zice că propoziţiile (1)–(3) afirmă că oamenii sînt raţionali, iar (1)–(4) că oamenii sînt raţionali sub aspect economic.[5] Să observăm că ipoteza (4) are ca efect identificarea opţiunilor cu pachetele de bunuri. Utilitatea marginală descrescătoare este presupusă a fi un fel de lege psihologică, fiind uneori (după mine, neplauzibil) considerată parte din ceea ce înseamnă a fi economiceşte raţional. Randamentele de scară constante şi randamentele descrescătoare pentru inputuri variabile sînt socotite a fi ceva de genul unor legi naturale sau datum-uri tehnologice.[6] Afirmaţia că firmele încearcă să-şi maximizeze profiturile este socotită a fi o aserţiune nomologică referitoare la motivaţie, care s-ar putea să fie deductibilă din alte elemente ale teoriei noastre.[7]

Această mulţime de enunţuri nomologice este neliniştitoare, deoarece, chiar şi după ce le vom fi adus ajustări, majoritatea lor se vădesc a fi false.[8] Altele par să fie valabile numai în anumite circumstanţe, dat fiind un anumit cadru instituţional. Este de presupus, bunăoară, că unul din factorii care fac rezonabilă susţinerea ipotezei (4), potrivit căreia indivizii preferă în general o cantitate mai mare de bunuri uneia mai mici, este existenţa unei pieţe pe

care bunurile ce prisosesc pot fi uşor comercializate.[9] Enunţurile (1)–(8) nu epuizează, fireşte, „legile" generale ale teoriei microeconomice. Ele (sau anumite reformulări ale lor) sînt, totuşi, „legile" de bază. Alte aserţiuni nomologice importante, cum ar fi aceea că preţul unei mărfi creşte cînd cererea depăşeşte oferta, pot fi derivate din (1)–(8) şi din diferite stipulaţii privitoare la pieţe, informaţie ş.a. Cele opt enunţuri nomologice de mai sus exprimă fundamentele economiei neoclasice.

A spune despre teoria echilibrului că este bine formulată de enunţurile (1)–(8) înseamnă a vorbi neriguros, derutant şi incomplet. Neriguros, pentru că enunţurile (1)–(8) nu reprezintă o formulare îndeajuns de precisă a acestei teorii. Derutant, pentru că economiştii neoclasici nu fac uz totdeauna de *toate* aceste enunţuri nomologice. Enunţurile (7) şi (8) sînt cel mai adesea omise sau înlocuite prin generalizări contrare, în timp ce (1)–(5) se presupun înlocuite prin teoria preferinţei revelate. Formularea teoriei echilibrului prin (1)–(8) este de asemenea incompletă. Pentru a înţelege ce este teoria echilibrului, trebuie să facem referire şi la tehnicile matematice folosite de obicei precum şi la caracterizările standard ale cadrului instituţional, informaţional şi material. Aceste caracterizări pot fi ele însele nomologice.[10] Ele diferă totuşi de (1)–(8) sub trei aspecte. Întîi, domeniul lor de cuprindere este mai restrîns. Aserţiunea că pe orice piaţă există mulţi cumpărători şi vînzători nu se presupune a fi adevărată pentru toate sau aproape toate societăţile. În al doilea rînd, aceste caracterizări ale circumstanţelor dominante economiştii nu le privesc ca fiind descoperite de teoria lor sau afirmate de ea. Ele schiţează circumstanţele la care se aplică teoria, jucînd astfel un rol crucial în derivarea unor teoreme importante, nefiind ele însele aserţiuni ale teoriei. Termenul de „presupoziţii", la care economiştii ţin, pare-se, extrem de mult,[11] se potriveşte bine acestor stipulaţii. În sfîrşit, deşi aceste aserţiuni privitoare la pieţe, resurse, informaţii şi alte lucruri de acest fel sînt importante pentru teoria echilibrului, ele sînt mai puţin importante pentru identitatea teoriei decît enunţurile (1)–(8) sau vreo reformulare a acestora. De exemplu, analizele economice neoclasice postulează îndeobşte că bunurile sînt infinit divizibile. Ca rezultat al utilizării unor tehnici matematice mai bune, această presupoziţie a devenit evitabilă în anumite circumstanţe. Dacă s-ar întîmpla să devină total dispensabilă, economiştii n-ar conchide, cred, că s-a produs o mare revoluţie în teoria microeconomică. Pe cînd dacă s-ar schimba un număr de tehnici matematice folosite astăzi şi de presupoziţii privitoare la circumstanţele dominante, s-ar putea să considerăm schimbată teoria noastră fundamentală.[12] Înlocuirea oricăruia din enunţurile (1)–(8) printr-o generalizare neechivalentă ei ar conta, pe de altă parte, prin ea însăşi cu o schimbare a teoriei. Distincţia dintre legile fundamentale şi generalizările privitoare la circumstanţele dominante nu este, însă, chiar atît de tranşantă cum sugerează discuţia de mai sus. Enunţul (7), de exemplu, este un caz intermediar.[13] Majoritatea economiştilor l-ar considera mai degrabă o „presupoziţie" decît o aserţiune a teoriei, dar domeniul lui de referinţă se presupune că include toate economiile. Pentru identitatea teoriei echilibrului el nu este de o importanţă comparabilă cu cea a lui (3), de exemplu.

Mulţi economişti ar considera lipsită de rost discuţia de mai sus deoarece ei cred (după opinia mea, greşit) că economiştii teoreticieni nu sînt preocupaţi să descopere legi şi teorii, ci să elaboreze modele destinate unor scopuri explicative, predictive sau teoretice.[14] Aşadar, (1)–(8) ar trebui privite drept presupoziţii necesare în construcţia diferitelor modele şi nu drept aserţiuni nomologice ale unei teorii. Problemele pe care le ridică această obiecţie sînt serioase şi complicate. Este, fireşte, adevărat că economiştii gîndesc prin prisma modelelor. Se pune însă întrebarea dacă modelele constituie nişte alternative la teorii care evită utilizarea de generalizări nomologice, sau trebuie considerate drept teorii de un fel particular. Eu cred, în esenţă, că cel puţin în măsura în care economiştii sînt preocupaţi *să explice*, ei nu pot evita să includă generalizări nomologice în modelele lor şi să susţină că modelele lor se aplică realităţii. Fără stabilirea unor gneralizări demne de încredere, modelele lor vor avea prea puţină valoare predictivă[15] şi nici o valoare explicativă. Fără legi sau ceva de felul acestora, cum ar putea modelele economice să ne ajute să dăm explicaţii? Acest răspuns schematic nu pretinde, fireşte, a reprezenta ultimul cuvînt în această chestiune dificilă.

Avînd în minte această analiză a teoriei echilibrului, putem încerca acum să ne lămurim ce sînt teoriile echilibrului general. Ele sînt aplicaţii ale teoriei echilibrului — combinaţii ale enunţurilor (1)–(8) cu anumite alte ipoteze auxiliare. Aceste noi ipoteze auxiliare sînt de două feluri. În primul rînd, se cer făcute numeroase stipulaţii privind informaţia, structura pieţei, divizibilitatea mărfurilor etc. Aceste stipulaţii sînt similare (deseori chiar identice) celor ce se fac cînd teoria echilibrului este aplicată în alte moduri, mai puţin problematice. Analizele echilibrului parţial fac în mare parte aceleaşi stipulaţii.[16] În al doilea rînd, teoriile echilibrului general, spre deosebire de alte aplicaţii ale enunţurilor (1)–(8), afirmă sau presupun că există numeroase mărfuri şi că există o interdependenţă generală între diferitele pieţe. Presupoziţiile de acest al doilea fel sînt cele specifice pentru teoriile echilibrului *general*.

Există două categorii total diferite de teorii ale echilibrului general, pe care trebuie să le distingem net. Una este de uz practic, pe cînd cealaltă este cu totul abstractă. Prima este exemplificată de modelele *input-output*. Postulînd, de exemplu, că există coeficienţi de producţie constanţi şi că cererea va manifesta constanţe speciale, putem să elaborăm modelul unei economii cu, să zicem, o sută de mărfuri şi de ramuri diferite şi să investigăm apoi, folosind calculatorul, cum funcţionează ea. Teoriile practice ale echilibrului general nu ridică în privinţa explicaţiei alte probleme decît cele pe care le ridică şi analizele echilibrului parţial.

Teoriile de al doilea fel, pe care le voi numi „teorii abstracte ale echilibrului general“, nu impun în ce priveşte interdependenţa între pieţe sau natura producţiei şi a cererii nici un fel de limitări în afara celor cuprinse implicit în aserţiunile noastre nomologice. Cînd economiştii vorbesc despre teoria echilibrului general, ei au în vedere de obicei cea de-a doua categorie, abstractă. Pe mine mă preocupă în acest articol teoria abstractă a echilibrului general. Dat fiind caracterul abstract şi lipsa de specificare din teoria echili-

brului general, mulţi economişti o consideră drept teoria fundamentală a economiei politice contemporane. După cum sugerează discuţia de adineauri, mie asta mi se pare o greşeală. *Teoria echilibrului* este cea fundamentală. Teoria echilibrului general este o aplicaţie particulară a teoriei fundamentale. Spunînd aceasta, nu fac o afirmaţie arbitrară. Cînd oamenii de ştiinţă au anumite scopuri explicative sau predictive explicite sau cînd vor să elaboreze o teorie despre un obiect de studiu specific, ei adesea *combină* o teorie fundamentală cu anumite ipoteze auxiliare suplimentare. Teoriile echilibrului general sînt tocmai astfel de combinaţii. Ele diferă, deci, de teoriile fundamentale din ştiinţele naturii. Teoria echilibrului, pe de altă parte, îndeplineşte în general în economia politică aceleaşi funcţii pe care teoriile fundamentale din ştiinţele naturii le îndeplinesc în domeniile lor respective.

Ceea ce generează confuzie este faptul că aplicarea teoriei echilibrului în felul în care o fac teoreticienii echilibrului general nu serveşte unor scopuri explicative sau predictive clare. De asemenea, aceşti teoreticieni nu încearcă să elaboreze o teorie despre un obiect mai specific înăuntrul economiei politice. Stipulaţiile pe care ei le fac privitor la informaţie, pieţe etc. sînt inadecvate pentru astfel de scopuri. Teoriile echilibrului general intertemporal afirmă sau presupun că agenţii posedă cunoştinţe complete şi exacte despre disponibilitatea şi preţurile mărfurilor şi despre posibilităţile de producţie atît din prezent cît şi din viitor. Ele mai stipulează că există un set complet de viitoare pieţe de mărfuri pe care mărfurile actuale (sau titlurile actuale pentru mărfuri viitoare) pot fi schimbate liber pe titlurile viitoarelor mărfuri de orice fel şi de la orice dată.[17] Cum în mod evident astfel de aserţiuni fac ca teoria să fie ori falsă ori inaplicabilă la economii reale, testarea nu prea este posibilă.[18] În plus, faptul că nu putem satisface nici măcar aproximativ asemenea postulate ale lor lasă teoriilor abstracte ale echilibrului general o valoare predictivă foarte mică, atunci cînd nu le-o anulează cu totul.[19] Dată fiind falsitatea unor stipulaţii cum este cea a informării perfecte, se pune în mod firesc întrebarea care mai e rostul teoriilor abstracte ale echilibrului general.

O altă particularitate a teoriilor abstracte ale echilibrului este că ele îmbracă în mod invariabil forma unor demonstraţii de existenţă. Se demonstrează că axiomele (care includ reformulări ale enunţurilor (1)–(8) şi stipulări sau ipoteze auxiliare de tipurile discutate) constituie condiţii suficiente pentru existenţa unui echilibru economic. Teoriile abstracte ale echilibrului general par astfel să aibă forma unor raţionamente explicative în care explicandumul este existenţa unui echilibru economic. Totuşi interpretarea teoriilor echilibrului general drept explicaţii ale echilibrelor economice cu diferite proprietăţi este neplauzibilă, fiindcă nici o economie nu se află vreodată într-o stare de echilibru economic. Nu există, aşadar, un fapt al echilibrului pentru care să se construiască o explicaţie.[20] Rezultă de aici că asemenea teorii specifice sînt lipsite de putere explicativă? În caz că da, ce valoare pot să aibă astfel de aplicaţii abstracte ale teoriei echilibrului?

Pentru a da un răspuns la prima din aceste două întrebări, trebuie să spunem cîte ceva despre explicaţie. Punctul de plecare bine cunoscut al discuţiilor contemporane despre explicaţii îl constituie modelul nomologic-deductiv al lui Carl Hempel.[21] În el se admite că o condiţie necesară pentru a

da o explicaţie ştiinţifică a unui eveniment sau a unei stări de lucruri este deducerea unei descrieri a respectivului eveniment sau respectivei stări de lucruri dintr-o mulţime de enunţuri adevărate, dintre care unele sînt nomologice. Condiţiile suficiente sînt mult mai greu de specificat şi se consideră că ele includ şi consideraţii pragmatice. Căci nu numai că există şi explicaţii statistice, dar, în fapt, explicaţiile ce se dau în ştiinţe pentru evenimente sau stări de lucruri nu sînt decît rareori, sau poate niciodată, explicaţii nomologice deductive. Este deci nerezonabil să negăm virtutea explicativă a teoriilor echilibrului general pe temeiul că ele nu ne oferă explicaţii nomologice deductive ale caracteristicilor unor economii reale.

Să ne gîndim ce se întîmplă cînd în ştiinţele naturii se încearcă studierea unor sisteme reale complexe. Putem lua exemplul banal al traiectoriei unei frunze în cădere. În ce sens poate fi ea explicată de fizica noastră? Posibilitatea unei explicaţii nomologice deductive precise pare exclusă, pentru că nu putem obţine informaţie precisă despre toate condiţiile iniţiale relevante, ca şi din pricina dificultăţilor matematice de calculare a traiectoriei, chiar dacă am dispune de toată informaţia relevantă. Dacă n-ar fi decît aceste probleme de cunoaştere a condiţiilor iniţiale şi de efectuare a calculelor, atunci am avea ceea ce aş numi „o explicaţie în principiu" a traiectoriei frunzei.[22] Pentru că ne-ar fi cunoscute toate legile şi toţi factorii cauzali relevanţi. Chiar dacă n-am putea da efectiv o explicaţie detaliată a acestei traiectorii, căderea frunzelor n-ar avea nimic misterios şi despre ea n-am avea de aflat nimic de ordin general sau teoretic.

Ne punem în situaţia nu numai de a putea da explicaţii în principiu, ci şi de a crede că sîntem capabili să le dăm, elaborînd legi şi teorii pe care le testăm în alte împrejurări, mai simple. În cazul căderii frunzei, testăm teoria noastră despre gravitaţie pe corpuri care cad în camere cu vid sau observînd cît de bine explică ea mişcarea planetelor. Teoriile noastre despre fluide şi despre rezistenţă sînt şi ele elaborate şi testate cu referire la situaţii mai simple. Dificultatea se iveşte atunci cînd trebuie să ne convingem că cunoaştem *toate* legile care sînt relevante pentru cazul căderii frunzei. Nu putem şti cu certitudine că am aflat toate forţele relevante — s-ar putea, bunăoară, ca telekinezia să fie un fenomen semnificativ în cazul frunzelor — dar e posibil să avem temeiuri de a crede că sîntem în stăpînirea tuturor adevărurilor generale de care avem nevoie pentru a explica în principiu traiectoria frunzei. Avem asemenea temeiuri cînd, simplificînd condiţiile iniţiale, izbutim să facem predicţii aproximativ corecte privitor la frunzele în cădere şi să indicăm factorii răspunzători pentru orice eroare apreciabilă. A elabora în acest fel o teorie a căderii frunzelor înseamnă a folosi ceea ce J. S. Mill a numit metoda deductivă.[23] Mill credea că legile noastre economice se stabilesc inductiv de către psihologie şi ştiinţele naturii şi că teoria economică o elaborăm deductiv.[24]

Chiar şi o asemenea explicaţie în principiu e un lucru greu de realizat. Mă îndoiesc că sîntem în prezent în măsură să explicăm în principiu traiectoria unei frunze în cădere şi în mod cert nu sîntem în măsură să explicăm în principiu nici caracteristicile locale, nici pe cele globale ale vreunei economii

reale. Nu numai că întîmpinăm mari dificultăţi în confirmarea enunţurilor pe care le considerăm legi — pesemne, din pricina imposibilităţii virtuale de a realiza situaţii experimentale simplificate — dar ştim de asemenea prea bine că ignorăm multe legi relevante şi că ne scapă mulţi factori cauzali semnificativi.[25] În cel mai bun caz credem că dispunem de ceea ce Mill numeşte o „ştiinţă inexactă" — de un inventar al principalilor factori cauzali ce intră în joc.

Ştiinţele inexacte au cu siguranţă virtuţi explicative. Noi credem că fizicienii pot într-o anumită măsură să explice traiectoriile frunzelor în cădere chiar dacă nu sînt în măsură să dea o explicaţie de principiu completă. Teoria gravitaţiei explică multe din proprietăţile mareelor, chiar dacă ne rămîn necunoscute ceea ce Mill numeşte „cauzele minore".[26] Este greu de făcut o analiză satisfăcătoare a acestei „explicaţii de principiu neriguroase", dar eu cred că teoria echilibrului oferă tocmai o astfel de explicaţie faptului, de exemplu, că preţul cafelei a crescut după ce gerul a compromis recolta de cafea a Braziliei.

În cazul explicaţiilor de principiu neriguroase, nici „legile", nici simplificările nu sînt adevărate în forma în care sînt enunţate. Există totuşi posibilităţi de a asimila astfel de explicaţii neriguroase modelului nomologic-deductiv,[27] dar în orice caz, nu se poate nega în mod rezonabil că teoriile echilibrului general sînt explicative doar pentru că nu satisfac în mod explicit condiţiile modelului nomologic-deductiv.

Voi argumenta în schimb că există cel puţin o condiţie necesară pe care explicaţiile ştiinţifice o satisfac, iar teoria echilibrului general nu. Această condiţie necesară impusă explicaţiilor este următoarea:

(9) Toate enunţurile condiţiilor iniţiale sau ipotezele auxiliare trebuie să fie adevărate sau cel puţin aproximativ adevărate.

(a) Falsitatea celor ce nu sînt adevărate trebuie uneori să fie de mică importanţă.

(b) Trebuie să avem unele cunoştinţe despre condiţiile în care falsitatea enunţurilor noastre referitoare la condiţiile iniţiale sau a ipotezelor auxiliare ne va face să greşim.

(a) şi (b) sînt alte condiţii necesare pe care enunţurile condiţiilor iniţiale trebuie să le satisfacă pentru a fi considerate aproximativ adevărate.[28] Încurajînd idealizările, nu trebuie să ajungem totuşi la a pierde din vedere toate problemele pe care le pune adevărul sau adecvarea empirică a enunţurilor din explicaţiile pe care le avansăm. (9) face parte din categoria condiţiilor necesare ce se cer cuprinse într-un model al raţionamentelor explicative. Filozofi ca Wesley Salmon au adus argumente convingătoare împotriva oricăror asemenea modele.[29] Deşi aceste probleme se cer încă discutate, mie mi se pare foarte indicat să facem o evaluare a teoriilor echilibrului general prin raportare la modele ale raţionamentelor explicative, dat fiind că, în calitate de demonstraţii de existenţă, ele *sînt* raţionamente. De altfel, utilizarea unui model de relevanţă cum este cel al lui Salmon n-ar modifica verdictul pe care-l rostim cu privire la teoria echilibrului general.[30] S-ar putea obiecta faţă de întreaga idee a formulării unei condiţii necesare de felul lui (9).[31] Chiar dacă are sens formularea unei „logici" atemporale a explicaţiei ştiinţifice, cum este cea a lui

Hempel, o propoziţie atît de laxă şi imprecisă cum este (9) în mod sigur nu poate să surprindă o condiţie necesară a explicaţiilor ştiinţifice în general. În cel mai bun caz ea semnalează într-un mod simplist unele elemente ce sînt de obicei importante în explicaţiile ştiinţifice. Această critică are un anume merit, dar în fapt ea nu-i reproşează lui (9) decît superficialitatea. Dacă nu sîntem dispuşi să credem că teoriile echilibrului general au valoare explicativă doar pentru că aşa cred numeroşi economişti, atunci n-avem de ce să fim împotriva încercării de a degaja prin generalizare trăsături a ceea ce astăzi se consideră a fi explicaţii în ştiinţele naturii şi de a examina dacă demonstraţiile de existenţă din teoriile echilibrului general posedă şi ele aceste trăsături.[32] Desigur, s-ar putea să fie greşită sugestia mea că (9) e o condiţie necesară rezonabilă pentru explicaţiile ştiinţifice. În acest caz, greşeala mea dă în vileag o carenţă de înţelegere privind o caracteristică a explicaţiilor ştiinţifice reale şi o inadecvare din metodologia mea.

Teoriile curente ale echilibrului general nu pot satisface nici măcar o condiţie necesară slabă cum este (9).[33] Problema care mă preocupă nu se referă la „legile“ teoriei echilibrului general. După cum am menţionat mai sus, teoria echilibrului în aplicaţiile ei mai puţin pompoase se vădeşte a fi explicativă.[34] Dificultatea rezida în ipotezele auxiliare particulare pe care le includ teoriile echilibrului general. Fapt e că noi nu putem demonstra că este adevărat sau aproximativ adevărat că indivizii sînt atotştiutori în privinţa viitorului sau, virtual în fiecare caz, că faptul de a nu fi atotştiutori este de mică însemnătate.[35] Condiţia (9) este strîns legată de testabilitatea unei teorii; teoriile netestabile nu o satisfac. Dar, contrar vederilor lui Milton Friedman,[36] ea nu este echivalentă cerinţei ca implicaţiile teoriei noastre să fie confirmate. Dacă, deci, trebuie să conchidem că teoriile echilibrului general nu explică trăsăturile vreunor economii reale, care mai este atunci valoarea lor? Opera celor ce au edificat teoria abstractă a echilibrului general este oare mai mult decît o interesantă construcţie matematică? Pot avea vreo valoare teoriile abstracte ale echilibrului general dacă nu ne spun nimic despre economiile reale?

Acestea sînt probleme dificile, asupra cărora între teoreticienii de frunte există dezacorduri. Unii din ei cred (în mod greşit, dacă argumentarea de mai sus este corectă) că teoriile echilibrului general servesc cel puţin în parte la explicarea preţurilor.[37] C. J. Bliss neagă că teoriile abstracte ale echilibrului general „reprezintă realitatea“, dar susţine că ele constituie, cu toate acestea, un bun punct de plecare şi un bun ghid cînd este vorba de a determina care concepte sînt centrale şi fundamentale.[38] Deşi punctul de vedere al lui Bliss sugerează unele adevăruri importante, el este derutant. Mulţi economişti, îndeosebi atunci cînd îşi pun întrebarea în ce mod să justifice teoriile lor, sînt ispitiţi să spună că ele nu fac altceva decît să ne ofere un fel de logică a fenomenelor economice sau că nu sînt decît nişte truse cu scule, în care căutăm atunci cînd avem nevoie.[39] În aceste aserţiuni există ceva adevărat şi acel ceva eu am încercat să-l surprind prin distincţia făcută între teoria echilibrului şi aplicaţiile ei. Ele însă nu rezolvă probleme ale justificării. Dacă o

teorie economică nu este decît o logică, o trusă cu scule sau un îndreptar pentru determinarea conceptelor ce au un rol central, mai trebuie totuşi să ne întrebăm dacă ea este o logică bună, o bună trusă cu scule sau un bun îndreptar. Dacă, aşa cum se întîmplă cu teoriile echilibrului general, nu putem să aplicăm teoria, vom fi lipsiţi de orice posibilitate de a răspunde la aceste întrebări.[40]

În favoarea atitudinii faţă de teoria echilibrului general adoptate de Bliss şi alţii se pot însă invoca mai multe considerente decît sînt recunoscute în argumentarea de mai sus. Teoria echilibrului general poate fi de mare valoare euristică.[41] Deşi euristica este ea însăşi un subiect complicat, despre teoriile echilibrului general se poate demonstra că au valoare euristică doar arătînd (ceea ce se poate face uşor) că au fost într-adevăr de ajutor în elaborarea unor teorii economice empirice valoroase. De observat că valoarea euristică a teoriilor echilibrului general este independentă de demonstraţiile (raţionamentele) de existenţă pe care aceste teorii le oferă.[42] De cea mai mare valoare au fost teoriile echilibrului general în inventarea de instrumente conceptuale şi matematice (spre exemplu, mărfurile datate) care se dovedesc utile în alte teorii.

Mie mi se pare însă că sînt de valoare şi demonstraţiile de existenţă pe care le oferă teoriile echilibrului general. Frank Hahn şi Kenneth Arrow neagă în genere că ele ne pot spune ceva despre economiile reale, dar insistă, destul de neclar, că ele rămîn o parte serioasă şi valoroasă a ştiinţei economice.[43] Punctul meu de vedere reprezintă în mare parte o dezvoltare şi o elucidare a poziţiei lui Arrow şi Hahn.[44]

Începînd din secolul al XVIII-lea, mulţi economişti au împărtăşit credinţa că în condiţii cît de cît favorabile, schimburile făcute de bunăvoie în interes propriu duc la o organizare economică coerentă şi eficientă. Însă teoriile pe care economiştii le-au avut la dispoziţie nu le-au oferit posibilitatea să explice cum anume se naşte această ordine şi nici să arate cum e cu putinţă ca ea să apară. Este de înţeles, de aceea, că economiştii teoreticieni pot avea îndoieli atît în privinţa reuşitei cadrului lor teoretic de a surprinde trăsăturile de importanţă crucială ale economiei, cît şi în privinţa şanselor ca el să-i conducă la o teorie adecvată.[45] Îmbrăţişînd şi dezvoltînd mai departe teoria echilibrului, vom fi oare în măsură vreodată să explicăm cum acţiunea individuală egoistă, sub anumite constrîngeri instituţionale, poate să ducă la o ordine economică coerentă? Am izbutit oare cu adevărat să desprindem cele mai importante şi centrale regularităţi economice? Vom fi oare în stare vreodată să înţelegem dacă rezultatele unor acţiuni individuale sînt cu adevărat eficiente şi dacă duc la atingerea altor scopuri pe care le-am putea avea?

E limpede că nu se poate dovedi dinainte că teoria echilibrului, după ce va fi fost rafinată şi dezvoltată, ne va apropia de posibilitatea de a explica în principiu caracteristici de detaliu şi deopotrivă caracteristici globale ale economiilor sau ale evenimentelor economice. Succesele obţinute în analizele echilibrelor parţiale sau cele ale modelelor practice ale echilibrului general ne dau oarecare motive de speranţă. Este totodată important să ne întrebăm dacă enunţurile (1)–(8), suplimentate cu anumite alte stipulaţii

privitoare la condiţiile-cadru, sînt suficiente pentru a explica existenţa vreunui fel de echilibru economic, chiar dacă ea este doar imaginară. A pune această întrebare este un mod de a lucra în direcţia unei teorii adecvate a echilibrului, precum şi un mod de a testa perspectivele şi forţa teoriei de care dispunem în prezent. Promotorii teoriei abstracte a echilibrului general impun condiţia adiţională ca stipulaţiile sau ipotezele auxiliare privitoare la circumstanţele dominante să fie de acelaşi tip general ca cele folosite în aplicaţiile empirice practice ale lui (1)–(8). Aici se exclud, fireşte, stipulaţiile care restrîng generalitatea echilibrului investigat. Dacă (1)–(8) şi aceste stipulaţii adiţionale explică, într-un sens sau altul, cum *poate* să rezulte ordine economică din acţiuni individuale independente ivorîte din interesul personal, avem motive să credem că am sesizat elementele fundamentale ale vieţii economice şi că teoria noastră reprezintă calea pe care trebuie perseverat în continuare.

Consider că prin faptul că oferă demonstraţii de existenţă a echilibrelor în diferite condiţii, promotorii teoriei abstracte a echilibrului general ne furnizează explicaţii de principiu ale caracteristicilor unor stări economice posibile (deşi imaginare). Prin aceasta ei ne dovedesc că teoria echilibrului este capabilă să explice cel puţin unele specii de echilibre economice complicate şi ne dau astfel motive să credem că mergem în direcţia unei teorii economice generale adecvate. Acest gen de explicaţie a unei posibilităţi se cere distinsă cu grijă atît de explicaţiile ce răspund la întrebarea „Cum este (a fost) posibil?“ în sensul dat de Hempel şi Dray, cît şi de orice discuţii privind fezabilitatea echilibrelor economice. Punctul de vedere al lui Hempel şi Dray este că uneori lucrurile se petrec în dezacord cu anticipările noastre, care atunci se cer explicate (arătînd că erau eronate).[46] Economiştii însă nu încearcă să arate că existenţa unui fel de echilibru concurenţial este doar aparentă, să învedereze că existenţa lui este compatibilă cu ce s-a crezut anterior. Tot aşa, contrar aserţiunilor derutante ale lui Frank Hahn,[47] promotorii teoriei abstracte a echilibrului general nu sînt preocupaţi să afle cum sau dacă este practic posibil sau realizabil un echilibru concurenţial. N-avem nevoie de toată această teorie pentru a şti că în capitalismul real semiconcurenţial nu se ajunge în mod regulat la deplina ocupare a forţei de muncă. Dacă am avea nevoie pentru acest scop de teorii ale echilibrului general, ele oricum nu ne-ar fi de ajuns, deoarece demonstraţiile de existenţă oferite de ele ne arată doar care condiţii sînt suficiente pentru echilibrele concurenţiale, nu şi care sînt necesare.

Reprezentanţii teoriei abstracte a echilibrului general ne-au arătat că dacă lumea ar fi mult mai simplă decît este sau decît a fost vreodată, am putea folosi legile noastre pentru a explica în principiu cum funcţionează economiile. Dacă socotim cît de cît semnificative asemănările dintre lumile imaginare ale acestor teorii şi economiile reale,[48] aceste demonstraţii ne dau motive să credem, cum spunea Mill, că noi cunoaştem legile „cauzelor mai mari“[49] ale fenomenelor economice. Avem astfel motive să credem că ne aflăm pe drumul cel bun. Trebuie să considerăm demonstraţiile de existenţă ca oferindu-ne nu explicaţii, ci o încurajare teoretică de acest fel. Să mai observăm că aceste teorii abstracte ale echilibrului general ne pot ajuta să

ameliorăm ştiinţa noastră economică curentă. Relaxînd şi complicînd progresiv stipulaţiile de care avem nevoie pentru a demonstra existenţa unor echilibre mai complexe, ne apropiem de situaţia în care vom fi în măsură să aplicăm teoria la economiile reale.

Cercetările matematice pot aduce însă în această privinţă o mare contribuţie. Cîtă vreme enunţurile nomologice (1)–(8) de mai sus rămîn aproximative şi dubioase, nu este de aşteptat ca teoria economică să satisfacă standardele instituite de teoria fizică.[50] Testarea şi justificarea ridică probleme serioase. Mai rămîn de depus eforturi multe şi grele pe linia elaborării unei caracterizări generale a ordinii (şi dezordinii) economice reale care se cere explicată. Eforturile matematice şi străduinţele depuse de exponenţii teoriei abstracte a echilibrului general ne pot ajuta însă să ieşim din aceste dificultăţi. Ele ar putea să ne arate, de exemplu, cum s-o scoatem la capăt cu formulări relaxate ale enunţurilor (1)–(8) sau să ne sugereze cu ce să le înlocuim. Între timp ne putem întoarce la aplicaţiile noastre practice ale teoriei echilibrului cu ceva mai multă încredere că cunoaştem „cauzele mai mari“ ale fenomenelor economice.

NOTE

1. (Yale University Press, New Haven, 1959), p. IX.

2. *General Competitive Analysis* (Holden Day, San Francisco, 1971), pp. VI-VIII.

3. Aici exclud economia politică marxistă şi inovaţiile recente de felul teoriei neoricardiene, nu pentru că ar fi neinteresante, ci pentru că impactul lor asupra gîndirii economice a fost pînă în prezent mic.

4. După cum ştie toată lumea care a audiat un curs de iniţiere în economia politică, diferenţelor dintre utilităţi nu trebuie să li se acorde importanţă. La un asemenea curs învăţăm, bunăoară, ca în locul utilităţilor marginale să vorbim de ratele marginale de substituţie la consumatori, dar aici nu se pierde nimic din pricina impreciziei în exprimare.

5. Vezi recenzia mea la lucrarea lui Alexander Rosenberg *Microeconomic Laws: A Philosophical Analysis*, în *Nous*, *13* (1979), pp. 120–121.

6. Vezi, de exemplu, Alexander Rosenberg, *Microeconomic Laws: A Philosophical Analysis* (Pittsburgh University Press, Pittsburgh, 1976), pp. 29–30. Discuţia sa (ca şi întreaga interpretare pe care o dă enunţurilor (6) şi (7)) creează oarecare confuzie, pentru că, de exemplu, funcţia de producţie pentru oţel, spre deosebire de o formulă chimică, face, între altele, o aserţiune despre starea *cunoaşterii* noastre.

7. Dacă m-aş convinge că această deducţie poate fi făcută, aş elimina pe (8) din listă. (8) este în special problematic pentru că întreprinzătorii sînt totodată şi consumatori, astfel că (8) ar putea fi în conflict cu (3).

8. Această aserţiune nu e o descoperire a mea. Majoritatea economiştilor ar fi de acord că (1)–(8) nu sînt adevărate. Cititorul se poate convinge, după o clipă de reflecţie, că unele din aceste „legi“ necesită cel puţin o mulţime de precizări.

9. Dar (4) nu este derivabil din (1)–(3) şi (5)–(8) plus ipotezele auxiliare privitoare la circumstanţe existente. Există, desigur, alternative la (4) care ar permite deducerea lui (4) ca teoremă, însă nici una din aceste alternative nu este considerabil mai slabă sau mai rezonabilă decît (4).

10. Avînd în vedere enormele dificultăţi filozofice legate de natura legilor, nu vreau să întemeiez contrastul dintre (1)–(8) şi alte aserţiuni esenţiale din teoria echilibrului pe caracterul (mai pronunţat) nomologic al enunţurilor (1)–(8).

11. După publicarea studiului lui Milton Friedman „The Methodology of Positive Economics" în *Essays in Positive Economics* (University of Chicago Press, Chicago, 1953, pp. 3-42), s-a purtat o amplă controversă privitoare la „presupoziţiile din economia politică". Toate axiomele unei teorii sînt numite de Friedman „presupoziţii". Alţii au folosit acest termen în mai multe sensuri diferite. Vezi, de exemplu, K. Brunner, „«Assumptions» and the cognitive quality of theories", *Synthesis 20* (1969), pp. 501–525.

12. Dar „mecanica clasică" din secolul al XIX-lea este considerată totuşi a fi teoria mecanicii a lui Newton.

13. Paul Samuelson susţine că economiştii se folosesc de (7) ca şi cum ar fi un adevăr logic. Vezi cartea sa *Foundations of Economic Analysis* (Harvard University Press, Cambridge, Massachussets, 1947), p. 84.

14. În recentul lor articol „Economic models" din *Journal of Philosophy 75* (1978), pp. 664–677, Hal Varian şi Alan Gibbard se apropie de susţinerea acestei poziţii, care se bucură de mare trecere printre economiştii empirici. Vezi cartea mea *Capital, Profits and Prices: An Essay in the Philosophy of Economics* (Columbia University Press, New York, 1981), îndeosebi capitolele 3 şi 7.

15. Inducţia simplă poate să nu invoce nici un fel de legi; sînt, însă, de părere că orice extindere a posibilităţilor noastre predictive la noi circumstanţe se sprijină cel puţin implicit pe generalizări.

16. Teoriile sau analizele echilibrului parţial sînt aplicaţii ale teoriei echilibrului în care se folosesc anumite tipuri specifice de ipoteze auxiliare. Se pot deosebi două asemenea tipuri. În primul rînd, anumite mărimi economice cum sînt preţurile, veniturile, cantităţile produse — care sînt, de fapt, influenţate de mecanismele pieţei, fiind de asemenea sensibile la alţi factori din economie — sînt considerate a fi nişte constante cu valori date. Aceasta permite examinarea unor pieţe izolate şi analiza factorilor ce influenţează oferta separat de cei ce influenţează cererea. Oferta şi cererea sînt în principal concepte legate de echilibrul parţial. În al doilea rînd, pentru simplificare, se lucrează cu anumite feluri de agregate. În loc de a examina schimbările complexe de preţuri ce rezultă din folosirea unor tehnici de producţie diferite, se poate postula posibilitatea de a trata toate bunurile de consum ca fiind o singură marfă şi toate mijloacele de producţie ca fiind o altă marfă unică. Dacă ne preocupă anumite aspecte privind opţiunile consumatorului, ne putem decide să considerăm toate mărfurile, exceptînd una sau două ce sînt de un interes aparte, ca pe o singură marfă complexă. Să observăm că e incorect să se susţină că cercetarea microeconomică nu se ocupă niciodată de agregate.

Aceste ipoteze auxiliare izolatoare şi agregante sînt caracteristice aplicaţiilor teoriei echilibrului la echilibre parţiale. În fiecare caz starea de adaptare reciprocă sau de echilibru pe care o avem în vedere este doar parţială, pentru că excludem ajustările despre care ştim că s-ar produce pe alte pieţe sau în anumite outputuri sau preţuri specifice.

17. Expuneri pertinente se găsesc în T. C. Koopmans, „Allocation of resources and the price system" din *Three Essays on the State of Economic Science* (McGraw Hill, New York, 1957), îndeosebi pp. 105–126), E. Malinvaud, *Lectures on Microeconomic Theory*, trad. de A. Silvey (North-Holland, Amsterdam, 1972); şi C. J. Bliss, *Capital Theory and the Distribution of Income* (North-Holland, Amsterdam, 1975), cap. 3.

18. De altfel, întreaga idee privind testarea teoriilor echilibrului general este întrucîtva stranie, dat fiind că, după cum vom vedea în continuare, ele sînt prezentate sub formă de demonstraţii.

19. Astfel, Milton Friedman, consecvent cu viziunea sa, nu agreează „punctul de vedere walrasian". Vezi „The Marshallian demand curve", în *Essays in Positive Economics*, pp. 89–92.

20. Aici se impun unele precizări. Există tipuri speciale de echilibru pe care porţiuni ale unor economii le aproximează uneori. Aşadar, eu nu neg că în unele cazuri rare teoriile echilibrului general pot fi explicative. Tot ce vreau să subliniez este că aceste cazuri sînt rare şi foarte speciale. Ceea ce înseamnă că dacă aceste teorii au o importanţă cît de cît apreciabilă, iar eu cred că au, trebuie să le căutăm alte virtuţi decît aparenta lor capacitate de a oferi explicaţii în circumstanţe speciale.

21. Cea mai rafinată prezentare se găseşte în „Aspects of Scientific Explanation" din volumul *Aspects of Scientific Explanation and Other Essays in the Philosophy of Science* (Free Press, New York, 1965).

22. De reţinut că e vorba de o formulare condiţională. Eu nu susţin că fizicienii pot în prezent să ofere o explicaţie de principiu adecvată a traiectoriei unei frunze în cădere.

23. Vezi *A System of Logic* (1843; retipărită la Longmans, Green & Co., 1949), cartea III, cap. XI şi cartea VI, cap. IX.

24. Vezi *op. cit.*, îndeosebi cartea VI, cap. IX, secţiunea 3. Vezi şi J. E. Cairnes, *The Character and Logical Method of Political Economy* (ed. a doua, 1888; retipărită la A. M. Kelly, New York, 1965), pp. 71 şi urm.

25. N-am vrut să fac aici o comparaţie defavorabilă între economia politică şi ştiinţele naturii.

26. *Logic*, cartea VI, cap. III, secţiunea 1.

27. Vezi cap. 7 din cartea mea *Capital, Profits and Prices*. Menţionez că în articolul de faţă nu contest puterea explicativă a teoriei echilibrului. Considerarea acestei teorii ca fiind explicativă suscită dificultăţi legate de caracterul imprecis al „legilor" sale, dar aceste dificultăţi nu sînt de neînlăturat.

28. (a) şi (b) mi-au fost sugerate de comentariile tăioase ale lui Terence Hutchison din *The Significance and Basic Postulates of Economics* (1938; retipărită cu o nouă prefaţă la A. M. Kelley, New York, 1960), îndeosebi p. 46.

29. Vezi eseul său „Statistical explanation" in *The Nature and Function of Scientific Theories*, ed. R. Colodny (Pittsburgh University Press, Pittsburgh, 1970), pp. 173–232.

30. Îndeobşte, teoriile echilibrului general nu identifică şi nu citează vreunul din factorii statistic relevanţi pe care aplicările mai banale ale teoriei echilibrului îi trec cu vederea.

31. Aici mi-au fost de folos unele convorbiri cu Philip Erlich.

32. Las aici de o parte eventualele scrupule antinaturaliste potrivnice unui atare demers.

33. Aserţiunea nu se vrea o critică a teoriilor echilibrului general. De ce ar trebui neapărat ca toate părţile valoroase ale ştiinţei să fie explicative? Dacă critic ceva aici, este interpretarea eronată a teoriei echilibrului general, de care s-au făcut vinovaţi unii economişti.

34. Vezi nota 27.

35. Las deschisă posibilitatea ca în împrejurări speciale postularea omniscienţei să se dovedească destul de îndreptăţită. Aceasta nu suprimă totuşi contrastul dintre postularea omniscienţei în teoria echilibrului general şi presupoziţia din teoria gazelor ideale că avem de-a face cu particule punctuale şi care interacţionează numai prin ciocnire. Nu e vorba de un contrast ca între alb şi negru, dar este totuşi unul destul de pregnant. Vezi nota 20.

36. Vezi „The methodology of positive economics", pp. 16–19.

37. Vederile lui Debreu au fost citate mai înainte. Vezi şi Malinvaud, *Lectures*, p. 242.

38. *Capital Theory*, p. 301.

39. Acest punct de vedere are legătură cu cel potrivit căruia ştiinţa economică foloseşte modele ce, spre deosebire de teorii, nu cuprind legi. E vorba de un gen de instrumentalism, deoarece caută să evite cerinţa de a dovedi că instrumentele de care se serveşte sînt demne de încredere.

40. Nu-mi dau seama cum trebuie răspuns la întrebarea cînd anume se aplică o teorie. Friedman consideră că o teorie se aplică atunci şi numai atunci cînd predicţiile făcute de ea şi relevante pentru preocupările noastre sînt corecte (vezi nota 36). Eu înclin spre părerea că o teorie se aplică dacă şi numai dacă presupoziţiile sau antecedentele ei sînt cu aproximaţie satisfăcute. Potrivit acestui punct de vedere, nu putem testa o teorie dacă ea nu se aplică în circumstanţele testului.

41. Cu prilejul prezentării acestui eseu la Atelier, profesorul Edward Green a insistat în mod energic şi lucid asupra acestui punct.

42. Am în vedere aici „independenţa" în sens logic, nu cauzal. E posibil ca unele instrumente utile cum sînt mărfurile datate să fi fost inventate în vederea simplificării demonstraţiilor. Valoarea lor euristică, însă, are prea puţină legătură cu demonstraţiile în care sînt folosite.

43. *General Competitive Analysis*, pp. VI-VIII.

44. Aici sînt deosebit de îndatorat lui Sidney Morgenbesser.

45. După cum mi-a sugerat Frederick Suppe, o astfel de curiozitate, care motivează studiul echilibrului general în ştiinţa economică, se aseamănă cu interesul fizicianului pentru cosmologie.

46. Vezi, de exemplu, „Aspects of scientific explanation", pp. 428–430.

47. „The winter of our discontent", *Economica 40* (1973), p. 324.

48. Dacă aceste economii imaginare n-ar avea nici o legătură detectabilă cu economiile reale, străduinţele teoreticienilor echilibrului general ar fi fără importanţă. Dacă legăturile ar fi suficient de puternice, economiile reale ar satisface cu aproximaţie antecedentele teoriilor noastre, cărora în acest caz li s-ar putea atribui în mod indiscutabil o valoare explicativă. Pentru ca teoriile echilibrului general să aibă o valoare de felul celei argumentate de mine, trebuie să avem o situaţie oarecum intermediară între aceste extreme.

49. *Logic*, cartea VI, cap. III, secţiunea 1.

50. Acesta e *singurul* contrast pe care l-am evidenţiat între ştiinţa economică şi ştiinţele naturii şi el are doar o legătură indirectă cu ideile susţinute de mine cu privire la valoarea teoriilor echilibrului general.

CAPITOLUL 21

Paradigme şi programe de cercetare în istoria ştiinţei economice

MARK BLAUG

Mark Blaug (1927–) a obţinut titlul de doctor de la Universitatea Columbia şi a predat la Yale şi la Universitatea din Londra. În prezent este directorul Centrului de cercetări privind economia învăţămîntului de pe lîngă Institutul de educaţie al Universităţii din Londra. Profesorul Blaug este cel mai bine cunoscut pentru studiile sale de istorie a gîndirii economice, în special prin cartea sa devenită clasică *Economic Theory in Retrospect* (Teoria economică în retrospectivă), dar este şi autorul lucrării *The Metholodogy of Economics. Or How Economists Explain* (Metodologia Ştiinţei Economice. Sau cum explică economiştii) (Cambridge University Press, 1980). În selecţia de faţă am omis aplicaţiile concepţiei lui Lakatos la revoluţia marginalistă din anii 1870 şi la teoria firmei.

În anii '50 şi '60 economiştii învăţau metodologia de la Popper.[1] Nu că l-ar fi citit mulţi din ei pe Popper. Îl citiseră în schimb pe Friedman şi probabil că unii îşi dăduseră seama că Friedman nu-i decît un Popper-uşor-ajustat aplicat la ştiinţa economică. Friedman a fost criticat, nu-i vorbă, dar al său „Eseu privind metodologia ştiinţei economice pozitive" a supravieţuit, devenind singurul articol de metodologie citit de virtual orice economist într-un moment sau altul al carierei sale. Ideea că lipsa de realism a „ipotezelor" nu trebuie să ne îngrijoreze cîtuşi de puţin atîta vreme cît teoria dedusă din ele culminează cu predicţii falsificabile le suna convingător economiştilor de mult înclinaţi prin obişnuinţă şi tradiţie să îmbrăţişeze o concepţie pur instrumentalistă despre ştiinţa lor.

Toate acestea ţin însă de o istorie aproape străveche. Noul val nu-l reprezintă „falsificabilitatea" popperiană, ci „paradigmele" lui Kuhn. Şi de data aceasta, e puţin probabil ca mulţi economişti să fi citit *Structura revoluţiilor ştiinţifice*.[2] Dar asta contează prea puţin. În schimb apelul la modul paradigmatic de gîndire a devenit repede o trăsătură nelipsită a controverselor din ştiinţa economică, iar cuvîntul „paradigmă" este vehiculat în prezent de orice istoric al gîndirii economice.[3] De curînd însă unii comentatori au exprimat rezerve în privinţa aplicaţiilor metodologiei kuhniene la ştiinţa economică, punînd la îndoială ideea că istoria gîndirii economice s-ar caracteriza prin

Extras din Mark Blaug, „Kuhn versus Lakatos *or* Paradigmes versus Research Programmes in the History of Economics", din *Method and Appraisal in Economics*, ed. S. Latsis, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, pp. 140–180.

„revoluţii ştiinţifice".[4] Sînt gata să mă alătur acestor îndoieli. Voi argumenta în cele ce urmează că termenul „paradigmă" trebuie izgonit din literatura economică, putînd fi folosit doar între ghilimele. Cu anumite precizări, totuşi, acest termen păstrează o anumită funcţie în expunerea istorică a doctrinelor economice, avertizîndu-ne împotriva erorii de a încerca aprecierea diferitelor teorii particulare fără a ţine cont de cadrul mai larg, metafizic, în care erau situate. Această idee, că teoriile ni se înfăţişează nu izolate, ci legate între ele într-o reţea de idei mai mult sau mai puţin integrată, este însă redată mai bine de „metodologia programelor de cercetare ştiinţifică" (MPCS) a lui Lakatos. Arma principală de care mă servesc în acest articol este de fapt explorarea ideilor lui Lakatos cu aplicare la istoria ştiinţei economice.[5]

Sarcina pe care mi-am luat-o nu este uşoară. Lakatos e un autor pe care e greu să-l rezumi într-o formulă simplă. Tendinţa sa de a plasa unele lămuriri importante în note de subsol, de a face risipă de etichetări pentru diferite poziţii şi de a face permanent trimiteri la propriile sale scrieri — ca şi cum nici o parte a lor n-ar putea să fie înţeleasă fără să înţelegem întregul — îngreunează o înţelegere rapidă. Într-o serie de articole, publicate în cea mai mare parte între 1968 şi 1971, Lakatos a dezvoltat şi extins filozofia ştiinţei elaborată de Popper, făcînd din ea un instrument critic de cercetare istorică, rezolvînd virtual o dilemă ce dăinuia demult cu privire la relaţia dintre istoria pozitivă a ştiinţei şi metodologia normativă destinată oamenilor de ştiinţă. Iată în ce consta această dilemă. A crede că se poate scrie o istorie a ştiinţei *wie es eigentlich gewesen ist*, fără a face să transpară în nici un fel conceptul nostru de practică ştiinţifică valabilă sau modul cum înţelegem deosebirea dintre ştiinţa „bună" şi ştiinţa „proastă", înseamnă a comite „eroarea inductivă" în sfera istoriei intelectuale; istorisind evoluţiile din trecut într-un anume mod şi nu în altul, dăm obligatoriu în vileag concepţia noastră despre natura explicaţiei ştiinţifice. Pe de altă parte, a predica virtuţile unei *unice* Metode ştiinţifice, fără a ne pune deloc întrebarea dacă în fapt oamenii de ştiinţă practică sau au practicat în trecut această metodă, pare un procedeu arbitrar şi metafizic. Sîntem prinşi astfel într-un cerc vicios, ce implică deopotrivă imposibilitatea unei istoriografii descriptive, axiologic neutre a ştiinţei şi imposibilitatea unei metodologii prescriptive anistorice.[6] Din acest cerc vicios cred că nu se poate ieşi cu adevărat, dar prin contribuţiile sale Lakatos a întreţinut speranţa că într-o bună zi cercul vicios ar putea fi convertit într-unul virtuos.

Ne oprim aici cu consideraţiile introductive. Să zăbovim acum puţin asupra lui Popper şi Kuhn, înainte de a vedea ce ne poate spune MPCS a lui Lakatos într-un domeniu cum este teoria economică.

1. De la Popper la Kuhn şi Lakatos

Problema principală pe care şi-a pus-o Popper în *Logica cercetării*[7] a fost aceea de a găsi o regulă de demarcaţie pur logică pentru distingerea ştiinţei de non-ştiinţă. El a repudiat principiul verificabilităţii avansat de Cercul de

la Viena, punînd în locul lui principiul falsificabilităţii ca test *a priori* universal al ipotezelor autentic ştiinţifice. Deplasarea de accent de pe verificare pe falsificare nu-i o schimbare atît de nevinovată cum pare la prima vedere, pentru că ea implică o asimetrie fundamentală între demonstraţie şi infirmare. Din acest modest punct de plecare Popper dezvoltă treptat, de-a lungul anilor, o viguroasă concepţie anti-inductivistă despre ştiinţă în care vede o nesfîrşită succesiune dialectică de „conjecturi şi respingeri".[8]

O lectură pripită a *Logicii cercetării* sugerează ideea că o singură infirmare este suficientă pentru a răsturna o teorie ştiinţifică; ceea ce ar echivala cu a-i imputa lui Popper ceea ce Lakatos avea să numească o „falsificare naivă".[9] O cît de sumară reflecţie ne reaminteşte însă că multe fenomene fizice şi virtual toate fenomenele sociale sînt de natură stocastică, în care caz un rezultat negativ implică improbabilitatea ca ipoteza să fie adevărată, nu certitudinea că este falsă. A respinge o teorie după o singură poticnire a ei în faţa unui test statistic ar echivala, aşadar, cu un nihilism intelectual. E clar că doar o serie întreagă de infirmări ar fi de natură să descurajeze pe adepţii unei teorii probabiliste. O lectură atentă a operei lui Popper ne relevă, însă, că el era perfect conştient de aşa-numitul „principiu al tenacităţii" — de tendinţa oamenilor de ştiinţă de a se sustrage falsificării teoriilor lor introducînd ipoteze auxiliare *ad hoc* — şi că recunoştea chiar valoarea funcţională, în anumite împrejurări, a unor asemenea stratageme dogmatice.[10] Cu alte cuvinte, Popper e un „falsificaţionist rafinat" şi nu unul „naiv".[11]

În general, însă, Popper dezaprobă tendinţa de imunizare a teoriilor faţă de critică şi pledează pentru cutezanţă în formularea de predicţii falsificabile, dublată de disponibilitatea şi chiar dorinţa vie de a abandona acele teorii care n-au rezistat eforturilor de a le infirma. Metodologia sa este, deci, evident una normativă, care prescrie un mod de a face ştiinţă socotit bun, eventual, dar nu neapărat, în lumina celor mai bune modele de practică ştiinţifică din trecut; este o metodologie „agresivă" şi nu „defensivă", pentru că nu poate fi infirmată arătînd că oamenii de ştiinţă în majoritatea sau chiar totalitatea lor nu s-au conformat preceptelor ei.[12]

În cartea lui Kuhn *Structura revoluţiilor ştiinţifice* accentul se deplasează de la metodologia normativă la istoria pozitivă: „principiul tenacităţii", în care Popper vede oarecum o excepţie de la practica ştiinţifică optimală, devine pentru Kuhn preocuparea centrală în explicarea comportamentului ştiinţific. „Ştiinţa normală" sau activitatea de rezolvare a problemelor în contextul unui cadru teoretic acceptat constituie, în viziunea sa, regula, iar „ştiinţa revoluţionară" sau răsturnarea unei „paradigme" printr-o alta, ca urmare a unor infirmări repetate şi a acumulării de anomalii, constituie excepţia în istoria ştiinţei. Eşti ispitit să spui că la Popper ştiinţa e totdeauna într-o stare de „revoluţie permanentă", istoria ei fiind o continuă alternanţă de „conjecturi şi respingeri"; la Kuhn, istoria ştiinţei este marcată de lungi perioade de rafinare progresivă, întrerupte la răstimpuri de salturi *discontinue* de la o „paradigmă" dominantă la alta, fără nici o punte de comunicare între ele.[13]

Pentru a ne putea orienta într-o asemenea dispută, trebuie să începem prin a defini termenii. În prima ediţie a cărţii sale, Kuhn a folosit frecvent

termenul „paradigmă“ într-un sens lexical, ca desemnînd cazuri exemplare de reuşită ştiinţifică din trecut. Dar a folosit acest termen şi într-un sens foarte diferit, ce desemnează deopotrivă alegerea problemelor şi ansamblul de tehnici folosite în tratarea lor, mergînd pe alocuri pînă acolo încît să acorde „paradigmei“ înţelesul şi mai general de *Weltanschauung* metafizic general; acest din urmă sens al termenului este de fapt cel pe care majoritatea cititorilor îl reţin din cartea sa. În ediţia a doua a *Structurii revoluţiilor ştiinţifice* se recunoaşte imprecizia terminologică din versiunea precedentă[14] şi se sugerează înlocuirea termenului „paradigmă“ prin cel de „matrice disciplinară“: „«disciplinară», întrucît se referă la posesiunea comună a practicienilor unei anumite discipline; «matrice», întrucît este compusă din elemente de diferite feluri, ordonate, fiecare necesitînd o specificare ulterioară“.[15] Indiferent însă de limbajul folosit, Kuhn are în vedere „o întreagă constelaţie de convingeri, valori, metode etc., împărtăşite de membrii unei comunităţi date“ şi spune ceva mai departe că dacă ar rescrie cartea, ar începe cu o discuţie despre profesionalizarea ştiinţei înainte de a examina „paradigmele“ sau „matricele disciplinare“ împărtăşite de oamenii de ştiinţă.[16]

Aceste concesii n-au un caracter fatal din simplul motiv că elementul distinctiv al metodologiei lui Kuhn nu este conceptul de paradigmă, ci cel de „revoluţii ştiinţifice“ ca rupturi radicale în dezvoltarea ştiinţei, şi îndeosebi ideea lipsei totale de comunicare în perioadele de „crize revoluţionare“. Să ne amintim principalele piese ale argumentării kuhniene: practicanţii „ştiinţei normale“, deşi aflaţi la distanţe mari unii de alţii, alcătuiesc un „colegiu invizibil“ în sensul că au păreri concordante atît cu privire la „puzzle“-urile care se cer rezolvate, cît şi la forma generală pe care o va îmbrăca soluţia lor; în plus, numai judecata colegilor este considerată relevantă în definirea problemelor şi a soluţiilor, ceea ce face din „ştiinţa normală“ un proces autonom, cumulativ de rezolvare a chestiunilor încîlcite înăuntrul unui cadru analitic comun; prăbuşirea unei „ştiinţe normale“ este anunţată de proliferarea teoriilor şi de apariţia controversei metodologice; noul cadru oferă o soluţie decisivă la „puzzle“-uri pînă atunci trecute cu vederea, iar această soluţie se dovedeşte, retrospectiv, că a fost demult întrevăzută, dar a rămas pînă atunci ignorată; generaţia veche şi cea nouă îşi vorbesc fără să înţeleagă, deoarece „puzzle“-urile din vechiul cadru devin „contraexemple“ în cel nou; convertirea la noua abordare îmbracă forma unei experienţe religioase, antrenînd o „schimbare de *Gestalt*“; iar în cîteva decenii noul cadru izbuteşte să devină, la rîndul său, „ştiinţa“ normală a generaţiei următoare.

Cititorul familiarizat cu istoria ştiinţei se va gîndi imediat la revoluţia coperniciană, la cea newtoniană sau la cea înfăptuită de Einstein şi Planck. Aşa-numitei „revoluţii coperniciene“ i-au trebuit însă 150 de ani pentru a se desăvîrşi, în fiecare etapă a drumului găsindu-se argumente de natură s-o amîne; chiar şi revoluţiei newtoniene i-a trebuit mai mult de o generaţie pentru a se impune şi a cîştiga adeziunea largă a cercurilor ştiinţifice din Europa, timp în care între cartezienii, leibnizienii şi newtonienii s-au antrenat în dispute aprige cu privire la fiecare aspect al noii teorii; tot aşa, trecerea, în secolul al XX-lea, de la fizica clasică la cea relativistă şi cuantică n-a fost

marcată nici de incomprehensiune reciprocă, nici de convertiri cvasireligioase, cel puţin dacă e să dăm crezare oamenilor de ştiinţă ce au fost direct implicaţi în „criza fizicii moderne".[17] De altfel, e inutil să stăruim asupra acestor lucruri, deoarece în ediţia a doua a cărţii sale Kuhn admite cu candoare că felul cum a descris el „revoluţiile ştiinţifice" în prima ediţie suferea de exagerări retorice: „schimbările de paradigmă ce au loc în cursul «revoluţiilor ştiinţifice» nu implică discontinuităţi absolute în dezbaterea ştiinţifică, adică o alegere între teorii rivale dar total incomensurabile; incomprehensiunea reciprocă dintre oamenii de ştiinţă în cursul unei perioade de criză intelectuală este doar o chestiune de grad; numind schimbările de paradigmă «revoluţii», n-am vrut decît să subliniez faptul că argumentele avansate în sprijinul unei noi paradigme conţin întotdeauna elemente ideologice situate dincolo de perimetrul demonstraţiei logice sau matematice".[18] Şi ca şi cum asta n-ar fi fost de-ajuns, el se plînge de faptul că teoria sa despre „revoluţiile ştiinţifice" a fost înţeleasă greşit şi în sensul că s-ar referi doar la revoluţii majore cum au fost cea copernicană, cea newtoniană, cea darwiniană sau cea einsteiniană; el ţine să sublinieze acum că schema sa a vizat şi schimbările de mai mică anvergură din domenii ştiinţifice particulare, schimbări ce ar putea să nu pară deloc revoluţionare celor din afara „unei singure comunităţi [ştiinţifice] compuse poate din mai puţin de douăzeci şi cinci de oameni direct implicaţi".[19]

Pe scurt, în această a doua versiune a lui Kuhn, orice perioadă a dezvoltării ştiinţifice este marcată de un mare număr de „paradigme" ce se suprapun parţial şi se intersectează; unele din ele pot fi incomensurabile, dar cu siguranţă nu toate sînt aşa; „paradigmele" nu se înlocuiesc între ele imediat, şi, în orice caz, noi paradigme nu apar gata închegate, ci capătă contur şi ajung să se impună în cursul unui lung proces de competiţie intelectuală. Este evident că aceste concesii diluează considerabil sensul aparent dramatic al mesajului iniţial al lui Kuhn, iar în versiunea finală argumentarea sa este greu de deosebit de modul în care istoricul mediu prezintă istoria ştiinţei. Ceea ce rămîne este, aş zice, accentul pus pe rolul valorilor în judecăţile ştiinţifice, mai cu seamă cînd e vorba de alegerea între abordări rivale ale ştiinţei, precum şi o suspiciune vag formulată, dar adînc simţită, faţă de considerarea factorilor cognitivi de felul raţionalităţii epistemologice drept determinanţi ai comportamentului ştiinţific, rolul acesta fiind atribuit mai degrabă unor factori sociologici cum sînt autoritatea, ierarhia şi grupurile de referinţă. De fapt, Kuhn a combinat prescripţia şi descripţia, preferînd să deducă metodologia sa din istorie decît să critice istoria cu ajutorul unei metodologii. Kuhn face, fireşte, tot ce-i stă în putinţă pentru a se apăra de acuzaţia de relativism şi a explica „în ce sens cred cu fermitate în progresul ştiinţific",[20] însă pledoaria sa nu-i întru totul convingătoare. De fapt, o apărare pe deplin convingătoare ar transforma viziunea sa despre „revoluţiile ştiinţifice" într-un nonsens.

Cu aceasta ajungem la Lakatos.[21] Aşa cum îl înţeleg eu, Lakatos este contrariat de lunecările lui Kuhn în relativism, în aceeaşi măsură ca de punctul de vedere anistoric dacă nu chiar antiistoric al lui Popper.[22] Rezultatul e un

compromis între „metodologia agresivă" a lui Popper şi „metodologia defensivă" a lui Kuhn, compromis ce se plasează totuşi înăuntrul taberei popperiene.[23] Lakatos este mai „maleabil" faţă de ştiinţă decît Popper, dar mult mai „rigid" decît Kuhn şi mai înclinat să critice practica ştiinţifică proastă cu ajutorul unei metodologii bune decît să tempereze speculaţiile metodologice recurgînd la practica ştiinţifică. Pentru Lakatos, întocmai ca pentru Popper, „metodologia" n-ar nimic de-a face cu descrierea procedurilor standard de tratare a problemelor ştiinţifice; ea este preocupată de „logica evaluării", adică de problema normativă a stabilirii criteriilor progresului ştiinţific. Lakatos diferă de Popper prin faptul că la el „logica evaluării" este folosită apoi în acelaşi timp şi ca o teorie istorică menită să facă retrodicţii privitoare la dezvoltarea ştiinţei. Ca metodologie normativă a ştiinţei, ea este empiric neinfirmabilă, pentru că e o definiţie. Ca teorie istorică, însă, din care rezultă că oamenii de ştiinţă din trecut s-au comportat în fapt în conformitate cu metodologia falsificabilităţii, ea este întru totul infirmabilă. Dacă istoria concordă cu metodologia normativă, avem temeiuri în plus, pe lîngă cele logice, de a subscrie la failibilism. Iar dacă nu concordă, obţinem eventuale temeiuri pentru a abandona metodologia faibilităţii. Fără îndoială, „ghilotina lui Hume" ne spune că nu putem deduce logic „trebuie" din „este" sau „este" din „trebuie". Putem însă influenţa pe „trebuie" prin „este" şi viceversa: judecăţile morale pot fi modificate prin prezentarea de fapte, iar faptele au o încărcătură teoretică, astfel că o schimbare de valori poate să modifice percepţia faptelor. Toate aceste probleme se situează însă în viitor. Prima sarcină este să reexaminăm istoria ştiinţei cu ajutorul unei metodologii explicite, falsificaţioniste, pentru a vedea dacă într-adevăr există vreun conflict şi cum poate fi rezolvat.

Lakatos începe prin a arăta că nu trebuie luate ca obiecte de evaluat teoriile ştiinţifice individuale; ceea ce trebuie evaluat sînt mănunchiurile de teorii interconectate sau „programele de cercetare ştiinţifică" (PCS). Duhem şi Poincaré susţinuseră cu mult timp în urmă teza că nici o ipoteză ştiinţifică individuală nu este concludent verificabilă sau falsificabilă, pentru că ipotezele particulare le testăm totdeauna în conjuncţie cu anumite enunţuri auxiliare, ceea ce face să nu putem fi niciodată siguri dacă am confirmat sau infirmat ipoteza însăşi. Cum orice ipoteză, în cazul cînd este suplimentată cu anumite supoziţii auxiliare, poate fi păstrată în pofida probelor defavorabile, acceptarea ei are doar un caracter convenţional. Popper a parat acest argument „convenţionalist" făcînd distincţie între supoziţii auxiliare „*ad hoc*" şi supoziţii „*non ad hoc*": este perfect legitim ca o teorie falsificată să fie salvată operînd o schimbare în una din supoziţiile ei auxiliare, dacă o asemenea schimbare îmbogăţeşte conţinutul empiric al teoriei sporind numărul consecinţelor ei observabile; numai schimbările ce n-au acest efect sînt refuzate de Popper ca fiind „*ad hoc*"[24]. Lakatos generalizează acest argument popperian făcînd o distincţie între „modificările progresive" şi modificările „degenerative" ale programelor. O anumită strategie de cercetare, adică un PCS, este numită „*teoretic* progresivă" dacă formulările succesive ale programului cuprind un „plus de conţinut empiric" faţă de predecesoarele lor, „adică permit... predicţia de fapte noi, pînă atunci neaşteptate" şi este „*empiric*

progresivă dacă acest plus de conţinut empiric este coroborat".[25] În schimb, dacă programul se caracterizează printr-o nesfîrşită adăugare de ajustări *ad hoc* ce sînt simple acomodări la faptele noi cunoscute între timp, el este caracterizat drept „degenerativ".

Aceste distincţii nu sînt absolute, ci relative. De asemenea, ele nu sînt aplicabile la un moment din istoria unei ştiinţe, ci la o perioadă. Caracterul prospectiv al strategiei de cercetare, ca deosebită de o teorie, nu permite o evaluare imediată.[26] Pentru Lakatos, aşadar, un PCS nu este „ştiinţific" o dată pentru totdeauna; cu timpul el poate înceta de a fi ştiinţific, devenind din „progresiv" „degenerativ" (astrologia e un exemplu), dar e posibilă şi transformarea inversă (cazul parapsihologiei?). Avem astfel o regulă de demarcaţie între ştiinţă şi non-ştiinţă care este ea însăşi istorică, întrucît cuprinde ca un element necesar evoluţia ideilor în timp.

Argumentarea este apoi extinsă prin împărţirea componentelor unui PCS într-o parte flexibilă şi una rigidă. „Istoria ştiinţei —observă Lakatos — este istoria programelor de cercetare, nu a teoriilor", iar „toate programele de cercetare ştiinţifică pot fi caracterizate prin cîte un «miez tare» înconjurat de o centură de protecţie formată din ipoteze auxiliare care trebuie să suporte asaltul testelor". „Miezul tare" este neinfirmabil prin „decizia metodologică a protagoniştilor săi" — simţim aici „paradigma" lui Kuhn! — şi cuprinde, pe lîngă convingeri pur metafizice, o „euristică pozitivă" constînd dintr-o „mulţime parţial articulată de sugestii sau indicaţii privitoare la modul de schimbare, de dezvoltare a «variantelor infirmabile» ale programului de cercetare, la modificarea şi rafinarea centurii de protecţie «infirmabile»".[27] „Centura protectoare", în schimb, cuprinde părţile flexibile ale unui PCS, ca fiind locul unde „miezul tare" se combină cu anumite supoziţii auxiliare, formînd teorii specifice testabile cu care PCS îşi dobîndeşte reputaţia ştiinţifică.

Conceptul de PCS aminteşte vag de „paradigmele" lui Kuhn, dar fapt e că tabloul activităţii ştiinţifice zugrăvit de Lakatos este mult mai bogat decît cel al lui Kuhn. În plus, el începe să ne facă să înţelegem de ce se ajunge în genere la înlocuirea unei „paradigme", lucru insuficient lămurit în opera lui Kuhn. „Pot exista raţiuni obiective (prin opoziţie cu raţiunile socio-psihologice) pentru respingerea unui program, adică pentru eliminarea miezului său tare şi a programului său de construire a centurilor protectoare?" întreabă Lakatos. Răspunsul său, în linii mari, este că „o asemenea raţiune obiectivă este furnizată de un program de cercetare rival care explică succesele anterioare ale rivalului său, depăşindu-l totodată pe acesta printr-o putere euristică superioară".[28] El ilustrează acest argument printr-o analiză a teoriei gravitaţionale a lui Newton — „probabil cel mai reuşit program de cercetare care a existat vreodată" — iar apoi urmăreşte tendinţa fizicienilor de după 1905 de a se alătura taberei teoriei relativităţii, care a subsumat teoria newtoniană ca pe un caz particular.[29] Lakatos susţine că această trecere de la un PCS la un altul a fost „obiectivă" pentru că majoritatea oamenilor de ştiinţă au acţionat ca şi cum ar fi crezut în metodologia normativă a PCS. Lakatos avansează apoi teza temerară că toată istoria ştiinţei poate fi descrisă într-un mod similar; el defineşte orice încercare de a face acest lucru drept „istorie internă".[30] Prin

contrast cu aceasta, „istoria externă“ nu se reduce la totalitatea presiunilor normale ale mediului social şi politic pe care o asociem în mod obişnuit cuvîntului „extern“, ci cuprinde orice acţiune a oamenilor de ştiinţă neconformă cu MPCS, ca de exemplu preferinţa pentru un PCS degenerativ în detrimentul unuia progresiv, pe temeiul că primul e mai „elegant“ decît cel de-al doilea, preferinţă însoţită, eventual, de negarea caracterului degenerativ al celui dintîi.[31] Teza că întreaga istorie a ştiinţei poate fi prezentată ca istorie „internă“ s-ar putea vădi, fireşte, greu de susţinut în lumina datelor istorice, dar Lakatos recomandă să dăm prioritate „istoriei interne“ înainte de a recurge la „istoria externă“. Alternativ, ceea ce putem face este „să relatăm istoria internă *în text*, indicînd în notele de subsol «abaterile» istoriei reale în lumina reconstrucţiei ei raţionale“,[32] sfat căruia i-a dat curs el însuşi în faimosul său dialog platonic despre istoria „Conjecturii privitoare la poliedre“ a lui Euler.[33]

În replica pe care o dă lui Lakatos, Kuhn minimalizează deosebirile dintre ei: „Deşi terminologia lui este diferită, aparatul său analitic este foarte apropiat de al meu: miez tare, activităţi în zona de protecţie, fază degenerativă corespund îndeaproape paradigmelor, ştiinţei normale şi crizei, aşa cum le-am caracterizat eu“.[34] El insistă totuşi că „ceea ce Lakatos înţelege ca istorie nu este cîtuşi de puţin istorie, ci filozofie care fabrică exemple. Practicată astfel, istoria n-ar putea avea în principiu nici cel mai mic efect asupra poziţiei filozofice anterioare care a modelat-o în exclusivitate“.[35] Această apreciere pare să ignore încercarea deliberată a lui Lakatos de a separa istoria ca atare de „filozofia ce fabrică exemple“ şi nu oferă o soluţie la dilema ce înconjoară istoriografia ştiinţei: să inferăm metodologia ştiinţifică din istoria ştiinţei, procedeu ce comite sofismul inducţiei, sau să predicăm metodologia noastră rescriind istoria în mod corespunzător, ceea ce aduce a „falsă conştiinţă“.[36]

În replica dată lui Kuhn, Lakatos încearcă să obţină o victorie logică pentru propriul său mod de abordare a istoriografiei ştiinţei, susţinînd că acesta este întru totul capabil să genereze postdicţii de noi fapte istorice, neaşteptate în lumina abordărilor existente la istoricii ştiinţei. În acest sens, iarăşi MPCS poate oferi repere de legitimare metodologiei „programelor de cercetare istoriografică“: aceasta se va dovedi „progresivă“ dacă şi numai dacă duce la descoperirea de noi fapte istorice.[37] Contează, aşadar, rezultatele practice. Rămîne de văzut dacă e mai fructuos ca istoria unei ştiinţe, naturale sau sociale, să fie concepută nu ca un progres continuu, bulversat la fiecare cîteva secole de către o revoluţie ştiinţifică, ci ca o succesiune de programe de cercetare progresive ce se înlocuiesc necontenit unul pe altul producînd teorii cu un conţinut empiric tot mai bogat.[38]

2. Revoluţiile ştiinţifice în teoria economică

Atît Kuhn cît şi Lakatos vorbesc ireverenţios despre psihologia modernă şi sociologie, socotindu-le ştiinţe pre-paradigmatice sau protoştiinţe, şi cu toate că teoria economică pare să fie exclusă de la această categorisire,

Lakatos pare a crede că nici economiştii n-au îmbrăţişat vreodată cu seriozitate principiul falsificabilităţii: „Faptul că economiştii şi reprezentanţii altor ştiinţe sociale au pregetat să accepte metodologia lui Popper poate că s-a datorat în parte efectului destructiv al falsificaţionismului naiv asupra unor pograme de cercetare abia înmugurite".[39] E foarte adevărat că o aplicare dogmatică a lui Popper la ştiinţa economică ar fi demolat aici practic totul, dar este inexactă din punct de vedere istoric afirmaţia că economiştii au fost ostili metodologiei popperiene, cel puţin dacă e vorba de versiunile ei mai sofisticate. Care altul este mesajul central al metodologiei friedmaniene a lui „ca şi cum", dacă nu alinierea la ideea de predicţii testabile? Chiar şi luările de poziţie metodologice ale atîtor economişti din secolul al XIX-lea, rezumate în prestigiosul tratat al lui J. N. Keynes privind *Domeniul şi metoda economiei politice*[40] se înscriu în mod hotărît în aceeaşi tradiţie, chiar dacă limbajul nu este cel al falsificării, ci al verificării, plus sau minus o naivă atracţie baconiană spre presupoziţii „realiste". Problema reală este de a şti dacă nu cumva „principiul tenacităţii" a avut o pondere mult mai mare în istoria ştiinţei economice decît, să zicem, în cea a fizicii.[41] Eleganţa analitică, economia de mijloace teoretice şi genealitatea obţinute prin postulate din ce în ce mai „eroice" au contat întotdeauna pentru economişti mai mult decît relevanţa şi predictibilitatea. Aceştia, de fapt, au practicat doar rareori metodologia la care subscriseseră explicit, şi în aceasta rezidă, pare-mi-se, una din cheile neglijate ale istoriei ştiinţei economice. Filozofiei ştiinţei împărtăşită de economişti începînd încă de la Senior şi Mill i se potriveşte foarte bine denumirea de „falsificaţionism diluat" (în original „innocuous falsificationism"[42] — *n. t.*).

Pentru început să trecem în revistă tentativele de aplicare a metodologiei lui Kuhn la ştiinţa economică. Care sînt „paradigmele" dominante în istoria gîndirii economice? D. F. Gordon scrie în această privinţă următoarele: „Postulatul smithian al individului maximizant într-o piaţă relativ liberă... este paradigma noastră de bază"; „economia politică n-a cunoscut niciodată o revoluţie majoră; modelul ei maximizant de bază n-a fost niciodată înlocuit... este, cred, un lucru remarcabil, în comparaţie cu ştiinţele fizice, că modul fundamental al economistului de a vedea lumea a rămas neschimbat din secolul al XVIII-lea pînă astăzi".[43] A. W. Coats afirmă în acelaşi sens că teoria economică a fost „dominată de-a lungul întregii sale istorii de o singură paradigmă — teoria echilibrului economic prin intermediul mecanismului de piaţă", dar, spre deosebire de Gordon, el consideră aşa-numita revoluţie keynesiană ca pe o schimbare de paradigmă, ca pe o „revoluţie ştiinţifică" kuhniană, iar mai tîrziu susţine aproape acelaşi lucru despre aşa-numita „revoluţie marginalistă" din anii 1870.[44] Benjamin Ward, un adept convins al metodologiei lui Kuhn, numeşte şi el revoluţia keynesiană o revoluţie kuhniană şi susţine, în plus, că perioada postbelică recentă a fost martora unei „revoluţii formaliste", în care s-a înregistrat o creştere a prestigiului economiei matematice şi al econometriei; legat de aceasta, el îşi exprimă nedumerirea că o schimbare atît de radicală a antrenat atît de puţine modificări de fond în teoria economică.[45] În fine, Bronfenbrenner, după ce defineşte „paradigma" drept „o modalitate sau cadru de gîndire şi de limbaj",

citează în continuare ca exemple macroeconomia keynesiană, apariţia unei economii politice radicale, recentul reviriment al teoriei cantitative a banilor şi înlocuirea modelului IS-LM cu modelul marshallian al cererii şi ofertei ceea ce reprezintă o cădere în cursa întinsă de Kuhn însuşi.[46] Bronfenbrenner identifică trei revoluţii în istoria gîndirii economice: „o revoluţie a lui *laissez-faire*" datînd de la *Discursurile politice* ale lui Hume[47]; „revoluţia marginalistă" din anii 1870 ca „o a doua revoluţie posibilă"; şi revoluţia keynesiană din 1936.

Dacă n-am fi semnalat mai înainte ambiguităţile inerente din conceptele lui Kuhn, ele ar fi reieşit îndeajuns din această scurtă trecere în revistă. Oricum, se vede că dacă în ştiinţa economică se pot găsi în genere exemple de „revoluţii ştiinţifice" kuhniene, exemplul favorit pare a fi revoluţia keynesiană, care în orice caz poartă toate însemnele de suprafaţă ale unei schimbări de paradigmă. Este însă cît se poate de evident că străvechea paradigmă a „echilibrului economic prin intermediul mecanismului pieţei", pe care se consideră că a dislocat-o Keynes, este de fapt o reţea de sub-paradigme interconectate; ceea ce înseamnă că e mai corect să fie considerată un PCS lakatosian. Ea cuprinde, înainte de toate, principiul maximizării în prezenţa unei constrîngeri, „postulatul smithian al individului maximizant într-o piaţă relativ liberă", sau ceea ce Friedman numeşte pe scurt „ipoteza maximizării randamentelor". Principiul comportamentului maximizant în prezenţa unor constrîngeri este apoi cuplat cu ideea de echilibru general pe pieţe concurenţiale care se auto-reglează, dînd naştere metodei staticii comparative, care este principalul instrument al economistului pentru generarea de predicţii calitative privind semnul şi nu mărimile variabilelor sale critice. „Miezul tare" sau partea metafizică a acestui program constă din versiuni slabe a ceea ce altminteri se cheamă „presupoziţii" ale teoriei concurenţiale, şi anume calculele economice raţionale, gusturile constante, independenţa actelor decizionale, cunoaşterea perfectă, certitudinea perfectă, mobilitatea perfectă a factorilor et cetera. Dacă nu li se dă o formulare slabă, acestea devin infirmabile prin observaţii empirice (în original „casual inspection" — *n. t.*) şi ca atare nu pot fi considerate a fi adevărate *a priori*. „Euristica pozitivă" a acestui program constă din sfaturi practice de felul... (I) împarte pieţele în cumpărători şi vînzători, sau în producători şi consumatori; (II) specifică structura pieţei; (III) creează definiţii „ideal-tipice" ale postulatelor comportamentale, astfel încît să obţii rezultate tranşante; (IV) enunţă condiţiile *ceteris paribus* relevante; (V) tradu situaţia într-o problemă de limită şi examinează condiţiile de ordinul întîi şi de ordinul doi; etc. Este evident că după 1870 marginaliştii au adoptat „miezul tare" al economiei politice clasice, dar i-au modificat „euristica pozitivă" şi au înzestrat-o cu o „centură protectoare" diferită.

Keynes a mers şi mai departe, introducînd modificări în „miezul tare" ce se păstrase de pe vremea lui Adam Smith. În primul rînd, Keynes s-a îndepărtat de principiul „individualismului metodologic", adică al reducerii tuturor fenomenelor economice la manifestări ale comportamentului individual. Unele din construcţiile sale de bază, cum este înclinaţia spre consum, au

fost pur şi simplu culese din aer. Ce-i drept, el s-a simţit îndemnat de tradiţie să vorbească despre o „lege psihologică fundamentală", dar fapt e că la Keynes funcţia de consum nu este derivată din comportamentul maximizant individual, ci este inferată cu îndrăzneală din relaţia cunoscută, sau pe atunci bănuită, dintre cheltuielile de consum agregate şi venitul naţional. Pe de altă parte, eficienţa marginală a capitalului şi teoria cererii de bani axată pe ideea preferinţei pentru lichiditate este derivată evident, chiar dacă nu şi riguros, din activitatea maximizantă a agenţilor economici individuali. În mod similar, contrar susţinerilor lui Leijonhufvud, Keynes se sprijină masiv pe conceptele de echilibru general, concurenţă perfectă şi statică comparativă, făcînd o excepţie doar pentru piaţa muncii, pe care pare să o fi considerat în mod inerent imperfectă şi deci aflată întotdeauna într-o stare nu atît de echilibru, cît de echilibru de un fel special.[48]

Aspectele cu adevărat noi, însă, sînt la Keynes în primul rînd tendinţa de a lucra cu agregate, ba chiar de a reduce întreaga economie la trei pieţe legate între ele — piaţa bunurilor, a titlurilor de valoare şi a muncii; în al doilea rînd, de a se concentra asupra analizelor pe termen scurt, limitîndu-se în analiza pe termen lung, care constituise principala preocupare analitică a predecesorilor săi, la remarci incidentale privind probabilitatea unei stagnări seculare; iar în al treilea rînd, de a arunca întreaga greutate a adaptărilor la condiţiile economice schimbătoare nu pe preţuri, ci pe cantităţi (producţie). Echilibrul economiei ca întreg presupunea acum „echilibrul în condiţiile subutilizării forţei de muncă", iar introducerea acestei conjuncţii, o aparentă contradicţie în termeni, presupunea o schimbare profundă în „miezul tare" al teoriei economice din secolul al XIX-lea, care includea neîndoielnic credinţa că forţele concurenţiale antrenează o economie spre o stare staţionară de ocupare integrală a forţei de muncă. În plus, „miezul tare" clasic şi neoclasic a cuprins întotdeauna ideea calculului economic raţional, care presupune existenţa unor echivalente certe pentru fiecare rezultat viitor incert al deciziilor de acum. Keynes a introdus incertitudinea generalizată şi posibilitatea unor anticipaţii destabilizatoare, nu numai în „centura protectoare" a programului său, ci şi în „miezul tare" al acesteia. Prin urmare, „miezul tare" al lui Keynes este, de fapt, un nou „miez tare" în domeniul ştiinţei economice. „Centura protectoare" keynesiană abundă şi ea în noi ipoteze auxiliare: funcţia de consum, multiplicatorul, conceptul de cheltuieli autonome şi cererea speculativă de bani, care contribuie la rigiditatea nivelului ratei dobînzilor pe termen lung. Este însă discutabil dacă eficienţa marginală a capitalului şi egalitatea economii-investiţii au adus ceva nou. Teoria keynesiană a avut de asemenea o puternică „euristică pozitivă" proprie, indicînd modul de calculare a venitului naţional şi de estimare statistică atît a funcţiei de consum cît şi a multiplicatorului periodic. Nu prea încape îndoială, aşadar, că economia keynesiană a marcat apariţia unui nou PCS în istoria ştiinţei economice.

Programul de cercetare keynesian, însă, nu numai că cuprindea „fapte noi", ci făcea şi noi predicţii despre fapte familiare, fiind astfel un „program de cercetare progresiv" în sensul lui Lakatos. Principala sa predicţie nouă a fost tendinţa cronică a economiilor de piaţă concurenţiale de a genera şomaj.

Faptul, însă, că în anii '30 a existat şomaj nu era, ca atare, obiect de controversă. Economiştilor ortodocşi nu le venea deloc greu să explice persistenţa şomajului. Bugetul de stat atît în Statele Unite, cît şi în Marea Britanie a fost excedentar în majoritatea anilor din deceniul al patrulea. Nu era nevoie de un Keynes pentru a spune economiştilor că aceasta avea un efect deflaţionar. Se ştia de asemenea foarte bine că politica monetară între 1929 şi 1932 a fost mai adesea restrictivă decît laxă; în orice caz, nici Statele Unite, nici Marea Britanie n-au promovat o politică monetară consecvent expansionistă. Apoi, prăbuşirea etalonului internaţional-aur a agravat criza. Într-un cuvînt, nu lipseau explicaţiile pentru persistenţa depresiunii, numai că aceste explicaţii erau toate „*ad hoc*", lăsînd intacte implicaţiile teoriei standard în ce priveşte echilibrul în condiţiile ocupării integrale a forţei de muncă. Tendinţa economiştilor de a se alătura în număr tot mai mare taberei keynesiene după 1936 a fost, aşadar, perfect raţională; ea a reprezentat o comutare de la un program de cercetare „degenerativ" la unul „progresiv", comutare ce nu prea a avut de-a face cu problemele controversate ale politicii publice.

Această aserţiune va provoca, probabil, consternare, dat fiind că noi toţi ne-am lăsat păcăliţi, într-o măsură mai mare sau mai mică, de mitologia ce-a ajuns să înconjoare revoluţia keynesiană. Versiunea populară a economiei politice interbelice afirmă că toţi contemporanii neoclasici ai lui Keynes erau de părere că reducerea salariilor, bugetele echilibrate şi o politică monetară laxă erau de natură să pună repede capăt Marii crize. Sîntem foarte surprinşi cînd aflăm de la Stein[49] şi Davis[50] că între 1929 şi 1936 nici un economist american n-a pledat pentru o politică de reducere a salariilor; liderii breslei economiştilor din America au susţinut energic un program de lucrări publice şi au atacat în mod special deviza unui buget echilibrat. Numeroşi economişti cunoscuţi, între care Slichter, Taussig, Schultz, Yntema, Simons, Gayer, Knight, Viner, Douglas şi J. M. Clark, concentraţi în principal la Universitatea din Chicago şi la Universitatea Columbia, dar cu aliaţi în alte universităţi, fundaţii de cercetare, administraţie şi cercuri bancare, s-au declarat în presă, cu mult înainte de 1936, în favoarea unor strategii pe care astăzi le-am numi „keynesiene". În mod asemănător, în Anglia, după cum a arătat Hutchison[51], nume ca Pigou, Layton, Stamp, Harrod, Gaitskell, Meade, E.A.G. şi J. Robinson s-au pronunţat făţiş în favoarea cheltuielilor publice compensatorii. Dacă au existat cumva şi anti-keynesieni în probleme de politică economică, aceştia au fost Cannan, Robbins şi poate Hawtrey, dar în mod hotărît nu Pigou, calul de bătaie al *Teoriei generale*.[52] Aceasta explică, în treacăt fie spus, reacţiile majorităţii recenzenţilor americani şi britanici ai *Teoriei generale*: ei puneau la îndoială valoarea noilor concepte teoretice, dar concluziile politice ale cărţii le taxau drept „învechite".

Datele situaţiei de atunci ar putea fi rezumate fidel spunînd că majoritatea economiştilor, cel puţin din ţările anglofone, erau de aceeaşi părere în privinţa măsurilor practice pentru depăşirea crizei dar erau total dezbinaţi în privinţa teoriei ce stătea în spatele acestor concluzii politice. Ortodoxia în chestiuni teoretice, atîta cît era, nu depăşea hotarele microeconomiei. Teoria macroeconomică pre-keynesiană, în spiritul teoriei cantitative a banilor,

prezenta un amestec incoerent de idei culese de pe la Fisher, Wicksell, Robertson, Keynes cel din *Tratat* şi din autori continentali ce au studiat teoria ciclului economic. Într-un anumit sens, deci, teoria keynesiană a izbutit pentru că a produs concluzii practice pe care majoritatea economiştilor voiau oricum să le susţină, dar le-a produs ca pe nişte consecinţe logice scoase dintr-o teorie bine închegată şi nu ca pe o puzderie de epicicluri pe un model de economie bazat pe ideea ocupării integrale a forţei de muncă.[53]

S-ar părea că anumite nedumeriri privind revoluţia keynesiană se risipesc dacă privim această revoluţie prin ochelarii lui Lakatos. Pe de altă parte, încercarea de a da o interpretare kuhniană a revoluţiei keynesiene creează imaginea unei generaţii întregi de economişti deconcertaţi de persistenţa Marii crize, refuzînd să subscrie la remediile evidente ale unei politici fiscale monetare expansioniste, incapabili să găsească pînă şi un limbaj prin care să comunice cu keynesienii, şi care în cele din urmă, disperaţi, îşi abandonează vechile idei, convertindu-se instantaneu la noua paradigmă. Nevoia acestor construcţii artificiale dispare dacă în locul interpretării kuhniene vedem în revoluţia keynesiană înlocuirea unui program de cercetare „degenerativ" cu unul „progresiv" ce posedă un „conţinut empiric mai bogat". În plus, din această din urmă perspectivă dobîndim o nouă înţelegere a istoriei postbelice a economiei politice keynesiene, istorie a unei constante „degenerări" pe măsură ce predicţia keynesiană a unui şomaj cronic începe să-şi piardă plauzibilitatea. În anii '50, contradicţia dintre evidenţa furnizată de seriile de date transversale şi cele temporale privind raportul dintre economii şi venituri, primele indicînd un declin al înclinaţiei medii spre economisire, iar celelalte constanţa acesteia, determină o seamă de revizuiri în programul de cercetare keynesian, de la ipoteza lui Duesenberry privind venitul relativ, la ipoteza venitului permanent a lui Friedman şi la teoria lui Modigliani privind ciclul de viaţă al economisirii. Simultan, Harrod şi Domar au convertit analiza statică keynesiană într-o teorie primitivă a creşterii, inovaţie ce elimină unele elemente principale din „centura protectoare" keynesiană şi, mai mult sau mai puţin, întreg „miezul tare" al programului keynesian iniţial. Contrarevoluţia monetaristă a lui Friedman a mers mult mai departe şi, timp de cîţiva ani, spre finele deceniului al şaptelea, se crease aproape impresia unei repudieri decisive a lui Keynes. Eforturile lui Patinkin, Clower şi Leijonhufvud de a da o interpretare prin ideea de dezechilibru teoriei keynesiene şi de a integra astfel teoria keynesiană într-un cadru neoclasic mai larg cu un „conţinut empiric suplimentar" şi mai mare, ar părea să constituie un program de cercetare „progresiv" care ia locul atît microeconomiei statice pre-keynesiene, cît şi macroeconomiei statice keynesiene. *Teoria generală* a lui Keynes se prezintă acum un caz particular iar aceasta înseamnă un progres ştiinţific în teoria economică, întru totul analog absorbirii lui Newton ca un caz particular în teoria generală a relativităţii.

***

4. Practică oare comuniştii ceea ce predică?

După toate cele spuse, îmi mai rămîne să fac doar ceea ce i-am reproşat lui Latsis că nu a făcut, şi anume să dau o apreciere a economiei neoclasice luată în ansamblu cu ajutorul metodologiei lui Lakatos. Dar o asemenea întreprindere mă depăşeşte. Mă voi mărgini, de aceea, să exprim unele rezerve cu privire la aplicabilitatea la o ştiinţă socială cum este economia a unei filozofii a ştiinţei întemeiată pe istoria ştiinţelor fizice. Exprim aceste rezerve cu titlu ipotetic. Dacă se dovedesc larg împărtăşite, cu atît mai rău pentru proiectul elaborării unei istorii total „internaliste" a gîndirii economice.

Încep cu un citat din Machlup, care în îndelungata sa carieră a revenit în mod repetat la problemele metodologice ale ştiinţei economice:

> Cînd predicţia economistului este *condiţională*, adică bazată pe condiţii specificate, şi cînd nu este posibil să se verifice dacă sînt satisfăcute toate condiţiile stipulate, teoria ce stă la baza predicţiei nu poate fi infirmată, oricare ar fi rezultatul observat. Tot aşa, o teorie nu poate fi infirmată cînd predicţia este făcută cu o valoare *probabilistică* enunţată mai mică de sută la sută, căci dacă un eveniment este prezis cu o probabilitate, să zicem, de 70 la sută, orice rezultat va fi compatibil cu predicţia. Numai dacă acelaşi „caz" s-ar produce de sute de ori, am putea verifica probabilitatea enunţată prin frecvenţa relativă a cazurilor pozitive şi respectiv negative. Aceasta nu înseamnă că sînt cu totul zadarnice încercările de a verifica teoria noastră economică. Dar înseamnă că la majoritatea teoriilor noastre testările vor avea mai mult caracterul unor *ilustrări* decît al unor verificări de felul celor ce sînt posibile atunci cînd se pot face experimente controlate repetate sau cînd avem de-a face cu situaţii pe deplin identificate recurente. De unde rezultă că testele noastre nu pot fi suficient de convingătoare pentru a impune acceptarea, nici chiar atunci cînd majoritatea oamenilor rezonabili din domeniu ar fi dispuşi să le recunoască drept concludente şi să considere teoria astfel testată ca „neinfirmată".[54]

Acest pasaj poate fi interpretat drept o critică a „falsificaţionismului naiv", dar şi ca o pledoarie pentru o „falsificare şi mai sofisticată". Tocmai pentru că în cazul teoriilor economice testele au „mai mult caracterul unor ilustrări decît al unor verificări" (eu aş prefera să spun „falsificări"), avem nevoie de cît mai multe „ilustrări" cu putinţă. Aceasta înseamnă însă că trebuie să ne concentrăm resursele intelectuale în direcţia producerii de predicţii falsificabile bine specificate; cu alte cuvinte, noi dăm în mai mică măsură prioritate unor criterii standard cum sînt predictibilitatea şi fecunditatea empirică. Impresia mea este însă că majoritatea economiştilor contemporani şi-ar ordona priorităţile exact invers.

O carte recentă a lui Ward întreabă *Ce nu e în regulă cu ştiinţa economică?*, iar răspunsul său este, pe scurt, că economia este în esenţă o ştiinţă acţională normativă care se înfăţişează lumii în veşmintele false ale unei ştiinţe pozitive. Ward este însă de acord că, în măsura în care este o ştiinţă pozitivă, „ea nu s-a remarcat prin dorinţa de a confrunta în mod sistematic teoria cu faptele", deşi, susţine el, „nu aceasta este dificultatea centrală a ştiinţei economice contemporane".[55] Eu aş vrea să argumentez, dimpotrivă, că principala

slăbiciune a ştiinţei economice actuale rezidă tocmai în lipsa de preocupare pentru construirea de teorii din care să poată fi derivate consecinţe infirmabile fără echivoc.

Cînd oare, în lungul proces de rafinare şi de extindere a programului de cercetare neoclasic din ultima sută de ani, a existat o veritabilă preocupare pentru „conţinutul empiric suplimentar", pentru a nu mai vorbi de „conţinutul empiric suplimentar coroborat"? Să considerăm, bunăoară, preocuparea de după 1945 a unora dintre cei mai eminenţi economişti moderni pentru problematica teoriei creşterii, cînd pînă şi cei ce lucrează în acest domeniu admit că teoria modernă a creşterii se ocupă doar de „fantasme ale unor probleme reale, dichisite astfel încît să le putem găsi soluţii prin logică pură".[56] Dar acest exemplu este prea uşor. Să luăm, de aceea, partea din fragmentul de cercetare neoclasică care se apropie cel mai mult de rigoarea şi eleganţa fizicii cuantice — teoria modernă a comportamentului consumatorului, bazată pe teoria axiomatică a utilităţii — căreia i-au dedicat cele mai intense eforturi un şir lung de economişti, de la Fisher, Pareto, Slutsky şi Johnson, la Hicks, Allen, Samuelson şi Houthakker. Sînt puţine semne că aceste strădanii laborioase ar fi avut o înrîurire considerabilă asupra studiilor privitoare la bugetele de familie sau asupra literaturii consacrate curbelor de cerere statistice. Sau, spre a ne referi şi la alte domenii, să ne gîndim la interminabilele dispute din manualele de economie a muncii privind presupoziţiile ce stau la baza greşit numitei „teorii a salariilor în funcţie de productivitatea marginală" în detrimentul spaţiului acordat cunoaşterii predicţiilor reale ale teoriei şi concordanţei ei cu realităţile. Nu este acesta un mod greşit de a pune accentele? Noi toţi recunoaştem, cel puţin implicit, că da, şi tocmai de aceea manualul lui Lipsey s-a bucurat de o primire atît de bună la prima lui apariţie; acest manual se remarcă încă şi astăzi, printre expozeurile de economie elementare, prin accentul relativ pe care-l pune pe testarea empirică.

Dar nu fac oare economiştii atîtea cercetări empirice? Fac, desigur, dar multe din aceste cercetări seamănă cu „jocul de tenis cu fileul coborît": în loc de a încerca să infirme predicţii testabile, economiştii îşi cheltuiesc mare parte din timp ca să arate că lumea reală concordă cu predicţiile lor, înlocuind astfel falsificarea, care este dificilă, prin confirmare, care este uşoară. E de-ajuns să dăm un singur exemplu. De la apariţia celebrului articol al lui Solow din 1957, estimarea funcţiilor de producţie agregate Cobb-Douglas, cu scopul de a măsura sursele creşterii economice şi de a trage concluzii despre natura progresului tehnic, a devenit o practică larg răspîndită a cercetării economice. În aparenţă, astfel de cercetări testează predicţia că funcţiile de producţie considerate global se supun condiţiei randamentelor de scară constante şi că pe pieţele individuale, în pofida existenţei sindicatelor şi a monopolurilor, preţurile factorilor se stabilesc în conformitate cu teoria concurenţei perfecte. A trebuit să treacă mai bine de un deceniu pînă cînd Fisher[57] a dovedit în mod concludent că e pe deplin posibil să se obţină o bună concordanţă cu o funcţie de producţie globală Cobb-Douglas chiar dacă mecanismul subiacent al preţurilor nu e deloc concurenţial. Cu mult înainte, însă, mai mulţi economişti au argumentat în mod convingător că conceptul

de funcţii de producţie globale, ca deosebite de funcţiile de microproducţie, n-are un fundament teoretic solid.[58] Dacă avertismentul lor a fost ignorat, motivul e că majoritatea economiştilor găsesc plăcere în activitatea empirică de „rezolvare de puzzle-uri“, chiar dacă virtual ea echivalează cu o „măsurare fără teorie“. Marshall obişnuia să spună că „explicaţia este predicţia întoarsă spre înapoi“. Mulţi economişti uită că „predicţia“ nu este neapărat „explicaţie întoarsă spre înainte“.[59] Este o îndeletnicire mult prea lesnicioasă efectuarea de cercetări empirice ce nu fac deloc deosebire între explicaţii rivale şi care constau în bună parte dintr-un „instrumentalism“ neinteligent.

Cei ce se revoltă explicit împotriva ortodoxiei suferă adesea de aceeaşi boală. Aşa-numitele controverse cambridgeene privind teoria capitalului, care de fapt sînt controverse despre teoria repartiţiei funcţionale a venitului, au durat timp de douăzeci de ani fără a face vreo referire la altceva decît la „fapte stilizate“ cum ar fi constanţa raportului dintre capital şi volumul producţiei şi constanţa ponderii relative a muncii, care la o examinare mai atentă se dovedesc a nu fi defel nişte fapte. Miza principală a disputei dintre şcoala de la Cambridge-Marea Britanie — şi cea de la Cambridge-Statele Unite — după cum ne spune o autoritate în materie de talia lui Joan Robinson, nu este modul cum trebuie măsurat capitalul, ci dacă economiile băneşti determină investiţiile sau investiţiile determină economisirile de bani.[60] Această dispută depinde, la rîndul său, de problema dacă lumea este mai bine descrisă de noţiunea echilibrului în condiţii de folosire deplină a forţei de muncă sau de cea a echilibrului în condiţii de subutilizare a acesteia. Întrucît întreaga dezbatere se poartă în contextul teoriei creşterii staţionare şi cum toată lumea este de acord că economiile reale nici nu aproximează măcar vreodată creşterea staţionară, nu există nici un motiv de a nu opera cu ambele modele, în funcţie de problema care ne preocupă. Nici unul din aceste modele nu are vreo putere predictivă şi, ca atare, controversele cambridgeene nu pot fi soluţionate prin cercetare empirică. Ceea ce totuşi n-a împiedicat nici una din părţi să se lupte în jurul acestor probleme cu îndoită îndîrjire. Protagoniştii din ambele tabere au caracterizat controversa drept o confruntare între „paradigme“, dar de fapt cele două „paradigme“ se intersectează, ba chiar se suprapun aproape total.

Chiar şi economiştii radicali din Statele Unite şi-au cheltuit cea mai mare parte a eforturilor ca să „spună o nouă poveste“: aceloraşi fapte vechi li se dă o interpretare diferită centrată pe „paradigma“ conflictului-pentru-putere, în contrast cu „paradigma“ maximizării utilităţii, din teoria economică dominantă.[61] Cercetările empirice, de altfel nu prea multe, apărute în *Review of Radical Political Economy*, privitoare la discriminarea rasială şi de sex, la randamentul financiar al educaţiei şi la configuraţia mobilităţii sociale în Statele Unite au fost lipsite de ipoteze discriminante, bine articulate, ce ar fi putut distinge între predicţiile ortodoxe şi cele radicale.[62] Mişcarea radicală are, totuşi, cel puţin scuza de a-şi fi declarat explicit preferinţa, cînd e vorba de caracteristicile unei „bune“ teorii, pentru relevanţa ei socială şi politică, socotind mai puţin importante simplitatea, generalitatea şi falsificabilitatea.[63]

Economiştii neoclasici nu pot beneficia de această scuză. Ei proclamă importanţa supunerii teoriilor la teste empirice, însă practica lor sugerează că

ceea ce au în vedere este doar „falsificaţionismul diluat". Dintre toţi marii economişti moderni care au susţinut metodologia falsificaţionistă — Harrod, Koopmans, Friedman, Samuelson, Baumol şi Boulding — Friedman e aproape singurul a cărui analiză şi cercetare exemplifică propriile lui precepte. Cercetările sale privitoare la curbele de cerere marshalliene, la ipoteza utilităţii anticipate, la ratele de schimb flexibile şi îndeosebi la ipoteza venitului permanent, sînt marcate de o preocupare constantă pentru predicţii infirmabile. *Teoria funcţiei de consum*[64] oferă în mod neîndoielnic una din cele mai desăvîrşite tratări ale relaţiei dintre teorie şi date din întreaga istorie a literaturii economice. Dar chiar şi Friedman a elaborat „cadrul teoretic pentru analiza monetară" cu mult după ce susţinuse ferm că pentru teoria cantitativă a banilor există probe empirice directe.[65] În calitate de monetarist, nici chiar Friedman n-a promovat consecvent propria sa metodologie.[66]

Am lăsat la urmă problema teoriei economice a bunăstării, unde fireşte nu se poate pune problema vreunor implicaţii testabile. Aici metodologia lui Lakatos este neputincioasă, pentru că în ştiinţele fizice nu există nimic care să corespundă teoriilor ce deduc natura unui optim social din anumite judecăţi de valoare fundamentale. Economiştii au spus multe absurdităţi despre o teorie economică a bunăstării „axiologic neutră"; folosind argumentul ciudat că judecăţile de valoare standard subiacente conceptului de optim Pareto (fiecare individ e cel mai competent să judece despre propria sa bunăstare; bunăstarea socială se defineşte numai în termenii bunăstării indivizilor; iar bunăstarea indivizilor nu se pretează la comparaţii) se bucură de o largă recunoaştere, iar acest consens le face oarecum „obiective". Ei au înghiţit de asemenea pe nemestecate teza nerezonabilă că judecăţile de valoare „normative", ca deosebite de cele „metodologice", nu ascultă de normele discursului raţional, refuzîndu-şi astfel un rodnic teren de analiză.[67] Lăsînd însă aceste chestiuni deoparte, relaţia intimă dintre economia normativă şi cea pozitivă a fost o abundentă sursă de ajustări *ad hoc* în sfera ştiinţei economice, alimentînd efortul de a păstra unele teorii cu orice preţ prin adăugare de presupoziţii lipsite de implicaţii testabile.

Fără îndoială că teoria economică a bunăstării şi teoria economică pozitivă sînt în principiu separabile. Recomandările de politică economică violează, însă, de regulă separabilitatea logică a celor două. Factorii de decizie cer sfaturi în aceeaşi măsură cînd e vorba de obiectivele de urmărit ca şi atunci cînd e vorba de mijloacele pentru atingerea acestor obiective, iar oferta de sfaturi reacţionează, fireşte, în consecinţă. În afară de aceasta, după cum spune Samuelson în *Foundations*: „Cel puţin de la fiziocraţi şi Adam Smith încoace, din corpul principal al literaturii economice n-a lipsit niciodată sentimentul că într-un anume sens concurenţa perfectă reprezintă o situaţie optimă". Teorema modernă a Mîinii invizibile oferă o demonstraţie riguroasă a acestui sentiment: orice echilibru perfect-concurenţial pe termen lung duce la o alocare optimă a resurselor şi orice alocare optimă a resurselor este un echilibru perfect-concurenţial pe termen lung. Această aserţiune lasă, fireşte, de o parte „justeţea" distribuţiei asociate a veniturilor personale; în plus, „alocarea optimă" este definită exclusiv cu referire la cele trei judecăţi de

valoare fundamentale din economia paretiană a bunăstării. Cu toate acestea, orice economist presimte că teorema Mîinii invizibile este aproape la fel de relevantă pentru socialism ca şi pentru capitalism, semănînd îndeaproape cu o justificare universală a rolului mecanismelor de piaţă în orice economie. De aceea nu trebuie să ne surprindă că economiştii se luptă cu atîta îndîrjire atunci cînd sînt puşi în faţa unei infirmări empirice a unei teorii pozitive ce cuprinde postulatul concurenţei perfecte. Căci ceea ce e primejduit atunci nu este doar acea teorie particulară, ci întreaga concepţie despre „eficienţă" ce oferă *la raison d'être* obiectului economiei politice. Nu-i de mirare, deci, că „principiul tenacităţii" — teama de vid intelectual — joacă un rol atît de mare în istoria economiei politice.

Ceea ce se desprinde pînă la urmă din această lungă incursiune critică este sugestia că MPCS s-ar putea să nu se potrivească cu istoria teoriei economice: se poate întîmpla ca economiştii să rămînă ataşaţi unor programe de cercetare „degenerative" în prezenţa unor programe de cercetare „progresive" rivale, negînd totodată că programul „degenerativ" se cere resuscitat, pentru că sînt suspicioşi faţă de datele exacte, înclinaţi să nu acorde mare importanţă descoperirii de fapte noi, deprinşi printr-o îndelungată obişnuinţă să nege efectul de feedback al probelor empirice asupra teoriei, sau din simplul motiv că sînt profund ataşaţi implicaţiilor pe care le au teoriile lor pentru problematica bunăstării. Dacă, după o examinare amănunţită cu ajutorul MPCS a ştiinţei economice din secolul al XX-lea, s-ar dovedi că aşa stau lucrurile, din aceasta am putea afla ceva mai fundamental despre diferenţa dintre ştiinţele naturii şi ştiinţele sociale decît din vechile adagii despre universul neschimbător al fizicii şi universul în continuă schimbare al ştiinţei economice.

5. Concluzii

Programul de cercetare metaistorică al lui Lakatos îşi are un „miez tare" al său: oamenii de ştiinţă sînt raţionali şi acceptă sau resping ideile pentru bune raţiuni intelectuale, singura problemă fiind de a determina care sînt acestea. Programul are de asemenea o „centură protectoare" ce cuprinde propoziţii de felul: oamenii de ştiinţă dau importanţă capacităţii teoriilor de a supravieţui testelor, dar nu le abandonează după un singur eşec; ei apreciază programe, nu teorii; programele le apreciază istoric, pe măsura desfăşurării lor în timp, şi îşi revizuiesc neîncetat aprecierile; în plus, oamenii de ştiinţă apreciază programele în competiţie cu rivalele lor şi vor păstra un program cu orice preţ dacă n-au apărut alternative la acesta. La fel de evidentă este „euristica pozitivă" a programului de cercetare metaistorică: grupează teoriile în programe de cercetare; dă în vileag „miezul tare", „centura de protecţie" şi „euristica pozitivă" a programelor respective; examinează eforturile făcute pentru testarea teoriilor şi urmăreşte modul cum sînt tratate în cadrul programului falsificările; evidenţiază anomaliile care sînt recunoscute de practicanţii programului şi, dacă e posibil, anomaliile care au ajuns să fie uitate; caută să determini standardele după care aderenţii unui program de cercetare îi judecă pe predecesorii

lor şi după care speră să fie judecaţi de urmaşii lor, adică analizează luările lor de poziţie metodologice; şi în fine, scoate în evidenţă noile fapte ce sînt descoperite în cursul programului. Menirea acestui exerciţiu este să arate că majoritatea oamenilor de ştiinţă se alătură programelor de cercetare care au „conţinut empiric suplimentar" şi părăsesc programele lipsite de această caracteristică. Aceasta este „istoria internă", iar orice altă raţiune de a se alătura unei tabere şi nu alteia este „externă". Lakatos pretindea că „reconstrucţia raţională" a istoriei ştiinţei concepută în aceşti termeni n-ar necesita în fapt decît puţine referiri la „istoria externă".

Poate fi scrisă istoria gîndirii economice în acest mod? E foarte adevărat că majoritatea expunerilor externaliste ale progresului ştiinţific sună foarte convingător — ele sînt anume concepute ca să fie astfel. Cînd anumite teorii devin idei ştiinţifice dominante ale epocii lor din „bune" raţiuni internaliste, acestea vor fi adesea şi raţiuni ideologice în virtutea cărora teoria va fi acceptabilă pentru anumite interese de grup şi pe placul omului obişnuit. Acestea s-ar putea să fie invocate ulterior pentru a argumenta că teoria a fost de fapt acceptată din raţiuni externe (să ne gîndim la teoria malthusiană a populaţiei sau la teoria darwinistă a selecţiei naturale). Dar astfel de explicaţii externaliste, deşi nu sînt eronate, sînt totuşi redundante dacă ne interesează opinia specialiştilor şi nu cea populară. Pentru a fi convingătoare, teza externalistă în istoria ideilor ar trebui să poată găsi exemple de (I) idei ştiinţifice lăuntric consistente, bine coroborate, rodnice şi viguroase care să fi fost respinse, la date determinate din istoria ştiinţei, din pricina unor factori externi specifici, sau (II) idei ştiinţifice slabe, incoerente, prost coroborate care să fi fost în fapt acceptate pentru motive externe specifice. Nu cunosc în istoria teoriei economice exemple neechivoce de tipul (I) sau (II), drept care conchid că „reconstrucţia raţională" lakatosiană ar fi suficientă pentru a explica virtual toate succesele şi eşecurile din trecut ale programelor de cercetare economică.

NOTE

1. O primă versiune a acestui articol a fost prezentată la Conferinţa Societăţii de istorie a gîndirii economice, ţinută la Londra în septembrie 1974. Ţin să exprim mulţumiri lui A. W. Coats, N. de Marchi, J. Hicks, S. J. Latsis, D. P. O'Brien, R. Towse şi D. Winch pentru comentariile făcute la acel prim text, iar participanţilor la menţionata conferinţă, pentru discuţiile utile purtate în jurul lui.

2. Kuhn [1970], ed. întîia.

3. În mod asemănător, sociologii au preluat cu aviditate aparatul kuhnian: vezi, de exemplu, Ryan [1970], pp. 233–236, Martins [1972] şi culegerea de eseuri din Whitley [1974].

4. Vezi Coats [1969], Bronfenbrenner [1971] şi Kuhn şi Weaver [1971].

5. Dedic acest articol memoriei lui Imre Lakatos, profesor de logică şi filozofia ştiinţei la London School of Economics, care a încetat subit din viaţă, la vîrsta de 51 de ani, la 2 februarie 1974. Am discutat cu el o ciornă a acestui articol de cîteva ori în iarna lui 1973, iar ultima dată în preziua morţii sale. Mi-a promis să scrie o ripostă critică, pe care acum, din păcate, n-am s-o citesc niciodată.

6. Unul din studiile fundamentale ale lui Lakatos (Lakatos [1971], p. 91) începe cu o parafrază a unei formulări din Kant, care exprimă perfect dilema în cauză: „Filozofia ştiinţei fără istoria ştiinţei este goală; istoria ştiinţei fără filozofia ştiinţei este oarbă".

7. Karl Popper, *Logik der Forschung* [1935], ed. engleză [1965].

8. Pentru a nu mai vorbi de filozofia politică pe care a formulat-o pe temeiul aceleiaşi concepţii. Magee [1973] constituie o introducere excelentă, chiar dacă uşor hagiografică, în vasta operă popperiană.

9. Lakatos şi Musgrave [1970], pp. 116, 181; Lakatos [1971], pp. 109–114.

10. De exemplu: „De fapt, nu se poate realiza niciodată o infirmare concludentă a unei teorii; pentru că oricînd avem posibilitatea de a spune că rezultatele experimentale nu sînt certe sau că discrepanţele care se susţine că există între rezultatele experimentale şi teorie sînt doar aparente şi vor dispărea pe măsură ce înţelegerea noastră va progresa (Popper [1965], p. 50; vezi şi pp. 42, 82–83, 108); în acelaşi spirit, vezi Popper [1962], vol. 2, pp. 217–220; Popper [1972], p. 30 şi Popper în Schilpp [1974], vol. 1, p. 82.

11. Economiştii îşi vor da seama imediat că Lipsey a fost de fapt un „falsificaţionist naiv" în prima ediţie a cărţii sale *Introduction to Positive Economics*, iar „falsificaţionismul sofisticat" l-a adoptat abia în ediţia a doua a acesteia: vezi Lipsey [1966], pp. XX, 16–17.

12. Importanta distincţie dintre „metodologiile agresive" şi „metodologiile defensive" o datorez lui Lakatos [1974]. Popper face referiri la istoria ştiinţei, Einstein fiind în mod vădit modelul său de mare om de ştiinţă. Totuşi el insistă de fiecare dată asupra bazei metafizice şi deci neinfirmabile a principiului falsificabilităţii (vezi, de exemplu, Schilpp [1974], vol. 2, pp. 1 036–1 037).

13. Kuhn [1970]. Vezi critica revelatoare făcută lui Popper de către Kuhn şi critica la fel de revelatoare făcută lui Kuhn de către Popper (Lakatos şi Musgrave [1970], pp. 14–15, 19, 52–55).

14. Masterman (Lakatos şi Musgrave [1970], pp. 60–65 a identificat nu mai puţin de 21 de definiţii diferite ale termenului „paradigmă" în cartea lui Kuhn [1970].

15. Kuhn [1970], p. 182.

16. Kuhn [1970], p. 173,

17. Toulmin [1972], pp. 103–105. Dintre numeroasele critici la adresa cărţii lui Kuhn (Lakatos şi Musgrave [1970] şi referiri citate de Kunin şi Weaver [1971], nici una nu e mai devastatoare decît cea a lui Toulmin [1972], pp. 98–117), care urmăreşte istoria metodologiei lui Kuhn de la elaborarea ei într-o primă formă, în 1961, pînă la versiunea finală din 1970. Pentru o interpretare plină de simpatie, dar tot atît de critică a lui Kuhn, vezi Suppe [1974], pp. 135–151.

18. Kuhn [1970], pp. 199–200. Lucrul acesta este aproape evident, căci dacă două paradigme ar fi cu adevărat incomensurabile, ele ar putea fi păstrate simultan, în care caz n-ar fi nevoie de o „revoluţie ştiinţifică": teza incomensurabilităţii în varianta forte este logic autocontradictorie (Achinstein [1968], pp. 91–106). Ceea ce Kuhn a avut probabil în vedere este „incomensurabilitatea într-un anume grad, iar versiunea nouă nu este decît o încercare întîrziată de a preciza acest „grad".

19. Kuhn [1970], pp. 180–181.

20. Kuhn [1970], pp. 205–207.

21. Schiţa prezentată de mine privind evoluţiile recente din filozofia ştiinţei nu a cuprins autori influenţi ca Feyerabend, Hanson, Polanyi şi Toulmin,care au tăgăduit fiecare în felul său concepţia pozitivistă tradiţională despre structura teoriilor ştiinţifice. Vezi însă Suppe [1974], al cărui eseu de dimensiunile unei cărţi acoperă toate numele menţionate mai sus. Lakatos însă este omis în mod deliberat în expunerea lui Suppe (Suppe [1974], p. 166 n).

22. Vezi reacţia caracteristică a lui Popper faţă de Kuhn: „pentru mine este surprinzătoare şi decepţionantă ideea de a apela la sociologie sau psihologie (sau... la istoria ştiinţei) cînd e vorba de a ne edifica asupra scopurilor ştiinţei şi a posibilităţilor ei de a progresa" (Lakatos şi Musgrave [1970], p. 57).

23. Mi se pare departe de a fi exactă caracterizarea, în Bloor [1971], p. 104, a operei lui Lakatos ca fiind un act masiv de revizuire ce echivalează cu o trădare a ceea ce este esenţial în concepţia popperiană şi o preluare întocmai a unora din cele mai caracteristice poziţii kuhniene.

24. Deşi distincţia lui Popper izbuteşte să pareze „convenţionalismul", ea tinde să erodeze asimetria fundamentală dintre verificare şi falsificare, care constituie axul filozofiei sale a ştiinţei: vezi Grünbaum [1973], pp. 569–629, 848–849. Archibald [1967] ilustrează problema distingerii ipotezelor auxiliare *ad hoc* cu testarea teoriei keynesiene a determinării venitului.

25. Lakatos şi Musgrave [1970], p. 118.

26. Dacă termenul „programe de cercetare ştiinţifică" li se pare unor cititori prea vag, trebuie reamintit că la fel de vag este şi termenul „teorie". Acest din urmă termen este într-adevăr greu de definit chiar şi atunci cînd este folosit într-un sens îngust: vezi Achinstein [1968], cap. 4.

27. Lakatos şi Musgrave [1970], pp. 132–135. „Miezul tare" exprimă la Lakatos o idee similară celei exprimate de Schumpeter prin termenul „viziune" — „act cognitiv preanalitic ce furnizează materia primă pentru efortul analitic" (Schumpeter [1954], pp. 41–43) sau de Gouldner prin „ipoteze despre lume", care cîntăresc mult în explicaţia dată de el motivelor pentru care sociologii adoptă anumite teorii şi resping altele (Gouldner [1971], cap. 2). Teoria lui Marx despre „ideologie" poate fi considerată drept o teorie particulară despre natura „miezului tare." Marx avea perfectă dreptate să considere că „ideologia" joacă un rol în elaborarea teoriilor ştiinţifice, dar a greşit grav atribuind caracterului de clasă al ideologiei o pondere decisivă în acceptarea sau respingerea teoriilor ştiinţifice.

28. Lakatos şi Musgrave [1970], p. 155; de asemenea Lakatos [1971], pp. 104–105.

29. El nu împărtăşeşte însă convingerea că orice PCS în progres va fi mai general decît PCS-ul în degenerare căruia îi ia locul. Se prea poate să aibă loc o „pierdere de conţinut" kuhniană în procesul de trecere de la un PCS la altul, deşi cel mai adesea suprapunerea dintre programele rivale va fi mai mare şi decît pierderea de conţinut şi decît plusul de conţinut.

30. Lakatos [1971], pp. 91–92. Aceasta este ceea ce Suppe ([1974], pp. 53–56) numeşte „teza dezvoltării prin reducere", potrivit căreia progresul ştiinţific se realizează în mare parte, şi chiar exclusiv, printr-o succesiune de teorii tot mai cuprinzătoare, care includ teoriile anterioare ca pe nişte cazuri particulare. Această teză, chiar şi în versiunea ei mai slabă, a fost aprig dezbătută, timp de mulţi ani, de către filozofi ai ştiinţei.

31. Lakatos susţine că nu poate fi criticat raţional un om de ştiinţă care aderă la un program degenerativ, dacă, dîndu-şi seama că este în degenerare, el este hotărît să-l resuscite. Aceasta sună întrucîtva contradictoriu. Feyerabend ([1975], pp. 185–186) evidenţiază această carenţă şi altele în critica pătrunzătoare, dar animată de simpatie, pe care o face lui Lakatos din punctul de vedere al anarhismului epistemologic (*ibid.*, pp. 181–220).

32. Lakatos [1971], p. 107.

33. Lakatos [1963–1964].

34. Lakatos şi Musgrave [1970], p. 256.

35. Lakatos şi Musgrave [1970], p. 240.

36. Dilema respectivă este larg recunoscută de filozofi ai ştiinţei ca şi de istorici ai ştiinţei: vezi, de exemplu, Lakatos şi Musgrave [1970], pp. 46, 50, 198, 233, 236–238: Achinstein în Suppe [1974], pp. 350–361; şi eseul semnat de Hesse din Teich şi Young [1973].

37. Lakatos [1971], pp. 116–120.

38. A se vedea, prin contrast, ce spun Kuhn [1957] şi respectiv Lakatos şi Zahar [1976] despre aşa-numita Revoluţie copernicană. De asemenea, ceea ce spun Zahar [1973] şi Feyerabend [1974] despre revoluţia einsteiniană şi Urbach [1974] despre dezbaterea privitoare la IQ. Alte cîteva studii de caz care aplică MPCS a lui Lakatos la istoria fizicii, a chimiei şi a economiei politice, care au fost prezentate la Colocviul de la Nafplion privind programele de cercetare din fizică şi economie, din septembrie 1974, fiind publicate în 1976. Pentru singura aplicare publicată la economia politică, vezi Latsis [1972], despe care va fi vorba ceva mai jos.

39. Lakatos şi Musgrave [1970], p. 179 n.

40. Keynes [1955] (prima ediţie a apărut în 1891).

41. „Putem spune fără rezerve — scria Keynes în *Scope and Mehthod* — că economia politică, fie că recurge sau nu la metoda deductivă, trebuie să înceapă cu observaţia şi să sfîrşească cu observaţia... economistul apelează la observaţie pentru a ilustra, testa şi confirma inferenţele sale deductive" (Keynes [1955], pp. 227, 232). Este însă caracteristic că cea mai mare parte a capitolelor 6 şi 7, din care am extras aceste rînduri, tratează dificultăţile verificării inferenţelor deductive prin observaţii empirice; niciodată nu ni se spune cînd anume putem respinge o teorie economică în lumina datelor şi nici măcar dacă vreo teorie economică a fost respinsă vreodată în acest mod.

42. Datorez această expresie inspirată unui text nepublicat al lui A. Coddington.

43. Gordon [1965], pp. 123, 124.

44. Coats [1969], pp. 292, 293; Black, Coats şi Goodwin [1970], p. 38; vezi însă p. 337.

45. Ward [1972], pp. 34–48.

46. Bronfenbrenner [1971], pp. 137–138.

47. Hume [1752].

48. Cea mai bună dovadă în sprijinul acestei afirmaţii este reacţia lui Keynes faţă de celebrul articol al lui Hicks „Domnul Keynes şi clasicii". „L-am găsit foarte interesant — i-a scris el lui Hicks — şi de fapt n-aş avea de făcut aproape nici o obiecţie critică." Întrucît diagrama IS-LM a lui Hicks ignoră piaţa muncii, reacţia lui Keynes nu e, în fond, surprinzătoare. Privitor la interpretarea dată lui Keynes de Leijonhufvud, vezi Blaug [1974 a] şi referinţele de acolo.

49. Stein [1969].

50. Davis [1971].

51. Hutchison [1968].

52. Las deoparte şcoala din Stockholm care a dezvoltat, independent de orice influenţă detectabilă a lui Keynes, majoritatea conceptelor şi ideilor macroeconomiei keynesiene înainte de a fi fost publicate *Teoria generală* [1936] sau *Mijloacele prosperităţii* [1933]; vezi Uhr [1973]. Amintirile lui Ohlin despre impactul teoreticienilor de la Stockholm asupra lui Keynes sînt prezentate în Ohlin [1974], pp. 892–894.

53. A spus-o într-o formulare concisă Keynes însuşi. Scriindu-i lui Kahn în 1937 cu referire la D. H. Robertson şi A. Pigou, el observa: „cînd e vorba de chestiuni practice, între noi sînt de fapt prea puţine deosebiri. De ce stăruie ei să susţină nişte teorii din care e imposibil să decurgă propriile lor concluzii practice? E un fel de

Societate pentru conservarea vechilor monumente" (Keynes [1973], p. 259). Acelaşi argument apare aluziv în *Teoria generală*: o notă de subsol din primul capitol vorbeşte de Robinson ca de singurul economist contemporan ce susţine „o schemă de gîndire coerentă, recomandările sale practice aparţinînd aceluiaşi sistem ca şi teoria sa".

54. Machlup [1955], p. 19. În acelaşi spirit, vezi Grunberg şi Boulding în Krupp [1966].

55. Ward [1972], p. 173.

56. Hicks [1965], p. 183.

57. Fisher [1971].

58. Pentru o discuţie mai amplă, vezi Blaug [1974 b].

59. Ceea ce neg eu este binecunoscuta „teză a simetriei structurale dintre explicaţie şi predicţie": vezi Hempel [1965], pp. 367–376 şi Grünbaum [1973], cap. 9.

60. Pentru referinţe şi detalii, vezi Blaug [1974 b].

61. Vezi Worland [1972].

62. Vezi Brofenbrenner [1970].

63. Franklin şi Resnik ([1974], pp. 73–74) cuprinde o declaraţie metodologică tipică în acest sens: „Dintr-o perspectivă radicală, în care analiza se leagă strîns de pledoaria pentru schimbări fundamentale în ordinea socială, un model sau o categorie abstracte nu constituie doar o invenţie estetică [sic]. Ele sînt menite să ajute la realizarea schimbărilor preconizate sau la descrierea naturii obstacolelor ce trebuie înlăturate pentru ca schimbările preconizate să se producă".

64. Friedman [1957].

65. Friedman [1970].

66. Cazul lui Friedman ilustrează şi faptul că acordul existent între economiştii moderni cu privire la falsificaţionism disimulează un spectru semnificativ de atitudini faţă de tipul de test considerat corespunzător în diferite circumstanţe. După cum arată Briefs [1961] într-o carte pe nedrept ignorată, între economişti au existat întotdeauna dezacorduri cu privire la rolul testelor de semnificaţie statistică, în comparaţie cu cel al analizei istorice, ca metode alternative de infirmare a ipotezelor economice; chiar între susţinătorii testării statistice există deosebiri de păreri în ce priveşte admisibilitatea unei simple ecuaţii de regresie, în contrast cu estimările simultane de ecuaţii, deosebiri ce depind la rîndul lor de faptul dacă autorul în cauză favorizează analiza axată pe echilibrul parţial sau cea axată pe echilibrul general. În scrierile lui Friedman sînt exemplificate toate cele trei metode.

67. Pentru începuturile unei asemenea analize, vezi Sen [1970], pp. 58–64. Sugestiile pozitive pentru reconstrucţia ştiinţei economice formulate în Ward [1972] merg pe direcţii similare. Merită notat că nedistingerea judecăţilor de valoare „metodologice" de cele „normative" a generat multe din neînţelegerile ce înconjoară dihotomia valoare-fapt în cercetarea socială. Judecăţile metodologice pun în joc criterii de judecare a validităţii unei teorii, cum sînt nivelele de semnificaţie statistică, selecţia datelor şi aprecierea acurateţei lor, respectarea canoanelor logicii formale etc., care sînt indispensabile în munca ştiinţifică. Judecăţile normative, pe de altă parte, sînt judecăţi etice privitoare la dezirabilitatea anumitor genuri de comportament şi a anumitor rezultate sociale. Despre aceste din urmă judecăţi se zice că ar putea fi eliminate din ştiinţa pozitivă. În Nagel [1961], pp. 485–502 aflăm aproape ultimul cuvînt în această chestiune îndelung dezbătută.

REFERINŢE

Achinstein, P. [1968]: *Concepts of Science.*

Archibald, G. C. [1967]: „Refutation or Comparison?", *British Journal for the Philosophy of Science*, 17.

Black, R. D. C., Coats, A. W. şi Goodwin, C. D. W. [1970]: *The Marginal Revolution in Economics, Interpretation and Evaluation.*

Blaug, M. [1958]: *Ricardian Economics.*

Blaug, M. [1968]: *Economic Theory in Retrospect*, ed. a 2-a.

Blaug, M. [1974 a]: „Comments on C. J. Bliss «Reappraisal of Keynesian Economics»", în M. Parkin (ed.): *Current Economic Problems. The Proceedings of the Association of University Teachers of Economics Conference*, 1974.

Blaug, M. [1974 b]: *The Cambridge Revolution. Success or Failure?*

Bloor, D. [1971]: „Two Paradigms for Scientific Knowledge", *Science Studies*, 1.

Briefs, H. W. [1961]: *Three Views of Method in Economics.*

Bronfenbrenner, M. [1970]: „Radical Economics in America: A 1970 Survey", *Journal of Economic Literature*, 8.

Bronfenbrenner, M. [1971]: „The «Structure of Revolutions» in Economic Thought", *History of Political Economy*, 3, pp. 136–151.

Coats, A. W. [1969]: „Is There a «Structure of Scientific Revolutions» in Economics?", *Kyklos*, 22, pp. 289–296.

Davis, J. R. [1971]: *The New Economics and the Old Economists.*

De Marchi, N. B. [1970]: „The Empirical Content and Longevity of Ricardian Economics", *Economica*, 37, pp. 257–276.

Feyerabend, P. K. [1974]: „Zahar on Einstein", *The British Journal for the Philosophy of Science*, 25, pp. 25–28.

Feyerabend, P. K. [1975]: *Against Method. Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge.*

Fisher, F. M. [1971]: „Aggregate Production Functions and the Explanation of Wages: A Simulation Experiment", *Review of Economics and Statistics*, 53, pp. 305–325.

Franklin, R. J. şi Resnik, S. [1974]: *The Political Economy of Racism.*

Friedman, M. [1953]: *Essays in Positive Economics.*

Friedman, M. [1957]: *Theory of the Consumption Function.*

Friedman, M. [1970]: „A Theoretical Framework for Monetary Analysis", *Journal of Political Economy*, 78, pp. 193–238.

Gordon, D. F. [1965]: „The Role of the History of Economic Thought in the Understanding of Modern Economic Theory", *The American Economic Review*, 55, pp. 119–127.

Gouldner, A. W. [1971]: *The Coming Crisis of Western Sociology.*

Grünbaum, A. [1973]: „Philosophical Problems of Space and Time", în R. S. Cohen şi M. Wartofsky (eds.): *Boston Studies in the Philosophy of Science.*

Hempel, C. G. [1965]: *Aspects of Scientific Explanation.*

Hicks, J. R. [1939]: *Value and Capital.*

Hicks, J. R. [1965]: *Capital and Growth.*

Hume, D. [1752]: *Political Discourses.*

Hutchison, T. W. [1968]: *Economics and Economic Policy in Britain, 1946–1966.*

Jevons, W. S. [1865]: *The Coal Question.*

Keynes, J. M. [1933]: *The Means of Prosperity.*

Keynes, J. M. [1936]: *The General Theory.*

Keynes, J. M. [1973]: *The Collected Writings of John Maynard, Keynes*, XIV, *The General Theory and After*, Part II.
Keynes, J. N. [1955]: *The Scope and Method of Political Economy*, ed. a 4-a.
Krupp, S. R. (ed.) [1966]: *The Structure of Economic Science. Essays on Methodology.*
Kuhn, T. S. [1957]: *The Copernican Revolution.*
Kuhn, T. S. [1970]: *The Structure of Scientific Revolutions*, ed. a 2-a (ed. întîia în 1962).
Kunin, L. şi Weaver, F. S. [1971]: „On the Structure of Scientific Revolutions in Economics", *History of Political Economy*, 3.
Lakatos, I. [1963–4]: „Proofs and Refutations", *The British Journal for the Philosophy of Science*, 14, pp. 1–25, 120–139, 221–243, 296–342.
Lakatos, I. [1971]: „History of Science and Its Rational Reconstructions", în R. C. Buck şi R. S. Cohen (eds.): *Boston Studies in the Philosophy of Science*, vol. 8, pp. 91–136.
Lakatos, I. şi Musgrave, A. (eds.) [1970]: *Criticism and the Growth Knowledge.*
Lakatos, I. şi Zahar, E. [1976]: „Why Did Copernicus's Programme Supersede Ptolemy's?", în R. Westman (ed.): *The Copernican Achievement.*
Latsis, S. J. [1972]: „Situational Determinism in Economics", *The British Journal for the Philosophy of Science*, 23, pp. 207–245.
Latsis, S. J. [1974]: „Situational Determinism in Economics", dizertaţie de filosofie, University of London.
Lipsey, R. G. [1966]: *An Introduction to Positive Economics*, ediţia a 2-a.
Loasby, B. J. [1971]: „Hypothesis and Paradigm in the Theory of the Firm", *Economic Journal*, 81, pp. 863–885.
Machlup, F. [1955]: „The Problem of Verification in Economics", *Southern Economic Journal*, 22, pp. 271–284.
Machlup, F. [1974]: „Situational Determinism in Economics", *The British Journal for the Philosophy of Science*, 25, pp. 271–284.
Magee, B. [1973]: *Popper.*
Martins, H. [1972]: „The Kuhnian Revolution and Its Implications for Sociology", în A. H. Hanson, T. Nossiter şi S. Rokkau (eds.): *Imagination and Precision in Political Analysis.*
Nagel, E. [1961]: *The Structure of Science.*
O'Brien, D. P. [1970]: *J. R. McCulloch. A Study in Classical Economics.*
Ohlin, B. [1974]: „On the Slow Development of the «Total Demand» Idea in Economic Theory: Reflections in Connection with Dr. Oppenheimer's Note", *Journal of Economic Literature*, 12, pp. 888–896.
Popper, K. R. [1962]: *The Open Society and Its Enemies*, ediţia a 4-a.
Popper, K. R. [1965]: *The Logic of Scientific Discovery.*
Popper, K. R. [1972]: *Objective Knowledge. An Evolutionary Approach.*
Ryan, A. [1970]: *The Philosophy of the Social Sciences.*
Samuelson, P. A. [1948]: *Foundations.*
Schilpp, P. A. (ed.). [1974]: *The Philosophy of Karl Popper*, 2 vol., Library of Living Philosophers, vol. 24.
Schumpeter, J. A. [1954]: *History of Economic Analysis.*
Sen, A. K. [1970]: *Collective Choice and Social Welfare.*
Stein, H. [1969]: *The Fiscal Revolution in America.*
Suppe, F. [1974]: *The Structure of Scientific Theories.*
Teich, M. şi Young, R. (eds.) [1973]: *Changing Perspectives in the History of Science.*

Toulmin, S. [1972]: *Human Understanding.*

Uhr, C. G. [1973]: „The Emergence of the «New Economics» în Sweden, A Review of a Study by Otto Steiger", *History of Political Economy*, 5, pp. 243–260.

Urbach, P. [1974]: „Progress and Degeneration in the IQ Debate" (I), (II): *The British Journal for the Philosophy of Science*, 25, pp. 99–135, 235–259.

Ward, B. [1972]: *What's, Wrong With Economics?*

Whitley, R. [1974]: *Social Processes and Scientific Development.*

Worland, S. T. [1972]: „Radical Political Economy As A «Scientific Revolution»", *Southern Economic Journal*, 34, 274–284.

Zahar, E. [1973]: „Why Did Einstein's Programme Supersede Lorentz's? *The British Journal for the Philosophy of Science*, 24, pp. 95–123, 223–262.

Bibliografie selectivă

Pentru a face această bibliografie mai scurtă, n-am inclus în ea, cu puţine excepţii, eseurile publicate în antologiile ce figurează în listă.

Akermann, R. „Methodology and Economics“, *Philosophical Forum* 14 (1983): 389–402.

Agassi, J. „Tautology and Testability in Economics“, *Philosophy of the Social Sciences* 1 (1971): 49–63.

Alchian, A. „Uncertainty, Evolution and Economic Theory“, *Journal of Political Economy* 57 (1970): 211–221.

„Biological Analogies in the Theory of the Firm: Comment“, *American Economic Review* 43 (1953): 600–603.

Archibald, G. „The State of Economic Science“, *British Journal for the Philosophy of Science* 10 (1959): 58–69.

„Welfare Economics, Ethics and Essentialism“, *Economica* 26 (1959): 316–327.

„Chamberlin *versus* Chicago“, *Review of Economic Studies* 29 (1961): 2–28.

„Reply to Chicago“, *Review of Economic Studies* 30 (1963): 68–71.

„Refutation or Comparison?“ *British Journal for the Philosophy of Science* 17 (1967): 279–296.

„Method and Appraisal in Economics“, *Philosophy of the Social Sciences* 9 (1979): 304–315.

Arrow, K. „Economic Equilibrium“, In D. Sills, ed., *International Encyclopedia of the Social Sciences*, pp. 376–389, Macmillan, New York, 1968.

„General Economic Equilibrium: Purpose, Analytic Techniques, Collective Choice“, *American Economic Review* 64 (1974): 253–272.

„Limited Knowledge and Economic Analysis“, *American Economic Review* 64 (1974): 1–10.

Basmann, R. „The Causal Interpretation of Non-Triangular Systems of Economics Relations“. *Econometrica* 31 (1963): 439–448.

„Modern Logic and the Suppositious Weakness of the Empirical Foundations of Economic Science“. *Schweizerische Zeitschrift für Volkswirtschaft und Statistik* 111 (1975): 153–176.

Bear, D. şi D. Orr „Logic and Expediency in Economic Theorizing“, *Journal of Political Economy* 75 (1967): 177–196.

Becker, A. „Some Philosophical Aspects of Economics“, *Philosophy of Science* 15 (1948): 242–246.

Becker, G. *The Economic Approach to Human Behaviour*, University of Chicago Press, Chicago, 1976.

Bell, D., şi I. Kristol, eds. *The Crisis in Economic Theory*, Basic Books, New York, 1981.

Bentzel, R., şi B. Hansen „On Recursiveness and Interdependency in Economic Models“. *Review of Economic Studies* 22 (1954): 153–168.

Bernardelli, H. „What Has Philosophy to Contribute to the Social Sciences, and to Economics in Particular?“ *Economica* 3 (1936): 443–454.

Bitterman, H. „Adam Smith's Empiricism and the Law of Nature“, *Journal of Political Economy* 48 (1940): 487–520; 703–734.

Black, F. „The Trouble with Econometric Models“ *Financial Analysts Journal* 38 (1982): 3–11.

Blackburn, R. ed. *Ideology in Social Science*, Random House, New York, 1973.

Blaug, M. *The Cambridge Revolution. Success or Failure*? Institute of Economic Affairs, Londra, 1975.

Economic Theory in Retrospect, ediţia a 3-a, Cambridge University Press, Cambridge, 1978.

A Methodological Appraisal of Marxian Economics, North Holland, Amsterdam, 1980.

The Methodology of Economics: Or How Economists Explain, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

Boland, L. „The Identification Problem and the Validity of Economic Models“, *South African Journal of Economics* 36 (1968): 236–240.

„Conventionalism and Economic Theory“, *Philosophy of Science* 37 (1970): 239–248.

„A critique of Friedman's Critics“, *Journal of Economic Literature* 17 (1979): 503–522.

„Knowledge and the Role of Institutions in Economic Theory“, *Journal of Economic Issues* 13 (1979): 957–972.

„Difficulties with the Element of Time and the «Principles» of Economic or Some Lies My Teachers Told Me“, *Eastern Economic Journal* 8 (1982): 47–58.

The Foundations of Economic Method, Allen & Unwin, Londra, 1982.

Boland, L. şi W. Frazer. „An Essay on the Foundations of Friedman's Methodology“, *American Economic Review* 73 (1983): 129–144.

Bonar, J. *Philosophy and Political Economy*. 1893. Reprint. Allen & Unwin, Londra, 1967.

Bordo, M. „John E. Cairnes on the Effects of the Australian Gold Discoveries 1851–73: An Early Application of the Methodology of Positive Economics“, *History of Political Economy* 7 (1975): 337–359.

Boulding, K. „Economics as a Moral Science“, *American Economic Review* 59 1969: 1–12.

Economics as a Science, McGraw-Hill, New York, 1970.

Brainard, W. şi R. Cooper. „Empirical Monetary Macroeconomics: What Have We Learned in the Last 25 Years?“ *American Economic Review: Papers and Proceedings* 65 (1975): 167–175.

Bray, J. „The Logic of Scientific Method in Economics“, *Journal of Economic Studies* 4 (1977): 1–28.

Braybrooke, D. şi C. Lindblom. *A Strategy of Decision*, Free Press, New York, 1963.

Brennan, G. şi J. Buchanan, „Predictive Power and the Choice among regimes“, *Economic Journal* 93 (1983): 89–105.

Bronfenbrenner, M. „Radical Economics in America: A 1970 Survey“, *Journal of Economic Literature* 8 (1970): 747–766.

„The Structure of Revolutions in Economic Thought“, *History of Political Economy* 3 (1971): 136–151.

Brooks, J., „Philosophy and Political Economy“. *Quaterly Journal of Economics* 8 (1893): 93–97.

Brunner, K. „«Assumptions» and the Cognitive Quality of Theories“, *Synthese* 20 (1969): 501–525.

Buchanan, J. „*Ceteris Paribus*: Some Notes and Methodology“, *Southern Economic Journal* 24 (1958): 259–270.
What Should Economists Do? Liberty Press, Indianapolis, 1979.
Cahnman, W. „Max Weber and the Methodological Controversy in the Social Sciences“, in W. Cahnman şi A. Boskoff, eds., *Sociology and History*, Free Pres, New York, 1964, 103–127.
Cairnes, J. *The Character and Logical Method of Political Economy*, ed. a 2-a, 1888, Reeditată, A. M. Kelley, New York, 1965.
Caldwell, B. „Positivist Philosophy of Science and the Methodology of Economics“, *Journal of Economic Issues* 14 (1980): 53–76.
Beyond Positivism: Economic Methodology in the Twentieth Century, Allen & Unwin, Londra, 1982.
Chalk, A. „Concepts of Change and the Role of Predictability in Economics“, *History of Political Economy* 2 (1970): 97–117.
Chipman, J. „The Nature and Meaning of Equilibrium in Economic Theory“, in D. Martindale, ed., *Functionalism in the Social Sciences: The Strenght and Limits of Functionalism in Anthropology, Economics, Political Science and Sociology*, American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, 1965, 35–64.
Clower, R. „Reflections on Science... and Economics“, *Intermountain Economic Review* 5 (1974): 1–12.
Coase, R. „Marshall on Method“, *Journal of Law and Economics* 18 (1975): 25–31.
Coats, A. „Is There a «Structure of Scientific Revolutions» in Economics?“ *Kyklos*, 22 (1969): 289–294.
„The Methodology on Economics: Some Recent Contributions“, *Kyklos* 35 (1982): 310–321.
Coddington, A. „Positive Economics“, *Canadian Journal of Economics* 5 (1972): 1–15.
„Creaking Semaphore and Beyond: A Consideration of Shackle's *Epistemics and Economics*“. *British Journal for the Philosophy of Science* 26 (1975): 151-163.
„The Rationale of General Equilibrium Theory“. *Economic Inquiry* 13 (1975): 539–558.
The Adequacy and Applicability of Economic Theories: A Perspective on the Methodological Views of Robbins and Friedman. Queen Mary College, University of London Occasional Papers, no. 26, Londra, 1976.
Cohen, G. „The Labour Theory of Value and the Concept of Exploitation“, *Philosophy and Public Affairs* 3 (1979): 228–260.
Cross, R. „The Duhem-Quine Thesis, Lakatos and the Appraisal of Theories in Macroeconomics“, *Economic Journal* 92 (1982): 320–340.
Cyert, R. şi E. Grunberg, „Assumption, Prediction and Explanation in Economics“, în R. Cyert şi J. March, eds., *A Behavioural Theory of the Firm*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J. 1963, 298–311.
Cyert, R. şi G. Pottinger. „Towards a Better Micro-economic Theory“, *Philosophy of Science* 46 (1979): 204–222.
Dacey, R. „The Effects of Theory and Data in Economic Prediction“, *Kyklos* 28 (1975): 407–411.
De Alessi, L. „Economic Theory as a Language“, *Quarterly Journal of Economics* 79 (1965): 472–477.
„Reversals of Assumptions and Implications“, *Journal of Political Economy* 79 (1971): 867–877.
Deane, P. „The Scope and Method of Economic Science“, *Economic Journal* 93 (1983): 1–12.

De Marchi, N. „The Empirical Content and Longevity of Ricardian Economics", *Economica* 37 (1970): 257–276.

Diesing, P. *Patterns of Discovery in the Social Sciences.* Chicago: Aldine, 1971.

Science and Ideology in the Policy Sciences. Aldine, New York, 1982.

Dillard, D. „Revolutions in Economic Theory", *Southern Economic Journal* 44 (1978): 705–724.

Dolan, E., ed., *The Foundations of Modern Austrian Economics.* Sheed & Ward, Kansas City, 1976.

Dugger, W. „Methodological Differences between Institutional and Neoclasical Economics", *Journal of Economic Issues* 13 (1979): 899–909.

Dyke, C. *Philosophy of Economics,* Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N. J., 1981.

Ekelund, R. şi E. Olsen. „Comte, Mill and Cairnes: The Positivist-Empiricist Interlude in Late Classical Economics", *Journal of Economic Issues* 7 (1973): 383–416.

Elliot, J. „Fact, Value, and Economic Policy Objectives", *Review of Social Economy* 38 (1980): 1–19.

Elster, J. *Ulysses and the Sirens: Studies in Rationality and Irrationality.* Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

Fabian, R. „An Empirical Principle for Deductive Economics", *Southern Economic Journal* 34 (1967): 53–66.

Falkena, H. „On the Logical Structure of Non-Fallible Economic Theories", *South African Journal of Economics* 50 (1982): 225–237.

Finger, J. „Is Equilibrium an Operational Concept?" *Economic Journal* 81 (1971): 609–612.

Fisher, F. „Causation and Specification in Economic Theory and Econometrics". *Synthese* 20 (1969): 489–500.

Fraser, L. *Economic Thought and Language. A Critique of Some Fundamental Concepts.* A & C Black, Londra, 1937.

Friedman, M. *Essays in Positive Economics,* University of Chicago Press, Chicago, 1953.

„Leon Walras and His Economic System", în I. Rima, ed., *Readings in the History of Economic Theory,* Holt, Rinehart & Winston, New York, 1970, 145–153.

Friedman, M. şi I. Savage: „The Utility Analysis of Choices Involving Risk", *Journal of Political Economy* 56 (1948): 279–304.

„The Expected-Utility Hypothesis and the Measurability of Utility", *Journal of Political Economy* 60 (1952): 463–474.

Fujiwara, K. „On the Verification of Causal Systems — An Investigation of Simon's Method", *Osaka Economic Papers* 30 (1980): 89–102.

Garb, G. „The Problem of Causality in Economics", *Kyklos* 17 (1964): 594–611.

„Professor Samuelson on Theory and Realism: Comment", *American Economic Review* 55 (1965): 1151–1153.

Georgescu Roegen, N. „Method in Economic Science", *Journal of Economic Issues* 13 (1979): 317–328.

Gibbard, A. şi H. Varian. „Economic Models", *Journal of Philosophy* 75 (1978): 664–677.

Godelier, M. *Rationality and Irrationality in Economics,* New Left Books, Londra, 1972.

Gonce, R. „Frank Knight on Social Control and the Scope and Method of Economics", *Southern Economic Journal* 38 (1972): 547–558.

Gordon, D. „Operational Propositions in Economic Theory", *Journal of Political Economy* 63 (1955): 150–161.

„Professor Samuelson on Operationalism in Economic Theory", *Quarterly Journal of Economics* 69 (1955): 305–310.
„The Role of the History of Economic Thought in the Understanding of Modern Economic Theory". *American Economic Review: Papers and Proceedings* 55 (1965): 119–127.
Gordon, H. „Social Science and Value Judgements", *Canadian Journal of Economics* 10 (1977): 529:546.
„Should Economists Pay Attention to Philosophers?" *Journal of Political Economy* 86 (1978): 717–728.
Gordon, R. „Rigor and Relevance in a Changing Institutional Setting", *American Economic Review* 66 (1976): 1–14.
Granger, C. „Testing for Causality: A Personal Viewpoint", *Journal of Economic Dynamics and Social Control* 2 (1980): 329–352.
Green, E. „Review of Method and Appraisal in Economics by S. Latsis", *Philosophy of Science* 44 (1977): 663–666.
Green, F. *Empiricist Methodology and the Development of Economic Thought*, Thames Polytechnic, Londra.
Gruchy, A. şi F. Machlup, „Issues in Methodology: A. Discussion", *American Economic Review: Papers and Proceedings* 42 (1952): 67–73.
Grundberg, E. „«Complexity» and «Open Systems» in Economic Discourse", *Journal of Economic Issues* 12 (1978): 541–560.
Haavelmo, T. „Some Thoughts on the Need for Widening the Scope of Economic Theory", *Indian Economic Journal* 16 (1968): 70–71.
Hahn, F. *On the Notion of Equilibrium in Economics. An Inaugural Lecture*, Cambridge University Press, Cambridge, 1973.
„The Winter of Our Discontent". *Economica* 40 (1973): 322–330.
Hahn, F. şi M. Hollis, *Philosophy and Economic Theory*. Oxford University Press, Oxford, 1979.
Handler, E. „The Logical Structure of Modern Neoclassical Static Microeconomic Equilibrium Theory". *Erkenntnis* 15 (1980): 33–53.
„The Role of Utility and of Statistical Concepts in Empirical Economic Theories: The Empirical Claims of the Systems of Aggregate Market Supply and Demand Functions Approach", *Erkenntnis* 15 (1980): 129–157.
Hands, D. „The Methodology of Economic Research Programs". *Philosophy of the Social Science* 9 (1979): 292–303.
Harcourt, G. *Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital*, Cambridge University Press, Cambridge, 1975.
Harrod, R. „Scope and Method of Economics". *Economic Journal* 48 (1938): 383–412.
Hausman, D. „Economic Models: A Philosophical Inquiry into Capital Theory", Teză de doctorat. Columbia University, 1978.
„Review of Microeconomic Laws: A Philosophical Analysis by Alexander Rosenberg", *Nous* 13 (1979): 118–122.
„How to Do Philosophy of Economics", in P. Asquith and R. Giere eds., *Philosophy of Science Association*, 1980, East Lansing, pp. 352–362.
Capital, Profits and Prices: An Essay in the Philosophy of Economics, Columbia University Press, New York, 1981.
„John Stuart Mill's Philosophy of Economics", *Philosophy of Science* 48 (1981): 363–385.
„Are There Causal Relations Among Dependent Variables?" *Philosophy of Science* 50 (1983): 58–81.

„Classical Wage Theory and the Causal Complications of Explaining Distribution", în J. Pitt, ed., *Proceedings* of the 1982 Meetings of the International Union for the History and Philosophy of Science. In press.
„The Limits of Economic Science". În N. Rescher, ed., *The Limits of Lawfulness: Studies on the Scope and Nature of Scientific Knowledge*, University Press of America, Lanham, Md. 1983, pp. 93–100.
Hayek, F. „Economics and Knowledge", *Economica* 4 (1937): 33–54.
The Counter-Revolution of Science: Studies in the Abuse of Reason. Free Press, 1952, Glencoe, Ill.
Heilbroner, R. „On the Limited «Relevance» of Economics", *Public Interest* 21 (1970): 80–93.
„Economics as a «Value-Free» Science", *Social Research* 40 (1973): 129–143.
Heiner, R. „The Origin of Predictable Behavior", *American Economic Review* 73 (1983): 560–595.
Heller, W. „What's Right with Economics?", *American Economic Review* 65 (1975): 1–26.
Hendry, D. „Econometrics — Alchemy or Science?", *Economica* 47 (1980): 387–406.
Hennipman, P. „Pareto Optimality: Value Judgment or Analytic Tool", în J. Cramer, A. Heertie şi P. Venekamp, eds., *Relevance and Precision. From Quantitative Analysis to Economic Policy. Essays in Honour of Pieter de Wolff*, North Holland, Amsterdam, 1976, pp. 39–69.
Hicks, J. *Causality in Economics*, Basic Books, New York, 1979.
Hirsch, A. „J. E. Cairnes' Methodology in Theory and Practice", *History of Political Economy* 10 (1978): 322–328.
„The «Assumptions» Controversy in Historical Perspective", *Journal of Economic Issues* 14 (1980): 99–118.
Hirschman, A. *Essays in Trespassing: Economics to Politics and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
Hollander, S. „Adam Smith and the Self-Interest Axiom", *Journal of Law and Economics* 20 (1977): 133–152.
Hollis, M. „Rational Preferences", *Philosophical Forum* 14 (1983): 225–245.
Hollis, M. şi E. Nell. *Rational Economic Man: A Philosophical Critique of Neo-Classical Economics*. Cambridge University Press, Cambridge, 1975.
Hood, W. şi T. Koopmans, eds. *Studies in Econometric Method*, Wiley, New York, 1953.
Hook, S. ed. *Human Values and Economic Policy*, New York University Press, New York, 1967.
Hooker, C. „Discussion Review: Hollis and Nell's Rational Economic Man: A Philosophical Critique of Neo-Classical Economics", *Philosophy of Science* 46 (1979): 470–490.
Hume, L. „The Definition of Economics", *Economic Record* 32 (1956): 152–159.
Hunt, E. şi J. Schwartz, eds. *A Critique of Economic Theory*, Penguin Books, Baltimore, 1972.
Hutchison, T. *The Significance and Basic Postulates of Economic Theory*, 1938. Retipărire cu o nouă prefaţă. A. M. Kelley, New York, 1960.
„The Significance and Basic Postulates of Economic Theory: A Reply to Professor Knight", *Journal of Political Economy* 49 (1941): 732–750.
„Professor Machlup on Verification in Economics", *Southern Economic Journal* 22 (1956): 476–483.

„Methodological Prescriptions in Economics: A Reply“, *Economica* 27 (1960): 158–160.

„Testing Economic Assumptions: A Comment“, *Journal of Political Economy* 74 (1966): 81–83.

Knowledge and Ignorance in Economics, University of Chicago Press, Chicago, 1977.

On Revolutions and Progress in Economic Knowledge. Cambridge University Press, Cambridge, 1978.

The Politics and Philosophy of Economics: Marxians, Keynesians and Austrians. Blackwell Publisher, Oxford, 1981.

Jalladeau, J. „Research Program versus Paradigm in the Development of Economics“, *Journal of Economic Issues* 12 (1978): 583–608.

Johnson, H. „The Economic Approach to Social Questions“, *Economica* 35 (1968): 1–21.

Johnston, J. „Econometrics: Achievements and Prospects“, *Three Banks Review* 73 (1967): 3–22.

Jones, E. „Positive Economics or What?“ *Economic Record* 53 (1977): 350–363.

Katouzian, H. *Ideology and Method in Economics*, New York University Press, New York, 1980.

Kaufmann, F. „On the Subject-Matter and Method of Economic Science“, *Economica* 13 (1933): 381–401.

„The Concept of Law in Economic Science“, *Review of Economic Studies* 1 (1934): 102–109.

„On the Postulates of Economic Theory“, *Social Research* 9 (1942): 379–395.

Methodology of the Social Sciences, Oxford University Press, London, 1944.

Keynes, J. N. *The Scope and Method of Political Economy*, ediţia a 4-a, 1917. Reeditată. A. M. Kelley, New York, 1955.

Kirzner, I. *The Economic Point of View*, ediţia a 2-a, Sheed & Ward, 1976, Kansas City.

Klant, J. „A Note on Giffen's Paradox and Falsifiability“. *Weltwirtschaftliches Archiv* 108 (1972): 669–672.

„Wat is Economie?“ *De Economist* 123 (1975): 23–37.

Klappholz, K. „Value Judgements and Economics“, *British Journal for the Philosophy of Science* 15 (1964): 97–114.

Klappholz, K. şi J. Agassi. „Methodological Prescriptions in Economics“, *Economica* 26 (1959): 60–74.

„Methodological Prescriptions in Economics: A Rejoinder“, *Economica* 27 (1960): 160–161.

Knight, F. „What is «Truth» in Economics?“ *Journal of Political Economy* 48 (1940): 1–32.

„The Significance and Basic Postulates of Economic Theory: A Rejoinder“, *Journal of Political Economy* 49 (1941): 750–753.

„New Frontiers in Economics: Immutable Law in Economics: Its Reality and Limitations“, *American Economic Review* 36 (1946): 93–111.

„Methodology in Economics“, *Southern Economic Journal* 27 (1961): 185–193, 273–282.

Koopmans, T. „Measurement without Theory“, *Review of Economics and Statistics* 29 (1947): 161–172.

„Identification Problems in Economic Model Construction“, *Econometrica* 17 (1949): 125–144.

Three Essays on the State of Economic Science. McGraw-Hill, New York, 1956.
„Economics Among the Sciences", *American Economic Review* 69 (1979): 1–13.
Kornai, J. *Anti-Equilibrium: On Economic Systems Theory and the Tasks of Research,* North Holland, Amsterdam, 1971.
Kregel, J. „Economic Methodology in the Face of Uncertainty: The Modeling Methods of Keynes and the Post-Keynesians", *Economic Journal* 86 (1976): 209–225.
Krupp, S. „Equilibrium Theory in Economics and Functional Analysis as Types of Explanation", in D. Martingale, ed., *Functionalism in the Social Sciences: The Strenghts and Limits of Functionalism in Anthropology, Economics, Political Science and Sociology,* American Academy of Political and Social Science, Philadelphia, 1965, pp. 65–83.
ed. *The Structure of Economic Science.* Prentice-Hall, Englewood Clifs, N. J., 1966.
Kunin, L. şi F. Weaver. „On the Structure of Scientific Revolutions in Economics", *History of Political Economy* 3 (1971): 391–397.
Lachmann, L. „Economics as a Social Science", *South African Journal of Economics* 18 (1950): 233–241.
„From Mises to Shackle: An Essay on Austrian Economics and the Kaleidic Society", *Journal of Economic Literature* 14 (1976): 54–62.
Lange, O. „The Scope and Method of Economics", *Review of Economic Studies* 13 (1945): 19–32.
Lashchyk, E. „Some Reflections on the Relationship between Philosophy and Economics": *The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* 13 (1973–1977) nr. 35–36, 217–236.
Latsis, S. „Situational Determinism in Economics", *British Journal for the Philosophy of Science* 23 (1972): 207–245.
„The Limitations of Single-Exit Models: Reply to Machlup", *British Journal for the Philosophy of Science* 27 (1976): 51–60.
ed. *Method and Appraisal in Economics.* Cambridge University Press, Cambridge, 1976.
Leamer, E. „Let's Take the Con Out of Econometrics", *American Economic Review* 73 (1983): 31–43.
Leibenstein, H. „A Branch of Economics is Missing: Micro-Macro Theory", *Journal of Economic Literature* 17 (1979): 477–502.
Beyond Economic Man: A New Foundation for Economics, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1976.
Leontief, W. „Theoretical Assumptions and Nonobserved Facts", *American Economic Review* 61 (1971): 1–7.
Lerner, A. „Professor Samuelson on Theory and Realism: Comment", *American Economic Review* 55 (1953): 1153–1155.
Lewis, T. „Acquisition and Anxiety: Aristotle's Case Against the Market", *Canadian Journal of Economics* 11 (1978): 69–90.
Lindgren, J. „Adam Smith's Theory of Inquiry". *Journal of Political Economy* 77 (1969): 897–915.
Loasby, F. *Choice, Complexity and Ignorance,* Cambridge University Press, Cambridge, 1976.
„Hypothesis and Paradigm in the Theory of the Firm", *Economic Journal* 81 (1971): 863–885.
Lowe, A. *On Economic Knowledge. Toward a Science of Political Economics,* Harper & Row, New York, 1965.
MacDougall, D. „In Praise of Economics", *Economic Journal* 84 (1974): 773–786.

Macfie, A. „Economics-Science, Ideology, Philosophy?" *Scottish Journal of Political Economy* 10 (1963): 212–225.

Machlup, F. „The Problem of Verification in Economics". *Southern Economic Journal* 22 (1955): 1–21.

„Rejoinder to a Reluctant Ultra-Empiricist", *Southern Economic Journal* 22 (1956): 483–493.

„Are the Social Sciences Really Inferior?" *Southern Economic Journal* 27 (1961): 173–184.

„Operational Concepts and Mental Constructs in Model and Theory Formation", *Giornale degli Economisti* 19 (1960): 553–582.

Essays on Economic Semantics, ed. M. Miller, Prentice–Hall, Englewood Clifs, N. J., 1963.

„Professor Samuelson on Theory and Realism", *American Economic Review* 54 (1964): 733–736.

Methodology of Economics and Other Social Sciences, Academic Press, New York, 1978.

MacKay, A. *Arrow's Theorem: The Paradox of Social Choice. A Case Study in the Philosophy of Economics*, Yale University Press, New Haven, Conn., 1980.

MacLennan, B. „Jevon's Philosophy of Science", *The Manchester School of Economics and Social Sciences* 1 (1972): 53–71.

Marr, W. şi B. Raj, *How Economists Explain: A Reader in Methodology*. University Press of America, Lanham, Md., 1983.

Marschak, J. „A Discussion of Methods in Economics", *Journal of Political Economy* 49 (1941): 441–448.

„On Econometric Tools", *Synthese* 20 (1969): 483–488.

Martin, A. „Empirical and A Priori in Economics", *British Journal for the Philosophy of Science* 15 (1964): 123–136.

Marx, K. *Grundrisse*, trad. M. Nicolaus, Random House, New York, 1973.

Massey, G. „Professor Samuelson on Theory and Realism: Comment", *American Economic Review* 55 (1965): 1155–1163.

Mason, W. „Some Negative Thoughts on Friedman's Positive Economics", *Journal of Post-Keynesian Economics* 3 (1980–1981): 235–255.

Mayer, T. „Selecting Economic Hypotheses by Goodness of Fit", *Economic Journal* 85 (1975): 877–883.

„Economics as a Hard Science: Realistic Goal or Wishful Thinking", *Economic Inquiry* 18 (1960): 165–178.

McClelland, P. *Causal Explanation and Model Building in History, Economics and the New Economic History*, Cornell University Press, Ithaca, N. Y., 1975.

McCloskey, D. „The Rhetoric of Economics", *Journal of Economic Literature* 21 (1983): 481–517.

McKenzie, R. „The Non-Rational Domain and the Limits of Economic Analysis", *Southern Economic Journal* 26 (1979): 145–157.

Meek, R. „Value-Judgements in Economics", *British Journal for the Philosophy of Science* 15 (1964): 89–96.

Meeks, J. „Bray and Keynes on Scientific Method", *Journal of Economic Studies* 5 (1978): 146–150.

Melitz, J. „Friedman and Machlup on the Significance of Testing Economic Assumptions", *Journal of Political Economy* 73 (1965): 37–60.

Menger, C. *Problems of Economics and Sociology*, 1883, Ed. L. Schneider, trad. F. Nock. University of Illinois Press, Urbana, 1963.

Milgate, M. „On the Origin of the Notion of «Intertemporal Equilibrium», *Economica* 46 (1979): 1–10.

Mill, J. S. „On the Definition of Political Economy and the Method of Investigation Proper to It", 1836, retipărit în *Collected Works of John Stuart Mill*, vol. 4, University of Toronto Press, Toronto, 1967.

A System of Logic, 1843. Retipărire. London: Longmans Green, 1949.

Miller, W. „Richard Jones: A Case Study in Methodology". *History of Political Economy* 3 (1971): 198–207.

Mises, L. von, *Human Action. A Treatise on Economics*, Yale University Press, New Haven, Conn., 1949.

Epistemological Problems of Economics. Trad. G. Reisman. New York University Press, New York, 1981.

The Ultimate Foundation of Economic Science: An Essay on Method, ed. a 2-a, Sheed Andrews, Kansas City, 1978.

Morgenstern, O. „Thirteen Critical Points in Contemporary Economic Theory: An Interpretation", *Journal of Economic Literature* 10 (1972): 1163–1189.

Musgrave, A. „«Unreal Assumptions» in Economic Theory: The F-Twist Untwisted", *Kyklos* 34 (1981): 377–387.

Myers, M. „Adam Smith's Concept of Equilibrium", *Journal of Economic Issues* 10 (1976): 560–575.

Myrdal, G. *The Political Element in the Development of Economic Thought*, trad. P. Streeten. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1954.

Objectivity in Social Research, Duckworth, Londra, 1970.

Nagel, E. „Assumptions in Economic Theory", *American Economic Review: Papers and Proceedings* 53 (1963): 211–219.

Naughton, J. „The Logic of Scientific Method in Economics: A Response to Bray", Journal of Economic Studies 5 (1978): 152–165.

Nelson, R. şi S. Winter. „Neoclassical vs. Evolutionary Theory of Economic Growth: *Critique and Prospectus", Economic Journal 84 (1974): 886–905.*

Ng. Y. „Value Judgements and Economists' Role in Policy Recommendation", *Economic Journal* 82 (1972): 1014–1018.

Nordquist, G. „The Breakup of the Maximization Principle", *Quarterly Review of Economics and Business* 5 (1965): 33–46.

Northrop, F. „The Impossibility of a Theoretical Science of Economic Dynamics", *Quarterly Journal of Economics* 56 (1941): 1–17.

Nozick, R. „On Austrian Methodology", *Synthese* 36 (1977): 353–392.

O'Brien, D. *Whither Economics? An Inaugural Lecture*. Durham, N. C.: University of Durham, 1974.

Olson, M., Jr. „The Relationship between Economics and Other Social Sciences: The Province of a «Social Report»", în S. Lipset, ed., *Politics and the Social Sciences*, Oxford University Press, New York, 1969, pp. 137–162.

Orcutt, G. „Actions, Consequences and Causal Relations", *Review of Economics and Statistics* 34 (1952): 305–313.

Papandreou, A. *Economics as a Science*, Lippincott, Chicago, 1958.

„Theory Construction and Empirical Meaning in Economics". *American Economic Review Papers and Proceedings* 53 (1963): 205–210.

Papineau, D. „Review of Knowledge and Ignorance in Economics by T. W. Hutchison", *British Journal for the Philosophy of Science* 31 (1980): 98–103.

Parsons, T. „Some Reflections on «The Nature and Significance of Economics»", *Quarterly Journal of Economics* 48 (1934): 511–545.

Patton, R. „Evolutionary Empiricism and the Content of Economics", *Quarterly Review of Economics and Business* 6 (1966): 25–30.

Phelps, M. „Laments, Ancient and Modern: Keynes on Mathematical and Econometric Methodology", *Journal of Post Keynesian Economics* 2 (1980): 482–493.

Phelps Brown, E. „The Underdevelopment of Economics", *Economic Journal* 82 (1972): 1–10.

Piron, R. „On The Methodology of Positive Economics: Comment", *Quarterly Journal of Economics* 76 (1962): 664–666.

Pitt, J. ed. *Philosophy in Economics.* Reidel, Dordrecht, 1981.

Pokorny, D. „Smith and Walras: Two Theories of Science", *Canadian Journal of Economics* 11 (1978): 387–403.

Pope, D. şi R. Pope. „Predictionists, Assumptionists and the Relatives of the Assumptionists", *Australian Economic Papers* 11 (1972): 224–228.

„In Defense of Predictionism", *Australian Economic Papers* 11 (1972): 232–238.

Puu, T. „Causal Versus Teleological Explanation in Economics", *Swedish Journal of Economics* 71 (1969): 111–126.

Redman, B. „On Economic Theory and Explanation", *Journal of Behavioral Economics* 5 (1976): 161–176.

Rivett, K. „The Definition of Economics", *Economic Record* 31 (1955): 215–231.

„«Suggest» or «Entail»?: The Derivation and Confirmation of Economic Hypotheses", *Australian Economic Papers* 9 (1970): 27–48.

„Hollis and Nell on Methodology", *Economic Record* 53 (1977): 239–261.

Robbins, L. *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, ed. a 2-a, Macmillan Press, Londra, 1935.

„Live and Dead Issues in the Methodology of Economics", *Economica* 5 (1938): 342–352.

„On Latsis' Method and Appraisal in Economics: A Review Essay", *Philosophy of the Social Sciences* 17 (1979): 996–1004.

„Economics and Political Economy", *American Economic Review: Papers and Proceedings* 71 (1981): 1–10.

Roberts, M. „Models and Theories in Economics: An Exploration on the Logical Status of Economic Theory with an Application to Welfare Economics". Teză de doctorat la Harvard University, 1970.

Robinson, J. *Economic Philosophy*, Aldine, Chicago, 1962.

Economic Heresies: Some Old-Fashioned Questions in Economic Theory, ed. a 2-a, Basic Books, New York, 1973.

Roosevelt, F. „Cambridge Economics as Commodity Fetishism", *Review of Radical Political Economy* 7 (1975): 1–27.

Rosenberg, A. „On the Interanimation of Micro and Macroeconomics", *Philosophy of the Social Sciences* 6 (1976): 35–53.

Microeconomic Laws: A Philosophical Analysis. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh, 1976.

„Hollis and Nell: Rational Economic Men", *Philosophy of the Social Sciences* 8 (1978): 87–98.

„Can Economic Theory Explain Everything?", *Philosophy of the Social Sciences* 9 (1979): 509–530.

„If Economics Isn't a Science, What is It?", *Philosophical Forum* 14 (1983): 296–314.

Rothbard, M. „In Defense of «Extreme Apriorism»", *Southern Economic Journal* 23 (1957): 314–320.

Rotwein, E. „On «The Methodology on Positive Economics»", *Quarterly Journal of Economics* 73 (1959): 554–575.

„On «The Methodology of Positive Economics»' Reply", *Quarterly Journal of Economics*, 76 (1962): 666–668.

„The Methodological Basis of Institutional Economics: Comment", *Journal of Economic Issues* 13 (1979): 1029–1033.

Rowthorn, B. „Neo-Classicism, Neo-Ricardianism and Marxism", *New Left Review* 86 (1974): 63–87.

Runciman, W. *A Critique of Max Weber's Philosophy of the Social Sciences*, Cambridge University Press, Cambridge, 1972.

Sagal, P. „Epistemology of Economics", *Zeitschrift für Allgemeine Wissenschafts-theorie* 8 (1977): 144–162.

Samuels, W. „Ideology in Economics", în S. Weintraub, ed., *Modern Economic Thought*, Blackwell Publisher, Oxford, 1977, pp. 467–484.

„Economics as a Science and its Relation to Policy", *Journal of Economic Issues* 14 (1980): 163–185.

ed. *The Methodology of Economic Thought: Critical Papers from the Journal of Economic Thought* [*Issues*], Transaction Books, New Brunswick, N.J. 1980.

Samuelson, P. *Foundations of Economic Analysis*, Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1947.

„Operationalism in Economic Theory: Comment", *Quarterly Journal of Economics* 69 (1955): 310–314.

„Problems of Methodology-Discussion", *American Economic Review: Papers and Proceedings* 53 (1963): 232–236.

„Theory and Realism: A Reply", *American Economic Review* 54 (1964): 736–740.

„Causality and Teleology in Economics", în D. Lerner, ed., *Cause and Effect*, Free Press, New York, 1965, pp. 99–143.

„Professor Samuelson on Theory and Realism: Reply", *American Economic Review* 55 (1965): 1162–1172.

„Maximum Principles in Analytical Economics", *Synthese* 31 (1975): 323–344.

Schoeffler, S. *The Failures of Economics: A Diagnostic Study*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1955.

Schumpeter, J. *History of Economic Analysis*, Oxford University Press, New York, 1954.

Scoon, R. „Professor Robbins' Definition of Economics", *Journal of Political Economy* 51 (1943): 310–321.

Sebba, G. „The Development and the Concepts of Mechanism and Model in Physical Science and Economic Thought", *American Economic Review Papers and Proceedings* 43 (1953): 259–268.

Seligman, B. „On the Question of Operationalism: A Review Article", *American Economic Review* 57 (1967): 146–161.

„The Impact of Positivism on Economic Thought", *History of Political Economy* 1 (1969): 256–278.

Sen, A. „On Some Debates in Capital Theory", *Economica* 41 (1974): 328–335.

„On the Labor Theory of Value: Some Methodological Issues", *Cambridge Journal of Economics* 2 (1978): 175–190.

„Description as Choice", *Oxford Economic Papers* 32 (1980): 353–369.

Sensat, J. „Sraffa and Ricardo on Value and Distribution“, *Philosophical Forum* 14 (1983): 334–368.

Shackle, G. *Epistemics and Economics: A Critique of Economic Doctrines*, Cambridge University Press, Cambridge, 1972.

Shubik, M. „A Curmudgeon's Guide to Microeconomics“, *Journal of Economic Literature* 8 (1970): 405-434.

Sidgwick, H. *The Scope and Method of Economic Science*, 1885, reeditat, A. M. Kelley, New York, 1968.

Simon, H. *Models of Man: Social and Rational*. Wiley, New York, 1957.

„Theories of Decision-Making in Economics and Behavioral Science“, *American Economic Review* 49 (1959): 253–283.

„Problems of Methodology-Discussion“, *American Economic Review: Papers and Proceedings* 53 (1963): 229–231.

„The Logic of Rational Decision“, *British Journal for the Philosophy of Science* 16 (1965): 169–186.

„Rationality as Process and as Product of Thought“, *American Economic Review: Papers and Proceedings* 68 (1978): 1–16.

„Rational Decision Making in Business Organizations“, *American Economic Review* 69 (1979): 493–513.

Sims, C. „Macroeconomics and Reality“, *Econometrica* 48 (1980): 1–48.

„What Kind of Science is Economics? A Review Article on Causality in Economics by John R. Hicks“, *Journal of Political Economy* 89 (1981): 578–583.

Skinner, A. „Adam Smith, Science and the Role of the Imagination“, în W. Todd, ed., *Hume and the Enlightenment*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 1974, pp. 164–188.

Smyth, R., ed. *Essays in Economic Method*, Duckworth, London, 1962.

Sowell, T. *Knowledge and Decisions*. Basic Books, New York, 1980.

Stegmueller, W., W. Balzer şi W. Spohn, *Philosophy of Economics: Proceedings. München, iulie 1981*, Springer Verlag, New York, 1982.

Stewart, I. *Rassoning and Method in Economics. An Introduction to Economic Methodology*, McGraw-Hill, London, 1979.

Stigler, G. „Archibald versus Chicago“, *Review of Economic Studies* 30, (1963): 63–64.

„Does Economics Have a Useful Past?“, *History of Political Economy* 1 (1969): 217–230.

Stigler, G. şi G. Becker. „De Gustibus Non Est Disputandum“, *American Economic Review* 67 (1977): 76–90.

Stone, R. „The A Priori and the Empirical in Economics“, *British Journal for the Philosophy of Science* 15 (1964): 115–122.

Strotz, R. „Interdependence as a Specification Error“, *Econometrica* 28 (1960): 428–442.

Swaney, J. şi R. Premus, „Modern Empiricism and Quantum Leap Theorizing in Economics“, *Journal of Economic Issues* 16 (1982): 713–730.

Tarascio, V. *Pareto's Methodological Approach to Economics. A Study in the History of Some Scientific Aspects of Economic Thought*. University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1968.

Tarascio, V. şi B. Caldwell. „Theory Choice in Economics: Philosophy and Practice“, *Journal of Economic Issues* 13 (1979): 983–1006.

Taylor, O. „Economics and the Idea of Natural Laws“, *Quarterly Journal of Economics* 44 (1929): 1–39.

„Frank Knight's Perspective «On the History and Method of Economics»", *Review of Economics and Statistics* 39 (1957): 342–345.
Thompson, H. „Adam Smith's Philosophy of Science", *Quarterly Journal of Economics* 79 (1965): 212–233.
Thurow, L. „Economics 1977", *Daedalus* 11 (1977); 79–94.
Tisdale, C. „Concepts of Rationality in Economics", *Philosophy of the Social Sciences* 5 (1975): 259–272.
Veblen, T. „The Limitations of Marginal Utility", *Journal of Political Economy* 17 (1909): 620–636.
„Professor Clark's Economics", *Quarterly Journal of Economics* 22 (1908): 147–195.
„The Preconceptions of Economic Science", *Quarterly Journal of Economics* 13 (1899): 121–150, 396–426; 14 (1900): 240–269.
„Why is Economics Not an Evolutionary Science?" *Quarterly Journal of Economics* 12 (1898): 373–397.
Viner, J. „Some Problems of Logical Method in Political Economy", *Journal of Political Economy* 25 (1917): 236–260.
Ward, B. *What's Wrong with Economics*? Basic Books, New York, 1972.
Weber, M. *The Methodology of the Social Sciences*, trad. şi ed. E. A. Shils şi H. A. Finch. Free Press, Glencoe, Ill., 1949.
Whitaker, J. „John Stuart Mill's Methodology", *Journal of Political Economy* 83 (1975): 1033–1049.
Wible, J. „Friedman's Positive Economics and Philosophy of Science", *Southern Economic Journal* 49 (1982): 350–360.
Wilber, C. „Empirical Verification and Theory Selection: The Keynesian-Monetarist Debate", *Journal of Economic Issues* 13 (1979): 973–982.
Wilber, C. şi R. Harrison. „The Methodological Basis of Institutional Economics: Pattern Model, Storytelling and Holism", *Journal of Economic Issues* 12 (1978): 61–89.
Winch, D. „Marginalism and the Boundaries of Economic Science", *History of Political Economy* 4 (1972): 325–343.
Winter, S. "Economic «Natural Selection» and the Theory of the Firm", *Yale Economic Essays* 4 (1962): 255–272.
Wold, H. „Causality and Econometrics", *Econometrica* 22 (1954): 162–177.
„Mergers of Economics and Philosophy of Science", *Synthese* 20 (1969): 427–482.
Wolfson, R. „Points of View, Scientific Theories and Econometric Models", *Philosophy of Science* 37 (1970): 249–260.
Wong, S. „The «F-Twist» and the Methodology of Paul Samuelson", *American Economic Review* 63 (1973): 312–325.
The Foundations of Paul Samuelson's Revealed Preference Theory. Routledge & Kegan Paul, Londra, 1978.
Woodbury, S. „Methodological Controversy in Labor Economics", *Journal of Economic Issues* 13 (1979): 933–955.
Worland, S. „Radical Political Economy as a «Scientific Revolution»", *Southern Economic Journal* 39 (1972): 274–284.
Worswick, G. „Is Progress in Economic Science Possible?" *Economic Journal* 82 (1972): 73–86.
Zellner, A. „Causality and Econometrics", în K. Brunner şi A. Meltzer, ed. *Three Aspects of Policy and Policy Making: Knowledge, Data and Institutions*. Supliment la *Journal of Monetary Economics* 10 (1979): 9–54.

„Frank Knight's Perspective «On the History and Method of Economics»", *Review of Economics and Statistics* 39 (1957): 342–345.

Thompson, H. „Adam Smith's Philosophy of Science", *Quarterly Journal of Economics* 79 (1965): 212–233.

Thurow, L. „Economics 1977", *Daedalus* 11 (1977): 79–94.

Tisdale, C. „Concepts of Rationality in Economics", *Philosophy of the Social Sciences* 5 (1975): 259–272.

Veblen, T. „The Limitations of Marginal Utility", *Journal of Political Economy* 17 (1909): 620–636.

„Professor Clark's Economics", *Quarterly Journal of Economics* 22 (1908): 147–195.

„The Preconceptions of Economic Science", *Quarterly Journal of Economics* 13 (1899): 121–150, 396–426; 14 (1900): 240–269.

„Why is Economics Not an Evolutionary Science?" *Quarterly Journal of Economics* 12 (1898): 373–397.

Viner, J. „Some Problems of Logical Method in Political Economy", *Journal of Political Economy* 25 (1917): 236–260.

Ward, B. *What's Wrong with Economics?* Basic Books, New York, 1972.

Weber, M. *The Methodology of the Social Sciences*, trad. şi ed. E. A. Shils şi H. A. Finch. Free Press, Glencoe, Ill., 1949.

Whitaker, J. „John Stuart Mill's Methodology", *Journal of Political Economy* 83 (1975): 1033–1049.

Wible, J. „Friedman's Positive Economics and Philosophy of Science", *Southern Economic Journal* 49 (1982): 350–360.

Wilber, C. „Empirical Verification and Theory Selection: The Keynesian-Monetarist Debate", *Journal of Economic Issues* 13 (1979): 973–982.

Wilber, C. şi R. Harrison. „The Methodological Basis of Institutional Economics: Pattern Model, Storytelling and Holism", *Journal of Economic Issues* 12 (1978): 61–89.

Winch, D. „Marginalism and the Boundaries of Economic Science", *History of Political Economy* 4 (1972): 325–343.

Winter, S. "Economic «Natural Selection» and the Theory of the Firm", *Yale Economic Essays* 4 (1962): 255–272.

Wold, H. „Causality and Econometrics", *Econometrica* 22 (1954): 162–177.

„Mergers of Economics and Philosophy of Science", *Synthese* 20 (1969): 427–482.

Wolfson, R. „Points of View, Scientific Theories and Econometric Models", *Philosophy of Science* 37 (1970): 249–260.

Wong, S. „The «F-Twist» and the Methodology of Paul Samuelson", *American Economic Review* 63 (1973): 312–325.

The Foundations of Paul Samuelson's Revealed Preference Theory. Routledge & Kegan Paul, Londra, 1978.

Woodbury, S. „Methodological Controversy in Labor Economics", *Journal of Economic Issues* 13 (1979): 933–955.

Worland, S. „Radical Political Economy as a «Scientific Revolution»", *Southern Economic Journal* 39 (1972): 274–284.

Worswick, G. „Is Progress in Economic Science Possible?" *Economic Journal* 82 (1972): 73–86.

Zellner, A. „Causality and Econometrics", în K. Brunner şi A. Meltzer, ed. *Three Aspects of Policy and Policy Making: Knowledge, Data and Institutions*. Supliment la *Journal of Monetary Economics* 10 (1979): 9–54.

CUPRINS

Culegere şi paginare: HUMANITAS

Tipărit la «Arta Grafică S.A.»

FILOZOFIA ŞTIINŢEI ECONOMICE

Volumul de faţă se adresează în egală măsură studenţilor în ştiinţe economice, filozofilor de profesie, economiştilor şi specialiştilor în alte ştiinţe sociale, cadrelor didactice din domeniu, dar şi cetăţenilor obişnuiţi. Materialele reunite în această antologie – prima atît de cuprinzătoare publicată la noi – sînt menite să-i ajute pe toţi cei interesaţi de metodologia ştiinţei economice, folosind atît ca sursă documentară, cît şi ca instrument didactic.

Economia este, în fapt, o ştiinţă deosebit de interesantă ca obiect de studiu filozofic. Resuscitarea interesului pentru metodologia economică survine după decenii în care acest domeniu tematic a fost în genere ignorat de filozofi, iar antologia de faţă ar putea contribui la remedierea acestei stări de lucruri, ea incluzînd texte ale unor giganţi intelectuali ca Mill, Weber, Keynes, Friedman, Blaug şi alţii.

LEI 3500
ISBN 973-28-0416-5